

Издавач

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД

Начелник БОРБЕ СТАНИН, пуковник

**РАТНА ПРОПШОСТ НАРОДА И НАРОДНОСТИ
ЈУГОСЛАВИЈЕ**

КЊИГА ДВЕСТА ЧЕТРЕСЕТ ПРВА

МОНОГРАФИЈЕ

ЈЕДИНИЦА НОВ И ПО ЈУГОСЛАВШЕ

КЊИГА ШЕЗДЕСЕТ ОСМА

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР

**РАХМИЈА КАДЕНИЕ, генерал-пуковник, председник, чланови:
АЛИ ШУКРИЈА, РИСТО ЏУНОВ, ДАКО ПУАЧ, генерал-пуков-
ник, ЖИКА СТОЈШИЋ, генерал-потпуковник, ФАБИЈАН ТРГО,
генерал-потпуковник, ВЕЉКО МИЛАДИНОВИЋ, генерал-потпу-
ковник, ЈОЦО ТАРАБИЋ, генерал-потпуковник, МЕТОДИЈЕ
КОТЕВСКИ, генерал-потпуковник, МИЛАН ДАЛЗЕВИЋ, генерал-
-потпуковник, СВЕТОЗАР ОРО, генерал-мајор, АУГУСТ ВРТАР,
генерал-мајор, МИШО ЛЕКОВИЋ, пуковник, АХМЕТ БОНЛА-
ГИЋ, пуковник, ВИКТОР КУЧАН, пуковник, РАДОМИР ПЕТ-
КОВИЋ, пуковник — главни и одговорни уредник.**

Уредник

Пуковник ЕСАД ТИХИВ, проф.

рецензенти

**МИЛОШ ЗЕКИЋ, генерал-потпуковник,
Др. ЗДРАВКО АНТОНИЋ**

Редактор

МИШО КОВАЧЕВИЋ

РУДИ ПЕТОВАР — САВО ТРИКИЋ

**ШЕСТА ПРОЛЕТЕРСКА
ИСТОЧНО-БОСАНСКА
БРИГАДА**

БЕОГРАД 1982.

О ШЕСТОЈ ПРОЛЕТЕРСКОЈ БРИГАДИ

Свака наша бригада има своју историју у којој је уткано нешто особено, по чему се она разликује од других и што јој даје печат распознавања. Шеста пролетерска је карактеристична по томе што се релативно дуго рађала, што у мукама. Можда је због тога била кадра да се пече на свакој муци и да све издржи. Издржљивост — „на страшну мјесту постојати“ — била је њена особина, што је за услове у којима је полагала испит за почасни назив пролетерске јединице било одлучујуће.

Шеста пролетерска бригада се родила у источној Босни, на стратешки важној раскрсници путева који воде на Јадранско море и дубину Балкана, у долину Мораве и Вардара, а одатле према Солуну и, даље, на исток. То је подручје богато сировинама значајним за вођење рата (жељезо, угаљ, со, дрво), које је у огромним количинама „гутала“ ратна машина окупатора. Најзад, то је вјековно гранично подручје царстава, свјетовних и духовних, преко кога су се ваљале најезде, кретали осветнички или казнени походи, иза којих ни трава дуго није ницала. Отуда економска заосталост и непросвијећеност, а на том темељу свакојаке предрасуде и предубјеђења, што је пржи[^]кало[^]свијест многих покољења од

давнина све до наших дана. Такво стање духова ј подржавали су, силом и варком, освајачи и др-
јмаћи изабљивачи, и стога није чудно што су де-
! [мократсге Идеје и напредна мисао тешко пушта-
ле коријен у то тврдо, запарложено тле. Оно је
било као поручено за дивљање разуларених шови-
нистичких страсти, које су у стравичној 1941.
години по својој чудовишности надмашиле све
што је у тим предјелима запамћено, а запамћено
је много свакојаког нечовјештва.

Није било лако на таквом тлу дићи заставу
устанка и позивати у оружану борбу у име брат-
ства народа, човјечности и правде. Па ипак, ко-
мунисти источне Босне су је дигли, и за неколико
недјеља је устаничка бујица, покренута комуни-
стима, развијала окупаторска и усташка упо-
ришта на пространој територији. На њој је
требало учвршћивати прве освојене позиције ус-
танка — изграђивати војску, заводити ред у
позадини и успостављати нову власт — да би се
са њих задобијале нове и ширио устанак, који би
привлачио у своју матицу све нове и нове борце
и добијао, у све већој мјери, карактер борбе
свих народа тог краја за слободу, равноправност
и бољу будућност.

Тада је у источној Босни започињала борба
која је била тежа него оружана борба про-
тив окупатора и његових усташких слугу — бор-
ба за душе. Наиме, чим су запуцале пушке у
источној Босни, јавиле су се у неким њеним кра-
јевима мање или веће групе, које су, такође,
кренуле у борбу против усташких злочинаца. На
њиховом челу су били угледнији сељаци, шума-
ри, бивши жандарми или подофицири краљев-
ске војске и слично. По правилу, те су групе биле
шовинистички настројене, склоне пљачки и на-
сиљу над муслиманским становништвом, без сми-
сла за ред и организацију. Као такве, биле
су, осим часних изузетака, сметња за развитак
устанка, а убрзо су постале и његов отворени
непријатељ.

Наиме, чим је устанак у источној Босни добио прве плодове, јавили су се из Србије официри Драже Михаиловића који су изјављивали да су дошли у Босну да се боре. Није их било много и примљени су с повјерењем, али се убрзо показало да га не заслужују. Сви су они, на челу с Јездимиром Дангићем, жандармеријским мајором, дошли у Босну да устанку дају свој великосрпски печат, у ствари да га угуше. Покушаји комуниста да својом ширином и стрпљивошћу изолују те класно-свјесне спроводнике тзв. избјегличке владе у Лондону и њеног експонента у земљи, Драже Михаиловића, од устаничке сељачке масе у источној Босни, нису успјели. Привремено су преовладале снаге прошлости, оно мрачно и назадно, себично и ружно. „Мртви су држали живе“ — у источној Босни се јавио нови непријатељ НОП-а и устанка — четништво.

Четништво је било опасније од окупатора и усташа из више разлога, од којих су два била најјача. Прво, четници су у источној Босни у августовским данима 1941. године узели оружје у руке и заједно с партизанима устали против усташког терора и геноцида. Због тога је било тешко политички заосталијем свијету доказати да се они, слиједећи тактику официра Драже Михаиловића, претварају у непријатеље устанка, у најамнике окупатора. То је било утолико теже јер је четничко вођство истицало да је такво њихово понашање „само тактика“, само „варакање“ с фашистичким окупаторима, али да ће, кад дође вријеме, они ударити на њих и показати да су прави патриоти — штедјели су сваку кап српске крви. Тврдили су да су они истински представници српског народа који је толико страдао, па га сад треба мудро и без жртава довести до побједе. Партизанима, међу којима има свакојаког пробисвјета, није стало до слободе српског народа, њих не боле народна страдања и невоље, они желе да српску националну несрећу искористе и освоје власт, а колико ће Србија још изгинути

није их брига. Оваква аргументација је изгледала многима увјерљива, а таква тактика лукава, чак мудра. Истина, њој су погодиле и друге околности, о којима ће доцније бити ријечи.

Друго, четничтво је од првог устаничког пуцња распиривало шовинистичку мржњу. То је била, првих дана устанка, спонтана реакција српског шовинизма на усташки геноцид: усташки кољачи у источној Босни били су махом муслиманске народности, па су њихове злочине плаћали недужни и беспомоћни по оним селима у која су упадали шовинистички расположени „српски осветници“. Узалуд су неки паметнији четници, по правилу сељаци, настојали да спасавају невинне, бар своје комишије; шовинизам тај отров вијековима таложен у људима, шикнуо је свом снагом.

Доцније, кад је четничко вођство отворено кренуло путем издаје, свјесно и систематско распиривање мржње је постало једно од начела његове политике. Борба за српску Босну и Херцеговину је значила истребљење Муслимана и Хрвата, чиме се започело смишљено и плански кад су четници, на основу споразума са италијанским окупатором, ушли у Фочу, Горажде и Чајниче.

Четнички злочини у горњем Подрињу отежали су и успорили процес проширивања базе устанка у источној Босни. Она је спочетка била изразито српска; тек појединци Муслимани, Хрвати Јевреји, ступају у партизанске одреде. Али, стање почиње да се мења већ у септембру 1941, када се у Романијском партизанском одреду ствара муслиманска чета, већином од сељака из околине Рогатице; она ће убрзо нарасти до батаљона од преко 200 бораца. Четнички злочини су зауставили тај процес и дали аргументе муслиманским реакционарима у борби против НОП-а. Требало је времена (и жртава) да се сељачке муслиманске масе увјере да су четници једно а партизани сасвим друго, и да је застава НОП-а застава свих патриота Босне и Херцеговине, без разлике, свих

оних који желе слободу и бољу будућност свим њеним народима.

За разумијевање ситуације у источној Босни у зиму 1941/42, неопходно је имати у виду политику фашистичких окупатора — најприје италијанских, а нешто доцније и њемачких — према Србима у тзв. Независној Држави Хрватској. Првих мјесеци окупације фашистички окупатори су дали својој марионети у Хрватској, Анти Павелићу, слободне руке да ту жалосну творевину направи „чисто хрватском“. Кад су геноцид и насилно католичење допринијели бржем и масовнијем дизању Срба на оружје, кад су фашистички окупатори видјели да је Павелић неспособан да сам угуши устанак и да они морају ангажовати своје трупе, кад је и Хитлеру постало јасно да на Истоку неће успјети „блицкриг“, него да ће рат бити дуготрајно рвање, које ће тражити огромне напоре, Павелићу је наређено да прекине с политиком геноцида.

Таква промјена политике према Србима у НДХ олакшала је посао српских петоклонашима у источној Босни. Је повлачења наших снага и Врховног штаба из западне Србије, отуда су у источну Босну нагрнули српски петоклонаши и започели бјесомучну кампању проти НОП-а. Резултати су познати: почело је колебање и у партизанским одредима. Томе су доприносили и све тежи услови ратовања: зима, нередовна и недовољна исхрана, слаба одјећа и обућа, а над позадином су се надвили биједа и авет глади и опасност од њемачке силе, која је, трубили су петоклонаши, уништила партизана у Србији и сад се спрема на источну Босну да сатре све што је под петокраком звијездом. Колебање у партизанским одредима прераста у деморализацију; капитулантски дух запљускује и њих — из неких одреда прелазе у четнике најприје појединци, па и цијеле чете.

Долазак Врховног штаба с Првом пролетерском бригадом у источну Босну успорио је тај

процес, али само за кратко вријеме. Њемачка јануарска офанзива на источну Босну је принудила Врховни штаб да се повуче јужно од жељезничке пруге Сарајево — Вишеград. Ту је од дијелова Босне и Херцеговине, Црне Горе и Санџака об-разована слободна територија са сједиштем у Фочи. Сјеверно, пак, од те линије убрзано се" вршио процес распадања партизанских одреда: Романијског, (на окупу су остале само двије његове чете — Гучевска и Гласиначка), „Звијезда", Озренског и Зеничког; Мајевички одред бива принуђен да, после погубље свог штаба у Вукозавцима, напусти терен и повуче се у Шековиће, гдје је остао на окупу и неокрњен једини партизански одред у источној Босни — Бирчански. Тако је од седам партизанских одреда, колико их је створено од јула 1941. до маја 1942, у којима је било око 7000 бораца, почетком маја 1942. остало на окупу: три ударна батаљона, Бирчански партизански одред, двије чете Романијског одреда, неколико мањих оружаних група: Семберије, Лопаре, Озрен (добојски), Хан Пијесак, Трново — у свему око 1200 бораца.

Послије савјетовања у Иванчићима, по наређењу Врховног штаба, Главни штаб партизанских одреда Босне и Херцеговине формира ударне батаљоне и омладинске чете. Те јединице нису биле везане за свој терен, него су, попут пролетерске бригаде дејствовале по наређењу Главног штаба. У њих су ушли одабрани, провјерени борци, њихово наоружање је било боље, дисциплина строжа, унутрашњи живот јединице организованији, политички и културни рад редован и систематски.

Можда је требало и раније стварати такве покретне јединице, али тиме улазимо у област нагађања. Међутим, остаје још неиспитана и неоцијењена чињеница: од дана избијања устанка до краја 1941. године створена је пространа ослобођена територија и релативно велика оружана снага НОП-а. Она је већ после ослобођења Рогатице (октобар 1941) мало ратовала. Била је на

положајима, држала под својом контролом главне цесте источне Босне, али ратовала није. У њој није било довољно политичког кадра који би борце политички уздизао; били су мање-више, препуштени сами себи, тачније утицају бројних околности које су слабиле морал јединица: неактивности, слабој исхрани и смјештају, роварењу недисциплинованих, па и шовинистички расположених људи, а после пада Ужица и отворених капитуланата. У свим одредима међутим, било је могуће стварати, бар, ударне чете које не би чучале на положају, него би одлазиле у акцију на непријатељску територију — вршиле диверзије, нападале мање посаде, уносиле немир у непосредној близини „фронта“, вршиле политичку пропаганду, па и мобилисале, на добровољној основи, борце за своје јединице. Можда је било потребно искуство из западне Србије, које је очигледно показало да држање фронта не може бити наша тактика, наш начин вођења рата уопште. Час и тамо гдје је утицај Партије био много јачи, фронтови су се брзо распали и, што је још тежа последица, све се пред непријатељем повлачило, час и цивили који су били познати као присталице НОП-а, а нико није остајао иза леђа непријатеља да би га узнемиравао бар диверзијама. Сви су брзо заборавили како се почело ратовати кад није било ни педља слободне територије. У сваком случају, то негативно искуство из западне Србије и формирање Прве пролетерске бригаде убрзало је стварање ударних батаљона у источној Босни.

Али, ако се и гласило с формирањем покретних јединица које у својој активности нису везане за одређени терен — по правилу у близини својих села — ипак су ударни батаљони створени довољно на вријеме да би одиграли своју улогу. Кад то тврдим, мислим на чињеницу да су они формирани у вријеме кад је у источној Босни већ наступила криза устанка. Она се испољавала, прије свега, у немоћи оружаних снага НОП-а да врше офанзивне акције. Оне су биле принуђене да се

бране, и то не само од окупатора и његових уста-
шких помагана него и од четника, дојучерашњих
савезника, привремених, несигурних, али ипак са-
везника. И више од тога, знатан број припадника
партизанских одреда у распадању прешао је у
четнике и окренуо на своје дојучерашње другове.

Сам настанак појединих ударних батаљона
свједочи како се развијала ситуација у источној
Босни тог прољећа. Колебања у партизанским
одредима већ је било кад је формиран Први бата-
љон. У њега су из појединих батаљона Романиј-
ког, Озренског, Зеничког и одреда „Звијезде“ ода-
бирани провјерени борци, с намјером да то буде
један од батаљона будуће Треће пролетерске бри-
гаде. Ток догађаја је омео остварење те замисли,
али је ипак довео до формирања једне бригаде.
Нагаше, пролетерски батаљон Босанске крајине,
који је требало да уђе у састав Треће бригаде,
није стигао из Босанске крајине иако је отуда
био кренуо. Он је због измењене ситуације у сред-
њој Босни тамо задржан, а у јуну 1942. био је при-
сиљен да се под притиском јаким непријатељских
снага пребаци у Славонију, гдје је славно војевао
и најзад се вратио у Босанску крајину.

Други батаљон бригаде о којој је ријеч дошао
је из супротног краја Босне — са Мајевце. Тамо
је дошло до отвореног оружаног сукоба између
партизана и четника. Ови су подмукло напали сје-
диште штаба Мајевичког партизанског одреда у
селу Вукосавци, убили команданта и комесара од-
реда и још неколико чланова штаба и активиста
НОП-а који су се тог дана нашли у штабу Одреда.
То је био први оружани сукоб између партизан-
ских и четничких јединица у источној Босни, чији
је иницијатор био четнички штаб на Мајевци.
Он се надао да ће погубија штаба партизанског
одреда довести до расула Одреда, чак да ће борци
сељаци прећи на њихову страну.

Међутим, штабови партизанских батаљона и
чета, смјештени у мајевичким и подмајевичким
селима, брзо су реаговали: похитали су са својим

људством на Вукосавце, и ту се заметнуо бој који је трајао читав дан. Иако нису били разбијени, партизани су ријешили да се повуку са Мајевице у Шековиће. Тако се већина Мајевичког одреда, под командом Ратка Перића, повукла на југ, а једна мања група у Семберију. Из тог дијела одреда који је дошао у Шековиће формиран је Други босански ударни батаљон. У њему је било 225 бораца, провјерених у многим биткама, па и оној с четницима.

Трећи батаљон је настао у сасвим другачијој ситуацији, у периоду пучева у партизанским одредима у источној Босни. Пучеве су извршавали четнички агенти, који су претходно придобили за издају неке командире чета, чак и команданте батаљона, међу којима је било и новопримљених чланова КПЈ (Срето Ерић, командант Никшићког батаљона одреда „Звијезда“ и Голуб Мигровић, командир чете у Зеничком партизанском одреду. Малодушност и капитуланство су преплавили читаве крајеве источне Босне. Пучеви су били израз расположења становништва које се уплашило од теškoћа ратовања, а није се више бојало усташког ножа и угарка. Па ипак, нису се уплашили сви. Било је у свим тим јединицама људи који су остали вјерни — неки су одмах напустили издајничке редове, а неки су се притајили и доцније пребјегли нама. Од таквих бораца је формиран Трећи босански ударни батаљон. У њему је било бораца из Озренског, Зеничког одреда „Звијезда“, а касније су у њега уврштене и двије чете Бирчанског одреда.

Тако је формирана Група ударних батаљона, у којој је било око 700 бораца, а међу њима 305 чланова и 180 кандидата КПЈ, те 197 чланова СКОЈ-а. Борци су сами ту формацију звали бригадом, што је по свим својим квалитетима и била. У њој је био цвијет партизанских одреда источне Босне, људи које ништа није могло поколебати — ни лишавања, ни свирепост непријатеља, чак ни издаја дојучерашњих ратних другова. Они су

били свјесни да су не само част и понос једног покрета, чију заставу држе високо упркос свему, него и материјални чувари пламена устанка, који ће они, из својих њедара, опет, и то убрзо распламтјети по читавој источној Босни. Неуспјеси и изгубљене битке неизбежни су у сваком, па и у нашем рату, али посљедња ријеч у њему биће наша, тврдо су вјеровали и ту вјеру потврђивали својим понашањем и у добру и у злу.

.

Прво крупно питање, које се у вријеме формирања Групе ударних батаљона поставило пред Главни штаб партизанских одреда Босне и Херцеговине, било је: шта с Групом, с том релативно већом јединицом, и то таквог састава? Остати у источној Босни или ићи преко ријеке Босне и тражити помоћ крајишких партизана? Послије дуготрајне расправе Покрајинског комитета и Главног штаба са штабом Групе и батаљонским руководиоцима је одлучено да Група, без обзира на тешку ситуацију, не прелази ријеку Босну, него да крене из зеничког краја на сјевер. Тако се Група крајем маја 1942. упутила у Шековиће, у Бирач, у коме се, и поред четничког притиска, одржао Бирчански партизански одред и слободна територија, невелика, али драгоцјена.

Та одлука је за устанак у источној Босни имала далекосежне посљедице. Он је у тим данима пролазио кроз озбиљну кризу, али чињеница да је у том крају могла остати макар и мања, али добро организована, покретна, на све спремна јединица, ослоњена на један партизански одред и на мале партизанске групе од Семберије и Озрена до Гласинца и Трнова, имала је огроман морално-политички значај. Група ударних батаљона, јављајући се час у једном, час у другом крају источне Босне, била је симбол неуништивости ИОП-а, непобједивости његових основних начела: слобо-

I*

де и братства народа Југославије и **боље** будућности у сјутрашњој, равноправној **њиховој** заједници.

Покрајински комитет КПЈ и Главни штаб Босне и Херцеговине били су свјесни тога, као и велике одговорности, па су у својим политичким и војничким одлукама били опрезни, понекад и до те мјере да је могло изгледати и непотребно опрезни. Доносећи одлуке чували су се и револуционарне жустрине и осветничке мржње. Настојали су да, што је могуће трезвеније, процијене однос снага и да према њему дјелују. А он је у прољеће 1942. године био за НОП и његове оружане јединице крајње неповољан.

Кад се Група ударних батаљона нашла у Шековићима (крај маја 1942.) представљала је острвце у мору непријатељских снага: окупаторских, домобранских, усташких, четничких и муслиманске легије. Најопаснији непријатељи били су нам у том тренутку четници. Раније сам поменуо како их је било тешко у очима политички заосталог српског становништва раскринкати као издајнике. На то треба додати да су, благодарећи споразуму са тзв. НДХ, а уз благослов њемачког окупатора, одржавали за његов рачун „ред и мир“ у српским селима, дакле тамо гдје је до четничке издаје била масовна база устанка и извор нових бораца и материјалног снабдијевања војних јединица. Четници су знали за све наше стазе и богазе, познавали присталице НОП-а, а у оним крајевима гдје је било партизана који су пребјегли у четнике знали су и наше канале, јавке и курире који су одржавали везу између одреда и градова. Стога смо ми тада највише пажње посвећивали четницима, а однос према њима, посебно према сељацима, био је веома изнијансиран. Још од почетка устанка Тито нас је упозоравао да правимо разлику између сељака четника и њихових официра. Први је то што јест због политичке заосталости, а други је класносвјесни непријатељ. Сад

смо се тих његових упозорења придржавали још досљедније и строжије.

Наиме, у устанку у источној Босни, сељаци су се у неким крајевима латили оружја под вођством неког свог угледног сељана; четници су у почетку устанка често сарађивали с партизанским одредима и остваривали, без икаквог писаног споразума, агсиционо јединство. У тој сарадњи успостављене су разне везе — ратног другарства, пријатељства, узајамног поштовања због личних особина појединаца, без обзира био партизан или четник. Такви сељаци су постали командири чете или команданти батаљона и одржавали су везе са својим партизанским ратним друговима, чак и онда кад је четничко вођство ступило у службу окупатора. Такве четничке старјешине нису из разних разлога могле да напусте четничке редове, али никад нису постали непријатељи партизана. Због таквих људи у четничким редовима ми нисмо хтјели да се фронтимо против свих четничких јединица, него смо свој став одређивали према свакој јединици конкретно: знали смо с којом се морамо тући, с којом се може коегзистирати, а с којом, чак, поћи заједно у одређену акцију. (На примјер: у нападу на усташко упориште код Хан Пијеска, у јуну 1942, учествовали су четници Жеравичког батаљона, под командом Ређе Васковића који је у тој акцији рањен).

Таква наша тактика — примјењивана, уосталом, и према домобранима и муслиманској легији — није била одређена само процјеном тренутног односа снага него и дубљим поимањем суштине историјске битке која се бије на нашем тлу, а коју је организовала и у којој предводи све патриоте наше земље КП Југославије. Вјеровали смо чврсто у побједу НОП-а, то јест побједу радног народа, и над иностраним освајачима и над издајничком буржоазијом, били смо свјесни да, водећи НОР, истовремено извршавамо социјалистичку револуцију, чије хуманистичке поруке нису за

нас биле звучна реторска фраза. Чували смо се да проливамо крв тамо гдје то није било неопходно, поготову крв наших радних људи, најчешће сељака, које је њихова економска и политичка заосталост одвела у непријатељске редове. Знали смо да ће сјутра, у ослобођеној земљи, бити потребни напори свију, а не само присталица НОП-а, да је дигну из рушевина и да је граде као заједнички дом срећнијих покољења. Увјереност у снагу народа, у његову побједу над свим непријатељима била је извор нашег оптимизма, ширине, стрпљења.

Благодарећи таквој политици и њој прилагођеној тактици, Група ударних батаљона је могла да опстане у Шековићима, да одоли разним притисцима, да, маневришући по непрегледним и непроходним шумама источне Босне, издржи разна лишавања и да, најзад, крене на Мајевцу, на сложен и опасан политички и војнички маневар, за који се руководство НОП-а одлучило још у мају 1942. пред поход из зеничког краја у Шековиће. Напуштајући план пребацивања преко ријеке Босне, оно је закључило да се будућа активност Групе ударних батаљона мора усмјерити на Мајевцу, Семберију и Посавину. Тамо гдје има људи за попуњу наше Групе и стварање нових јединица, хране и другог за њихово одржавање, непријатељских упоришта гдје се можемо, борбом, снабдјети оружјем, муницијом и другом ратном опремом. Тако је требало савладати кризу устанка и поново га разгорјети по цијелој источној Босни, и сачувати тај стратешки важан крај за сјутрашње, можда крупне битке у НОР-у.

Кад смо доносили одлуку да не напуштамо источну Босну, ми смо се руководили мишљу да ће Група ударних батаљона у таквој ситуацији, при таквом односу снага, најбоље послужити циљевима НОП-а ако не дозволи да ју поменуте квислиншке јединице неометане чувају као позицију окупатора. Осим тога, Група је никла на том терену и њој ће бити лакше да се ту одржи као цје-

лина, да конкретније одређује своју тактику, да сачува и учврсти везе с нашим вјерним присталицама. И најзад, Група ће лакше него ма која јединица са стране у повољној ситуацији, а ми никад нисмо посумњали да ће она наступити, повратити изгубљене позиције и са њих задобити нове. Према томе, Шековићи су били само предах, а одлазак на Мајевицу (середина септембра 1942) почетак извршења те у мају донесене одлуке. О њој је био обавијештен и Врховни штаб, који се сагласио са одлуком да Група остане у источној Босни што дуже може. Његовим наређењем Група је проглашена Шестом источно-босанском ударном бригадом.

По доласку на Мајевицу штаб Бригаде је дошао до закључка да она сама неће моћи да изврши обрачун с мајевичким четницима. Иако су извјештаји о омражености четника у народу због терора и пљачке били тачни, иако је владао раздор у њиховом вођству, између официра Драже Михаиловића и команданата мјештана, ипак су официри имали још толико утицаја да су могли кренути у напад на Бригаду већину четничког људства. Штаб није прихватио борбу, већ је донио одлуку да се два њена батаљона пребаце у Срем, а да један остане на терену Мајевице и Семберије. То је био Други батаљон, у коме су били борци из тих крајева, дакле, могли су сигурније маневрисати и лакше одржавати везе с нашим присталицама.

Веза између сремских и мајевичких партизана постојала је од почетка устанка и није прекинута ни онда кад је Мајевички партизански одред морао напустити Мајевицу. Али је веза која се сада успостављала била другачијег карактера и имала је несразмјерно већи политички и војнички значај. Наиме, прешавши у Срем, штаб Шесте бригаде је брзо успоставио везу са руководством НОП-а за Срем. Тренутак је за обје стране био важан. За једну: шта учинити да би значајан војни потенцијал Срема дошао до изражаја и у зиму, која је

била на прагу, када на голој сремској равници није било услова за веће војне операције; а за другу: како се вратити на Мајевицу и започети неопходни обрачун с четницима, као почетак ширег војног и политичког подухвата у источној Босни. И брзо је нађено рјешење. Сремски партизански одред и батаљони Шесте бригаде требало је да пређу у Босну и да одмах нападну четнике, растјерају њихове штабове и претворе Мајевицу у веома важну позицију НОП-а, за што су постојали потребни услови: расположење народа, довољни људски и материјални извори за вођење рата.

Читалац ће из ове књиге дознати да је и како је то извршено. Додао бих томе само кратак коментар. Прелазак сремских партизана у источну Босну рјечит је израз револуционарног стваралаштва у времену кад је требало дјеловати смјело, не робујући шаблону, не чекајући наређење одозго, не бојећи се одговорности за донесену одлуку. Благодаречи томе, за свега мјесец дана, измијењена је из темеља војно-политичка ситуација на стратешки важном сектору НОР-а, што ће доцније још више доћи до изражаја.

Покрајински комитет и Главни штаб Босне и Херцеговине донијели су у мају одлуку да Шеста бригада (тада још Група ударних батаљона) остане у источној Босни и да се из зеничког краја помјери на сјевер — Мајевицу, Семберију и Посавини. Требало је да Бригада на том простору кроз акције привуче нове борце, да се обрачуна с мајевичким четницима и створи услове за оживљавање устанка у источној Босни. То је био ризикан корак, али другог излаза није било ако су се жељеле бранити посљедње позиције стечене у устанку. То је значило искористити какву-такву, али ипак шансу да се ангажовањем једине организоване покретне војне јединице у источној Босни започне битка и поврате позиције изгубљене у вријеме кризе устанка.

Кад је Шеста бригада дошла на Мајевицу показало се да она сама не може ни започети по-

стављени задатак. Тада је одлучено да пређе у Срем и да затражи помоћ сремских партизана, коју су им они братски пружили. Заједно су прешли у Босну и започели извршавање поменутог задатка, а тиме, управо зато што су учествовали и сремски партизани, и нешто више.

Наиме, послје битке код Малешеваца, у којој је сломљена кичма четништву у источној Босни, отворила се нова перспектива не само за развратак устанка у источној Босни него и у Војводини. Побједом над мајевичким четницима створени су услови за развијање новог и значајног оперативног подручја НОР-а. Срем се са својим великим борбеним потенцијалом чврсто повезао са источном Босном, и из њега, од тих новембарских дана 1942. до 1944, тече у источну Босну непрекидно ријека нових бораца; на том простору се формирају војвођанске бригаде и дивизије. Благодаречи томе, као и јачању и активностима источнобосанских јединица, оперативно подручје се ширило према југу. Источна Босна је постала значајно поприште НОР-а, што се потврдило у још већој мјери у љето и, посебно, у јесен 1943. године.

Од тих новембарских дана 1942. године никаква сила више није могла помјерити партизанске снаге из источне Босне. Оне су дочекале бригаде Главне оперативне групе Врховног штаба, кад су се послје пробоја на Сутјесци појавиле у источној Босни. С једном од њих, Првом пролетерском, Прва војвођанска је ослободила Власеницу и учествовала у ослобођењу Зворника.

Године 1944. Србија је постала важно војно и још важније политичко поприште. О њему су почели да воде појачану бригу и савезници и њемачки окупатори. Врховни штаб НОВ и ПОЈ је оцијенио да је наступио тренутак за покрет наших јединица у Србију, да би помогле тамошњим нашим снагама у борби против кољача Драже Михаиловића и њемачких окупатора, а за коначно ослобођење Србије. Пут тих јединица је водио

преко источне Босне, и тада се показало шта је за успјех тих операција значило присуство јединица с тог терена, које су знале вјешто маневрисати пред надмоћним непријатељем.

Све источнобосанске бригаде — почев од Педнаесте мајевичке, формиране још у прољеће 1943, до них најмлађих, које су крвариле у непрекидним биткама у источној Босни у 1944. години, биле су, да тако кажем, крвно везане за Шесту бригаду. Она је била матична, кадровска бригада свих бригада које је дала источна Босна, а било их је осам; свакој од њих Шеста је дала неопходан кадар, који је у млађу јединицу преносио искуство и дух прве и једине пролетерске бригаде из источне Босне. Кад је у Дравограду, на крају борбеног пута Шесте бригаде, извршена смотра, у њој је било свега осам бораца који су били у строју на оној пољани крај Шековића, где је она, 2. августа 1942 свечано проглашена.

Аутори ове књиге, генерали Руди Петовар и Саво Трикић, обавили су свој обиман и одговоран посао врло савјесно. Њихова књига је увјерљиво свједочење о једној бригади наше Армије, која је у особеним условима војевала и часно извршила свој друг према народу из кога је никла и за чију се слободу и бољу будућност борила. То је најбољи одговор неким површним оцјенама које су о истој бригади давали неки претензионзи људи. Истовремено, аутори су се тиме одужили успомени својих бораца, с којима су дијелили добро и зло у годинама ослободилачког рата и социјалистичке револуције.

На дугачком борбеном путу Шесте пролетерске бригаде, од Шековића, преко Мајевце и Семберије, Срема и Посавине, Романије и Зеленгоре, Црне Горе и Србије, Славоније и Подравине, кроз Словенију све до Дравограда, остајали су гробови њених бораца. Од 6239 бораца, колико их је припадало Бригади од маја 1942. до маја 1945, погинуло је 2243 бораца. То су махом били младићи

*од 18—22 године, чији се живот свирепо прије-
времено и насилно прекинуо. Погинули су у рату
који се, по ријечима пјесника А. Твардовскога,
„није водио ради ратничке славе, него ради жи-
вота на земљи“.*

Јун, 1982.

I Дно

**РАЗВИТАК НОП-а У
ИСТОЧНОЈ БОСНИ У ПРВОЈ
РАТНОЈ ГОДИНИ**

1. ПРИПРЕМЕ КПЈ ЗА УСТАНАК И ОДЛУКА О ДИЗАЊУ УСТАНКА

а. СИТУАЦИЈА ПРИЈЕ И ПОСЛИЈЕ КАПИТУЛАЦИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

У току народноослободилачког рата под појмом источна Босна подразумијевана је територија, која се на сјеверу граничи ријеком Савом, на истоку Дрином, на западу ријеком Босном, а на југу Херцеговином и Црном Гором. У њу је укључено и Сарајево са најближом околином на лијевој обали ријеке Босне. На тој територији од 19 500 км² живјело је, према попису из 1931. године 848000 становника, од тога 43% Муслимана, 39 одсто Срба, 16 одсто Хрвата и 2 одсто Јевреја¹.

У економском погледу источна Босна је била најразвијенији крај Босне и Херцеговине, јер се највећи дио природних богатстава (шуме, угаљ, жељезна руда) и индустрије налазио на том подручју. Тако су постојала предузећа дрвне индустрије у Завидовићима, Олову, Хан Пијеску, Хан Краму, Живиницама, Палама и Сјетлини; угљенокопи на: Мајевици, у Тузли, Какњу и Зеници; предузећа металургије у Зеници и Варешу; хемијске индустрије у Тузли и Лукавцу, као и два предузећа војне индустрије у Сарајеву и Вишеграду.

Осим тога, источна Босна је била и велики произвођач житарица, воћа (Посавина и Семберија) и стоке.

¹ Податак из чланка Родољуба Чолаковића: „О друштвено политичким приликама у источној Босни уочи избијања устанка 1941. год“. (Источна Босна у НОБ-у књига 1 стр. 7 Војно-Издавачки завод, Београд, 1971).

Преко ове територије ишле су важне жељезничке комуникације Босански Брод—Сарајево и даље за Дубровник и Зеленику, Сарајево—Вишеград, Добој—Тузла—Зворник и важни путеви Бијељина—Зворник—Сарајево и Сарајево—Горажде—Фоча.

Цијела ова територија била је у вјерском и националном погледу разнородна. У скоро свакој општини били су измијешани Муслимани и Срби, у неким Хрвати и Муслимани, а у неким становници све три нације.

Међусобна подвојеност, неповјерење и недовољна свијест о међусобној повезаности потиче још из ранијих историјских околности. Та подвојеност је стално одржавана и потхрањивана, посебно за вријеме бивше Југославије, да би послје њеног слома, априла 1941. године попримила веома трагичне рамјере. Шовинизам и вјерска нетрпељивост су погхрањивани првенствено вјерским, а потом и националним супротностима. Треба рећи да је то било карактеристично и за остале крајеве Југославије, са вишенационалним становништвом, али да се то послје априлског слома 1941. нарочито одразило у Босни и Херцеговини.

Раднички покрет, који се једини супротстављао оваквој политици, био је још од успостављања Краљевине СХС 1918. године, иницијатор стварања јединствене револуционарне партије радничке класе — Социјалистичке радничке партије Југославије, доцније Комунистичке партије. Под њеним утјецајем биле су и синдикалне организације, које су 1919. и 1920. године у Босни и Херцеговини водиле успјешне штрајкове и друге тарифне акције. У овоме је дошло до познате Хусинске буне коју су сломили тадашњи властодршци помоћу војске и жандармерије. Буржоазија је Обзномом и Законом о заштити државе задала тежак ударац револуционарном радничком покрету. Од тада па до 1938. године раднички покрет у Босни и Херцеговини је дјеловао у врло тешким условима. Многи комунисти су се налазили на робији и под свакодневном присмотром полиције, а на руководећа мјеста у синдикалним организацијама избили су капиталисти из табора социјал-демократа.

Од доласка друга Тита на чело Партије 1937. године, ситуација се из коријена мијења у цијелој земљи. У Босни и Херцеговини ове промјене почињу последице IV покрајинске партијске конференције, одржане у јулу 1938. године у Мостару. Партијско руководство које је тада изабрано, успјело је већ 1939. да створи мрежу партијских организација. Формирана су мјесна и обласна руководства. Паралелно је јачао и СКОЈ, нарочито међу школском омладином.

Тако су 1941. године, уочи априлског рата, на подручју источне Босне дјеловала два обласна, један окружни, један срески и седам мјесних комитета КПЈ. Од 830 чланова КПЈ, колико је у то вријеме било у Босни и Херцеговини, на источну Босну је отпадало 337 чланова². Партијска руководства су међутим, била неравномјерно распоређена и било је читавих срезова (Кладањ, Олово, Сребреница, Горажде итд.) без партијске организације.

У неким срезovima (Сарајево, Рогатица, Соколац, Бијељина) Партија је продирала и по селима.

Иако малобројна, партијска организација је успјела у годинама од 1939—1941. да се повеже са радним људима, и тако постепено стекне повјерење, као њихов предводник у борби против угњетавања од стране капиталиста и режима бивше Југославије. У том периоду Партија је организовала 43 штрајка. Штрајковали су рудари, шумски радници, металци, радници у транспорту и други. Кроз штрајкачке борбе јачала је улога класних синдиката (Уједињени раднички савез), у којима су одлучујућу улогу имали комунисти.

У том периоду антифашистички покрет омладине, нагло је јачао и у своје редове окупљао многе напредне омладинце. Томе су допринијели и студенти Београдског и Загребачког универзитета, — чланови КПЈ и СКОЈ-а који су долазили у своја родна мјеста, окупљали и организовали омладину за борбу против надоласећег фашизма, против националног и социјалног угњетавања од стране властите буржоазије и за боље услове живота и рада омладине.

² Родољуб Чолаковић н. ч. стр. 14.

Период уочи другог свјетског рата, био је за Комунистичку партију Југославије од пресудног значаја. Она је успјела да среди и учврсти своје редове, прошири мрежу организације, а тиме и свој утјецај, да се чврсто повеже са свим слојевима радних људи и формалише основне ставове у погледу унутрашње и спољне политике земље. Она је још после окупације Аустрије 1938. упозоравала на непосредну опасност која пријети од стране фашистичке Њемачке. Партија је позвала све напредне снаге у земљи да се окупе, да се боре за побољшање животних услова, да дају допринос ријешавању питања националне равноправности и демократских слобода, како би омогућили да се Југославија боље војнички и политички организује да би се успјешније одупрла све јачем притиску нацистичке Њемачке и фашистичке Италије. Али, ови позиви нису били прихваћени од грађанских политичких партија на власти или у опозицији. Дошло је до априлског рата, а после десетак дана до потпуног војничког слома и окупације југословенске државе. Земља је била раскомадана, подијељена између Нијемаца, Италијана, Бугара и Мађара, а на њеном тлу створена је такозвана Независна држава Хрватска.

Босна и Херцеговина доживљава тешке дане, најтеже у својој новијој историји. Она у цјелини улази у фашистичку творевину НДХ. На политичку сцену ступају усташе и друштвени олош.

Буржоаске политичке партије су се поцијепале. Свака је водила своју политику, и вјеровала да ће нешто добити од окупатора. Хрватска буржоазија, са католичким клером, без оgrade је подржавала нову НДХ, која је хрватском народу претстављена као ослобођење од велико-српске доминације. Већина муслиманске буржоазије и беговат дочекује окупацију са одушевљењем респектујући снагу окупаторске војске. Један дио Југословенске муслиманске организације (ЈМО) даје подршку усташкој држави и подржава „нови поредак“ у коме се Муслиманима даје епитет „цвијећа Хрватског народа“. Варошки и сеоски пробојници, предвођени усташама насрћу на животе и имовину Срба и Јевреја. Пред крај 1941. године, један број

муслиманских политичара ограђује се од овакве усташке политике и њихових злочина.

Посебно мјесто у тим тешким данима припада српској буржоазији. Она је као експонент велико-српске политике краљевске Југославије била од стране усташа стављена ван закона. Многи политичари и трговци су сачували своје главе, одласком у Србију, али су зато масовно страдали недужни грађани и сељаци у разним усташким покољима. Тек када је устанак нарастао, фашистички окупатори и усташе су прихватили сарадњу са неким бившим српским политичарима као четничким експонентима.

Тако су у првим данима окупације настали тешки дани пуни стрепње и страха. Депортовање, прекрштавање, исељавање, убијање Срба, Рома и Јевреја, пљачка њихове имовине постале су свакодневна појава. Нови талас прогона, нарочито комуниста и свих напредних грађана почео је 22. јуна, нападом Њемачке на Совјетски Савез.

У источној Босни окупатор и усташе имали су посебне циљеве. Требало је створити војну крајину према Србији, иселити или истријебити српски живаљ у граничним срезovima. Иако злочини нису попримили размјере као у неким крајевима Херцеговине и западне Босне, убијен је велики број Срба, Рома и Јевреја у срезovima Власеница, Зворник, Вишеград, Рогатица Брчко, Сарајево и извршене масовне депортације у логоре. Многи су успјели побјећи у Србију. Безвлашће је постало закон. Нико поштен више није био сигуран за свој иметак и живот.

Када је источна Босна ушла у састав тзв. НДХ, усташе су приступиле хитном формирању цивилне и војне власти. Цивилна власт је организована у виду великих жупа, котарева и општина. Организовани су усташки логори, табори и ројеви, као страсни и идејни носиоци фашистичке власти, који су ушли у састав усташке војнице. Већ 15. маја формирана је 4. оружна (жандармеријска) пуковнија, са сједиштем у Сарајеву, која је успоставила оружане постаје у свим општинама и многим селима. Паралелно су формиране и домобранске територијалне установе: Дивизијско

подручје у Сарајеву, са трј попунидбена заповедништва, и то у Сарајеву, Тузли и Травнику. Дивизијско подручје у Сарајеву је формирало три пјешадијске пуковније (пук) и то Седму у Сарајеву, Осму у Тузли и Десету у Травнику. У Сарајеву је већ 25. априла формирано заповједништво источног пограничног подручја — касније заповједништво војне крајине. На простору источне Босне биле су четири бојне (батаљона).

Од окупаторових јединица Босну је запосјела 718. њемачка посадна дивизија, са сједиштем у Бањалуци. Њен 738. пук је лоциран у Сарајеву, а један његов батаљон у Зворнику. Осим ових јединица за обезбјеђење железничких комуникација била су повремено лоцирана два „ланденшицен“ батаљона.

6. ПРИПРЕМЕ КПЈ ЗА УСТАНАК И ОДЛУКА ЗА ДИЗАЊЕ УСТАНКА

Централни комитет КПЈ је већ 10. априла образовао комитет, а 15. априла у Загребу издао проглас, у коме се народи Југославије позивају на отпор окупатору.

Првих дана маја у Загребу је при ЦК КПЈ одржано савјетовање на коме је донијета одлука да, упркос подијељености Југославије, КПЈ јединствено дјелује на припремама за борбу против окупатора и његових домаћих помагача. КПЈ је требало да јача своје редове, да се повеже са представницима разних политичких партија и појединцима који су били спремни да се укључе у борбу против окупатора, као и да организује широко прикупљање оружја и друге опреме за предстојећу борбу. Већ 8. маја друг Тито је дошао у Београд, и отпочео са припремама за устанак.

Послије мајског савјетовања, Покрајински комитет *КПЈ* БиХ са секретаром Исом Јовановићем, предузео је конкретне мјере за мобилизацију партијских руководстава у припремама за организовање устанка. Исо Јовановић је већ у другој половини маја дошао у Тузлу и пренио конкретне задатке Обласном комитету за Тузланску област.

Двадесет и други јун, напад Њемачке на Совјетски Савез представљао је прекретницу у том раду, као

и у понашању окупатора и усташа. Почела је широка хајка против комуниста, а сваки отпор народа тумачен је као комунистичка опасност. Дошло је до масовних хапшења и стријељања, свих који су сматрани противницима фашизма.

Партија је прешла у дубоку илегалност и велики број својих кадрова пребацила је из градова у села. Вршила је убрзано формирање партијских и скојевских актива по селима.

Централни комитет Комунистичке партије Југославије донио је 4. јула у Београду историјску одлуку о дизању општеномодног устанка у Југославији. Светозар Вукмановић-Темпо је дошао у Сарајево и пренио Покрајинском комитету КПЈ за БиХ ову одлуку, а и сам је остао да је испред ЦК КПЈ спроведе у Босни и Херцеговини.

У Сарајеву је 13. јула одржана сједница Покрајинског комитета КПЈ за БиХ на којој су конкретизоване одлуке ЦК КПЈ од 4. јула и дате смјернице за оружану борбу. Покрајински комитет је донио одлуку о организовању војно-политичких тијела који ће руководити устанком. Формирано је Земаљско руководство устанка, које је касније добило назив Штаб народноослободилачких, партизанских одреда за БиХ. У руководство су ушли: Светозар Вукмановић-Темпо, Исо Јовановић и Бориша Ковачевић. Формирани су обласни војни штабови. Тако су у Обласни штаб за сарајевску област били одређени: Слободан Принцип (командант) и Хасан Бркић (политички комесар). У обласни штаб за тузланску област: Иван Марковић (командант), Цвијетин Мијатовић (политички комесар), Пашага Манџић (замјеник команданта), а за чланове штаба Тодор Вујасиновић и Јосип Јовановић.

Даљње припреме извршене су убрзано. Тако је у Сарајевској области на Романији већ 15. јула одржан састанак (у близини села Боровца), а у Тузланској области истог дана у Плочнику (код Тузле), на коме су пренијете директиве Покрајинског комитета о подизању устанка. Тих дана су сви комунисти, одређени за подизање устанка, кренули на терен³.

³ По подацима Саве Пређе, састанак на Романији одржан је 21. јула у шуми Крњијевац код села Боровца.

Прва оружана акција у источној Босни извршена је 27/28. јула. То је био сукоб ударне групе, која је кренула да нападне жандармеријску станицу у Подлуговима (код Сарајева), а сусрела се са усташко-њемачком патролом код Илијаша. У ноћи између 31. јула и 1. августа извршена је прва акција на Романији, а 4. августа на Требевићу. Прва већа акција је извршена 5. августа у Шековићима, када су педесетак устаника-партизана напали и заузели жандармеријску станицу. Слиједећих дана заузеле су жандармеријске станице у Папрачи и Милићима. Устаничка маса је силовито нарастала и већ 10. августа ослобођена је Власеница, прво ослобођено среско мјесто у источној Босни.

На Мајевици, Семберији и Посавини прве акције отпочеле су 10. августа, а на подручју Озрена и Требаве 23. августа, када се устаничка бујица од неколико стотина бораца сручила на Добој, Маглај, Грачаницу, ослободила те градове, уништила велико складиште војне опреме у Усори, порушила жељезничке пруге Брод—Сарајево и Добој—Тузла и на тај начин створила праву пометњу и хаос у центру Павелићеве државе.

У августу и септембру формирано је неколико устаничких центара. На подручју сарајевске области: Романија, Семизовац, Требевић, а на подручју тузланске области: Бирач, Мајевица са Семберијом и Посавином и Озрен са Требавом.

Паралелно са проширивањем оружаних борби, Партија је посвјећивала пажњу развоју војне организације и система командовања. Као војне формације организоване су групе, десетине, водови и чете. Већ у августу су се појавили и први батаљони.

ц. ВОЈНО ПОЛИТИЧКО САВЈЕТОВАЊЕ У СТОЛИЦАМА

Преломни утјецај за даљњи развитак Народноослободилачког покрета у Југославији, па самим тим и у источној Босни, извршен је спровођењем одлука које су донијете на Војнополитичком савјетовању у Столицама код Крупња, 26. септембра 1941. године, којим је руководио Јосип Броз Тито.

Изнијећемо само основне одлуке донијете на овом савјетовању:

— Дотадашњи Главни штаб народноослободилачких партизанских одреда Југославије прерастао је у Брховни штаб, а Земаљска војна руководства у Главне штабове. Тако је руководство устанка БиХ преименовано у Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда БиХ.

— Израћен је план стварања слободних територија. Руководству устанка у источној Босни је стављено у задатак да што прије ликвидира окупаторско квислиншке гарнизоне у Зворнику, Кладњу, Олову, Кнежини, Рогатици, Месићима, Прачи, Сјетлини, Палама, Вишеграду, и да тако створи повезану слободну територију са слободном територијом у Србији.

— Највећа партизанска оружана формација постала је партизански одред, у који су ушли батаљони, чете и водови.

— Дате су смјернице о формирању партијске организације у јединицама и на терену и за стварање нове народне власти, народноослободилачких одбора, и за јачање народног фронта.

— Прихваћено је да треба и даље наставити преговоре и сарадњу са четницима, ради проширења фронта за борбу против окупатора и његових сарадника.

У Столицама је Врховни штаб именовао чланове Главног штаба НОПО за БиХ: Светозара Вукмановића (командант), Родољуба Чолаковића (политички комесар), Слободана Принципа, Османа Карабеговића, Угљешу Даниловића, Пашагу Манџића, Косту Наћа, а нешто касније укључен је у састав Штаба и Славиша Вајнер.

Главни штаб се смјестио на Подроманији, гдје је одржао састанке са представницима свих устаничких области у БиХ и упознао их са донијетим одлукама.

Главни штаб је 19. октобра 1941. издао упутство у коме су разраћене одлуке донијете у Столицама. У источној Босни у шест устаничких региона приступило

⁴ Здравко Антонић: Устанак у источној и централној Босни 1941. стр. 282—284, Војноиздавачки завод, Београд, 1973.

се формирању шест партизанских одреда. На територији сваког одреда формиран је окружни комитет Партије. Истовремено расформирани су обласни војни штабови, обласни комитети КПЈ за сарајевску и тузланску област.

2. РАЗВИТАК УСТАНКА, ФОРМИРАЊЕ И РАЗВОЈ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА, РАД ПАРТИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И СТВАРАЊЕ НАРОДНЕ ВЛАСТИ

На својој сједници 13. јула ПК КПЈ за БиХ, донио је одлуку о почетку оружане борбе. Том одлуком Босна и Херцеговина је подијељена на четири војне области. У источној Босни: Сарајевска и Тузланска, затим војна област за Херцеговину и војна област за Босанску Крајину. Упоредо са војном организацијом, постојали су и обласни комитети КПЈ.

Штаб Сарајевске војне области је одлучио да се за почетак оружаних борби формирају три чете: Семизовачка, Требевићка и Романијска. Свака од ових чета је добила своје подручје борбених дејстава.

Штаб Тузланске војне области, одлучио је да се за припреме устанка формирају срески војни штабови и устанак организује по подручјима: Бирач, Мајевица—Семберија са босапском Посавином и Озрен са Требавом.

У вријеме избијања устанка, Покрајински комитет КПЈ за БиХ налазио се у Сарајеву на челу са Светозаром Вукмановићем, Исом Јовановићем и Боришом Ковачевићем. Остали чланови ПК су упућени као помоћ обласним партијским руководством: Угљеша Даниловић у Тузланску област, Авдо Хумо у Херцеговину, а Буро Пуцар у Босанску крајину. У Сарајеву је дјеловао Мјесни комитет КПЈ са низом партијских организација из којих је изашао већи број чланова на подручје Романије, Семизовца, Звијезде, Требевића, Трнова итд. Штаб Сарајевске области се налазио на Романији а штаб Тузланске области се из Тузле пребацио у Шековиће. Партијско чланство Бијељине, Брчког, Тузле, Добоја, Маглаја и других мјеста у великом

броју напушта градове и одлази на терен ради организовања оружаних акција.

У првим мјесецима устанка партијско чланство се ангажује поглавито у рјешавању проблема оружане борбе.

Рад ПК КПЈ се сводио на два битна питања: прво, помоћ терену у циљу даљњег ширења оружане борбе устанка, и организовање партијских организација у градовима у циљу вршења диверзија као и организовања материјалне и кадровске помоћи устаницима. ЦК КПЈ шаље у БиХ неколико искусних кадрова, шпанских бораца, а из усташких затвора успјевају да побјегну неколицина ухапшених другова⁵.

Сви се одмах пребацују на терен у циљу помагања оружане борбе. Сарајевску партијску организацију прима Авдо Хумо и успјева да је веома брзо консолидује.

15. септембра у Сарајеву је одржан састанак ПК КПЈ за БиХ уз присуство више партијских кадрова. На састанку су донијети закључци о даљњем раду партијских организација. Прво, водити више рачуна да комунисти олако не падају у усташке затворе; друго, организовати пружање што веће помоћи партизанским јединицама на терену; и треће, пружати широку подршку партизанским руководствомима да у првом плану истичу ослободилачке циљеве Народноослободилачког покрета, а борити се против оних који овај покрет сужавају тзв. лијевим скретањима. Такође је заузет став да се не иде на организовање већих акција војничке природе у градовима⁶.

До снажног преокрета у раду Партије је дошло последице Савјетовања у Столицама, и спровођења донјетих одлука.

Расформиран су обласни комитети за Сарајевску и Тузланску област и дата иницијатива за формирање

⁵ Тада су дошли другови Коста Нађ, Петар Драпшин, Данко Митров, Миљенко Цвитковић, Миленко Веркић и други. Од похапшених другова успјели су да побјегну из усташких затвора: Исо Јовановић, Васо Мискин, Милутин Бурашковић, Нисим Албахари, Лепа Перовић.

⁶ Здравко Антонић — Устанак у централној и источној Босни 1941. стр. 346—348.

шест окружних комитета, чија се дјелатност простира-
ла на простору шест партизанских одреда.

Уочено је да партијска активност у партизанским одредима не слиједи нарасле војничке и друге потре-
бе. Како је до тада организована, није могла да ефи-
касно обухвати све проблеме, како саме борбе, тако и
организовања позадине, народне власти и др. Посебно
се јављала све снажнија четничка пропаганда, у циљу
да се партизански одреди ослабе или потчине четнич-
ком руководству (у даљњем излагању биће више ри-
јечи о овом).

Ради лакшег праћења, свако устаничко подручје
именоваћемо по називу партизанског одреда који је ту
формиран.

а) НОПО „ЗВИЈЕЗДА“

Окосница за дизање устанка у подручју горњег
тока ријеке Босне требало је да буде Семизовачка че-
та. Међутим, развој догађаја је текао другачије.

Припреме за дизање устанка требало је да изврше
партијске и скојевске организације Високог, Какња,
Зенице, Брезе, Вареша, Вогошће и околних мјеста. Ош-
тар обрачун окупаторско-квислиншке власти са партиј-
ским радницима и симпатизерима, довео је до опада-
ња активности за организовање устанка. Због тога је
процес формирања прве устаничке чете био пун осци-
лација.

Први чланови КПЈ који су из Сарајева дошли на
подручје Семизовца били су: Рато Дугоњић, Милан Ро-
дић, Нисим Албахари, Јосо Радић, Јанко Балорда и
Манојло Попић. Убрзо је формирана и прва ударна
група, која се измјеђу 27. и 28. јула сукобила са уста-
шком патролом и Нијемцима код Илијаша, након чега
су усташе извршиле масовне злочине у српским селима
око Илијаша. Ипак, прве борбене групе успјеле су да
се организују као Игмански, Вогошћански, Височки и
Варешки вод. Нешто касније водови су прерасли у Иг-
манску и Семизовачку чету. Касније су формиране Цр-
новршка и Варешка чета.

Семизовачка чета је половином августа имала око
35 бораца. Услови за њен опстанак су били веома те-

шки. Подручје на коме је дјеловала, раздијељено је ријеком Босном, и због комуникација које су повезивале Сарајево са сјевером, било је добро чувано од усташа и Нијемаца. Усташе су вршиле терор над српским становништвом. Тако су због напада устаника на војни аутомобил, стријељале преко 100 људи, жена и дјеце. Семизовачка чета је подијељена у три самосталне групе и тако изгубила организацијску цјелину.

Група коју је одвео Рато Дугоњић на Игман, послје почетних тешкоћа, успјела је да се среди, прерасте у чету и изведе неколико успјешних напада на непријатељеве посаде на прузи Сарајево—Коњиц.

На простору Средњег и Вареша дошло је до оживљавања устанка и новог прилива бораца. Почетком септембра извршено је низ успјешних акција на цести Сарајево—Високо и Брежа—Вареш. Новоформирана Црновршка чета, 23. септембра ослободила је Средње, а дан касније на Округлици уништила жандармеријску станицу, општину и пошту.

Покрајински комитет је на ово подручје упутио Хасана Бркића, који је помогао да се почетничке тешкоће преброде. Интензитет оружаних акција се појачавао, а тежиште устанка се постепено помјерало на шире подручје планине Звијезда, по којој је одред добио име.

Народноослободилачки партизански одред „Звијезда“ је формиран крајем октобра или почетком новембра 1941. године. За команданта је именован Ервин Салзбергер-Станко. Њега је послје на дужности замјенио Оскар Данон-Јово, а Данона Мирко Новосел. Политички комесар одреда је за све вријеме био Хасан Бркић.

"Приликом формирања, одред „Звијезда“ је имао четири чете са око 400 бораца, а нешто касније је имао три батаљона (Црновршки, Варешки и Нишички) са 13 чета. Командант Црновршког батаљона био је Војо Љујић, а политички комесар Бајић Бранко-Баја; Варешког батаљона Милорад Новосел и Јосо Радић; Нишичког батаљона Срето Ерић и Казимир Франковић.

На подручју одреда дјеловале су самосталне партизанске чете: Озренска, Скакавачка, Сарајевска и не-

колико мањих група. Игманска чета је остала осамостаљена, а касније је ушла у састав Калиновичког одреда.

У зеничком крају почеци оружане борбе наилазили су на још веће тешкоће. Покрајински комитет КПЈ, планирао је да у овом крају оружани устанак отпочне првих дана августа. Рачунало се да ће партијска организација у Зеници, која је бројала преко 30 чланова, знати да организује диверзију у термоелектрани и железари, преузме власт у граду, и са радницима, настави борбу против окупатора и усташа. Међутим, овај нереалан план је издајом откривен, па су усташе предуприједиле извођење диверзије. Али и опште расположење радника, није било снажно и полетно да би једна тако широка акција успјела. Мањи број комуниста успио је да избјегне хапшење и да се склони у непосредну околину Зенице.

У току септембра у Зеницу су упућени Ремзија Твртковић и Омер Маслић. Обновљена је партијска организација и извршене припреме за подизање устанка. Из одреда „Звијезда“ упућена је у зенички крај група комуниста; Манојло Попић, Гојко Узелац и Мирко Давидовић. Они су се повезали са наоружаним групама Тодора Бутине, Остоје Јоцића и Меленте Бошњака. Крајем октобра, у шуми званој „Шушњара“, изнад села Понихово, формирана је прва зеничка партизанска чета. Командир је био Тодор Бутина, а политички комесар Омер Маслић. Чета је крајем новембра бројала око 60 наоружаних бораца. Нешто касније у децембру формирана је и друга зеничка партизанска чета, са командиром Мелентијем Бошњаком и комесаром Ремзијом Твртковићем. У јануару 1942. формиран је Зенички партизански батаљон, који се састојао од четири чете са око 300 бораца, који је држао велики део слободне територије.

У новембру и децембру ове партизанске чете извршиле су око 15 успјешних акција. У јануару усташе су са милицијом из Зенице подuzeле локални напад, али су поражене код села Драчићи. Извршено је још неколико напада и рушења на пружи Зеница—Завидовићи.

Разоружане су жандармеријске посаде у Перином Хану, Горњој Враци и Црквицама⁷.

Војне акције одреда „Звијезда“ у периоду октобар—децембар 1941. године, усмјерене су на комуникације Семизовац—Иванчићи, Подлугови—Вареш, Сарајево—Зеница и на непријатељеве посаде у Варешу, Олову и другим околним мјестима. Тако је 19. октобра поново ослобођено Средње, које је постало центар политичког и друштвеног живота одреда. Послије неколико успјешних напада на жељезничке композиције и пруге, усташко-домобранска команда из Сарајева, заједно са Нијемцима, предузела је 10. новембра концентричан напад на ослобођену територију одреда, у коме су учествовали по један њемачки, домобрански и усташки батаљон и локалне усташке и оружане посаде и сеоска милиција. Непријатељ је привремено запосјео неке дијелове одредске територије, запалио више села (Биоче, Малешићи, Кривоглавци, Свраке и др.) и извршио бројне злочине над сеоским становништвом. Али, већ 13. новембра батаљони одреда су извршили напад на окупаторов гарнизон у Варешу. Упорне борбе су вођене пет дана, али је непријатељу успјело да Вареш задржи у својим рукама. Неколико дана касније, нападнут је путнички воз код Пајтов Хана.

Њемачко-усташка команда, видјевши да не може изаћи на крај са јединицама одреда, ограничила се на одбрану важнијих мјеста у долини ријеке Босне: Сарајева, Семизовца, Високог, Кладња, Зенице, потом Бреже, Вареша и Олова. Наилазак јаке зиме, великих сњегова и сопствене немоћи погодовао је таквој непријатељевој тактици.

Десетог децембра батаљони одреда „Звијезда“, уз помоћ Муслиманског батаљона Романијског одреда, извршили су поново напад на непријатељев гарнизон у Варешу под тешким временским условима, али га нису могли освојити, јер су Нијемци успјели да доведу нова појачања, одбију нападе и задрже мјесто у својим рукама.

⁷ Здравко Антонић н. д. стр. 290. Еамил Казазовић: **Формирање Зеничког НОП одреда. Источна Босна у НОР-у књ. 1** стр. 278.

Јединице одреда, су 17. децембра заједно са јединицама Романијског одреда, разбиле усташко домобранску посаду у Олову и ослободиле ово мјесто.

НОПО „Звијезда“ је крајем 1941. имао око 700 наоружаних бораца, и контролисао је слободну територију измјеђу Сарајева, Брезе, Вареша, Зенице и Олова.

Окружни комитет за подручје одреда „Звијезда“ формиран је октобра 1941. године у саставу: Нисим Албахари, секретар и чланови: Хасан Бркић, Бранко Шурбат и Младен Терзић. Послије тога основане су партијске ћелије у неколико партизанских чета, а у Средњем партијска организација која се повезала са Мјесним комитетом у Високом. Организованим радом, партијска организација у одреду „Звијезда“ је постигла видне резултате на политичком и идеолошком пољу и повећала број чланова. У Средњем је отворен Партијски дом, у коме су штампане радио вијести, умножавана „Борба“, билтени, прогласи и друго. Средином новембра формиран је и скојевски актив. Организован је омладински хор и први одбор АФЖ-а, који су сачињавале Радојка Којић-Андрић, Стана Благовчанин и Јела Шућур. Овај одбор је умногоме помагао да се питања исхране, смјештаја и бриге о рањеницима успјешно рјешавају. Почетком 1942. прорадила је у селу Луци техника ПК КПЈ за БиХ, гдје је умножаван разни политички и други материјал, историја СКП(б) и друго.

Наиласком зиме, код људства одреда, осјећао се замор. Хладноћа, тешки услови прехране, неизвјестан крај рата, појачана непријатељева пропаганда и разорни утјецај четника, постепено су нагризли чврстину одредских редова. Отпочела је диференцијација у редовима одредских чета и батаљона. Прочетнички, ситно сопственички, кулачки елементи, нарочито из редова домаћих људи, који су раније имали добре економске позиције, потстицани од убачених официра, подофицира бивше војске, жандарма и разних агената, узајамно су се повезивали и почели да роваре, нарушавајући борбено јединство и усмјеравајући своју активност на међунационалну мржњу, и пасивизацију у односу на даљње борбе против окупатора и његових до-

маћих сарадника. Треба рећи и то да је јак утјецај на борце имала њемачко-ушашка пропаганда коју су подржавали поједини идеолози српске, муслиманске и хрватске буржоазије, који су живјели у Сарајеву и непосредној околини, желећи на тај начин да сачувају старе друштвене односе.

б) КААИНОВИЧКИ НОПО

Основне припреме за дизање устанка у подручју југоисточно од Сарајева на сектору Требевић—Трново—Калиновик обавила је партијска организација у Касиндолу, уз помоћ Мјесног комитета КПЈ из Сарајева, и Штаба сарајевске области.

У партијској ћелији налазили су се: Томо Мећо, Рамиз Сладић, Алекса Бојовић, Душан Дашић, Саво Ђосовић, Борћо Кутлача, Милош Андрић и Којо Јованчић, који су одржавали контакт са симпатизерима КПЈ и другим напредним грађанима на Требевићу, Црној Рибаци, Трнову, Пресјеници и Загорју. У припремама су учествовали Слободан Принцип, Хасан Ђркић, Милутин Бурашковић и Феликс Горанин.

Крајем јула 1941. године формирана је од чланова Касиндолске партијске ћелије и симпатизера КПЈ Требевићка чета која је имала око 20 бораца. У њу су ушли и чланови КПЈ из Сарајева: Феликс Горанин, Казимир Франковић, Менто Ешкенази, Салко Гозо, Љубо Лунава, Перо Каурин и Алија Диздаревић. За командира је именован Салко Гозо, за замјеника Љубо Лунава, а Феликс Горанин за члана штаба.

Штаб чете се није оријентисао на оружане акције. У сукобу са оружном патролом на Мокринама, погинуо је заповједник оружане постаје из Трнова. Због бојазни од репресалије борци су се поколебали и након тога је Покрајински комитет КПЈ из Сарајева упутио Миладина Радојевића да среди стање у чети и да је покрене у акцију. Истовремено је Штаб сарајевске области са Романије упутио Перу Косорића са једном десетином бораца да прикупи растурене борце и отпочну са оружаним акцијама.

У селу Тврдомићи одржан је састанак и одлучено да се формира штаб партизанских група, у који су уш-

ли су: Перо Косорић, Милади Радивојевић, Феликс Горанин и Томо Мећо. Формиране су партизанске групе и одређени борбени задаци. Прва акција изведена је код резервоара Бистрица на Јахорини. Прекинуте су телефонске везе, убијен један, а заробљена три домобрана.

Слиједећа акција изведена је 29. августа. Устаници су напали непријатељеву посаду у планинарском дому на Јахорини. Заробљено је 15 оружника, 5 усташа и 30 домобрана, а погинуло је у борби 11 војника. Заплијењено је доста оружја и опреме. Тако је Требевићка чета кроз оружане акције стекла самопоуздање и постала веома активна на свом терену.

Штаб партизанских група, се пребацио на падине Игмана и Бјелашнице у Пресјеницу. Заузета је оружничка постаја у селу Ледићи. Изведено је још низ мањих акција, и разбијена једна сатнија домобрана код порушеног моста у Кијеву.

Послије ових акција формирана је код основне школе у селу Пресјеница Кијевска чета. За командира је именован Данило Вељо, а за политичког комесара Живко Јошило, а за командире водова: Обрен Андрић, Душан Дашић и Владо Бјелица.

Штаб партизанских група се послје тога пребацио на простор између Трнова и Калиновика, у село Междре. Убрзо су формиране Рогојска и Загорска чета. У Рогојској чети за командира је именован Ранко Дивљан, за политичког комесара Станко Симуновић, а у Загорској чети за командира Миле Елез, а за политичког комесара Ацо Пезељ. Успостављена је веза са групом устаника између Калиновика и Улога, са Крстом Руданом, која се ставила под команду штаба партизанских група.

Штаб партизанских група организовао је првих дана октобра напад на италијанско-усташко-домобранску посаду у Калиновику. Напад на веома утврђеног и бројног непријатеља на брзину припремљен, није успио. Дошло је до репресалија од стране Италијана и усташа, што је у партизанским редовима изазвало извјесну пометњу. Али, уз стално и велико залагање партијаца, ситуација се нормализовала. Већ 23. октобра, пар-

тизани су у Грабским шумама разбили једну непријатељеву колону, а 31. октобра после добро изведеног напада ослободили су Трново које је постало центар новоослобођене територије и будућег Калиновичког партизанског одреда. У рејонима првих партизанских чета формиран су и Требевићки, Кијевски и Загорски батаљон⁸.

Крајем октобра 1941. године, од партизанских јединица на овом подручју формиран је Калиновички НОПО. У штабу су се налазили: командант Раде Хамовић, политички комесар Бориша Ковачевић, замјеник команданта Перо Косорић, и начелник штаба Војо Бокић. Одред је крајем 1941. имао око 1000 бораца, сврстаних у шест батаљона, а под својом контролом имао је пространу територију сарајевског, фочанског и дјелом рогатичког среза.

Тих дана у састав Калиновичког ПО, ушла је и Игманска партизанска чета.

Ослобођењем Трнова, дијелови одреда оријентисани су према Фочи, Горажду и Вишеграду, ради ослобођења насеља у горњем току ријеке Дрине, и повезивања са устаницима у Србији и Црној Гори.

Одред се налазио на територији која је за окупатора била у војном погледу веома важна. Прилазе Сарајеву бранили су Нијемци и усташе, а подручје Калиновика, Фоче и Вишеграда налазило се у италијанској окупационој зони, у којој су они држали јаке јединице. Већ новембра 1941. дошло је до споразума Италијана и четника, и цијело подручје горње Дрине пало је под утјецај четника, који терором настоје да униште муслимански живаљ на том подручју.

Окружни комитет за подручје Калиновичког одреда формиран је почетком новембра 1941. године. Његов секретар је био Бориша Ковачевић, а чланови Карло Батко, Брацо Косовац и Киро Регоје. После ослобођења Трнова, ово мјесто је постало центар економског, друштвеног и политичког живота за цијело подручје слободне одредске територије. Услови за рад ко-

⁸ Др Здравко Антонић — н. д. стр. 301 Слободан Кезуновић, Прве борбе Калиновичког партизанског одреда, Источна Босна у НОБ-у стр. 177.

митета били су тежи него на територијама других одреда. Ово уследило тога што је било мало кадрова, и што су многи борећи се у првим редовима изгинули. Ипак се успјело да са крајем 1941. године формира неколико партијских организација — у Трнову, Тошићима, Црној Ријеци, Добром Пољу, Пресјеници, Загорју и околини Илице. Окружни комитет је организовао своју партијску технику, а формиран је и Окружни комитет СКОЈ-а. Главни носиоци политичке активности били су партијски кадрови које је у овај крај упутио Покрајински комитет из Сарајева.

Партија није имала довољно кадрова да нарасле устаничке јединице стави под утјецај НОП. Многи домаћи људи, који су се истакли у првим борбама, командири итд. потпали су касније под разорни четнички утјецај и прихватили пацификацију коју су веома лукаво нудиле италијанске окупацијске власти. Стање се донекле поправило, доласком Врховног штаба и пролетерских бригада на сектор Фоче.

Јединице одреда учествовале су у многим борбама, заједно са пролетерским јединицама и црногорским партизанима. Сталне борбе, често ван своје матичне територије, негативно су се одражавале на морално стање и компактност одреда. Тако се после напуштања Фоче од стране Врховног штаба Калиновички одред почео осипати, па је током маја 1942. у њему остало свега око 50 бораца.

ц) РОМАНИЈСКИ НОПО

Организован рад КПЈ почео је на Гласинцу и рогатичком крају већ крајем 1938. године, па су на том подручју пред устанак дјеловале двије ћелије са око 30 чланова КПЈ⁹ и неколико група, са око 40 кандида-

⁹ То су: Мирко, Раде и Анђелко Боровчанин, Михајло Обреновић, Драго Јанковић, Алекса и Марко Ећимовић, Боко Маћар, Грујо Новаковић, Перо Косорић, Рајко Одовић, Спасо Марковић, Саво Прећа, Данило и Машан Бокић, Миланко Витомир, Славко Глуховић, Рагиб Налбантић, Момо Лучић, Мујо Хоџић Црни, Бамил и Расим Циндо, Звонко Гракалић, Владо Цвијетић, Светозар и Милош Косорић, Илија Грбић, Јанко Јоловић, Мићо Бабић (Грујо Новаковић, Источна Босна у НОБ-у књ. 1, стр. 719. „

та за чланове КПЈ. У више села су постојале групе симпатизера, које су биле повезане са појединим члановима КПЈ. У рогатичком крају и на Гласинцу су радила два актива СКОЈ-а са око 25 чланова. То су били претежно ђаци сарајевских средњих школа. Овај број чланова повећан је већ првих дана устанка од комуниста који су изашли из Сарајева, као и од домаћих бораца који су се истакли у првим борбама.

Седамнаестог јула из Сарајева су на Романију дошли: Слободан Принцип, Хасан Бркић, а за њима и Славиша Вајнер, Павле Горанин, Оскар Данон и Бранко Милутиновић, који су одређени за војно политичке руководиоце устанка.

У шуми Крњијевцу код Боровца 21. јула одржано је савјетовање чланова КПЈ са Гласинца са групом која је дошла из Сарајева. Том приликом Хасан Бркић је присутне упознао са одлуком Партије о дизању устанка у БиХ, а посебно на Романији. Сви комунисти су добили конкретна задужења. Тада је именован и штаб Романијске партизанске чете у саставу: командант Славиша Вајнер Чича, комесар Павле Горанин Илија, замјеници команданта: Оскар Данон Јово¹⁰ и Данило Бокић и члан штаба Михајло Обреновић.

У ноћи између 28. и 29. јула заказан је збор устаника на врху Романије у шуми Чавчије поље. Прикупило се око 60 бораца од којих је већина имала оружје. Борци су распоређени у десетине; саопштена су им имена командира и политичких комесара и направљен је план првих акција.

Прве оружане акције су изведене 31. јула на оружничку постају у Жљебовима и зграду општине у Соколовићима. Касарна у Жљебовима није заузета, док је у згради општине у Соколовићима уништена архива и заплијењено неколико пушака. Истовремено су порушени телефонски стубови између Сарајева и Власенице.

Послије ове акције Штаб Романијске чете формирао је шест група, и свакој одредио рејон извођења акција.

¹⁰ Том приликом комунисти који су дошли из Сарајева добивши су и партизанска имена — надимке, ради конспирације.

Славиша Вајнер-Чича је свој штаб смјестио на врху Романије, на мјесту Лучевник. Ту је био смјештен и Обласни штаб за сарајевску област, па је привремено формирано заједничко руководство, које је руководило акцијама на Романији. У руководству су били: Слободан Принцип, Хасан Ђркић, Бориша Ковачевић, Славиша Вајнер, Павле Горанин и Јанко Јоловић. Ово руководство је постојало до конца септембра, до расформирања Обласног штаба за сарајевску област.

Почетком августа на свим секторима отпочеле су оштре борбе. Копитска група је разбила једну усташку јединицу код села Мићиводе. Гласиначка група је порушила на цести Рогатица—Соколац мостове и телефонске линије и разјурила жандармеријску патролу код Подроманије. Вражаличка група је у засједи дочекала и разбила усташе који су спроводили везане сељаке и на тај начин их спасила сигурне смрти. Истовремено је порушена жељезничка пруга код Месића. Романијска група је 9. августа заузела жандармеријску станицу у Мокром. Цеста преко Романије је разрушена. Сутрадан је вођена оштра борба са усташама и домобранима, који су требали да расчисте цесту преко Црвених стијена. Прачанска група је извршила напад на усташе у Сјетлини, порушила пругу и сурвала воз. Сјемечка група је потпуно разбила усташку колону код Пешурића.

Усташе су биле немоћне, па је 13. августа кренула њемачка колона у пратњи усташа из Мокрог према Црвеним стијенама. Цео дан је вођена борба. Непријатељева колона је разбијена, враћена натраг, а заплијењено је доста оружја, муниције и запаљено неколико њемачких камиона. То је била прва борба са Нијемцима.

Борбе су се даље разбуктавале. Прилив устаника сваким даном је постајао све већи. Усташе су бијесниле, стрељале су без милости сваког који би им пао у руке.

Повећао се и број партизанских рањеника. Поставио се проблем формирања болнице и њега рањеника. Мјесни комитет КПЈ из Сарајева, већ половином августа, упутио је прве санитетске кадрове. Из

Сарајева су дошли: Еивер Лакишић-Бег, студент медицине, група другарица, које су завршиле кратке санитарне курсеве: Ружа Ољача, Љерка-Јелена Дурбешић, Ханика-Вуја Алтарац, Нада и Љиља Дурсум, Нада Мишовић, Милица Продановић, Даница Кабиљо, Јованка Мардушић-Зафировски и друге. У Бијелој води формирана је партизанска болница, а на секторима дјеловања групна превијалишта.

С обзиром на то да је број бораца повећан на неколико стотина, 19. августа на врху Романије, формиран је Романијски батаљон. Од ударних група формиране су чете. У почетку пет, а касније крајем августа и почетком септембра још шест.

Истог дана, када је формиран, Романијски батаљон водио је борбу са Нијемцима код школе на Равној Романији. Послије оштре борбе погинула су 22 Нијемца. Соколац је ослобођен 26. августа.

Устаници у Бирчу су такођер ослободили читаво подручје власеничког среза, а устаничке чете са Планине подручје Хан Пијеска и Крама. Усташко додворанске посаде дијелом разбијене, побјегле су према Сарајеву. Тако је Соколац постао центар велике ослобођене територије, гдје су смјештени штабови, партијска руководства и позадинске установе.

Тринаестог септембра 1941. године на збору у Соколцу изабран је први општински НОО. Предсједник одбора је био Грујо Новаковић. Формиране су команде мјеста у Соколовићима, Кнежини, Хан Пијеску, Прачи итд. При командама мјеста и у многим селима, нарочито муслиманским, формиране су сеоске страже.

Пред руководство НОП су се већ крајем августа поставила два задатка. Први, проблем војних кадрова и други покретање становника Муслимана у борбу, а тиме и спријечавање братоубилачке борбе.

За нешто више од мјесец дана, број устаника се повећао за преко двадесет пута. Формиране су чете и батаљони. Првих дана за војне руководиоце бирани су најборбенији и најхрабрији домаћи људи, сељаци или радници из краја у којима је јединица формирана. Комесари јединица су били чланови КПЈ из Сарајева и домаћи предратни комунисти. Прелазило се у више,

сложеније облике ратовања. За ово су били потребни људи са војним знањима. Зато је још штаб батаљона (половином августа) тражио од Покрајинског и Мјесног комитета у Сарајеву да пошаљу на Романију војне кадрове. Већ крајем августа и у септембру на Романију је стигао већи број резервних официра, чланова КПЈ, потом неколико активних официра и подофицира. Из Загреба је дошла група Шпанских бораца, који су побјегли из логора у Француској и преко Њемачке илегално дошли у Загреб, одакле су распоређивани у устаничке крајеве широм Југославије.¹¹

Други задатак је био далеко сложенији и изискивао је мукотрпну политичку борбу за покретање муслиманског становништва у борбу против окупатора и усташа, као и политички утјецај на српско становништво да не врши освету над Муслиманима због злочина које су усташе вршиле над Србима, Ромима и Јеврејима. Значи, вођена је непрестана борба за братство и јединство, борба против братоубилачког рата, који су поред усташа распиривали четници и окупатор.

Већину устаника сачињавали су Срби. Међу њима је било и оних који су борбу против усташа поистовјетили са осветом над муслиманским живљем, настањеним у великом броју села, посебно у рогатичком крају.

Штаб сарајевске области је још у августу 1941. упутио неколико прогласа Србима, Муслиманима и Хрватима у којима је објаснио циљеве борбе НОП. У многа муслиманска села послати су популарни партиј-

" На Романију је дошло осам „Шпанаца“: Милан-Иван Јакшић, Миленко-Иван Кумичић-Веркић, Ранко Крстић-Биљан, Златко Триковић, Буро Кужета, Бранко ЈБубинковић, Михајло Милосављевић и Коста Наћ.

Од војних кадрова на Романију су дошли: Мидхад Хаџам-Аћим, Мориц-Мика Фликер, Акиф Бешлић, Саламон Фликер-Перо, Младен Цвитковић, Часлав Јовановић-Горчин, Кајон Мавро-Марко, Пашић Фадил, Салзбергер Ервин-Станко, Раде Хамовић и већа група подофицира. Из Србије су дошли: Никола Продановић, Илија Грбић и из Вишеграда Лео Фликер-Лука. Дошао је и Наум Зафировски, поручник који је напустио четнике и прешао партизанима.

Сви су постављени на руководеће дужности у Романијском батаљону, а неки су упућени у Калиновички и Бирчански партизански одред и одред „Звијезда“.

ски руководиоци, који су стаиовиштву објашњавали суштину НОП и борбе за братство и јединство.

На позив Партије на устанак се дигло становништво муслиманских села, у рогатичком крају у селима Шаторовићи, Осово и из мјеста Рогатице; а потом и из многих муслиманских села на Романији. На мјесту Лучевник, на Романији, крајем септембра формирана је прва Муслиманска чета. Ова чета је нешто касније почетком децембра прерасла у батаљон. Заслугу за формирање прве муслиманске јединице имали су партијски радници Мујо Хоџић (командир чете), са својим сином Асимом и члановима породице, потом Дервиш Нумић (комесар чете), Еамил, Расим и Рагиб Циндо. У чету је ушао и цвијет омладине из Рогатице: Ахмед и Фехим Хафизовић, Мухидин Шахинпашић, Адем Акшамиджа, Рагиб и Мустафа Налбантић, Русмир Горшанин, Муриз Бранковић и други.

Почетком септембра настављене су оштре борбе око Рогатице. Разбијена је усташко домобранска посада на Хан Стјеницама, и партизанске чете су 6. септембра упале у Рогатицу. Како су усташе извршиле противнапад, партизани су се повукли из града. Борбе за Рогатицу су настављене, као и борбе за Вишеград, који су упорно браниле усташко домобранске јединице.

Борбе су се пренијеле на Црвене стијене и непосредну близину Сарајева. Концем септембра неколико домобранских батаљона упућено је на устаничко подручје на Романији. Једна домобранска колона (чета) је заробљена код села Новоселци, а код Сјетлине друга колона (чета). На Сјемећу је разбијена једна моторизована колона. Усташе су грчевито бранили Рогатицу, Вишеград и упоришта непосредно око Сарајева. Сарајево је практично било у окружењу. Тако је Романијски батаљон дочекао прве дане октобра и реорганизацију, која је извршена на основу одлуке савјетовања у Столицама.

У октобру је извршена реорганизација партизанских јединица на Романији. Формиран је Штаб Романијског партизанског одреда. Одред је имао у саставу четири батаљона и неколико самосталних чета, укупно око 1 230 бораца. Именован је штаб одреда: командант

Славиша Вајиер-Чича, политички комесар Павле Горанин-Илија, замјеник команданта Божо Југовић, начелник штаба Мориц Фликер-Мика, оперативни официри у штабу: Акиф Бешлић и Наум Зафировски, интендант Часлав Јовановић-Горчин, његови помоћници Владо Карановић-Каран и Фадил Пашић, секретар штаба Славко Глуховић, референт санитета Ружа Ољача, курири и приштабско особље.

Одред је приликом формирања (5. октобра) имао ове батаљоне: Романијски батаљон са пет чета. Командант батаљона Митхат Хаћам-Аћим, политички комесар Миленко Веркић-Кумичић; Мокрањски батаљон са шест чета: командант Оскар Данон-Јово, политички комесар Буро Шпољарић; Прачански батаљон са четири чете: командант Томо Мањкаловић, политички комесар Томо Јакшић; Рогатички батаљон са седам чета, командант Никола Продановић; политички комесар Златко Трпковић. Затим самостална: Муслиманска партизанска чета. При штабу одреда формирано је неколико специјализованих водова: ауто вод, вод за везу, минерски вод, комора итд. Организована је централна болница у Бијелим Водама, и неколико прихваталишта: Хан Пијесак, Кула, Сјетлина, Сјемећ и Соколац.

Штаб одреда је под својом командом имао и неколико мјешовитих устничких чета, састављених од партизана и четника. То су биле: Мркаљска, Кусачка, Цимријска, Драпничка, Деветачка и Жљебовска чета. У тим четама за политичко опредељење је било одлучујуће ко је био на њиховом челу.

Штаб одреда је организовао и позадину. Соколац је био главна база. Команда мјеста у Сокоцу имала је велика овлашћења. Она је организовала мобилизацију нових бораца, прикупљање хране и опреме, транспорт, снабдијевање и старала се о болницама. На ослобођеној територији организован је саобраћај, пошта итд.

Ради организације одбране слободне територије, прешло се на више форме тактичке организације, а тиме и командовања. Успостављене су команде сектора или фронтова, које су обједињавале све јединице које су

се нашле на територији сектора или фронта. Тако су постојали: Романијски сектор, Рогатички сектор и Оловски сектор.

Главна активност одреда у октобру била је усмјерена на усташко домобрански гарнизон у Рогатици и Вишеграду. Послије веома оштрих борби, непријатељев гарнизон у Рогатици је 25. октобра капитулирао. Том приликом заплијењено је око 1 000 пушака, 10 ми-траљеза и доста остале опреме. Послије Рогатице, требало је ликвидирати непријатељеву посаду у Вишеграду, која се састојала од 3 домобранска батаљона и неколико стотина жандара, милиционера и усташа. На основу споразума са четницима услиједила је интервенција италијанске команде из Пљеваља, и италијанске јединице су 3. новембра ушле у Вишеград, успјевши тако да га одрже у својим рукама.

Даљња активност одреда била је усмјерена на комуникацију Сарајево—Вишеград, а потом на непријатељеве посаде у непосредној близини Сарајева. Кнежина је ослобођена 29. октобра, и снаге Оловског сектора у сарадњи са одредом Звијезда 17. децембра ослободиле су Олово, а потом са батаљоном Озренског одреда, цијело подручје Криваје до Завидовића.

Усташко домобранске јединице, пошто су претрпјеле озбиљне губитке прешле су у дефанзиву и утврдиле се у мјестима уз комуникације Сарајево—Вишеград, и Сарајево—Зеница—Брод.

Окружни комитет КПЈ за Романију је формиран у првој половини новембра. Његов састав се често мијењао. Први његови чланови су били: Есад Ченгић, Гру-јо Новаковић, Павле Горанин, Владо Цвијетић, Анки-ца Павловић—Албахари и Пашко Ромац.

Основни задатак Окружног комитета је био да ствара нове партијске организације, повезује и обједињава рад постојећих у јединицама и на терену. На Романији је крајем 1941. године било око 230 чланова КПЈ. По социјалној припадности било је: 101 сељак, 42 радника, 54 службеника и студента и 33 неутврђеног занимања. Сједиште комитета је било у партијском дому у селу Бјелосављевићи. Окружни комитет је

посебну пажњу посвећивао стварању партијских организација у селима.

Романијски одред је крајем 1941. године нарастао на око 3 000 наоружаних бораца и тако постао један од највећих партизанских одреда у Босни и Херцеговини. Јака зима и велики снијег, тешкоће у снабдијевању, потом нејасна перспектива завршетка рата, пасивизирали су војне акције одреда. Исцрпљена су, десеткована и опустошена села, чији су становници, осјећали замор. Уз то отпочели су политички сукоби и немири које је уносила четничка пропаганда. Отпочео је процес поларизације, односно поткопавања јединства устаничких снага. У таквој ситуацији, крајем децембра на Романију је дошао Врховни штаб са Првом пролетерском бригадом.

д) БИРЧАНСКИ НОПО

Припреме за организовање устанка у Бирчу отпочеле су одмах после априлског слома краљевине Југославије. Концем априла 1941. на терен Бирча упућен је од стране Обласног комитета КПЈ, Милош Зекић. Он се повезао са симпатизерима КПЈ: Браном Савићем, Владом Бошковићем, Чедом Јакшићем, Вуколом Дундићем и Светозаром Косорићем. У току маја, јуна и јула број симпатизера се повећао на преко двадесет других.

У току јула формиран је срески војни штаб у саставу: Милош Зекић, Брано Савић, Драго Мелезовић. Тежиште припрема за устанак било је у формирању војних десетина. До почетка августа формирано је осам десетина и то:

- Шековачка десетина, командир Драго Мелезовић
- Брајиначка (Брајинци) командир Милорад Влачић
- Стрмичка (Тупанари) командир Јово Васиљевић
- Бетањска (Подбетањ—Грабовица) командир Богдан Нинић

— Победарска (Цикоте) командир Јосип Ковачевић

— Ступарска (Каштељ, Бијело Поље, Матијевићи) командир Раде Еркић

— Спречанска (Рашево, Спреча), командир Слободан Савић

— Дубнићка (Милићи) командир Душан Буричић

Осим ових постојале су групе устаника: Планинска група око Светозара Косорића, Папрачка око Данка и Милоша Видаковића и у Власеници група омладинаца око Мирка Остојића.

Бројно стање десетина је било од 20 до 30 људи, од којих су 5—8 бораца били наоружани пушкама, тако да је укупно било око 60 наоружаних и око 200 не-наоружаних бораца.

Из Тузле је 30. јула у Шековиће дошао Обласни војни штаб за тузланску област. Развој догађаја у другим устаничким подручјима у источној Босни (прве устаничке пушке су већ плануле на Романији и код Семизовца) убрзао је почетак устанка у Бирчу. Томе су допринијели и злочини, које су усташе последице 22. јуна и у току јула извршили над српским становништвом у Власеници и околини. Многи су ухапшени, одведени у логоре, а око 80 грађана је звјерски поубијано у Рашића Гају код Власенице. Завладао је страх и огорчење, што је требало спријечити и неосјетно га усмјерити на организовање оружане борбе. То су учинили комунисти, омладинци и симпатизери, односно скоро сви становници способни за борбу. Усташе су 3. августа почеле да хапсе вићеније људе по Шековичким селима. Похапсили су 15 угледних сељака, и затворили их у подрум жандармеријске касарне у Шековићима.

Обласни штаб, заједно са среским штабом, одлучили су да нападом на касарну у Шековићима ослободе ухапшене. Напад је извршен 5. августа у зору. У четворочасовној борби, касарна је заузета, жандари и усташе похватани, а похапшени сељаци ослобођени. У борби су пале и прве жртве, борци Неђо Мекић и Јосип Ковачевић.

Истога дана донесен је план даљњих акција. Главна устаничка група са Цвијетином Мијатовићем, кре-

нула је према Власеници; друга са Иваном Марковићем и Браном Савићем према Папрачи и трећа са Милошем Зекићем према Ступарима.

Већ 7. августа заузете су оружничке постаје у Папрачи и Милићима. Домобранска посада из Хан Пијеска је побјегла и у ово мјесто су ушли устаници са Планине, окупљени око Светозара Косорића.

Устаничка група која је кренула према Ступарима, одбацила је једну домобранску чету која је из Тузле кренула према Власеници. Наредних дана, устаници су под командом Милоша Зекића извели неколико успјешних напада на заједничке усташке и домобранске патроле на цести Ступари—Кладањ, а 16. августа су ослободили Ступаре и тако ставили под своју контролу цесту Кладањ—Тузла.

Главне устаничке јединице су кренуле према Власеници, у којој се налазио један батаљон Војне крајине и нешто домаћих усташа и милиције. Послије оштре борбе, усташко домобрански гарнизон је 10. августа у касне вечерње сате капитулирао. Непријатељ је имао око 50 мртвих, а заробљено је око 150 домобрана и усташа. Губици устаника су били 8 мртвих и 10 рањених. Једна домобранска чета упућена из Тузле стигла је до саме Власенице, али су је устаници вратили. Приликом повратка код села Музуље, недалеко од Папраче, упала је у устаничку засједу коју је организовао Иван Марковић и била разбијена, а већи број је заробљен. Тако су устаници дошли до драгоцјеног оружја и муниције.

Усташко домобранска команда је брзо реаговала. Већ 12. августа из Сарајева се преко Романије и Хан Пијеска пробио један домобрански батаљон и предвече 15. августа ушао у Власеницу. Четници Аћима Бабића код Хан Пијеска нису пружили отпор. Истовремено су упућене домобранске јединице (око два батаљона) из Зворника, такође према Власеници, али су се и оне под притиском устаника из Сребренице, Братунца и Дрињаче брзо повукле. Крајем августа, када се устанак на Романији разбуктао, непријатељ је поново напустио Власеницу, у коју су ушли четници Дангића и Аћима Бабића.

Тринаестог августа одржан је састанак обласног и среског штаба. Направљен је план даљњих дејстава. Главнина устаничких јединица оријентисана је према Кладњу и Зворнику, а према Власеници је остављено обезбјеђење. Тако су се усталили називи за положаје: Кладањски и Зворнички фронт. Донијета је одлука о формирању одреда, чију су основу сачињавале већ бројно нарасле војне десетине. Формирани су одреди: Шековачки, Брајиначки, Тупанарски, Ступарски, Цикотски, Грабовички и Спречански. Укупна јачина износила је око 600 бораца са око 450 пушака, 2 митраљеа и 4 пушкомитраљеа. Већина одреда одговарала је јачини чете, а сви су били под командом среског војног штаба. На поменутом састанку је одлучено и да се успостави боља веза са устаницима на Мајевици, Романији и Озрену. Једно од тежишта борби усмјерено је према Ступарима и Кладњу.

Ступаре је бранила једна домобранска сатнија са нешто домаћих усташа (око 150 пушака). Устаничке јединице које су нападале посаду у Ступарима биле су: Ступарски одред, ојачан дијеловима Шековачког одреда (укупно 150 бораца са 60 пушака и 1 пушкомитраљезом). Напад је почео 15. августа и после оштре борбе непријатељева посада је капитулирала слиједећег дана око подне, уз губитке: око 20 мртвих и 14 заробљених. Заплијењено је 40 пушака, 1 пушкомитраљез и 10 сандука муниције. Устаници су се истог дана повукли из мјеста.

Ликвидацијом посаде у Ступарима, почело се са припремама за напад на усташку посаду у Кладњу, која је бројала око 300 људи а, којом је командовао домаћи трговац Авдага Хасић. Први напад је изведен 24. августа, а слиједећи 29. августа, 5. и 14. септембра. Још један пети по реду изведен је крајем децембра 1941. године. Ниједан напад није успио. Нешто због саботажа четничких јединица, а дјелимично и услјед слабе организације и координације партизанских јединица, као и добро организоване одбране бранилаца.¹²

¹² Усташка посада успјела је да се одржи у Кладњу све до љета 1943. године, када је капитулирала пред налетом бораца Друге пролетерске дивизије.

Послије ослобођења Власеице, устаничке борбе су захватиле сребренички, и зворнички срез. У овим крајевима КПЈ није имала својих организација, па су се борбе одвијале стихијски, а устаничке снаге су брзо потпале под четнички утјецај. Важну улогу у овом крају је имао Петар Букановић, сељак из Доње Кравице, учесник октобарске револуције. Букановић је са својим устаницима 15. августа ослободио Нову Касабу и Дрињачу, а 19. августа Сребреницу и Братунац.

Тих дана у овим крајевима се појавио мајор Јездимир Дангић, о коме ће касније бити више ријечи, са првим официрима који су дошли из Србије — носиоцима четништва, Дангић је одредио Петра Букановића за команданта устаничких (четничких) јединица овог подручја¹³.

Пошто се устанички фронт према Кладњу усталио, тежиште дејства се пренело на фронт према Зворнику.

На основу споразума са Дангићем направљен је план ослобођења Зворника и Спречке долине. У првој половини октобра чете Бирчанског одреда су водиле успјешне борбе са усташко домобранским јединицама у захвату ријеке Спрече, око Рудника, Осмака, Цапарди и Снагова. Пошто је четничко руководство саботирало заједнички план, усташко домобранске јединице су успјеле да задрже Зворник, као и цесту Зворник—Тузла и утврде се у упориштима Цапарде и Калесија. Остали простор према југу су препустиле устаницима.

Крајем октобра на сектор Ступара стигла је јединица Озренског партизанског одреда у којој је било око 120 бораца. Тежиште борби је пренесено поново на комуникацију Тузла—Кладањ. Домобранско-усташке јединице су у неколико борби око Ступара претрпјеле пораз. Али, почетком новембра и на овом сектору борбе су се утишале. Комуникација Тузла—Кладањ препуштена је домобранима и усташама, а Озренска чета се вратила на Озрен.

Тако су чете Бирчанског одреда у тромјесечним борбама нарасле на око 600 бораца. Организација устаничких јединица је стално усавршавана. Крајем сеп-

¹³ Перо Букановић, остаје на линији борбе против окупатора и 1943. године прелази на страну НОП.

тембра организован је Бирчански одред са 6 чета, а у периоду новембар—јануар 1942. формирани су батаљони: Шековачки, Спречански, Ступарски и Брајиначки. У штабу одреда су били: Михајло Милосављевић, Цвијетин Мијатовић, Милош Зекић и Брано Савић.

Четничке јединице које су првих дана устанка биле незнатне постепено су јачале. Најприје око Сребренице, да би доласком Дангића и групе официра из Србије, задобијале утицај око Милића, Папраче, Власенице, Хан Пијеска и неких јединица Бирчанског одреда.

Прво јаче осипање у јединицама Бирчанског одреда почело је послје четвртог неуспјелог напада на Кладањ (14. септембра). Цикотски одред се поцијепио и један дио је прешао на страну четника, а такође и Грабовички одред. Тако су бирчански партизани морали водити борбе против окупатора, домобрана и усташа, као и против разорне четничке пропаганде.

Сви партизани Бирчанског одреда су у октобру полагали заклетву. Сваки борац је потписао писмени текст заклетве. Против овога је нарочито устала четничка пропаганда. Тада су још неке групе (Тупанари, Осмаци, и Гојчин) прешли на четничку страну.

Пропаганда четничких официра и команданата била је све снажнија, а спрега са окупатором све очигледнија. На конференцији у Власеници 17. новембра раскинута је свака веза и сарадња са четничким штабовима. Отпочео је процес да се заведени борци отргну четничких руководства.

И коначно, крајем децембра 1941. читав Ступарски батаљон је прешао на четничку страну, изузев политичког комесара и неколико бораца чланова Партије. На страну четника прешле су још неке мање групе (Јавор, Спреча, Цикоте), са Ступарским батаљоном, свега око 200 бораца.

Али, без обзира на ова осипања, главнина Бирчанског одреда је остала чврста на позицијама НОП. Партијска организација на терену и у јединицама одреда неуморно је политички радила, откривајући четничку издају, спрему са окупатором и борила се за сваког борца да истраје на путу праведне борбе.

Током августа и септембра у првим борбама су се истакли многи борци. Тако је крајем септембра политички комесар одреда, уједно и партијски руководилац одреда, примио прве борце Шековачке чете у Партију. То су били: Мирослав Миљановић, Станко Мењић и Лука Василић, а у октобру: Данко и Милош Видаковић, Јово Васиљевић, Нећо Лулић, Андрија Марковић, Милорад Жепинић и др. Примљени чланови Партије су у почетку били везани за партијског руководиоца одреда, а доцније су у четама формиране ћелије.

Почетком октобра формирана је прва ћелија и на терену, а ускоро и Мјесни комитет у Шековићима. У згради основне школе био је партијски дом са читаоницом и партијском техником. Редовно су издаване радио вијести, а повремено су приређиване и културне приредбе.

У Власеници је формиран партијски актив. У њему су радили чланови Партије: Раде Јакшић, Вукола Дундић и члан СКОЈ-а Мирко Остојић. Ово мало партијско језгро било је веома активно. Растурало је партијску штампу, водило усмену пропаганду, организовало обавјештајну службу, прихватало наше пролазнике кроз Власеницу, бринуло се за рањене партизане итд.

Партијском организацијом на терену руководио је Милутин Бурашковић, кога је у Шековиће упутио Покрајински комитет из Сарајева. Он је био и секретар Окружног комитета КПЈ који је формиран почетком октобра. Комитет је за кратко вријеме формирао четири партијске организације, које су сачињавали 21 сељак 2 радника и 1 новинар. Мрежа партијских организација проширена је на Власеницу, Милиће и Хан Пијесак.

Окружни комитет је мрежу партијских организација даље проширивао и развијао политичку активност ради потпомагања оружане борбе и повезивања фронта и позадине. Шековићи, мала општина, су тако постали центар слободне територије Бирча и са партијским домом и другим институцијама идејно пропагандни центар НОБ-а у том крају. Утјецај Партије је

тако јачао и чланство се сваким даном повећавало. Народ Бирча, је под утјецајем овакве политике, прихватио идеју братства и јединства и остао за све вријеме НОБ-а привржен идејама Револуције. Крајем 1941. организован је Окружни комитет СКОЈ-а, чији су чланови пружили велику помоћ у извршењу задатака које је постављала Партија. Треба рећи, да је већи број омладинаца ушао у Ударну чету, која је у тешким данима прољећа 1942. допринјела да се Бирчански партизански одред одржи, упркос великом притиску четника и њихове пропаганде. Овакав рад омладине Бирча ударио је темеље на којима је касније, 1943. формирана позната Бирчанска пионирска партизанска дивизија.

Првих дана, после заузимања оружанске постаје, у Шековићима је формирана команда мјеста. Први народноослободилачки одбор је изабран почетком септембра. Он је непрекидно радио за све вријеме НОР-а. Током септембра су изабрани и сеоски народни одбори у селима Шековачке општине, а у октобру у Спречи и Ступарима. У Власеници је формиран заједнички НОО, састављен од партизанских и четничких представника. Од партизанске стране, главни представник је био Раде Јакшић. Такође је већ у првим мјесецима устанка почела да дјелује широка мрежа нове народне власти, која је у току НОР све више јачала и била један од главних ослонаца даљњем развоју НОБ и Револуције тог краја.

У свему развитаку устанка на подручју Бирча, обилао је специфичностима у односу на развитаку устанка у другим подручјима источне Босне. Основна карактеристика развитака је да су устанак и организација ишли непрекидно узлазном линијом, да се одред организационо и идејно учвршћивао, иако је бројчано био слабији од многих других одреда. Упркос снажне четничке пропаганде, Партија је успјела да јединице одреда одржи на линији НОР-а. Осим мањих изузетака, одред се једини као цјелина одржао и у прољеће 1942. пружио ослонац групи ударних батаљона, која је из Зеничког краја, преко Коњуха стигла у Шековиће, и опстао до коначне побједе Револуције.

е) МАЈЕВИЧКИ НОПО

Почетне припреме за устанак извршене су у три одвојена сектора: Мајевици, Семберији и Посавини.

На Мајевици припреме је извршила партијска организација из Лопара. Ову организацију формирали су Цвијетин Мијатовић и Стево Поповић 1939. године. Пред устанак она је имала седам чланова КПЈ и пет чланова СКОЈ-а.

У Семберији, припремама за устанак руководио је Мјесни комитет Партије, који је имао организације у Бијељини, и у околним селима. У вријеме припрема, партијска организација је бројала 53 члана КПЈ, од тога 11 у граду и 42 на селу. Крајем јуна и почетком јула формиране су прве борбене групе. У селима Глоговац, Пучиле, Патковача формирана је група од 11 чланова, а друга од 15 чланова у селима: Бродац, Балатун, Велико село и Мећаши. Трећа група од 19 чланова формирана је у Горћем Црњелову.

У Босанској Посавини припреме су извршили чланови среског комитета КПЈ из Брчког. Услови за припреме у овом крају због терора усташких власти били су веома тешки.

Уз помоћ Обласног комитета КПЈ из Тузле, крајем јула формиран је срески војни штаб за Мајевицу и Семберију. Састанак на коме је донијета ова одлука одржан је у Богутовом Селу. У састав штаба ушли су: Фадил Јахић, Стево Поповић, Цвијетин Цвијетиновић и Јусуф Јакуповић¹⁴, Петар Еускић.

Одлучено је да се прве акције изведу 10. августа. Тога дана је порушен мост на ријеци Шибошници и прекинуте телефонске везе између Брчког и Челића, Брчког и Брезовог поља и Брчког и Орашја. Извршен је напад на воз на жељезничкој прузи Бијељина — Рача.

Иако су све акције имале ограничен карактер, усташке власти је ухватио бијес. По селима су хватали голоруке сељаке, многе поубијали, а друге отјерали у логоре. Да би спријечила одвођење сељака мајевичка група је 14. августа напала на усташко-оружничку

¹⁴ Здравко Антонић — н. д. стр. 160—162.

патролу код Вакуфа. То је био први оружани сукоб са непријатељем на Мајевици. Усташе су веома оштро реаговале. Похватале су 45 сељака из Вакуфа. Све су поубијали на Брусничком мосту. И остале групе, без обзира на усташке одмазде, продужиле су са диверзијама. Тако је 14. августа Бијељинска група заузела оружничку постају у Црњелову.

Усташко домобранска команда је већ крајем августа организовала пуковску борбену групу под командом пуковника Грума, која је требало да оружјем заведе ред на мајевичко-семберском подручју. Неколико дана усташко-домобранске јединице су крстариле по Мајевици, Посавини и Семберији и узалуд тражиле борбени контакт са устаницима. Али на захтјев њемачке команде ове јединице су убрзо помјерене према ријеци Дрини, јер су преко Дрине у Мачви, партизански одреди из Србије угрожавали и ослободили низ мјеста: Крупањ, Столице, Бању Ковиљачу, Лозницу и друга. Користећи одлазак непријатељских снага према Дрини, Мајевички устаници 8. септембра ослобађају Лопаре.

Већ после првих устаничких акција, на Мајевици су се у току августа појавили четници које је из Србије довео капетан Ристо Еуковић. Они су се одмах повезали са богађијим сељацима, бившим жандармима и припадницима предратних четничких пододбора. Разорна пропаганда и потстицање борбе против Муслимана и Хрвата, уносило је тешкоће у сређивању и идејној компактности устаничких редова.

Капетан Иуковић је половином септембра напустио Мајевицу и отишао према Власеници. На Мајевици су од четничких вођа остали Радивоје Керовић, Љубо Петровић, Ацо Медунић, жандармеријски наредник Буро Бижић, а нешто касније из Србије су дошли капетани Леко Дамјановић и Драгослав Рачић.

У току офанзиве коју је крајем августа предузела домобранска пуковска борбена група једна група устаника повукла се у Бирач, а друга, јачине 35 бораца, пробила се преко ријеке Дрине у Мачву. Вратила се тек послје мјесец дана.

Крајем септембра на Мајевицу је дошао Иван Марковић-Ирац, са групом бораца, који су се повукли у Бирач. Он је одлуком Обласног комитета Партије постављен за команданта мајевичких партизана. Његов задатак је био да организационо среди све устаничке групе на Мајевици, Семберији и Посавини и да формира одред. Већ почетком октобра (око 10.) формиран је Мајевички НОП одред.

Командант одреда био је Иван Марковић-Ирац, политички комесар Фадил Јахић-Шпанац, помоћник команданта Ратко Перић, заменик политичког комесара Миленко Стојаковић, интендант Славко Мићић и лекар др Мустафа Мујбеговић. Уз штаб одреда били су: Јусуф Јакуповић-Мрки, као секретар Окружног комитета КПЈ, Перо Бускић, члан ОК КПЈ, Албин Херљевић члан ОК КПЈ, Коста Попов, руководилац Агитпропа, Светолик Госпић и Стево Поповић чланови ОК КПЈ, др Роса Хацивуковић лекар, Сејфо Карамехмедовић, Мевла Јакуповић, Слободан Јовановић, Антон Мацан и Шандор Изидор као чланови штаба одреда.

Одред је у свом саставу имао четири чете. Командири чета су били: Крсто Бјелетић-Крцун, Фрањо Херљевић, Мирко Филиповић и Вељко Лукић-Курјак.

Приликом формирања, сви борци су положили партизанску заклетву.

Крајем октобра, када се Бијељинска чета вратила из Мачве у Семберију, формиран је Бијељинско-Брчански батаљон, са командантом Мирком Филиповићем и политичким комесаром Стевом Перићем. На Мајевици је формиран Мајевички батаљон, с тим што су чете биле под директном командом штаба одреда. Тако је Мајевички одред крајем октобра и почетком новембра 1941. добио и своју војну физиономију. Имао је чете сврстане у батаљоне, сваки јачине око 200 бораца, као и неколико борбених група које су дјеловале самостално ван слободне територије одреда.¹⁵

Усташко домобранске јединице стално су вршиле нападе из Тузле, Брчког, Бијељине и Зворника. У овим нападима учествовале су и локалне милицијско-легиј-

¹⁵ Здравко Антонић, н. д. стр. 320.

ске и оружничке јединице, које су формиране у нпзу мјеста настањеним Муслиманима и Хрватима. Али, чим се непријатељ повлачио у своје гарнизоне, јединице одреда су настављале са нападима. Тако су, 20. октобра, партизани напали усташко домобранску колону на путу Челић—Лопаре и нанијели јој осјетне губитке, а 25. октобра на транспорт код села Пукиша. На сваку од ових акција, усташко домобранска команда реаговала је упућивањем својих батаљона ради претреса терена. Јединице одреда су увијек вјештим маневром успијевале да избјегну јаче сударе.

На партизанско четничкој конференцији, 23. новембра у селу Вукосавцима, дошло је до договора о заједничком нападу на усташко домобранско упориште у Корају. Напад је извршен 27. новембра. Посада из Кораја се благовремено повукла у правцу Челића. Том приликом четници су извршили масакр над становницима Кораја и опљачкали све што су нашли. Тако је овај напад веома негативно одјекнуо међу устаницима, а усташка пропаганда га је обилато искористила за своје сврхе.

Почетком децембра дошло је до заједничког напада на милицију у селу Теочак, који се завршио само дјелимичним успјехом.

Тако је Мајевички НОПО, иако бројчано најмањи у упоређењу са другим одредима у источној Босни, постојано и храбро носио заставу ослободилачке борбе и пркосио јаким уједињеним снагама Нијемаца, усташа, домобрана и четника. Њемачко усташке власти су биле веома осјетљиве да свој утјецај држе на овом веома важном економском и војном подручју. Зато су војне акције према устаницима биле свакодневне, а деструктиван политички утјецај уз обилату подршку четништва на становнике организовано и лукаво спровођен.

Двадесетог фебруара 1942. године, четници су изненада напали на штаб Мајевичког НОП одреда. У неравноправној борби погинула је већина чланова штаба. Када су се јединице одреда прибале и прикупиле извршиле су 28. фебруара напад на четнике. Напад је само дјелимично успио. Под притиском далеко надмо-

ћнијих снага главнина одреда је преко Јелице прешла на Бирач, један дио у Семберију а једна група се вратила у Посавину.

Високи морал, чврстина, непоколебљивост у циљеве НОП, красили су борце Мајевичког одреда, који се нису поколебали у најтежим искушењима већ су своје идеале спроводили кроз организован рад КПЈ. Већ у току припрема за устанак, уз срески војни штаб, дјеловао је Окружни комитет КПЈ за Мајевицу, Семберију и Посавину састава: Јусуф Јакуповић (секретар), Србо Глигоровић, Стево Поповић, Перо Нускић и Светолик Госпић као чланови. Веома активан је био Окружни комитет СКОЈ-а, са секретаром Томиславом Рамљаком.

У среским комитетима налазили су се слиједећи борци: за Мајевицу, Србо Глигоровић и Стево Поповић, за бијељински срез: Светолик Госпић, Славко Мићановић, Младен Јефтић и Драго Тојић-Ганго и за брчански срез (Посавина): Перо Еускић, Насто Накић, Ахмед Кобић, Милош Маринковић и Харис Суљић.

Рад партије био је усмјерен на објашњавање циљева НОП, на развијање политике братства и јединства, и на широком окупљању свих напредних снага, у борби против окупатора и домаћих помагача. На појаву четништва и разорну пропаганду коју су водили официри и разни други идеолози, Партија је повела акцију повезивања свих који прихватају циљеве НОП.

Почетком 1942. одржана су два значајна политичка састанка. На партијском савјетовању 15. фебруара у селу Мачковцу, на коме су били присутни делегати свих партијских комитета и организација, расправљало се о закључцима донијетим на Партијском савјетовању у Иванчићима, на коме су испред мајевичких комуниста били присутни Јусуф Јакуповић и Светолик Госпић.

Дан касније одржано је у Лопарима савјетовање СКОЈ-а, на коме је било присутно 70 делегата.

Партија је поклањала посебну пажњу организовању нове народне власти — општинских и сеоских народноослободилачких одбора. Треба нагласити да су у свим селима, у којима су боравиле јединице одреда,

или постојала партијска организација, формирани органи народне власти који су радили под веома тешким условима, најчешће полу или потпуно илегалним.

Када је Мајевички одред напустио своје подручје и повукао се у Бирач, чланови Партије, СКОЈ-а и одборници су се повукли у илегалност. Поред тога они су успјели да одрже висок морал становника, све до доласка Шесте бригаде на Мајевицу септембра 1942. године.

ф) ОЗРЕНСКИ НОПО

Почетак устанка на Озрену има своје особености. Устанак у свим описаним подручјима сем у Бирчанском почео је нападима малих борбених група и од диверзија, препада и других акција постепено се ширио, да би прерастао у масовност. На Озрену је било обратно. Устаничка бујица, од неколико стотина бораца, 23. августа се сручила на Добој, Маглај, Грачаницу и Бос. Петрово село и довела до опште пометње у центру тзв НДХ.

Устанак на Озрену везан је за име Тодора Вујасиновића. Он је још прије рата радио као члан ИШЈ у Краљеву, Хан Пијеску, Зеници, Босанском Петровом селу и другим мјестима Југославије. На подручје Озрена дошао је половином маја. Од обласног комитета Партије у Тузли добио је задатак, да са Јосипом Јовановићем изврши припреме за устанак у добојском, маглајском и грачаничком срезу.

У припремама устанка највећи дио посла обавиле су партијске организације у Маглају, Добоју, Босанском Петровом селу, Грачаници и Брезицима. Партијске организације су у то вријеме сачињавали: а) у Маглају: Фикрет Дедић, Бришо Обралић, Асим Лошић, Шахбег Смајилагић и Петар Докић; б) на подручју Завидовића: Милош Недић, Милорад Савић, Душанка Вајић, Симо Малиновић и скојевац Симо Орловић; ц) у Добоју: Јосип Јовановић, Мехмед Вејдовић, Исмет Капетановић, Дедо Трампић, Владимир, Сока и Катарица Веселић, Стефко Мазуркијевић, Томо Билић, Чедо Јаћимовић, Обрад Божић и Леко Смољић; д) у Грачаници: Вело Шупут, Ахмед Шиљић. У припреми устан-

ка формиране су партијске организације у Босанском Петровом селу и Брезицима, које су сачињавали: Милован Гајић, Марко Благојевић, Боко Шешлак, Мићан Пејић, Симо Лукић, Лука Лазаревић, Жарко и Бранко Шарчевић, Милован Недић, Михајло Максимовић и Божо Спасојевић¹⁶.

У вријеме припрема, устаници на Озрену су располагали са око 280—300 пушака (карабина и ловачких), а устаници на Требави са око 400 пушака и неколико пушкомитраљеза.

Првих дана августа израђен је план напада, према коме је напад требало извршити у три групе. Прва, да заузме Маглај и пресјече жељезничку и друмску комуникацију од правца Сарајева; друга да заузме жандармеријску станицу у Босанском Петровом селу, затим Грачаницу и прекине све везе према Тузли; трећа и главна група да нападне и заузме Добој и Усору. Овој групи требало је да помогну устаници са требавских и вучјачких села и прекину све везе између Добоја и Дервенте.

Почетак напада одређен је ноћу између 15. и 16. августа. Међутим, због недовољне координације, а по¹себно због потребе да се припреме темељитије изврше, < ** х Д^ошло је до одлагања напада. Баш у то вријеме, на Озрен је стигао Пашага Манџић, који је упућен од Обласног комитета да убрза почетак оружаних акција.

Тих дана на Озрен је стигла и група Хусинских рудара из Тузле. По директиви Партије они су у Хусину приступили усташком логору. Када је у Бирчу почео устанак, они су организовано кренули према Власеници. Обавјештени да им усташе припремају засједу, промијенили су правац и кренули на Озрен. Поред командира Иве Бојановића, у групи су били стари, већ прекаљени комунисти Иво Марјановић, Мијо Керовић (Гуја), Перо и Фрањо Миљановић, Фрањо Керовић, Иво Бркић, Фрањо Марковић, Пејо Марковић, Мехо Азабагић, Иво Керовић, Андрија Крушковски (доцније издајник) и Дико Јакшић. То је било знатно појачање за озренску партијску организацију.

¹³ Тодор Вујасиновић — Озренски парх. одред изд. 1979. год.

По доласку Пашаге Манџића, одржан је састанак са руководиоцима озренског краја, у селу Брезици, на коме је одлучено да оружани напад отпочне 23. августа.

У првом налету ослобођени су: Грачаница, Босанско Петрово село, Карановац, Усора и Осјечани. Устаници су упали у Добој, и уништили велико складиште ратног материјала и оштетили жељезничке уређаје. Маглај је ослобођен дан касније, 24. августа. Устаници су град држали два дана у својим рукама.

Непријатељ је брзо реаговао. Удружене њемачке, усташке и домобранске јединице, јачине пет батаљона, уз подршку артиљерије, авијације и тенкова успјеле су да поврате изгубљене позиције. Устаници су се повукли на Озрен. Недовољно организоване устаничке јединице са Требаве, су се распршиле и дошло је до првих понуда примирја са окупаторском влашћу.

Устанички штаб је предузео организационе мјере, да устаничку бујицу на Озрену среди и сведе у војничке оквире. Формиране су три чете, од којих је свака добила свој сектор. Прва чета формирана је на сектору Маглаја, на челу са Божом Спасојевићем и Фикретом Дедићем. Друга на сектору између ријека Спрече и Босне, на челу са Цвијетином Тодићем и Јосипом Јовановићем, а трећа, на простору Бољанић—Босанско Петрово село — на челу са Тодором Панићем. Штаб устаника је формирао и један покретан вод као резерву.

Већ 10. септембра, озренске партизанске чете наставиле су са оружаним нападима на непријатељеве посаде на комуникацији Маглај—Добој и Добој—Тузла. Ови напади нису јењавали у току септембра. Устаничке јединице нарасле су на неколико стотина добро наоружаних бораца.

Коначна реорганизација у духу директива са савјетовања у Столицама, спроведена је у октобру. Тада су од три постојеће чете формирана три батаљона, и званичен штаб Озренског НОПО, који се смјестио у селу Брезици. Формирани су и органи позадине и изабрани н о о као нова народна власт, који су бринули о снаб-

дијевању војске, и рјешавању низа других свакодневних питања на ослобођеној територији. Батаљони и чете су формиран на територијалном принципу.

Борбена активност Озренског одреда је стално нарасла. Непријатељ је са муком одржавао жиле куцавице између Сарајева и Брода, Тузле и Добоја. Борци и руководиоци су постепено постали специјалисти у организовању засједа, напада на возове и транспорте.

Тако се Озренски НОПО у октобру и новембру организационо, војнички потпуно средио и под својом контролом држао велику територију између ријека: Спрече, Босне и Криваје, па на исток све до обронака планине Коњуха.

У штабу одреда били су: Тодор Вујасиновић (командант), Пашага Манџић (политички комесар) и Тодор Панић (замјеник команданта).

Њемачко-ушашка команда организовала је два јача напада на територију одреда. Први који је почео 15. новембра, завршен је после два дана потпуним поразом непријатеља. Други напад организован је почетком децембра, назван „операција Озрен“. У нападу је учествовало око 7 000 непријатељевих војника. После деветодневних тешких борби, непријатељ је уз велике жртве овладао положајима који су обезбјеђивали саобраћај у долини ријека Босне и Спрече.

Озренски одред, који је већ имао 4 батаљона, са око 1 000 наоружаних бораца, неколико дана после ове офанзиве, ослободио је читаво подручје ријеке Криваје и повезао се са партизанским јединицама Зеничког батаљона.

Велики број устаника, већ првих дана неколико стотина, тешко да је Партија могла обухватити и каналисати за циљеве НОП-а. У неким устаничким рејонима (Требава, доњи ток ријеке Босне) на чело су избили поједини домаћи људи, који су се изузетно брзо понудили окупатору да са њим сарађују. Тако је, у овим крајевима устанак после првих еруптивних излива, пресахнуо, а *четнички* утјецај ојачао.

Партијска руководства из Тузле и Сарајева послала су на Озрен Милоша Поповића, Леона Фликера, Николу Груловића, Перу Ераковића, Миљенка Цвитко-

вића, Стеву Вранића, Борћу Симића, Наду Дурсум и друге.

Према подацима, којима располажемо, на територији одреда није постојао окружни комитет, који би могао усмјеравати партијски рад у војсци и позадини. Функција политичких комесара није успостављена у четама, па ни у неким батаљонима. Озренски одред се стално налазио у жижи војничких догађаја. Окупатор и усташе су организовали неколико офанзива, али увијек без успјеха. Тако је сва пажња руководства била усмјерена на организовању јединица и на извођење борбених акција.

У таквој ситуацији, када су борци већ били засићени сталним борбама, а идејно политички рад у јединицама, као и у позадини недовољно снажан, почела се јављати малодушност и пасивност, што су искористили четнички елементи. Ситуација се погоршала почетком 1942. године, послије тзв. Друге офанзиве, када је формирана Озренска пролетерска чета. У ову чету су ушли најбољи и најсвјеснији кадрови, па су јединице и позадина били лишени њихове помоћи. Одред је почео доживљавати кризе и одржао се једно вријеме захваљујући популарности свог команданта. Априла 1942. године, доласком Првог ударног батаљона дошло је до отвореног оружаног напада прчетничких бораца и командира на партизане.

Шест партизанских одреда, сврстаних у 25 батаљона и неколико десетина самосталних чета, водова и група је била војничка снага од око 7 000 бораца; који су држали под својом контролом пространу слободну територију. Наша пажња, у досадашњем излагању је била усмјерена војно политичкој страни развитака и дјеловања одреда. Међутим, Партија је посвјећивала пажњу још једној дјелатности: организовању територије и њеном оспособљавању да пружи одговарајући допринос материјалном обезбијеђењу јединицама на фронту и збрињавању рањеника и болесника.

Првих устаничких дана питање материјалног обезбијеђења и збрињавања било је упроштено. Усложња-

вало се растом јединица, и стварањем слободних територија. Сваки устанички центар рјешавао га је према својим, још увијек скромним могућностима. Прве смјернице донијете су на савјетовању у Столицама, а „Фочанским прописима“, ова материја регулисана је јединствено за цијелу Југославију.

У ствари постојале су двије линије организовања, које су синхронизовано дјеловале ка једном циљу: јединству фронта и позадине (територије). Прва, широка мрежа партијских органа и народноослободилачких одбора, одборника, као органа нове власти, и друга, мрежа извршних органа за снабдијевање и збрињавање у које су улазили позадински органи у јединицама, потом команде мјеста са складиштима, радионицама, санитетским и другим установама.

Партизански одреди су постепено организовали своје позадинске органе, који су се бринули о снабдијевању и збрињавању јединица. То су били: интендан-ти, референти санитета (одредски лекари), економи и болничарке.

Основни начини снабдијевања били су:

— стварање Народноослободилачког фонда, преко партијских организација и НОО, на цијелој територији (ослобођена, неослобођена). У већим градовима је тако преко Фонда прикупљено доста разних средстава, посебно санитетских, техничких и новца;

— плијен од непријатеља (највећи дио оружја, муниције, и друге војне опреме, потом дијелом одјеће, обуће, па и хране) обезбјеђиван је кроз борбе. Сва средства из плијена, која су била вишак, складиштена су у магацинима Команди мјеста. Било је и случајева размјене заробљеника за храну или санитетски материјал;

— прикупљање средстава са територије (поглавито ослобођене). То су: храна, одјећа, обућа. Прикупљање је вршено:

- а) куповином за новац;
- б) разрезом на села или домаћинства преко НОО уз признанице;
- в) реквизицијом од имућнијих домаћинстава уз признанице;

г) конфискацијом од народних непријатеља;

д) траппом — размјеном робе за робу.

— производња у сопственим радионицама (по одредима) и из фабрике оружја у Ужицу. У овој фабрици произведено је у 1941. години 21 000 пушака, 27 милиона метака, 18 000 ручних бомби итд. Од тога је преко 1 000 пушака са одговарајућом муницијом испоручено одредима у источној Босни. Мање радионице за израду ручних бомби, поправку наоружања, потом за израду одјеће, обуће и сл. организоване су у свим одредима.

Збрињавању рањеника посвећивана је посебна пажња. Сваки одред је имао свог љекара, а болничарке које су из Сарајева дошле на Романију, распоређене су по свим одредима. О болницама су се бринули сви. Први, најпотребнији материјал и храна из плијена додијељен је болницама.

С обзиром на то да је снабдијевање и збрињавање претстављало крупно морално политичко питање, за његову реализацију били су одговорни политички комесари у одредима и нижим јединицама.

3. О ЧЕТНИШТВУ

Ради бољег разумијевања суштине четништва, треба се вратити у историју. Четовање је назив за специјални облик ратовања (герила). Насгало је у вријеме отпора балканских народа против Отоманске империје. Тада је четовање било синоним за национални отпор против освајача.

За вријеме балканских и првог свјетског рата, Врховна команда Српске војске, формирала је војно-четничке формације, поглавито од добровољаца. Оне су добијале посебне задатке. Наступале су као претходница, да би се инфилтрирале у позадину противничког распореда и вршиле препаде комуникације, штабове, позадинске јединице и установе. У почетку првог свјетског рата, формирана су четири одреда који су убачени преко рлјеке Дрине у источну Босну. Одреди су извели низ акција у позадини аустро-угарског фронта у околици Власенице, Сребренице, Рогатице, па и у непосредној близини Сарајева. Познат је одред Војводе Вука, у коме су били добровољци са Романије и других крајева источне Босне а такођер војно четнички одред мајора Косте Тодоровића. У ратним годинама 1915—1918, на територији окупиране Србије, биле су познате борбе четничких одреда и група против аустро-угарских, њемачких и бугарских окупационих јединица.

Послије првог свјетског рата, великосрпски владајући кругови Краљевине Југославије, четнички покрет су прихватили и организовали ради заштите својих, углавном, велико српских интереса.

Јединствено четничко удружење у предратној Југославији постојало је од 1921. до 1924. године под називом: „Удружење четника за слободу части и отаџбине“, а 1924. године створена су још два удружења и то: „Удружење српских четника за краља и отаџбину“ и „Удружење српских четника Петар Мркоњић“.

Први подборбори четничких удружења у Босни и Херцеговини створени су још 1924. године и то на иницијативу четничких функционера из Београда, а уз подршку локалних власти. Даљњи пораст мреже четничких организација почео је после шестојануарске диктатуре, када је на чело удружења дошао Коста Пећанац, а нарочито је нарастао после убиства краља Александра 1934. године. Тако је на територији Југославије 1938. регистровано око 1000 удружења са око 500 000 чланова. У Босни и Херцеговини је 1937. регистровано 60 четничких дододбора, од тога већи број на територији источне Босне.¹⁷

Пред друш свјетски рат министарство војске и морнарице бивше југословенске војске организовало је Врховну јуришну команду, са седам јуришних батаљона, коју је априла 1941. преименовао у Врховну четничку команду, а јуришне батаљоне у четничке батаљоне, који су били посебно наоружани и опремљени.

Тако је у годинама пред други свјетски рат четништво поприимило сва обиљежја екстремног националистичког покрета у служби српске буржоазије. Основна политичка линија четничких организација, била је борба против напредних и демократских снага, а нарочито против КПЈ. У многим крајевима четници су са жандармима и полицијом учествовали у разбијању политичких зборава и штрајкова радника.

Поред удружења четника, српски владајући кругови, нарочито у Босни и Херцеговини, образовали су низ националистичких организација на платформи: „Срби на окуп“ и за „Велику Србију“. Тако је у Сарајеву, поред четничких дјеловало низ других организација, политичких, сталешких, спортских, културно просвјетних, као: Народна одбрана, Сазез добровољаца, Удружење резервних официра и ратника, Јадран-

¹⁷ Нусрет Шехић: Четништво у БиХ (1918—41) Академија наука БиХ 1971. г. Према овој студији у ист. Босни су пред рат 1941. г. постојали четнички подборбори: Сарајево (134 члана), Тузла (285 чланова), Брчко (41 члан), Вишеград (85), Горажде (29), Соколац (53), Зворник (21), Власеница (75), Папрача (25), Прибој-Мајевица (25), Лукавац Тузла (15). Затим у Фочи, Пожарници (Тузла) Лопаре, Возућа, Модрича, Рога-тица, Жена.

ска стража, Светосавска омладина, Коло српских сестара, Просвјета, Соко, Стрјелачка дружина итд.

Насупрот ових, хрватска и муслиманска буржоазија стварале су своје организације на националистичкој основи. Све су биле јединствене у борби против комунизма. На иницијативу удружења четника у Сарајеву је пред рат формиран Антикомунистички комитет.

На подручју уже Србије после априлског рата, прве четничке одреде окупио је Коста Пећанац. Али, његов однос у односу на окупатора био је веома помирљив, па је већ августа 1941. године дошло до отвореног споразума са Нјемцима. Тако четнички покрет у ужој Србији у лето 1941. године укључује и даље развија Дража Михаиловић са својим Горским штабом „Југословенске војске у отаџбини“, која прихвата југословенска влада у Лондону, а касније и Недић. Четништво постаје заштитник интереса Југословенске владе у емиграцији и бори се за стварање велике Србије у новој краљевини Југославији.

Услови развијања четничког покрета у Босни и Херцеговини, били су у вријеме после окупације бивше Југославије знатно тежи него у Србији. Велику препреку је претстављао усташки покрет. Усташе су вршиле масовни прогон Срба. Велики број оних који су могли да представљају кичму четничког покрета, предратни чланови подбора, потом официри, службеници итд. били су дијелом протјерани у Србију, неки одведени у заробљеништво, а многи су депортовани, убијени, или побјегли.

Четничка пропаганда, као и пропаганда избјегличке владе тврдили су да су за капитулацију бивше Југославије криви Хрвати и Муслимани, и да су сви они усташе. Управо је на томе четничка пропаганда темељила поглед на „безкомпромисну борбу против Хрвата и Муслимана“, посебно на подручју Босне и Херцеговине и енергично пропагирала стварање „Велике Србије“ у оквиру Југославије.

У источној Босни, као и у осталим крајевима Југославије, устанак је организован под руководством КПЈ. На челу првих борбених група, чета, батаљона и одреда, били су комунисти, скојевци и многи други грађани који су прихватили линију Партије за борбу против окупатора. Али у неким крајевима источне Босне: у средњем Подрињу, дијелом у власеничком, потом сребреничком, зворничком, фочанском и вишеградском срезу, гдје утјецај КПЈ није био довољно јак, избио је спонтано устанак српских сељака против усташких злочина. На чело ових устаничких група избили су богатији селзаци, солунски борци, разни политички кортеши, жандарми итд. Најпознатије личности су биле: Аћим Бабић, Перо Буковић, Каменко Јефтић и други.

Штабови сарајевске и тузланске области настојали су да успоставе везе са овим људима и њиховим групама и да их укључе у борбу против окупатора и усташа на широкој антифашистичкој платформи.

Први контакти са једним од њих, Аћимом Бабићем, око Хан Пијеска, успостављени су првих дана устанка. Покушавало се да се укључи у устаначку групу коју је предводио Светозар Косорић. Аћим Бабић је у почетку прихватио сарадњу са партизанима, али се убрзо повезао са њемачком командом, изјавивши да се не бори против Нијемаца, већ само против усташа. Тако је сарадња са Аћимом Бабићем била кратког вијека, и он се брзо повезао са Дангићем који је у источну Босну дошао половином августа.

Први четнички идеолог, који је стигао у источну Босну био је жандармеријски мајор Јездимир Дангић.¹⁸ Родом из околине Братуница, службовао је у источној Босни прије рата. Као припадник „Младе Босне“ осуђиван је од аустроугарских власти. Стекао је одређен углед међу српским круговима. Пред рат је доспјео до положаја команданта дворске жандармерије.

Дангић је стигао из Србије у сребренички крај половином августа са 50 својих жандарма, да би се одмах ставио начело устаника тог краја. Брзо се повезао са истомисљеницима и изабрао 14 виђених Срба које је унапредио у војводе. Између осталих и Аћима Бабића. Дангић се представио као командант устаника источне Босне.

Како и зашто је Дангић дошао у источну Босну, ко је био његов први наредбодавац? У окупираној Србији Нијемци су формирали Привремену управу на челу са Миланом Аћимовићем, и неколико познатих њемачких агената из предратног периода. У јулу је отпочео устанак у Србији. Њемачка окупациона команда тражила је савез са српском буржоазијом. Генерал Недић, познати предратни германофил видео је у тој понуди Нијемаца, мјесто Србије у „Новој Европи“. Образовао је владу, названу „Влада народног спаса“. Укључио се у њемачку политику борбе против КПЈ, а тиме и против устаника у Србији. У угушивању устанка, Недић је видео могућност да њемачки Рајх, додијели „животни простор“ српској буржоазији. Тако су претставници српске буржоазије настојали да у склопу њемачких побједа 1941. године створе „Велику Србију“ и да повежу све југословенске крајеве у којима живе Срби. Под политичком паролом „Срби на окуп“, захтијевали су да се окупираној Србији припоје источна Босна, а касније и цијела Босна и Херцеговина, Војводина, Црна Гора и Косово. Недић и Аћимовић су организовали избјеглице, формирали одбор за помоћ Босни и Херцеговини. У источну Босну су дошли први Аћимовићеви, а касније и Недићеви жандари. Први је био Јездимир Дангић о коме је већ било ријечи, а са њиме и већи број официра и жандарма и читаве жандармеријске

¹⁸ Преговарао и сарађивао са њемачком оккупационом командом, са Недићем и Д. Михаиловићем. Априла 1942. год. ухапшен од Нијемаца и упућен у логор. Из заробљеништва побјегао и у Пољској се предао Совјетским јединицама. Предат као ратни злочинац од совјетских власти и осуђен у Сарајеву као издајник августа 1945. године.

чете. Њихов задатак је био да ликвидирају утјецај КПЈ и источну Босну припоје Србији.

Њемачка окупациона команда је пратила везе Аћимовића, Недића и четника у источној Босни. Нијемцима је ишло у рачун да преко сукоба Недићевих емисара са усташким циљевима о стварању велике Хрватске и истребљењу Срба у Босни и Херцеговини потстичу братоубилачку борбу, и тако паралишу утјецај КПЈ у стварању јединственог фронта у борби против окупатора.

Дангић је паралелно успоставио везе и са покретом који је формирао Дража Михаиловић.

Пуковник Дража Михаиловић је у мају мјесецу прешао преко источне Босне за Србију. Са неколико официра избјегао је заробљавање и крио се у Равној Гори. Раније је био познат као прозападно оријентисан официр, и повезан са енглеском обавештајном службом.

На Равној Гори окупио је официре и подофицире, којису избјегли заробљавање, или су већ били у служби квислинга Аћимовића и Недића. Већ у јуну 1941. преко својих изасланика повезао се са Миланом Аћимовићем, а у августу са генералом Недићем. Прве контакте успоставио је са Нијемцима почетком октобра. Забрињавала га је масовност устанка под руководством КПЈ. Зато је паралелно одржавао састанке са другом Титом у Струганику (19. септембра) и Брајићима (27. октобра 1941). У овим разговорима залагао се за политику чекања. У ствари тактизирао је, док није успоставио чврсте везе са емигрантском владом у Лондону. Коначно, 11. новембра 1941. састао се са Нијемцима и декларисао се за чврст став у борби против НОП. Петнаестог новембра емигрантска влада званично је признала Дражу Михаиловића за свог легитимног представника и поставила га за команданта свих Југословенских оружаних снага у земљи.¹⁹

Дража Михаиловић подржава политику владе у Лондону да на устанак треба ићи, када се Савезници приближе границама Југославије. До тада, основни циљ је борба против НОП и свих напредних снага у земљи. Ставио се на чело снага контрареволуције, које су требале да очувају позиције веки-косрпске буржоазије у послеријатној Југославији. Није бирао средства за овакву политику, па је све више упадао у сарадњу са окупатором.

Главни ослонац за организовање снага, били су му, поред четништва као традиције, официри, подофицири жандарми и разне друге буржоаске снаге у земљи. За своје јединице узео је четничка обиљежја (амблем, начин одијевања, чинове, титуле итд.). Организацију војске и управног апарата задржао је на основама старе Југославије.

Такву политику међу првима су подржавали бивши чланови Српског клуба у Београду: Слободан Јовановић и Драгиша

¹⁹ Јован Марјановић — Дража Михаиловић између Британаца и Немаца Глобус Загреб 1979. г. ст. 179.

Васић. Убрзо четничком покрету приступају: Лазар Тркља, генерални секретар земљорадничке странке, Ацо Аксентијевић из ЈНС, Живко Топаловић, из социјалдемократске странке, Боро Ристић, Мустафа Мулалић и други. Све претставници бивших грађанских странки, који су тиме жељели, да послје слома Осовине, сачувају стари буржоаски поредак и обезбиједе себи мјесто у послјератној Југославији. Тако је Дража и његово „четништво“ постао привлачно за све који су хтјели да сачувају своје класне интересе у Југославији која ће се обновити послје слома Њемачке и Италије.

Дража Михаиловић је већ почетком септембра послао у источну Босну мајора Бошка Тодоровића, као свог изасланика, са групом официра. У међувремену се и Јездимир Дангић повезао са Дражом, па је тако настао ланац којим су се повезале све групе српске буржоазије против НОП-а. Недић и Дража су из Србије слали све већи број официра, подофицира, који су се полако инфилтрирали у устаничке јединице, а са њима и читаве одреде, жандармеријске чете и казнене експедиције.

Дангић се већ половином августа 1941. ставио на чело устаничких група у сребреничком, и зворничком срезу. Он се прогласио командантом четника у источној Босни. Већи број официра, подофицира, жандарма и других, који су из Србије прешли у источну Босну, инфилтрирали су се међу устанике на Мајевици, Бирчу Романији, Калиновику и наишли су на подршку домаћих ЈБуди који су били прочетнички оријентисани.

Политика стварања јединства устаничких снага, коју су проводили Обласни војни штабови за Сарајевску и Тузланску област, оцијењена је на Савјетовању у Столицима позитивно. Оцијењено је да треба и даље сарађивати са четничким јединицама, које су хтјеле да се боре против окупатора и квислинга.

На тој основи у Дрињачи се, 1. октобра 1941. дошло до споразума са четничком командом, о заједничкој борби против окупатора и усташа. Формиран је заједнички штаб, у који су испред Главног штаба НОПО за БиХ ушли: Светозар Вукмановић, Родољуб Чолаковић и Слободан Принцип, а испред четника: Јездимир Дангић, Перо Букановић и Сергије Михајловић.

Иако су постојале велике разлике, Дангић је прихватио многе партизанске ставове. Цијенио је да греба да добије у времену, јер војно политичка ситуација није још била повољна за афирмацију четничког покрета. Зато му је споразум, ког се није придржавао, добро дошао да врши војну и политичку инфилтрацију у партизанским редовима, и да тако прикрије своје праве циљеве.

Већ крајем октобра долази до контаката четника са италијанским снагама; 11. новембра мајор Бошко Тодоровић преговара са италијанском командом у Вишеграду, а крајем

новембра потписује споразум са италијанским јединицама у Горажду, у коме се предвиђа четничка помоћ Италијанима око Горажда. Италијани уступају Горажде, Фочу, Чајниче, и Рудо, четницима, који врше незапамћене злочине према муслиманском становништву.

Дангић и Тодоровић, постепено су разграничили свој простор дјеловања. Дангић је остао у источној Босни, гдје је проширио сарадњу са Нијемцима, а Тодоровић је отишао у Херцеговину и тамо успоставио чврсту сарадњу са италијанским властима.

Споразум у Дрињачи је остао мртво слово на папиру. Четници су вршили пљачке, паљевине, убијали недужно становништво, интригирали против НОП. Односи са НОП били су све бременитији међусобним заоштравањем. У Србији је Дража Михаиловић, крајем октобра отворено напао на партизанске одреде, а истовремено наредио Дангићу да то уради и у источној Босни. Међутим, до напада није дошло, јер борачка четничка маса није била спремна за такав сукоб.

Четничке вође су и даље били веома упорни у својој пропаганди. У таквим условима дошло је 17. новембра до Власеничке конференције. Тада је дефинитивно донета одлука да се са четничким руководством не може сарађивати, и да се за даљњи развој НОП треба ослонити на сопствене јединице. Дангић је формирао Привремену владу источне Босне и склопио споразум са Италијанима, о заједничкој борби против партизана. Дангић и четничко руководство су већ тада уз помоћ Недића, почели све отвореније да се повезују са Нијемцима и Италијанима. Али, за НОП то није значило прекинути са свим четничким командантима а посебно борцима, који су били спремни да се боре против окупатора и његових помагача.

Од стране четника настаје прогон муслиманског и хрватског становништва у долини ријеке Дрине. Тако су у Фочи у децембру четници поклали преко хиљаду мјештана. За непуну два мјесеца у фочанском, горажданском и чајничком крају побијено је преко пет хиљада, претежно муслиманског становништва и спаљено више стотина домова.

Послије ослобођења низ мјеста око Вареша, Олова и цијеле долине ријеке Криваје од стране јединица Романијског одреда, одреда Звјезда и Озренског одреда, у другој половини децембра, четници убацују у ово ослобођено подручје четничку Церску бригаду, која иза себе оставља пустош и стотине побијених Муслимана и Хрвата.

Тако на цијелом подручју источне Босне крајем 1941. године дјелују двије организације. Прва НОП, који са својим одредима држи сталну иницијативу борбе против окупатора и његових помагача, и друга, четнички покрет организован у веома разнолике војне формације, који је главни пострекач братоубилачке борбе и све отворенији савезник окупатора, у борби против НОП. У томе му је емигрантска влада из Лондона свесрдно помагала.

4. ДОЛАЗАК ЦК КПЈ и ВРХОВНОГ ШТАБА У ИСТОЧНУ БОСНУ И ВОЈНО-ПОЛИТИЧКО САВЈЕТОВАЊЕ У ИВАНЧИНИМА

Крајем 1941. на територији источне Босне дјеловало је шест партизанских одреда, укупне јачине око 7 000 наоружаних бораца. Створена је била велика и повезана слободна територија, а окупатор је са муком држао своје гарнизоне само у већим мјестима у долинама ријека Босне, Саве, Спрече и доњем току Дрине. Сарајево се налазило практично у окружењу, јер су партизанске предстраже биле на пушкомет удаљене од њега. На слободној територији је успостављена нова народна власт и организована позадина, која је у веома оскудним условима успјешно помагала јединице на фронту.

Упоредо на територијама неких одреда налазиле су се и четничке формације, негдје измјешане са партизанским јединицама, а негдје (средње и горње подручје Дрине) самосталне, све агресивније према НОП-у. Рачуна се да је било око 4 000 четника, претежно везаних за своја села, склоних пљачки, терору и братоубиљачкој борби, а пасивних у борби против окупатора. У околини Вишеграда, Горажда, Фоче, Чајнича и Калиновика они су већ постали отворени сарадници италијанске окупационе војске.

У таквој ситуацији, у источну Босну, на Романију, 25. децембра 1941. стиже друг Тито са ЦК КПЈ и Врховним штабом и 1. пролетерском бригадом.

Одмах су предузете војничке мјере против четника. Батаљони 1. пролетерске бригаде, са четама Романијског одреда и одреда Звијезда, разјурили су више четничких штабова и похватили већи број шпијуна. Четничке војводе и официри разбјежали су се, највећим дијелом у Србију. аРзоружано је неколико четничких чета.

По доласку ЦК КПЈ и Врховног Штаба тежиште устанка се преноси од 25. јануара до 10. маја 1942. на источну Босну, са центром у Фочи. У периоду од четири мјесеца дошло је до значајних војних и политичких збивања: двије окупаторове офанзиве, Савјетовање у

Иванчићима; „Фочански прописи“; формирање Друге пролетерске бригаде, формирање оперативних штабова за источну Босну, Босанску крајину и Херцеговину итд.

Покрајинско партијско савјетовање, које је одржано 7. и 8. јануара 1942. у селу Иванчићи (око 15 км сјеверозападно од Сарајева) било је врло значајно за развој НОП-а у источној Босни, посебно за формирање и организовање војних јединица. Писана документа са овог савјетовања нису сачувана, но постоје забиљежена сјећања учесника, као и оцјена коју је о овом савјетовању дао Покрајински Комитет КПЈ за Босну и Херцеговину у свом политичком извјештају приликом оснивачког конгреса КП БиХ 1948. године¹.

На савјетовању је оцијењено да су исцрпљене све могућности за сарадњу са четницима, јер су се четнички штабови и њихови официри повезали са окупатором и вршили разорну дјелатност у партизанским јединицама и позадини. Тако је у току њемачке офанзиве у Србији већина четничких одреда сарађивала са Нијемцима, а то је требало очекивати и у источној Босни.

На савјетовању је истакнуто да партијски рад заостаје иза војних дејстава. Већина комуниста се претежно бавила војним питањима, па је партијско-политички рад у јединицама и позадини био запостављен. Недовољно је рађено на примању нових чланова КПЈ и стварању нових и проширивању старих партијских организација. Чињени су пропусти у укључивању Хрвата

¹ на савјетовању су били присутни:

а) чланови ЦК КПЈ: Јосип Броз Тито, Едвард Кардељ, Александар Ранковић, Моша Пијаде, Сретен Жујовић и Светозар Вукмановић;

б) од политичких и војних руководица БиХ:

Нисим Албахири, Хасан Бркић, Карло Батко, Павле Горанин, Хамо Гребо, Светлик Госпић, Угљеша Даниловић, Рато Дугоњић, Милутин Бурашковић, Исо Јовановић, Јусуф Јакубовић, Бориша Ковачевић, Брана Ковачевић, Драгутић Косовац, Војо Љујић, Васо Мискин, Цвијетин Мијатовић, Пашага Мандић, Олга Марасовић, Миро Попара, Јлена Перовић, Слободан Прицип, Томислав Рамљак Бетика Романо, Славиша Вајнер, Авдо Хумо, Есад Ченгић, Ферид Ченгић и секретар МК СКОЈ-а из Сарајева.

и Муслимана у НОП, а било је грешака у кадровској политици. Дозвољавало се да на командне положаје долазе људи који нису били спремни да спроводе линију Партије. Рад на организовању позадине и народне власти био је у нескладу са постигнутим војним успјесима.

Било је ријечи и о начину ратовања и тактици коју су спроводили партизански одреди. Дотадашње војно руковођење се показало неприкладно за нове услове. Претежно су држани крути фронтови, јединице су биле сувише везане за своја села и свој крај и зато недовољно покретне. Превише су инсистирало на држању слободних територија, као и на опсиједању и заузимању градова.

Дајемо у најкраћим цртама закључке донијете на овом савјетовању, како их је формулисао ПК КПЈ за БиХ у свом политичком извјештају 1948. године:

1. Мобилисати све расположиве снаге за борбу против четника, који представљају највећу опасност за НОП у источној Босни. Против четничког руководства повести политичку акцију и разобличити га као подстрекача братоубилачке борбе и сарадника окупатора.

2. Омасовити и организационо учврстити партијску организацију и појачати њену делатност и утицај у војсци и позадини. У редове Партије примати првенствено раднике и сиромашније сељаке.

3. Поклонити већу пажњу даљној изградњи војне организације. Из партизанских јединица уклонити непоуздан старјешински кадар. У војним јединицама успоставити одговарајуће партијске организације и појачати њихов политички и идејни рад.

4. Избјегавати круте фронтове и оријентисати се на партизански начин ратовања. Ићи на стварање покретних ударних војних јединица, које неће бити везане за свој крај и које ће својом покретљивошћу и чврстином моћи да рјешавају сложеније војне задатке.

5. Радити на масовнијем укључивању муслиманског и хрватског становништва у народноослободилачки покрет.

6. Даље радити на стварању органа народне власти гдје год за то постоје услови.

Закључци су били од великог значаја за даљи политички и идејни рад Партије и развој војне организације и тактике ратовања. У првом плану је била борба против четника и формирање ударних и пролетерских јединица у свим партизанским одредима. Тако су на територији Романије и одреда Звијезда одмах разоружане многе четничке чете које су напустиле положаје и одбиле да иду у борбу против Нијемаца. Њемачка офанзива у јануару 1942. је привремено одложила извршење донијетих закључака. Но, већ крајем јануара и фебруара у многим партизанским одредима су формиране омладинске и ударне чете.

Пошто су пропали сви раније чињени покушаји да се успостави било каква сарадња са четничким руководством ради остваривања јединства у борби против окупатора и усташа, ЦК КПЈ и Врховни штаб су донјели одлуку (око 10. јануара 1942. го) формирању добровољачке војске, првенствено на територији Босне и Херцеговине, а по потреби и у другим крајевима у којима су живјели Срби. У ове јединице су се укључивали борци који су били спремни да се боре заједно са партизанским јединицама против окупатора и његових слугу, али нису били спремни да уђу у састав партизанских јединица. Тада је Врховни штаб промијенио свој назив у Врховни штаб Народноослободилачке, партизанске и добровољачке војске Југославије.¹

До формирања добровољачких јединица дошло је једино у источној Босни. Формирани су: Јахорински,

¹ На сједници Политбироа ЦК КПЈ, 27. јуна 1941. у Београду формиран је Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда Југославије.

На савјетовању у Столицама, 26. септембра 1941. одлучено је да се Главни штаб зове: Врховни штаб Народноослободилачких партизанских одреда Југославије.

Од јануара 1942. Врховни штаб се зове: Врховни штаб Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије. Од новембра 1942.: Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије (ВШ НОВ и ПОЈ). Од 1. марта 1945. Врховни штаб је реорганизован у Генералштаб Југословенске армије.

Фочански и Дрински народноослободилачки добровољачки одред, затим Рогатички, Крајишки, Власенички и Сребренички. Поједини батаљони добровољачке војске укључивани су у партизанске одреде, па су Бирчански и Романијски одреди имали у свом саставу по четири, а одред Звијезда један добровољачки батаљон.

У прољеће 1942. године распала се већина ових добровољачких јединица, само су мање формације (Власеница, Хан Пијесак, Сребреница) животариле до љета 1942. године.

5. ЗПМСКА И ПРОЉЕТИА ОФАНЗИВА У ИСТОЧНОЈ БОСНИ (јануар—фебруар и април—мај 1942.)

По доласку Врховног штаба у источну Босну тежиште устанка се пренијело на ову територију, која је скоро цијела била ослобођена, изузев Сарајева, долине ријеке Босне, тузланског базена, Зворника и градова на ријеци Сави (Брчко, Бијељина итд.). Усташке и домобранске јединице, помагане од 718. њемачке пјешадијске дивизије, која је као окупациона јединица стационирана у Босни, биле су практично немоћне да се одупру сталним нападима партизанских јединица. Оваква ситуација је принудила њемачку команду за Југоисток, у јануару 1942. да послјије завршетка офанзиве против партизанских одреда у Србији организује нову офанзиву на партизанске снаге у источној Босни.

У офанзиви су учествовале слиједеће јединице: њемачка 342. и 718. пјешадијска дивизија, и 1. батаљон 714. пјешадијске дивизије, те дијелови 3., 7., 8., 13. и 15. пјешадијске домобранске пуковније, 6 хаубичких батерија и двије извиђачке ескадриле. Од италијанских снага учествовао је само један батаљон, пошто су ове биле везане у борбама против партизана у Црној Гори, Херцеговини и Санџаку.

Према плану њемачке команде за Југоисток требало је концентричним нападима из Зворника, Сарајева и Тузле продријети у центар слободне територије, у простор Бирча и Гласинца, и уништити партизанске снаге у планинском подручју Романије и Јавор пла-

нине. Они су рачунали да ће им сурови зимски услови, висок снијег, ниске температуре и тешкоће партизана са исхраном, и одјећом ићи у прилог. Ради спријечавања евентуалног продора партизанских јединица према долини ријеке Босне и даље у средњу Босну на линији: Завидовићи—Вареш—Подлугови, постављена је „запречна група Вареш“, јачине четири домобранска и један усташки батаљон.

Међутим, Врховни штаб је благовремено открио непријатељеве намјере, па је издао упутство да се не примају фронталне борбе, већ да се врше препади на бокове, позадину и мање дијелове непријатеља.

Прва етапа офанзиве је почела 14. а завршила се 23. јануара. За то вријеме су Нијемци овладали комуникацијама Зворник—Власеница—Сарајево и Сарајево—Вишеград. Успјели су да изненаде 5. батаљон 1. пролетерске бригаде и двије чете романијских партизана, код жељезничке станице Пјеновац (21. јануара), и да им нанесу тешке губитке (59 погинулих). Међу погинулима су били: Славиша Вајнер Чича, (командант Романијског партизанског одреда), Милан Илић Чича и Драганче Павловић Шиља (командант и политички комесар 5. батаљона 1. пролетерске бригаде).

Врховни штаб се, са дијеловима 1. пролетерске бригаде, пребацио са Романије (Чевљановићи) преко ријеке Праче у Фочу, коју је ослободио батаљон Дурмиторског партизанског одреда. Главнина 1. пролетерске бригаде се са простора Ракова Нога (на Романији) пребацила поред Сарајева, преко Игмана, такође у рејон Фоче (Игмански марш).

Батаљони 1. пролетерске су имали жесток сукоб са Нијемцима на Романији (код Бијелих вода), а Романијски одред на Црвеним стијенама, Мајдану, код Боговића и на Ковању. Бирчански партизански одред је имао доста успјеха. Заробио је комплетну домобранску чету код села Петровићи. Остале партизанске јединице нису улазиле у веће окршаје, углавном су нападале мање изоловане непријатељеве дијелове.

Четничке јединице нису пружале никакав отпор Нијемцима, већ су се склањале, а у неким случајевима отворено сарађивале са њима.

Послије Фоче ослобођеи су Горажде и Чајниче. Створена је нова слободна територија, која је повезана са слободним територијама Санцака, Црне Горе и Херцеговине.

— Друга етапа офанзиве, напад на Озренски партизански одред почела је 29. јануара а завршена 4. фебруара. Непријатељ је нападао са девет њемачких и око једанаест усташких и домобранских батаљона. Одред је маневром избјегао директне борбе, и по проласку њемачких јединица извршио је удар по усташко-домобранским јединицама а већ 9. фебруара дијелом је повратио одредску територију.

У офанзиви је окупатор успио да постигне ограничене војне успјехе. Успио је да ослаби Романијски НОПО, док су се остали одреди војнички одржали. Поново је овладао основним комуникацијама и успоставио усташко-домобранске гарнизоне дуж комуникација. За НОП је било најтеже што је пољуљана војничка и борбена способност и знатно смањена активност неких одреда. Тако је Романијски НОПО, послје борби, почео да се осипа. Остао је потпуно сачуван само Мокрањски батаљон. Од остатака других батаљона формирана је Романијска чета, а остала је компактна Гучевска чета и неколико самосталних група око Рогатице, Пала, Боговића и на Гласинцу. Остало људство се осуло или пасивизирало. Тако је најјачи одред у источној Босни захватила криза, а бројно стање бораца озбиљно је умањено.

У политичком погледу офанзива је оставила дубље трагове и веће негативне посљедице за НОП. Нијемци су заједно са усташама и домобранима опустошили, попалили и опљачкали ионако економски исцрпљена села; многе становнике су побили или отјерали у логоре. Све се то одразило на моралну снагу бораца и становништва, које је почело да губи вјеру у побједу НОП-а. Томе су помогли и четнички штабови, који су већ отворено сарађивали са окупатором. Они су преко својих истомишљеника нарушавали јединство у партизанским одредима.

Ради војног и политичког сређивања одреда, који су после офанзиве били под утјецајем све снажније четничке пропаганде, мобилизације нових бораца и организовања добровољачких одреда и батаљона Врховни штаб је почетком фебруара 1942. формирао Оперативни штаб за источну Босну. За команданта је одређен Слободан Принцип Сељо, а за чланове: Цвијетин Мијатовић, Перо Косорић, Стево Елета и Обрад Цицмил.

Да би помогао партизанским јединицама у Источној Босни Врховни штаб почетком марта упућује из простора Фоче у рогатички, сребренички и власенички крај групу батаљона 1. и 2. пролетерске бригаде. Они су разбили више четничких штабова и поново ослободили Власеницу, Дрињачу, Братунац и Сребреницу. Четнички команданти — официри, бјеже у Србију, а четници — домаћи сељаци, улазе у новоформиране добровољачке одреде и батаљоне, који се дијелом укључују у постојеће партизанске одреде. Романијски НОПО је, после краће кризе, поново реорганизован. Почетком априла нарастао је на седам батаљона, од тога су четири добровољачка). У свим одредима су формиране ударне и омладинске чете. Формирана су прва два ударна батаљона (у Средњем и Дрињачи). Војно-политичке позиције окупатора биле су поновно угрожене.

Окупатор, са квинслизима, није имао довољно снага да истовремено нарастање народноослободилачког покрета сузбија у свим крајевима Југославије. На сасланку у Опатији, 2. и 3. марта, њемачки и италијански команданти доносе план нове прољетње офанзиве, која је по етапама трајала од 15. априла све до јесени 1942. године.

Прва етапа ове офанзиве обухватила је источну Босну, Санџак, Црну Гору и Херцеговину, а остале етапе Босанску крајину, Хрватску и Словенију.

За извођење операције у источној Босни формирана је борбена група „Бадер“, састав 718. њемачка дивизија, 1. батаљон 717. њемачке пјешадијске дивизије, три италијанске дивизије и 8—10 усташких и домобранских батаљона.

Но, дуго припремана офанзива се није одвијала по плану. Усташка црна легија (три батаљона), без одобрења генерала Бадера, почиње раније своја дејства и већ 1. априла заузима Власеницу, а затим Сребреницу и Братунац, и тако избија на ријеку Дрину од Вишеграда до Зворника. Овим наступањем она спријечава улазак италијанских јединица преко демаркационе линије. Нијемци такође врше напад из Сарајева и улазе 27. априла у Рогатицу, а 4. маја у Горажде, не чекајући италијанске јединице. Италијанске јединице су споро савладавале отпор санџачких и херцеговачких партизана и 23. априла улазе у Чајниче, а 12. маја у Калиновик. Десетог маја непријатељ је овладао Фочом. Врховни штаб се са 1. и 2. пролетерском бригадом кренуо на нову просторију на тремећи Црне Горе, Босне и Херцеговине.

Офанзиву је пратила нечувена суровост, масовно убијање становника, стријељање заробљеника, паљење партизанских кућа и појачана пропаганда четника и окупатора да се „њемачке и италијанске јединице боре само против партизана, против комуниста и бољшевизма, у циљу смиривања и успостављања реда и мира на Југословенском простору."

Окупатор је овом офанзивом уз помоћ четника привремено постигао своје циљеве: партизански одреди су четничком пропагандом пољуљани — људство се осипало, пасивизирало и дијелом прешло у четнике. Сва мјеста дуж комуникација запосјеле су усташко-домобранске јединице. Поред ових, четничко руководство је успјело да формира своје одреде, који су уз локалне легијске и милицијске јединице прекриле практично читаву територију источне Босне. Привидан и кратко-трајан мир је успостављен. Њемачке јединице су након тога могле бити употријебљене за борбу против партизана у западној Босни и Хрватској. Народноослободилачки покрет у западној Србији, Санџаку, Црној Гори и Херцеговини се такође налазио у дефанзиви.

На погроне које су усташе вршиле над српским живљем, нарочито у току прољетње офанзиве, четници су, подстицани од окупатора, одговарали одмаздама, убијањем хрватског, а нарочито муслиманског станов-

ништва. Појачано је крваво коло братоубилачког рата, које је пријетило да пређе у још шире националистичке обрачуне. Српски живаљ је у многим мјестима, огорчен на покоље усташа, насиједао четничкој пропаганди.

Како су непријатељеве офанзиве дале, ипак, само ограничене резултате у погледу потпуног уништења партизанских јединица, Нијемци и Италијани су ради даље борбе против НОП-а нашли начин да повежу усташе и четнике. Прокламовали су политику пацификације. Успјели су да утичу на Павелића, да усташе измијене свој став према Србима. Српском становништву на територијама које су контролисали четници био је признат третман правних грађана, уколико признају власт тзв. НДХ и окупатора, предају оружје или се пријаве властима и врате својим кућама. Ако приступе четничким формацијама и учествују у борби против НОП-а, обећано је да ће уживати заштиту њемачких, италијанских и усташких власти. Таква политика се почела спроводити у току зимске офанзиве у јануару, да би се афирмисала у априлу и мају, у току прољетне офанзиве.

Велики број бораца је напустио одреде, неки су предали оружје, а многи су се вратили својим кућама, вјерујући да ће тако сачувати свој дом, породицу и голи живот. Паралелно, четнички настројени команданти и командири, или убачени агенти, организовали су пучеве у скоро свим партизанским одредима. Почео је период споразума између четничких штабова и власти тзв. НДХ. Њих су склапале усташке власти са четничким штабовима који су изричито признавали „врховништво независне државе Хрватске“, као и њемачку и италијанску окупациону власт. У четничким формацијама су формиране јединице за борбу против партизана, које су контролисале велику територију источне Босне, углавном ону која је била насељена српским становништвом.

Споразуми су склопљени са слиједећим четничким командантима: Цвијетином Тодићем на Озрену, Голубом Митровићем у зеничком крају, Савом Божићем на Требави, Радивојем Керовићем на Мајевици, Душаном

Ковачевићем у Сиречи, Радивојем Косорићем и Савом Дерикоњом иа Романији, затим у горњем Подрињу и калиновичком крају.

Склапање споразума вршено је уз сагласност Драже Михаиловића, који је настојао да ову сарадњу са окупатором и усташама прикрије. Због тога су споразуме склапали локални четнички команданти, већином домаћи људи: бивши трговци, жандарми, сеоски богаташи и попови, који су раније припадали четничком покрету, па су се првих дана устанка помогли командантских положаја. У свим четничким штабовима Дража је имао своје официре, који су негдје преузимали командантске положаје, а негдје су били савјетници, или на сличним положајима. На тај начин је Врховна четничка команда имала утјецај на све четничке формације, организационо их је повезала и обезбиједила спровођење своје политике.

Требало је да емигрантска влада таквом политиком преко Драже Михаиловића, организационо среди, ојача и очува четничке формације, да би оне у погодном тренутку — „када дође вријеме“ (у моменту искрцавања савезника на Балкан или пред капитулацију Њемачке) — биле снага помоћу које би стари властодршци поново узели власт у земљи.

Главна опасност за овакву политику био је народноослободилачки покрет, па је четничком руководству била примарна борба против њега и његових оружаных формација.

Оваквој политици окупатора, усташа и четника супротставио се народ у крајевима гдје је КПЈ имала утјецај још прије рата, или га је у току 1941. године учврстила и проширила. Тако је народ на Гласинцу, у Бирчу, у Семберији и неким крајевима Мајевице (Јабланица) и Посавине, затим пролетеријат у тузланском базену, Сарајеву и другим индустријским центрима, упркос жестоком терору, давао отпор и остао вјеран НОП-у. У овим крајевима се у другој половини 1942. године ослободилачка борба почела поново распламсавати и преносити на читаву источну Босну. И у осталим крајевима је у претходном периоду, у којем су партизански одреди створили слободне територије и на њима

организовали нову народну власт, дубоко усађена код многих становника свијест о новом и правичнијем сјутра, али су терор и разне пријетње, до физичке ликвидације, многе породице и појединце пасивизирале.

Народ је био застрашен, дијелом дезоријентисан и поколебан, јер нико није био сигуран да ће сачувати властити живот, а начин да се изађе из те ситуације био је нејасан. Зато је пред Партијом и снагама НОП-а стајао велики и одговоран задатак: стално политички раскринкавати окупатора и његове помагаче, упоредо стварати војничке јединице и у тешкој борби у крви ковати нарушено братство и јединство свих народа источне Босне.

Од око 7 000 бораца, колико их је крајем 1941. године било у свим партизанским источnobосанским одредима, у мају 1942. године остало је активних око 1 200. Од њих је око 700 ушло у састав Групе ударних батаљона, а нешто касније у 6. источnobосанску пролетерску бригаду.

Одмичући завршавамо опис развитка устанка у источној Босни од првих дана до прољећа 1942. године, када је почела привремена стагнација и отпочела „тешка година“, како ју је назвао Родољуб Чолаковић у својим „Записима“.

6. О ЧИЧИ РОМАНИЈСКОМ

На Пјеновцу се 21. јануара 1942. угасио живот команданта манијског партизанског одреда Славише Вајнера Чиче.

Мјесни комитет КПЈ у Сарајеву је добио налог да одреди јуноу искуснијих комуниста који ће на бунтовној Романији организовати устанак. Избор је пао на Славишу Вајнера, (ађевинског инжењера, резервног капетана, који је радио у Хигијенском заводу у Сарајеву. Вајнер се опростио са породицом, женом и синовима и као дисциплинован комуниста кренуо на задатак. На Романију је изашао 21. јула 1941. са АСлободаном Принципом, Хасаном Бркићем, Павлом Горанићем и Оскаром Даноном.

Истог дана, на партијском састанку, Славиша Вајнер је одређен за команданта Романијске чете. Ради конспирације, а пошто је био најстарији, имао је 38 година, сам је предложио да носи надимак Чича, како би поштедио породицу у Сарајеву од усташких репресалија. Од тада су га његови најближи сарадници звали друг Чича, а постепено борци и сви други само Чича. Тако се и потписивао, у заповијестима, наредбама итд.

Ковачевићем у Спречи, Радивојем Косорићем и Савом Дерикоњом на Романији, затим у горњем Подрињу и калиновичком крају.

Склапање споразума вршено је уз сагласност Драже Михаиловића, који је настојао да ову сарадњу са окупатором и усташама прикрије. Због тога су споразуме склапали локални четнички команданти, већином домаћи људи: бивши трговци, жандарми, сеоски богаташи и попови, који су раније припадали четничком покрету, па су се првих дана устанка добили командантских положаја. У свим четничким штабовима Дража је имао своје офицере, који су негдје преузимали командантске положаје, а негдје су били савјетници, или на сличним положајима. На тај начин је Врховна четничка команда имала утјецај на све четничке формације, организационо их је повезала и обезбиједила спровођење своје политике.

Требало је да емигрантска влада таквом политиком преко Драже Михаиловића, организационо среди, ојача и очува четничке формације, да би оне у погодном тренутку — „када дође вријеме“ (у моменту искрцавања савезника на Балкан или пред капитулацију Њемачке) — биле снага помоћу које би стари властодршци поново узели власт у земљи.

Главна опасност за овакву политику био је народноослободилачки покрет, па је четничком руководству била примарна борба против њега и његових оружанских формација.

Оваквој политици окупатора, усташа и четника супротставио се народ у крајевима гдје је КПЈ имала утјецај још прије рата, или га је у току 1941. године учврстила и проширила. Тако је народ на Гласинцу, у Бирчу, у Семберији и неким крајевима Мајевице (Јабланица) и Посавине, затим пролетеријат у тузланском базену, Сарајеву и другим индустријским центрима, упркос жестоком терору, давао отпор и остао вјеран НОП-у. У овим крајевима се у другој половини 1942. године ослободилачка борба почела поново распламсавати и преносити на читаву источну Босну. И у осталим крајевима је у претходном периоду, у којем су партизански одреди створили слободне територије и на њима

организовали нову народну власт, дубоко усађена код многих становника свијест о новом и правичнијем сјутра, али су терор и разне пријетње, до физичке ликвидације, многе породице и појединце пасивизирале.

Народ је био застрашен, дијелом дезоријентисан и поколебан, јер нико није био сигуран да ће сачувати властити живот, а начин да се изађе из те ситуације био је нејасан. Зато је пред Партијом и снагама НОП-а стајао велики и одговоран задатак: стално политички раскринкавати окупатора и његове помагаче, упоредо стварати војничке јединице и у тешкој борби у крви ковати нарушено братство и јединство свих народа источне Босне.

Од око 7 000 бораца, колико их је крајем 1941. године било у свим партизанским источnobосанским одредима, у мају 1942. године остало је активних око 1 200. Од њих је око 700 ушло у састав Групе ударних батаљона, а нешто касније у 6. источnobосанску пролетерску бригаду.

Овим завршавамо опис развитка устанка у источној Босни од првих дана до прољећа 1942. године, када је настала привремена стагнација и отпочела „тешка година“, како ју је назвао Родољуб Чолаковић у својим „Записима“.

6. О ЧИЧИ РОМАНИЈСКОМ

На Пјеновцу се 21. јануара 1942. угасио живот команданта Романијског партизанског одреда Славише Вајнера Чиче.

Мјесни комитет КПЈ у Сарајеву је добио налог да одреди групу искусних комуниста који ће на бунтовној Романији организовати устанак. Избор је пао на Славишу Вајнера, грађевинског инжењера, резервног капетана, који је радио у Хигијенском заводу у Сарајеву. Вајнер се опростио са породицом, женом и синовима и као дисциплинован комуниста пошао на задатак. На Романију је изашао 21. јула 1941. са Слободаном Принципом, Хасаном Бркићем, Павлом Горанином и Оскаром Даноном.

Истога дана, на партијском састанку, Славиша Вајнер је одређен за команданта Романијске чете. Ради конспирације, а пошто је био најстарији, имао је 38 година, сам је предложио да носи надимак Чича, како би поштедио породицу у Сарајеву од усташких репресалија. Од тада су га његови најближи сарадници звали друг Чича, а постепено борци и сви други само Чича. Тако се и потписивао, у заповијестима, наредбама итд.

Славиша Вајнер раније није много познавао Романију, њене људе, обичаје и прилике. Истина, бавио се планинарењем, и због тога је раније долазио на Романију но, све је то било недовољно, па је као командант, обилазио куће, разговарао са старцима и женама, пажљиво слушао ријечи и тако се веома брзо зближио са романијским људима. Он је знао своје мисли да излаже тако да су га обични људи лако разумјели.

Подједнако се бринуо за све своје борце и имао је разумијевања за њихове тешкоће. Имао је пуно стрпљења и довољно ширине да са сваким успостави веома брзо блиске људске односе. Посебну бригу водио је о рањеницима, њиховој њези, смјештају итд. На његово тражење из Сарајева је, већ у августу, изашло неколико санитетских радника и другарица који су успјешно организовали прве партизанске болнице.

Чича је био веома сугестивна личност. Брзо је освајао и плијенио романијске горштаке, који су у њему видјели отјелотовљење вође из ранијих народних устанака и буна. Говорио је полако и разложно, свака ријеч му је била одмјерена и разумљива, а у командовању је био јасан и прецизан. По статусу висок, прав, достојанствен. Густа брада и бркови покривали су му дугуљасто лице. Био је као исклесан од мермера или као да је сишао са средњовековних фресака.

Од првих акција Чича је показивао изузетну храброст. У нападу на Нијемце код школе на Равној Романији ишао је у средини стрељачког строја, док су га сви борци гледали. Око њега су фијукали меци, али није узимао заклон. Био је одличан стријелац. Са Црвених стијена гађао је камион усташа у покрету. На даљини од око 1000 метара погодио је шофера. Партизани су видјели тај његов подвиг и глас о његовој храбрости се веома брзо пренио по устаничким селима Романије.

Чича је био скроман и правичан. Дијелио је добро и зло са борцима — хранио се са њима и спавао под јелом или пластом сијена са друговима. Ничим се није хтио одвајати као руководилац.

Као командант био је оштар, правичан. Тражио је ред и дисциплину, и био је неумољив према свима који су пљачкали или кокошарили у позадини. Тако се код Новоселаца, у септембру 1941. када је заробио сатнију домобрана, стријељао на очиглед свих борца који је опљачкао заробљенике и није хтио да изврши наређење да опљачкане ствари врати. Послије тог случаја одржан је партијски састанак и Чича је био критикован и партијски кажњен. Међутим, већина устаника је одобравала његов поступак.

Чича је посједовао квалитете који су му помогли да постане веома способан партизански командант. Првих устаничких мјесеци требало је много снаге, знања, воље и способности да се нарасли број устаника организује и од њих створе јединице које ће надвисити професионалну рутину њемачких и усташко домобранских формација. Он је прихватио и зна-

лачки примењивао основну аксиому у првим оружаним борбама: „наша тактика је десет према један, а наша стратегија један према десет“, која је била суштина тактике и стратегије наше револуције.

Приликом организовања напада на Сјетлину, Чича је одржао састанак са педесетак бораца. Требало је да заузму усташко упориште и да се истовремено осигурају од напада непријатеља из правца Сарајева. Чича је одредио за осигурање од Сарајева Цвјетка Фуртулу са 4 бораца. Цвјетко је за тражио да му повећа број бораца. „Како ћу са петорицом да зауставим непријатеља?“ упитао је: Сви присутни су са уважавањем прихватили ову примједбу и настао је жамор. Но, Чича је нашао ријешење: „Ти Цвјетко вриједиш за десет колико си тражио, значи сад вас има петнаест, је ли ти то довољно?“ Цвјетко је почашћен таквим повјерењем, са гордошћу прихватио рјешење — задатак је извршио.

Чича је веома брзо постао ауторитативан командант. Гдје год би се појавио у жаришту борбе веома брзо је војнички реаговао, а борци су чим би чули да је дошао Чича, добијали нову снагу и самопоуздање, па су чинили чуда од јунаштва. Тако се могу дијелом тумачити успјеси које су устаници остваривали првих мјесеци, заробљавајући читаве чете домобрана и разбијајући чврсте војне формације усташа и Нијемаца.

И четници — обични борци били су понешени Чичином личношћу. Примали су га као свог команданта и извршавали његова наређења. Четнички официри нису смјели да га јавно нападају, али су се припремали да га згодном приликом смакну. Мајор Дангић је одмах после првог сусрета са њим открио Нијемцима његов идентитет. У њемачким документима је записао да се под именом Чича крије Славиша Вајнерг, инжењер из Сарајева, поријеклом Јевреј. (Чича је, међутим по националности био Хрват).

Тако је Романија, планина легендарног Старине Новака и друшх јунака из тешке прошлости наших народа, нашипи у Чичи отјелотовљење својих слободарских тежњи.

За шест мјесеци боравка на Романији, (од 21. јула 1941. до 21. јануара 1942.) Чича је постао легенда Романије и читаве источне Босне.

О Чичи и његовом славном одреду испјеване су и пјесме, од којих је најпознатија:

„Романију високога виса
гдје но Чича војнике пописа ...“

Послије његове погибије, Романија је била у црно завијена. Дјевојке су расплеле плетенице, покриле главе црним марамама, а на домовима су извјешане црне заставе.

Са кољена на кољено преноси се и чува легенда о Чичи Романијском, и са њом о свим јунацима и борцима Романијског одреда. И данас, када доћете у дом старих ратника — Романијаца, прије него се почне говорити о Чичи, домаћин скида шубару, диже се и поклоном одаје почаст увијек живој легенди Чичи Романијском.

II ДИО

**КАКО ЈЕ ФОРМИРАНА
БРИГАДА И БОРБА ЗА
ОПСТАНАК У ИСТОЧНОЈ
БОСНИ**

1. ВОЈНОПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА У ИСТОЧНОЈ БОСНИ У ПРОЛЈЕЋЕ И ЛЈЕТО 1942. ГОДИНЕ

Војно политичка ситуација у прољеће и лјето 1942. године у односу на 1941. годину, се знатно измјенила. Послије зимске непријатељеве офанзиве, мјесеца јануара, замах устанка почео је да јењава, да би послије прољетње офанзиве, ушао у период озбиљне кризе. Издајничка и капитулантска политика четничких вођа, коју је издашно потпомагао окупатор, заједно са Миланом Недићем, емигрантском владом у Лондону и тзв. НДХ, поколебала је и нарушила јединство устаничких снага. Четници су отпочели са отвореним нападима, најприје на појединце, затим на партизанске штабове и коначно вршили пучеве у јединицама.

Од краја фебруара до половине маја 1942., осули су се, или су били разбијени, сви партизански одреди, изузев Бирчанског и дијелом Романијског, док је Мајевички морао напустити своју територију. Борци тих одреда, који су остали вјерни НОП-у, ушли су у састав ударних батаљона. У првој декади маја, три таква батаљона су се прикупила у зеничком крају (села Стојановићи и Каменица, 15 км. источно од Завидовића) и од њих је Главни штаб и ПК КПЈ за БиХ формирао групу источно-босанских ударних батаљона.

Бирчански одред се, упркос јакој четничкој пропаганди, одржао, и са око 400 бораца сачувао је ослобођену територију.

На простору Романије (Гласинац, рогатички и јохорински крај) одржало се око 200 бораца окупљених у неколико група, под руководством окрњеног штаба

Романијског одреда и Окружног комитета КПЈ за Романију. Ови борци су се у току прољетње офанзиве организовано повукли испред њемачких јединица и усташког терора на простор Зеленгоре, а одлуком Врховног Штаба у јуну су се вратили на Романију.

На територијама осталих партизанских одреда остале су групе бораца, појединци — чланови КПЈ, одборници, активисти и други, који су се уз подршку родољубивог и антифашистички оријентисаног становништва, под веома тешким условима, одржали на свом терену.

Група са Светозаром Косорићем, одржала се на планини Јавору а са Тодором Панићем, Луком Лазаревићем и Игњатом Радојчићем на Озрену (добојском). На Мајевици, у Семберији и Посавини, послје одласка одреда у Бирач, одржале су се двије групе, једна са Стевом Поповићем, а друга са Светоликом Госпићем. Биле су јачине 10—20 и више бораца, углавном чланова Партије и СКОЈА-а. Оне нису биле способне за веће војне акције, али су дјеловале политички и оружјем су штитиле и омогућавале рад политичким радницима и другим активистима на терену. Њихово постојање за НОП је било веома значајно, јер су упорно раскринжавале четничку политику и њихове споразуме са окупатором и усташама, и тако одржавале вјеру код народа у скори повратак партизана и поновно ослобођење ових крајева.¹

¹ Износимо дијелове писма Миленка Стојаковића, политичког комесара Бијељинске партизанске чете, упућеног штабу НОП одреда за Срем 2. јула 1942. године (Зборник НОБ I књ. 6 док. бр. 31, и грађа за историју Војводине — Окружни комитет КПЈ за Војводину 1941—1943. док. бр. 64):

„Драги другови, примио сам ваше писмо. Нема сумње да је и самим тим оно од великог значаја за сада, самим тим што после четири мјесеца добисмо конкретну везу са Вама. Ту везу за сада нипошто не смемо напуштати, нарочито с обзиром на посебност нашег положаја и прилика под којима живи преостали део партизана нашег Одреда, који се послс борбе са четничким бандама (26. II 42.) задржао на овом терену. Оружана снага партизана овде 30 пушака, са довољно муниције, бомби и сваки са пиштољем. Не живимо као партизанска јединица, него у групама 3—5 највише, организовано подјеље-

Источна Босна је цијеле 1942. године била под контролом 718. њемачке пјешадијске дивизије, под чијом су командом биле све усташко-домобранске јединице на тој територији².

Распоред усташко-домобранских снага био је следећи:

— 3. усташки здруг (црна легија), промјенљивог састава од 3—7 батаљона, са сједиштем у Соколцу, био је распоређен у Соколцу, Рогатици, Хан Пијеску, Хан Краму, Власеници, Милићима, Братунцу и Сребреници. Ове јединице су обезбјеђивале комуникацију Сарајево—Вишеград и Сарајево—Зворник и читаву граничну област према Србији, умјесто ранијих батаљона Војне крајине;

— 3. домобрански збор (корпус) био је у Сарајеву, састава двије пјешадијске дивизије. Пета дивизија је обезбјеђивала територију од ријеке Босне до демаркационе линије Вишеград—Горажде—Фоча—Калиновик, а Шеста је била у Херцеговини;

— 2. домобрански збор се налазио у Славонском Броду са двије пјешадијске дивизије: Четвртом у Добоју, а Трећом у Винковцима. Јединице ових дивизија

ни по селима у Равни (Семберија прим. РП), но стално повезани и покретни. Налазимо се пред двоструким непријатељем. Четничке банде трагају свакодневно за нама, допуњујући своје савезнике усташе. Нисмо способни за било какве нападне акције, а на сваком мјесту гдје год можемо тучемо четнике...

Ових дана очекујемо долазак једне од наших бригада, која је преко курира најавила свој покрет према Мајевичком сектору..."

У писму се даље каже да одлазак ове оружане групе у Срем не долази у обзир, јер се очекује долазак 6. бригаде на Мајевицу, што ће олакшати тешкоће овако усамљеној групи.

² Штаб 718. пјешадијске дивизије налазио се у Сарајеву, (дислокација 31. јула 1942. г.) као и њен 738. пешадијски пук, са батаљонима у Зеници, Какњу, Варешу, Брези и Трнови, а 750. пешадијски пук у Тузли са батаљонима у Завидовићима, Добоју, Живинцима и Лукавцу. Артиљеријски дивизион је био распоређен у Краму, Соколцу, и Рогатици. Под командом дивизије су била још три „лајденшицен" батаљона и два фолксдојчерска батаљона. Ове јединице су само повремено биле на територији источне Босне. Укупно бројно стање дивизије са придодатим дијеловима износило је 31. јула 1942. године 9479 војника. Зборник НОР том XII, књ. 2, док. бр. 119.

контролисале су тузлански базен, Мајевицу, Требаву и долину ријеке Босне од Зенице до Брода.

Од жандармеријских снага обновљена је 4. оружна пуковнија са сједиштем у Сарајеву и четама у Сарајеву, Вишеграду и Тузли, које су држале станице распоређене у општинским и среским мјестима.

Јужно од демаркационе линије налазиле су се италијанске јединице, а њемачке, усташке и домобранске јединице стациониране су по градовима и насељима (која су организована као упоришта) дуж жељезничких и друмских комуникација и у већим индустријским центрима. Остали простор је препуштен четничким јединицама, легији и милицији.

Четничко руководство је успјело да за кратко вријеме организује своје јединице и да са њима прекрије велики дио територије. Послије Власеничке конференције, Дража Михаиловић је формирао оперативну команду за источну Босну и Херцеговину на челу са Бошком Тодоровићем, а мајор Дангић налазио се на челу Привремене управе источне Босне. Пошто је Тодоровић погинуо 20. фебруара 1942. г. у борби са партизанима, а Дангић у прољеће исте године морао да бјежи из источне Босне, преко Дрине, у Србију, руковођење четничким јединицама преузима мајор Петар Бачовић, кога Д. Михаиловић поставља за команданта оперативних јединица источне Босне и Херцеговине. У лето 1942. Д. Михаиловић поставља Истакнути дио врховне команде, који је обједињавао руковођење над свим четничким јединицама у Босни, Херцеговини и Далмацији. На челу ове команде налазио се мајор Захарије Остојић, који је свој штаб смјестио у Калиновику.

У прољеће и лето 1942. формирани су у источној Босни четнички штабови, који су под својом командом имали шаролик број бригада, одреда и батаљона. Они су се са промјенљивим бројним стањем одржали све до краја рата.

Састави четничких корпуса и одреда били су слиједећи:

— Дрински Корпус је имао четири бригаде: Фочанску, Чајничку, Вишеградску и Сребреничку. Командант је био капетан Бајо Никић;

— Романијски корпус је имао пет бригада: 1. и 2. сарајевску, Рогатичку, Калиновичку и Власеничку, командант је био капетан Милорад Момчиловић;

— Зенички одред, касније корпус, имао је четири бригаде: Зеничку, Жепачку, Кладањску и Височку. Командант је био Голуб Митровић;

— Мајевичка четничка бригада, која је 1943. године преформирана у Мајевички четнички корпус, имала је четири батаљона, доцније бригаде: Мајевичку, Тузланску, Сембериску и Подрињску. Командант је био капетан Стеван Дамјановић Јтека;

— Озренски четнички одред је 1944. преформиран у корпус са седам батаљона. Командант је био Цвијетин Тодић;

— Требавски четнички одред, који је 1944. преформиран у корпус, имао је првобитно 12 батаљона, а касније седам бригада, командант је био Саво Божић.

На простору источне Босне било је, у другој половини 1942. године, у поменутих четничким саставима око 12.500 наоружаних људи.

Дража Михаиловић је из политичких разлога покушавао да међу муслиманским становништвом на територији Босне и Херцеговине формира муслиманске четничке јединице, а главни организатор био је Исмет Поповац. Крајем 1942. године створена је Муслиманска четничка војна организација у сјеверној Херцеговини.

На челу ових војних јединица, од око 300 људи, чија је организација остала на симболичном нивоу, био је капетан Фехим Мусакадић.

У источној Босни је било и других четничких јединица, група и групица, чији су команданти дијелом признавали вишу четничку власт, одржавали везе са окупатором и властима НДХ, пљачкали, убијали, богатали се и добро живјели. У борби против партизана били су промијенљиво јединствени зависно од расположења четничких бораца и интереса њихових команданата.

Четници су на територијама које су контролисали организовали своју власт, команде срезова, општина, мјеста итд., судство и друге службе, на основама предвиђеним за ратне услове Краљевине Југославије.

Како су четници присилно мобилисали већи број становника из српских крајева, који су раније били у партизанским и добровољачким одредима, у многим четничким јединицама су се налазили симпатизери НОП-а, борци који су презирали капитулантску политику четничких вођа. Многи од њих су чекали „своје вријеме“ да се поновно прикључе партизанским јединицама.

Поред наведених, у источној Босни је била широко организована још једна специфична војна формација — милиција и легија.

Милиција је настала стварањем тзв. НДХ, у вријеме опште пропаганде за уништење српства. То су биле наоружане скупине под руководством усташа, тзв. „дивље усташе“, које су нанијеле много зла 1941. године убијањем и пљачкањем. Ове формације су укинуте крајем 1941. године сем неких изузетака, који су остали под јаким утјецајем усташа. Такву милицију, која се у току читавог рата односила непријатељски према НОП-у, усташе су звале легијом. Позната је била легија „витешка бојна бранитеља Кладња“, затим легија у неким селима у долини ријеке Спрече и на јужним обронцима Мајевице; легија у селу Кути на Романији, у неким селима око Вареша, у долини Криваје, у Жепи, као и неким селима око Фоче (Борач).

Усташки здруг у Сокоцу је своје јединице униформисао у тамне (црне) униформе, због којих су назване „усташка црна легија“. Ове јединице су биле по злу чувене у току прољетње офанзиве на Гласинцу, и касније, док се крајем 1943. године нису распале под ударцима јединица НОВ.

Послије појаве четника и њихове политике о потпуном уништењу Хрвата и Муслимана формиран су водови и чете милиције ради одбране насеља од четничких злодјела, а старјешине су већином биле резервни домобрански официри. У прољеће 1942. године за осигурање појединих комуникација формиране су

углавном од већ постојеће милиције, домобранске добровољачке јединице (ДОМДО јединице). Позната је била ДОМДО пуковнија под командом тузланског трговца Мохамеда Хаџиефендића, која је у почетку бројала око 3.500, а касније је нарасла на око 20.000 људи. Својим распоредом по водовима и четама она је покривала терен омеђен ријекама Савом, Босном, Дрином и Кривајом.

Свијест у праведност НОБ-а почела је у то вријеме продирати у многа муслиманска и хрватска села, па се већи дио милицијских јединица држао пасивно и тешко их је било увући у борбу против партизана. Неке јединице ДОМДО пуковније, односно њени командири и команданти, сарађивали су са НОП-ом, па су у 1943. години ступили у јединице НОВ и ПОЈ.

Јединице ДОМДО пуковније, нарочито оне у долини Спрече и Криваје, често су нападале мање партизанске јединице, транспорте хране и рањеника, курире итд. а најагресивнији су били у вријеме непријатељевих офанзива. Поред тога, оне су служиле као предстража окупаторским и усташко-домобранским гарнизонима, обавјештавајући их о покретима партизана.

Шаролики састав њемачких, усташко-домобранских, четничких и легијско-милицијских јединица, за посјео је у прољеће и љето, до позне јесени, практично цијелу територију источне Босне. Тада је настало привидно, и краткотрајно примирје. Жељезнички и друмски саобраћај је нормализован, а многи привредни објекти су обновљени. Прорадила је и шумска пруга Завидовићи—Хан Пијесак и почела експлоатација шума. У мјестима дуж ријека Саве, Босне, Дрине и Спрече организована је производња за потребе њемачког Рајха.

На цијелом територију источне Босне једино је остала сачувана слободна територија у Бирчу. Она је обухватала села око ријеке Дрињаче, са центром у селу Шековићи, а контролисао је Бирчански НОП одред⁴.

³ Рачуна се да је ова територија била за дијело вријеме рата под контролом непријатеља свега 40 дана.

2. КАКО ЈЕ ФОРМИРАНА БРИГАДА (март—август 1942. године)

Процес од формирања до проглашења бригаде трајао је непуна три мјесеца, а од формирања првих батаљона непуних пет мјесеци. Прве припреме су почеле после савјетовања у Иванчићима. Врховни штаб је првобитно планирао да у састав 1. пролетерске бригаде уђу два босанска батаљона, један из источне Босне, а други из Босанске Крајине, али се у марту 1942. одустало од овог плана. У главном штабу НОПО и ПК за БиХ се размишљало да се формира трећа по реду босанска пролетерска бригада. У њен састав требало је да уђу два већ формирана источnobосанска батаљона и један крајишки пролетерски батаљон⁴. Међутим, половином априла Врховни штаб шаље упутство по коме се пролетерске бригаде могу формирати само по његовом одобрењу.

Прољетња офанзива је усложнила ситуацију и прекинула везе са Врховним штабом. Крајишки пролетерски батаљон, формиран 25. марта у Челинцу, није дошао у источну Босну, већ се у јуну 1942. пребацио преко ријеке Саве у Славонију.

У источној Босни формиран је и 3. ударни батаљон 26. априла. Ради руковођења батаљонима Главни штаб и ПК за БиХ формирају 10. маја, у селу Стојановићи (зенички крај), штаб Групе ударних батаљона. Од тада почиње живот и пут 6. пролетерске НОУ бригаде.

а) ПРВИ УДАРНИ БАТАЉОН (РОМАНИЈСКИ)

Први источnobосански ударни батаљон⁵ (Романијски) формиран је 13. марта у Средњем (17 км. сје-

⁴ Командант Главног штаба БиХ је у свом писму од 31. марта 1942. године Врховном штабу, изнио мишљење да би се у источној Босни могла формирати још један или два ударна батаљона. Требали су се прикупити до 1. маја на Округлици, гдје би се свечано формирала Трећа пролетерска босанска бригада. (Зборник IV, књ. 4 док. бр. 38.).

⁵ У до сада објављеним радовима неки аутори овај батаљон називају 1. пролетерски источно босански батаљон. Ми ћемо остати при називу 1. ударни, као и за остала два, 2. и 3.

верозападно од Сарајева). Свечани чин формирања извршио је, у сали партијског домау Средњем, Светозар Вукмановић Темпо, у присуству војних и политичких руководиоца и представника народне власти тога краја.

У саставу батаљона биле су четири пјешадијске чете и пратећи вод. Прва чета формирана је од Сињевске омладинске чете, Озренске пролетерске чете и Мокрањског партизанског батаљона; друга од бораца Црновршког партизанског батаљона; трећа од бораца Муслиманског батаљона и четврта чета⁶ од бораца Зеничког партизанског батаљона. У састав пратећег вода⁷ ушли су борци из свих наведених јединица, који су знали руковати бацачем и митраљезом.

Командант батаљона био је Војо Љујић, политички комесар Пашага Манџић Мурат, замјеник команданта Митар Минић и замјеник комесара Дервиш Нумић.

Бројно стање приликом формирања, 13. марта, било је 198 бораца. Почетком априла, пред одлазак на Озрен, батаљон је имао 256 бораца, а од наоружања: 1 бацач, 2 митраљеза и 11 пушкомитраљеза, остало су биле пушке и бомбе.

Социјални састав је био слиједећи: 93 радника, 122 земљорадника, 32 интелектуалца, 8 ћака и 1 трговац. У батаљону је приликом формирања било 68 чланова КПЈ (33 радника, 16 земљорадника, 18 интелектуалаца и 1 ћак), док су остали већином били чланови СКОЈ-а.

Формирање батаљона је било од великог значаја у ситуацији која је настала четничком споразумашком политиком према окупатору.

Понесен формирањем батаљона, Оскар Данон је написао ријечи и мелодију пјесме: „Пјесма ударног батаљона“. Њен текст најбоље говори о политичком, идејном и војничком опредјељењу бораца, који су је прихватили као свој марш:

од којих је формирана група ударних источно-босанских батаљона.

⁶ 4. чета-Зеничка (око 60 бораца), ушла је у састав батаљона почетком априла.

⁷ Пратећи вод је пред одлазак батаљона на Озрен, почетком априла 1942. године, расформиран у селу Округлица.

„Ми синови радног народа у борбу смо кренули,
да с пушком у руци, чврсто и смјело,
срушимо фашистички ред,
да с пушком у руци, вјером у сјутра
градимо љепши, бољи свијет!
Фашисте гонимо, усташе бијемо,
ни од чега не презамо ми,
пријатеље зовемо, поштене примамо
у јединствен фронт слободе,
јер смо ми, јер смо ми, пролетерски батаљон,
јер смо ми босански пролетери!
Ми смо пролетерски батаљон“!

Послије формирања батаљон је кренуо из Средњег према Власеници, са задатком да успут разоружава четничке групе, али је, пошто су се четници склањали, 18. марта без борбе стигао у Власеницу. У Власеници се налазила Ударна пролетерска група (састављена од батаљона 1. и 2. пролетерске бригаде), која је са Бирчанским и Мајевичким одредом већ разбила и разоружала четничке јединице на подручју Власенице, Братунца, Сребренице и Дрињаче. Четнички команданти Дангић и Рачић (са својим официрима) побјегли су у Србију, а већина четника сељака, није хтјела да се бори против партизана, па је то поред осталог, омогућило брз успех ударној пролетерској групи.

Од расутих мјештанских четничких јединица организовани су одреди добровољачке војске, а од бивших четничких јединица са простора Милићи, Дервента, Зворник формиран је Власенички одред добровољачке војске. У Дрињачи је формиран Кравички, а од четника из Папраче Папрачки добровољачки батаљон. Без ослонаца на чврсте јединице, новоформирани добровољачки батаљони су се брзо осипали, да би се у љето 1942. године распали.

Батаљони 1. и 2. пролетерске бригаде су, према наређењу Врховног штаба, кренули према Рогатици, а 1. источnobосански ударни батаљон према Озрену.

Ударни батаљон уз помоћ Оловског и Кнежинског батаљона добровољачке војске, је водио борбу 28. марта против домобранске посаде на станици Петровићи, на жељезничкој прузи Олово—Хан Пијесак. Посада, која се састојала од једне домобранске сатније са нешто ми-

лиције, иослије првог дана борбе није савладана. Петровићи се налазе на обали ријечице Ступчанице, која је у љетњем периоду газна, а тих дана је од прољетног топљења снијега била надошла и представљала је озбиљну препреку за нападача. Сјутрадан је кладањска легија дошла у помоћ опкољеним домобранима и разбила обруч, па су пратећи вод и једна чета Ударног батаљона уз велике тешкоће успјели да прегазе набујалу ријеку. Батаљон се повукао не извршивши задатак, а домаће добровољачке чете су се осуле и нестале. Тако се прва борба завршила неуспјехом, а у њој су погинули: Мориц Данити из Сарајева, Миладин Лазих из Вогошћа и Алберт Пољакан из Бањалуке.

Првих дана априла батаљон је са Округлице, преко зеничког краја, кренуо према Озрену.

По доласку на Озрен Ударни батаљон је требало да помогне Озренском одреду да преброди кризу и разголити четничку пропаганду.

Међутим, Цвијетин Тодић, Бокан Шарчевић, Мирко Топић и Бранко Стакић, успјели су да до доласка Ударног батаљона неке јединице придобију, а друге наговоре да остану по страни од сукоба до којег је требало да дође.

Ударни батаљон је на Озрен стигао 13. априла 1942. и првих дана није предузимао оштрије мјере против четнички настројених команданата и командира. Његов рад се састојао у крстарењу по територији одреда и објашњавању војно-политичке ситуације и потребе даљег вођења борбе против окупатора и његових домаћих помагача.

За 18. април је било предвиђено савјетовање представника војних и позадинских руководиоца и већег броја утјецајних људи из јединица и позадине, ради политичког раскринкавања четничких разбијача, који су били главна опасност за компактност и чврстину одреда.

Тодић, Шарчевић, Топић и Стакић су оцијенили да је дошао моменат да одред преведу у четничку страну, па су паралелно са припремама штаба одреда припремали напад на Ударни батаљон и Штаб Озренског одреда. Обавјештајна служба у одреду, која је имала ли-

јепих успјеха у прикупљању података о иепријатељу, овога пута потпуно је затајила.

Када су 18. априла позвани командири и комесари и представници војних и позадинских власти почели да пристижу на Брезику, Цвијетин Тодић је са групом од око 350 четника изненада напао батаљон који се је налазио распоређен око села Брезици. Четврта чета, најистуренија, била је изненађена и разбијена, а остале су се брзо средиле, прешле у противнапад и протјерале четнике, који су се повукли пошто су постигли свој циљ.

У борби је из батаљона погинуло десет бораца, а више их је рањено. Највеће губитке претрпјела је 4. чета. Погинули су: Саво Анђић из Сарајева, Салко Кајић из Вареша, Јакуб Дурмишевић из Рогатице, Славко Којић из Илијаша, Љубо Косорић (брат Пере Косорића) из Соколца, Илија Лукић из Какња, Петар Миљановић из Хусина — Тузла, Салко Муминових из Мостара, Амброз Слугић из Вареша и Милан Вуковић из Какмужа — Грачаница.

Четници су овим нападом онемогућили, односно разбили савјетовање и спријечили јавну осуду прочетничких команданата и командира и њихово одстрањење са руководећих мјеста у јединицама одреда. У моралном погледу напад је утјецао да становништво и борци одреда изгубе повјерење у бобену снагу ударног батаљона и омогућио је четничким елементима да развију још јачу активност и поколебају оне који су до тада били по страни или су симпатисали НОП.

Батаљон је требало сјутрадан да настави гоњење Цвијетина Тодића и његове групе, али се у посљедњем моменту одустало од тога. Из писма, које су тог јутра донијели курири са Романије, видјело се да је и тамо ситуација прилично тешка и да се Романијски и одред „Звијезда“ налазе у расулу.

Даље прогањање четника на Озрену било је неизвјесно, јер је батаљон имао око 260 бораца, што није било довољно да се задатак успјешно изврши. Светозар Вукмановић Темпо, који се налазио са батаљоном, одлучио је да се напусти Озрен и крене у зенички крај. Са батаљоном је кренуло руководство одреда и бор-

ци који су успјели да Стигну батаљон⁸. Ударни батаљон је 22. априла стигао **на** територију Зеничког одреда, у село Каменицу.

б) ДРУГИ УДАРНИ БАТАЉОН (МАЈЕВАЛКИ)

На окружном партијском савјетовању, за Мајевцу, Семберију и Посавину, одржаном 15. фебруара 1942. у Мачковцу оцијењено је да може доћи до напада четника на штаб Мајевичког партизанског одреда. Опасност од напада је потцијењена и штаб одреда је остао без обезбјеђења, па су 20. фебруара 1942. четници Радивоја Керовића и Стевана Дамјановића Леке извршили изненадан напад на њега у селу Вукосавци. То је био први успјели напад четника на партизански штаб у источној Босни.

Штаб је био изненађен и у огорченој борби погинуло је 16 другова — комплетан штаб одреда⁹.

Одред се 28. фебруара концентрисао на Мајевци и напао на четничке батаљоне Радивоја Керовића и Стеве Дамјановића. Четници су били добрим дијелом разбијени и нанијети им губитци од око 70 мртвих и више рањених.¹⁰ Међутим, Буро Бижић је са својом четничком групом напао одред с лећа. Дио снага је био

⁸ Цвијетин Тодић је по нашем напуштању Озрена преузео команду над свим јединицама одреда, прогласио га четничким, новезао се са Нијемцима и усташама и склопио споразум о међусобној сарадњи. Преостали борци и симпатизери НОП-а повукли су се у илегалност и наставили борбу под веома тешким условима, али су, осим неколико њих, страдали од Тодићевих крволока. У лјето 1943. године (21. јула) обновљен је Озренски партизански одред.

⁹ Погинули су: Иван Марковић Ирац, Фадил Јахић Шпацац, Боса Хаџивуковић, Шабан Захировић, Коста Попов, Перо Кускић, Славко Мићић, Исо Сефнер, Анто Маџан, Перо Митрић, Сејфо Карамехмедовић, Др Мустафа Мујбеговић, Албин Херљевић, Страјко Митровић, Перо Стјепановић и Слободан Јовановић. Борбом су се пробили Ратко Перић, Јусуф и Мевла Јакуповић. Напад су организовали четнички команданти Радивоје Керовић и Стево Дамјановић Леко.

¹⁰ Мирко Мијо/шћ: Мајевачки НОПО и догађаји фебруара 1942 год. Семберија у НОБ и Социјалистичкој револуцији 1942 г. Универзал Тузла, 1980 г. стр. 215.

одсјечен, па се повукао према Семберији. Муниције је нестало.

Руководство одреда доноси одлуку о привременом повлачењу на територију Бирчанског партизанског одреда.

Мајевички одред напушта своје матично подручје 1. марта, прелази цесту Тузла—Зворник и долази на територију Бирчанског партизанског одреда. Са одредом је Мајевицу напустило 219 бораца и руководицаца.¹¹ Остали су се растурили по групама на Мајевници и Семберији, чекајући повољније прилике за поновно активирање, док је мањи број привремено пришао четницима. Од бораца који су остали у Семберији, већ у мају-јуну формирана је Семберијска партизанска чета.

У првој половини марта одред се налазио у Шековићима и на простору Власенице. Са ударном групом батаљона 1. и 2. пролетерске бригаде разоружавао је домаће четнике, учествовао у ослобађању Братунца и помагао у формирању батаљона добровољачке војске.

У Дрињачи, 25. марта, Светозар Вукмановић Темпо је од бораца одреда формирао 2. ударни батаљон (Мајевички).

Приликом формирања батаљон је имао четири чете, са око 225 бораца. Штаб батаљона су сачињавали: Ратко Перић командант, Мирко Филиповић — политички комесар, Леон Фликер Лука — замјеник команданта, Мирко Мијојлић замјеник политичког комесара, Цвико Радовановић — руководицац СКОЈ-а, Хасо Бурић — интендант и Нешо Петровић — члан штаба.

Батаљон је од наоружања имао 11 пушкомитраљежа, пушке и бомбе.

Омладинска чета батаљона је, по формирању, одређена као заштита Оперативном штабу и ПК Партије, који су се налазили у Власеници, и била је одвојена од батаљона све до почетка маја.¹² У њу је ступило пе-

¹¹ Исто.

¹² Крајем фебруара 1942. године прешао је из Србије у источну Босну, уз подршку Недића и Драже Михаиловића, Крајишки четнички добровољачки одред. Одред је имао око 200 бораца под командом Предрага Марковића Алимпија. Прешао је у источну Босну да би се борио против усташа. Борци

тнаестак бораца Крајишког добровољачког одреда, а крајем априла још око тридесетак.¹³

У априлу 1942. долази до преокрета ситуације у којој је 2. ударни батаљон одиграо значајну улогу.

батаљона су били: ђаци, радници, официри, подофицири, намјештеници и други који су до априлског рата живјели у Београду, а поријеклом били из Босне, Лике и дијелом из Србије, са веома разноликим политичким убјеђењима. Међу њима је било и неколико комуниста и симпатизера КПЈ, као: Милан Капелан, Миодраг Трипковић Миша, Лале Ивановић и још неки.

По доласку, у првој половини марта, одред се тукао са усташама око Хан Пијеска. Био је под четничком командом која га је усмјеравала и на борбу против партизана. Предраг Марковић, капетан бивше југословенске војске био је до рата повезан са напредним покретом и као убјеђени антифашиста, уз подршку групе комуниста, повезао се са партизанским руководством у Власеници и одређелио за борбу против окупатора. Крајем марта дошло је до првог раслојавања код бораца. Одред је у Тишњи (Власеница) разоружан, а оружје је враћено свим борцима који су се определили за НОП. Тако одред постаје партизански-добровољачки. Мања група бораца је ушла у омладинску чету Другог ударног батаљона, а нешто већа у 2. ударну чету Бирчанског НОПО (у Спречи). Главнина одреда, око сто бораца, остала је око Власенице и са Оперативним штабом и Покрајинским комитетом кренула је почетком априла на Романију. На Округлици (крајем априла) одред је расформиран. Борци који се нису поколебали ушли су у састав Групе ударних батаљона — највећи број у 2. ударни батаљон.

¹³ Нешо Петровић је саставио списак бораца батаљона и сачувао га у току рата. Списак се налази у Музеју у Бијељини. Бројно стање батаљона приликом формирања дато је на основу тог документа. Међутим, из извештаја који је Светозар Вукмановић послао Врховном штабу, види се да је батаљон приликом формирања имао 180 бораца, од њих 140 Мајевичана и 40 Бирчака. Од преосталих Мајевичана формирана је чета ради заштите Оперативног штаба у Власеници. (Зборник НОБ IV, књ. 4. док. бр. 38).

Упоредили смо списак бораца Неше Петровића са прегледом бораца из књиге Борбени пут VI пролетерске бригаде — изд. 1977. и установили да има доста неслагања. У књизи смо утврдили свега три борца из Бирча, а не 40. Од 190 имена бораца из књиге, у списку Неше Петровића налази се свега 130 имена.

Према изјавама преживјелих бораца Бирчаци су се налазили у ударној чети Бирчанског НОПО, која се приликом формирања батаљона налазила ради обезбеђења око Дрињаче и није ушла у састав батаљона.

Од бораца који су били у строју 25. марта ослобођење је дочекало свега 30. Остали су погинули.

Усташе из Хан Пијеска упадају 1. априла у Власеницу, затим у Дрињачу, Братунац и Сребреницу, а одреди и батаљони добровољачке војске су се расули. Отпочела је прва етапа прољетње офанзиве у источној Босни.

Врховни штаб је повукао пролетерске бригаде према Фочи. Наредио је да се Оперативни штаб и Покрајински комитет Партије премјесте на Романију и одакле руководе борбама сјеверно од ријеке Праче и Сарајева.

Истовремено, у другој половини априла, отпочео је напад усташких, њемачких и италијанских снага источно од цесте Сарајево—Соколац, према Горажду и Фочи. На Гласинцу усташе врше страховит покољ и паљевине, а српско становништво масовно налази спас бјекством у Србију. Романијски партизански одред, још неопорављен из претходне офанзиве, налазио се у расулу. Остале су самосталне групе и Мокрањски батаљон, као и једна чета ради заштите штаба одреда. Већи број бораца повукао се према Зеленгори.

Другом (мајевичком) батаљону, који је остао у Бирчу, наређено је да хитно крене на Романију, гдје је стигао у право вријеме.

Отпочела је серија четничких пучева. Извршен је пуч у Мокрањском батаљону 22. априла а организовали су га Саво Дерикоња и Петар Милинковић. У потеру за четницима упућен је 2. батаљон, али су се четници растурили и избјегли борбу па је похватао само неколико коловоћа.

Изненада, уочи 1. маја, извршени су пучеви у свим батаљонима одреда „Звијезда“. Четници су убили политичке комесаре, командире и друге истакнуте борце. Погинули су: Момир Балорда, Свето Вујадиновић, Нећо Стојановић, Бранко Бајић Баја, Мирко Давидовић, Душан Мирић, Вељко Вуковић, Лука Ерцеговац и други.

Други (Мајевички) батаљон је тих дана успио да растјера четничке групе на Округлици и око Средњег, омогућивши тако штабовима, Покрајинском комитету Партије и болници да се прикупе и организовано крену према зеничком крају.

У селу Орахову првих дана маја прикупили су се: 2. батаљон, омладинска чета, Романијска чета и болница са двадесетак рањеника. Укупно је било 305 бораца са пушкама и 18 пушкомитраљеза и то је било све што је остало на Романији и Звијезди. Кренули су преко Будожељске планине и пруге Вареш—Подлогови према селима Стојановићи и Каменица у сусрет 1. ударном батаљону.

ц) ТРЕБИ УДАРНИ БАТАЉОН (ЗЕНИЧКО-БИРЧАНСКИ)

Послије доласка 1. ударног батаљона у Каменицу (22. априла) приступило се формирању 3. ударног батаљона (Зеничког) и Зеничког партизанског одреда. Језгро за формирање батаљона биле су Озренска и Зеничка чета из 1. батаљона и чета Зеничког батаљона из Бијелих Вода. Формирање је завршено крајем априла (26—28) па је батаљон успјешно извршио неколико мањих акција у долини Босне. У штабу батаљона су били: командант Мелентије Бошњак, политички комесар Јосип Јовановић, замијеник команданта Оскар Дانون, замијеник политичког комесара Владимир Перић и љекар Едхем Намо. Истовремено се приступило и формирању Зеничког партизанског одреда. У његов састав ушле су четири чете Зеничког батаљона: на Коњском брду, Воштану, Чардаку, Осредку и вод у Каменици.

Но, талас пучева је захватио и зенички крај. Пуч је извршен уочи Бурђевдана 5./6. маја у штабу и четама 3. батаљона на Бијелим Водама. Био је добро организован и успјешно изведен. Извршиоци су били домаћи људи: комаидири чета Голуб Митровић и Милош Видачек, а помагали су им Вељко Вуковић, Душан Бурић, Душан Јосиповић, Воја Јакић, Воја Балач и Душан Трбић. У току два наредна дана прешле су на страну четника и остале чете Зеничког одреда, изузев чете на Осредку, коју је р&зорижао 2. ударни батаљон. Оштрица пучиста је била уперена против свих странаца, а нарочито Муслимана и Хрвата.

На Бијелим Водама је изненађен штаб 3. ударног батаљона са четама. У огорченој борби са четницима

погинуло је двадесетак другова, док су се остали спасили, а неки и поколебали. Погинули су: Ибрахим Ахметспахић из Зенице, Мехо Азабагић из Тузле, Јусуф Бунгур из Модриче, Хифзија Натић Сафет из Мостара, Мустафа Еук из Немиле — Зеница, Хабиб Куповић из Зенице, Мустафа Ганибеговић из Добоја, Ахмет Хафизовић из Рогатице, Иво Марјановић и Мијо Томић Пекмез из Хусино — Тузла, Милан Маслић из Зенице и Моско Папо из Сарајева. Из чета Зеничког одреда: Гојко Узелац, Сеад Шкрго, Станислав Трауб, Руди Мали, Мишо Дамјановић и још неки чија имена, на жалост нисмо могли утврдити. Сви погинули су били прекаљени борци из првих дана устанка, одани и храбри чланови Партије.

У селима Каменица и Стојановићи прикупило се после пуча 8. и 9. маја, око 100 бораца из растуреног 3. батаљона и Зеничког одреда, од којих је формиран нови 3. батаљон. Батаљон је имао двије чете и штаб слиједећег састава: Војо Илић, командант, Златко Трпковић, политички комесар, Никола Продановић замјеник команданта, Владимир Перић, замјеник политичког комесара и Едхем Намо лекар. По доласку у Шековиће у батаљон су укључене и двије ударне чете Бирчанског одреда.

д) ФОРМИРАЊЕ ГРУПЕ УДАРНИХ БАТАЉОНА И ОДЛУКА О ПОКРЕТУ ПРЕМА ШЕКОВИЦИМА

Почетком маја нашли су се у Стојановићима и Каменици (15 км. источно од Завидовића) Први и Други ударни батаљон, као и Трећи, који је тих дана формиран. Са батаљонима су се налазили чланови Главног штаба и Покрајинског комитета, као и чланови Оперативног штаба за источну Босну. Ту су били: Светозар Вукмановић Темпо, Родољуб Чолаковић, Угљеша Даниловић, Авдо Хумо, Петар Стамболић (тешко рањен), Перо Косорић, Хасан Бркић, Рато Дугоњић, Павле Горанин Илија, Тодор Вујасиновић, као и већи број војно-политичких руководиоца из расутих одреда: Романског, Озренског, Зеничког и одреда Звијезда. Са ба-

таљонима се налазила и болница са двадесетак рањеника и обољелих од тифуса. На окупу је било око 600 наоружаних *бораца и око* тридесетак другава, војних, политичких и партијских кадрова из поменутих партизанских одреда, и партијских руководиоца са терена.

Ради руковођења батаљонима у Каменици је формиран 10. маја штаб Групе ударних батаљона, у који су наименовани: командант Војо Љујић, политички комесар Цвијетин Мијатовић (налазио се у Шековићима), замјеник команданта Перо Косорић, замјеник политичког комесара Авдо Хумо, који је обављао и дужност политичког комесара, начелник штаба Предраг Марковић Алимпије, интендант Часлав Јовановић Горчин и референт санитета Др Драган Јовановић. Извршена је попуна батаљонских штабова и четних команди, па је Група добила изглед организоване војничке јединице¹⁴.

Пред руководством се поставило питање: шта даље радити и куда усмјерити правац покрета? Преовладало је мишљење да треба кренути преко ријеке Босне и повезати се са партизанским снагама у централној Босни. То је значило напуштање матичног подручја, а већина бораца и руководиоца жељела је остати у источној Босни. Покушај прелаза Босне код Жепча, 13. маја увече, није успио због набујале ријеке.

Неколико дана послје тога три извиђачке групе су испитивале могућност преласка; једна низводно од Какња, друга код села Батићи, а трећа узводно према Семизовцу.¹⁵

¹⁴ Десети мај 1942. године је датум када је формирана Шеста бригада. Свечани чин проглашења, који је обављен 2. августа био је само потврда чињеничног стања с обзиром на слабе везе са Врховним штабом и на његово искључиво право на проглашење Бригаде.

¹⁵ Извиђачка група, која је пошла према селу Батићи, провукла се неопажено ноћу између рудничких постројења око Какња и стигла до друмског моста на Босни, код Батића. Мост је био освијетљен и обезбијеђен бункерима, са посадом која је брзо реаговала. Узбуњена је и посада у Какњу, па је извиђачка група са доста тешкоћа успјела да се склони на таван куће једног симпатизера НОП-а, на периферији Какња, гдје је и преданила. Непријатељ је цијелог дана претраживао околину, али је група остала неоткривена и по мраку је успје-

нутку вратили у источну Босну. Послије неуспјелог покушаја преласка преко р. Босне у близини Жепча, када се питање одласка из источне Босне код неких руководиоца искристалисало као акт очајања, прећи пошто-пото у непознат крај, о коме ништа нијесмо знали, одлука је послје дуге расправе срећом промјењена..

Угљеша Даниловић: „... Друг Роћко даје кратак приказ дискусије у Главном штабу и Покрајинском комитету о тој одлуци, али чини формулацију са којом се не бих могао сложити, тј. да се питање одласка из источне Босне код неких руководиоца искристалисало као акт очајања... Тачно је да је о самом преласку било доста дискусије, као и то да је друг Роћко стајао чврсто на становишту да не треба ићи у централну Босну, него у правцу Шековића и Мајевице. Колико је другова подржавало друга Роћка, а колико је било за приједлог да се преће у централну Босну не знам. Нормално да је неко морао пресјећи неодлучност и одлуку донијети. У датом случају то је био делегат ВШ који је истовремено био и командант Главног штаба. Да не дужим, рекао бих да је по мојој оцјени ситуација била таква да се без тешких, можда и катастрофалних посљедица сама Бригада није могла одржати на простору Романије и Зенице, а ситуацију у Шековићима и на Мајевици ми у том моменту нисмо знали. Оцеђујући такву ситуацију, био сам за тај прелазак”¹⁸.

Авдо Хумо: ... Везе са Крајином и Херцеговином биле су прекинуте... Према себи смо имали новопечене зеничке четнике, сјеверно Озренски четнички одред, а са југа четничке одреде са Романије и Звијезде... Једино нам је била нејасна ситуација са Бирчанским одредом. На брзину смо закључили да је тешко повјеровати да би се Бирчански одред могао одржати као партизански у крају који су опкољавали четнички одреди. Насупрот таквом мишљењу неки су били убјеђени да се ипак одржао, иако нијесу имали никаквих информација. У закључцима о свеукупној ситуацији, сви смо се мање-више сложили да је тешка и да је најбољи излаз био да се пријеће на другу страну ријеке Босне у централну Босну и тамо потражи пролетерски батаљон... Кадар се морао по сваку цијену сачувати. Стога је оријентација руководства и бораца била — сви смо заједнички тако закључили — да прећемо у Босанску крајину.

... Требало је да пријећемо р. Босну у два велика чамца... У цијелој тој ситуацији срећа нам се плашљиво насмијешила: када смо чамце пустили у ријеку, вода је почела да надире у њих! Било је очигледно да тим чамцима не можемо пребаци 600 људи...

¹⁷ Семберија у НО борби и социјалистичкој револуцији 1942. г. стр. 23 и 24. Универзал Тузла 1980.

¹⁸ Исто стр. 578.

Били смо искрено обрадовани кад смо видјели да чамни тону. Зато смо без дугог размишљања одлучили да се вратимо... По веселом жагору и ведрини гласнијег говора осјећало се да су се сви радовали...

Послије свих процјена одлучили смо да кренемо у правцу Бирчанског одреда. Сви смо наједанпут почели да претпостављамо да је остао партизански. Да ли је то био политички инстинкт, да ли је то била само жеља да већ једанпут напустимо зеничку територију или случајно тачно процијењена ситуација — то није битно — тек ми смо нашли пут за који су били сви, не само руководиоци него и борци...¹⁹

Коначно, 20. маја, послије десетак дана ишчекивања, сазвано је у селу Мијаковићи савјетовање војно-политичког кадра. Послије цјелодневног разматрања ситуације донијета је одлука, која ће бити од далекосежног значаја за даљњи развитак НОП-а у источној Босни: остати у источној Босни и кренути према Бирчанском партизанском одреду за који се претпостављало да се одржао, а одатле се повезати са Мајевицом и Семберијом.

Да би приказали сву тежину ситуације и неизвјесност која је била веома присутна, као и ради поштовања према другарицама и друговима о којима ће бити ријечи, изнијећемо и случај остављања болнице у селу Брњиц. Процијењено је да се на марш преко Коњуха за Шековиће неће моћи водити болница у којој се налазило око двадесетак рањеника и теже обољелих од тифуса па је болница остављена у Брњицу. Рањенике и болеснике требало је да чувају и његују уз болничарке и житељи села. Касније би се упутила једна чета да болницу доведе у Шековиће, а уколико ситуација буде повољна. Међутим, четници су брзо пронашли болницу, убили неколико рањеника и болесника, а неке су предали Нијемцима и усташама. Погинули су: Алија Хоџић из Горажда²⁰, Перо Матовиновић Галама из Ту-

¹⁹ Авдо Хумо: „Године искушења и подвига“, стр. 138—144. Врк Караџић Београд, 1977.

²⁰ Алија Хоџић, истакнути активиста Синдиката текстилно одјевних радника, члан СКОЈ-а од 1939., а Партије од 1940. године и члан Мјесног и Покрајинског комитета СКОЈ-а, укључио се у рад на припремању устанка, одмах након окупације. Био је ухапшен, али је успио да побјегне из усташког затвора. У августу је изашао на ослобођену територију и

зле, Борђо Пајдак из Сарајева, Симо Тешњак из Какња, Хамед Циндо из Соколца, Катарина Веселић Беба из Добоја, Перо „Ужичанин“ Топ, Ивица — трговачки помоћник из Сарајева и још неки чија имена, нажалост, нијесмо утврдили. Спасли су се: Анкица Павловић-Албахари, Антонија Хењел, Азра Гребо, Ружа Ољача²¹ и Бланка Данити-Бранкица.

Група ударних батаљона је из села Мијаковићи кренула преко села Боровица према долини Криваје. Негдје око Цареве Куприје требало је прећи ријеку и домоћи се Коњуха. До Криваје се маршевало три дана. Испод села Мујезиновића постоји мост, а у њему је као и у осталим селима у долини Криваје, животарила домаћа милиција. На разговор са њима кренули су Пашага Манџић-Мурат и Хасан Бркић. Када су легионари препознали Мурата, пристали су да Групу батаљона пропусте без борбе, јер је Мурат раније долазио у ово

радио на формирању и учвршћивању скојевских организација на Романији, Звијезди и Мајевици. Почетком маја 1942. године, приликом четничког пуча у одреду „Звијезда“ код села Стоморине био је тешко рањен у ногу. Да би се избјегло тровање доктор Драган Јовановић му је ампутирао ногу обичном тестером. О томе Јовановић пише: „Алија је издржао надљудске болове без ријечи. Ја немам снаге да то опишем. Због његових патњи сам клонуо духом. Алија спада у оне људе који се зову богови“. Као тешко покретан рањеник остављен је са болницом у Брњицу. Четници су га ухватили и предали усташама у Сарајеву који су га препознали. Био је одлучан у својој држању и није открио ни једну везу. Сprovedен је у Јасеновац и тамо убијен. (Есад Ченгић: Сјећање на Алију Хоџића, Источна Босна у НОБ, књ. 1 стр. 435—436. Војноиздавачки завод, Београд 1971.

²¹ Ружа Ољача се стицајем околности спасила. Она спада у пионире партизанског санитета у источној Босни. До рата је била студент и стекла је нешто знања о санитету радећи у Београду код једног љекара. Већ септембра 1941. године долази на Романију, гдје организује болницу и први курс за штована. У пролеће 1942. године разболијева се од тифуса и становништва. Постаје „партизанска мајка“, омиљена и поштована. У прољеће 1942. године разболијева се од тифуса и остаје у болници у Брњицу. Успијева да се преко везе, захваљујући својој популарности, помогне родног мјеста Жепча. Одатле се, са мајком, прикључује нашим јединицама и у току пете офанзиве поново долази у састав 6. бригаде. У њој, на разним дужностима, успјешно руководи санитарском службом.

село и одржао конференцију са сељацима. Тако је Група батаљона прешла кроз село, прешла Кривају и 25. маја, у свитање, дохватила се Коњуха. Прегршт кукуруза на борца и говече на батаљон, биле су залихе хране са којима се морао тродневним маршем савладати пусти и безводни Коњух.

По лијепом сунчаном дану, 27. маја, на врху Коњуха (1328) одмарали су се уморни борци. По наређењу Светозара Вукмановића, Авдо Хоџић Хоџа се попео на врх пирамиде, којом је обиљежена тригонометријска тачка, и истакао црвену заставу, коју су за бригаду израдиле и извезле омладинке из Вареша.

Међу борцима се налазио и Милош Поповић Бурин²², који је 30. октобра 1941. присуствовао сахрани хусинског рудара Пеје Марковића, који је тешко рањен, ношен на носилима, у овом предјелу подлегао рани и сахрањен на мјесту Суводол. Мајски амбијент планине, сјећање на сахрану Пеје Марковића, и истицање црвене заставе инспирисало је Милоша Поповића да напише текст пјесме „Коњух планином“, према мелодији „Комсомолскоје сердце“. Ова пјесма је први пут изведена на приредби у Шековићима 23. фебруара 1943. године.

Коњух планином вјетар шуми, бруји,
Лишће пјева жаловите пјесме
Борови и јеле, јавори и брезе
Свијају се једно до другога.

Ноћ је шуму сву у црно завила,
Коњух стење, руши се камење,
Мртвога другара, хусинског рудара,
Сахрањује чета партизана.

Кише јесење, по гробу су лиле,
Буре сњегне кости су разњеле,
Из крви црвене хусинског рудара,
Црвено је шума процвјетала.

²² Милош Поповић Бурин, професор из Бања Луке, погинуо је 24. маја 1943. код села Кушлат-Фоча.

Коњух планином вјетри шуме, брује,
Лишће пјева пролетерске пјесме,
А на врх планине, застава се вије
Црвена од крви пролетерске.²³

Група ударних батаљона је 28. маја предвече стигла у Шековиће, центар територије Бирчанског партизанског одреда, где им је приређен срдчан дочек. После много неизвјесности, био је то угодан доживљај, који је код свих остао дубоко урезан у сјећању.

Стање у Бирчанском одреду било је добро. Упркос четничкој пропаганди он се одржао и сачувао слободну територију. Руководство одреда и снажна партијска организација очували су га и представљао је снагу против које околни четнички команданти нису до тада предузимали озбиљније војничке акције или организовање пучева, међутим, по многим знацима тих дана, они су се темељно припремали да организују напад на ову посљедњу партизанску слободну територију у источној Босни. У томе их је спријечио долазак Групе ударних батаљона у Шековиће.

Бирчански партизански одред је имао око 400 бораца, сврстаних у два батаљона, двије ударне чете и двије групе, и то: Брајиначки батаљон са три чете, и око 150 бораца, командант Андрија Марковић, политички комесар Тешо Петровић; Шековички батаљон са двије чете, око 100 бораца, командант Драго Мелезовић, политички комесар Јово Васиљевић; Прва ударна чета, око 70 бораца, командир Фрањо Херљевић, политички комесар Никола Мاستилица; Друга ударна чета, око 40 бораца; командир Миодраг Трипковић Миша, политички комесар Милан Капелан; Спречанска група је имала око 20 бораца са Жарком Вуковићем Пуцаром, а Цикотска група је била исте јачине са Симом Лукићем.

Прва ударна чета је јануара 1942. формирана од бораца, пролетера, који су као рањеници или болесници заостајали из својих јединица, затим од радника из Тузле и најбољих бораца Бирчанског одреда.

²³ Текст пјесме према књизи „Борбени пут Шесте пролетерске бригаде“, Зеница, 1977, стр. 72.

Друга ударна чета је у марту 1942. формирана од радника, махом Крајишника, ЈТичана и Србијанаца из Крајишког одреда капетана Марковића и од бораца Бирчанског одреда, углавном из Спрече.

Обје ударне чете ушле су у састав Групе ударних батаљона (у 3. батаљон).

У руководству Бирчанског партизанског одреда били су у то вријеме: Милош Зекић, Цвијетин Мијатовић, Бранко Савић, Андрија Марковић и Матија Кнежевић.

е) БРИГАДА БОРБЕНИ КОЛЕКТИВ

Двомјесечни период до проглашења бригаде искориштен је за организационо сређивање Групе ударних батаљона (у даљњем тексту бригада).

По доласку у Шековиће бригада се одморила, средила и попунила. У батаљонима је извршено уједначавање бројног стања чета, наоружања и муниције. Сви батаљони су имали по четири чете, са нумерацијом од 1 до 4 у првом, од 5 до 8 у другом и од 9 до 12 у трећем батаљону.

Штаб групе — бригаде и штабови батаљона имали су конспиративне називе, који су употребљавани у свакодневном саобраћају. Штаб бригаде је имао назив „ЈБ Ш", што значи ЈБујић, по презимену команданта, 1. батаљон штаб „М", 2. батаљон штаб „П" и 3. батаљон штаб „И", по почетним словима презимена команданата.

Команде чета су сачињавали командир и политички комесар; командира чете је замјењивао командир првог вода, а политичког комесара секретар ћелије КПЈ, који је биран међу борцима и десетарима и који је нешто касније добио званичну функцију замјеника политичког комесара. Чете су имале једну до двије болничарке, четног економа, курира и једног или два куvara.

Бригада је на дан проглашења, 2. августа 1942. имала 623 борца²⁴, наоружана са 27 пушкомитраљеза, пу-

²⁴ У времену од 13. марта до 2. августа 1942. године у јединицама од којих је формирана бригада борило се укупно 716

шкама и бомбама. Сваки батаљон је имао око 190, а чете око 40—50 бораца.

Штаб бригаде су сачињавали: командант Војо Љујић, политички комесар Цвијетин Мијатовић, замјеник команданта Перо Косорић, замјеник политичког комесара Авдо Хумо, а од краја јула Хасан Бркић Ацо, начелник штаба Предраг Марковић Алимпије, од половине августа Руди Петовар, интендант Часлав Јовановић Горчин и референт санитета Драган Јовановић.

1. батаљон (Романијски): командант Митар Митић, политички комесар Хасан Бркић Ацо, а од краја јула Павле Горанин Илија, замјеник команданта Оскар Данон Јово, замјеник политичког комесара Дервиш Нумић, интендант Акиф Салетовић и референт санитета Бланка Аднети Бранка, последије ње Адем Акшамиджа.

У руководству чета и водова били су: Миљенко Веркић, Михајло Бјелаковић, Томо Мендеш, Владо Карановић Каран, Дане Олбина, Марко Ђимовић, Никола Андрић, Салим Керић, Рагиб Џиндо, Бранко Шурбат Бане, Акиф Бешлић, Мидхад Хаћам Аћим, Нисим Албахари Рајко, Јанко Вучићевић, Раде Боровчанин, Јоцо Радић, Мустафа Фејзо.

2. батаљон (Мајевачки): командант Ратко Перић, политички комесар Пашага Манџић Мурат (од августа Бранко Драшковић) замјеник команданта Руди Петовар, од августа Јурај Ковачић, замјеник политичког комесара Мирко Филиповић, интендант Весо Радојчић и референт санитета др. Роза Папо.

У руководству чета и водова били су: Лазо Лазић-Стојановић, Вељко Лукић Курјак, Дујо Рикић, Нешо Петровић, Теуфик Селимовић Бућони, Јосип Јовановић, Сејдо Карамехмедовић, Исмет Капетановић, Миљенко Цвитковић, Казимир Франковић, Мухидин Бегич, Фадил и Рефик Бешлагић, Мирко Мијојлић, Фикрет Дедић, Милутин Марјановић и Мирко Симић.

бораца од тога 686 су били мушкарци а 30 жена. У том периоду погинула су 63 борца а 30 их је прекомандовано, тако да је на дан проглашења бригада имала 623 борца. Међу њима је било: радника 286, земљорадника 224, ученика 91, студената 34, службеника 66 и осталих занимања 15. (Борбени пут 6. пролетерске бригаде стр. 616).

3. батаљон: командант Војислав Илић, политички комесар, Златко Трпковић, замјеник команданта Никола Продановић (после њега Јован Пилиповић), замјеник политичког комесара Владимир Перић Валтер, интендант Фадил Пашић и референт санитета Етхем Еамо.

У руководству чета и водова били су: Фрањо Херљевић, Душко Благојевић, Милорад Трипковић Миша, Брана Марковић, Мухарем Мерџић, Филип Карић, Мелента Бошњак, Милош Поповић Бурин, Никола Мастилица, Омер Маслић, Нећо Богићевић, Милорад Миклавчић, Коста Шарановић, Ратко Вокић, Ремзија Твртковић, Милан Капелан, Лале Ивановић, Леон Фликер Лука, Слободан Синђелић, Мирослав Сабрић.

У техници штаба бригаде радили су: Мирко Остојић, Едо Ицаковић, Јешуа Салом „Шуица“ и Макс Лебенички. иВјести које су слушане преко радио-станице Слободна Југославија редовно су штампане и умножаване.

У редовима бригаде се налазила већина партијског чланства из источне Босне²⁵. То је био руководећи кадар устанка у источној Босни и борци политички и класно опредељењени за борбу против окупатора и домаће контрареволуције. Партијске и скојевске организације имале су велику улогу у војном и политичком животу јединица, а такођер и на терену, на којем се кретала и борила бригада.

У четама и штабовима батаљона су биле партијске ћелије. Њиховим радом је руководио батаљонски биро, чији је секретар по функцији био замјеник политичког комесара батаљона, а чланови: политички комесар батаљона, секретари ћелија чета и секретар СКОЈ-а у батаљону. Батаљонски партијски бирои били су везани за партијског руководиоца бригаде, који је по

²³ У вријеме формирања у бригади је било 305 чланова КПЈ, 28 кандидата и 147 чланова СКОЈ-а. Овај број се повећавао, јер нијесу урачунати они који су примљени лослије формирања. Борци су потицали из свих крајева Југославије: из СР БиХ, 619, СР Црне Горе 12, СР Хрватске 33, СР Македоније 3, СР Словеније 3, СР Србије 38, ван територије СФРЈ вођено је 7 бораца. Од 619 бораца из СР БиХ из источне Босне су била 533, из Босанске крајине и средње Босне 59 и Херцеговине 27 бораца. (Борбени пут Шесте пролетерске бригаде стр. 616).

функцији био замјеник комесара. Слична је била и организација СКОЈ-а у бригади: у четама су постојали активни, чији су секретари били борци или десетари, чланови КПЈ, а у батаљону је постојао батаљонски комитет. На челу омладинске организације у бригади био је бригадни руководилац СКОЈ-а.

Бригадни санитет је био добро организован и пружао је помоћ и народу. Иако без специјалиста и довољно медицинских инструмената и лијекова, љекари су успјешно вршили сложеније хируршке интервенције. Бригадна болница је била покретна, а о снабдјевању храном, одјећом и завојним материјалом бринули су сви борци, јер је постојао култ рањеног друга. И народ је према рањеницима био пажљив. Доносио је храну, пресвлаке и др. иако је и сам оскудијевао. У тежим ситуацијама, када би се број рањеника повећао, болници су давани јахаћи и товарни коњи за њен транспорт. Лаки рањеници, они који су могли пјешачити, ишли су са болницом, а тежи су ношени на носилима. Они су првом приликом слати у болницу у Шековиће, а касније, у прољеће 1943., у базе у Семберији, или су се, ако је било могуће, склањали код сарадника НОП-а по селима. Иначе, болесни од разних болести (изузев тифуса) по правилу се нису лијечили у болници, већ су болест преболијевали са јединицом у покрету или борби. Посебан значај је придаван превентивним мјерама. Одржавање личне и опште хигијене било је саставни дио организованог војничког живота.

Интендатуру, која се бринула о исхрани, борци су звали комора. Штаб бригаде и батаљони су имали комору од неколико коња за ношење резерви хране и алата за приручне радионице. Храна се, најчешће, спремила у четним кухињама, а ако се морало хранити по домовима, то се радило увијек организовано, преко интендатнта и политичког комесара, и на добровољној основи. Када би се дошло до плијена у животним намирницама дио плијена је дијељен становништву. То је било од великог политичког значаја, јер је народ и на основу тог геста цијенио да су партизани његова војска.

У храни се нарочито оскудијевало за вријеме боравка бригаде у Бирчу. То је пасиван крај, и тешко је

исхрањивао и властито становништво. У лето 1942. залихе хране биле су на измаку, па је у неколико напада на непријатељеве транспорте на цести Власеница—Зворник заплијењено нешто живежних намирница и стоке. То је дијелом давано као помоћ пострадалим сељацима. И поред свих тешкоћа НОО у Шековићима је успјевао да обезбиједи неопходне артикле исхране (хљеб, месо). Направљена је пекара и складиште хране и основане разне радионице. Недостајало је поврће, шећер и масноћа. Борци су дневно добијали два obroка, који су се састојали од парчета хљеба, најчешће од кукурузног брашна, и меса, а понекад и запржену супу и вариво. Интенданти и кувари су се сналазили на разне начине и проналазили разне „рецепте“ у кухању хране (цанарике и свеже шљиве, тикве, пекмез од шљива) итд. Али ни овакви „рецепти“ нису могли надокнадити минимум калорија потребних за живот људи. Борци су физички били прилично исцрпљени, и тек септембра, када је бригада стигла на Мајевицу и у Срем, исхрана је побољшана.

Материјално обезбјеђење је било, такођер, слабо. Муниције није било довољно — на пушкомитраљез је долазило око 180 метака, а на пушку од 30 до 50 метака. Просјечно, сваки други борац је имао ручну бомбу. Било је још прилично бомби са фитиљем, израђених од водоводних цијеви у партизанским радионицама.

Борци су оскудијевали у одјећи, а нарочито у обући. Обућа је прављена у приручним радионицама од нештављене коже; то су били опанци, звани „путравци“.

Завоје су другарице правиле од платна, а сваки употрејебљени је пран и дезинфикован у пари.

У оквиру чета и батаљона формиран су културно-просвјетни одбори, хорови и групе који су давали приредбе, изводили скечеве или хорске рецитације.

Бригада је имала и своју пјесму. Ријечи и музику је написао Оскар Данон, када је на Романију дошла Прва пролетерска бригада.

У бој!

„ У бој! у бој! Напријед у бој!
Доста је фашизма и крвавог терора,
Мусолини, Хитлера, глава пасти мора!
Сијече и руши, диже и гради
Убија и суди непријатељској глави!
Ко је то? То је: Шеста
Пролетерска бригада руши фашистички ред,
Пролетерска бригада ствара нови свијет!

Борци бригаде су завољели ову пјесму, сматрали су је својом и задржали је у сјећању.

Партијско политички рад је био веома развијен. Правило је било да се свака акција, успјела или неуспјела, анализира у оквиру ћелија КПЈ, скојевских актива и на четним конференцијама и састанцима штабова. Све негативне појаве биле су предмет самокритике или отворене критике.

Извођена је, када је год било могуће, и интензивна војна обука, бораца и старјешина. Борци су се обучавали у руковању оружјем и тактици борбе — напад, одбрана, извиђање итд., а старјешине у руковању јединицама у борби, читању карата, оријентацији на земљишту и отклањању свих војничких слабости које су уочаване за вријеме извођења акција — борби.

Тако је бригада живјела организованим војничким и друштвено-политичким животом. То је био монолитан колектив, повезан високом револуционарном свијешћу, свијесном дисциплином и веома топлим другарством.

ПРВА АКЦИЈА

а) ПРВИ И ДРУГИ ПОКУШАЈ ОДААСКА НА МАЈЕВИЦУ

По доласку бригаде у Шековиће, првих дана јуна, извршена је акција на разуђено село Церску, које се налази западно од цесте Милићи—Нова Касаба. Село је бранила домаћа милиција, која се ослањала на усташке посаде у Милићима и Новој Касаби. Пошто није Давала отпор, милиција се повукла у Нову Касабу, а

из села је евакуисана већа количина житарица и нешто стоке. Све се свело на економску акцију, којом је донекле ријешена исхрана војске у Шековићима. Сјутрадан је милиција са усташама напала 1. батаљон, који се није упуштао у борбу, већ се повукао.

Слиједећи објекти напада били су усташка посада у Власеници, која се састојала од једног усташког батаљона из састава 3. усташког здруга који је контролисао цијелу граничну област према Србији и непријатељска упоришта на Хан Погледу и у Милићима.

Власеница се налази у подножју планине Јавор. На југу, одмах изнад мјеста, дижу се висови: Орловача (к. 867) Виселац и Кик (к. 904) и Хан Поглед (к. 1190), који су били спољни положаји аз одбрану насеља. Према сјеверу се простире брежуљкасто земљиште, прилично отворено и тешко приступачно за нападача. Како се налази на средини пута између Зворника и Соколца, непријатељ је Власеници придавао, због положаја, посебну пажњу и држао је у њој од априла 1942. па све до половине 1943. године јаку посаду.

Хан Поглед је најважније упориште између Власенице и Хан Пијеска, а налази се у шумском предјелу, тако да је нападач могао постићи изненађење.

Милићи су мало мјесто на раскрсници путева за Зворник, Сребреницу и Власеницу, па је због свог географског значаја било посједнуто снагама до једне сатније, састављене од усташа и домаће милиције.

Планом напада, који је разрадио штаб бригаде, било је предвиђено да се оба упоришта нападну 15. јуна истовремено, и то:

— десна колона, у саставу: 1. батаљон бригаде, Брајиначки батаљон Бирчанског одреда и добровољачка чета Реље Васковића, напада на Хан Поглед, на непријатељеву посаду коју је сачињавала једна усташка сатнија;

— средња колона, састава: 2. и 3. батаљон бригаде и Шековички батаљон Бирчанског партизанског одреда, напада посаду у Власеници. Други батаљон и чета Шековичког батаљона нападају на спољња упоришта: Кик, Виселац и Орловачу, а остале снаге на само мјесто;

— лијева колона, састава: чета 3. батаљона и Залуковички добровољачки батаљон²⁶, напада непријатељеву посаду у Милићима.

Напад је почео 15. јуна у 03.00 часа ујутру. Десна колона, под заштитом мрака, успјешно се привукла кроз шуму усташким положајима на Хан Погледу. Изненада, борци су ускочили у ровове и, после краће борбе, углавном растјерали посаду нанијевши јој губитке од преко 10 мртвих. По извршеном задатку постављена је засједа према Хан Пијеску, која је већ у раним јутарњим часовима одбила напад Нијемаца и усташа са неколико танкета. На Хан Погледу заплијењена су два пушкомитраљеза, око 30 пушака и 15 000 метака, као и доста одјеће, обуће и нешто хране. Јединице су се повукле са положаја тек пошто су добили обавјештење да је напад главне колоне на Власеницу обустављен.

Средња колона је у почетку имала успјеха. Препадом је заузела Кик (к. 904 и наставила напад према Виселцу (положај изнад саме јужне ивице мјеста). Борба за Виселац је трајала до 10.00 часова, али напад није успио. Орловача, такођер, није заузета. Батаљон, који је са сјевера нападао на само мјесто, пришао је првим кућама, али су усташе, охрабрене што су задржале Виселац и Орловачу, извршиле противнапад и приморале батаљон на повлачење. Око 10.00 часова је оцијењено да даљи напад нема изгледа на успјех, па је наређено повлачење. На Кику је заплијењен 1 пушкомитраљез и око 4 000 метака.

Ни лијева колона није извршила задатак. Чете Залуковачког батаљона су се поколебале и повукле чим су усташе отвориле ватру и пружиле снажнији отпор. Малобројна чета 3. батаљона, оставши усамљена, такође се повукла.

Непријатељ је већ у свануће подржао браниоце Власенице са неколико авиона, који су бомбардујући и митралирајући јединице на положајима унијели пометњу међу борцима.

²⁶ Формиран је марта 1942. После овог напада убрзо се распао.

Тако први напад бригаде није успио, а разлози су били слиједећи:

— напад је изведен на сувише широком фронту, па су снаге биле расуте;

— због велике ширине фронта напада није могло да се организује садејство колона;

— напад на само мјесто извођен је фронтално: на најважније непријатељеве положаје Кик, Виселац и Орловачу одређене су недовољне снаге;

— непријатељева ватра је била добро организована, а нарочито је успјешна била минобацачка ватра;

— напад на усташки гарнизон у Власеници је показао да се већа и утврђена непријатељева упоришта не могу заузимати препадом на линије спољње одбране. Потребне су брижљиве припреме и посебно ангажовање сарадника у самом мјесту. План напада треба заснивати на ноћном изненађењу, тј., почети га са падом мрака, уклињавањем снага и нападом на унутрашње утврђене тачке, у сарадњи са активистима у граду. На тај начин може да се неутралише непријатељев систем ватре, који нарочито долази до изражаја у току дана, разбије систем командовања и наруши компактност одбране²⁷.

У овим борбама је погинуло 17, а рањено око 40 бораца. Из бригаде су погинули: Мошо Алкалај Буки из Бијељине, Мустафа Алајбеговић из Фоче, Владо Драгић из Какња, Бранко Љубинковић из Зенице, Лазо Стојановић Лазић из Бијељине, Дурмо Сућеска из Рогатице, Акиф Тутић из Власенице. Имена осталих погинулих из бригаде и батаљона одреда, нажалост, нисмо могли установити.

²⁷ У јуну 1943. године, батаљони Прве пролетерске бригаде су ослободили Власеницу. Дијелови бригаде су се ноћу уклонили у град, напали на центре везе и команде и створили пометњу у редовима браниоца. Послије тога лако су савладали спољне линије одбране.

Такву тактику ноћних напада и уклињавања источно-босанске јединице су почеле примењивати тек у јесен 1943. године приликом ослобођења Тузле, Вареша и неких других мјеста.

Губици непријатеља, из њихових званичних извјештаја, износили су 7 погинулих и 14 рањених²⁸. Међутим, били су много већи, јер је само на Хан Погледу погинуло десетак усташа.

Успјех је у овој акцији постигнут само на Хан Погледу, али је она, и поред тога, одјекнула широм источне Босне. Послије скоро тромјесечног затишја напада на окупатора и његове помагаче су поново отпочели и било је јасно да партизанске снаге нису уништене, како су тврдили Нијемци, усташе и четници. Било је само гштање времена када ће борбе попримити шире размјере и зато су Нијемци одмах отпочели са припремама за напад на слободну територију у Бирчу. Снажнија непријатељева офанзива отпочела је у другој половини августа.

и) ПРОГЛАШЕЊЕ БРИГАДЕ

Почетком јула са Зеленгоре је стигао Раде Јакшић, са неколико партизана²⁹. Он је донио нове податке о ситуацији око Фоче. На сектору Јахорине, Рогатице и Чајнича у току априла су вођење жестоке борбе. Нападали су усташе и четници, а у мају је почео напад Нијемаца и Италијана — почела је прољетња офанзива. Партизани су напустили Чајниче, Горажде и Фочу, а центар борби се пренио у Херцеговину и Црну Гору. Међутим, партизанске снаге су, због четничке издаје, напустиле Црну Гору и Херцеговину, па се на простору Зеленгоре, око Врбнице, концентрисало пет бригада са Врховним штабом.

На основу овог обавјештења, одлучено је да Светозар Вукмановић пође до Врховног штаба, да га обавијести о ситуацији у источној Босни и прими директиве за даљи рад. Са Темпом је, у пратњи једне десетине, кренуо и Тодор Вујасинових. У исто вријеме су

²⁸ Зборник IV, књ. 5, док. бр. 166.

²⁹ Јакшић је био командант Власеничког одреда добровољачке војске. Када је почетком априла, Францетић продирао са усташама из Хан Пијеска у Власеницу одред се распао, а Јакшић је са батаљоном пролетерске бригаде кренуо за Фочу.

на Мајевицу и у Семберију упућени курири, да прибаве податке о стању у том крају.

У очекивању Вукмановићевог повратка из Врховног штаба, бригада се налазила око Шековића и изводила је мање нападе на усташе и транспорте на комуникацијама.

Темпо се вратио из Врховног штаба крајем јула, а Врховни штаб је крајем јуна и почетком јула, извршио, са четири бригаде, познати маршманевар. На широком фронту, између Хаџића и Коњица, бригаде су прегазиле непријатељеве посаде и кренуле према западној Босни. На подручју Зеленгоре и Трескавице остала је 5. црногорска бригада и Херцеговачки НОП одред.

Темпо је путовао 10 дана до Врховног штаба и толико назад. Ишао је преко организованих јавки и пунктова, које је организовала партијска организација на Милан планини, Гласинцу, Црној Ријеци, Јахорини и даље.

Ево како Темпо описује разговор код друга Тита:

Тита сам нашао у селу Сеоници, близу Острошца. Много се обрадовао када ме је видио, јер је вјеровао да смо сви ликвидирани. Тим веће је било његово изненађење, када сам га обавијестио да смо створили бригаду.

„То ће бити шеста бригада — радосно ми је саопштио“.

И даље: „Обавијестио сам друга Тита о стању у источној Босни... Када сам рекао да смо могли постићи и веће успјехе да није било опортунизма у односу на четнике, прекинуо ме и казао: „Опортунизам је свакако лош. Против њега се треба борити ... Међутим секташтво оставља много теже посљедице ...“

Зачућено сам га погледао. Схватио је мој поглед и на њему својствен начин почео ми је примјером објашњавати разлику: „Само са једном десетином прошао си скоро јавно кроз села која сте напустили... Покушај да то урадиш у Црној Гори или Херцеговини! Диференцијација је постепен процес и она споро сазријева у масама. Ако се процес насилно убрзава, посљедице могу бити веома лоше“.³⁰

³⁰ Светозар Вукмановић, н. д. књ. 1, стр. 277—278.

Друг Тито је поставио пред бригаду слиједеће задатке:

— да се Група ударних батаљона прогласи Шестом источнобосанском НОУ бригадом;

— да бригада остане на терену источне Босне, да мобилизира што више људи, да се упорно бори за политички утјецај на терену, изводи акције и маневрише по цијелој источној Босни, а тек у крајњем случају да крене преко ријеке Босне у правцу главнине снага НОВ;

— да се ради усклађивања дејстава повеже са 5. црногорском бригадом и Херцеговачким НОП одредом, који се налазе на простору Трескавице и Зеленогори (ради тога је у правцу Зеленогори пошао Угљеша Даниловић).

Крајем јула у Шековиће је изненада стигао Бранко Драшковић, који је донио поруку од Штаба 5. бригаде. Одмах затим вратио се и Угљеша Даниловић, који је донио вијест да су 5. црногорска и Херцеговачки одред, под притиском четника и Италијана, напустили Зеленогору и упутили се преко Трескавице у западну Босну.

Тако су планови садејства отпали, а 6. бригада је остала сама у источној Босни.

Крајем јула је извршена економска акција на селу Грачаница и Зло Село, у којима се налазила сеоска милиција. Акција је само дјелимично успјела, јер је милиција дала организован отпор. Ради обезбјеђења хране, организоване су и засједе на цестама Зворник—Власеница и Кладањ—Тузла.

У складу са директивама које је Светозар Вукмановић добио у Врховном штабу и ЦК КПЈ, Покрајински комитет је донио одлуку да у Сарајево крену Авдо Хумо, Зага Блажић, Шахин Шахинпашић и Младен Кнежевић Трактор. У августу је послато још неколико група активиста на рад у сарајевску партијску организацију, у којој се почетком љета' десила провала. Том приликом су похапшени многи активисти и од тада је прекинута свака веза са партијском организацијом. Авди Хуми је стављено у задатак да изврши реорганизацију партијске и скојевске организације, да се про-

шири и успостави везе и канале за излазак активиста из Сарајева у јединице НОВ. Добио је и задатак да се повеже са Обласним комитетима у Босанској крајини и Херцеговини и успостави везу са Врховним штабом.

Са задатком да се повеже са тузланском партијском организацијом и да мобилише нове борце за попуу бригаде, у тузлански базен је упућен Пашага Манџић са десетином бораца, углавном Тузлака.³¹

Ради успостављања везе са Србијом упућен је Предраг Марковић Алимпије. Он је са мањом пратњом препливао Дрињу и успоставио везу са руководством НОП у Србији.³²

Крајем јула су извршене све припреме за свечано проглашење Групе ударних батаљона у Шесту источно-босанску народноослободилачку ударну бригаду.

Прије подне, по лијепом сунчаном дану 2. августа 1942. године, батаљони су били постројени на пољани између Ловнице и Шековића. У строју уз батаљоне налазили су се делегати Бирчанског и Романијског одреда и представници Партије и народне власти из Бирча и са Романије.

Свечани чин проглашења извршио је Светозар Вукмановић Темпо, који је у свом говору пренио поздраве друга Тита и изнио задатке које бригада треба да извршава.

Проглашење 6. бригаде било је празник за читаву устаничку источну Босну, у којој су се батаљони, постројени за смотру, одржали упркос великим тешкоћама. Они су под заставом бригаде требали да разгоре

³¹ Пашага Манџић, је успоставио везу са партијском организацијом у Тузли. Написан је и проглас у коме се позивају радници и омладина да изађу из града и приступе 6. бригади. Међутим, више због субјективних, а и објективних околности, одзива није било. Најзад, после мјесец дана ишчекивања, група је била проваљена издајом. Манџић је са још два борца успио да се пробије кроз обруч усташа и жандарма и стигне бригаду на Мајевици. Остали су погинули или ухваћени, одведени у логор и побијени.

³² Предраг Марковић је извршио задатак. Повезао се са руководством у Србији. Децембра 1943. стигао је са јужно-моравском бригадом, као њен командант, у источну Босну. Погинуо је 24. децембра 1943. недалеко од села Бријесница (Лукавац).

пламен устанка, који је привремено био спласнуо. За све поштене и напредне људе, којима је слобода земље била на срцу, бригада је представљала симбол неустрашивости. Активисти НОП-а раскринкавајући политику окупатора и његових домаћих слугу, могли су обећати народу да ће их Шеста казнити за њихове злочине, а народи источне Босне су у њој гледали велику и неустрашиву снагу и наду за своју слободу. И заиста, о бригади су кружиле разне легенде, о њеној снази, бројности и наоружању, па је окупатор на њу рачунао као на озбиљног противника. И доцније, када су војничке снаге на тлу источне Босне нарасле на три дивизије, народ је 6. бригаду називао „наша бригада“.

Послије проглашења, сјутрадан 3. августа, у шљивику изнад самих Шековића одржано је партијско савјетовање, на којем је присуствовало око 330 чланова Партије и кандидата, око 150 чланова СКОЈ-а и неколико десетина партијских радника са терена Бирча и Гла-синца.

Политички реферат је одржао политички комесар Цвијетин Мијатовић, а организациони замјеник политичког комесара Хасан Бркић. На савјетовању је дата перспектива даљег дјеловања бригаде: остати у источној Босни, водити бескомпромисну борбу против окупатора и његових помагача, политички и војнички јачати оружане групе које су се одржале скоро у свим крајевима, јачати утицај Партије и народне власти, одржавати код народа увјерење да је криза устанка пролазног карактера.

Слиједећи задатак, веома важан за бригаду био је: наставити борбу за братство и јединство свих народа који живе на тлу источне Босне, јер је окупатор, помоћу усташа и четника, успио да у многим крајевима угрози ту велику и значајну тековину. Пред све комунисте је постављен јасан задатак: стално и упорно раскринкавати све покушаје распиривања братоубилачке мржње и међусобног истребљивања; у ослободилачке редове прихватити све оне који воле своју земљу и поштују равноправност народа који живе на овом тлу и који су спремни да се боре за своје национално и социјално ослобођење — за нову Југославију.

Савјетовање је, због присуства делегата партијских организација са терена и донијетих закључака, имало шири карактер — било је то савјетовање комуниста скоро читаве источне Босне.

Присутнима су били јасни непосредни задаци и велика одговорност која је стајала пред комунистима за даљи развој устанка.

Савјетовање је завршено негдје после поноћи. Интернационала, која је запјевана на крају, представљала је заклетву да ће се комунисти и скојевци бригаде храбро и истрајно борити до побједе и да ће застава слободе, братства и јединства поново залепахти широм источне Босне.

Тада је донијета значајна одлука да се руководство окрњеног Романијског партизанског одреда, које је дијелом напустило Романију, врати на свој терен. Наиме, после осипања у једним и четничких пучева у другим батаљонима одреда, јединице које су остале вјерне НОП-у повукле су се, под притиском Нијемаца и усташа преко ријеке Праче према Фочи и Врбници. Мањи број бораца је ушао у састав 1. пролетерске бригаде (око 70), а остали су се у јуну, одлуком Врховног Штаба, вратили натраг на Романију. Тако се на подручју Гласинца, рогатичког и јахоринског краја нашло око 200 бораца који су били организовани по групама. Руководство Романијског одреда требало је да повеже све ове борбене групе и да дјелује према реалним приликама. У руководство су постављени: командант Божо Југовић, политички комесар Грујо Новаковић, замјеник команданта Томо Букић, замјеник комесара Саво Прећа и начелник штаба Никола Продановић³³.

Истовремено је обновљен и Окружни комитет КПЈ за Романију, са задатком да повеже све партијске

³³ У току лета и јесени 1942. године штаб Романијског НОП одреда успио је да повеже борбене групе и да се, и поред јаког терора и прогона, одржи на терену и изведе мање акције. Крајем 1942. од ових група је формиран Гласиначки батаљон, који је ушао у састав 6. бригаде.

раднике на терену и успостави везе са партијском организацијом у Сарајеву.

3. БОРБА ЗА ОПСТАНАК БРНГАДЕ У ИСТОЧНОЈ БОСНИ

а) ПРВИ И ДРУГИ ПОКУШАЈ ОДЛАСКА НА МАЈЕВИЦУ

Курири који су крајем јуна кренули на Мајевицу и у Семберију вратили су се у Шековиће, а у исто вријеме стигли су курири које је упутила партијска организација из Семберије. На тешком и мукотрпном путу курири су прошли између милицијских, легијских и усташко-домобранских посада у долини ријеке Спрече, а затим кроз четничку територију преко Мајевице. Извјештаји о стању на Мајевици и у Семберији, које су донијели, били су такви да је донијета одлука да бригада крене на Мајевицу.

У знак сјећања на августовске дане, када је пукла прва устаничка пушка у Бирчу, организована је, на годишњицу 5. августа 1942., народна прослава у шуми Бишина, на мјесту званом Бунарић. Прослави је присуствовало око 2000 партизана и становника из околних села.

Окупљеним борцима и становништву говорили су Родољуб Чолаковић и Саво Савић, свештеник из Шековића, један од оних који су се одмах определијели за НОП. Народ је са великим интересовањем слушао излагање о унутрашњој и спољњој војно-политичкој ситуацији. И поред тога што су времена била тешка, пуна неизвјесности, видјело се да је народ овог краја увјерен у побједу и ријешен да и даље остане непоколебљив у борби коју води Партија.

Послије званичног дијела прославе настало је народно весеље, а у сумрак се бригада почела спремати за покрет, јер је требало кренути за Мајевицу.

По мраку је бригада кренула према селу Рашеву, одакле је требало да се спусти у долину ријеке Спрече, пређе цесту Тузла—Зворник и ухвати се гребена Мајевице. Да би неопажено стигла на Мајевицу требало

је цесту прећи без борбе, односио провући се у току ноћи кроз усташко-легијске и милицијске засједе. Међутим, због погрешног прорачуна времена, који се заснивао на оцјенама водича-домаћих људи, закаснило се. Било је већ око 02,00 часа ујутро, а колона још није стигла до Спрече. Постало је јасно да се цеста не може прећи у току ноћи, а прелазак у свануће значио је борбу са усташама и легијом, затим и са четницима који су се налазили на јужним падинама Мајевице.

Штаб бригаде је донио одлуку да се предани у шуми код села Рашева и да се идуће ноћи, 6/7. августа, настави покрет за Мајевицу.

Један безначајни инцидент, који се десио сјутрадан, пореметио је даљи покрет. У долини Спрече, у селима Подборогово, Матковац и Калајцићи, налазио се четнички батаљон „војводе“ Ковачевића, који је као и други четнички команданти склопио споразум о сарадњи са тзв. НДХ. Његов батаљон, јачине око 200 четника, чувао је заједно са усташама цесту Тузла—Зворник. Једна јединица овог четничког батаљона успјела је на превару да зароби седам бораца 3. батаљона, чиме је било откривено присуство бригаде. Пошто је непријатељ могао да оцијени правац покрета бригаде, штаб је одлучио да привремено одустане од покрета на Мајевицу, нападне четнике и ослободи заробљене борце.

Слиједећег дана, 7. августа у зору, извршен је напад на батаљон „војводе“ Ковачевића. Четници су се разбјежали, а Ковачевић је побјегао усташама у Цапарде. Заробљено је четрдесетак четника, који су разоружани и пуштени својим кућама. Наши заробљени борци такође су ослобођени.

Непријатељеве посаде су биле у стању приправности, па је прелазак цесте за Мајевицу био ризичан. Због тога се бригада 13. августа вратила у Бишину, одакле је прије осам дана кренула за Мајевицу.

Пошто је намјера бригаде да крене преко цесте Тузла—Зворник била откривена, донијета је нова одлука: кренути преко Коњуха и одатле се спустити у рударски базен Бурћевик, па преко Кисељака проду-

жити иа западне обронке Мајевице. Према расположивим подацима, непријатељеве посаде у Бурђевику и Кисељаку су биле малобројне, па се рачунало на изненађење и плијен, нарочито у муницији.

Бригада је 14. августа увече кренула новим правцем. Читав дан је падала киша и тек предвече је престала, али се тада појавила магла. Због слабог прорачуна времена бригада је поново лутала по мрклом мраку и магли, и тек слиједећег дана ујутро прешла је цесту Тузла—Кладањ, код мјеста Растих. На свом путу прошла је кроз попаљено и напуштено село Оловци, а из сусједног села Брлошке на њу је припучала легија, али је пут настављен без тешкоћа. Преко Жежевика, негдје рано послје подне, стигла је на мјесто Миљковац. Уморни од дугог и заморног марша, борци су полијегали и заспали, а штаб је ријешавао о даљем покрету. Одлучено је да се на Миљковцу преноћи, и сјутрадан, зором, настави покрет.

Према Кладњу, на путу којим је колона дошла, држао је обезбјеђење 1. батаљон. Кладањска легија је дознала за покрет, па је у току ноћи поставила засједу на цести Кладањ—Тузла. Како је партизанска колона лутала цијелу ноћ и није стигла на цесту у очекивано вријеме, засједа је повучена. Непосредно иза тога наишла је колона, а легионари су, дознавши за то, слиједили њено зачеље. Због небудности батаљона, који је прије времена повукао обезбјеђење, легионари су кроз густу шуму и високу папрат изненада упали у логор. Било их је око 200 и потпуно су изненадили сва три батаљона, који су се налазили на окупу. Настала је гужва у којој се првих неколико минута није знало ко одакле напада, јер су густа шума и висока папрат сакривали и нападаче и браниоце. Први батаљон, који је био на удару, помијешао се са легионарима и задржао их је док се остала два нису средила. Напад је, затим, усмјерен према штабу, око којег се налазило највише коморе, врећа и осталог, што је изгледало као „богат плијен“. Други батаљон се снашао послје неколико минута и извршио је противнапад, зауставивши нападача, који је притиснут са свих страна почео да бјежи. Као што су се изненадно

појавили легионари су за трен и нестали у густој шуми. На попришту борбе је остало десетак мртвих и неколико рањених, махом око мјеста гдје се налазио штаб.

Батаљони су, такође, имали губитака, највише у тренутку када су легионари изненада упали међу борце који су се по групама одмарали. У овом кратком окршају погинули су: Русмир Горушанин из Рогатице, Алекса Букић из Соколца, Мидхат Хаћам Аћим из Братунца, Јосип Јовановић из Зенице и Петар Маслењак из Зенице, а тешко је рањен Сејдо Карамехмедовић из Требиња који је и подлегао ранама. Већина погинулих другова били су искусни војни и политички кадрови, руководиоци чета и водова.

Први дан марша преко беспутог и пустог Коњуха показао је да ће даљи покрет бити веома тежак. До првих села је требало маршевати још један дан, а на изненађење се није могло рачунати, јер је непријатељ, обавијештен о покрету, појачавао своје посаде око Бурђевица и Репника. Због тога је донијета одлука за повратак у Шековиће.

Сјутрадан, по мраку, бригада је напустила Коњух, и преко Трош кама и села Тарева спустила се на цесту Кладањ—Тузла, коју је прешла код села Матијевићи. Послије два дана стигла је у Шековиће. Цеста Тузла—Кладањ прећена је под доста необичним околностима. Услијед физичких, а посебно психичких оптерећења, по мрклој, спарној и доста топлој августовској ноћи, код бораца су се у колони јављали учестали случајеви халуцинација. Наређења, која су са чела преношена дуж уморне и полууснуле колоне, губила су сваки смисао док би стигла до средине и зачеља. Тако су преношена наређења која нико није издао: „ходај по прстима, скидај ципеле, свијетло камиона, шум мотора" итд. У ствари, колона је пролазила изнад воденице, чији су жрвњеви стварали монотони звук мотора, а петролејка свијетло аутомобилских фарова итд.

Присуство непријатеља при сваком бригадном маршу уносило је несигурност и психичку напетост, а понекад, код лабилних личности, елементе панике.

Било је јасно да се непријатељ не мири са присуством бригаде, па је створио такве услове да она не

може извршити незапажен покрет, још мање акцију, а да не буде приморана на јачу борбу. За бригаду је прихватање борбе под неповољним условима значило и трошење недовољних снага, повећавање губитака и смањивање ионако малих резерви муниције. Требало је тражити објект за напад у којем би она имала иницијативу и могућност да приреди изненађење. Такав објект на простору Бирча је у то вријеме било тешко наћи.

По повратку у Шековиће одржани су партијски састанци и четне конференције и критички је анализиран протекли неуспјешни период. Одлучено је да бригада крене према цести Власеница—Зворник у села Рајевину и Церску. Одатле је требало организовати нападе на мања усташка упоришта и истовремено извршити припреме за поновни покрет на Мајевицу. До напада није дошло јер су непријатељеве колоне већ 24. августа примијећене на цести Зворник—Власеница.

б) ОФАНЗИВА НА ШЕКОВИНЕ (24—30. август 1942 године)

У цијелој источној Босни једине партизанске снаге у то вријеме биле су 6. бригада и Бирчански одред, поред нешто већих изолованих група на Романији и мањих на Мајевици и у Семберији. Њихово постојање, као и слободна територија у Бирчу, било је стална опасност да се устанак поново распламса.

Иако је бригада била бројчано мала, локални четнички и усташки команданти су увеличавали њену снагу, тако да су Нијемци у званичним документима тврдили да постоји бригада од 1200 до 2000 бораца, разни официрски курсеви, велики магацини и болнице у „партизанском гнијезду“ Шековићи³¹.

Све то их је навело да предузму озбиљнији напад, ангажујући главнину 718. њемачке дивизије (пет бата-

³¹ У заповијести 718. њемачке дивизије за напад на партизанске снаге у рејону Шековићи-Власеница каже се у уводу: „У рејону Шековићи... налазе се јаче партизанске снаге, које већ неколико недеља знатно ометају да се ослободи источна Босна...”

љона), 3—4 усташка и 3 домобранска батаљона, 3 артиљеријска дивизиона, чету жандарма и вод тенкова. Учествовало је 11—12 пјешадијских батаљона, 9 артиљеријских батерија, чета жандармерије и вод тенкова, са око 6—7000 људи.

Планом³⁵ напада је било предвиђено да четири борбене групе опколе слободну територију у Бирчу и заузму слиједеће полазне положаје:

— група „Шушник”: Власеница са правцем наступања у правцу Кладња;

— група „Францетић”: Дрињача—Кушлат са правцем наступања у правцу Шековића;

— група „Фанингер”: Прњавор—Осмаци са правцем наступања у правцу Борогова;

— група „Хеншел”: Ступари—Матијевићи са правцем наступања у правцу Шековића;

— артиљеријска група „Хумел”: у рејону Власенице потпомаже напад свих група уколико дође до опкољавања партизана;

— дивизијска резерва: чета жандармерије и вод тенкова у Власеници.

И усташка „витешка бојна бранитеља Кладња”, која је запосјела положаје на Јаворнику, била је укључена у овај план.

» У заповјести 718. њемачке дивизије је прецизиран и однос према четницима. Оне који су се изјаснили за борбу против партизана, требало је укључити у борбени распоред и поставити их тако да буду измијешани са њемачким, усташким и домобранским јединицама. У заповијести је предвиђено да се стријељају сви који се ухвате са оружјем или буду сумњиви, а сви остали да се шаљу у сабирне логоре.

Замисао непријатеља је била да окружи слободну према њеном центру — Шековићима детаљно претражи територију и да затим концентричним наступањем терен. Основни циљ је био да се опкољена бригада и одред приморају да приме борбу и тако разбију и униште јачим снагама.

Почетак напада предвиђен је за 25. август у зору.

³⁵ Зборник ХП, књ. 2, док. 128.

Неколико дана раије примљено је обавјештење од партијске организације у Тузли о концентрацији непријатељеве војске и наговјештај о могућем нападу, а у току припрема за напад на усташка упоришта око Милића примијећен је појачан војни саобраћај на цести од Зворника према Власеници. Било је јасно да предстоји напад.

Оцијењено је да би прихватање борбе са далеко надмоћнијим непријатељем било ризично и узалудно трошење снага. Зато је одлучено да се бригада концентрише према Власеници, одакле су постојале широке могућности маневра према Јавору и Романији, и да према развоју ситуације изврши напад на неку изоловану непријатељску колону или посаду, а бирчански одред да се растури по групама и да маневрише по њему познатом и пошумљеном терену Бирча. Болница је, такођер, склоњена по групама по пећинама и другим теже приступачним предјелима.

Бригада се у току 25. августа прикупила у Шековићима и исте ноћи је кренула према Власеници, на положаје: Бетањ, Бунарић (к. 799) и Трново, гдје је стигла 26. августа пред зору, послје марша који је трајао око 20 часова.

Све непријатељеве групе, изузев групе „Шушник“, /сренуле су 25. августа са својих полазних положаја у опрезно наступање. Већ крајем дана, уз мањи отпор група Бирчанског одреда, избиле су у ужи круг Шековића. Група „Шушник“ кренула је из рејона Власенице 26. августа ујутро у неколико колона, које се нису удаљавале од путева.

Батаљони бригаде су се у вријеме проласка непријатељских колона налазили на врху Бетња и положајима око села Трново. Изгледа да непријатељ није претпостављао да се партизани налазе тако близу Власенице, већ их је очекивао ближе Шековићима. Због тога није вршио шира извиђања и претресања ван правца свог покрета.

Но, и поред тога, бригада се нашла у прилично тешком положају између двије непријатељеве колоне, чија су се зачелја налазила дубоко према Власеници, а подножјем Јавора кретала се јача побочница. Уко-

лико би њеио присуство било откривено, једини излаз би био пробој према планини Јавору. Негдје у поподневним часовима главнине непријатељевих колона су прошле положаје бригаде. Када је наилазила артиљерија и комора штаб је одлучио да 1. батаљон изврши напад на зачеље колоне, али се накнадном процјеном од напада одустало. Тако је непријатељева колона замакла цестом према Шековићима и Бетњу. Касно послје подне батаљони су кренули са Бетња и Трнова према селу Кљештани, а одатле на планину Јавор, у засеоке Понијерка и Рјечица, пошто је пропуштена повољна прилика да се непријатељу нанесе удар и дође до плијена.

У току 27. и 28. августа, 718. дивизија је продужила опкољавање околине Шековића, у којој је нашла само по којег старца или жену.

Ноћу 28./29. августа бригада је напала на жељезничке станице Невачка и Пјеновац, у којем се налазила пилана која је радила за окупатора. Пјеновац је бранила једна домобранска сатнија слабијег састава, а Невачку један њен вод са нешто домаће милиције.

На Пјеновац је напао 1. батаљон, а на Невачку двије чете 2. батаљона. Посаде су се разбјежале, пруга и мостови су порушени, а пилана је запаљена заједно са већом количином дрвене грађе. Заплијењено је нешто оружја и већа количина неопходне муниције, обуће и више од стотину грла стоке.

Овај напад, иако малог обима, позитивно је одјекнуо код присталица НОП-а, нарочито на Романији и у власеничком крају. Наравно, овај догађај је кроз приче препричаване у овим крајевима и преувеличаван. Но, како било, команда 718. дивизије је одмах прекинула претраживање шире околине Шековића и усмјерила дио снага према Романији. Тако непријатељева пустошења по бирчанским селима нису дуго трајала, а рањеници су изашли из пећина и других скровишта, па се могло наставити са њиховом његом.

Бригада је 29. августа продужила према Романији и истог дана послје подне, стигла у село Крушевци, а слиједећег дана у села Пусто Село и Боровац.

Њемачка команда у Београду, у свом десетодневном извјештају од 31. августа 1942. који је упутила команданту оружаних снага за Југоисток, реално оцјењује резултате ове акције и каже:

„718. пд је преузела проширено командно подручје. Акција коју су делови дивизије спровели северозападно од Власенице није дала очекивани успех, пошто је непријатељу пошло за руком да се на време повуче и растури”.³⁶

То потврђују и извјештаји начелника усташког генералштаба генерала Лаксе од 1. и 3. септембра у којима каже:

„Партизанска скупина је избјегла опкољавање у области Шековића. Изгледа да се пробила од Кнежине до Романије (Боговичка планина). Потјера за овом скупинам јачим нашим и њемачким снагама продужује се”.³⁷

По доласку на Романију успостављена је веза са тамошњом партијском организацијом и борбеним групама Романијског партизанског одреда. Добијени су подаци да се дио њемачко-усташких снага са сектора Власенице помјера према Романији, организујући ново опкољавање.

То потврђује и извјештај генерала Лаксе од 1. септембра у којем се наводи слиједеће: „718. дивизија предузети ће чишћење око Боровца (5 км. с.з. од Соколца) против партизанских скупина, које су наступале са сјевероистока преко Кнежине.”³⁸

На дневном реду је поново била идеја о покрету бригаде преко ријеке Праче, у правцу Јахорине и Трескавице, према Крајини. Међутим, Нијемци, домобрани и четници су своје снаге око Праче ставили у стање приправности, што су утврдили партизански обавјештајни извори, па је оцијењено да би свако даље задржавање на Романији, или покрет преко Праче према Јахорини и Трескавици, изложио бригаду новом заједничком нападу њемачко-усташких и четничких снага. Зато је одлучено да се бригада врати у Шеко-

³⁶ Зборник, том XII књига 2 док. бр. 141.

³⁷ Архив VII, рег. бр. 8/1—73/III и 8/1. 75/III.

³⁸ Архив VII, рег. бр. 8/1-77/III, 8/1-91/1 и 9/1-4/III к. 50.

виће и тамо изврши припреме за покрет на Мајевицу. Ноћу 1/2. септембра бригадна колона је прошла између распоређених непријатељевих јединица, и преко Бијелих Вода и Буковика стигла је 2. септембра у зору на планину Куштравицу. Тако је избјегнуто ново опкољавање, а непријатељеве снаге су тог дана удариле у празно.

У прашумском амбијенту планине Куштравице, далеко од насеља и комуникација, дат је заслужени одмор. Рачунало се да ће се ту преданити и окријепити, и тек што су интендант почели са припремом хране, изненада је запуцало са свих страна. Напад је извршила домаћа легија из оближњег села Кути, и као да се поновио Миљковац на Коњуху. Оно што није успјело Нијемцима, урадили су поново домаћи квислинзи. Чета која је била на обезбјеђењу задржала је нападаче док се тек уснули борци из сва три батаљона нису организовали и разбили их. Као у сваком изненађењу, легија је успјела да отме нешто коморе са храном и да се изгуби у густој шуми. Пошто је одмор био прекинут, кренуло се даље према Јавору.

Увидјевши да нема смисла продужавати бесциљну акцију непријатељ је одустао од даљег гоњења. Зато генерал Лакса у свом извјештају бр. 246 од 13. септембра констатује:

„Потјера за партизанском скупином која је избјегла из области Шековића није уродила никаквим резултатом, већ је као таква прекинута”.³⁹

Бригада је успјела да избјегне добро организовано опкољавање захваљујући веома великој покретљивости, која јој је омогућила да изманеврише све замке које јој је непријатељ припремао. Наравно, то је изискивало и ванредне физичке напоре бораца, а посебно снажну психофизичку стабилност и вјеру у побједу.

За вријеме боравка на планини Јавор појавила се код неких бораца јака физичка и психичка замореност, која се манифестовала у колебању да напусте једи-

³⁹ Архиви VII к. 50, рег. бр. 9/1-6/Ш.

Усташе су у Тузли организовале парад у славље уништења 6. бригаде. На паради су учествовале јединице које су учествовале у офанзиви, а које су биле гарнизониране у Тузли.

ницу, а неколико их је и напустило. Такве појаве су могле прерасти у озбиљнији политички проблем и ослабити чврстину и морално-политичко јединство чета и батаљона. Светозар Вукмановић је сматрао да треба јавно упознати борце на ту немилу појаву па је пред партизанским борцима у своме говору истакао перспективе и потребу за настављањем борбе. На крају је рекао: „Ко је слабић и кукавица, нека иде из бригаде и није јој ни потребан”. Нико се није јавио да иде.

Бригада се 5. септембра поново вратила у Шековиће.

Бирчански одред је, такође, добро прошао у непријатељској офанзиви. Јединице одреда су остале свака на свом терену и маневрисале су између непријатељских колона.

Брајиначки батаљон је 26. августа у шуми Бишина и Борогово пружио отпор непријатељу који је наступао из долине Спрече, али се после првих окршаја растурио у групе⁴⁰.

Послије повлачења њемачких и усташко-домобранских јединица из Шековића, дошли су четници из околних села да код манастира Ловнице прославе „побједу” и црквени празник Велику Госпојину (28. август), и да у Шековићима успоставе своју власт. У међувремену се Бирчански одред прикупио у Брајинцима, код засеoka Петровићи, и кренуо у напад на чет-

⁴⁰ Једна група бораца је остала сакривена у густој папрати изнад села Брајинци. Поред њих је наишла непријатељска јединица са товарним коњима, и док су коњовоци ишли полако и разговарали међу собом један коњ је скренуо са пута, зашао у папрат и стао на руку борца који је ту лежао. Он је издржао бол и ћутао је све док коњ није враћен на пут. Касније је друговима показивао отечену шаку.

Десетак рањеника из болнице било је склоњено у пећину код манастира Ловнице. У пећину се могло ући само стазом пиз стрму литицу. Непријатељ је два дана логоровао у близини пећине и није открио присуство рањеника. Неколико војника је долазило до самог улаза, али како нису ништа сумњиво примјетили удаљили су се. Рањеници и болничарке су преживљавали тешке и напете тренутке очекујући да сваког часа буду откривени. Непријатељ је покушавао да међу становницима Шековића нађе доушнике који би му помогли да открију базе са рањеницима, но, на таквог издајцу није наишао.

нике. Но, чим су чули за покрет одреда четници Су побјегли одакле су и дошли.

Тако је завршена нашироко објављена офанзива на Шековиће, у којој су бригада и одред успјели да изманевришу све покушаје опкољавања.

ц) ДОЛАЗАК НА МАЈЕВИЦУ

У току ослободилачког рата Мајевицом је називан сјевероисточни дио Босне, који се простире на сјеверу до ријеке Саве, на истоку до ријеке Дрине, на југу до цесте Тузла—Зворник, а на западу до линије: Тузла—Сребреник—Брчко. Овим простором је обухваћена Семберија и источни дио Посавине, а на њему је дјеловао Мајевички партизански одред.

Мајевица је, са Семберијом и Посавином, била значајна по свом географском положају, због добрих веза са тузланским базеном, Сремом, западном Србијом (Мачвом), Посавином и Требавом, економском богатству, погодностима за вођење борбе и за мобилизацију нових бораца. У цијелини, била је погодна за стварање војно-економске основице, са које се борба могла проширивати на остале крајеве источне Босне. Слободарске традиције народа Мајевице и Семберије имале су коријен у ранијим временима, из доба првог свјетског рата, а дошле су нарочито до изражаја у борбама Мајевичког партизанског одреда у току 1941. и почетком 1942. године. Традиције су остале снажне у слободарском опредјељењу народа, упркос снажном терору окупатора и четника. Поред тога, Семберија се непосредно граничи са Сремом, па се могла успоставити директна веза са сремским партизанима за које се знало да воде успјешне борбе на Фрушкој гори и у Босутским шумама. Даљи боравак у Бирчу, или одлазак у теже приступачне, а економски и војнички у то вријеме мање важне крајеве Романије, Звијезде, Коњуха и др. не би пружао нарочите услове за оживљавање и проширивање НОП-а. И још један важан моменат за одлазак: бригаду је требало кроз борбу прекалити и наоружати. Од формирања Групе ударних батаљона

она није водила веће и успјешније борбе, а оне вођене са четницима, легијом, милицијом и усташким посадама нису доносиле плијен у оружју и муницији. Претпостављало се да ће услови за то, на подручју Мајевице и Семберије бити повољнији.

После одласка Мајевичког НОП одреда на Бирач четници су загосподарили Мајевицом. Склапањем споразума са Нијемцима и властима НДХ, четнички команданти Радивоје Керовић, Стево Дамјановић, Бу-ро Бижић и десетак других још више су ојачали своју власт и постали су праве спахије. Убирали су порез и трговали са Нијемцима и усташама, а њихова војничка дјелатност сводила се, углавном, на прогањању присталица НОП-а, нарочито чланова КПЈ, који су илегално дјеловали на цијелом овом подручју, нарочито у Семберији и јабланичком крају.

Четнички команданти на Мајевици су се међусобно гложили, углавном по питању командовања. Њихови међусобни односи су се стално погоршавали, па је Дража Михаиловић у љето 1942. послао свога изасланика, капетана Драгослава Рачића, да среди стање међу четничким командантима на овом важном подручју. Рачић је на Мајевици преузео команду над четничким јединицама и формирао Мајевичку четничку бригаду, у којој је било на папиру, 1300 људи, али је њена борбена вриједност била мала. Већина људства се одала пићу, коцки, пљачки и вршењу злодјела над народом, који је великим дијелом једва чекао да их се ослободи. Међутим, у четничким редовима било је бораца који су избјегавали борбу са партизанима, као и извјестан број симпатизера НОП-а које су четници силом мобилисали. Тако је Јабланички батаљон био само формално четнички, и било је питање времена и околности када ће прећи на страну НОП-а.

У Семберији је дјеловала партијска организација која је организовала партизанску чету и неколико одвојених борбених група. Они су се одржали уз помоћ народа, упркос жестоком четничком терору, и одржавали су редовне везе са сремским партизанима. Уз њих су дјеловале и партијске организације у Тузли, Брчком и Јабланици.

На основу података, које су донијели курири из Семберије и извјештаја Стеве Поповића којег је донио Дојчин Лукић, одлучено је да се, без обзира на тешкоће и препреке, крене неопозиво за Мајевицу.

План дејства по доласку на Мајевицу био је следећи: створити ма какву слободну територију; повезати се са сремским партизанима и испитати могућности заједничког дејства, искористити међусобно ривалство четничких команданата, разбити њихов заједнички фронт према НОП-у и према даљем развоју догађаја, тући их појединачно и јачати снагу бригаде како би могла да се обрачуна са снагама четништва, а затим и са осталим помагачима окупатора и, коначно, што прије обновити Мајевички партизански одред, да би био у стању да сачува и даље проширује тековине НОБ-а на цијелом подручју Мајевице и Семберије.

Пред мрак 11. септембра бригада се постројила у шуми Бишина, на мјесту Бунарић. Са њом је био постројен и Бирчански одред, који ће је пратити до ријеке Спрече. Од пробраних бораца одреда формирана је чета која је ушла у састав 3. батаљона. Милош Зекић, командант Бирчанског одреда, постављен је за замјеника команданта овог батаљона.

Пред полазак је одржана мања свечаност на којој је Родољуб Чолаковић говорио о значају покрета на Мајевицу, о чувању части ослободилачке заставе, о нашем другарству и о односу према народу на Мајевици. Говорио је веома упечатљиво и о перспективи развитка борбе и могућности савлађивања кризе устанка и његовог поновног распламсавања, уколико бригада буде борбено одлучна у извршавању задатака које поставља Партија и војно руководство.

Послије његовог говора колона је кренула према Спречи. Марш до цесте Тузла—Зворник био је дуг и напоран. Долина ријеке Спрече је ишарана врбацама, поточићима, путељцима и оградама, а водичи су, као по правилу, поново заказали. Ишто се цијелу ноћ, и тек пред зору, 12. септембра, чело колоне је избило на цесту Тузла—Зворник, код села Дубница. Постављена су обезбјеђења десно и лијево од мјеста прелаза. Обезбјеђење од правца Зворника је примјетило пове-

ћу групу легионара и милиционера који су журили према мјесту прелаза и на њих отворило ватру. Разбјежали су се уз лелек рањених, а отварање ватре је било сигнал за посаде које су се налазиле у Дубници, Прњавору и осталим селима и засеоцима на падинама Мајевице, па је запуцало са свих страна.

Пуцњава легије и милиције није представљала неку опасност, јер су сви пуцали из „пристојне даљине“, што је само убрзало покрет. Важно је било да се што прије овлада висовима Мајевице (Јелице к. 711), јер се претпостављало да их у међувремену може запосјести легија из села Храсна, Сељубља и Јајића. Било је познато да су легионари из ових села били непријатељски расположени према партизанима. Већ око 09.00 часова претходница је избила на Јелицу, и одмах се сукобила са легионарима. У краткотрајној, али жестокој борби, легионари су одбачени према својим селима, а колона је несметано продужила према Столицама (к. 915) и Дебелој липи.

Покрет је успјешно завршен и без веће борбе и губитака прећена је фамозна Спречка долина, која је задавала велике главобоље приликом преласка, не само Шестој бригади већ и касније и другим нашим јединицама. Захваљујући изненађењу успјело се стићи непримијећено до цесте, а касније, када се колона ухватила првих висова Мајевице било је лакше. Један борац је био лакше рањен, а једна другарица заробљена, али је успјела да побегне и стигне јединицу. Милиција и легија су имале преко двадесет мртвих и рањених.

Истог дана, послије подне, бригада је стигла до Округлице (к. 732). Уморни борци су брзо нашли лежаје У густој буковој шуми. Истурена су обезбјеђења према селу Орловинама, гдје су се налазили четници, затим према Јелици и селима Сељубље и Храсно. Ноћ 12/13. септембра прошла је мирно, јер је легија добила добру лекцију, а четници Радивоја Керовића прикупљали су се на Златову, ишчекујући даљи развој догађаја.

Слиједећег дана, 13. септембра, колона је продужила према Златову. То је ниско пошумљена греда, на

којој су држали положаје четници Радивоја Керовића и Милоша Еркића. Керовић је био очито изненађен доласком бригаде. Други (Мајевички) батаљон 6. бригаде био је у претходници. Њега је четничка пропаганда била „сахранила“, а сада је у пуном саставу дошао поново на висове Мајевице.

За бригаду је било важно да у почетку избјегне борбе са четницима и да, по могућности, мирно прође према Јабланици и Мећеднику. На том подручју је успјешно радила партијска организација, и преко ње су се могли прикупити подаци, на основу којих су се могли доносити даљи планови.

На Златову је дошло до разговора са Радивојем Керовићем. Батаљони су били спремни да борбом прокрче даљи пут, али је Керовић, вјероватно оцијенивши да је војничка надмоћ на страни 6. бригаде, пружио руку помирења. Инсистирао је да се не иде раније утврђеним правцем према Јабланици, и предложио је правац према Прибоју. Послије двочасовног натезања у разговорима, при чему је сваког часа могло доћи до сукоба, бригада је без борбе прошла четничке положаје и наставила у правцу Прибоја.

Може се поставити питање зашто је крволочни четнички командант Керовић прихватио разговоре и избјегао сукоб? Одговор је добијен од другова, партијских радника у Прибоју, и касније у Семберији. Прво, бригада је изненада упала на територију Мајевице, па Керовић није имао времена да организује своје снаге, које су иначе биле доста лабилне и колебљиве када се радило о борби са партизанима. Мучки напад на штаб Мајевичког одреда, који је предводио Керовић, осуђен је био од великог броја породица и бораца који су силом прилика носили шубару са кокардом. Друго, Керовић се тих дана завадио са капетаном Рачићем око превласти на Мајевици. Рачунао је да би обрачун бригаде са Рачићем могао њему донијети користи, јер би се на тај начин ослободио Рачића, који међу домаћим четничким командантима није био цијењен. Треће, Керовић је био у крвној завади са такође истакнутим четничким командантом Буrom Бижићем, који се налазио око Угљевика, у срцу Мајевице. Из тих разлога је

Керовић предлагао да се са Златова крене у централне крајеве Мајевице, гдје је вјеровао да ће доћи до сукоба са Рачићевим и Бижићевим четницима.

Бригада је продужила у току поподнева 13. септембра према Прибоју, а послвије напорног ноћног марша стигла је 14. септембра у шуму Дубрава (источно од села Тутњевац).

Приликом проласка кроз села народ је пресретао колону и износио борцима понуде. Шљивици су се савијали под теретом рода, но нико од бораца није посегао да убере воће. О томе је народ дуго причао, јер је за њега, који је био очевидац свакодневне четничке пљачке, ово било велико и пријатно изненађење.

Радивоје Керовић је још истога дана послао њемачкој команди у Тузли извјештај о проласку велике групе партизана, коју због надмоћности није могао зауставити.

Ево шта је о томе забиљежено у извјештају Главног стожера оружаних снага НДХ од 16. септембра 1942:

„Према подацима добијеним од четника једна јача партизанска скупина, наоружана њемачким и талијанским стројепушкама и њемачким тешким стројницама под вођством Роћка Чолаковића, креће се долином Јање у правцу Д. Трнова (15 км. јз од Бијељине) са вјероватном намјером преласка у Сријем. Према њемачком извјешћу једна скупина 300—500 партизана, пробила се већ у Корениту (21 км. западно од Бијељине). Подузете су мјере да се ове скупине не пребаце преко Саве у Сријем“⁴¹.

⁴¹ Архив VII, рег. бр. 9/1-32 и 9/36-III. Нијемци и усташе су одмах блокирале р. Саву да би спријечили прелазак бригаде у Срем. Блокада је скинута крајем септембра. Треба рећи да није било у плану да бригада у току септембра прелази р. Саву. То је урађено тек почетком октобра. У архиви Уој. и. и. рег. бр. 9/1. 32 и 9/1-36/III. Од Госпића и обавештајаца са терена добијени су подаци о ситуацији у Срему, у којем се борио Сремски одред. У августу су Нијемци са усташама вршили велику офанзиву, и поред свих тешкоћа одред је успио да се одржи. Неки дијелови су привремено прешли ријеку Саву, склонили се у Семберију, а сада је требало да се врате натраг у Срем.

Бригада је 15. септембра стигла у партизанска села Коренита, Горња Буковица и Магнојевић. У згради школе у селу Коренита, у којој се у зиму 1941/42. године налазио штаб Бијељинско-брчанског партизанског батаљона, смјестио се штаб бригаде. Борце је народ примио објеручке и било је доста хране, чак и више него што је требало. Послије мјесец дана сталних маршева, и гладовања, најзад су створени услови за мали предах.

О доласку бригаде брзо се прочуло на цијелој Мајевици. Већ сјутрадан је стигао секретар среског партијског руководства за Семберију Светолик Госпић Брко са Семберском партизанском четом, која је у прољеће 1942. формирана од заосталих бораца који се са Мајевичким одредом нису повукли у Бирач. Са њима је стигла и Сремска партизанска чета из Босутских шума, која је пред непријатељевом офанзивом привремено прешла преко Саве у Босну. Госпић је исцрпно обавијестио руководство о стању у овом крају. По свим семберијским селима радиле су илегалне организације КПЈ, СКОЈ-а и народноослободилачки одбори. Долазак бригаде је узбунио непријатеља који је запосјео обалу Саве и прикупљао снаге за напад.

Борци Мајевичког батаљона су приредили весеље посебно својим ближим и драгим, јер су их одавно оплакали на основу тврдње четничке пропаганде да су сви изгинули на Романији. Дирљиви су били сусрети бораца са родитељима, браћом, сестрама и осталом родбином.

Четнички командант Буро Бижић је, такођер, послао поруку да би било добро да бригада што прије напусти његову територију. Бојао се да ће села страдати од усташа и Нијемаца и нудио је руку помирења! Долазак бригаде је узбунио и друге четничке команданте, као Љубу Петровића, који је са Ацом Медунићем командовао четничким Брчанским батаљоном, са штабом у Ражљеву. И он је предлагао да партизани што прије напусте овај терен, јер ће у противном доћи Нијемци и попалити села, и тако пореметити угодан живот четника и њихових команданата, који је настао послје примирја са Нијемцима. Таква поли-

тика је одговарала и српској чаршији у Брчком и Бијелини, која је издашно помагала оближње четничке команданте.

Из свих примљених података и личних опажања могло се закључити да је споразум четника са окупатором створио прилично мучну психозу. Народ је у многим селима насиједао пароли: „Не треба се борити против Нијемаца, јер ће у противном бити подвргнути репресалијама“, а то значи паљевини, убијању и одвођењу у логоре. Међутим, војничка снага бригаде још није била таква да би могла водити успјешне борбе и заштити народ и његову имовину од могућих одмазди Нијемаца.

Непријатељ је брзо реаговао. Њемачке и усташко-домобранске јединице прикупљале су се око Брчког. Послије четири дана борава, бригада је напустила ова питома села и кренула према Јабланици, а сјутрадан по одласку из Корените, Нијемци су, јачине једног батаљона, изненада упали у село. Како нису наишли на партизане само су запалили школу, опљачкали нешто стоке и вратили се у Брчко.

Кратак боравак у центру Мајевице показао је да су четници прилично учврстили своју власт, а да је окупатор веома осјетљив на присуство бригаде. Новог прилива бораца још није било, а многи који су били спремни, чекали су повољнији тренутак. Требало је да се бар пољуља, ако не и да се разбије четничка моћ и страховлада на Мајевици, а за такав задатак бригада још није била спремна, ни способна. Тражио се крај на који је непријатељ мање осјетљив, гдје би било могуће да се предахне, прикупи снага и планирају могућа успјешна дејства. Зима је била на прагу и стално маневрисање је само исцрпљивало ионако ослабљену јединицу. Такав крај је по оцијени штаба био Јабланица.

Јабланица се налази на југозападном дијелу Мајевице, под Мећеником (к. 843), између нове и старе цесте Тузла—Брчко. У ширем обухвата села: Лопаре, Мачковац, Козјак, Вакуф и др. То је био партизански крај, један од центара устанка 1941. године. Послије напуштања Мајевице, овај крај је остао партизански. У њему

је радила јака партијска организација, а четници су долазили врло ријетко. У Лопарама је постојао домобрански гарнизон, а околна муслиманска села била су чувана од милиције, која је била прилично неутрална и окренута себи — да заштити своја села од четника. У Јабланици је постојао четнички батаљон, који је, такође, био под јаким утјецајем партијске организације. Могло се очекивати да у повољнијој ситуацији пређе на страну НОП-а.

Бригада је 23. септембра стигла у Јабланицу. Од Стеве Поповића добијени су подаци — који су говорили о сличном стању као и у осталим крајевима Мајевце. Народ је био застрашен и бојао се репресалија, док је близина Тузле, у којој се налазио јачи гарнизон, била стална опасност за овај крај. Ни овдје није било услова за поуну, а четнички батаљон је тактизирао, јер још није био спреман да пређе на страну партизана. Снага бригаде није била таква да би му гарантовала даљњи опстанак на овом терену, за који је био јако везан. Према подацима које су обавјештајци прикупили било је сигурно да предстоји напад из гарнизона Тузле.

У таквој ситуацији донијета је одлука о покрету према Требави, а одатле преко ријеке Босне у централну Босну, ради повезивања са тамошњим партизанским снагама, за које се само претпостављало да се тамо налазе. У даљем плану је био повратак назад, у источну Босну.

Бригада је на овај задатак кренула 25. септембра, а већ сјутрадан су два непријатељева батаљона упала у јабланичка села.

д) ТРЕБАВА

Западно од Грачанице и Срница па до ријеке Босне, између Модриче и Добоја простире се горје Требавац, по коме је овај крај добио име Требава. На сјеверу, преко Градачца и Модриче, прелази у равн који се простире до ријеке Саве, позната под именом Посавина. Овај крај је сличан Мајевци, нешто питомији, са

развијеном пољопривредом, воћарством и ратарством. Посавина је, поред Семберије, житница источне Босне.⁴²

Веома је узбудљив био трећи дан марша. Бригада је из Јабланице, преко Срница, стигла око пола ноћи у Српску Зелињу. Претходница је упала у штаб четничког батаљона и изненадила четнике, који су поскакали кроз прозоре и нестали у мрклој, кишовитој ноћи. Том приликом је заробљен Стеван Ботић, истакнути четнички политикант из првих дана устанка. Био је уплашен и очекивао је најгоре, но, када му је објашњено да бригада неће напасти требавске четнике, већ да само има намјеру да прође кроз њихову територију, предложио је разговоре са Божићем, командантом че-

⁴² У току НОР-а Требава и Посавина су попримиле сва обиљежја јединствене политичке и војне цјелине. Слободарска и прогресивна мисао код народа, са израженим патриотским осјећањима, има коријене још из ранијих времена. Васо Пелагић је крајем прошлог вијека оставио дубоке трагове своје слободољубиве мисли, која је остала увијек живо присутна код становника. Између два рата у овом крају дјеловао је и истакнути борац и комуниста Митар Трифуновић Учо. Даље видан утјецај уочи рата су испољили: Јосип Шибер, столарски радник из Градача; Хасан Кикић књижевник и револуционар; доктор Мустафа Мујбеговић, лекар и хуманиста; Ристо Микичић, радник из Модриче, револуционар и комуниста; као и Вјекослав Бакулић, Исмет Терзимехић, Бошко Милутиновић, Угљеша Даниловић и многи други. Народ овог краја се још у лјето 1941. године дигао на устанак, заједно са Озренцима, Мајевичанима и Семберцима, али су због четничке издаје убрзо разбијени устанички редови. У прољеће 1942. године на овом подручју је формиран Требавски четнички одред, који је крајем 1942. године имао седам батаљона. Командант је за цијело вријеме рата био протојереј Саво Божић. Он је међу првима склопио споразум са „НДХ“ о ненападању и сарадњи у борби против партизана. Привремени, привидни мир и извјесна права која је добио, умртвили су борбено расположење и пасивизирали већи дио становника. Многи партијски радници, активисти и симпатизери су се морали склањати, а неки су били похапшени, одведени у логоре и побијени. Међутим, дуго је код становника владала заблуда да се четници боре против окупатора, јер је Саво Божић вјешто крио сарадњу са њиме. Ипак је међу становништвом, као и у четничким редовима и међу домаћом милицијом, и поред терора остао један број активиста и симпатизера НОП-а, који су се под веома тешким условима одржали и радили вјерујући у боље дане.

тничког одреда. Преговоре су водили Угљеша Даниловић и Тодор Вујасиновић у његовом штабу у Толиси.

Божић се држао резервисано и дипломатски. Говорио је да не жели борбу са партизанима, али да има обавезу да бригаду не пропусти преко своје територије, јер ће у том случају интервенисати Цвијетин Тодић са озренским четницима и домобрани са којима има споразум. Начелник штаба четничког одреда Петар Арнаутовић је био наш симпатизер па је друговима Даниловићу и Вујасиновићу изнио податке у које се могло вјеровати. Увјеравао их је да преко ријеке Босне, тј. око Прњавора и даље, нема партизанских снага, да је Цвијетин Тодић већ припремао напад, а домобрани запосјели ријеку Босну, која је надошла.

Руководство се нашло у веома деликатној ситуацији. Кренути према ријеци Босни значило је сукобити се са четницима, домобранима, а вјероватно и Нијемцима. У централној Босни није било партизанских снага, па је покрет био беспредметан. Тешко је било предпоставити да би се бригада на туђем и непознатом терену под снажним притиском непријатеља могла одржати. И, донијета је нова одлука: натраг на Мајевцу, а одатле успоставити везу са Сремским одредом на Фрушк-ој Гори.

Данас можемо рећи, да је без обзира на ранија колебања, то била стратешка и пресудна војно-политичка одлука, која је омогућила да се већ послије два мјесеца из коријена измијени ситуација у источној Босни.

Приликом кратког боравка на Требави другови из ПК Партије су оцијенили да се велики дио становништва овога краја налази на позицијама НОП-а и да зато треба организованијим радом повезати и активирати већи број активиста и симпатизера, као и неке чланове Партије који су радили у дубокој илегалности. Ради тога је на терену Посавине и Требаве остављен Едхем Бамо са неколико другова који је до рата у овом крају радио као ветеринар. Имао је задатак да се повеже са активистима НОП-а и формира партијске организације. Већ половином октобра 1942. формирана је партијска организација у Градачцу, нешто касније

у Модричи, а иочетком 1943. године и у Сребренику. Те организације су одиграле значајну улогу у опредељењу великог дијела становништва ових крајева за циљеве НОП-а, што је дошло до изражаја већ у лето 1943. када су наше бригаде ослободиле ове крајеве.

Покушај одласка бригаде, преко Требаве, за централну Босну изазвао је доста коментара у написима насталим послије рата. Зато о томе још неколико ријечи.

Са бригадом су се налазили Светозар Вукмановић и Угљеша Даниловић, који су са штабом бригаде били најпозванији за доношење одлука. Ево шта они о томе кажу:

Светозар Вукмановић: „У једном селу (у Семберији прим. РП), затекли смо партизански одред из Срема, који је прешао на босанску страну да би избјегао њемачку офанзиву. Од бораца тог одреда сам сазнао да у Срему има неколико стотина партизана... Сви смо били сагласни да су овдје услови за омасовљавање Бригаде веома повољни... Извукли смо одговарајуће закључке: ако хоћемо да од ове територије створимо базу за оживљавање устанка у источној Босни, морамо очистити Мајевицу од четника. А да би смо то учинили потребно је да ојачамо снаге спајањем било са сремским било са крајишким партизанима.

Тих дана нам је један четнички командант који се представљао као наш пријатељ, јавио да су крајишки партизани ослободили Прњавор. Ми смо одмах одлучили да им поћемо у сусрет. И погријешили смо. Вијест је, наиме, била лажна.

Стигавши до Требаве, сазнали смо да се крајишки партизани налазе далеко у унутрашњости Крајине... Ријешили смо да се вратимо на Мајевицу и покушамо да се спојимо са сремским партизанима. На Мајевици смо одлучили да у име Врховног штаба издам наређење да два батаљона сремских партизана прећу у Босну...⁴³.

⁴³ С. Вукмановић-Темпо: н. д. стр. 280—282.

Угљеша Даниловић: „Послије десетак дана крстарења са Бригадом по Мајевици и Семберији ми смо цијенили да ће четнички команданти и поред таквог расположења њиховог људства, успјети да покрену већину својих јединица против нас, а сама Бригада није имала довољно снаге да ликвидира четнике. То је била својеврсна равнотежа војничких снага, из које ће извући користи онај ко се прије ојача и пређе у офанзиву. Зато смо дошли на идеју да кренемо преко ријеке Босне, у централну Босну, и да се појачамо тамошњим јединицама, и одмах вратимо овамо ...

Неки другови и данас мисле да је наша одлука да се иде у централну Босну била неправилна, и да је прије требало ићи у Срем. При томе занемарују двије крупне чињенице. Прво, да ми нисмо имали тачних обавјештења шта је са Сремцима, и гдје се они налазе. Друго, Сремци су били у саставу јединица Славоније и ми нисмо били сигурни да ће они прихватити наше предлоге о заједничким операцијама у источној Босни. Ово друго је било заиста крупно питање у мом разговору са друговима из Срема ... У централној Босни биле су јединице са којима је могао командовати и располагати Главни штаб.

Тешко је рећи како би се ствари развијале да смо прешли преко Босне. Нема никакве сумње да би то Бригаду стало озбиљних губитака, али би штете биле далеко веће у томе што би се четници поново осилили на овом простору. Најбоља је шанса била у томе да се Бригада повеже са сремским партизанима и заједно са њима настави војно дејство што се и остварило.⁴⁴

Цвијетин Мијатовић, политички комесар бригаде: „Када је ријеч о Требави, мислим да се ми нисмо са Требаве вратили само зато што нас је увјеравао поп Божић, да се нећемо пробити у Крајину без борбе, него је код нас била присутна дилема куда да идемо. Ја сам то тако доживљавао, можда се варам. Интимно сам прижељкивао да се не иде. И нисам био сам. И то не зато што сам сматрао да се не може проћи, што

⁴⁴ Семберија у НОБ и социјалистичкој револуцији 1942. г. стр. 169, 178 и 579. Универзал Тузла, 1980.

ћемб изгинути, него штб сам сталио Имаб дојам да је овај терен на Мајевици и Семберији добар и да ту треба да останемо ...⁴⁵

Одлазак бригаде у централну Босну вјероватно би довео до тога да она за дуже вријеме напусти своје матично подручје. Поставља се питање: шта би било са партизанским снагама: Бирчанским одредом, са групама Романијског одреда и другим мањим групама, као и широком мрежом партијских радника и активиста, који су имали подршку прогресивно оријентисаног становништва. Ради тога је оваква одлука била најслабије рјешење у објективно веома тешким условима у источној Босни.

Због чега се тако упорно настојало да бригада напусти своје матично подручје? Први покушај у мају у зеничком крају, други на Романији, крајем августа послје офанзиве на Шековиће, и најзад, трећи, крајем септембра на Требави. Идеја, боље рећи жеља о покрету према нашим главним снагама у Босанској крајини, била је присутна код неких руководилаца, док су остали били по страни. Борачки и командно-политички састав у четама и батаљонима био је већином за то да треба остати на тлу источне Босне, али су повјерење у командно-политички врх, висока свијест и оданост Партији били разлог да се свака одлука дисциплиновано извршава, иако је преовлађивало интимно увјерење и жеља да до извршења овакве одлуке не дође.

Послије три ноћна марша бригада је поново стигла у Јабланицу. Стални покрети, слаба попуна, као и избјегавање борби, негативно су дјеловали на морал и самопоуздање. Зима је била на прагу, перспективе за стварање било какве слободне територије неизвјесне, а веза са Врховним штабом и другим партизанским јединицама није било. Једини радио-апарат преко кога су примане вијести „Слободне Југославије“ био је у квару. Ситуација у којој се бригада налазила одражавала се на борце, па и неке руководиоце. Наиме, неколико другова се поколебало, и напустило бригаду.

На састанку штабова батаљона и руководилаца бригаде у селу Перићи, Светозар Вукмановић је отво-

⁴⁵ Исто стр. 547.

рено изНИО ситуацију у којој се бригада налазила и изложио какве-такве перспективе. Требало је издржати и одржати батаљоне на окупу, јер је било приједлога да се разбију у групе. Даље, требало се што прије повезати са сремским партизанима и покушати утврдити са њима даљи план заједничке сарадње. Вукмановић је одлучио да преко Тузле илегалним каналима крене за Врховни штаб, и да предложи да се у источну Босну упути нека од крајишких јединица.

Одржани су партијски састанци и четне конференције. На њима се отворено говорило о ситуацији у којој се налазила бригада, Могућност повезивања са Сремцима повратила је самопоуздање и сви су обећали да неће посустати. Тако је кратка криза била превазиђена и кренуло се ка новим задацима.

е) ПРЕЛАЗАК У СРЕМ

У селу Перићи се бригада раздвојила. Први батаљон је кренуо преко Муслиманске Маоче и Ражљева ка Буковици, а други је са политичким *комесаром* бригаде кренуо за Јабланицу, гдје је остао. Штаб бригаде са 3. батаљоном је стигао до Јабланице, одакле се продужио покрет преко цесте Лопаре—Брчко ка Буковци. Непријатељ је већ слиједио бригаду. Сјутрадан, пошто је 3. батаљон напустио Јабланицу, у село је пала једна домобранска јединица. Други батаљон је успио да избјегне напад и повукао се на Мећедник.

Приликом преласка цесте код Лопара, дошло је до мањег окршаја између 3. батаљона и домобрана и милиције, који су се дали у бјекство. Несретним случајем погинуо је замјеник команданта батаљона Миодраг Трипковић Миша, родом из Светозарева (Јагодина).

Штаб бригаде је одлучио да са два батаљона маневрише на Мајевици и у Семберији, успостави везу са сремским партизанима у Босутским шумама, у повољној ситуацији пређе у Срем, повеже се са Сремским одредом и врати са њима назад на Мајевицу. Други (ма-

јевички) батаљон бригаде остаје на Мајевици, са задатком да даље ради на мобилизацији нових бораца и повеже изоловане партизанске групе које су дјеловале у Семберији и централном дијелу Мајевице. Сматрало се да ће се подјелом у двије јаке групе непријатељу онемогућити концентричан напад и довођење бригаде у тежу ситуацију.

Око 600 четника се прикупило у селима Тутњевац и Малешевци да би напали бригаду. То су биле разноврне четничке групе Буре Бижића, Стеве Дамјановића, Радивоја Керовића и других, под командом капетана Драгослава Рачића, а овај напад је требало да прекине помирљив став и тактизирање неких четничких команданата.

Међутим, штаб бригаде је сазнао да се припрема напад. Одлучио је да прихвати борбу и покуша да разбије четнике. Стога је наређено 2. батаљону да са Јабланице крене према Буковици и нападне четнике са леђа. Нажалост, батаљон је закаснио и није стигао на поприште борбе.

Напад четника је почео 3. октобра ујутро. Десетина истурена као предстража у селу Коренита, изненађена је и дијелом уништена. Четници су брзо подишли селу Доња Буковица, на чијим су ивицама два батаљона организовала одбрану. Нападали су са два правца: Буро Бижић са својим батаљоном путем од Забрћа према Горњој Буковици, а Стево Дамјановић и Радивоје Керовић са својим батаљонима из Корените и Пипера.

Планом одбране било је предвиђено, да 3. батаљон пусти четнике који су подилазили ва блиско одстојање, да им блиском ватром нанесе губитке и онда са 1. батаљоном, пређе у противнапад. Но, због неодлучности штаба 3. батаљона противнапад није извршен, иако су четнички редови били пољуљани. У моменту увођења 1. батаљона у борбу, стигао је курир Буре Бижића са поруком да бригада може слободно проћи кроз положаје које су држали његови четници. И заиста, четници Буре Бижића су пуцали увис, преко глава партизана. Тако су се оба батаљона повукла према Забрћу.

Одлука Буре Бижића да бригаду ипропусти без борбе била је знак не само да постоје већ и да се продубљују трвења између четничких команданата. Овај Бижићев потез није проистекао из његових искрених побуда, већ је био одраз расположења његових четника, који су добрим дијелом били против борбе са партизанима. Овакво расположење је појачано политичким радом и понашањем бораца међу народом у селима кроз које је прошла бригада. Свакако да је Бижић цијенио да ће из оваквог поступка извући корист за себе, учврстити своје позиције међу својим борцима и у народу, и тако ојачати свој положај у односу на друге четничке команданте, са којима није био у dobrим односима.

У овој борби погинуло је 6 бораца: Омер Маслић, Ратко Вокић, Жарко Митровић, Дејан Вучковић, Павле Младеновић и Василије Томић.

Послије ове борбе увидјело се да треба што прије успоставити везу са Сремом и руководством сремских партизана. Одлучено је, у духу закључака донијетих у селу Перићи, да штаб бригаде са 1. и 3. батаљоном претходно привремено у Босутске шуме и тамо успостави директну везу са штабом Сремског одреда и Окружним комитетом КПЈ за Срем.

Одмах после завршене борбе са четницима код Буковице наређен је покрет према Сави. После два ноћна марша, батаљони су 5. октобра стигли у близину семберијског села Бродац. У току дана, преко партијске организације на терену, извршене су припреме за прелазак преко Саве. Омладинци су припремили три мала чамца, сваки за 6 људи. Превожење је почело 5. октобра, по паду мрака, и трајало је цијелу ноћ, док се није пребацило око 350 бораца, колико их је било у оба бригадна батаљона. Прелазак преко ријеке Саве извршен је код мјеста Лисник (око 10 км западно од Босанске Раче).

У току једномјесечног боравка на Мајевици учињено је много на политичком раду са народом. Сви су, од борца до руководиоца, објашњавали народу четничку издају, политику окупатора у распиривању братоубилачког рата, циљеве ослободилачке борбе и потре-

бу да се даљом и бескомпромисном борбом извојује побједа. Народ се увјерио да партизани нису уништени и да је бригада добро организована војна јединица спремна за борбу против сваког непријатеља и на сва одрицања и жртве. Ојачана је партијска организација на терену, успостављене везе са градовима и активирани многи симпатизери. Добијена је права слика стања међу четницима и њиховим односима са окупатором. Истовремено, успостављене су и везе са присталицама НОП-а у локалним милицијским командама и другима који су привремено служили окупатору и „НДХ”. Но, за разбијање шароликог фронта разних непријатеља, била је потребна војничка снага и оружана борба, а та снага је тек била на помолу.

Тако је завршен период сталног маневрисања по Бирчу, Романији, Мајевици и Требави, који је трајао пуна два мјесеца. То је за бригаду био најтежи период, од формирања њених првих батаљона до краја рата. Говорећи о томе, данас је тешко рећи како је руководство могло постављати и извршавати задатке на бољи и ефикаснији војнички начин. Очито, политичко дјеловање је доминирало над војним и недостајало је успјешних борби. Међутим, радило се о кадровској јединици у којој се налазио револуционарни потенцијал источне Босне, и питање је, да ли је са таквим саставом требало срљати у превелике ризике по цијену разбијања, или чак уништења?

Окупатор је са својим помагачима успио да успостави ефикасан фронт према бригади, па је упорно слиједио и нападао желећи да је доведе у ситуацију разбијања или уништења. Само висок степен покретљивости до физичког и психичког исцрпљења бораца, омогућио је да се она одржи на матичном подручју уз минималне губитке и осипање. Велика маневарска способност је омогућила да се у десетак, и више, ситуација избјегне опкољавање, и тако сачува снага која ће у повољнијим условима моћи активније војнички да дјелује. Но, морамо рећи и то, да су се и у тако тешким

условима могла проналазити рјешења за по обиму мање, али успјешније акције, без ризика да се губе људи. То би уносило више повјерења у сопствене снаге и подстицало јачање борбеног морала.

Поред скромних војничких резултата, бригада је представљала снажан, високо свјестан морално-политички и борбени колектив. И поред свих тешкоћа и тренутних колебања, увијек се налазило снаге да се преброде кризне ситуације и одржи у непријатељевом осињаку. Сваки борац и руководилац је био неисцрпан пропагатор идеја НОП-а и тумач идеје братства и јединства. Зато је борбено и политичко јединство бораца бригаде имало снажан утјецај на народ, па је улијевало наду и вјеру у побједу револуције. Имало је и изразити утјецај на диференцијацију свих војничких састава окупатора и домаћих помагача, а посебно на превазилажење братоубилачке борбе.

Тако се бригада и, поред свих објективних тешкоћа и субјективних слабости, одржала и опстала на простору источне Босне. У томе је, у 1942. години, њен значајан војнополитички допринос револуцији.

III Дио

**УДРУЖЕНЕ СНАГЕ ШЕСТЕ
БРИГАДЕ И СРЕМСКОГ
ОДРЕДА**

(октобар 1942.—фебруар 1943)

1. — РАЗВИТАК НОП-а У ВОЈВОДИНИ

Са доласком 6. бригаде у Срем, и повезивањем са партизанским снагама на том подручју, почело је ново раздобље оружане борбе у Војводини и источној Босни. Због тога ћемо укратко рећи о развоју НОП-а у Војводини, а подробније у Срему.¹

Послије капитулације бивше Југославије Војводина је била распарчана на три дијела. Бачку и Барању анектирала је Хортијева Мађарска, а градови: Нови Сад, Сомбор и Суботица проглашени су за „слободне краљевске градове“ и били непосредно подређени мађарској влади. Банат је формално остао у границама Недићеве Србије, под јурисдикцијом њемачког војног заповједника Србије, а власт су организовали и вршили фолксдојчери. Срем је укључен у састав Павелићеве тзв. Независне Државе Хрватске.

Непосредно пред рат 1941. године, у Војводини је дјеловао Покрајински комитет КПЈ и ПК СКОЈ-а са шест окружних комитета и преко 30 среских и градских комитета КПЈ и око 1250 чланова КПЈ, неколико стотина кандидата и око 3000 чланова СКОЈ-а.

Припреме за устанак су почеле одмах после капитулације, а њима је руководио ПК КПЈ за Војводину (секретар Жарко Зрењанин), при којем је формиран војни комитет на челу са Радивојем Чипановим.²

Обласни војни комитети за Срем, Банат, Бачку и Барању формиран су у другој половини јуна 1941.

¹ Војна енциклопедија, том 10 стр. 664—666, Београд,

² Погинуо у Новом Саду 5. октобра 1941, народни херој.

У мају и јуну почиње формирање мјесних десетина, ударних и диверзантских група по градовима и селима Војводине.

На састанку ПК КПЈ за Војводину, у Петровграду (Зрењанин), одлучено је, 22. јуна да се образује штаб одреда за Војводину, на челу са командантом Данилом Грујићем и политичким комесаром Светозаром Марковићем Тозом.

Неколико дана послје одлуке Централног комитета КПЈ (4. јула 41.) о почетку оружане борбе, ПК је позвао народе Војводине на устанак.

У Војводини је 1941. године формирано 12 партизанских одреда, са око 400 партизана, и десетак оружаних партизанских група и десетина.

Ноћи 21/22. августа 1941. у Срему су ослобођена 32 члана КПЈ из Митровачке казнионе. Међу ослобођенима су били: Јован Веселинов, Станко Пауновић, Слободан Бајић, Иван Мачек и други. Од ослобођених комуниста и припадника мјесних десетина формиран је 9. септембра 1941. Фрушкогорски НОП одред (око 60 бораца), а крајем септембра и Подунавски НОП одред.

Услови за вођење оружане борбе у Војводини су били веома тешки, нарочито у Бачкој и Банату. То је равничарски крај, испресијецан ријекама, а окупатори су имали подршку домаћих фолксдојчера и дијела мађарске националне мањине. Но, и поред јаких окупационих снага, које су помагали домаћи квислинзи, у току 1941. године партизански одреди су извршили преко 220 оружаних, диверзантских и саботажних акција. Окупатор је успио да разбије већину одреда у Бачкој и Банату, а терор је добио страховите размјере. Многе партијске организације су разбијене. Концентрациони логори су били пуни заточеника. У Бачкој је крајем 1941. и почетком 1942. године објешено, стријељано или отјерано у логоре око 350 чланова КПЈ и око 5000 антифашиста и родољуба.

Због све већег притиска и терора окупатора везе окружних комитета са ПК су прекинуте, па је новембра 1941. одлучено да се иде на осамостаљивање окружних комитета. Група на челу са Жарком Зрењанином

руководила је оружаном борбом у Банату, група са Светозаром Марковићем Тозом, Бранком Бајићем и Гезом Тиквицким у Бачкој, а у Срему је борбом руководио ОК КПЈ, на челу са организационим секретаром Окружног Комитета Јованом Веселиновим.

У току зиме 1941/42. године окупатори су успјели да униште партизанске снаге у Бачкој и Банату. Побијени су најбољи партијски руководиоци — скоро читав ПК за Војводину. У Банату је, од 240, у партизанским одредима остало свега 20 бораца. Убијено је преко 500, а у логоре одведено преко 4400 људи. Августа 1942. изабран је нови ОК КПЈ за јужни Банат, а децембра 1942. формиран је у Делиблатској пешчари Јужнобанатски НОП одред. У новембру 1942. погинуо је секретар ПК Жарко Зрењанин.

Мађарске окупационе власти су у овом периоду разбиле све партизанске снаге у Бачкој. Убијено је преко 3500, а кроз затворе и логоре је прошло преко 21.500 људи. И поред тешких губитака, група комуниста под руководством Светозара Марковића Тозе наставља рад на окупљању и учвршћивању снага НОП-а.

Тежиште се пренијело на подручје Сомбора, Куле, Врбаса, Турије и Чуруга, гдје су формиране нове организације КПЈ, ударне и диверзантске групе. Но, ускоро НОП трпи нови губитак. У сукобу са фашистима 19. новембра 1942., погинуо је предсједник Покрајинског НОО Бранко Бајић, а рањен је и заробљен Светозар Марковић Тоза организациони секретар ПК Војводине (стријељан је 9. фебруара 1943.).

Устанак се у 1942. години најжешће размахнуо у Срему. Почетком децембра 1941. у Пећинцима је одржано Окружно партијско савјетовање, на коме су донијете одлуке за организацију и даљи развој борбе у Срему. Формиран је штаб НОПО за Срем, а по селима и градовима мјесне десетине, водови и чете. У току зиме 1941/42. године, партизанске снаге су, због специфичних услова земљишта, углавном дјеловале по селима, а у марту 1942. прикупиле су се на Фрушкој Гори. До краја јуна извеле су преко 30 успјешних акција на усташе, домобранске посаде и транспорте. Средином јула 1942. формиран је Посавски НОПО одред

у југоисточном Срему, а у Босутским шумама Босутска партизанска чета.

У току лета је Фрушкогорски одред нарастао на око 350 бораца, Подунавски на 250, Посавски на 150, а Босутска чета на око 100 бораца. Ослобођена територија је обухватала око 40 села. У њима се одвијао интензиван политички рад, организовани су НОО и друге антифашистичке организације. Број чланова КПЈ је у то вријеме нарастао на око 300, а чланова СКОЈ-а на око 600. У свим ослобођеним и полуослобођеним селима и мјестима формиране су организације НОП-а и успјешно је организована нова народна власт преко мјесних и општинских НОО.

2. БРИГАДА У СРЕМУ

а) БОСУТСКЕ ШУМЕ И СУСПРЕТ СА СРЕМЦИМА

Јесен 1942. године била је суха и топла. Долазак у равне Босутске шуме био је велика промјена за борце, нарочито за оне из 1. батаљона, који су са извјесном зебњом претпостављали могућност вођења борбе у овој непрегледној и непознатој равници. Истога дана по доласку успостављена је веза са командом Босутске партизанске чете, која је дјеловала у овој пространој шуми између Сремске Раче, Моровића, Винковаца и Брчког. Команда чете је организовала исхрану. Хљеб је набављан из Сремске Раче, Вишњићева и семберијских села преко ријеке Саве. Месом су се јединице снабђевале у самим шумама, пуним чопора свиња које су се храниле храстовим жиром.

Трећи одред (Сремски), који је тада био под командом 3. оперативне зоне Главног штаба Хрватске, држао је под својом контролом већи дио сремског територија, изузев већих градова и насеља, и задавао Нјемцима и снагама тзв. НДХ велике бригае, стално угрожавајући жељезничку пругу Београд—Загреб. Због тога је, крајем августа и почетком септембра, непријатељ организовао на њега офанзиву јачих размјера.

Иако је у офанзиви учествовало преко 10 батаљона са артиљеријом и другим јединицама, Сремски одред је успио да изманеврише опкољавање и уништење; Фрушкогорски батаљон се пребацио у Босутске шуме, па се вратио на Фрушку Гору, а Босутска чета је привремено прешла у Семберију. Непријатељ је убијао и палио све на шта је наишао. На звјерски начин поубијано је или одведено у логоре, преко 6000 становника — сви који нису успјели да се склоне или сакрију.

У офанзиви су погинули командант и политички комесар одреда Борђе Марковић и Станко Пауновић.

Нијемци су блокирали ријеку Саву, очекујући прелазак 6. бригаде у Срем, и блокада је трајала све до краја септембра. Њемачке, усташке и домобранске посаде налазиле су се у Сремској Рачи, Вишњићеву, Моровићу, Врбањи, Дреновцима и дуж жељезничких пруга Винковци—Београд, Шид—Сремска Рача, Винковци—Брчко. Са босанске стране, у Брчком и Бијелини, такођер су биле стациониране непријатељеве посаде.

Први задатак у таквој ситуацији био је да се што прије успостави веза са штабом Сремског одреда. Ради тога је кренуо Угљеша Даниловић на Фрушку Гору, гдје је требало да усклади даљи рад између бригаде и одреда. За то вријеме изведен је напад на два непријатељева упоришта: са 1. батаљоном на Врбању и са трећим на Кузмин. Зима је била на прагу, и борце је требало одјенути и обути, а недостајало је и муниције.

У мјесту Кованлук, у коме је бригада логоровала, остављен је Хасан Бркић, са једном десетином, да сачека повратак Угљеше Даниловића, да по, могућности, успостави везу са Семберијом и другим батаљоном који је остао на Мајевици, а посебно, да прати покрете непријатеља, јер је, по свим знацима, припремао напад.

Напад на Врбању извршен је 10. октобра око иодне. То је велико село недалеко од жељезничке пруге Брчко—Винковци. Врбању је бранила једна сатнија домобрана са домаћим усташама, смјештеним у основној школи, у којој се у вријеме напада одржавала настава.

Батаљон је непримијеђен подишао селу кроз кукурузна поља. Друга чета је имала најтежи задатак, јер је нападала са сјевера, цестом која од Винковаца води кроз село за Брчко. Да би што прикривеније дошла до школе, која се налазила у центру села, командир Миљенко Цвитковић се послужио варком. Прикупио је сељачка кола и распоредио их ширином цијеле цесте, а за њима је наступала чета. Прва чета је нападала на источну ивицу села, такође према основној школи, 3. чета је била у резерви и обезбјеђивала позадину од правца села Сољани, а четврта је обезбјеђивала правац од Винковаца и жељезничке пруге Винковци—Брчко, која пролази око четири километара западно од Врбање.

Изненађење је постигнуто, али не истовремено од обје чете које су нападале на школу. Друга чета, заклоњена колима, дошла је у центар села до основне школе и цркве. Убијено је десетак домобрана и усташа који су сједили пред школом, али она није заузета. Прва чета је закаснила да изврши напад, што је омогућило непријатељу да среди и организује одбрану из школе и цркве. У приземљу школе налазила су се дјеца, а на првом спрату домобрани. Због дјеце је напад обустављен, школа је блокирана и почело је извлачење плијена.

Док је евакуисан плијен, непријатељ је успио да се среди и постави митраљез на торањ од цркве, са којег је имао одличан преглед, а ускоро је дошла у помоћ и посада из села Сољани. Чета која је осигуравала правац од Сољана била је изненађена због небудности, али је ипак успјела да задржи непријатеља. Како је плијен био углавном извучен, и тиме циљ напада постигнут, наређено је повлачење. Из села је извучено доста разне опреме, тако да су се борци добро обукли. Од оружја су заплијењена 2 пушкомитраљеза, око 20 пушака и неколико сандука муниције, затим радио-апарат, и знатне количине хране. У борби су погинули Димитрије Новосел из Жабљака и Душан Короња из Булога—Сарајево, а 3 борца су рањена.³ Непријатељ је имао око 15 мртвих и рањених.

³ Архив VII, к. 989, п. 2, бр. рег. 11/1.

Батаљон се вратио 13. октобра на зборно мјесто у Кованлук. Хасан Бркић, је саопштио да су Нијемци и усташе из Моровића, Вишњићева и Сремске Раче истог дана, по одласку батаљона на задатке, упали на мјесто логоровања као и да су појачали контролу обале ријеке Саве, па се веза са Семберијом није могла успоставити. Због тога је на обалу Саве, на мјесто звано Домускела, упућена друга чета 1. батаљона, која је, поред осматрања имала задатак да организује засједе и зароби неког непријатељског војника, како би се дошло до података о непријатељевим намјерама.

И 3. батаљон је успјешно извршио задатак. Напад на посаду у Кузмину изведен је ноћу 11. октобра. Ово веома богато село налази се на прузи Загреб—Београд, а његово становништво је у односу на НОП било подијељено. Водичи, борци Босутске чете, имали су податке о породицама фолксдојчера и неких трговаца које су биле непријатељске расположене, па су напад у економском погледу осјетиле само оне. У селу се налазила мања њемачка посада јачине вода, која је обезбјеђивала жељезничку пругу, а уз њу је било и нешто домаћих усташа и фолксдојчера. Батаљон је по мраку непримијењено ушао у село, запосјео раскрснице и излазе и блокирао зграду у којој се налазила њемачка посада. Једно њемачко одјељење, које је патролирало, наишло је на засједу и било уништено. Непријатељ је имао 10 мртвих и више рањених⁴, а заплијењена је знатна количина одјеће и обуће, па су се борци добро одјенули и обули. У зору се батаљон повукао без губитака и преданио у шуми код Кузмина.

Непријатељ је истог дана почео прикупљати своје снаге у околним мјестима. На засједу која је постављена на цести Кузмин—Босут, наишла су два камиона усташа, од којих је десет убијено и неколико рањено, а камиони су запаљени. Том приликом је погинуо ше-снаестогодишњи партизан Десимир Чворић из Шековића и пушкомитраљецац Жарко Херцег.

⁴ Архив VII, к. 989, б. 2, бр. рег. 11/, и Зборник IV, књ. 11, док. бр. 140.

Истог дана је, пред пад мрака, са Фрушке Горе стигла колона Фрушкогорског батаљона са штабом Сремског одреда. Пошто није очекивао њихов долазак, батаљон се развио у стрелце и спремио за борбу, претпостављајући да је то непријатељева јединица. Када су борци препознали другове Сремце, настало је срдечно другарско здрављење. Био је то радостан сусрет босанских и сремских партизана. Од формирања, борци бригаде се нису сусрели са друговима по оружју, па је сазнање да се и у овом крају води борба за исте циљеве и идеале разбило осјећање усамљености.

У штабу одреда били су: Станко Лужајић Милан, Лука Мркшић Мишо, Стеван Јовичић, Радослав Јовић Мишко, Срета Савић Коља и други. Они су изложили војно-политичку ситуацију у Срему и своје намјере.

Ситуација у Срему је била слиједећа: после непријатељеве офанзиве у августу, према наређењу штаба 3. оперативне зоне Хрватске, извршена је реорганизација свих партизанских јединица у Срему. Од дотадашњих одреда формиран је 3. одред 3. оперативне зоне Хрватске, у чији састав су ушли ранији Фрушкогорски одред као 1. батаљон, Подунавски одред као 2. батаљон, Посавски одред као 3. батаљон и самостална Босутска чета.

Први батаљон је углавном, дјеловао на Фрушкој гори 2. у источном, 3. у јужном Срему, а Босутска чета у Босутским шумама. Људства је било довољно и свакодневно су се јављали нови добровољци, који нису могли бити примљени јер је недостајало наоружања. У офанзиви непријатељ није постигао војнички успјех. Попалио је логоре (бајте и базе) и објавио у својим извјештајима да је „очистио“ Фрушку гору. Посебно се окомио на недужно становништво. Убијено је и одведено у логоре око 6000 људи.

Одред се за вријеме офанзиве дијелом повукао у Босутске шуме, а потом вратио на Фрушку гору. Штаб одреда је имао намјеру да се са батаљонима у току зиме пребаци у Славонију. Такво наређење је добио од штаба 3. оперативне зоне, јер је преко зиме било тешко опстати у овом огољелом и равничарском крају, у којем су услови за борбу били доста неповољни због

велике комуникативности и густо распоређених непријатељских посада у свим важнијим мјестима.

Дотоворено је да бригада и одред уједине своје снаге и дјелују заједно, јер је према подацима о концентрисању непријатељевих снага у Моровићу, Сремској Рачи и Брчком, као и довођењу његових јединица на обале ријеке Саве, између Брчког и Сремске Раче, било очито да непријатељ припрема озбиљнији напад. Због тога је одлучено да се бригада и одред повуку према западу, а да потом, поред Шида, пређу на Фрушку гору, гдје је требало да се прикупе и остале јединице одреда из источног и јужног Срема. Послије консултовања са Окружним комитетом Партије, који се налазио у источном Срему, требало је донијети заједничку одлуку: да ли кренути према Славонији или преко Саве на Мајевицу? Другови из ПК Партије и штаба бригаде, као и сви борци, стајали су на становишту да треба кренути према источној Босни. Коначна одлука је остала отворена и послије тога, наређен је покрет. Око подне, 14. октобра, батаљони бригаде, Фрушкогорски батаљон и Босутска чета стигли су, са штабовима, у мјесто звано Дворац⁵. Ту је дат одмор, а предстраже су истурене према селима Моровић и Јамена.

6) БОБРА СА НИЈЕМЦИМА КОД ДВОРДА
(14. октобра 1942)

Послије августовске офанзиве њемачка команда је процијенила да се војна ситуација у Срему постепено смирује. За Нијемце је било најважније да обезбједе комуникације између Београда и Загреба и тако осигурају везу и снабдјевање трупа у Србији, Бугарској и Грчкој.

⁵ Мјесто Дворац је на карти 1:100.000 означено као ловачка кућа на Филиповом путу. То је шумска просјека ширине 30—40 метара, са путем који повезује Моровић са Јаменом. Ловачка кућа „Дворац“ налази се између Јамене и Моровића. Тада је то било згариште — нопаљено у ранијим борбама са Нијемцима.

V октобру су Срем контролисале јединице њемачке 717. дивизије, уз помоћ неколико усташко-домобранских батаљона. Непријатељ је привлачио и нове снаге, а обала ријеке Саве је блокирана. Посаде у Вишњићеву, Босуту и Сремској Рачи су појачане новим снагама, а на босанској страни, у Бијељини и Брчком, пристигле су јединице њемачке 718. дивизије, чији је један батаљон пребачен у село Јамену.

Штаб Сремског одреда је располагао са подацима да се припрема напад на партизанске батаљоне који су се налазили у Босутским шумама. Штабови бригаде и одреда су се раније договорили да са јединицама крену 14. октобра, прије подне, према мјесту Дворац. Тада још није било познато да предстоји напад и из правца Брчког, односно Јамене. План штабова бригаде и одреда се састојао у замисли да се са главнином одмакне од Вишњићева према западу, како би се добио већи простор за маневар и лакше извршило пребацивање на Фрушку гору. Према Вишњићеву су остављене двије чете, једна 3. батаљона и једна Фрушкогорског батаљона, а са њима је остао и Милош Зекић, замјеник команданта 3. батаљона. Њихов задатак је био да погодним дејствима задржавају непријатеља, уколико из Вишњићева и Сремске Раче нападне према Дворцу. Дан раније је 2. чета првог батаљона упућена на Саву, на мјесто звано Домускела.

Један батаљон 718. њемачке дивизије⁶ је 14. октобра прије подне кренуо из Јамене, Филиповим путем, према Моровићу, не претпостављајући да се партизани налазе код Дворца, јер су они ту стигли истога дана око подне. Због тога су се Нијемци кретали прилично слободно, без већих мјера опреза. Предстража бригаде, која је била добро маскирана, пропустила је њемачку претходницу на бициклима. Први пуцањ био је знак за узбуну. Батаљони, који су се већ постројавали, снашли су се брже од изненађених Нијемаца, па се главнина њемачког батаљона нашла под дејством блиске пјешадијске ватре. Из маршевске колоне Нијемци се

⁶ Зборник ХП књ. 2 док. бр. 168 стр. 820, том IV књ. 11, док. 140.

иису могли развити за борбу, већ су запосјели шанац дуж Филиповог пута и пружили жилав отпор са мјеста на којем се ко затекао.

Први батаљон бригаде и Фрушкогорски батаљон са Босутском четом распоређени у полукруг, извршили су јуриш на чело и средину њемачке колоне и дошли у њихову непосредну близину на самој ивици шумске просјеке (Филипов пут). Чело и средина њемачке колоне нашли су се под концентричном ватром, тако да се нису могли пробити према Моровићу. Бацачка и митраљеска чета њемачког батаљона су, такође, биле под блиском ватром, па због тога у току борбе уопште нису употребљаване. Трећи батаљон, који се налазио нешто позади, добио је задатак да нападне на зачеље колоне, и када је, изненада, упао међу њемачку комору Нијемци су се нашли у полуобручу.

Борба је било оштра и крвава. Нијемцима је онемогућена одступница, па су се бранили запосјевши ивицу просјеке, а партизанске чете, због брисаног простора, нису могле кренути на одлучни јуриш. Када је у сумрак борбена напетост достигла врхунац, Друга чета 1. батаљона је са командиром Миљенком Цвитковићем, самоиницијативно стигла са Домускеле и нападала њемачки стрељачки строј са леђа. Чело и средина колоне су под појачаном ватром Првог и Фрушкогорског батаљона попустили и Нијемци су почели да се повлаче. Дијелом снага, и под заштитом мрака, успјели су да се пробију кроз борбени распоред 3. батаљона и нађу спас бјекством према Јамени и Брчком.

Партизани су показали примјере изузетне храбрости, а нарочито жестоке борбе вођене су око кола на којима се налазило тешко наоружање и муниција. На сваки јуриш партизанских бораца Нијемци су изводили противјуриш. Борба се водила прса у прса, а столетни храстови су били једини заклон за борце. Како су Нијемци били добри стријелци, свака, и најмања, несмотреност или несналажљивост коштала је живота. Наши борци су тек пред мрак успјели да заузму кола.

У овим шумама се веома тешко оријентисало, па је 3. батаљон, који је водио борбу са зачељом колоне, отприлике километар, па и нешто више, од Дворца, из-

губио везу са штабом бригаде. Зато је стрелачки строј био прекинут, што је омогућило Нијемцима да дио снага извуку из обруча.

Са 3. батаљоном је успостављена веза сјутрадан ујутру.

Војо Илић, командант батаљона, одвојио се за вријеме борбе са батаљоном у пространој и густој шуми и стигао бригаду другог дана код села Батровци. Он је испричао занимљиве детаље из борбе, јер, док је она трајала, штаб бригаде није са њим имао везу. Кад је пукла прва пушка, 3. батаљон се прикупљао нешто иза 1. батаљона и, према наређењу штаба бригаде, кренуо је трчећим кораком да нападне зачеље њемачке колоне. Борци су се кроз густу шуму непримијетно привукли, напали на Нијемце, који су се добро бранили, и збили их око коморе на Филиповом путу. Међутим, нису могли да пређу преко пута, а у сумрак је по nestало муниције. Срећом, отргао се муницијски коњ из њемачке коморе и пошао према нашим борцима, који су га ухватили и тако се снабјели муницијом. Са падом мрака, Нијемци су почели да одступају по групама: једни Филиповим путем, а други између наших батаљона, зашавши иза 3. батаљона. Војо Илић их је са једном четом гонио и у мраку изгубио везу са батаљоном. Лутао је цијелу ноћ и некако се оријентисао помоћу карте Југославије коју је као рекламу штампала „Алга“. Како му је био познат даљи правац покрета бригаде, кренуо је на сјевер према Фрушкој гори. Код ријеке Стубе је наишао на свјеже трагове људи и коморе, па је у почетку мислио да су туда прошли Нијемци, но, када је на путу нашао бачен клип кукуруза и плетену торбу (такве торбе су носили Сремци) закључио је да су то били наши. Остале двије чете 3. батаљона су се после борбе прикупиле, сакупиле прилично плијена и сјутрадан, у зору, ступиле у везу са штабом бригаде.

Нијемци су у овој борби претрпјели потпун пораз. На мјесту борбе остало је преко 200 њихових војника, што погинулих, што рањених. Заплијењена је читава комора батаљона, радио-станица, 3 минобацача са 160 мина, 5 „шараца“, 2 аутомага, доста пушака и преко

20.000 метака, и велике количине одијела, ципела, чизама и др., као и застава батаљона.

Партизани су имали 20 мртвих и 30 рањених. Погинули су добри и храбри борци и руководиоци: Мустафа Бехмен Мујо из Сарајева, Мирко Караћ из Зенице, Маруновић Војо и Буровић Томан Томо из Даниловграда, Милош Димитријевић Учо из Тетова, Јакица Камхи из Сарајева, Мухаремовић Сретен из Соколца, Ортић Мићо из Крупња, Тамбур Максо из Рајловца и Кањерић Цвјетко из Шековића. Погинуло је и десет бораца из Фрушкогорског батаљона и Босутске чете, а командант Марко Перичин Камењар је рањен.⁷

Двије чете 1. батаљона, са Милошем Зекићем извршиле су свој задатак у правцу Вишњићева. Чим је запуцало, Нијемци и усташе су из Вишњићева кренуле према Дворцу, али су их чете задржале, а мрак је прекинуо борбу. Ч току ноћи чете су се пребациле преко Босута и сјутрадан преданиле у кукурузним пољима, јужно од Кузмина. Падом мрака кренуле су на Фрушку гору, гдје су сачекале бригаду.

Борба са Нијемцима код Дворца била је од великог значаја за војничко учвршћивање бригаде. То је, последице двомјесечног крстарења и маневрисања, била прва већа борба, и то са Нијемцима, која се успјешно завршила. Борци су се добро обукли и обули, снабдјели оружјем и муницијом и, што је наважније, стекли самопоуздање. То је била прва заједничка борба босанских и српских партизана, који су се у њој збратимили и од тада заједнички ратовали до коначног ослобођења земље.

Сјутрадан Нијемци нису покушали да се врате на бојиште, јер им је уништење већег дијела батаљона пореметило планове напада. Патроле, које су упућене на мјесто борбе, наишле су на страховит приказ. Дуж Филиповог пута лежали су један до другог погинули. Нијемци су се борили до посљедњег. Било је неколико покушаја предаје, али је сваки спријечен метком подофицира-командира. Нијемци су 15. и 16. октобра ту кли артиљеријом дуж Филиповог пута и око Дворца, и

⁷ Прва војвођанска бригада стр. 22, Институт за историју Нови Сад, 1979. г. Архив VII, к. 989, б. 2, бр. рег. 11/1.

опрезно наступали од Јамене, Моровића и Вишњиће-ва, затварајући обруч у коме су окружили само мртве.

И наши губици су били осјетни. Из строја је избачено 50 бораца (20 погинулих и 30 рањених), али је побједа била толико увјерљива да су овако велики губици потпуно схватљиви.

У шуми Напрећава (јужно од села Липовац) налазили су се 16. октобра бригада и Фрушкогорски батаљон. Док су обављане припреме за одлазак на Фрушку гору, на ивицама шуме су постављене замаскиране страже које су задржавале свакога, како би се присуство партизана одржало у тајности. Карата тог терена није било, а пут за Фрушку гору познавали су само другови из Фрушкогорског батаљона. Према одређеној маршрути требало је заобићи село Батровце, у коме се налазила усташка посада, прећи скелом Босут и даље, јужно од Шида (4 км), проћи између села Мала Вашица и Адашевци, затим прећи жељезничку пругу Шид—Сремска Рача и код села Бачинци пругу Загреб—Београд, а одатле продужити на западне огранке Фрушке горе. Дужина маршруте била је око 30 км и требало је прећи у ноћи 16/17. октобра.

Посебну тешкоћу представљали су рањеници. Од око 30 рањеника, колико их је било, 20 непокретних је натоварено на кола. Поред десетак кола са тешким рањеницима, било је још много плијена, хране, муниције и друге опреме, а недостајали су товарни коњи. Пут је водио кроз село Батровце, у коме се налазила усташка посада, а које се није могло заобићи са колима због дубоких канала. Одлучено је да га батаљони заобиђу са обје стране, а да вод партизана обучених у њемачке униформе, прати болницу и комору кроз село. У случају да дође до борбе требало је напасти на село и прокрчити пут рањеницима и осталој комори. Међутим, варка је успјела. Усташе су опоменуле вод „Нижемаца“, који је пратио кола, да су у близини партизани. Командир вода Мелента Бошњак, и Милош Поповић Бурин су, на слабом њемачком језику, отјерали усташе са цесте и комора је прошла без борбе. За то вријеме је један батаљон, такође на превару, ухватио скелецију и осигурао прелаз преко Босута. Тако је ци-

јела колона прошла несметано поред Батроваца и прешла Босут.

Даљи покрет је био врло напоран. Дуга колона је у саму зору стигла на пругу Београд—Загреб, код жељезничке станице Бачинци. У моменту када је претходница стигла до пруге спуштене су рампе, јер је пролазио воз, а њемачка посада на жељезничкој станици осјетила је присуство колоне, запосјела жељезнички насип и отворила ватру. На команду на јуриш, колона се сручила на групу Нијемаца, неколико побила а остале растјерала, прешла преко пруге и поломила рампе, те тако болници и комори омогућила прелаз. Када је из Шида наишао оклопни воз, колона је већ била одмакла и ухватила се западних падина Фрушке горе.

Први батаљон је упућен у село Прњавор да прикупи храну, а колона је кренула обронцима Фрушке горе према истоку. Покрет је настављен и у току цијелог слиједећег дана 17. октобра. Приликом преласка цесте Илок—Ердевик, разбијена је непријатељева засједа. У борби је погинуо један борац, а два су била рањена. Бригада је 18. октобра са Фрушкогорским батаљоном стигла на мјесто Венац—Хајдучки Брег, гдје се улогорила и остала сво вријеме боравка на Фрушкој гори.

ц) НА ФРУШКОЈ ГОРИ

Од првих дана устанка у Срему КПЈ је обезбиједила снажан утјецај и имала подршку становништва. Због политичког јединства није било услова за опстанак четничке организације, иако је било неколико покушаја да мање четничке групе или појединци пређу из Србије и Босне. Они су, чим би прешли Саву, бивали откривени од будног ока партизана, ухваћени и изведени пред суд. Народна власт је била организована у већини мјеста и насеља, без обзира да ли су се налазила на ослобођеној, полуослобођеној или неослобођеној територији. Изузимајући брежуљкасте крајеве Фрушке горе, шуме и мочваре у јужном и источном Срему и Босутским шумама, гдје је ослобођена тери-

торија имала стални карактер (од офанзиве до офанзиве), остала мјеста даље од комуникација, осим већих градова, сматрана су полуослобођеном територијом, на којој су преко ноћи партизани били потпуни господари. Домобранске посаде, уколико су се ту налазиле, забарикадирале би се у касарнама или школама и чекале свануће.

Скоро свако домаћинство је изградило и уредило „базу“, подземно склониште у кући, или ван ње, у коју би се склањали укућани, нарочито активисти НОП-а, у случају наиласка Нијемаца или усташа. Сремци су имали великог смисла и искуства у изради оваквих база, које је непријатељ врло тешко откривао. Њих је било и на Фрушкој гори, а служиле су као склоништа за рањенике, и оставе за резервну храну и др. Болнице су, такође, биле размјештене по базама. О исхрани болесника и њиховој њези бринуо је народ, односно људи које би задужила народна власт. Одред није имао лекара, а оскудијевало се и у лијековима. У случају хитних интервенција лекар је долазио из Сремске Митровице, и то ноћу, да га не би открио непријатељ, а по пружању помоћи поново се враћао у град. Није било необично да група, па и чета, из јужног или источног Срема, колима, наравно ноћу, поред Митровице или неког другог упоришта дође на Фрушку гору.

Све је то за борце, који су у источној Босни водили борбе под сасвим другачијим условима, било ново и изненађујуће. Сремци су бригаду топло дочекали, а чим је стигла на мјесто одређено за логоровање из база је извађена разноврсна храна. Већ другог дана народ из околних села је, нарочито из села Манђелос, доносио хране у изобиљу. Тако су, на примјер, патроле ноћу са салаша око Митровице довлачиле пуна кола меда, 3. батаљон је навелико кувао халву. Настали су дани којих ће се борци 6. бригаде дуго и дуго сјећати. Тако јединствен народ, срдчан пријем, пажња којом су били окружени, тешко се могу описати. За 15 дана, колико је бригада боравила на Фрушкој гори, борци су се опоравили толико да се многи нису могли препознати.

3. ОДЛУКА О УДРУЖИВАЊУ БРИГАДЕ И ОДРЕДА И ПРЕЛАЗАК НА МАЈЕВИЦУ

Боравак на Фрушкој гори је искоришћен за сређивање бригаде и одреда. Тих дана је на састанку, коме су присуствовали представници Окружног комитета КПЈ за Срем, штаба одреда, Покрајинског Комитета КПЈ за БиХ и штаба бригаде, донијета одлука која је имала далекосежан значај за даљи развој НОП-а у Војводини и источној Босни. Према овој одлуци требало је да главне снаге одреда, заједно са 6. бригадом, пређу у источну Босну, на Мајевицу, а 3. одред да се реорганизује и то: од Фрушкогорског и Подунавског батаљона да се формира Сремски партизански одред, који ће прећи у источну Босну. Трећи, Посавски батаљон, јачине 184 борца, улазио је привремено у састав 6. бригаде, а њена два батаљона су се попуњавала са још 75 бораца. У Срему је требало да остане новоформирани 4. батаљон, и да, зависно од ситуације, дјелује по групама, изводи мање акције и ради на мобилизацији нових бораца, као и да одржава везу са Босном и Сремским одредом и организује пребацивање хране на Мајевицу.

Бригада је знатно ојачана привременим уласком Посавског батаљона и попуном 1. и 3. батаљона. У Посавском, четвртом батаљону бригаде, борци су били већином из редова радника из Земуна и радника „кубикаша“ који су радили на каналима у јужном Срему.

У штабу батаљона били су: Илија Богдановић Чича, Бранко Пешић Бели, Милан Веселиновић Фећа, Душан Вукасовић Диоген, Милан Стефановић Матроз и Бошко Јокић Миле, а у командама чета: Милан Јешић Ибро, Живојин Контић Корчагин, Живота Ранитовић Соко, Стево Жутић Баћа, Светозар Матић Весник, Мићо Курувија, Борће Вуњак, Живко Живанов Срце, Бора Војводић, Живко Цакула, Миленко Веркић, Душан Визић и др.⁸

Сада је бригада имала око 800 бораца (рачунајући и 2. батаљон који се налазио на Мајевици), сврстаних

⁸ Сваки сремски партизан имао је партизанско име — надимак.

у четири батаљона и пратећу чету. Од наоружања је имала 35 пушкомитраљеза, 2 минобацача и 2 митраљеза. За бацаче је било доста мина, као и муниције: на пушкомитраљез око 300, а на пушку по 60 метака. На Фрушкој гори је формирана пратећа чета. Од наоружања је имала 2 минобацача и вод митраљеза, (тешких „шараца“) заплијењених у борби код Дворца. Пионирску улогу у формирању и обучавању људства имали су другови: Ервин Салзбергер Станко, Ахмет Бонлагић, Садик Кардушић Дик, Бамил Казазовић, Ново Пајдак, Милан Његован, Есад Ченгић, Акиф Бешлић и други, као и командир митраљеског вода Мијо Керовић Гуја. Било је проблема са таблицама гађања којих није било, но, њих су саставили Салзбергер и Бешлић, резервни официри бивше југословенске војске. Пратећа чета је у многим борбама на Мајевици и Романији одиграла важну улогу у разбијању и деморализацији непријатеља — нарочито четника.

Сремски партизански одред је сада имао два батаљона: Први — Фрушкогорски и Други — Подунавски. Фрушкогорски батаљон је имао 232, а Подунавски 208 бораца. Били су наоружани нешто слабије од бригадинских батаљона: имали су по четири пушкомитраљеза, и пушке разних модела, међу њима доста трометки и дво>метки.

Штаб 1. батаљона су сачињавали: Милош Зекић⁹, Слободан Бајић Баја, Борће Бикички Ројник, Драго Дикић Вања, а 2. батаљона: Дамјан Петковић Велики, Војислав Живановић Цокеј, Димитрије Шешеринац Геца, Борће Бошковић Бата.

Тих дана је упућен у Босну Перо Косорић, са задатком да успостави везу са 2. батаљоном бригаде, и да са Тодором Вујасиновићем, који је остао у Семберији, изврши припреме за прелазак преко Саве, за шта је, преко организација на терену, требало прибавити до-

⁹ Кратко вријеме после тога, за 2 мјесеца, сваки батаљон је имао 12—14 пушкомитраљеза, а пушке старих модела замијењене су маузеркама.

¹⁰ Командант Фрушкогорског батаљона Марко Перичић Камењар је био рањен у борби код Дворца, па је привремено за команданта одређен Милош Зекић.

вољан број чамаца. Нијемци су поново припремали напад на Фрушку гору. Уз жељезничку пругу Загреб—Београд, између Шида и Сремске Митровице, стигле су нове њемачке јединице, са танкетама, а примијећено је и концентрисање непријатељских јединица у Шиду и мјестима на десној обали Дунава. Како су шуме Фрушке горе биле већ прилично огољеле, припреме за одлазак у источну Босну су убрзане и завршене крајем октобра. Покрет је извршен ноћу 2/3. новембра, правцем између села Стари Дивош и Бингула и даље, између Кузмина и Мартинаца, ка шуми Кљештевица (источно од села Босут). Марш је био напоран. Тешка оријентација у непрегледној сремској равници, слаби водичи и велики број дубоких канала отежавали су покрет и завели колону, тако да је тек у јутарње часове 3. новембра стигла на жељезничку пругу Загреб—Београд. Посебну тешкоћу у маршу чинила је пратећа чета — „магарећа колона“, како су је називали борци. Први пут засамарена грла нису била научила да иду у колони под товаром, па када је требало прећи жељезничку пругу стала су као укопана. У том моменту је наишао воз, неки војнички транспорт, што је пореметило ред на маршу. Сваког магарца борци су морали на рукама пренијети преко пруге, и тек тада се њихова ћуд покорила вољи коњоводаца.

Нијемци су почели напад на Фрушку гору ноћу 2/3. новембра. Колоне из Шида, Митровице и Илока су наступале према Венцу, мјесту гдје су логоровали бригада и одред, у намјери да их у само свануће изненаде. Међутим, њихове и партизанске колоне су се мимоишле, и Нијемци су изненадили само неколико теренаца, који су у току ноћи и после одласка бригаде и одреда, остали да „базирају“ преосталу храну и опрему. Истовремено су, ради овог напада, напуштена мјеста Кузмин, Мартинци и обезбјеђење жељезничке пруге Загреб—Београд, између Шида и Митровице, па је колона прешла пругу без борбе.

По мраку, 3. новембра, продужен је марш према Сави. Требало је прећи преко моста на Босуту. Ријека се није могла прегазити, јер су усташе у селу Босут затвориле брану и подигле ниво воде. Претходница

колоне, 4. батаљона, изненада је упала у село Босут, запосјела мост, блокирала усташку посаду и тако омогућила прелаз преко ријеке читавој колони. Даљи марш је текао без тешкоћа, и 4. новембра, у свануће, колона је стигла на обалу Саве, преко пута села Бродац. Било је хладно јутро. Преко Саве, у даљини, видјели су се обриси огранака Мајевице. Био је прошао тек мјесец дана од како је бригада напустила Босну, а борцима се чинило да је прошао читав вијек. Они су радосно очекивали час када ће опет ступити на босанско тло. Сигурност и одлучност на лицу сваког иојединца наговештавали су велике догађаје, и, они су, заиста, за 6. бригаду и цијелу источну Босну били врло близу.

Припреме за прелаз преко Саве извршене су успјешно. Тодор Вујасиновић и Перо Косорић су преко партијске организације у Семберији обезбједили 18 чамаца. У 10 мањих је могло ући 4—8, а у 4 велика по 10 бораца. Чамци су били потопљени у врбацама на обали и тако скривени од непријатељевих патрола, које су још с времена на вријеме крстариле обалом. Веза са 2. батаљоном још није била успостављена, али су добијени подаци о нападу четника на семберијска села и о томе да се они налазе у близини. Пребацивање је извршено са обезбеђењем. На обали су постављени бацачи, а „шарци“ стављени на врхове дрвећа. У првом ешелону били су сви митраљесци једног батаљона. „Флотила“ од 18 чамаца отиснула се преко Саве у први мрак. Како није наишла на непријатеља, без муке се ухватила друге обале и обезбједила мостобран. Пребацивање је трајало читаву ноћ, и поново је било најтеже са пратећом четом. Товарна грла нису хтјела у воду, и није било те снаге која их је могла с мјеста покренути. Морала су бити везана и тако утоварена у чамце пребацивана су преко ријеке. Међутим, пребачено их је само десетак, а толико их је остало у Босутским шумама. На исти начин је пребачено и око 100 свиња, као резервна храна.

Пред зору је успостављена веза са 2. батаљоном, који је са политичким комесаром бригаде остао на Мајевици. Он је мјесец дана маневрисао, нападајући ма-

ње четничке саставе, а нанио је озбиљан пораз једној четничкој групи која је упала у Трнову. Баш тих дана, почетком новембра, четници су припремали са јачим снагама напад на батаљон који се спустио у Семберију. Капетан Рачић је најзад успио да прикупи четничке батаљоне Прњатовића и Бижића и да са њима организује напад. Четничке колоне су кренуле према Бродцу, али су се, када су обавијештени да се бригада и Сремски одред пребацују преко Саве, хитно повукли одакле су и дошли.

Други батаљон бригаде је за ово вријеме попуњен добровољцима, па је нарастао на око 200 бораца. Његовостанак на Мајевици се показао корисним. Својим присуством је сачувао многа семберијска села и организације НОП-а од четничких зулума. Штаб батаљона је веома добро познавао ситуацију, па је то омогућило да се план борбе против четника успјешније разради.

Тако је 6. бригада била поново на окупу, али сада бројно јача, добро наоружана, прекаљена и, што је најважније, увјерена у своју снагу и могућност да извршава веће и теже задатке.

Одлука да 6. бригада и Сремски одред удруже снаге и заједно пређу у Семберију и на Мајевицу, отворила је широке могућности за борбено и политичко повезивање и усклађивање војних дејстава војвођанских и источnobосанских јединица. То је позитивно утјецало на даљи развитак народноослободилачког покрета, борбе и социјалистичке револуције у Војводини и источној Босни, а нешто касније и у Србији. Тако је превазиђена територијална изолованост Срема, а нешто касније и осталих крајева Војводине.

Иницијатива за доношење ове одлуке потекла је од руководства НОП-а из источне Босне. Њу је прихватило руководство у Срему, а касније и у Војводини. Ову одлуку није било лако донијети због различитих војно-политичких интереса, као и обавеза сремског руководства према Главном штабу Хрватске. То се види и из докумената из тог времена. Изнијећемо оцјене из два извјештаја Окружног комитета КПЈ за Срем, који

су упућени ЦК КПЈ.¹¹ У првом извјештају, од 22. октобра 1942., који је писан у вријеме када се бригада налазила на Фрушкој гори и када су били у току разговори о уједињавању снага, каже се:

„Драги другови, на нашем терену већ неколико дана налази се Шеста пролетерска ударна бригада... Бригада се није могла одржати у источној Босни па је покушала да се пробије у Крајину што јој није успјело... Штаб Шесте Бригаде је донио одлуку да се пребаци у Славонију и тако су дошли на наш терен. Друг Темпо је отишао у ВШ са намјером да затражи помоћ од једне Бригаде, па да се обје бригаде упуте на терен источне Босне. У случају да то не могне постићи, имао би да јави преко „Слободне Југославије“ да би се Бригада упутила у Славонију ради зимовања. Прије одласка друга Темпа, он је наредио да се из наших снага додели 200 бораца (један батаљон), како би нашим снагама попунили Бригаду.

Појавом Шесте пролетерске бригаде и ми смо били присиљени одложити пребацивање наших снага. Чим Бригада буде добила наређење за покрет, кренуће и наше снаге у циљу смештаја за зиму...

У цитираном извјештају стоји да је штаб бригаде донио одлуку да се пребаци у Славонију. Таква варијанта је била могућа само у случају да Сремци не прихвате да крену у источну Босну. Но, и у таквој ситуацији повратак на Мајевицу је био у првом плану, због обавеза према матичној територији и батаљону који је остао на Мајевици.

У извјештају од 27. октобра 1942. (пет дана доцније), говори се о одлуци да се све снаге пребаце на Мајевицу:

- „...Са нашом групном командом још увјек немамо чврсту везу. Тек сада смо због тога могли упутити нашег представника за штаб Славонско-сремски. Отуда нам нису познате прилике на њиховом терену, па смо тим поводом у заједници са Шестом ударном бригадом одлучили, да наше снаге за зимовање пошаљемо са снагама Бригаде на терен Мајевичког одреда...“¹²

¹¹ Окружни комитет за Војводину 1941—43, књ. 1, док. бр. 83 и 86.

¹² Исто, док. бр. 86.

Јован Веселинов пише да су се у јесен 1942. када је 6. бригада ирешла у Срем, сремске партизанске јединице нашле пред тешкоћама. Проблем је био у томе како прихватити и куда одлити хиљаде људи — добровољаца који су тражили да уђу у борбене јединице које су требале да ратују на огољеној сремској равници. Држање крупнијих јединица — батаљона и ратовање са њима против густих окупаторових посада било је веома ризично, а у случају да се јединице уситњавају не би било могуће примати нове борце. Извјесни изгледи за рјешавање овог проблема су, ипак, постојали. О томе Веселинов пише:

„Нама су се, истина, у то време указали извесни изгледи за решавање тих проблема и на други начин. Непосредно пред августовску офанзиву на Фрушку Гору успоставили смо, најзад, везу са Главним штабом НОП за Хрватску, односно са Штабом Треће оперативне зоне... То повезивање нам је створило изгледе да пошаљемо главнину партизанских снага у Славонију, где би се бориле преко зиме под командом тог руководства... Фрушку Гору и партизанску Славонију раздвајала је територија од стотинак километара под усташком влашћу и контролом њених посада. Путовање главнине наших снага преко тог пространства могло је да има нежељене последице..”¹³.

Успјешна борба Сремских и источnobосанских партизана против Нијемаца код Дворца учврстила је међусобно повјерење и вјеру у успјешну сарадњу. Заједнички су анализирани проблеми који су били истовјетни за бригаду и одред. Ближила се зима, па је требало пронаћи рјешење и дати перспективу даљег вођења борби. У овим разговорима су испред 6. бригаде учествовали Угљеша Даниловић, Хасан Бркић, као и остали чланови штаба, а испред одреда чланови штаба одреда и Фрушкогорског батаљона. Дошло се до заједничке реалне процјене да је ситуација на Мајевици, као и у источној Босни, доста тешка, али да и таква, нуди повољније услове за вођење даљих борби него одлазак У далеку Славонију. То, наравно, под условом да све

¹³ Јован Веселинов Жарко „Сви смо ми једна Партија” стр. 71—78. СУБНОР Нови Сад 1971.

расположиве снаге дјелују уједињено. Тако је постигнута заједничка сагласност о уједињавању снага, па је Слободан Бајић Паја отишао у Окружни комитет Партије за Срем да тражи одобрење за овакву одлуку. О томе Веселинов пише:

„Паја је дошао у Окружни комитет који се налазио у Попинцима. Он нам је подробно објаснио закључке њихових анализа, предлога за упућивање наших снага у источну Босну и изгледе наших и источнобосанских партизанских снага у борби против окупаторско-ушашких и четничких јединица на тој територији.

На основу тога закључили смо да је прелазак нашег Одрета у источну Босну неопходан, да је то најбоље решење и за Војводину и за источну Босну, јер ће из удруживања и међусобне помоћи прво Срема, а касније и Бачке и Банага, и источне Босне проистећи далекосежне повољности за развој НОБ у та два суседна краја...”

Даље Веселинов пише о војно-политичком значају ове одлуке и вођења заједничке борбе, са посебним освртом на Војводину:

„... Активност партизанских јединица и народно-ослободилачке војске није била територијално омеђена. Тако гледајући, повезивање Босанаца и Сремаца било је савиш природно. Али, тај сусрет у тадашњим условима, који су постојали у обе области, није имао само

- војни него прворазредни политички значај...

.. Тако је, коначно, разбијена територијална изолованост не само Срема, него и осталих крајева Војводине... Прелазак главнине наших снага у источну Босну довео је до укључивања Војвођанских партизанских јединица у састав главнине Народноослободилачке војске под непосредном командом Врховног штаба”.¹⁴

Наређењем Врховног штаба од 9. јануара 1942., партизански одреди у Срему стављени су под команду 3. оперативне зоне Главног штаба НОВ и ПОЈ Хрватске. Одлука о преласку Сремског одреда у источну Босну наишла је на оштру критику. Централни комитет КПХ је замјерио сремском руководству што је снаге одреда упутило на зимовање у источну Босну и поводом

¹⁴ Јован Веселинов Жарко, н. д. стр. 77—89.

тога ОК КПЈ за Срем, у писму од 10. јануара 1943. упућеном ЦК КПХ, каже:

„...У погледу пребацивања једног дела наших снага на друш терен, сматрамо да је ваша оцена „оно што није ^спно непријател^...” неправилка. Нису наши људи са Шестом ударном бригадом послати тамо да преспавају зиму, као што ви мислите, већ да се у заједници са Шестом бригадом боре против окупатора и четника. Они би то радили и да су на ма који друга терен пребачени..”¹⁵

О току те полемике Веселинов пише:

„Пошто нисмо могли да остваримо потребан контакт и нужну сарадњу са ЦК КПХ и Главним штабом, односно штабом Треће оперативне зоне за Славонију и отуда добијемо очекивану помоћ, били смо приморани да помоћ и сарадњу тражимо и на другој страни. Веза између Срема и Славоније практично се свела на преписку и извештаје ... Те папирнате везе, а и погрешно тумачење ставова и одлука ЦК КПЈ од стране Зоне о карактеру наше међусобне сарадње, односно њихове команде, временом су довели до тешких неспоразума ...

Наш штаб је разумљиво обавестио штаб Треће зоне о преласку Сремаца у Босну. Штаб зоне не само да се није сложио с том нашом одлуком, него нас је полазећи од нетачних оцена овог нашег поступка оштро и увредливо критиковао ...

... Постојећа неслагања и неспоразуме између Војводине и Славоније отклонио је ЦК КПЈ и друг Тито у лето исте године после формирања Главног штаба Војводине и политичких органа Покрајине ..”¹⁶

Развој догађаја је показао да је ова одлука била од стратегијског значаја за даљи развој народноослободилачког покрета и социјалистичке револуције у источној Босни и Војводини. Ситуација на Мајевици је за непун мјесец дана из основа измјењена, а нешто касније и у великом дијелу источне Босне.

Послије преласка Саве, колона од око 1300 бораца одужила се у недоглед. Од села до села ширила се прича о многобројности партизанске војске, па су је непријатељи у својим извјештајима цијенили и увећа-

¹⁵ Окружни комитет КПЈ за Војводину 941—943, књ. 1, док. бр. 99.

¹⁶ Јован Веселинов Жарко, н. д. стр. 77—89.

вали на неколико хиљада, а од пратеће чете створили су „дивизион артиљерије“.

Тешкоће развоја устанка у источној Босни су превазиђене, тешка година је била на измаку, а отпочело је ново поглавље народноослободилачког покрета у источној Босни и у Војводини.

4. ЗАЈЕДНИЧКЕ БОРБЕ НА МАЈЕВИЦИ

а) ПРВИ УДАРИ ПО ЧЕТНИЦИМА

По преласку Саве, батаљони бригаде и одреда кренули су у одлучне окршаје ради разбијања четничких јединица на Мајевици.

Од 2. батаљона су добијени подаци о акцији четника по Семберији. Рачић се 5. новембра са својим штабом налазио у Међашима, Буро Бижић у Свињаревцу, а Јово Прњатовић у Броду. Четнички команданти су радо предузимали овакве акције „чишћења“, из којих су се са богатим плијеном враћали у своја села и од тога живјели и пијаничили до слиједеће. Акцију, о којој је ријеч, предузели су по наређењу Нијемаца, да би бригади и одреду спријечили прелазак преко Саве, јер су Нијемци све своје расположиве снаге покренули у напуштену Фрушку гору. Чим је Рачић чуо за прелазак „неколико“ бригада партизана, наредио је својим батаљонима да се повуку у планинска села Мајевице. Он је, са Буром Бижићем, међу првима побјегао, а Јово Прњатовић, који је са својим батаљоном продро најдубље — у Велино Село, склонио се у домобранско упориште Балатун (источно од села Бродац).

Штабови бригаде и Сремског одреда¹⁷ су предузели мјере да разбију ове четничке снаге. Два батаљона су упућена преко Бродца према Велином Селу, а један батаљон и Сремски одред налазили су се у главнини ко-

¹⁷ Организација командовања, планирања, борбених акција, садејства и партијско-политички рад заснивали су се на веома усклађеној и ефикасној сарадњи штабова, а посебно команданата и политичких комесара.

лоне која је требало да овлада селом Батковић, док је један батаљон бригаде упућен као претходница према Бијељини, ради обезбјеђења са те стране. До већих сукоба са четницима није дошло, јер су неки на вријеме побјегли одакле су дошли, а неки у домобранска упоришта на жељезничкој прузи Бијељина—Босанска Рача. У наступању су батаљони заробили око 50 четника и заплијенили нешто коморе, док је даље гоњење било бесмислено, јер их у бјежању није било могуће стићи.

У селу Батковић, у којем су се смјестили штабови, одржан је заједнички састанак штабова бригаде и одреда са руководиоцима из ПК за БиХ. Одлучено је да батаљони у току ноћи изврше покрет преко цесте Бијељина—Брчко, у села која се налазе на сјеверним границама планине Мајевице, и да одатле крену у акцију чишћења.

Бригада и одред су стигли у Драгаљевац и Чаћавицу 6. новембра прије подне. Слиједећа два дана искоришћена су за сређивање јединица, извршена су мања помјерања кадра, одржани су партијски састанци и прикупљани подаци о непријатељу.

У току ноћи 7/8. новембра извршен је напоран марш из Драгаљевца, преко Закона и Сухопоља, у Трнову. Цијелу ноћ је падала хладна јесења киша, која је расквасила путеве, а борци су покисли и прозеблени. Тек 8. новембра, после подне, све јединице су стигле на циљ. У Ченгићу су се размјестили 1, 2. и 4. батаљон бригаде, 3. батаљон и Сремски одред у Трнову и Кацевцу, а штабови у Трнову.

Становници села су објеручке дочекали и прихватили партизанске батаљоне. У Трнови, и околним заеоцима, радила је успјешно партијска организација и народноослободилачки одбори од првих устаничких дана, и касније, када су четници повремено господарили овим крајем. Због напредно оријентисаног становништва непријатељ је Трнову назвао Малом Москвом.

Посебна пажња је поклањана борцима Сремског одреда и 4. батаљона бригаде, који су се тек привикавали на нове животне услове. Одјећа, а нарочито обућа, била је слаба. У сремским батаљонима је био већи број

Другарица иего у босанским. Зима је била на прагу, И оне су, градски одјевене, храбро подносиле тегобе првих тешких маршева, остајући без обуће по хладној јесењој киши и раскаљаним семберијским путевцима. И начин исхране се разликовао од онога на који су навикли у Срему. Многи нису никада окусили тврди курузни хљеб, који је овдје, у Босни, био одомаћен. Но, на све то су се Сремци навикли, а посебно на тешкоће савлађивања брдских, а касније и планинских стрмени, увала и превоја. По природи весели, увијек спремни за шалу, са задивљујућом лакоћом су подносили тешке услове са којима су се сретали у непознатој — босанској средини. Скоро свака чета је имала хармоникаша, а они су кроз свирку и пјесму олакшавали свакодневне тешкоће на напорним маршевима и у оскудним условима смјештаја и исхране. Тада је настала и позната пјесма војвођанских партизана:

„Кад су Сремци кренули са те Фрушке горе, и одоше у Босну тамо да се боре. Кад су дошли до воде до те реке Саве угледаше Мајевицу брда јој се плаве.	Ој ти Босно поносна високих брегова ево теби у помоћ сремачких синова. Да бијемо фашисте да их опајамо, а кад буде готово кући се враћамо.”	г; •'

У Трнови је разрађен план даљих акција на Мајевици. Први задатак је био разбијање четничких јединица сјеверно од ријеке Јање, у селима Горња и Доња Пилица, а потом напад на домобранске посаде на цести Јања—Зворник. У поменутим селима се налазио штаб команданта мајевичких четника, капетана Драгослава Рачића, са три четничка батаљона.

План напада био је слиједећи: десна колона, састављена 2. и 3. батаљон и пратећа чета бригаде, нападала је са полазних положаја Курјаковић и Брћани на манастир Тавну (који су четници организовали за одбрану), и даље у правцу села Пилица — Баре — Горња Крчина. Лијева колона, састављена 1. батаљон бригаде и Подунавски батаљон, нападала је са полазних положаја село Бјелошевац — село Тавна, правцем Пилица—Дуга

Њива, са циљем да обухвати четнике и омогући лакше напредовање десној колони, која је имала да савлада доста тежак терен. Истовремено, лијева колона је имала у задатак обезбјеђење од непријатељевих упоришта на цести Јања—Зворник. Четврти батаљон бригаде био је у резерви, иза десне колоне, а Фрушкогорски батаљон је остао у Трнови ради обезбјеђења села и правца Бијељина—Сухопоље—Трнова.

Напад је почео 11. новембра у свануће. Батаљони су, сваки на свом правцу, брзо сломили четнички отпор на десној обали ријеке Јање и овладали најважнијим положајима Орлић и Пилица. Заузимањем ових положаја четнички отпор је био сломљен, а они су се разбјежали на све стране. Растјерани су батаљони Боре Богдановића, Петра Русића и Јове Радића, који су били главна подршка Рачићу. Четнички команданти су побјегли према Дрини, а Рачић у Србију. Убијено је 17, а заробљено око 50 четника са пушкама и неколико пушкомитраљеца. Властити губици су били 4 мртва и 8 рањених бораца.

У нападу је први пут употријебљен бацач 81 мм, за који није било нишанских справа. Ервин Салзбергер Станко, командир пратеће чете, брзо се снашао. Уз помоћ обичног школског угломјера и виска он је узимао потребни угао и на тај начин је непосредним гађањем имао тачних погодака. Дејство из бацача деморалисало је четнике који су давали најјачи отпор код манастира Тавна, на Орлићу и Пилици.

Око 20 заробљених четника, који су се предали без борбе, ступило је у бригаду. Остали су, под заклетвом, изјавили да се неће никада више борити против партизана и изразили су жељу да приступе у нови Мајевички одред. Неколико зликоваца је изведено пред народни суд.

Тако су разбијена, а дијелом заробљена три четничка батаљона, који су капетану Рачићу били ударна снага у акцијама чишћења Мајевике од партизана и симпатизера НОП-а.

Сјутрадан су почеле припреме за напад на Брањево, домобранско упориште на цести Бијељина—Зворник. Међутим, непријатељ је тога дана, очекујући на-

пад, појачао упориште иовим јединицама из Бијељине, минирао прилазе и ојачао одбрану. Успјех ове акције се није смио довести у питање, јер је то, у овоме крају била прва акција на окупаторово упориште, и требало је успјехом посвједочити народу Мајевице да партизани туку све непријатеље: окупатора и његове домаће помагаче. Због тога се одустало од напада на Брањево. Одлучено је да се нападну непријатељева упоришта на цести Тузла—Челић, са центром у Лопарама, гдје би се могло постићи изненађење, а ослобађањем овог краја ојачале би се политичке позиције на Мајевици. Јединице су кренуле на извршење овог задатка 14. новембра. Маршрута је била: Доња Крчина—Црвено брдо—Пресјека—Мезграја—Тобут. Од Црвеног брда до Мезграје колона је прошла између муслиманских села Горња Трнова и Теочак, у којима је било партизанских симпатизера. За вријеме покрета домаћа милиција није правила никакве сметње и пред мрак су батаљони из три правца ушли у село Тобут, званично сједиште штаба Мајевичке четничке бригаде, у коме нису наишли на отпор четника.

§ б) ОСЛОБОБЕЊЕ ЛОПАРА И ЈАБЛАНИЦЕ

Лопаре обухватају појас заселака са обје стране цесте Тузла—Брчко, под сјеверним огранцима планине Мајевице. То је устаничко мјесто, које је заједно са сусједним селима Мачковцем и Јабланицом било на страни НОП-а од првих дана устанка. У њему четници осим малих изузетака, нису имали јаче подршке. У селима се одржала партијска организација, која је од одласка Мајевичког одреда у Бирач непрекидно радила под врло тешким условима. Центар мјеста се налази на самој раскрсници цеста Тузла—Брчко и Лопаре—Рас-тошница—Зворник. Због тога је непријатељ у њему држао сталну посаду.

Подаци о непријатељевим снагама и њиховом распореду на цести Тузла—Челић прикупљени су у селу Тобут. У упориштима на овој цести налазила се једна бојна домобрана, око Челића једна бојна легије, а из-

међу села Лабуцка и брда Бусије и у Јабланици по један четнички батаљон. Домобрани и легија били су размјештени по упориштима на Површницама (седло на гребену Мајевице), у селу Коњиковићи, у руднику угља, Смрекова њива, Чорбин Хану, Лопарама, упориштима Дрењак (к. 735) и Бусија (к. 847), и упориштина јужно од Челића, на Живковом брду и Кокошињцу, а остатак легије у Челићу.

У свим упориштима се непријатељ добро утврдио: изградио је бункере од дрвета и цигле, повезао их рововима и оградио бодљикавом жицом, а околно поставио нагазне мине. Његова одбрамбена тактика током борби 1941. и 1942. године била је прилично усавршена. Посаде дуж комуникација, правилним коришћењем земљишта и организацијом ватре, могле су одолијевати нападу јачих снага, и добити у времену док не стигне помоћ покретних одреда који су били у приправности у већим гарнизонима, у овом случају у Тузли.

Нападом на Лопаре требало је постићи два циља. Прво, уништити непријатељеве снаге и снабдјети се оружјем и муницијом и, проширити слободну територију у крају у коме је становништво већином подржавало НОП и тако створити услове за мобилизацију нових бораца. Друго, ова упоришта су се налазила у близини положаја које су држали Керовићеви и Бижићеви четници, а како су они били у вези са окупатором и домобранима, претпостављало се да ће напасти наше јединице. На тај начин би и политички, пред читавим народом тога краја били раскринкани као слуге окупатора.

Напад је почео 15. новембра у 8.00 часова, са полазних положаја Каменито брдо и село Вукосавци. Снежак је падао цијелу ноћ и престао је тек у зору, а магла је прекрила котлину у којој се налазе Лопаре и околна упоришта. Тако је омогућено прикривено подилажење и изненађење.

Десна колона, у којој је био 3. батаљон, заузела је на препад Живково брдо (к. 306) и Камениту косу (к. 471) и избила на цесту Лопаре—Челић. На цести је пресјекла телефонске везе и срушила два моста. Тако је правац од Челића био обезбијеђен.

Средња колона је имала најтежи задатак. Други батаљон је без борбе прешао цесту између Лопара и Челића и изненадио посаду легије (око једне чете) на Кокошињу (к. 415). У оштрој борби непријатељ је разбијен, а на положају је оставио 2 митраљеза и неколико сандука муниције. Заробљено је око 20 легионара. Батаљону се предао и Јабланички четнички батаљон, који се ставио под команду бригаде.

Четврти (Посавски) батаљон, који је био у саставу средње колоне, имао је задатак да заузме упориште Лопаре. Непријатељ се добро утврдио на брежуљку између саме раскрснице путева. Посавци су у налету подишли под саме непријатељеве бункере, али су јаком ватром били заустављени. Борба је вођена око два часа и домобрани се, добро утврђени, нису предавали. Тек када је минобацач директним погоцима у ровове побио и ранио десетак непријатељевих војника, Посавци су прескочили жичане препреке, ускочили у ровове и заузели поприште. Заробљена је читава сатнија од 76 људи са официрима, а од наоружања су заплијењена 3 пушкомитраљеза 4 аутомата, 60 пушака, 10 сандука муниције и доста друге опреме. Четвртом батаљону је ово била прва борба од уласка у састав бригаде, тако да ни борци ни командири нису имали искуства у заузимању утврђених положаја. Батаљон се у овој борби показао као добра јединица, а његови борци и командири као јунаци. И поред приличних губитака, нарочито у току подилажења (6 мртвих и неколико рањених), борци су храбро јуришали преко чистине на бункере и заузели их.

Лијева колона (1. батаљон бригаде и Фрушкогорски батаљон) је такође добро извршила задатак. Први батаљон је нешто касније почео напад, али је и поред тога заузео на јуриш упоришта Лукићи, Радојевићи и Коњиковић (на цести Лопаре—Површнице). Непријатељ се у току дана одржао у упоришту Смрекова Њива. Фрушкогорски батаљон Сремског одреда је имао задатак да наступа гребеном источно од цесте Површнице—Лопаре и да овлада упориштем Дрењак (к. 735), које је заузео на јуриш. Посада је побегла према Површницама и оставила на положајима 2 пушкомитра-

љеза, десетак пушака и неколико сандука муниције. Послије тога, пошто се обезбиједио према Бусији, батаљон је двије чете спустио на цесту код Рудника угља и спојио се са 1. батаљоном бригаде. У овим борбама заробљено је око 20 непријатељевих војника.

Истог дана, послије подне, Нијемци су из Тузле покушали да поврате Лопаре. Засједа код Рудника угља је оштетила један тенк, а противнападом чета 1. батаљона бригаде и Фрушкогорског батаљона Сремског одреда Нијемци су враћени према Површницама.

Други батаљон Сремског одреда се налазио у резерви, у селу Вукосавци. За вријеме напада на Лопаре, напали су га Бижићеви и Керовићеви четници, али су растјерани.

У ноћи 15/16. новембра, 1. батаљон је продужио напад према Површницама. Непријатељ је, користећи се мраком, напустио сва упоришта до Површница. Исте ноћи је 1. батаљон Сремског одреда разоружао у селу Лабуцка четнички батаљон Косте Тољића и заробио 45 четника са командантом батаљона.

Тако је напад на Лопаре и околна упоришта потпуно успио (непријатељ се одржао само у Површницама и Челићу). Цеста Тузла—Брчко онеспособљена је за саобраћај. Порушено је 7 мостова и унишене телефонске линије, заробљено је 170 непријатељевих војника, а око 25 је убијено. Заробљено је 13 аутоматских оруђа, око 150 пушака, преко 25 сандука муниције и доста одјеће и обуће. Заробљени домобрани, легионари и четници, изузев неколико зликоваца који су предати народном суду, пуштени су кућама.

Властити губици су били 8 мртвих и 17 рањених.

Нападом на Лопаре постигнут је значајан војно-политички успјех. Напад четника на батаљон Сремског одреда у селу Вукосавци био је за народ тога краја још један очити доказ њихове сарадње са окупатором, иако су у својој пропаганди стално тврдили, а у томе су имали и извјесног успјеха, да не сарађују са окупатором, већ да све што раде, раде у интересу народа, како би га „заштитили“ од њемачких репресалија. Зато је био потребан, што прије, дефинитивни обрачун са четницима на Мајевици и ослобођење на-

рода од њиховог насиља. То је увидио и тражио и сам народ, изузев изразитих петоколонаша.

Од Јабланичког батаљона и нових добровољаца формиран је 1. батаљон Мајевичког партизанског одреда, који је послје више од пола године обновљен. Приступљено је организовању народне власти на ослобођеној територији и народноослободилачки одбор, који је до тада био илегалан, сада је легализован.

ц) ДАЉЕ ЧИШЊЕЊЕ МАЈЕВИЦЕ

Штабови бригаде и одреда су одлучили да бригада са два батаљона настави чишћење планинског дијела Мајевице, а да 2. батаљон, Сремски одред и Јабланички батаљон остану на ослобођеној територији у Јабланици и Лопарама, да изводе акције на околна упоришта и помажу рад народне власти.

Бригада је 20. новембра кренула на извршавање новог задатка. По јакој мећави и дубоком снијегу, батаљони су наступали у три колоне од Лопара према Златову, главном упоришту Радивоја Керовића. Четници нису пружали јачи отпор, и мање чарке су се завршавале бјежањем у забита планинска села и шуме, или заробљавањем мањих група. Другог дана наступања, батаљони су стигли у село Растошницу. Гоњење четника по дану и по брдским крајевима, у којима су имали доста симпатизера, уз то по невремену, показало се излишним. Зато је примијењена нова тактика. У ноћи 22/23. новембра продужен је покрет према Ки-сељаку и Јасеници. Како нису очекивали да ће бригаду ноћу, по јакој зими и снијегу, продужити марш, четници су се раскомили у тим селима, и у раним јутарњим часовима били су изненађени — заробљен је читав четнички Јасенички батаљон (око 60 људи) са командантом.

Према отпору четника било је јасно да је њихова војна организација у распадању. Војнички успјеси партизана и жив политички рад политичких руководиоца, и свих осталих бораца, већ су доносили резултате. Доказ за то био је пролазак бригаде без већих борби кроз

центар четничке територије, слаб и неорганизован отпор и предаја четника појединачно или по групама.

Марш је 24. новембра продужен према селу Доња Крчина. За вријеме покрета стигао је курир од Угљеше Даниловића, који је донио поруку да бригада одмах крене у Доњу Трnavу, куда је и он кренуо, како би се размотрила ситуација и донијеле одлуке за даљи рад.

Бригада је стигла у Трнову 24. новембра увече. Према излагању Угљеше Даниловића, ситуација у Лопарама и Јабланици била је слиједећа: Нијемци су 23. новембра, потпомогнути тенковима, почели напад са Површница дуж цесте, а 24. новембра овладали су Лопарама. Партизанске јединице су се повукле у Вукосавце и Тобут. Други батаљон је ноћи 22/23. новембра напао на село Хумци и заробио око 70 четника, који су разоружани и пуштени. Они су припадали Требавском четничком одреду. Из саслушања се видело да се један батаљон требавских четника, под командом попа Димитрија Стефановића, налази у покрету према Мајевици. Према изјавама заробљеника и подацима из Тузле закључено је да четници са Требаве, Озрена и Романије припремају са Нијемцима заједнички напад на партизанске снаге на Мајевици. Даниловић је већ издао наређење свим партизанским јединицама које су се налазиле на простору Вукосавци—Тобут да крену одмах за Трнову, гдје су стигле 25. новембра увече.

Из заплијењене четничке архиве видјело се да је штаб мајевичких четника још 11. новембра, када је извршен напад на Тавну и Пилицу, тражио хитну помоћ од њемачке команде у Тузли и околних четничких одреда. Командант Требавског четничког одреда, Саво Божић, формирао је батаљон јачине око 750 људи и прије иоласка одржао службу и благословио га, како би „у име бога“ успјешно и срећно водио крсташки рат против партизана. Озренски четници су требали да се прикупе у ширем рејону Тузле, а романијски су се припремали за напад на Бирач, на Бирачки партизански одред, послије чега је требало да продуже на Мајевицу. Истовремено су Нијемци и домобрани вршили извјесне припреме и пружали помоћ четницима, да

брже концентришу своје снаге. Заједнички напад Ни*
јемаца, домобрана и четника требало је да почне првих
дана децембра.¹⁸

д) СЛОМ ЧЕТНИКА НА МАЛЕШЕВЦИМА
(28. новембра 1942. године)

За двије недјеље, колико је трајало чишћење Мајевице од четничких батаљона, постигнути су добри успјеси. Разбијени су четнички батаљони и групе које су сачињавале Мајевичку четничку бригаду, а многи четници су заробљени. Неки од њих су пуштени кућама, док је преко 250 прешло на страну НОП-а. Командант Мајевичке четничке бригаде је побјегао преко Дрине у Србију. Остали су нетакнути батаљони Буре Бижића и Радивоја Керовића (и неколико мањих група). Почела је диференцијација у милицијским и легијским јединицама око Угљевика, Јање, Челића, Лопара итд., а неке од њих су биле спремне да сарађују са нашим јединицама, што је био тек почетак раслојавања. Упоредо са разбијањем четника, нанијет је пораз домобранским снагама које су обезбјеђивале цесту Тузла—Брчко. Све је то забринуло њемачку команду 718. дивизије, која је била задужена за одржавање реда у источној Босни, а тих дана је, са главином својих снага, била ангажована у борбама против снага НОП-а у региону Јајца.

¹⁸ У то вријеме, у другој половини новембра 1942, њемачка 718. дивизија је са главним снагама била ангажована у борбама против снага НОВ и ПОЈ у региону Јајца. У Тузли су остале слабије снаге. Мајевцу, а посебно цесту Тузла—Брчко контролисала је 3. домобранска пјешадијска дивизија. Из бојне релације ове дивизије, види се да су њене јединице организовале напад на ослобођену територију Лопара и Јабланице. Требавска четничка група стављена је под команду команданта 6. домобранске пуковније, пуковника Бојића. Са домобранима су у нападу учествовали домаћи мајевачки четници и јединице Домдо пуковније. Напад удружених снага почео је 23. а завршен је 25. новембра, без неких резултата, јер су се партизанске јединице повукле из Лопара. (Зборник IV, књ. 8, док. бр. 230).

Из разних обавјештајних извора¹⁹ је било видљиво да четници прикупљају нове снаге.

То су потврдили и неки од домобранских официра који су били на вези партизанских обавештајаца. Било је јасно и да су ове четничке концентрације обухваћене плановима њемачке команде у Тузли.

Није се смјело чекати да непријатељеве снаге — њемачке, домобранске и усташке — заврше концентрацију и заједно са четничким снагама, које су се дијелом већ прикупиле, отпочну напад. Основна замисао плана штабова бригаде и одреда била је да се непријатељеве јединице туку по дијеловима: прво четничке, послије чега ће бити лакше са осталима.

У периоду између 22. и 27. новембра четници су извршили концентрацију својих снага у селу Малешевци, сједишту штаба Буре Бижића. Ту су се 27. новембра прикупили: његов батаљон, јачине око 400 четника; Требавски батаљон, под командом попа Димитрија Стефановића, са око 650 четника; батаљон Јове Прњатовића, јачине око 150 четника и батаљон Радивоја Керовића, са око 200 четника. У Малешевце је стигао из Србије и четнички штаб за Славонију, са капетаном Жарком Милуровићем Угрином, који је преко Тре-

¹⁰ У селу Кулаши (Прњавор), под руководством Рада Радња, команданта босанских четничких одреда одржана је 1. XII. 42. конференција четничких команданата. Из источне Босне били су присутни представници: Зеничког, Озренског, Требавског и Мајевичког четничког одреда. Иницијатор конференције је био Саво Божић, командант Требавског одреда. На конференцији је, између осталог, било највише говора и одлука о:

— појави комуниста на Мајевци, као и о заједничкој акцији коју треба предузети ради уништења партизана;

— сарадњи четничких штабова са командама Хаџићеве легије око Градашца и Грачанице;

— стављању Мајевичког четничког одреда под заједничку команду босанских четничких одреда;

— односима са штабом Д. Михаиловића, и даљој сарадњи са њемачким и усташко-домобранским јединицама и властима „НДХ“, итд. (Документи о издајству Драже Михаиловића, књ. I, док. бр. 119).

Примједба: до учесника овог савјетовања још није била допрла вијест о четничком слому на Малешевцима. 28.11.1942. године.

баве и централне Босне требало да иродужи за Славонију.

Село Малешевци има неколико заселака. Заселак Жабари, са узвишицом Мраморје (к. 321), заузима централни положај и топографски је врло погодан за организацију одбране. Тај положај, и околне засеке Гај, Митровић и село Забрже, Буро Бижић је раније фортификацијски добро утврдио, ископао траншеје и саобраћајнице, изградио неколико бункера за митраљезе и на свим прилазима, на удаљености 2—3 км истурио утврђена стражарска одјељења. Говорило се да су Малешевци неосвојива тврђава — „аДрданели“, у којој су четници били потпуно сигурни.

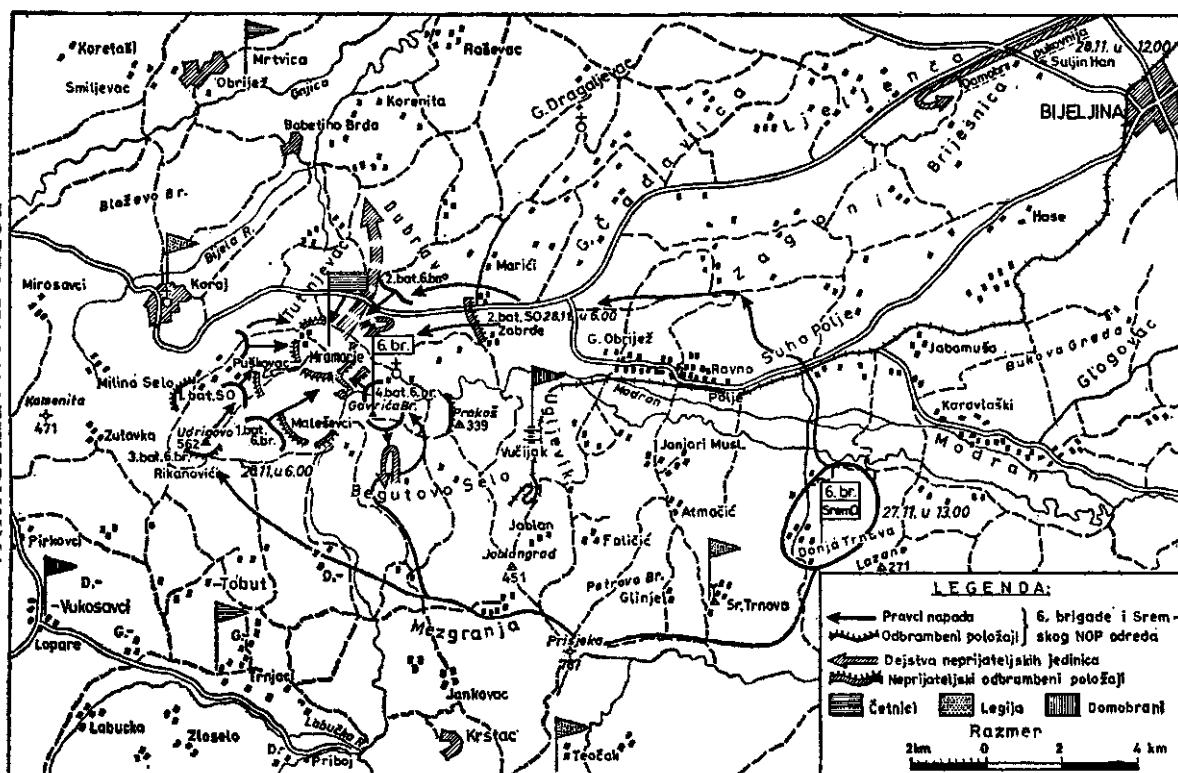
Осјећало се да се приближава одлучан час обрачуна са четницима на Мајевици. Ова борба требало је да буде освета за Вукосавце. „Малешевци за Вукосавце“ — била је спонтана борбена парола партизанских бораца и старјешина, која их је водила за сво вријеме борбе.

Партизанске снаге су се налазиле тих дана прикупљене у селу Трнова, прилично удаљеном од Малешеваца, па зато четници нису претпостављали да би могли бити нападнути. План напада, израђен у Трнови, темељио се баш на моменту да се брзим покретом од Трнове према Малешевцима изврши изненадни напад (скица 1). План су израдили заједнички штабови бригаде и одреда, а помагали су: Вукашин Суботић, Ратко Перић, Мирко Филиповић и други, који су веома добро познавали прилике међу домаћим четницима, а нарочито распоред села и само поприште на коме се, касније, борба одиграла.

Распоред снага и задатак појединих колона био је слиједећи:

Десна колона, састава 2 .батаљон бригаде и 2. батаљон Сремског одреда (Командант колоне Станко Лујајић Милан), креће из Трнове 27. новембра у 13.00 часова правцем Доња Трнова—Сухопоље—Јањари—Гурбети, тако да слиједећег дана у 06.00 часова почне напад са полазних положаја Забрђе—Обренова Коса, гдје су се налазили истурени четнички дијелови.

Skica br. 1 - Borba na Maleševcima (28. novembra 1942. godine)

Лијева колона, 1. и 3. батаљон бригаде и 1. батаљон Сремског одреда (командант колоне Перо Косорић), креће из Доње Трнове 27. новембра у 11.00 часова правцем Црвено Брдо—Пресјека—Мезграја—Тобут—Удригово, и наредног дана у 06.00 часова напада четнике у селима Пушковац и Малешевци. На Удригову се обезбеђује од правца Тобута и Лопара.

Средња колона (резерва) — 4. батаљон бригаде, Јабланички батаљон и пратећа чета, под командом штаба бригаде, креће из Д. Трнова 27. новембра у 13.00 часова правцем Црвено Брдо—Пресјека—Мезграја—Гаврића брдо, са задатком да *према развоју* ситуације нападне на Малешевце са Гаврића брда и осигура правац од Угљевика, одакле се очекивала интервенција домобранских снага.

Колоне су маршевале читаву ноћ, јер је маршрута била дуга 25—35 км, и све колоне су на вријеме стигле на одређене полазне положаје.

Четнички команданти су цијелу ноћ славили извршену концентрацију и веселили се предстојећој „погибији” партизана, па су у рану зору, многи већ пијани, отишли на починак. И временске прилике су биле наклоњене партизанима. Цијелу ноћ је падао слаб снијег, који је омогућио нечујан покрет. Колоне су уз пут блокирале села и водиле са собом свакога на кога су наишле. Тако је искључена могућност да неко обавијести четнички штаб о покрету, па је подилажење извршено у потпуној тајности. У свануће је снијег престао, а спустила се магла која је покрила сва села кроз која су наступале колоне. Водич средње колоне је ујутру, кад је пред собом као на длану видео Малешевце са којих се дигла магла, а са три стране наше наступајуће колоне, узвикнуо: „Е, јадни Буро Бижићу шта ти се спрема!”.

Тачно у 06.00 часова запуцале су прве пушке. Лијева колона је без јачег отпора заузела југозападне дијелове Малешеваца и Пушковца и подишла Мраморју. Десна колона је наишла на јачи отпор у Забрћу, и под борбом је наступала према Мраморју, док је средња колона ватром контролисала долину ријеке Јање.

Изненаћени после првих пуцњеба, још мамурни, четници су искочили из кућа на положај Мраморје. Први батаљон је већ био подишао бункерима. Неколико бораца, међу којима Милан Радовић, Бранко Милутиновић и Спасоје Благовчанин, су скоро четири часа лежали испод самих пушкарница, а да нису могли ни напријед ни назад од четничке ватре из бункера. Противнапад четника према лијевој колони био је одбијен, па су се они поново концентрисали и покушали нови противнапад према Обреновој коси и Гаврића брду. И један и други одбили су борци десне и средње колоне. Борба се водила за сваки педаљ земље, и обруч се све више стезао. Када је борба достигла врхунац, око 11.00 часова, четнички батаљон који се прикупио између Мезграје и Угљевика, напао је на штаб бригаде на Гаврића брду, али је одбијен од Јабланичког и дијелова 4. батаљона. Пратећа чета је ватром из митраљеза и бацача добро подржавала борбу колоне. Око подне, обруч око четника је био затворен и извршен је јуриш на Мраморје. Партизани су упали у четничке ровове и четничка одбрана је капитулирала.

Када је борба завршена видјела се сва величина побједе партизана. Приликом планирања напада није се претпостављало да ће колона наићи на тако велику концентрацију, и да ће ова борба бити прекретница у развоју устанка на Мајевици, па и у цијелој источној Босни.

У борби је погинуло, и било рањено око 250 четника. Само на положају Мраморје избројана су 144 мртва. Заробљено их је око 600, а остали су успјели да се пробију према Корају и Посавини. У борби су погинули скоро сви четнички команданти: Буро Бижић, Димитрије Стефановић, Јово Прњатовић и Жарко Мируловић Угрин са члановима четничког штаба за Славонију. Једино је Радивоје Керовић успио, у зору када је напад почео, да побјегне према Прибоју.

Заплијењене су велике количине оружја, између осталог 29 пушкомитраљеза, око 400 пушака и преко 20.000 метака²⁰.

²⁰ Зборник IV књ. 11, док. бр. 140.

Вригада и одред су имали 17 погинулих и око 30 рањених. Из 6. бригаде су погинули: Милорад Чембић из Бијељине, Милош Јанковић из Завидовића, Сава Јовановић из Пећинада — Земун, Исмет Капетановић из Добоја, Бранко Милутиновић Обрен из Сарајева, Цвијан Новаковић из ЈТопара, Симо Трипуновић из Бијељине, Цвејо Велисављевић Миле и Душан Велисављевић Посавац из Прогара — Земун²¹. Из Сремског одреда погинуло је 8 бораца²².

Када су обавијештене о нападу, домобранске јединице из гарнизона Бијељине и Јање су кренуле у помоћ четницима. Због брзог завршетка борбе оне су се морале вратити. Једино је хаубичка батерија из Угљевика, послјије завршетка борбе, гаћала насумице бојно поље, али без икаквог успјеха.

Оцјењујући ову побједу, у ствари слом мајевичких и требавских четника, а тиме и почетак слома четништва у источној Босни, треба рећи да је план напада био врло смионо састављен. Бригада и одред су из мјеста концентрације кренули маршевским колонама које су се кретале потпуно самостално, без могућности да штаб у току марша изврши ма какве коректуре на објекат напада, који се налазио удаљен 30—40 км. Треба имати у виду да се у то вријеме веза одржавала једино преко курира, који су увијек били изложени опасности да их разне мање непријатељеве групе омету у извршењу задатака. Колоне су кренуле независно, да би тачно у одређено вријеме стигле на полазне положаје за напад. Практично, план који је направљен у Трнови спроведен је у потпуности — по времену и начину извођења борбе. Ова акција, из борбене праксе 6. бригаде и штаба одреда, сигурно може служити за примјер, како по педантно разрађеном плану и изведеном маршу тако и по прецизном извршењу свих планираних задатака.

Побједа на Малешевцима је била од великог војно-

²¹ Борбени пут Шесте пролетерске бригаде, Зеница 1977.

²² Имена погинулих бораца су наведена у књизи „Прва војвођанска бригада“, Нови Сад, 1979.

-политичког значаја за читаву источну Босну. У борби је уништена четничка ударна снага заједно са њиховим командантима, а слом четника је дјеловао и на расположење народа, који се до те борбе дијелом колебао плашећи се њихове моћи. Почела је и широка мобилизација нових бораца за бригаду, нарочито за новоформирани Мајевички одред, који се наоружао добрим оружјем, као и бригада и Сремски одред. Народ Мајевце је поздравио пораз четника на Малешевцима и доживљавао га је као одмазду за мучки напад који су они, прије осам мјесеци, извршили на штаб Мајевичког одреда. Народна власт је утврђена и постала је пресудан фактор у животу народа.

Однос према заробљеним четницима је био до крајњих граница хуман и принципијалан. Сви погинули четници, а са њима и њихови команданти, пали су у оштрој борби јер се нису хтјели предати, а од неколико стотина заробљеника само је неколицина познатих злочинаца изведена пред суд. Сви остали су пуштени својим кућама, уколико нису жељели да одмах ступе у партизанске редове. Прије пуштања су разоружавани и полагали су заклетву да се више никада неће борити против партизана. Око 40 је приступило у батаљоне бригаде, углавном са територије В/чјака. Овакав политички принципијалан и хуман однос је већ у јесен 1943. уродио плодом, када је већи број ових заведених људи ступио у редове НОП-а.

Таква политика, коју је Партија водила од првих дана устанка, је постепено давала плодове. Полако, али сигурно, отпочео је процес раслојавања у редовима свих домаћих помагача окупатора: четника, домобрана, легије и милиције, па су тако сачувани многи животи заведеног дијела становништва.

Побједа на Малешевцима је брзо одјекнула широм цијеле источне Босне и у Срељу. То је био највећи допринос 6. бригаде и Сремског одреда поновном оживљавању народноослободилачког покрета у источној Босни, а затим у Срему, па и у читавој Војводини. То је био најзначајнији војно-политички успјех бригаде и одреда у 1942. години.

с) ОБНАВЉАЊЕ 2. МЛЈЕВИЧКОГ ПАРТИЗАНСКОГ ОДРЕДА И СРЕБИВАЊЕ ЈЕДИНИЦА

Пораз четника на Малешевцима је за кратко одложио њемачку офанзиву на Мајевицу. Она је отпочела тек половином децембра.

До тог времена је требало учврстити позиције НОП-а и искористити блиставу побједу. Код становништва је сплашњавао страх од њемачко-четничких репресалија, а повјерење у НОП је јачало. На састанку Покрајинског комитета и штабова бригаде и одреда израђен је даљи план акција: прво, обнављање Мајевичког партизанског одреда; друго, учвршћене партијских организација на терену и народне власти; треће, попуњавање и сређивање бригаде и одреда, и четврто, разоружавање преосталих изолованих група четника.

Мајевички НОПО је обновљен као 2. мајевички одред. Први батаљон одреда је формиран од Јабланичког партизанског батаљона са око 150 бораца, а 2. батаљон од добровољаца који су се у великом броју јављали у одред. У батаљон је ушла и Семберијска партизанска чета, која се одржала цијеле 1942. године у Семберији, као и четнички батаљони Зворнички и Комитски који су признали партизанску команду. Затим, под команду одреда стављен је и Посавски четнички батаљон и остаци батаљона Буре Бижића, под командом Јеремије Лазића. Тако је 2. мајевички партизански одред обновљен и требало је само времена да учврсти своје редове. Формирање одреда и полагање заклетве обављено је у Коренитој првих дана децембра 1942. године.

У штаб одреда постављени су: за команданта Ратко Перић, за политичког комесара Миљенко Стојаковић, за замјеника команданта Војо Илић, и за замјеника политичког комесара Ненад Петровић Нешо, за начелника штаба Вукашин Суботић и за интенданта Хако Бурић. Требало је да одред што прије учврсти своје редове и остане на Мајевици, јер се рачунало да ће 6. бригада напустити ово подручје и кренути на нове задатке.

Истовремено је Покрајински комитет Партије извршио нови распоред партијског кадра у источној Бо-

сни. Образован је Обласни комитет КПЈ за источну Босну, за чијег је секретара одређен Хасан Бркић, дотадашњи замјеник политичког комесара бригаде. У Тузлу је упућен за партијског руководиоца Владимир Перић Валтер. За замјеника политичког комесара бригаде одређен је Пашага Манџић Мурат, за политичког комесара 3. батаљона Бранко Драшковић, а за команданта Фрањо Херљевић, мјесто Воје Илића који је премјештен у Мајевички партизански одред, а касније постављен за начелника штаба Сремског одреда.

У многим селима Семберије и Мајевике формирани су НОО и команде мјеста, који су постепено успостављали народну власт на ослобођеној територији и организовали снабдјевање. Уз сваки одбор и команду мјеста формирана је, ради локалне заштите, и партизанска стража.

Како је у дотадашњим борбама са четницима и домобранима, заплијењено доста разног наоружања, пионирских, диверзантских средстава и средстава везе, одлучено је да се од пратеће чете формира пети, пратећи батаљон. Батаљон је био слиједећег састава:

- пратећа чета од 2 минобаца 81 мм;
- митраљеска чета од 4 тешка и 4 лака митраљеза („шварцлозе“, „шарац“);
- инжињеријско-техничка чета, састава: пионирски, диверзантски и вод за везу.

Батаљон је имао око 100 бораца. Формирање је извршено у Пилици, уз претходан избор одговарајућег људства. За батаљон је изабрано 37 Сремаца, а остали су били из бригадних батаљона.

У руководству батаљона били су: Мирко Симић, Казимир Франковић, Ервин Салзбергер, Нисим Албахари, Акиф Салетовић (интендант) и Љиља Дурсум (референт санитета). У четама и водовима: Шефко Авдић, Јусуф Бонлић, Арсен Букић, Есад Кенгић, Наум Зафировски, Благоје Пејановић, Ахмет Џонлагић, Мијо Керошевић, Васо Тишма, Мишо Ковачевић, Душан Билас, Обрад Јанковић Бокица, Урош Булибрк, Стево Клашња, Васо Весковић, Слободан Бајчетић Поп, Недељко Басрак, Душан Еулум, Бранко Пешић, Садик Кадрушић Дик, Борће Атанасов и други, међу којима

тада четрдесетогодишњи Милија Боровчанин, коњоводац кобиле Лисе, која је носила бакаче сво вријеме од Срема до Сутјеске.

Била је за оно вријеме извјежбана и по наоружању, ватреној моћи снажна јединица. Митраљеска чета је најчешће придавана батаљонима као ојачање.

Бригада и одреди су се такође попунили заплићеним оружјем.

Тих дана је повећан прилив нових бораца. То су били добровољци, од којих је приличан број дошао из разних четничких и милицијских формација. Већина је имала оскудне представе о циљевима НОП-а, о улози Партије, СКОЈ-а, о братству и јединству, односу према становништву као, и о реду и дисциплини у јединицама. Партијска организација и организација СКОЈ-а, заједно са командама, радиле су плански и организовано на идеолошко-политичком плану и војном оспособљавању ових младих људи, који су успјели веома брзо да се уклопе у идејно свјесне војничке и борбене колективе. За овај рад кориштен је сваки предах између борби или маршева, а успјешно су га обављали стари борци, командири и комесари. Његован је културно-просвјетни и забавни живот по јединицама, а постојала је на том плану и сарадња са становницима мајевичких и семберијских села. Одржаване су приредбе, посијела и зборови на којима су говорили истакнути руководиоци овога краја, ПК Партије, бригаде и одреда, да би се становници упознали са актуалним војно-политичким догађајима. Умножаване су вијести, а по четама су издаване зидне и џепне новине.

Организацији позадинског обезбјеђења је, такође, поклањана одговарајућа пажња. Први случајеви пјегавца су се већ јавили, а број рањеника се повећавао. Реорганизоване су и комплетиране покретне болнице бригаде и одреда и снабдијевене најнужнијим санитарским материјалом и лијековима из Брчког и Бијељине. Заоштрена је превентива од пјегавца (лична хигијена, парење одијела итд.). Послије борбе на Малешевцима 6 тешких рањеника је базирано у село Доња Буковица. У многим селима у Семберији, посебно у Тр-

нови, почело се са изградњом база, по угледу на Сремце.

Интендантско обезбјеђење је такође, побољшано. У батаљонима су организоване покретне кухиње, ради припремања хране по четама, а у бригади и одреду интендатуре, које су носиле резерве хране. Јединице су биле неовисне од терена и покретне тако да су се само изузетно храниле по селима. Посебна пажња посвећивана је Сремцима, који су се тек привикавали на оскудне услове живота у новој средини.

Оскудијевало се у одјећи, а нарочито у обући, па су организоване радионице у којима се, приликом сваког предаха, кројила и шила одјећа од заплијењених ћебади и сличних материјала и израђивали опанци. Поред тога, народноослободилачки одбори су у многим селима организовали плетење џемпера, чарапа и других одјевних предмета.

Затишје је трајало око 15 дана, и за то вријеме разоружано је још око 250 четника. Почетком децембра стигли су курири из Шековића Борђо Симић и Рајко Мићић — Бирчанском одреду пријетио је напад јаче групе романијских четника. Због тога су се бригада и одред, пред предстојећи њемачки напад, оријентисали према гребену Мајевице, и, касније, према Бирчу.

ф) ЊЕМАЧКА ОФАНЗИВА НА МАЈЕВИЦИ (14—20. децембра 1942. године)

Војна ситуација на Мајевици је потпуно измијењена за мјесец дана борби. Четничка Мајевичка бригада је разбијена, а усташко-домобранске јединице сагђеране у веће гарнизоне: Тузлу, Брчко, Бијељину, Зворник и Дарпарде. Легијско-милицијске јединице су се ограничиле на чување својих села, у којима су ишчекивале даљи развој догађаја. Њемачка 718. дивизија, која је требало да контролише ситуацију у источној Босни, ангажована је у борбама код Јајца, Травника и у долини ријеке Босне, против 1. и 3. пролетерске дивизије и крајишких бригада и одреда. Локална офанзива, коју су подuzeле јединице 3. пјешадијске домо-

бранске дивизије заједно са четницима, крајем новембра, на простору између Тузле и Брчког, није дала никакве резултате.

Због тога је командант њемачких трупа у Хрватској, 10. децембра 1942. наредио да се изведе операција „Тузла II“, ради, уништења партизанских одреда јачине око 1000 људи, који се налазе у рејону Сава—Брчко—Дрина—Тузла—Зворник. Ради тога је формирана борбена група „Шушник“ под командом пуковника Шушника, команданта 738. гренадинског пука²³.

Група пуковника Шушника је располагала са 5 њемачких, 9 домобранских и два усташка батаљона, уз одговарајуће артиљеријске и друге јединице родова и служби. Имала је укупно око 16 батаљона, не рачунајући локалне снаге ДОМДО пуковније и спречанску четничку групу „војводе“ Ковачевића.

План је предвиђао да се ове снаге организују у шест група, да у концентричном наступању сатјерају партизана у рејон Прибој—Рожај—Теочак и да их ту разбију. Пошто је према њиховој процјени намјера партизана била да се пробију на запад, у правцу Лопара, или на југ према Цапардама, командант борбене групе је планирао да најприје образују запречну линију: на западу на путу Тузла—Челић, а на југу Тузла—Зворник, како би спријечио покушај пробоја из обруча. Зато је једна група, већ 14. децембра запосјела положаје на цести Тузла—Челић, а друга на цести Зворник—Тузла, са центром одбране око Цапарди. Остале снаге су тек 16. децембра почеле са концентричним наступањем са полазних положаја: ријеке Саве, ријеке Дрине и Зворника²⁴.

Њемачка команда је у свом плану зацртала шири фронт „чишћења“ Мајевице. Нијемци и усташе су привремено измјенили однос према мајевичким четници-

²³ Борбена група „Шушник“ је била сљедећег састава: 738. гренадирски пук 718. њемачке дивизије, 479. гренадирски пук 717. њемачке дивизије, 2. батаљон 737. гренадирског пука. 717. дивизије, 3. пук 2. домобранске дивизије, 6. и 8. пук 3. домобранске дивизије, 21. и 29. усташка бојна из 3. усташког здруга и локалне снаге милиције, Домдо пуковније и четници. (Зборник XII, књ. 2, док. бр. 206).

²⁴ Зборник XII, књ. 2, док. бр. 206.

ма, јер су пораз четника оцијенили као предају из симпатија према партизанима. Због тога су у свом чишћењу разоружали и четнике, с том разликом што су њих слали на рад у Њемачку, а партизанае стријељали. Овакав однос према четницима су примијенили само на Мајевици, док су се према четничким групама у источној Босни и даље придржавали споразума о заједничкој сарадњи²⁵.

Штабови бригаде и одреда (Сремског и Мајевичког) су одлучили да се све наше снаге прикупе на простору Малешевци и да даље дејствују према развоју ситуације. С обзиром на тежак положај Бирчанског партизанског одреда, који је већ почетком децембра водио борбе са романијским и локалним четницима, донијета је одлука да се главнина снага оријентише према Бирчу, а да на Мајевици остане Мајевички партизански одред, који је већ био довољно јак да се могао одржати у борби са четничким остацима.

Подаци о којима се располагало, били су оскудни, о распореду њемачко-усташких снага. Знало се о њиховом прикупљању у Челићу, Брчком, Бијељини и Тузли, а о снагама у рејону Зворник и Сапна није било података, што је, поред осталог, утјецало да се оријентација снага усмјери према томе крају.

Ток дејстава је био слиједећи:

Петнаестог децембра су њемачке снаге, са полазних положаја Босанска Рача и Бијељина, наступале без борбе према селу Батковић и Трнова.

Шеснаестог децембра је јака њемачка група продужила наступање кроз села Горње и Доње Црњелово и Грета, гдје је разоружала десетак четника и попалила неколико кућа партизанских породица. Двије групе у наступању из Горње Тузле и Челића према Прибоју и Вукосавцима сукобиле су се са једним партизанским батаљоном. Непријатељ се повукао оставивши једног мртвог официра и три рањена војника. Остале његове снаге наступале су опрезно и стигле на линију Ко-

²⁵ Затегнутост између четника и Нијемаца била је привремена. Радивоје Керовић, једини од утјецајних четника који је још остао на Мајевици, већ је у јануару 1943. продужио споразум са Нијемцима о међусобној сарадњи.

рај—Забрђе—Доња Трнова. Тога дана све снаге бригаде и одреда пребачене су на просторију Обршине, Романи, Рожај. Оне су припремале напад на Сапну, јер још до тада није било података да се на том простору налазе јаке њемачко-усташке снаге.

Седамнаестог децембра је непријатељ наставио наступање из Челића и Кораја према Растошници и из Горње Тузле, гробом Мајевице, према Столицама (к. 915), а два усташка батаљона су из Сапне наступала цестом према Растошници и вршила јак притисак на партизане око села Рожај. Њемачки батаљони из Босанске Раче и Бијељине ушли су тога дана у село Доња Трнова и попалили га.

Тако су се бригада и одред 17. децембра прикупили на прилично уском простору око села Рожањ и Романи, а према њима су наступале њемачко-усташке снаге са три правца. Од намјераваног напада на Сапну се одустало. Донијета је одлука да се у току 17. децембра одрже природно јаки положаји на Јелици и око села Рожај и слиједеће ноћи са свим снагама изврши пробој на југ, преко цесте Тузла—Зворник, у Бирач. Први батаљон бригаде је благовремено запосјео гробен Мајевице, положаје Столица и Јелица, и цијелог дана водио борбу са непријатељем који је наступао од Горње Тузле. Иако је његов притисак био доста упоран, батаљон је одржао своје положаје и на тај начин омогућио да се остале снаге углавном без борбе, припреме за покрет према донесеној одлуци.

Други и 4. батаљон бригаде сачекали су, а затим напали на усташки батаљон који је наступао цестом од Сапне према селима Растошница и Рожањ. Митраљеска чета пратећег батаљона је у овој борби одиграла значајну улогу. Као подршку усташком батаљону, кретала се, потоком који води од Рожња према Растошници, њемачка батерија брдских топова. Митраљесци су добро маскирани, пропустили колону на блиско одстојање, и унакрсном ватром је, практично, разбили — бништили. Услиједио је напад на усташки батаљон који се безглаво повукао према Сапни. У тим борбама су непријатељу нанијети прилични губици. Но, оставље-

ни топови и опрема нису могли бити извучени, с обзиром да је требало кренути на нови задатак и извући се из окружења које је већ било уочљиво. Овом борбом у распореду непријатеља је створена бреша, кроз коју су у току ноћи прошли бригада и Мајевички одред према Великом бријегу и Цапардама.

Губици непријатеља (усташа и Нијемаца) процијењени су на преко 20 мртвих, а партизани су имали 5 мртвих и 8 рањених. Заплијењена су 2 пушкомитраље-за, десетак пушака и неколико сандука муниције.

Нијемци и усташе су, огорчени због неуспјеха, слиједећих дана попалили село Рожањ, и убили у селима Лопаре, Вукосавци, Рожањ и Прибој преко 250 људи.

Мрак је прекинуо борбе вођене преко цијелог дана и омогућио батаљонима бригаде и Мајевичког одреда да се прикупе на Рожајској коси. Сремски одред је изгубио везу (што је утврђено тек у зору 18. децембра) и остао код Рожња. Колона дуга неколико километара кренула је са Рожањске косе, преко села Мећећа и Горња Баљковица, према цести Тузла—Зворник. Напорни марш, по хладној зимској киши и блатњавим путевима, трајао је цијелу ноћ, и тек сјутрадан, у зору, чело колоне је стигло до Великог бријега (к. 568), на неколико километара од цесте. Из података, које су прикупили обавјештајци у току марша, видјело се да је непријатељ запосјео цесту и да ће наше јединице по дану морати да се пробијају преко ње.

Са Великог бријега као на длану, видјела се, чијава долина Спрече. Око цесте су се уочавала непријатељева упоришта Цапарде, Шарци и Косовача, али се према кретању војника у упориштима није могао добити утисак да непријатељ зна о нашем присуству у својој непосредној близини. План преласка преко цесте био је сљедећи:

— десна колона — 1, 4. и 5. батаљон — напада на упориште Шарци, у којем се налазила једна сатнија домобрана, и обезбјеђује од правца Тузле;

средња колона — Мајевички партизански одред — изводи демонстративни напад на Цапарде и по заузимању упоришта Шарци прелази цесту;

лијева колона — 2. и 3. батаљон — напада упоришта између Цапарда и Глумина (Кусоње, Косовача и Марјаново брдо) и прелази цесту.

Колоне су одмах кренуле на извршење својих задатака. Непријатељ је у поменутих упориштима имао нешто више од једне бојне домобрана, појачале легијом и четницима, и био је потпуно изненађен. Од заробљеника се дознало да је његова команда имала податке о томе да се партизани налазе у обручу код села Рожањ и да уопште није претпостављала да би за једну ноћ могли да стигну до цесте.

Борбе за прелазак преко цесте нису биле тешке. Први батаљон је изненадио домобранску сатнију у упоришту Шарци, на јуриш га заузео и заробио цијелу посаду од 60 домобрана са наоружањем. Мајевички одред је заузео Хајвазе и подишао самим Цапардама. Непријатељ се, угрожен, оријентисао на самоодбрану и није могао да пружи никакву подршку својим дијеловима, такође угроженим, у околним упориштима. Главнина бригаде са болницом и комором, одмах по заузимању упоришта Шарци, несметано је прешла цесту. Лијева колона је напала на Косовачу и Кусоње, гдје су се бранили домобрани и спречански четници, на јуриш заузела та два упоришта и продужила према Бирчу. Колона је заробила десетак домобрана и неколико четника.

Већ око подне главнина је прешла цесту, а Мајевички одред је водио борбе за саме Цапарде, које су се могле заузети да је било садејства са бригадним батаљонима. Како то није био основни задатак, одреду је наређено да се повуче преко цесте.

Укупни губици нанесени непријатељу били су: 2 мртва, 7 рањених и 78 заробљених војника (без четника), а заплијењено је: 11 пушкомитраљеза, око 90 пушака, 10 сандука муниције и друга опрема. Заробљени домобрани су пуштени кућама. Сопствени губици били су: 4 мртва и 3 рањена (највише губитака имао је Мајевички одред).²⁶

²⁶ Зборник IV, књ. 11, док. бр. 140.

Офанзива неиријатеља на Мајевици завршила се за њега без већих резултата. Разоружано је и одведено на рад у Њемачку око стотину четника, који су сачекивали Нијемце и нудили им своје услуге у борби против партизана. По семберијским селима попаљено је нешто кућа, затим села Доња Трнова и Рожај; убијено је 250 људи, а Мајевица је привремено напуштена од наших јединица, изузев мањих дијелова за заштиту теренских радника.

Из оперативног дневника 3. домобранске пјешадијске дивизије навешћемо два пасуса која се односе на ову офанзиву. Први је уводни дио дневника:

„Под заповједништвом Нијемаца подузет је подухват радп чишћења Мајевице од партизана (јачине око 2.500 људи) и разних одметничких-пљачкашких скупина. У овом подухвату судјеловале су њемачке, домобранске и усташке постојбе. Подхват је отпочео 15. XII са снагама, које су биле груписане на исходним положајима у виду једног обруча...”

На крају операцијског дневника генерал Изер, командант 3. домобранске пјешадијске дивизије, приказује сувопарно и лаконски пораз својих јединица код Цапарда:

„...Група д). Скупина партизана јачине 2.000 људи, напале су на наше поставе око с. Цапарде као и само упориште Цапарде са тежиштем да се пробију на југ. Због велике надмоћности партизанима је успјело, да се пробију и заузму наше поставе Хајвази (ист. с. Цапарда)—Пашин пут—Марјаново Брдо и да се са главним снагама пребаце преко Спрече на југ у правцу Метковца и даље за Шековиће. Властити губици 2 мртва, 7 рањених и 78 домобрана разоружани и пуштени.”²⁷

Милош Зекић, који се као командант Фрушкогорског батаљона Сремског одреда налазио са одредом, причао је слиједеће о борбама које су вођене 18. децембра на Рожањској коси и Јелици: „Седамнаестог децембра после подне Одред се налазио око села Завршје (3 км. од с. Рожањ). Од Штаба Бригаде је добио обавјештење да падом мрака дође на мјесто на Рожањ-

²⁷ Архив VII, к. 54, рег. бр. 22/1—3.

ској Коси, одатле да крене према Цапардама. Међутим, Одред је у току покрета набасао на непријатеља код с. Рожањ и у борби изгубио оријентацију, па је на зборно мјесто стигао са закашњењем, када је Бригада већ кренула према Цапардама. По мркој ноћи и густој шуми било је бесциљно трагати за Бригадом, па је штаб Одреда одлучио да преноћи на Рожањској коси и сјутрадан продужи покрет. Како је одред остао без домаћих водича, није смио да у току ноћи настави покрет, па је то био један од разлога да штаб донесе такву одлуку. Сјутрадан, непријатељ је већ у раним јутарњим часовима напао на Рожањску косу па се одред под борбом повлачио према Јелици. Цео дан вођене су јаке борбе са усташама, које су пошто-пото настојале да заузму Јелицу. Усташе су вршиле неколико јуриша, али су их храбри Сремци сваки пут враћали. Касно послје подне, пошто је претрпио приличне губитке непријатељ се повукао. Падом мрака Одред је продужио покрет преко с. Јајићи према цести Тузла—Зворник, коју је прешао у зору 19. децембра, између Мемиха и Прњавора и кренуо у правцу Осмака према Шековићима. Прњаворска легија је покушала да препријечи пут али су је Сремци брзо савладали. У овим борбама на Јелици и Рожањској коси погинули су између осталих и другови: Живко Цакула-Плави и Миљенко Веркић, оба четни руководиоци, као и Стеван Новић и Суљо Јахић. Усташе су имале приличне губитке, преко 20 избачених из строја. Сремци су се добро снашли на овом пошумљеном и брдовитом терену и захваљујући јунаштву бораца и старјешина, успјели да се пробiju из обруча на Рожањској коси и Јелици".

У извјештају команданта њемачких трупа у Хрватској, од 28. децембра 1942., нешто другачије су оцјењени резултати операције „Тузла II". У њему се каже да је планом било предвиђено да се окружење заврши 17. децембра, али је планирани ток доведен у питање због партизанског напада са линије Вукмир—Столице (јужно од Рожња), због којег усташки батаљон није извршио задатак окружења. Пошто је командант усташког батаљона потпуно затајио, омогућено је формира-

Ње бреше широке 3 км, кроз коју се ноћу 17/18. децембра пробило на југ 600 партизана.²⁸

Непријатељу је у овој офанзиви једино пошло за руком да Мајевица, за кратко вријеме, остане без партизанских јединица.

Тако је завршен период борби на Мајевици, који је трајао 44 дана. За то вријеме постигнути су значајни војнички и политички успјеси. Заробљено је или разоружано преко 1200 четника, а око 200 је прешло у партизанске редове. Истовремено је заробљено и око 280 припадника домобранских и легијско-милицијских јединица. Четнички покрет на Мајевици је претрпио велике губитке, а отпочео је процес диференцијације, па су, постепено, многи заведени приступали у редове НОП-а.

Обновљена је народна власт. Народноослободилачки одбори су легализовани и било их је много новоизабраних, а формиране су и команде мјеста са партизанским стражама. Партизанске снаге су ојачале: 6. бригада је нарасла на око 900, Сремски одред на преко 500, а Мајевички на око 400 бораца, наоружаних солидним наоружањем. Значи, било је око 1800 бораца (без Бирчанског одреда) уз многе десетине у партизанским стражама.

Треба истаћи и успјешан рад партијских организација на терену, које су у уској сарадњи са руководиоцима из ПК КПЈ, штабовима бригаде и одреда, успјеле да за веома кратко вријеме учврсте утјецај НОП-а и организују и ојачају нову народну власт. Формиран је Обласни комитет Партије за источну Босну, а окружни, срески и мјесни комитети Партије су консолидовани.

Бригада и одред су за ово вријеме стекли нова борбена искуства. Повратило се самопоуздање и увјерење да се и у условима одвојености од главних снага може успјешно водити борба, не само против четника већ и против свих осталих непријатељевих групација. Борци из Срема су својом борбеношћу и људским односом

²⁸ Зборник XII, књ. 2, док. бр. 206.

према народу задобили повјерење и љубав становништва, што је допринијело да се, иако ван свог ужег завијаја, осјећају као код своје куће. За непуних пет мјесеци Сремци су, баш на тлу Мајевице, формирали своје прве ударне јединице — Војвођанске бригаде.

5. БИРАЧ И РОМАНИЈА

а) ДОЛАЗАК БРИГАДЕ, СРЕМСКОГ И МАЈЕВИЧКОГ ОДРЕДА

По Бирчу је од почетка децембра харало око 1000 четника кладањске, власеничке и сарајевске бригаде. Они су опљачкали многа бирчанска села, а нарочито Шековиће и Брајинце. Запалили су неколико кућа и побили преко 30 становника. Малобројни Бирчански одред се, уз подршку народа, храбро одупирао, али је услјед надмоћности четника био присиљен да се повуче у планинске предјеле Бирча. У оваквој ситуацији бригада је стигла у Шековиће у прави час.

Долазак бригаде и одреда је омогућио да се Бирчански одред прикупи, четници нападну и, уз губитке, присиле на повлачење. Умјесто да крену према Мајевици, четничке бригаде — власеничка и кладањска — су разбијене, а сарајевска је побјегла на Романију. У овим борбама је убијено и неколико четничких команданата, а десетине бораца су из четничких редова приступиле у Бирчански одред.

Народ Шековића, Брајинаца и околних села је био јединствен. Младо и старо, мушко и женско, дигло се у неравну борбу против четника, који иако их је било неколико пута више, нису могли да загосподаре Бирчом и продуже према Мајевици, већ су се изнурени, а потом разбијени у петнаестодневним борбама, морали повући одакле су и дошли.

Бригада је стигла у Шековиће 19. децембра. Дочек је био веома топао и дирљив. Прошло је три мјесеца од дана када је са Бунарића и Бишине кренуло за Мајевицу 600 бораца пролетера, слабо наоружаних и обу-

чених. Они су тада мапуштали овај дјелић слободне територије и кренули у друге крајеве, гдје је требало поново разбуктати и ширити пламен борбе који се био привремено угасио четничком издајом. Сада се бригада опет вратила у крај у коме је у најтежим часовима имала своје упориште и ослонац. Вратила се часно, обавивши велики задатак, много већа и јача него што је била. То више није била јединица која је у својим покретима заобилазила непријатељева упоришта, већ јединица чије су се колоне широко кретале и у покрету обухватале противничка утврђења ослобађајући их па су на њих непријатељи морали озбиљно да рачунају, а народи источне Босне могли су имати пуно повјерење у њу да ће их штитити од терора окупатора и домаћих издајника.

На свим путевима и раскрсницама, куда су пролазиле колоне, излазио је народ да дочека оригаду. Брајиначка и шековићка села и засеоци, који су до јуче били пусти и ћутљиви, и кроз које су крстарили четничке патроле, сада су оживјели. Све је било на ногама. У сусрет јој је ишла омладина, пионери и мајке са малом дјецом на рукама. Са свих страна чуло се „наша бригада!“ „наша Шеста!“

Сви борци и руководиоци били су узбуђени, јер су видјели да их овај народ заиста воли. Сваки је осјећао ону несаломљиву снагу која извире само из овако дубоке повезаности и љубави са народом.

Бригада се размјестила у селима Подцрквина и Рудиште, а Мајевички одред у селима Шековићи и Супчани. Покрајински комитет и штаб бригаде смјестили су се у Шековићима (шумарева кућа).

Сремски одред је тога дана прешао цесту Тузла—Зворник и размјестио се на просторији Подборогово, Шехерџик и Пантелић.

Неуспјех четника у Бирчу требало је искористити да се војнички разбије романијски четнички корпус и ојача утјецај НОП-а у том крају. На Романији (Гласинац) налазио се обновљени Романијски одред, који је због тешких услова, дјеловао по групама. Требало је и њему пружити моралну помоћ и политичку и војничку подршку. Према одлуци Покрајинског комитета, овај

задатак је припао 6. бригади. Долазак бригаде на Романију требало је искористити и за успостављање веза са Сарајевом и, преко њега, са Врховним штабом.

Мајевички и Сремски одред остали су на Бирчу, с тим да се првом повољном приликом врате на Мајевицу.

• б) НА РОМАНИЈИ

Романијом се у току НОБ-а називао крај ограничен слиједећим линијама: са југа ријеком Миљачком, Сарајевом и Семизовцем; са запада: Средњем и Оловом, са сјевера, ријеком Кривајом и Хан Пијеском, а са истока цестом Власеница—Соколац—Црвене Стијене—Пале. У ширем смислу под Романијом се називао крај и између ријека Праче и Дрине и Жеп-планине (рогачички дио вишеградског и сокољачког среза). Крај између ријеке Праче, Сокољца, Деветак планине и Рогатице познат је под именом Гласинац.

Романија је добила име по највишем истоименом планинском масиву (1341 м). Цијели овај крај је планински, пошумљен и слабо комуникативан. Цесте Власеница—Соколац—Сарајево, Соколац—Рогатица—Вишеград и шумска пруга Хан Пијесак—Завидовићи биле су једине саобраћајне везе на читавом подручје. Огромни шумски комплекси око ријеке Криваје, Деветак и планине Романије представљали су неисцрпно богатство у дрвету. Нијемци су на све могуће начине настојали да себи осигурају услове за експлоатацију шума, па су шумске манипулације и стругаре чувале непријатељеве посаде.

Романија је непосредно штитила Сарајево, центар Босне и Херцеговине, у коме су Нијемци и „НДХ“ држали јак гарнизон. Она је за „НДХ“ била гранична област према Недићевој Србији, па су око ње била стална трвења, како између Нијемаца и Италијана тако и између Павелића, Михаиловића и Недића. Зато су Нијемци, усташе и четници посвећивали томе крају нарочиту пажњу и настојали свим политичким и војничким средствима да сачувају и учврсте свој утјецај.

У прољеће 1942. четнички команданти Саво Дерикоња, Радивоје Косорић и други закључили су са „НДХ” споразуме о заједничкој борби против НОП-а. У лето 1942. у овај крај су дошли мајори Петар Бачевић и Захарија Остојић. Они су, у улози истуреног дијела врховне четничке команде, реорганизовали четничке јединице у источној Босни и Херцеговини. Формиран је Романијски четнички корпус са 5 бригада: 1. и 2. сарајевска, Рогатичка, Калиновичка и Власеничка. Постављени су команданти срезова, општина, села и жандармерије и остали органи власти на основама бивше југословенске организације. Бројно стање је износило 4800 наоружаних људи, а командант корпуса је био капетан Милорад Момчиловић.

Међу руководством су постојала трвења, углавном око подјеле власти. Но, у борбама против партизана били су много јединственији него на Мајевици. Од укупног броја, од скоро 5000, увијек се могло прикупити 2—3000 за борбу спремних људи, док се остатак водио више на папиру, или је био везан за своја села.

Романијски четнички одред је имао добре везе са околним четничким корпусима: Дринским, Зеничким и четницима у западној Србији. Помоћ коју је добијао од Нијемаца, тзв. НДХ и разних петоколонаша из Сарајева омогућила му је да дође до оружја, муниције и остале опреме. На Романији, као и у другим крајевима источне Босне, четнички команданти и командири су били господари на својој територији, на којој су успоставили стару југословенску власт, немилосрдно убијали све припаднике и симпатизере НОП-а,²⁹ добро

²⁹ О злочиначкој дјелатности четника, а нарочито команданата и других официра из овог корпуса, има доста докумената. Овде цитирамо само наредбу команданта Романијског четничког корпуса од 16. децембра 1942. године:

„Свим командантима и командирима да у будуће поступају овако:

1) ако само један четник погине од комуниста, ма у ком селу, сво становништво тога села има да се стријеља и село спали до темеља,

2) ако се утврди да је у некој кући боравио ма и један комуниста, а да о томе и није извјестио најближе четничке власти сва чељад из те куће да се стријељају, а кућа запали.

живјели, трговали и чекали вријеме када ће доћи до рестаурације старе монархистичке Југославије.

Па ни овако окрутне мјере нису могле заплашити становнике романијских села на Гласинцу, око Рогатице, Пала Црне Ријеке и многих других. И поред такве четничке надмоћности, страховладе и терора, у овим крајевима се одржао Романијски партизански одред. Он је дјеловао по групама, и успио је не само да се одржи већ и да изводи мање оружане акције.

Покрет на Романију извршен је 27. децембра 1942. године. Због великог снијега, и завејаних планинских путева био је врло напоран, али су га борци лако поднијели. Крајем првог дана бригада је стигла на планину Јавор, у села Понијерка и Рјечица. Даље је кренула у двије колоне: у десној 2, 3. и 5. батаљон, правцем Жеравице—Рубинићи—Драпнићи—Мангурићи—Жунови, а у лијевој 1. и 4. батаљон, правцем: Жеравица—Г. Бабине—Крушевци—Јабука. Већину села, кроз која су колоне пролазиле, биле су попалиликладањске легије, усташе и домаћи четници. Понегдје је остала по која штала или на брзу руку, на згаришту, подигнута бајта, у којој су у најпримитивнијим условима становали преживјели становници, махом старци и жене, који нису могли, или хтјели, да напусте своја огњишта и побјегну родбини или пријатељима у оближња мјеста. Снијег је падао преко цијелог дана, и колоне су се с муком пробијале напријед. Десна колона је уз пут, код села Мангурићи, наишла на четнике, који су се на прве пуцњеве повукли и нестали у шумама. У сам мрак, стигла је у села Жунови и Медојевићи, гдје је заноћила. Лијева колона није нигдје наишла на четнички отпор и заноћила је у селу Јабука.

При преласку жељезничке пруге, код села Жеравице, засједа је преврнула жељезничку композицију, уништила локомотиву и вагоне и запалила грађу у вагонима. У борби је заробљена војничка пратња са неколико домобрана и заробљено нешто оружја.

3) ко год буде одржавао везу са комунистима или их потпомаже, да се одмах стријеља и кућа запали".
(Архив VII Елаборат о војној организацији ДМ, II дио).

Подаци о четницима, њиховој снази и распореду били су врло оскудни. Народ је био заплашен четничким терором, па, и поред симпатија према НОП-у, није смио да пружа такве услуге јединицама НОВ и ПОЈ.

У селима Жунови и Јабуци добијени су подаци да се штаб четничког корпуса налази у селу Поратак, један четнички батаљон у селу Костреша, а остали расту-рени по селима широм читаве Романије. С обзиром да су четници имали добро организовану обавјештајну службу, било је тешко по дану постићи изненађење. Штаб бригаде је стога одлучио да исте ноћи колоне продуже покрет, да десна сјутрадан у зору нападне штаб четничког корпуса у селу Поратак, а лијева четнички батаљон у селу Костреша, и да се по извршеном задатку прикупе у селу Калаузовићи.

Око пола ноћи, по јаком мразу, колоне су кренуле на извршавање задатака. За вријеме покрета до одређених циљева нису наишле на четнике. Десна колона је у зору опколила село Поратак, у коме је наишла на слаб отпор, јер је четнички штаб један сат раније побјегао према Раковој Нози, оставивши архиву и нешто хране. Лијева колона је, такође, наишла на слабији отпор код села Костреша. Било је јасно да четници избјегавају борбу и да се склањају у њима добро познате шуме и јаруге, одакле су из засједа нападали партизанске курире и мања одјељења упућивана на разне самосталне задатке.

Први јачи напад четници су извели 29. децембра прије подне, на батаљоне десне колоне у селу Поратак. Послије четворочасовне борбе четници су се разбијени склонили по околним шумама. Истог дана, после подне, бригада се прикупила у Калаузовиће. Штаб је расправљао о даљем правцу покрета. Четницима није нанијет озбиљан ударац, јер нису прихватили борбу, па су се повлачили према планини Озрен, селима Висовица и Средње, и у успутне пгуме само њима добро познате. Одлучено је да бригада запосједне поменута села и у њима онемогући боравак четницима, и да их на тај начин примора на борбу. Из села Висовица, које се налази 4—5 часова хода до Сарајева, требало је успо-

ставити везу са иартијском организацијом у граду, а преко ње и са Врховним штабом.

Бригада је 30. децембра из Калаузовића кренула према селима Висовица и Средње. У подножју Озрена, док су се колоне кретале кроз дубоки снијег и густу јелову шуму, четници су извршили напад на 3. батаљон. Послије краће борбе су разбијени и растурени по шумама око села Шићи, одакле су стално пушкарали и ометали покрет колоне. Мање чарке трајале су преко цијелог дана, јер су четници, растурени по групама, пратили нашу колону и стално припуцавали на њу. Тек касно послје подне, по снијежној вејавици, бригада је стигла и размјестила се у селима Висовица и Стублине, а један батаљон изнад села Средње. Под утјецајем четничке пропаганде становништво ових села је напустило своје домове и тек сјутрадан се дио вратио, када се увјерио да партизани нису ти који „пале и кољу све што стигну“.

У четничком препадугу код села Шићи погинули су: Пајо Марковић из Чачка, борац 1. пролетерске бригаде, који је отсјечен од своје јединице ушао у састав ударне чете у Шековићима; Душан Пиваш из Санског Моста; Панто Пантић из Магнојевича — Бијељина и болничарка Љубинка Пајић из Власенице, члан СКОЈ-а, 19-годишња омладинка која је погинула покушавајући да превије смртоносне ране палим друговима. По расту малена, вижљаста и враголаста била је мезимче батаљона. Видећи да је тешко рањена од четничког метка, борци су озлојеђени без команде насрнули на четничку засједу, просто је збрисали и тако освјетили губитак вољене и пожртвоване Љубинке.

Близина Сарајева узбудљиво је дјеловала на све борце, нарочито на оне из 1. батаљона, јер су им успомене из првих дана устанка биле везане баш за овај крај. Успостављање веза са појединцима — нашим активистима било је веома тешко, јер су се, заплашени четничким терором, повукли у дубоку илегалност. Напокон, успостављена је веза са овим храбрим друговима-теренцима, и преко њих и веза са партијском организацијом у Сарајеву. Већ 1. јануара из Сарајева је стигао курир који је донио извјештај од Авде Хуме о

ситуацији у граду. Она је била доста сложена, јер је провала у партијској организацији отежавала њен рад.³⁰

Тридесет и првог децембра 1942. и на Нову 1943. годину вођене су борбе са четницима око ових села. У тим борбама су четници примјењивали типично партизанску тактику. Нису прихватили оштрије борбе и сваки пут су се повлачили да би поново напали на другом мјесту. Уз то су умјешно користили висок снијег и боље познавање терена. Муниција је трошена, а кроз борбе није занављана; губици су се повећавали, само за последња три дана бригада је имала 9 мртвих и 12 рањених бораца. И повелика болница је постала проблем, јер је отежавала покретљивост, а један батаљон је био стално ангажован за њено обезбјеђење и ношење тешких рањеника. Даљи боравак у овим планинским крајевима је стално смањивао борбену способност бригаде, па је она 2. јануара 1943., напустила Висовицу, и преко села Калаузовића кренула у рејон села Каљина и Јабука, гдје је стигла 4. јануара.

Са бригадом се налазио и њен Четврти — Посавски батаљон. Његови храбри борци су се суочили са необично суровим условима живота у борби по врлет-

³⁰ Авдо Хумо је крајем јула 1942. из Шековића кренуо са неколико другова по партијском задатку у Сарајево. У току августа и септембра упућено је још неколико другова, који су у току љета и јесени успјели да у Сарајеву учврсте и прошире рад партијске организације, успоставе сигурне везе са Врховним штабом и Централним комитетом као и са организацијама у многим градовима БиХ и Загребом. У жељу пуне активности, Гестапо и усташе су успјели да преко неких ухапшених партијских радника изврше провалу. То се десило новембра 1942. године Рад организације је паралисан. Многа партијски радници су морали напустити Сарајево, а други су похапшени и стријељани. Централни комитет КПЈ је наложио да у Сарајево крене Угљеша Даниловић. Он је са Дервишом Нумићем почетком марта 1943. кренуо са Гласинца у Сарајево. Код села Кусаче, налетјели су на четничку засједу. Нумић је рањен себи одузео живот, а Даниловић је успио да се спаси. Ситуација у Сарајеву је срећена и нормализована у прољеће 1943. године.

(Авдо Хумо: Године искушења и подвига, Вук Караџић, Београд 1977).

ној и снијегом покривеној Романији, али су све то подносили са зачуђујућом издржљивошћу и упорношћу. Требало се борити са зимом и снијегом и сналазити у непознатим планинским предјелима са густим шумама и четничким препадима и засједама. Услови исхране су били, такође, тешки. На кукурузни, а овдје више зобни хљеб, требало се навикавати. Поред тога, и пјегавац је почео да коси, а отпорност Сремаца на ту опаку болест била је слабија него код домаћих људи. Иако је штаб бригаде о свему овоме водио рачуна и батаљон, најчешће, распоређивао као резерву, он је у овом походу претрпио највеће губитке. Због тога су многи борци овог батаљона Романију, понос устаничких дана, запамтили са мало лијепих успомена.

На Висовици се бригади прикључио и Гласиначки батаљон Романијског партизанског одреда. Наиме, прије покрета бригаде из Шековића на Романију, на Гласинац је отишао Угљеша Даниловић. Он се повезао са штабом Романијског одреда и наредио да се прикупе борци који су дјеловали одвојено, по групама. Формиран је батаљон од двије чете јачине око 100 бораца, док остале групе нису стигле на зборно мјесто. Тако се батаљон, са руководством штаба одреда (Томо Букић, Грујо Новаковић и Саво Прећа), прикључио бригади, за коју је то било знатно појачање, јер су у батаљону били борци из ових крајева, који су веома добро познавали прилике на Романији.

До доласку бригаде у села Каљина и Јабука, четници су концентрисали своје снаге, око 1500 људи, у оближњем селу Ракова Нога. Око подне, 4. јануара, извршили су жесток напад на батаљоне бригаде у селу Каљини. У почетку су имали успјеха, јер су успјели да их потисну према селу Јабуци. Противнападом батаљона из резерве, подржаваним ватром бацача и митраље, за четници су разбијени и натјерани у бјекство. За бригаду је то била Пирова побједа. У борби је погинуло 9, а рањено 20 бораца. Муниција се стално трошила, а није занављана, те су даље борбе биле без изгледа на успјешаи завршетак. Зато је одлучено да бригада напусти ова села и да се пребаци на простор Гласинца. Послије напорног марша, са болницом у којој је било

око 40 рањеника, од којих шест на носилима и већи број тифусара, бригада је 5. јануара стигла у село Соколовићи.

Брзо је успостављена веза са партијским радницима на терену. Из њиховог излагања видјело се да су пропаганда и четнички терор и овдје учинили своје. Бригада је стигла у прави час, па се интензивним политичким радом становништво, ипак, брзо ослободило страха од четника. Мање четничке групе су похватане, а друге су побјегле према Соколцу и Рогатици, ближе усташким гарнизонима.

Велики снијег и сталне мећаве отежавали су извођење акција. Ипак, 3. батаљон је 7. јануара заузео жандармеријску станицу Жљебове, заробио 6 жандарма и заплијенио нешто оружја и неколико сандука муниције.

Хране је понестајало, а гласниначка села, раније опустошена и попаљена од усташа и Нијемаца, тешко су исхрањивала бригаду. Епидемија тифуса се ширила, па је борбена снага сваким даном била мања. Због тога је донијета одлука за повратак у Шековиће.

Марш је извршен 12. јануара 1943., по јакој вијавици, дубоком снијегу и хладноћи од —20 степени. Послије двадесетчасовног исцрпљујућег кретања, поред усташког упоришта у Хан Краму, Височника и Берковине, бригада је сјутрадан, око подне, стигла на Јавор и размјестила се у селима: Нерићи, Подбуковик, Рјечица и Понијерка. Иако је марш био напоран, борци су га, нарочито рањеници и болесници, јуначки издржали. Послије једнодневног одмора бригада је продужила за Шековиће.

Двадесетодневни боравак на Романији је показао да су биле прецијењене могућности разбијања четника и стварања услова за мобилизацију нових бораца. Четници су примењивали у борбама ефикасну тактику. Наши активисти и симпатизери, који су у већем броју остали у прољеће 1942. године у овом крају, побијени су, или су се морали склонити од четничке каме. Све ове околности су, уз велики снијег и епидемију тифуса, представљале озбиљну препреку за вођење успјешних борби. То је доприњело да се постигну доста скро-

мни резултати. У овим борбама је избачено из строја око стотину бораца (погинулих, рањених и обољелих од тифуса), што је умањило борбену способност бригаде.

Боравак на Романији је имао и добрих страна: разбијена је фама коју су ширили четници да партизани на Романију не могу продријети, а четницима су нанијети и прилични губици, растурено је неколико четничких штабова, поремећена њихова организација, а симпатизери НОП-а су се увјерили да партизанске јединице јачају и да су у стању да воде успјешне борбе против окупатора и свих његових помагача. Кратак боравак на Гласинцу повратио је становништву тога краја повјерење у НОП. Гласиначки батаљон је у току боравка бригаде на Гласинцу попуњен са тридесетак нових бораца. Он је, такође, кренуо са бригадом, за Шековиће. На Гласинцу и у рогатичком крају остали су гучевска чета, групе бораца око Мује Хоџића и Николе Продановића и другови из партијских теренских организација.

ц) НАПАД НА ДОМОБРАНСКО УПОРИШТЕ ЦАПАРДЕ — ПОВРАТАК СРЕМСКОГ И МАЈЕВИЧКОГ ОДРЕДА НА МАЈЕВИЦУ

Ситуација је у Бирчу остала непромијењена за вријеме боравка бригаде на Романији. Сремски, Мајевички и Бирчански одред су се организационо средили и водили су са доста успјеха борбе против околних четничких група. Разоружан је четнички батаљон Цвијана Томића у селу Матијевићи и Ступари и неколико четничких група у долини ријеке Спрече. Нарочито је била успјешна акција у долини ријеке Спрече, у којој је Фрушкогорски батаљон разоружао 108 четника. Велики снијег и јака зима смањили су активност одреда против окупаторових посада око цесте Тузла—Зворник.

Епидемија пјегавог тифуса захватила је све јединице. Први случајеви појавили су се још у децембру на Мајевици. Стални покрети, недовољно ефикасне епидемиолошке мјере, као и тешки услови за њихово предузимање, омогућили су да болест прерасте у епидемију,

која је највише захватила борце Сремског одреда и 4. батаљона бригаде. Болница у Шековићима (у манастиру Ловница) убрзо није могла да прими све болеснике, па су они смјештани по свим засецима Шековића. Иако је пјегавац био лакше форме, умрло је око 40 бораца а, већи број је био избачен из борбеног строја бар мјесец дана, па је тако умањена борбена снага јединица. Према приближним подацима, број обољелих се кретао преко 200, не рачунајући Бирчански одред, чији су се борци лијечили код својих кућа. Епидемија је почела да јењава првом половином фебруара. За њено сузбијање веома су заслужни др Драган Јовановић и др Роза Папо, тада једини љекари у јединицама, који су се такође разбољели од тифуса, а посебно пожртвоване болничарке.

О повећој болници бринула је Ханика Алтарац Вуја, текстилна радница из Сарајева. Она је септембра 1941. завршила на Романији краћи санитетски курс код Руже Ољаче. Увијек весела и насмијана, зрачила је оптимизмом, а бригом је плијенила рањенике и болеснике. У Шековићима је, у јеку епидемије, требало обавити сложу хирушку операцију, ампутирање руке тешко рањеном борцу. Вуја је смирено, уз упутства која јој је давао Др. Јовановић, који је лежао под високом температуром, обавила успјешно ампутацију и рањени борац је спашен.

Половином јануара зима је попустила и било је омогућено извођење акција већих размјера. Узнемиреност код непријатеља се повећавала, јер су се Сремски и Мајевички одред иазили у Спречи и тамо разоружавали четнике, и легионаре угрожавајући упоришта Цапарде и Осмаке.

У том периоду су почеле припреме за напад на главно непријатељево упориште у долини ријеке Спрече, Цапарде, и на упоришта Рудник, Осмаци, Мемичи, и Булатовци. За овај напад су одређене све снаге, с тим да послје акције Сремски и Мајевички одред продуже на Мајевицу.

Село Цапарде, од двадесетак кућа, налази се на средокраћу између Тузле и Зворника. У селу су се налазиле непријатељеве снаге од једног до два батаљона

пјешадије и дивизиона артиљерије. Села око Цапарда: Рудник, Кусоње, Булатовци, Осмаци, Хајвази, Мемићи и Прњавор, такође посједнута, чинила су повезан одбрамбени систем са центром у Цапардама, и осигуравала саобраћај на најугроженијем дијелу важне комуникације Тузла-Зворник. У то вријеме су се у Цапардама и околним упориштима налазиле слиједеће непријатељеве снаге: 5. бојна 3. пјешачке пуковније, 9. и 10. бојна 8. пјешачке пуковније, око 100 легионара и око 450 четника Душана Ковачевића, укупно око 2000 људи са 2 батерије хаубица 105 мм. Четници су се налазили распоређени у селима Кусоње, Рудник и Матковац и били предстража посади у Цапардама.

За напад на Цапарде и околне положаје одређени су 1, 2. и Гласиначки батаљон бригаде. Први батаљон је нападао дуж пута од правца Тузле, Други преко Рудника и Николића брда (са југа) и Гласиначки батаљон дуж пута од Зворника (са источне стране). Први и Гласиначки батаљон требало је неопажено да се привуку самим Цапардама и да изненада нападну центар непријатељеве одбране, а 2. батаљон за то вријеме да заузме спољну одбрану на Руднику и Николића брду. То је била средња и истовремено главна колона, која је имала и најтежи задатак.

Лијева колона — 4. батаљон бригаде, 1. батаљон Сремског одреда и батаљон Бирчанског одреда — имала је задатак да заузме упориште Осмаци, а потом да овлада упориштима у селима Мемићи, Булатовци и обезбиједи напад средње колоне од правца Тузле. Батаљон Сремског одреда, по извршеном задатку, требало је да продужи покрет према Мајевици.

Мајевички одред и 2. батаљон Сремског одреда сачињавали су десну колону, која је обезбјеђивала напад средње колоне од правца Зворника на положају Глумене, с тим што је 2. батаљон Сремског одреда требало да заузме село Кулина и да дијелом снага нападне на Цапарде са сјевера, садејствујући са Гласиначким батаљоном. По извршеном задатку требало је да Сремски и Мајевички одред продуже за Мајевицу.

Резерва су били 3. батаљон и дио 5. батаљона у селу Матковац, гдје је било и командно мјесто штаба.

Почетак напада одређен је за 25. јануар у 03.00 часа. Уочи напада извршено је извиђање, а јединице су прикупљене на полазним положајима.

Чим су осјетили да ће бити нападнути четници су напустили Матковац и Рудник и повукли се ближе Цапардама, на Николића брдо.

Дан прије напада дошло је до промјене времена, што је у многome утјецало на успјех. Изненадна југовина је проузроковала јако топљење снијега, па је ријека Спреча, као и околни потоци, брзо набујала. Спреча, која је на том мјесту увјек газна, разлила се и није се могла прећи газом. Штаб бригаде није предвидео да ће ова околност утјецати на извршење задатка, па батаљонима није промијенио, односно допунио већ изда-та наређења.

Напад је почео у предвиђено вријеме, али је изостао 1. батаљон, који није могао прегазити набујалу Спречу. Други батаљон је подишао положајима на Николића брду и на јуриш заузео предње ровове. Гласиначки батаљон се неопажено привукао самим Цапардама, у првом налету освојио предње ровове и продро до артиљеријских положаја. Отсуство 1. батаљона је омогућило браниоцу да се среди и све своје снаге усмјери према Гласиначком батаљону, који се малобројан после огорчене борбе прса у прса, морао повући на полазне положаје. Нешто касније, 1. батаљон је са двије чете некако прегазио Спречу, али је његов напад био усамљен и некоординиран, па је бранилац успио да га одбије. Трећи батаљон, из резерве, није учествовао у нападу. У свануће је постало јасно да би даљи напад представљао узалудно давање жртава и издато је наређење за повлачење. У повлачењу, преко откривеног и снијегом покривеног земљишта, батаљони су, нарочито Други, имали осјетних губитака.

Превијајући рањеног друга смртно је рањена двадесетогодишња ученица из Маглаја Драгица Митровић Драгиња члан СКОЈ-а, храбра и омиљена омладинка, борац и болничарка. Четници су се окомили да је рањену ухвате, али то нису дозволили њени другови. Издахнула је у њиховом наручју, а у њеној торбици, поред

завоја и оскудних лијекова, остала је непрочитана књига „Како се калио челик“.

ЈТијева колона је извршила задатак, заузела упориште Осмаци, затим Мемиће и Булатовце, заробила посаду, прекинула везу са Тузлом и одбила напад појачања, упућених у помоћ посади у Цапардама.

Десна колона је дјелимично извршила задатак. Други батаљон Сремског одреда је заузео село Кулина, али је закаснио да потпомогне напад Гласиначког батаљона на Цапарде, па је, напад обустављен, и он је продужио за Мајевицу. Мајевички одред је заузео положај на Глуминама, водио мање борбе са непријатељем и крајем дана, продужио за Мајевицу.

Тако је завршен напад на Цапарде, од којег се много очекивало. Разлози што се одступило од утврђеног плана били су слиједећи.

— снаге непријатеља су потцијењене. Он је располагао са око 2000 људи, а према процјени, штаба требало је да има испод 1000. Партизанске снаге су биле сувише развучене;

— командовање није било обједињено, а веза између појединих колона и батаљона у средњој колони била је слаба, скоро никаква. И поред непредвиђених околности (набујалост Спрече, на примјер), да је резерва употријебљена Цапарде су могле бити заузете;

— Сремски одред, који је представљао јаку јединицу, био је подијељен на два дијела и имао је споредан задатак да потпомогне напад, а главни да продужи за Мајевицу. У току борбе није могао бити испољен никакав утјецај на њега;

— пратећа чета 5. батаљона, која је имала јаку ватрену снагу, није употријебљена, већ је остала у резерви (митраљески водови придати су батаљонима).

У овим борбама се нарочито истакао Гласиначки батаљон, који је био најуспјешнији међу батаљонима средње колоне. Иако малобројан, он је могао извршити задатак да је било бољег садејства са осталим батаљонима.

Укупни губици били су: 18 погинулих, 19, рањених³¹, 5 несталих, а изгубљена су 2 пушкомитраљеза и

³¹ Зборник IV, књ. 11, док. бр. 140.

око 20 пушака. Највише губитака имали су 2. и Гласиначки батаљон.

Непријатељ је имао 18 погинулих, преко 30 рањених и 62 заробљена, од којих 40 четника³². Заплијењена су 3 пушкомитраљеза, око 60 пушака и неколико сандука муниције.

И поред дјелимичног успјеха, овај напад је озбиљно уздрмао непријатељеве положаје у долини Спрече. Заузета су сва упоришта изузев Цапарда, а партизанске јединице су са Осмака имале потпуну контролу цесте, тако да непријатељ није могао њоме саобраћати.

Домобранска команда је упутила из Тузле нова појачања, којима је покушавала да одбаци партизане од цесте и поврати Осмаке. До почетка фебруара вођене су скоро свакодневне борбе, али су их партизанске јединице задржале и сваке ноћи нападале на истурене положаје око Цапарда.

Напад на Цапарде и околна упоришта на цести Тузла-Зворник озбиљно је угрозио Тузлу, важан политички и индустријски центар. Партизанске јединице су се око 20 дана задржале на положајима око Цапарда и Осмака, са којих се пушчаном ватром могла тући цеста. Саобраћај на њој био је прекинут, а поједини војни транспорти, који су снабђевали непријатељеве јединице у Цапардама и Зворнику, стално су нападани. Непријатељ је свакодневно покушао да партизане одбаци даље од цесте, слао је нова појачања из Тузле, али је све остало без успјеха.

Мајевички и Сремски одред су на Мајевици имали доста успјеха. Већ почетком фебруара формиран је 3. батаљон Мајевичког одреда, а четврти батаљон бригаде (Посавски) враћен је у састав Сремског одреда половином фебруара. Тако је Сремски одред на Мајевици имао у саставу три добро наоружана и јака батаљона. Сремци су успоставили везу са Сремом, одакле су пребацивали на Мајевицу нове борце и велике количине хране. Каравани, од по 50 и више кола, су из Срема довозили у Босутске шуме храну, одакле је пребацивано преко Саве у Семберију, и даље у брдска села Мајевице. Дио

³² Исто.

ове хране упућиван је на товарним коњима у Бирач, јер је у њему прехранбена ситуација била заиста тешка. Марш-рута оваквих „каравана“, како су их партизани називали, била је преко Јелице, поред Калесије, па према Шековићима. Легија, милиција и четници су их неколико пута сачекали у засједи, а у једном препадну, почетком фебруара, отели су 10 коња са товаром и убили неколико бораца из пратње. На неколико позива, који су упућени од штаба бригаде заповједнику легије у Калесији и Прњавору да не напада наше курире и коморе, он се није одазвао, већ, напротив напади су учестили. Због тога је одлучено да бригада нападне посаде у тим селима.

Напад на посаде у Калесији и Прњавору, извршен је ноћу 11/12. фебруара. У њима су запаљене жандармеријске станице, зграде општина и још неке у којима је била смјештена легија. Упориште Вис, које доминира спречком долином, такође је заузето. У борби је убијено десетак непријатељевих војника, а заплијењене су веће количине хране. Послије ове „лекције“ легија из ових села је престала да напада на партизанске транспорте.

Почетком фебруара 2. батаљон је упућен на Мало поље, са задатком да прикупи податке о непријатељевим снагама на Хан Пијеску и Власеници и да напада на транспорте на жељезничкој прузи Хан Пијесак—Олово. Батаљон се налазио неколико дана у засједи, јер се дознало да ће се једна сатнија усташа транспортовати возом из Хан Пијеска у Олово. До напада на композицију са усташком сатнијом дошло је 8. фебруара. Усташе су пружиле огорчен отпор и тек кад је батаљон извршио јуриш и убацио бомбе у вагоне почели су да бјеже. Имали су 25 мртвих и више рањених, а остали су се разбјежали по околним шумама. Композиција од 6 вагона са локомотивом је сурвана у провалију, пруга разрушена и запаљено неколико мостова. Заплијењена су 4 пушкомитраљеза, око 40 пушака, 10.000 метака и читава опрема сатније.³³ У борби је погинуо командир чете у 2. батаљону Рефик Бешлагич.

зз Исто.

Тако је у периоду од четири и по мјесеца, војно-политичка ситуација у сјевероисточном дијелу источне Босне измијењена. Мајевица је била под контролом Сремског и Мајевичког одреда, чије су снаге свакодневно јачале. У Бирчу су се налазили 6. бригада и Бирчански одред, који су били спремни да поново оживе устанак на широким подручјима источне Босне. Партизанске снаге су нарасле до бригаде и три одреда, са преко 2500 бораца и тенденцијом даљег раста. У таквој ситуацији се почела осјећати потреба за организовањем виших форми командовања, које би омогућиле усклађивање дејстава нараслих јединица.

IV Дио

**БРИГАДА У ВРИЈЕМЕ
БИТКЕ НА НЕРЕТВИ**

1. ПРЕДАХ И СРЕБИВАЊЕ

У фебруару и марту се, упоредо са борбама, одвијао интензиван војно-организациони, политички и културно-просвјетни рад у бригади, и у одредима: Бирчанском, Мајевичком и Сремском.

Уз штаб бригаде у Шековићима су се налазили и чланови Покрајинског комитета КПЈ и Главног штаба БиХ, који су руководили свим јединицама на простору источне Босне.

Народноослободилачки одбор у Шековићима је дјеловао на цијелом ослобођеном и полуослобођеном Бирчу. Народ власеичког, кладањског, зворничког и сребреничког среза и из удаљених крајева Романије, долазио је у Шековиће због разноврсних послова. Свакодневно су пред зградом НОО и Команде мјеста долазиле групе сељака да траже савјет, ријеше какво спорно питање или замјене своје производе за кукуруз или неку другу робу. Каравани који су у фебруару, а нарочито у марту, често долазили са Мајевице, доносили су веће количине жита, масноћа и других артикала. Дио ових намирница дијелио је НОО сиромашним сељацима, или их је замјењивао за со, вуну, кожу, сукно итд., према потребама јединица. Те зиме се у Бирчу, а и на Романији, нарочито на Гласинцу, оскудијевало у храни, па су бројне опљачкане партизанске породице гладовале. Како је на Мајевици било довољно жита, а редовно су пристизале нове количине из Срема, организовано је пребацивање у Шековиће, које је било везано са многим тешкоћама на путу од Мајевице до Бирча. За транспортовање је био

потребан велики број товарних коња, а путеви, који су водили кроз планинске врлети и преко Спречке долине, били су несигурни због честих непријатељевих засједа. Тако је живот пратилаца био у сталној опасности, јер је караван често нападан или засипан ватром усташа, легије и четника.

Прилив нових бораца у бригаду био је велики. За непун мјесец дана формирана су још два батаљона, бројно су порасли Мајевички и Бирчански одред, а Сремски је свакодневно из Срема добијао десетине нових бораца.

До пораста броја нових бораца дошло је због позитивног развоја унутрашње војно-политичке ситуације. Ширење устанка у цијелој земљи, затим стварање АВНОЈ-а, а посебно велики успјеси наше војске у Босанској крајини, Хрватској, као и све већи успјеси у источној Босни, утицало је да широке народне масе на Мајевци, у Бирчу, па и на Романији, увиде и повјерују да ће их једино народноослободилачка борба довести до националног и социјалног ослобођења.

У току јануара и фебруара 1943. године формирана су још два батаљона: Гласиначки и Бирчански. Тако су половином фебруара у саставу бригаде били: 1. батаљон — Романијски, 2. батаљон — Мајевички, 3. батаљон, 4. батаљон — Бирчански, 5. батаљон — пратећи, 6. батаљон — Гласиначки.

Шести (Гласиначки) батаљон је формиран од бораца Романијског одреда, углавном са Гласинца и околине Рогатице, још крајем децембра 1942., на Романији. У јануару 1943. у батаљон је ушла комплетна чета Милићана, па је имао три чете, са око 170 бораца. За команданта је одређен Марко Ећимовић, за политичког комесара Весо Рацковић, за замјеника команданта Рајко Сарић, а за замјеника политичког комесара Саво Прећа.

Четврти (Бирчански) батаљон је формиран од 1. батаљона Бирчанског одреда, а у састав бригаде ушао је половином фебруара, када је 4. (Посавски) батаљон враћен у састав Сремског одреда. Имао је око 200 бораца. Командант је био Борћо Симић, политички комесар Слободан Бобар, замјеник команданта Мелентије

Бошњак, замјеник политичког комесара Никола Мاستилица, интендант Рајко Мичић и референт санитета Ханика Алтарац Вуја.

Група мајевичких ударних батаљона формирана је 25. марта 1943. године. У њен састав је ушао 2. батаљон (Мајевички) 6. бригаде, па је тако 6. бригада крајем марта имала пет батаљона: Први (Романијски), Други (раније Трећи), Трећи (Гласиначки), Четврти (Бирчански) и Пети (пратећи), са преко 800 бораца, а од наоружања: 2 бацача 81 мм, 8 митраљеза, око 50 пушкомитраљеза и остало пушке и бомбе.

Бирчански одред је такође ојачао, и поред тога што је један његов батаљон ушао у састав бригаде. После успјешних борби у долини Спрече, формиран је Спречански батаљон, као 2. батаљон одреда, јачине око 100 бораца на челу са командантом Жарком Вуковићем Пуцарем и политичким комесаром Николом Андрићем. Први батаљон Бирчанског одреда имао је око 150 бораца, распоређених у три чете. Командант 1. батаљона је био Драго Мелезовић, а политички комесар Тешо Петровић. Штаб одреда су сачињавали командант Милош Зекић и политички комесар Раде Јакшић.

Бригада је у току 1942. и до прољећа 1943. године дјеловала самостално на подручју источне Босне, уз помоћ руководиоца из Покрајинског комитета Партије и Главног штаба НОВ и ПО за БиХ, јер директне везе са Врховним штабом није било. Посљедњи извјештај о дјеловању 6. бригаде Врховни штаб је добио од Светозара Вукмановића, када је, крајем септембра 1942. године, кренуо са Мајевике и преко Тузле и Сарајева стигао у Врховни штаб. Приликом формирања 1. босанског корпуса у његов састав је ушла 6. бригада и сви партизански одреди у источној Босни. Цитирамо наредбу Врховног штаба бр. 93 од 9. новембра 1942. године:

„Од оружаних снага Народноослободилачке војске на територији Босне формира се Штаб I босанског народноослободилачког ударног корпуса. У састав овог корпуса улазе: IV и V НОУ дивизија и Шеста народноослободилачка ударна бригада источне Босне. Под ко-

манду I босанског НОУ корпуса стављају се и сви партизански одреди на територији Босне.¹

Међутим, због специфичне ситуације до реализације овог наређења у источној Босни није дошло.

2. НАРЕБЕЊЕ ВРХОВНОГ ШТАБА ЗА ПОКРЕТ ПРЕМА ГЛАВНОЈ ОПЕРАТИВНОЈ ГРУПИ НОВ И ПОЈ

Половином фебруара вођена је свом жестином битка на Неретви. Артиљеријска канонада са Горњег Вакуфа чула се у Бирчу. „Слободна Југославија“ је пре нијела наређење Врховног команданта да све јединице НОВ и ПОЈ појачају своју активност и на тај начин олакшају ситуацију Главне оперативне групе.

У том смислу је одлучено да бригада и Бирчански одред нападну на упоришта између Тузле и Кладња: Ступаре, Матијевиће, Лончић и Бргуле, која су штитила тузлански водовод и жељезничку пругу којом су Нијемци извлачили дрво из планине Коњух.

Напад је извршен ноћу 16/17. фебруара. Непријатељ је пружио слаб отпор и сва ова мјеста су још у току ноћи заузета. Заробљено је десетак непријатељевих војника, а заплијењено је нешто оружја и муниције и веће количине хране. Прекинута је жељезничка пруга и телефонске везе, а водовод је оштећен.

Штаб бригаде је, са друговима из Покрајинског комитета и Главног штаба, планирао акције са ограниченим циљевима. Оцијењено је да слиједећи потез треба да буду припреме за ослобођење Кладња, јер је у овом мјесту сазријевала ситуација да се домаћа легија „бојна бранитеља Кладња“ принуди на капитулацију.

Тих фебруарских дана био је присутан још један проблем. Исхрана нараслих јединица и снабдијевање становништва у Бирчу је сваким даном бивало теже. Због тога се рачунало на испомоћ Мајевице и Срема. Два батаљона бригаде, Четврти (Бирчански) и Шести (Гласиначки) упућени су на Мајевицу, као пратња повећег каравана који је требало да пренесе храну са Ма-

¹ Зборник II, књ. 1 стр. 247.

јевице у Шековиће. Са батаљонима су на Мајевицу кренули и Рођко Чолаковић, Угљеша Даниловић и Перо Косорић. Бригада је остала у Бирчу са свега три батаљона.

Данас можемо рећи да би ангажовање наших снага на непријатеља у гарнизонима око Тузле била најбоље изражена помоћ Главној оперативној групи на Неретви. За такав подухват су недостајали услови јединственог руковођења и командовања са осамостаљеним јединицама (три одреда и бригада), а тиме и ангажовања борбених снага од преко 2500 бораца. Зрелост војног руководства у то вријеме није била достигла оперативни ниво и одговарајући квалитет у организацији командовања.

Радио-станица „Слободна Југославија“ пренијела је 22. фебруара наређење — у ствари поруку Врховног штаба. Порука је гласила „друг Исо из источне Србије, одмах да са друговима крене на мјесто гдје су Фићи смрзле ноге“. То је значило да Исо Јовановић са јединицама крене према Игману, гдје су промрзли борци 1. пролетерске бригаде у вријеме игманског марша.

Ово наређење је измијенило све планове. Требало је што прије кренути у правцу Калиновика, па су одмах упућени курири на Мајевицу са наређењем да се 4. и 6. батаљон бригаде и Мајевички одред врате у Бирач. Батаљони бригаде су стигли у Шековиће крајем фебруара, а Мајевички одред почетком марта.

Тих дана, крајем фебруара вођене су у шумаревој кући у Шековићима, дуге расправе како извршити наређење Врховног штаба. Искристалисала су се два мишљења, двије процјене. Прво, да треба свим снагама напасти на спољна упоришта око Тузле (Живинице), Бурђевик, Лукавац, Цапарде) и тако довести непријатеља у ситуацију да интервенише са јачим снагама. Претпостављало се да би то могле бити дијелом снаге са Неретве; и друго, да бригада, појачана са батаљоном Мајевичког одреда, одмах крене у правцу Калиновика, а да остале наше снаге остану на простору сјевероисточне Босне. Преовладала је друга варијанта.

Међутим, развој даљих догађаја — напад романијских четника на Шековиће — одложио је покрет

бригаде према Калиновику. Изгледа да су и Нијемци открили смисао поруке упућене преко „Слободне Југославије“ и наредили четницима да нападну на Шековиће, како би спријечили, или барем одложили, одлазак бригаде.

Четнички напад на Шековиће је одложио одлазак бригаде према Калиновику до првих дана марта, а покрет је, из других разлога, услиједио тек после мјесеца дана — почетком априла — када је битка на Неретви већ била завршена.

3. НАПАД ЧЕТНИКА НА ШЕКОВИНЕ

Последњи дани фебруара су протекли у урбаним припремама за покрет према наређењу Врховног штаба. Припремане су резерве хране, крпила се одјећа и обућа, срећивала комора итд. Бирчански батаљон се тих дана вратио са Мајевице, одакле је допратио комору са храном.

Међутим, ове припреме је пореметио непријатељ. Већ око 25. фебруара, преко везе у Тузли и Сарајеву, добијени су подаци да се припрема напад на Шековиће. Према тим подацима, требало је да у нападу учествују романијски четници, Нијемци и усташе. Извиђачке патроле прикупиле су податке о концентрацији четника на Романији, а цестом Тузла—Зворник појачан је саобраћај и откривене су нове јединице. У Бирчу су се тада налазила свега четири батаљона и Бирчански одред, а сваког часа требало је да стигну батаљони са Мајевице.

Из непријатељеве архиве цитирамо дневни извјештај од 28. фебруара 1943. који је команда 2. домобранског збора послала министарству оружаних снага НДХ:

„Област Цапardi: подузете су мјере да се Мајевичкој комунистичкој скупини онемогући прелазак у правцу југа—Шековиће (25 Ј. 3. Зворник).

Према извјешћу четника намјерава око 5000 четника 1. III 1943. из простора Жеравица (20 Ј. Шековићи) напасти комунистичку бригаду Шековићи ..”²

² Архив VII, к. 21, рег. бр. 1/1—44.

> ; •

Трећа домобранска дивизија је тих дана појачала своје снаге у упориштима на цести Тузла—Зворник, да би спријечила прелазак партизанских батаљона са Мајевице у Бирач. Партизанска обавјештајна служба је прецијенила ове мјере, тако да се претпостављало да предстоји заједнички напад романијских четника са југа, а Нијемаца и домобрана са сјевера. Оваква процјена је условила и распоред снага.

У нападу су учествовали романијски четници и четници из Радаве (око 1500 до 2000 људи). Сви су се концентрисали на Јавору, одакле су се спустили у долину ријеке Дрињаче и напали у два правца:

— десна колона, четници Милоша Нелоње, нападала је десном обалом Дрињаче, правцем Станимировићи—Врело—Подцрковина—Рудиште;

— лијева колона — четници са Романије, под командом Милорада Момчиловића, нападала је лијевом обалом Дрињаче; правцем Јасен—Стрмица—Шековићи.

За четничким јединицама се кретала велика комора од око 200 товарних коња, који су мобилисани са читаве Романије, јер су, сигурни у успех, рачунали на пљачку у Шековићима.

Распоред наших снага био је слиједећи:

— 2. батаљон је заузео положаје на лијевој обали Дрињаче, код села Јасен и Бетањ;

— 3. батаљон је запосјео положаје на десној обали ријеке Тишће;

— 1. и 4. батаљон запосјели су положаје Борогово и Бунарић, према долини Спрече, јер се на основу података цијенило да непријатељ има намјеру да напада и са овог правца;

— Бирчански одред се налазио у резерви у Шековићима.

Намјера браниоца је била да сачека, на основу почетних борби, развој ситуације и да види да ли ће непријатељ од правца Тузле бити активан. Четнике пустити у долину Дрињаче па их концентричним нападом тући.

Четници су почели напад 2. марта. Првог дана су напредовали, и како нису наилазили на јак отпор дру-

гог дана су били слободнији. Тога дана (3. марта), после подне, њихова десна колона је заузела села Врело и Подцрквину и угрозила Столице и остале важне положаје који доминирају десном обалом Дрињаче изнад Шековића. Трећи батаљон се храбро борио, али су га надмоћнији четници сталним обухватима приморали на одступање. Касно поподне убачена је резерва, Бирчански одред, који је стигао у одлучујућем моменту. Смјели противнапад одреда и 3. батаљона натјерао је четнике на одступање према ријеци Тишчи, а мрак је прекинуо гоњење.

Четничка лијева колона је крајем дана постигла мањи успјех, и у борбеном распореду стигла је до линије села Тупанари—Поповићи, Јаворник, Змајевац (к. 1017). Други батаљон се повлачио под борбом, увлачећи нападача све дубље у долину Дрињаче према Шековићима.

Од правца Тузле и Цапарда непријатељ није био активан, и тог дана је било јасно да са те стране не постоји опасност од напада.

Другог дана борбе (3. марта) стигли су са Мајевике Мајевички одред и Гласиначки батаљон. Они су допратили повећу комору и уз пут, у долини Спрече, нису наишли на непријатеља.

Првом батаљону Мајевичког одреда и Гласиначком батаљону бригаде наређено је да одмах из села Рашева, гдје су стигли 3. марта ујутро, продуже преко села Жепинића, Јавора и Акмачића, и 4. марта, пред зору, нападну на лијеви бок четничког распореда на Јаворнику.

Четврти (Бирчански) батаљон бригаде је са Борогова повучен у бпшту резерву у Шековиће. Групи батаљона (3. батаљон бригаде и комплетан Бирчански одред) која се налазила на лијевом крилу борбеног распореда, у селима Врела и Подцрквина, наређено је да после пола ноћи настави напад и да у зору, 4. марта, овлада прелазима на ријеци Дрињачи код села Бетањ и Јасен.

Четиници су се у току ноћи 3/4. марта раскомирили. У рану зору 4. марта, десна група батаљона под командом Пере Косорића изненадила их је на Јаворни-

ку у тренутку када су се постројавали. Изненадан јуриш Гласиначког батаљона изазвао је међу четницима пометњу. Но, како је у нападу учествовао само Гласиначки батаљон, јер 1. батаљон Мајевичког одреда још није био пристигао, четници су се средили и извршили противнапад. Гласинчани су се одржали на својим положајима до пристизања 1. батаљона Мајевичког одреда и 2. батаљона бригаде. Поновни противнапад, са три батаљона, је успио и четници су натјерани у бјекство. То је било безглаво бјежање у правцу села Јасен и прелаза на ријеци Дрињачи, да би се што прије ухватили планине Јавора. Том приликом су четници бацали оружје и опрему, а комора је закрчила прелазе на ријеци Дрињачи, па се на њима направила грзва у којој се утопило доста четника.

Лијева колона је заkasнила. Курир, који је носио наређење да се противнапад изведе још у току ноћи, је залутао. Тако је командант ове групе батаљона, Милош Зекић, примио наређење тек у зору 4. марта. Захваљујући овој омаши четници нису доживјели нове Малешевце, јер док је лијева колона стигла до села Јасен и Бетањ, њихова главнина је успјела да се пребаци преко Дрињаче и ухвати планине.

У овим борбама је убијено око 80 четника, рањено много више, а заробљено 30. Заплијењена су 2 бацача, 8 митраљеза, 1 пушкомитраљез и око 100 пушака. Властити губици су били 6 мртвих и 20 рањених.

У дневном извјештају Министарства оружаних снага „НДХ“ од 5. марта 1943. се каже:

„Четничке скупине, које су 2. и 3. о. м. вршиле потхват на Шековиће, након неуспјеха повукле су се у Мало Поље (8. км. ј. з. од Власенице) и Црну Ријеку (10 км. ј. и. од Власенице) У дводневним борбама четници су имали доста мртвих, рањених и заробљених. Узрок неуспјеха њиховог потхвата је наводно велики недостатак стрељива, због чега је међу четницима завладало наводно велико незадовољство према њиховим заповједницима,³

Узрок неуспјеха свакако није било „помањкање стрељива“, како се наводи у извјештају, јер су четни-

³ Архив VII, к. 20, рег. бр. 6/1—25.

ци муниципалитету и оружје добијали од Нијемаца. До пораза је дошло због храбрости партизанских бораца и јединственог отпора народа Бирча, који је устао против ових изрода и помагао партизанске јединице (доста четника је приликом бјежања побијено од огорченог народа). Неколико дана после пораза, бирчанска омладина и пионери су проналазили четнике сакривене по разним скровиштима и о томе обавјештавали јединице, а пронађено је и доста побацаног оружја.

Усташе су, ваљда незадовољне четничким поразом, неколико дана после тога у Црној Ријеци „ухапсиле“ четничког команданта Милоша Белођу, са још неколико официра из његовог штаба, и спровеле их у Сарајево.

4. ПОКРЕТ БРИГАДЕ НА РОМАНИЈУ

а) НАПАД НА УСТАШКО УПОРИШТЕ У ХАН КРАМУ

Повољну ситуацију после разбијања четника требало је одмах искористити. Канонада која се даноноћно чула била је знак да Главна оперативна група НОВЈ још води тешке борбе. Долазак партизанских снага из Бирча на простор Горажда, Јахорине и Калиновика био би од велике помоћи дивизијама НОВЈ, које су после преласка Неретве морале пробијати себи пут до Дрине.

Бригада, појачана батаљоном Мајевичког одреда, била је спремна да крене према Главној оперативној групи.

Први батаљони су кренули из Шековића према Јавору 6. марта, а 8. марта су се сви батаљони прикупили у малим планинским селима Понијерка, Подбуквик, Рјечица и Равањско, која су се налазила на врло погодном мјесту, па су до тада, иако неколико пута паљена од усташа, колико-толико остала читава захваљујући томе што су била далеко од свих комуникацијских веза. На дан марша од ових села према Романији, Хан Пијеску, Власеници, Шековићима и Кладњу, није било села у коме би се могла како-тако смјестити бри-

гада, а камоли нека већа јединица. Све непријатељеве офанзиве, нарочито четнички напади, нису прошли а да војска није заноћила у овим селима. Сељаци су се већ навикли како треба да поступају у таквим случајевима. У почетку су и према нашим јединицама били неповјерљиви, али су послије измјенили однос. Иако би стоку и осталу храну посакривали по базама у неприступачним шумама, увијек се нашло хране за бригаду у проласку. Читав овај крај се зове Жеравице, и у њему је дјеловао батаљон Реље Васковића, који је настојао да „тактизирањем“ некако „спасе“ ова села од усташа и четника. Иако се због тога још није јавно определијелио за партизане, када би наишли преко његовог краја, увијек их је обавјештавао о непријатељу и био им при руци.⁴ Овај батаљон је, у ствари, био остатак добровољачке војске која се најдуже одржала у источној Босни.

Увече 8. марта настављен је покрет према Хан Краму. Како се претпостављало да бригаду очекују тешке борбе, а у борбама посљедњих дана било је утрошено доста муниције, донијета је одлука да се „из хода“ нападну Хан Крам и Жљебови. То су два упоришта на цести Соколац—Хан Пијесак, од којих је Хан Крам било важније. У њему се налазила као стална посада 22. бојна усташког здруга из Соколца (црна легија). Дората се у Хан Краму налазила велика стругара, коју су партизани још 1941. године дјелимично попалили. Од тада стругара није радила, али су на стовариштима остале велике количине грађе. Жљебови су били мање важни, а у њима се налазила стална жандармеријска посада са нешто усташа.

Око 03.00 часа ујутру, 9. марта, бригада је стигла до Височника (4 км сјеверозападно од Крама). У Височнику су од породице Видака Бјелаковића⁵ добијени

⁴ Велики утјецај на Рељу Васковића имали су Светозар Косорић и Душан Јовановић, који су радили као партијски активисти на овом терену. Ипак је, на крају, Реља Васковић због своје неодлучности страдао у прољеће 1944. године убијен је од четника.

⁵ Породица Видака Бјелаковића из Височника била је сигурно партизанско упориште у том крају. Видак Бјелаковић је ухваћен од усташа и стријељан у прољеће 1942, а 13.

подаци о непријатељској посади у Краму, према којима код непријатеља до тада није било никаквих промјена.

Други и четврти (Бирчански) батаљон нападали су са сјевера, а 1. батаљон бригаде и 1. батаљон Мајевичког одреда са југа. Шести (Гласиначки) батаљон је нападао на Жљебове и обезбјеђивао правац од Соколца, а 3. батаљон је на Дебелој Међи обезбјеђивао правац од Хан Пијеска.

Напад је почео у 05.00 часова ујутру. Батаљони су дијелом непримјетно подишли бункерима и препадом заузели неколико спољних утврђених зграда. Према отпору који су пружиле усташе видјело се да се на Краму налазе веће снаге од очекиваних. Наиме, усташкој посади је у току ноћи стигло појачање. Штаб бригаде није раније утврдио распоред усташке одбране и снага у упоришту, већ је распоред батаљона за напад извршио у току марша и на основу података које је добио од домаћих људи из Височника. Други батаљон је, заједно са Првим, имао најтежи задатак. Требало је да се провуче кроз усташку одбрану и да нападне и заузме штапску зграду у центру упоришта. Батаљон је раније открио своје присуство, јер је убацио бомбе кроз прозоре зграде која је била празна. Да несрећа буде већа, неколико неспретно бачених бомби се одбило од решетака на прозорима и експлодирало међу нашим борцима. Усташе су успјеле да прије батаљона запосједну неколико бункера на коси, која је доминирала читавим предтереном око упоришта, и онемогуће напад батаљона Мајевичког одреда.

Први батаљон је изненадио усташке чете које су се налазиле у згради стругаре, поред пута који из Жљебова води у Крам, на самом уласку у мјесто. Борци су убили стражара и упали у зграду међу усташе, које су пружиле отпор. Тукло се само ножем, бомбама и

јула 1943. једна јединица 7. С.С. дивизије са усташама је опколила кућу на Височнику и стријељала 11 чланова породице, док је седам успјело да се спасе. Два члана породице — Михајло Бјелаковић, народни херој и његов деветогодишњи син Богдан погинули су у 20. романијској бригади, 1944. године.

кундаком. На крају је запаљена зграда (била је дрвена), а у њој су изгорјеле и усташе.

Четврти (Бирчански) и батаљон Мајевичког одреда, због тога што је напад прије времена откривен, имали су само дјелимичног успјеха.

Како су партизани имали озбиљних губитака, а већ је било заплијењено прилично муниције, одлучено је, око 10.00 часова прије подне, да се напад обустави и да бригада продужи даље према свом основном задатку у село Соколовиће, у које је стигла 9. марта прије подне.

Све заузете зграде запаљене су као и стругара. Заплијењено је доста муниције (око 15 сандука и око 20 мина за бацаче). У борби је убијено 27, а рањено 45 усташа.⁶ И губици бригаде су били озбиљни: 17 погинулих и 29 рањених.⁷ Највише губитака је имао 2. батаљон. Наводимо имена седам другова који су погинули, док за остале, на жалост, нема података: Ибрахим Чолаковић из Мостара, Ранко Чутурић и Матија Пелемиш из Кладња, Митар Стевић Зеко из Лопара, Десимир Тривковић, Милош Видаковић из Шековића,⁸ и Пилиповић Драган из Бихаћа. Рањеници су у пратњи једне чете упућени у Шековиће.

Тако је напад на усташку посаду на Хан Краму само дјелимично успио. Био је то типичан напад „из хода“, без претходног извићања, на препад, на срећу. Усташе су откриле намјере 6. бригаде па су 8. марта увече ојачале посаду. Напад је почео у 05.00 часова ујутру — доста касно. Сњијег је прекрио читаву висораван око упоришта, и свануло је, а препад на који се рачунало није успио. Први налет усташе су успјеле да одбију, а даљи напади, преко ватром контролисаног брисаног простора, су слабили.

Ово искуство иоказује да се утврђена мјеста не могу лако заузимати на препад, посебно ако посаду сачињавају усташе које су спремне да се боре до посљедњег. И наша обавјештајна служба је подбацила.

⁶ Зборник IV, књ. II, док. бр. 321 и 339.

⁷ Зборник IV, књ. II, док. бр. 140.

⁸ Из књиге Борбени пут Шесте пролетерске бригаде, Наша ријеч, Зеница 1977.

Вјеровало се оцјенама домаћих, нама наклоњених мјештана, чији извјештаји нису били провјеравани. Штаб бригаде је цијенио да ће напад бити само једна успутна епизода да би се дошло до плијена у муницији. Испало је обротно, што је бригаду скупо коштало. Скоро 50 бораца је погинуло или било рањено, па се то одразило на борбену способност батаљона. Пораз је данима лебдио над штабом бригаде као тешка самокритика за недовољно промишљен потез.

Упориште Жљебови заузето је много лакше. Посада јачине од око 30 војника побјегла је према Соколцу.

6) НА ГЛАСИНЦУ

Покрет је настављен 10. марта. Бригада је прешла цесту Соколац—Рогатица и размјестила се на просторији Витањ—Обртићи—Озерковићи—Понор. Саобраћај између Соколца и Рогатице је прекинут. Усташе су из Соколца већ сјутрадан покушавале да успоставе саобраћај са Рогатицом. Два дана су вођене борбе око Витња и Куле. У овим борбама су 1. и 4. батаљон имали успјеха. Убили су десетак усташа и сви напори ових да овладају комуникацијом остали су до 14. марта без успјеха.

Тих дана су, упоредо са борбама вршена интензивна извиђања и прикупљање података о ситуацији на жељезничкој прузи Вишеград—Сарајево, посебно на одсјеку између Месића и Пала, на коме је бригада требало да се пребаци на јужну страну пруге. Подаци до којих се дошло нису били нимало повољни. Утврђене су концентрације јачих њемачких снага у свим мјестима дуж жељезничке пруге.⁹ У долини ријеке Дри-

⁹ Наређењем команданта њемачких трупа у „НДХ“ од 14. марта 1943. предвиђена је реорганизација 717. и 718. дивизије и предислокација у нове рејоне; 717. дивизија се прикупљала уз жељезничку пругу Вишеград—Сарајево, спремна за транспортовање, а 718. са домобранском 4. ловачком бригадом на простору Сарајево—Високо—Бугојно—Коњиц. Према том наређењу просторију источне Босне треба да преузме нововодоведена 369. дивизија, с тим да једна њена јача пуковска група хитно запосједне простор Сарајево—Вишеград—

не, око Горажда и Фоче уочио је и концентрисање италијанских јединица и четника. На основу таквих података, штаб бригаде је цијенио да се непријатељ на правцу намјераваног покрета бригаде прикупља и располаже са знатним снагама. Где се налазе дивизије Главне оперативне групе ништа се није знало. Наравно, ови подаци су имали своју тежину и утјецали су на одлуку. Требало је кренути у непознато, са батаљонима од којих су три скоро формирана од бораца који су се тешко одвајали од своје матичне територије.

Да би избјегла концентричан удар усташких и њемачких јединица, између комуникација Соколац—Рогатица и Месићи—Пале, бригада је већ 13. марта помјерена на просторију Калиманићи—Гучево, гдје се задржала до 17. марта. За тих неколико дана било је доста двоумљења шта даље радити и да ли кренути намјераваним правцем на југ преко ријеке Праче? Најзад је донијета одлука о повратку у Шековиће. Тамо је требало реорганизовати Мајевички одред и са њиме ојачани кренути у састав главнине. Сматрало се да ће тада вјероватно ослабити пажња непријатеља у долини ријеке Праче, и да ће се нешто више сазнати о јединицама Главне оперативне групе.

ц) НАПАД НА УСТАШКО УПОРИШТЕ У МИЛИБИМА И ЗАКЛОПАЧИ

До 17. марта, су вођене мање борбе са усташама које су излазиле из својих упоришта у Сокоцу и Рогатици. При повратку у Шековиће одлучено је да се уз пут нападне на усташка упоришта у Милићима, Заклопачи и Дубници, сва на цести Власеница—Зворник. На овај задатак бригада је кренула у двије самосталне и простором одвојене колоне: десна правцем Цимрије—Сикира—Милићи, а лијева Хан Крам—Јавор—Ци-

Рогатица—Соколац—Мркаљи (дакле, усмјерена је према 6. бригади). Седма СС дивизија, била је размјештена на рејону Мосгар—Широки бријег. То су биле уводне припреме за нову операцију „Шварц“, гознату као пета непријатељска офанзива. (Зборник ХП, књ. 3, док. бр. 36—38 и 51.)

коте—Мшгаћи. Напад је одређен за 18. март у поноћ. У наведеним упориштима налазила се посада јачине слабијег батаљона усташа, жандарма и легије.

Напад је почео тачно у заказано вријеме. Сва уговорна упоришта су заузета до сванућа. Најжешћи отпор пружиле су усташе у упоришту Заклопача, на које је нападао 4. батаљон — Бирчански, који је у тој борби имао и највеће губитке. Тек кад су борци убацили бомбе и продрли у камену зграду, у којој су се усташе забарикадирале, непријатељ је капитулирао. Усташе су имале 75 погинулих и несталих и 8 рањених војника.¹⁰ Заплијењено је доста муниције и хране. Попаљене су све војничке зграде, порушено неколико мостова и прекинуте телефонске везе.

Из бригаде је погинуло 6 бораца а пет је рањено¹¹. Међу осталима погинули су замјеник команданта 4. батаљона Мелентије Бошњак из Зенице и командир чете Филип Карић из Обреновца.

Иако су Милићи и Заклопача били добро утврђени и брањени од усташа и домаће легије, батаљони бригаде су успјели да у шесточасовној оштрој борби оба ликвидирају. Искуства из претходне борбе на Хан Краму су коришћена. Напад је почео тачно у пола ноћи, иако су колоне самостално маршовале око 36 часова. На тај начин је постигнуто изненађење, па су усташе и поред огорченог отпора биле принуђене на капитулацију.

Истог дана сва заузета упоришта су напуштена и бригада је кренула за Шековиће.

5. ФОРМИРАЊЕ 1. МАЈЕВИЧКЕ И 1. ВОЈВОБАНСКЕ БРИГАДЕ

а) ПРВА МАЈЕВИЧКА БРИГАДА

Одлуком Покрајинског комитета КПЈ за БиХ од Мајевичког одреда је формирана Група мајевичких

¹⁰ Зборник IV, књ. II, док. бр. 339.

¹¹ Зборник IV, књ. II, док. бр. 140. .

ударних батаљона. Свечани чин формирања обављен је 25. марта 1943. у Шековићима.

Група је имала 5 батаљона. У њу је као 1. батаљон ушао Други (Мајевички батаљон) 6. бригаде, који је прије годину дана формиран од Мајевичког НОП одреда, као и три батаљона 2. мајевичког одреда. Формиран је и Пети — пратећи батаљон.

У Штабу групе били су: Перо Косорић командант, Мирко Филиповић политички комесар, Ратко Перић замјеник команданта, Павле Горанин замјеник политичког комесара, Вукашин Суботић начелник штаба, Роза Папо, а неколико дана после формирања Адем Акшамија референт санитета, и Веселин Радојчић интендант.

У штабу 1. батаљона били су: Миљенко Цвитковић, Мухидин Бегић, Војко Миловановић и Ненад Петровић.

Други батаљон је формиран од Јабланичког партизанског батаљона у новембру 1942. године. У његовом штабу били су: Срећко Стевић, Стево Поповић, Радивоје Ковачевић и Драгиша Максимовић.

Почетком децембра 1942. формиран је 3. батаљон од Семберијске партизанске чете и добровољаца из Семберије. У састав штаба батаљона ушли су: Јурај Ковачић, Јово Кокановић, Трифун Петровић Патак и Вељун Симић.

Четврти батаљон је формиран почетком фебруара 1943. од добровољаца, претежно из подрињских села. У штабу су били: Војо Ивановић Црногорац, Андрија Благојевић, Зарије Коцовић и Велимир Дакић.

Пети батаљон — пратећи је од наоружања имао два минобацача 81 мм и 2 вода тешких митраљеза, пионирски вод и вод за везу. У штабу батаљона били су Ервин Салзбергер и Шефко Авдић.

Бројно стање бригаде износило је нешто преко 700 бораца добро наоружаних пјешадијским и аутоматским оружјем. То је била бригада младости. Већина бораца били су омладинци и омладинке од 17 до 20 година, који су још неискусни ушли у тешку и сурову школу рата.

У Шековићима је организоваа скромна свечаност. Постројеним батаљонима одржали су пригодне говоре Хасан Ђркић, Перо Косорић и Мирко Филиповић. После свечаног дијела прославе, бригада је у маршевском строју продефиловала испред постројених батаљона 6. бригаде и народа који је у великом броју дошао да је поздрави.

Одлуком Врховног Штаба НОВ и ПОЈ од 11. априла 1943. Група батаљона је проглашена за 1. мајевичку, а почетком октобра за 15. мајевичку народноослободилачку ударну бригаду.

Како је Перо Косорић одређен за команданта новоформиране Групе батаљона, за замјеника команданта 6. бригаде одређен је Милош Зекић.

б) ПРВА ВОЈВОЂАНСКА БРИГАДА

Када су Сремци новембра 1942. прешли у источну Босну, рачунало се да ће се на Мајевици задржати само у току зиме. Међутим, ток оружане борбе је измијенио оваква предвиђања, па су Војвођани на тлу источне Босне формирали, чак, двије дивизије.

Предлог за формирање 1. војвођанске бригаде дат је још мјесеца децембра 1942. године, на Партијском савјетовању у Сасама и послат ЦК КПЈ. У јануару 1943. године оцијењено је да баш на тлу Мајевице постоје сви услови за формирање првих војвођанских јединица. Због тога је већ у фебруару враћен у састав Сремског одреда Посавски батаљон.

Прва Група војвођанских ударних батаљона формирана је 11. априла 1943. године у селу Брђани (код Тавне) — Мајевица. Група је у саставу приликом формирања имала три батаљона: Фрушкогорски, Подунавски и Посавски, са око 568 бораца. Почетком јула 1943. Врховни штаб је Групу батаљона прогласио за 1. војвођанску НОУ бригаду. Као дан формирања узет је 11. април 1943. године.

У штаб Групе постављени су: Марко Перичин Ка-
мењар, Слободан Бајић Паја, Радослав Јовић Мишко,
Лука Мркшић Миша и Војислав Илић.¹²

6. ОДЛАЗАК У САСТАВ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ НОВ и ПОЈ

Три њемачка авиона су 22. марта 1943. бомбардо-
вала Кладањ, умјесто Шековиће, као одмазду за из-
вршен партизански напад на Милиће. Пошто је био па-
зарни дан, страдало је доста становника. Од бомбар-
довања су погинула 22, а 50 грађана и легионара је
било рањено. Изгорјело је око 15 кућа, а зграде котар-
ског надлештва и усташког логора су уништене. Посто-
ји још једно тумачење овог догађаја. Наиме, у то ври-
јеме је у Кладњу активно дјеловала група активиста и
симпатизера НОП-а и постепено утјецала на расположе-
ње и опредељење становништва НОП-у. Због тога
је бомбардовање представљено као „грешка“, а устанак
је била морална пресија на становништво које се не-
гативно држало према тоталној мобилизацији Нијема-
ца и усташа.¹³

Ово је изазвало приличну панику код легионарс-
ке посаде и револт код становништва Кладња. До та-
да неосвојиви Кладањ могао се лако освојити, али за
то није било времена, јер је требало журити према
главној оперативној групи.

Крајем марта су се стекли сви услови да 6. и Ма-
јевичка бригада крену преко Романије у сусрет Глав-
ној оперативној групи. На Мајевници је остао јак Срем-
ски одред и језгро новог Мајевичког одреда, а у Бир-
чу Бирчански одред. Ради заштите болница, остављен
је и 4. батаљон 6. бригаде — Бирчански.

Обје бригаде су 1. априла стигле на линију Ка-
лаузовићи—Озрен—Висовица—Средње. Нијемци су
реаговали употребом јединица 369. дивизије, па су во-

⁵² Војна енциклопедија, књ. 2, стр. 60, Београд, 1950. Васић
Борђе и Савић Срета, Прва војвођанска бригада, стр. 67 и 72.
Институт за историју Војводине, Нови Сад, 1979.

¹³ Зборник IV, књ. 11, док. бр. 141.

ђене борбе око Озрена, Висовице и између Средњег и Сарајева. Учињен је покушај да се преко Сарајева успостави веза са Врховним штабом. Ситуација је била нејасна. Преко емисија „Слободне Југославије“ могло се оцијенити да се Главна оперативна група налази негдје око Калиновика, па је сада било касно појављивати се на тој просторији, јер није учињено у вријеме када је било наређено.

Међутим, неочекивано је 1. априла успостављена веза са Врховним штабом, у жеку жестоких борби са јединицама 369. дивизије око Висовице. Из Средњег је са бијелом заставом у пратњи два њемачка официра стигао цивил са петокраком звијездом на капи и захтијевао од команданта батаљона да га одмах спроведе до штаба бригаде. Послије извјесног колебања спроведен је у штаб, који се налазио у селу Нишићи. „Ја сам Владимир Велебит, носим вам наређење Врховног штаба и ЦК КПЈ“; тако је отпочео своје представљање. Тренутна недоумица је брзо прошла, јер је Исо Јовановић, по неким детаљима из предратног живота, утврдио да је то заиста Владимир Велебит. О чему се радило? Велебит је из Калиновика стигао у Сарајево, одакле је као опуномоћеник Врховног штаба требало да крене у Загреб, ради преговора о размјени заробљеника. Пратио га је курир који је носио наређење за штаб 6. бригаде. Међутим, Велебит је дознао да бригада води борбу са 369. дивизијом, па је из Сарајева кренуо да особно успостави везу са њом. Истовремено је курира са наређењем и њемачком пратњом упутио преко Соколца за Власеницу, а одатле за Шековиће.

Наређење које је пренио штабу бригаде гласило је: „Одмах кренути према р. Дрини, пребацити се на њену десну обалу и избити у рејон Чајнича ради садејства са лијевим крилом Главне оперативне групе“.¹⁴

О преговорима са Нијемцима било је послје рата у страшној штампи доста злонамјерних оцјена. Зато овдје износимо важније дијелове изјаве маршала Тита, коју је поводом ових преговора дао 12. новембра 1978. године:

„Још за вријеме битке код Ливна ми смо заробили једну групу припадника тзв. организације ТОДТ која је пљачкала економске ресурсе наше земље. То нису били војници неш

¹⁴ Зборник II, књ. 8, док. бр. 215.

цивили. С друге стране у затвору је било и код усташа и код Нијемаца много наших руководећих комуниста, нешто оних који су заробљени у борби, а нешто оних који су били на партијском раду по градовима. Један из те групе заробљених припадника организације ТОДГ предложио нам је размјену заробљеника. Ја сам тада сматрао да би то добро било, јер се радило о цивилима које је иначе штитила Женевска конвенција. Предложио сам да за једног Нијемца дају пет наших људи који су чамиле у њемачким и усташким затворима и логорима. То је било прихваћено. Тако смо успјели да ослободимо већу групу наших другова и другарица — комуниста, да их спасимо од крвничких руку.

У току битке на Неретви имали смо други случај. Као што сам вам већ рекао имали смо већи број заробљених Нијемаца и Италијана. Међу њима је био и онај командант батаљона Стрејкер. Са њима нисмо знали шта да радимо. Хране нисмо имали ни за себе, а нисмо их наравно хтјели ликвидирати, већ смо се придржавали одредби Женевске конвенције о ратним заробљеницима.

Нисмо то чинили, иако смо добро знали да су Нијемци убијали не само наше заробљене борце, неш и рањенике и болеснике, зато смо предложили размјену и Нијемци су то одмах прихватили. Три наша друга су ишла на преговоре са директивом да разговарају о размјени заробљеника, чиме би се нашој војсци признао и статус ратујуће странс, у духу постојећих норми Међународног ратног права. Успјели смо да дође до размјене заробљеника тако да су многи наши другови спашени из руку целата и потом распоређени у разне јединице ..¹⁵

Велебит је подробно изнио ситуацију о току битке на Неретви. Говорио је о катастрофи Италијана, тешким губицима њемачких и усташких јединица, спору између Нијемаца и Италијана, и улози четника. Говорио је о тешкоћама наших јединица, посебно велике болнице са рањеницима и болесницима од тифуса. У Сарајево је стигао из Калиновика, око којег су наше дивизије разбиле јаке четничке снаге и баш тих дана обављале припреме за прелазак преко Дрине. Поновио је основни задатак: разбити преостале четничке формације на Дрини, које се још држе посредством Италијана, и тако створити услове за предах и одмор нашим измореним дивизијама и услове за лијечење већег броја рањеника и обољелих од тифуса. Четници су се коначно пред народом и пред иностранством при-

¹⁵ Јосип Броз Тито, Војна дјела, књ. 6, стр. 229.

казали као отворене слуге окупатора и истина о НОП-у је почела да се пробија и ван наше земље, нарочито код западних савезника. Због тога и наше двије бригаде треба што хитније да крену на извршење задатка који је поставио Врховни штаб. Разговор са Велебитом је трајао до касно у ноћ, јер је послје више од осам мјесеци то био први човјек који је донио вијести из Врховног штаба и представио реалну ситуацију у којој се налазио Народноослободилачки покрет. Сјутрадан, рано зором, Велебит се вратио у Сарајево, а бригаде су кренуле на јасно одређени задатак. У току покрета са Романије на Гласинац вођене су сталне борбе са дијеловима 369. дивизије, али су се бригаде приближиле комуникацији Сарајево—Вишеград. У Гучеву, код Рогатице, и околним мјестима извршене су посљедње припреме за прелазак ријеке Праче. У састав 2. батаљона бригаде ушла је и Гучевска партизанска чета, која је тако појачала борбену снагу батаљона.

Све припреме за покрет и прелаз преко ријеке Праче су биле завршене 6. априла. У току ноћног марша, у двије колоне, код мјеста Судићи је прећена набујала Прача, и зором, 7. априла, колоне батаљона избиле су на Горажданску Јабуку, непосредно испод села Храњен, у коме се налазила домобранска посада јачине око 120 људи, која се без борбе предала. Заплијењена су 4 митраљеза, око 100 пушака и пт топ са 150 граната.¹⁶ Предала се и једна чета домаће милиције. Већи број се одмах јавио да ступи у бригаду, међутим, већ наредне ноћи, скоро сви су побјегли својим кућама.

Бригаде се још нису прикупиле из дугачких маршевских колона, а цестом из Сарајева је наишла њемачка моторизована колона. Предњи дио њемачке колоне ухваћен је у клопку наше засједе. Уништена су 4 камиона и 3 мотоцикла, убијено је и рањено око 20 Нијемаца, а заробљен 1 официр и 10 подофицира. Ос-

¹⁶ Протшзтенковски топ је уврштен у Пратећи батаљон. Командир одјељења Рајко Глигоровић га је у неколико борби успјешно употребио. Закопан је на Милин кладама 10. јуна 1943. године.

тали дио колоне успио је да побјегне назад, према Сарајеву. Радило се о њемачкој извиђачкој јединици.¹⁷

Од Храњена је извршен покрет ка Дрини, у правцу Устиколине, и бригаде су заноћиле у рејону села Јабучке, испод Превиле. Цијеле ноћи је у долини Дрине врвило као у кошници, јер су јединице 1. пролетерске дивизије форсирале набујалу ријеку код Устиколине. Прасак ручних борби и минобацачких граната, као и одједи митраљеских рафала, стишали су се у расвјет зоре. Источнобосанске бригаде су се налазиле баш на лијевом боку распореда Главне оперативне групе. Можда је то био тренутак да се покрену ка Горажду, овладају мостом преко Дрине и наставе наступање према Чајничу? На овај начин би се олакшало наступање 1. пролетерској, од Устиколине преко Ифсара у правцу Чајничу. Но, услјед непознавања ситуације у немања везе са Врховним штабом, није се тако поступило. Намјера Врховног штаба нису биле познате и ситуација је, у цијелини, била нејасна. Због тога је одлучено да се крене према Устиколини и повеже са главном оперативном групом. Тако је 8. априла 1943. успостављена веза са 7. крајишком бригадом а преко ње и са штабом 1. пролетерске дивизије код Устиколине. Напокон, послје године дана, остварен је први контакт са јединицама под директном командом Врховног штаба.

Коначно, остварено је оно што је до скора изгледало као сан — наше источнобосанске бригаде су се нашле са пролетерима. Биле су то велике јединице, снажне и модерно наоружане, и људи који све могу. Дјеловали су, и поред свих тешкоћа преброђених у току дуготрајних борби, самоувјерено, а тако су се и понашали. Гледали су на нас као на млађе, неискусније партизане, још недорасле великим колективним подухватима које су они извршавали.

¹⁷ Заробљени њемачки официр је изјавио да је учествовао у преговорима који су вођени са њемачком командом у Горњем Вакуфу у току четврте офанзиве. Сви заробљени Нијемци су размјењени за заробљене партизане и ухапшене активисте НОП-а. (Зборник IV, књ. 12, док. бр. 47, 48 и Зборник II, књ. 9, док. бр. 36).

Међутим, први заједнички окршаји су веома брзо избрисали сва подозрења која су се јављала у првим сусретима. Већ прве борбе су показале да су се источнобосанске бригаде успјешно уклопиле у цјелину, извршавале све борбене задатке и веома брзо израстале кроз љуте окршаје у јаке борбене и хомогене колективе.

Сјутрадан су штабови 6. и Мајевичке бригаде позвани код друга Тита. Тај сусрет је, очекиван, са зебњом због доста спорог извршавања наређења Врховног штаба, али су другови били пресретни што им се пружила прилика да се сретну са својим Врховним командантом.

7. КОД ВРХОВНОГ КОМАНДАНТА¹⁸

У Врховни штаб, који се налазио у селу Говзи, штабови бригада су кренули 10. априла прије подне. Ишло се пријеким путем од Устиколине, преко Миљевине и Јелеча. У Говзу су стигли предвече. Друг Тито је био отсутан и очекивало се да се врати. Тек што је почео разговор са друговима из Врховног штаба, јављено је да се друг Тито вратио и да нас чека. Кренули смо према једној кући на осамку, изван села. Кућа је била на самом рубу шуме, која се уздиже изнад Говзе. У ту малу босанску кровињару смјестио се Врховни командант НОВ и ПОЈ. Кад смо ушли у кућу затекли смо у њеном предњем дијелу, око огњишта на коме се распламсала велика ватра, неколико курира и пратилаца. Ту је био и замјеник начелника Врховног штаба Велимир Терзић. У једном углу радиста је примао неку депешу.

На собним вратима је стајао средовјечан човјек, препланула лица, плаве косе и плавих очију. То је био друг Тито.

¹⁸ Овај приказ је дат према сјећању Милоша Зекића објављеног 1950. г.

Прилазили смо му један по један да се поздравимо. Било нас је подоста: из два штаба по четворица¹⁹, затим Исо Јовановић, Угљеша Даниловић и Авдо Хумо из Покрајинског комитета КПЈ за БиХ.

Прве његове ријечи, које нам је упутио, биле су: „Гдје сте ви, лутајући Холандези?" Са сваким се врло срдечно руковао. Био је насмијан и сасвим једноставан. А већина од нас, који смо га први пут видјели замишљала га је као строгог, па и смркнутог команданта. Али ту оштрину, која је неопходна у командовању, брзо смо осјетили кроз борбе и битке у којима је непосредно командовао од Дрине преко Челебића и Вучева, на Сутјесци и Зеленгори, кроз све оне славне бојеве које су водиле наше бригаде у доба пете офанзиве.

Увео нас је у собу. Посједали смо на клупе око једног подугачког стола. Друг Тито је сјео на дрвени кревет и одмах нам објаснио зашто нас је назвао лутајућим Холандезима". Наиме, 6. бригада је дуго била одвојена од главнине и изоловано је крстарила по источној Босни. У тешкој ситуацији пребацила се у Срем и сукобила у Босутским шумама са једном јаком колоном Нијемаца. У тој борби су 6. бригада и Фрушкогорски батаљон до ногу потукли њемачку колону која је претресајући Босутске шуме налетјела на нашу засједу. У борби је погинуло преко 100 Нијемаца. То њемачка команда није могла прикрити у својим извјештајима. Један такав извјештај, након извјесног времена, пао је у руке крајишких јединица, које су водиле борбу са дијеловима исте њемачке дивизије. Извјештај је, са осталим заплијењеним документима, упућен у Врховни штаб. У њему је, отприлике, писало како је та и та њемачка колона у Босутским шумама на одсјеку Рача—Врбања упала у засједу једне лутајуће Титове бригаде и претрпјела тешке губитке. Зато нас је друг Тито назвао „лутајућим Холандезима".

¹⁹ Из Шесте бригаде су били Војо Југић, Цвијетин Мijatовић, Милош Зекић и Пашага Манџић. Из мајевичке бригаде: Перо Косорић, Мирко Филиповић, Ратко Перић и Павле Горанин Илија.

Послије тога потекао је спонтан разговор без подношења извјештаја. Друг Тито је постављао многа питања и за све се интересовао. Замјерио нам је што нисмо на вријеме стигли у рејон Игман—Калиновик, али је замјерка била ублажена нашим извјештајем о војно-политичкој ситуацији у источној Босни. Посебно га је радовало кад је чуо како смо се чврсто повезали са сремским партизанима и да преко Саве непрекидно струји веза из Срема у источну Босну, да пристижу нови борци, пребацује се храна и стиже разна друга помоћ.

Друг Тито нас је детаљно обавијестио о протеклим догађајима. Одао нам је признање за досадашњи рад и рекао да смо посебно правилно поступили када смо дијелом уништили њемачку колону код Горажда и довели заробљене њемачке официре. Преко нас је свим борцима бригаде упутио своје поздраве и признање.

Тешко је сјетити се свих детаља из тог разговора са другом Титом, који је трајао скоро два сата. Осим тога, већина нас је тада први пут изблиза гледала свог Врховног команданта, и наравно, „претворили смо се у око“ да што боље упамтимо његов лик. Пошто смо били уморни, многи од нас су се борили са сном. То је друг Тито примијетио, па је на неосјетан начин почео да скраћује разговор и онда наредио да се донесе вечера. За вечеру је било кувано месо од срне, коју је он тога дана уловио, и то повелико парче меса и сасвим мали комад јечменог хљеба. Та вечера је нама остала у сјећању као најпријатнија коју смо до тада имали.

Отишли смо на конак. Смјестили су нас у кућу гдје су били чланови АВНОЈ-а. Неке од њих затекли смо још будне. Видјели смо старог Ивана Рибара и веома исцрпљеног, али ведрога Владимира Назора. Размишљали смо о овим честитим старцима. Но, највише смо размишљали о другом Титу. Многи од нас је тада желио да види нешто необично. А он није био необичан. Напротив — сасвим једноставан. Тако смо се брзо ослободили пред њим и без икаквог устезања разговарали о свему ...

Сјутрадан смо још једном били код друга Тита. Дао нам је упутства за даљи рад. Бригада је добила задатак да се распореди на одсеку Дрине од Горажда преко Устиколине до Фоче и обезбјеђује позадину и даље наступање наших главних снага кроз Санџак и Црну Гору.

Требало је да по један батаљон Шесте и Мајевичке бригаде крене одмах у Калиновик и јави се другу Јанку (Моша Пијаде), са задатком да обезбјеђује рањенике код села Бјелинића и у горњем дијелу Неретве од четничких напада, као и да прикупља храну за Централну болницу. Растали смо се од друга Тита пуни нове снаге и спремни да извршимо сваку његову заповијест. Тада нисмо ни слутили да ћемо кроз непуна два мјесеца, у бици на Сутјесци, на положајима код Тјентишта и Кошура, водити борбу на живот и смрт и осигурати пролаз свом Врховном команданту кроз узани коридор, широк једва два километра, који је из Сутјеске изводио преко Крекова на Милинкладе, и даље према Зеленгори.²⁰

Резимирајући улогу Шесте и Мајевичке бригаде — боље рећи источnobосанских и сремских јединица, треба схватити специфичност ситуације у којој су се оне налазиле скоро годину дана. Изоловане од утјецаја Врховног штаба, остављене на широким просторствима источне Босне и Срема, оне су биле приморане на примјену посебне тактике — морале су бити необично покретне, али и опрезне. Због услова у којима је створена, у којима се борила и дјеловала, 6. бригада се развила у типичну партизанску бригаду. До удруживања са Сремцима, па и после тога, све до доласка у састав Главне оперативне групе, 6. бригада је дјеловала самостално, стално нападана од свих могућих непријатеља НОП-а. Бригада је успјела да се у тешким условима НОП-а, у 1942. години, одржи на свом матичном територију. После повезивања са сремским пар-

²⁰ Руди Петовар, 6. пролетерска источnobосанска бригада, стр. 154—155, Војноисторијски институт ЈА, Београд, 1951.

тизанима иостигнуте су блиставе побједе над непријатељем и тако успјешно преброђене тешкоће устанка у источној Босни. Зато је и изграђена одговарајућа тактика — партизанска, самостална, независна и необавезна за друге јединице. Наравно, то је имало одраза на процјену ситуације и начин дјеловања у оквиру виших тактичких и оперативних формација. Зато физиономију и улогу 6. и 15. мајевичке бригаде, а посебно њихову тактику у овом периоду, треба посматрати кроз специфичност ситуације у којој су се налазиле. Кад данас оцјењујемо њихов допринос Главној оперативној групи Врховног штаба за вријеме, и послије, битке на Неретви, обавезно морамо имати у виду те специфичности. Допринос на непосредном војном плану, да се дејства јединица главне оперативне групе у долини Неретве олакшају појавом ових бригада на Игману и Јахорини, није у потпуности изражен. Но, не смијемо занемарити њихов политички и војнички удио изражен кроз војну и политичку стабилизацију народноослободилачког покрета на готово цијелој територији источне Босне, што је у знатној мјери олакшало и растерећивало јединице НОВ у борбама на Неретви, и даље у правцу Калиновика и Дрине. Захваљујући њиховом постојању везане су, не само знатне четничке и усташко-домобранске снаге са Романије и осталог дијела источне Босне већ и њемачке снаге које су се налазиле на тој територији, тако да нису могле да се одвоје за напад на јединице Главне оперативне групе. Најзад, значај стабилизације НОП-а на територији источне Босне још јаче се осјетио доцније, кроз два мјесеца, када је Главна оперативна група наишла на организован војнички прихват и организован териториј, на којем су се како-тако могле прехранити и одахнути десетковане и исцрпљене јединице које су учествовале у бици на Сутјесци.

Већ у лето 1943. године, нарочито у јесен, источна Босна је била потпуно ослобођена укључујући и Тузлу, а јединице НОВ и ПОЈ „куцале“ су на врата Сарајева. Свакако да су коријени тако повољне ситуације црпили снагу из првих устаничких дана 1941. године и тешких дана 1942. године.

V Дио

**БРИГАДА У ПЕТОЈ
ОФАНЗИВИ**

1. УОЧИ ОФАНЗИВЕ

Април је прошао без већих борби. Бригада је обезбјеђивала сјеверозападне границе ослобођене територије и Централну болницу са линије: Горажде (које није било ослобођено) — јужне падине Јахорине — Трново. Први батаљон који је са једним батаљоном Мајевичке бригаде обезбјеђивао дијелове Централне болнице око Калиновика и Бјелинића вратио се у састав бригаде крајем априла.

Друга и Трећа дивизија наставиле су офанзиву у Санцаку, Црној Гори и продрле до Никшића, Колашина и Бијелог Поља, а 1. дивизија, под чијом се командом налазила и 6 бригада, ослободила је Чајниче, Бољанић и наставила гоњење непријатеља у правцу Пљеваља, а затим широким фронтом, избила на ријеку Лим — сектор Бродарево—Бијело Поље. Њена 1. бригада се налазила у Чајничу и на положајима на десној обали Дрине око Горажда. У Фочи се налазио италијански гарнизон са четницима, који је опколила и држала у блокади 2. далматинска бригада.

Већ у другој половини априла осјетила се живља активност непријатеља око Горажда, гдје су почели да пристижу дијелови 369. пјешадијске дивизије¹. Прве

¹ 369. пјешадијска дивизија формирана је у Аустрији крајем новембра 1942. године. Њено језгро је сачињавао 369. хрватски легионарски пук, који се борио на источном фронту код Волхова, гдје је био потучен и десеткован. Дивизија је била састав: 369. пјешадијски пук (решмента), 370. пјешадијски пук (пукови су имали по четири батаљона, батаљони по 4 чете, а свака чета своју комору), 369. артиљеријски пук од 3 дивизије.

борбе са овом дивизијом бригада је водила крајем марта и почетком априла на Романији, код Средњег и у Соколовићима. У тим борбама „вражјаци“ су примјењивали тактику партизана — ноћне нападе. Били су врло покретљиви и сналажљиви по сваком земљишту, а уз то и веома дрски. Извиђачки дијелови 369. дивизије били су у другој половини априла врло активни, нарочито на правцима: Горажде—Чајниче и Горажде—Устиколина. Други и 3. батаљон бригаде који су држали положаје према Горажду свакодневно су се сукобљавали са овим дијеловима код Мравиња и Хан Осанице. Осим Нијемаца у Горажде, Устипрачу и Рогатицу пристизале су и италијанске јединице. Италијанско и њемачко ваздухопловство било је, такође, активно. Бомбардовали су положаје око Фоче, извиђали комуникације Горажде—Фоча и снабдијевали опкољени гарнизон у Фочи². Око 25. априла наши митраљесци су код Устиколине оборили један италијански двомоторни бомбардер. Њемачка извиђачка активност цијењена је тада као могућност да непријатељ покуша продор до Фоче, како би ослободио опкољени гарнизон који је сваког дана био у све тежем положају³.

Штаб бригаде се налазио у селу Филиповићи (код Устиколине). Кратак предах је искориштен за сређи-

зiona (2 лака и 1 тешки), извиђачки батаљон (моторизован), противтенковски дивизион од 36 топова, пионирски батаљон и остали дијелови. Бројно стање дивизије је било око 20000 људи. Попуна је вршена усташама, домобранским добровољцима, а касније и фолксдојчерима. Ошрилике 1/5 састава дивизије били су Нијемци, који су имали све командне положаје. Службени назив дивизије је 369. хрватска пјешадијска дивизија или „Легионарска дивизија“. „Вражија“ је добила назив од народа, због нацртаног црвеног врага на возилима. Сабирни центар је имала у Загребу, а допунски батаљон у Штокерау (Аустрија). У 1943. години формиране су још двије такве дивизије: 373. и 392.

² АЕпјација је, по њемачком билтену за 22. април, извршила 56 борбених летова, по билтену за 23. април 19 борбених летова, по билтену за 29. април 43 борбена лета.

³ Њемачка команда је дезинформацијама крила припреме за предстојећу офанзиву. Иако је већ у другој половини априла, а нарочито почетком маја, вршила концентрисање трупа у ширим рејонима: Вишеграда, Рогатице, Сарајева, Гласинца, Гораж-

вање и мање реорганизације јединице. Расформиран је 5. (пратећи) батаљон, а формиран пратећи вод састава: одјељење противтенковских топова и одјељење бацача. Митраљеска и техничко-пионирска чета су расформиране, а људство и средства су подијељени по батаљонима. Тако је 6. бригада, крајем априла, имали у свом саставу три батаљона и пратећи вод, са око 630 бораца. Од наоружања је имала: 30 пушкомитраљеза, 4 митраљеза, 2 минобаца 81 мм, 1 противтенковски топ 57 мм, пушке и бомбе. С обзиром да је била малобројна, упућени су курири у Шековиће са наређењем да Бирчански батаљон одмах крене и уће у састав бригаде⁴.

У штабу бригаде су били: командант, Војо Љујић, политички комесар Двијетин Мијатовић; замјеник команданта Милош Зекић; замјеник политичког комесара Пашага Манџић; начелник штаба Руди Петовар; обавјештајни официр Душко Благојевић; љекар Драган Јовановић и интендант Перо Кршић.

Одјељење курира било је сљедећег састава: Ешреф Церић командир, Бранко Бахрић партијски секретар, затим Чедомир Витомир, Ристо Шакота, Љубо Обрадовић, Ристо Марић, Милорад Боровчанин, Боко Лулић, Суљо Чаушевић, Бедрудин Макић, Мухидин Шахинпашић и Грујо Сокнић.

Уз штаб бригаде је формиран политодјел састава: Зарије Шкерковић, Чедомир Миндеровић и Милић Максимовић⁵.

да и Калиновика, Нијемци су протурали вијест да ове снаге продужују на јадранску обалу (због евентуалног отварања другог фронта) и да су због слабих комуникација привремено задржане на овој територији. Друга вијест коју је непријатељ протурао била је да предстоји деблокада италијанског гарнизона у Фочи. Штаб бригаде је извјештаје овакве врсте примио и од партијских активиста са терена Горажда и Гласинца.

⁴ Батаљон је крајем априла кренуо према Фочи, али није могао да се лобије преко ријеке Праче, гдје су се налазили јачи дијелови 369. њемачке дивизије.

⁵ Политодјел у бригади је био орган ЦК КПЈ. Руководилац политодјела радио је на морално-политичким и идејним питањима, други члан на културно-просвјетним, а трећи је био задужен за рад омладинске организације.

У штабу 1. батаљона били су: Митар Минић, Салим Керић, Владо Карановић и Дане Олбина; Другог: Фрањо Херљевић, Казимир Франковић, Коста Шарановић и Неђо Богићевић, Трећег: Марко Ећимовић, Весо Рацковић, Акиф Бешлић и Нисим Албахари.

Крајем априла, према наређењу Врховног штаба, 6. бригада је смијенила 1. пролетерску на положајима према Горажду и око Чајнича. Положаји 6. бригаде протезали су се десном обалом Дрине и око цеста Горажде—Чајниче, обухватили су Градину (к. 1048), Оштри врх (к. 843), село Биљину Палџику (к. 1164) и простор уз Дрину до Устиколине. Положаје на Оштром врху и Биљину држали су 3. и 2. батаљон, а Први, који је тих дана стигао из Калиновика, налазио се у резерви код Чајнича. Штаб бригаде се налазио у селу Луке код Чајнича. На Капку (к. 1203) и Голом врху (к. 1309) налазио се 1. батаљон Мајевичке бригаде (привремено под командом 6. бригаде), који је служио и као веза са Мајевичком бригадом, која је затварала правац Горажде—Фоча, на положајима Хан Осаница и Превила (лијева обала Дрине).

Чајниче, мала босанска касаба, живнула је по доласку партизана. У њему су, док га нису ослободиле јединице 1. пролетерске дивизије, Италијани држали јак и добро утврђен гарнизон. Сви висови око градића били су утврђени бетонским бункерима и подземним склоништима, а само мјесто било је претворено у војнички логор. Изгледа невјероватно да су га јединице 1. пролетерске дивизије ослободиле, тако рећи, без метка. Италијани су, разбијени на Голом врху и Ифсару, у паничном страху побјегли из Чајнича за Пљевља, дигнувши у ваздух неколико магацина са муницијом, од чега је већи дио мјеста порушен.

Први мај су батаљони прославили на положајима, у мањим окршајима са Нијемцима, изузев Првог, који се налазио на просторији: Чајниче—Метаљка—Заборац. У хотелу, највећој згради у Чајничу, одржана је приредба на коју је, поред бораца, дошло доста народа из мјеста и ближе околине. Становништво овог краја се, захваљујући упорном објашњавању наших бораца и старјешина, почело ослобађати неповјерења. Мно-

ги су се вратили својим кућама, а већи број је почео активно учествовати у НОП-у и укључивати се у рад фронтонских организација.

Дијелови 1. батаљона су неколико дана боравили у Заборку, гдје су разоружавали усамљене четничке групе. Ту је и формиран Чајнички партизански одред, под командом Гојка Крезовића и Љубе Које. Пред офанзиву одред је ушао у састав батаљона.

Овај релативно миран период је прекинут. Бригада се налазила у предвечерју нове њемачке офанзиве.

2. ПЛАНОВИ ОПЕРАЦИЈЕ И РАСПОРЕД СНАГА

а) ПЛАН ЊЕМАЧКЕ КОМАНДЕ

Њемачка команда је рачунала да ће се обрачуна-ти са Главном оперативном групом у току битке на Неретви (операција „Вајс“ и „Мостар“). Још у току извођења ових дејстава, командант Југоистока генерал Лер (Ббћг) је предложио њемачкој Врховној команди да се после битке на Неретви предузме нова операција, чији је циљ био: чишћење „свих банди“, укључујући и четнике који су до тада били њемачки и италијански савезници. На тај начин је требало обезбиједити сигурност на југословенском простору у случају очекиваног искрцавања западних савезника на Балкану. Тридесетог марта 1943. Хитлер је одобрио план нове операције, која је добила назив „Шварц“ („Schwarz“).

Међутим, пошто су се дивизије Главне оперативне групе широким фронтом пробиле преко ријеке Неретве, скршиле италијанско-четнички отпор и продрле дубоко у Санџак, Херцеговину и Црну Гору, дошло је до нове, за Нијемце неочекиване ситуације. Предстојао је продор у јужну Србију, Косово и Метохију.

У уводном дијелу заповијести за операцију „Шварц“ се наглашава: „ситуација може сваког часа да угрози њемачке интересе било у бокситским подру-

чјима западно од Мостара, бито у рударским подручјима у југозападној Србији".⁶

Због тога је измијењен циљ операције: основни циљ, је постало уништење Главне оперативне групе, а споредни, разоружавање остатака четничких формација које су се склониле под заштиту италијанске окупационе команде.

Извођење операције „Шварц“ повјерено је команданту њемачких снага у „НДХ“, генералу Литерсу (Littke), који је издао заповијест 6. маја 1943. године.

Предвиђено је да у операцији учествују слиједеће јединице⁷.

1. Њемачке: 7. СС дивизија „Принц Еуген“; 1. брдска дивизија, доведена са Кавказа; 118. ловачка дивизија⁸; пуковска група 369 дивизије — у завршетку операције скоро цијела дивизија; пуковска група 104. ловачке дивизије — 724 пук; пуковска група „Бранденбург“. Укупно 67.000 војника.

2. Италијанске: дивизије „Таипепеге“, „Уепехја“, „Геггага“ и мањи дијелови других јединица. Укупно 48.000 војника.

Споразум о уласку њемачких јединица у италијанску окупациону зону постигнут је тек 22. маја.

3. Усташко-домобранске: 4. ловачка бригада (7. и 13. пјешадијска пуковнија), под командом 118. дивизије. Одмах после пробоја још: 9. 14. и 15. пјешадијска пуковнија и 1. усташка бригада. Укупно 11.000 војника.

4. Бугарске: дијелови 24. бугарске дивизије (61. 63. пјешадијски пук).

Укупно 2000 војника

5. Националистичке црногорске четничке јединице под италијанском командом, око 4000 војника.

⁶ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 60.

⁷ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 60 и Зборник радова Неретва Сутјеска 1943. V, Београд, 1969. год.

⁸ Све посадне дивизије: 704, 714, 717. и 718. у прољеће 1943. преформирале су у ловачке дивизије пуног састава и попуњене млађим људством и бољим наоружањем. Дивизије су добиле нове називе: 104, 114, 117. и 118. ловачка дивизија.

Ове снаге подржавало је 8 артиљеријских пукова и 12 ескадрила авијације (око 160 борбених, извиђачких и транспортних авиона) и одговарајуће помоћне јединице.

Укупно око 127.000 војника.

У плану је предвиђено да се операција изведе у три фазе.

Прва, стјешњавање партизанских снага на простору Шавник—Пива — сектор црногорско-босанска граница, затим: Пљевља—Шаховићи—Колашин, уз истовремено претресање терена који је прећен.

Друга, смањење одстојања групација, њихова прегрупација и накнадно претресање прећеног терена.

Трећа, уништење опкољених снага.

Планирано вријеме: за прву и другу фазу предвиђено је по десет дана, а за трећу неколико недјеља.

У поменутој заповијести предвиђена је најстрожија тајност припрема операције. Са њом су упознати само штабови њемачких јединица, од пука навише, па су се тако припреме успјеле прикрити. Њемачке јединице су биле посебно припремљене и оспособљене за дејства у суровим планинским условима.¹⁰

Почетни распоред јединица предвиђених за операцију био је слиједећи:

а) 7. СС дивизија „Принц Еуген“ са линије Невесиње—Гацко—Билећа наступа у правцу Шавника.

б) 118. дивизија и 4. ловачка бригада са линије Обаљ—Калиновик—Трново, наступају према ријеци Дрини и Зеленгори и повезују се са лијевим крилом 7. СС дивизије.

ц) Пуковска група 369. дивизије наступа из рејона Устипрача—Горажде—Фоча у правцу Чајниче—Пљевља, повезује се са италијанском дивизијом „Тау-

⁹ Зборник ХП, књ. 3, док. бр. 60.

¹⁰ Наводимо примјер 118. дивизије, која је поред камионског имала брдски транспорт. Поред формацијских грла имала је и око 2500 товарних, и преко 1000 мобилисаних људи као помоћну радну снагу. У критичним ситуацијама снабдјевање је вршено ваздушним путем. (Зборник ХП, књ. 3, док. бр. 93).

¹¹ Из заповјести команданта њемачких снага од 6. маја 1943. за операцију „Шварц“ (Зборник ХП, књ. 3, док. бр. 60 и 89).

ринензе", а затим наставља наступање према средњем и доњем току ријеке Иехотине. У другој и трећој фази 369. дивизије је скоро цјела укључена у операцију на сектору Зеленгоре.

д) Пуковска група 104. ловачке дивизије (724. ловачки пук) затвара сектор Бистрица—Пријепоље—Бродарево. Овој групи су потчињени и дијелови 24. бугарске дивизије.

е) 1. брдска дивизија наступа са линије Беране Иванград—Андријевица у правцу Шаховића и Липова. Пуковска група „Бранденбург", под командом дивизије, треба да овлада Матешевом.

ф) Италијанске снаге: дивизија „Тауринензе" наступа из рејона пјеваља према Тари, између пуковске групе 369. дивизије и 104. ловачке дивизије (724. пук). Остале италијанске снаге 14. армијског корпуса треба да организују спољни обруч око „казана", који треба да створе њемачке јединице. У другој фази операција убачена је у прву линију и дивизија „Ферара" на левом крилу 1. брдске дивизије.

Из почетног распореда је видљиво да су најјаче њемачко-италијанске снаге распоређене према челу Главне оперативне групе. То су: пуковска група 369. дивизије, дивизија „Тауринензе", пуковска група „Бранденбург" и 7. СС дивизија „Принц Еуген". Задатак потискивања добила је 118. дивизија са 4. ловачком бригадом. На том простору извршен је одлучујући пробој Главне оперативне групе².

6) ПЛАН ВРХОВНОГ ШТАБА

Главну оперативну групу сачињавале су:

1. пролетерска дивизија састава: 1. пролетерска, 3. крајишка-пролетерска бригада и 3. санџачка-пролетерска бригада;

2. пролетерска дивизија састава: 4. пролетерска, (црногорска), 7. крајишка и 2. далматинска бригада;

3. ударна дивизија састава: 5. пролетерска црногорска, 1. далматинска и 10. херцеговачка бригада;

" Обострани распоред **снага**, скица 2.

7. банијска дивизија састава: 7, 8. и 16. бригада; Дринска оперативна група састава: 2. пролетерска, 6. источнобосанска и 15. мајевичка бригада. Група је формирана 10. маја.

3. далматинска бригада, која је била под командом седме, а затим 1. пролетерске дивизије.

Оперативна јачина ових јединица била је око 17.000 бораца, сврстаних у 16 бригада.

Централна болница је имала 617 људи сталног састава, око 2100 рањених и обољелих од тифуса и дјечији дом са око 130 дјеце. Укупно бројно стање јединица и болница са особљем износило је око 19.850 људи.

У Крушеву је 8. маја одржано савјетовање у Врховном штабу, на којем је врховни командант изнео план даљих дејстава. Тада се још није знало да предстоји нова њемачка офанзива. Прва и 2. дивизија добиле су задатак да заузму Мојковац и Колашин, а затим Андријевицу и Беране, 3. дивизија је имала задатак да затвори правце од Никшића и Гацка, а 7. дивизија правце који воде од Чајнича и Пљеваља према средњем току ријеке Нехотине. За затварање праваца који воде од Горажда и ријеком Дрином од Фоче и Шћепан Поља, према Челебићу (обезбјеђење Централне болнице), формирана је Дринска оперативна група.¹³

Према томе, план Врховног штаба је био офанзивне природе са перспективом продора према Косову и Метохији и јужној Србији.

Операција „Шварц“ је, према њемачким документима, почела 15. маја 1943. године. Уводне борбе на сектору 6. и Мајевичке бригаде почеле су још крајем априла, а почетком маја добиле су карактер локалне офанзиве.

¹³ Зборник радова Неретва—Сутјеска 1943. године, стр. 57—58. Виктор Кучан: Сутјеска долина хероја, Младинска књига, Љубљана, 1978. Гојко Николиш, Мемоари, С-Н-ЈШБЕР Загреб 1980. год. Аутор је био Начелник санитетског одељења при Врховном штабу. Према његовом казивању укупан број рањеника и болесника у Централној болници је био: — почетком маја око 3500, — почетком јуна (4. 5. јун) 2200. Централна болница нестаје као организациона цјелина 5. јуна.

3. БОРБЕНА ДЕЈСТВА БРИГАДЕ

а) УВОДНЕ БОРБЕ ОКО ЧАЈНИЧА

Првих дана маја активност дијелова 369. дивизије је појачана на правцу Горажде—Фоча, са циљем да ослободи опкољену италијанску посаду у Фочи.

Једна колона 369. дивизије, отприлике један пук са четом тенкова и оклопних кола, пробила је 3. маја код Устиколине положаје Мајевичке бригаде и допрла до Фоче. Истовремено су Италијани, јачине око једног пука (3. алпински пук), наступали источним границама Јахорине, преко Превиле и Фочанске Јабукe, према Фочи. Италијански гарнизон у Фочи је деблокиран 4. маја и повукао се према Горажду, и даље преко Вишеграда за Пљевља. Фочу и комуникацију Горажде—Фоча преузеле су јединице 369. дивизије. Истога дана дијелови 369. дивизије прешли су код Устиколине на десну обалу Дрине и борбом заузели Крчино брдо и Капак. Први батаљон Мајевичке бригаде задржао је непријатеља на Капку, одакле га је противнападом одбацио на Крчино брдо.

Штаб бригаде је извршио рокирање снага и са двије чете 2. батаљона појачао фронт код Устиколине, док је правац Горажде—Чајнице затварао 3. батаљон.

Слиједећег дана — 5. маја, јединице бригаде су извршиле противнапад на Нијемце на Крчином брду и одбациле су их на лијеву обалу Дрине. Једна чета 2. батаљона и пратећи вод спустили су се до Дрине (на десној обали), насупрот Хан Осаници, и топовском и митраљеском ватром наносили губитке Нијемцима и Италијанима који су живо саобраћали цестом. Противнападом на Крчино брдо, који је изведен у раним јутарњим часовима, Нијемцима су нанесени осјетни губици — на попришту борбе нађено је око 20 њихових убијених војника. Противколац и митраљесци су, такође, убили и ранили на цести код Хан Осанице десетак њемачких и италијанских војника и онеспособили или оштетили неколико моторних возила, и тако отежали непријатељу да саобраћа цестом.

Рано ујутро, 6. маја, дијелови 369. дивизије су са новим снагама поново прешли Дрину код Устиколине

и успјели да под јаким борбом овладају Крчиним брдом, а два дана касније Капком и Голим врхом.

Истовремено су дијелови 369. дивизије појачали активност на правцу Горажде—Чајнице: стално су тукли дивизионом хаубица положаје 3. батаљона. У ноћном препаду Нијемци су изненадили једну чету 3. батаљона и заузели Биљин, али су противнападом истог батаљона поново враћени у Горажде. У гоњењу су чете 3. батаљона допрле до села Зупчићи.

У Горажде су свакодневно пристизале нове снаге, које су продужавале према Фочи, а сељаци су тих дана престали да одлазе у град, па је била прекинута и свака веза са тамошњом скојевском организацијом. Већ је било очигледно да Нијемци припремају нову офанзиву.

Наређењем Врховног штаба од 10. маја 1943. године формирана је Дринска оперативна група. Навешћемо важније дијелове овог наређења:

„... Штабу II пролетерске, Мајевичке и VI бригаде. Према предвиђеном плану операције, Друга пролетерска, Мајевичка и VI бригада образују засебну оперативну групу под непосредном командом Штаба Друге пролетерске бригаде.

1. Задатак је ове оперативне групе да обезбјеђује западни дио Санцака и затвори правце који са лијеве обале Дрине воде ка Санцаку, а нарочито да спријечи испаде непријатељевих гарнизона из Фоче и Горажда у правцу наше ослобођене територије, тј. ка Чајничу, Челебићу и Шћепан Пољу.

2. У циљу извршења предњег задатка ваша група треба да заузме слиједећи распоред, и то: Шеста бригада на простору Металка—Чајнице—Ифсар—с. Миљено, са главним снагама према Горажду, истовремено контролишући десну обалу Дрине од Устиколине до Горажда, не дозвољавајући непријатељу пребацивање на онострану обалу. Друга пролетерска и Мајевичка бригада распоредиће се на простору: Бољорадина—с. Брусна—с. Драгочева—с. Бунови са главним снагама на лијевој обали Еехотине са задатком да спријечава испаде непријатеља из Фочанског гарнизона, било у правцу Хан-Соха и Викоча, било у правцу с. Завајита и Бастаса...”

Врховни командант¹⁴

Архив ВИИ, к. 7, рег. бр. 58/1а.

Када је примљено ово наређење, борбе су већ биле у пуном јеку о овим борбама. Штаб бригаде је обавијестио штаб 1. пролетерске дивизије и штаб Дринске оперативне групе о овим борбама. И из прве тачке наређења о формирању Дринске групе, види се да Врховни штаб није претпостављао да су ове борбе увод у већу њемачку операцију, па је цијелој групи дао задатак да штити ослобођене територије од испада непријатеља из Горажда и Фоче.

Штаб Дринске групе се налазио далеко преко ријеке Нехотине код села Завајит, а веза са њима је била веома слаба. Зато је штаб бригаде дјеловао самостално, придржавајући се наређења Врховног штаба. То је дошло до изражаја када је пуковска група 369. дивизије прешла у напад из Горажда и Фоче у правцу Чајнича. Бригада је на широком фронту самостално бирала правце противнапада, положаје за одбрану и правце повлачења према Еехотини.

Задатак који је бригада добила био је веома сложен. Прије свега, фронт бригаде, која је имала око 630 људи, износио је преко 36 км. Она се налазила на десном, врло истуреном крилу распореда Дринске оперативне групе, увучена између двије комуникације, са врло осјетљивим боковима. Борци и руководиоци су били свјесни тежине задатка, али и одговорности. Бригада је штитила леђа дивизијама НОВЈ које су водиле борбе око Пријепоља, Колашина и Никшића, а истовремено и Централну болницу са преко 2000 рањеника и болесника, на коју се непријатељ највише окломио.

Непријатељ, који је 8. маја овладао Голим врхом, повукао се у одбрану. Настало је затишје, али се и даље одвијао интензиван саобраћај између Горажда и Фоче, а стално надлетање авијације наговјештавало је буру.

Први батаљон Мајевичке бригаде је враћен у састав бригаде која се налазила код Фоче, а његове положаје је примио 2. батаљон. Први батаљон је из резерве упућен на Ифсар да појача правац Устиколина-Чајниче.

Непријатељ је 10. маја иа правцу Устиколине постао активнији. Његове покушаје да са Голог врха овлада Кунком и Бањачом одбили су борци 1. и 2. батаљона. Два дана, непрекидно, вођене су оштре борбе. Нијемци су дању успијевали да продру до Кунке, али би их борци 1. и 2. батаљона у ноћним противнападима одбацивали. Трећег дана Нијемци су овладали Кунком и Бањачом, а батаљони бригада су се задржали на Ифсару.

Непријатељ је 13. маја почео напад и из Горажда. Цестом Горажде—Чајниче надирала је јака њемачка колона, коју је 3. батаљон успио да задржи код Подкозаре (гдје је цеста била прокопана), али је био одбачен. Развила се оштра борба у којој је батаљон пробио љемачки обруч, под борбом се пробио кроз колону на цести код села Миљено и заузео нове положаје јужно од Чајнича. У овим борбама се 3. батаљон храбро борио, нанио је Нијемцима осјетне губитке и задобио плијен, а захваљујући присебности команданта Марка Ећимовића, извукао се из врло тешке ситуације без већих губитака. Четврта чета 2. батаљона (Гучевска) је држала положај код села Биљина и Ухотића, и под борбом се повукла на Паљику. Нијемци су неколико пута јуришали кроз пошумљену стрмен према врху, али су их Гучевци сваки пут противјуришима одбацивали. Тек када је чета била потпуно опкољена, њен командир Ратко Јовичић је наредио јуриш, и она се уз мале губитке пробила према Ифсару. Маневришући између њемачких колона, које су напредовале од Устиколине и Фоче према Чајничу, чета је последије два дана дошта у састав батаљона на Метаљку. Командир чете је био теже рањен (добрио је седам зрна у ноге).

Најосјетљивији правац у распореду Дринске групе био је правац између Ифсара и Нехотине, који није затваран, добро осматран и контролисан од наших јединица. Нијемци су, покушавајући да из Устиколине продру у Чајниче, наишли на јак отпор, и штаб бригаде је оцијенио да је могућ продор из Фоче ка Чајничу. Једним таквим продором јединице бригаде би биле одсјечене од Нехотине и изложене концентричном нападу. Оваквој оцјени је доприњела чињеница да Нијем-

ци, и поред јаких напада на правац Горажде—Чајниче, нису били активни на правцу Устиколина—Чајниче, иако су на њему овладали већим дијелом територија.

Због тога је штаб бригаде наредио да 1. и 2. батаљон у ноћи 14/15. маја напусте Ифсар, запосједну положаје на Црном врху и Илисији и затворе правац Фоча Брусна—Поникве—Чајниче и правце из долине Нехотине према Чајничу. Истовремено је наређена и евакуација Чајнича.

Батаљони су 15. маја, у зору, избили на висораван Вукшићи—Чајиренци—Илисија, и борци су, уморни од вишедневних борби и непродаваних ноћи, полијегали. Предвиђања штаба бригаде су се обистинила. Тога дана су Нијемци на правцу Устиколина—Чајниче и даље остали неактивни, а са једном колоном су наступали из Фоче, преко Брусне, ка Чајничу. Наше предстраже су око подне примијетиле колону која се кретала потоком Врањача. Чело колоне је било препадом разбијено и изгледало је да је борба добијена. Међутим, друга њемачка колона, која је наступала правцем села Викоч—Стречање, непримјетно је подишла 2. батаљону и напала га, баш у тренутку када је изненадио њемачку колону од правца Брусне. Пред надмоћнијим непријатељем батаљон је почео одступати, што су Нијемци искористили и прешли у општи противнапад и гоњење. Батаљони су се под борбом повлачили према Пониквама, и 16. маја стигли су на Метаљку, гдје су заузели нове положаје за одбрану. Непријатељ је тога дана ушао у Чајниче.

У свим овим борбама (Голи врх, Паљика) Нијемцима су нанесени осјетни губици, нарочито колони која је изненађена у потоку Врањача.

Послије ових борби бригада се прикупила. Одбрану је организовала у висини Метаљке на положајима: Врањача, Куња, Свијетло борје, Враголија и Стражбеница. Прекопана је цеста Чајниче—Метаљка, а да би се отежао покрет тенковима посјечене су стољетне јеле. Нијемци су 17. маја наставили напад. Лијеви бок одбране није био добро обезбијеђен, што су они искористили: у току ноћи су заобишли положаје 1. бата-

љона и у зору су се појавили иза његових леђа. Батаљон је пружио жесток отпор, јер се био, противно дотадашњој пракси, добро укопао и изградио ровове, али није могао издржати напад. Послије двочасовне борбе Нијемци су га опколили са три стране, но, ипак се пробио према Пониквама и одатле продужио према Нехотини. Заузимањем Враголије, одбрана Метаљке је била угрожена и штаб је наредио да се повуку остали батаљони. Нијемци су имали доста муке док су раскрчили цесту, што је омогућило нашим батаљонима да се повуку. Тога дана 369. дивизија је продрла до Бољанића и 18. маја се спојила са италијанском посадом у Пљевљима. Бригада се прикупила на Кехотини код села Градац, гдје су се налазиле јединице 7. ударне дивизије.

Према наређењу Врховног штаба, примљеном преко штаба 7. дивизије, положаје на Вехотини преузела је 7. дивизија, а бригада је усиљеним маршем кренула преко Поповог Дола и села Петине за Челебић, у састав Дринске оперативне групе, са којом није имала везу од почетка напада на Чајниче. Батаљони бригаде су стигли на Челебић 20. и 21. маја.

Тако је завршен двонедјељни период борби. Пуковска група 369. дивизије је деблокирала опкољени гарнизон у Фочи јачине 1000 италијанских војника и око 100 четника. Послије тога продрла је из Горажда и Фоче према Чајничу и одбацила 6. бригаду на Нехотину. Код Бољанића се 18. маја спојила са јединицама италијанске дивизије „Тауринензе“. Тиме је, на овом сектору, завршен уводни дио њемачког плана операције „Шварц“.

У овим борбама погинула су 24 друга, а рањено исто толико. Погинули су: Стево Цвијетић из Соколца, Марјан Бурић из Шековића, Андрија Гагић из Шековића, Махмуд Хањалић из Фоче, Драго Јанковић из Соколца, Живко Катић из Прогара-Земун, Маринко Кићановић из Бродца-Бијељина, Марко Марић из Шековића, Душан Мичић из Бијељине, Драгоје Лубарда из Соколца, Никола Мунишић из Невесиња, Симо Парећина са Пала, Обро Павловић из Власенице, Милорад Рудовић из Хан Пијеска, Раде Самарџија из Рога-

тице, Марко Симеуновић из Бијељине, Рајко Солдар из Соколца, Сретен Томанић из Бијељине, Миле Ујић из Рогатице, Драгутин Васиљевић из Власенице, Ратко Видовић из Власенице, Слободан Вуковић из Дувна, Лазар Поповић из Корените-Угљевик и Павле Минић из Мокрог-Пале, који је рањен и умро код Устиколине крајем априла.

б) ЧЕЛЕБИЋ

Насеље Челебић се налази у средишту планинске висоравни која је омеђена кањонима ријека: Таре, Дрине и Кехотине и планином Љубишњом (2238 м). Са жандармеријском станицом и школом насеље је било центар овог краја, а преко њега су водили каравански путеви за Фочу, Чајниче, Пљевља и, преко Узлупа и Шћепан Поља, за Дурмитор и Вучево. Овај планински крај са надморском висином од 1000—1500 м био је десет дана поприште узбудљивих борбених збивања.

На фронту Дринске групе непријатељ је прешао у наступање 20. маја. Четврта ловачка бригада је напала на правцу Фоча—Троврх—Челебић, 118. ловачка дивизија са 750. пуком (група Гертлер) правцем Фоча, уз ријеку Дрину према Шћепан Пољу, а 738. пук (група Анакер) стигао је на линију Гацко—Врбница.

Положај око Фоче браниле су Мајевичка и 2. пролетерска бригада. Оне су водиле тешке борбе са надмоћнијим непријатељем и повлачиле се: Мајевчани преко Троврха према Челебићу, а пролетери долином Дрине према Бастасима. Друга пролетерска бригада је била некомплетна. Њена два батаљона су тек 22. маја стигла из Црне Горе (Никшић), и истога дана су, по наређењу Врховног штаба, упућена да запосједну Вучево.

Штаб 6. бригаде, који се 20. маја налазио у селу Петине, није имао никаквих података о ситуацији на фронту код Фоче, па је комору и болницу са батаљоном упутио још 20. маја у Челебић. Ови дијелови су се смјестили у селу Борје, а батаљон је продужио, према

наређењу штаба Дринске групе према Троврху, да појача Мајевичку бригаду. Штаб 6. бригаде је са два батаљона стигао у Челебић 21. маја послје подне .

Ситуација се на положајма код Фоче нагло погоршала. Непријатељ је тога дана извршио дубок продор преко положаја Мајевичке бригаде, потиснуо 1. батаљон бригаде и касно поподне, са једном колоном, заузео Борје. Њемачка авијација је жестоко бомбардовала Челебић. Ситуација је била озбиљна, јер би заузимањем Челебића били угрожени дијелови Централне болнице, који још нису евакуисани из међурјечја Таре и Нехотине на плато Пивске планине, и пресјечена комуникација која преко Челебића води за Узлуп, а која је била један од важних прелаза преко ријеке Таре.

Колона која је продрла најдубље према Челебићу била је састављена од главнине 13. пјешадијске пуковније 4. ловачке бригаде, мањих дијелова 118. ловачке дивизије и артиљеријског пука бригаде. Непријатељ је у Борју заплијенио нешто коморе и болничког материјала, а како је људство благовремено одступило према Челебићу једино је погинуо Намил Џиндо.

Други и 3. батаљон 6. бригаде су на брзину заузели положаје: село Јечмиште—Челебић—село Сухо Поље, и задржали непријатеља. Била су још два часа до ноћи. Веза са штабом Дринске групе, који се налазио код Папковог Дола, није била успостављена, па је читава ситуација била још нејаснија.

У критичном моменту, од села Ријека, појавило се чело колоне 1. пролетерске бригаде. Врховни штаб је два дана раније, наредио 1. дивизији да њена 1. пролетерска, а затим и 3. крајишка бригада, крене усиљеним маршем из рејона Мојковца ка Челебићу. Прва пролетерска бригада је, послје скоро 20 часова марша, у одлучујућем моменту стигла на поприште борби. Пошто се штаб за неколико минута упознао са ситуацијом, наредио је да батаљони из маршевске колоне пређу у напад. Није прошло више од пола часа од доласка батаљона на Челебић, а противнапад је почео. Други и трећи батаљон 6. бригаде нападали су на десном крилу распореда са Јечмишта, а 1. батаљон се

укључио међу батаљоне 1. пролетерске бригаде, који су нападали на Илијину главу. Борба је трајала читаве ноћи. Прецизном баљачком и митраљеском ватром батаљони 1. пролетерске су зауставили непријатеља, разбили његове истурене дијелове и приморали га на повлачење. Ту се видјело мајсторство пролетерских батаљона у руковању тешким оружјем. За трен ока минобацачи и митраљези су постављени на ватрене положаје и отворили су тачну и убитачну ватру по непријатељу, који се није надао оваквом преокрету. Мрачна ноћ је отежавала повезивање батаљона Шесте, 1. пролетерске и дијелова Мајевичке бригаде, који су били измијешани. Батаљони Шесте су, одушевлени доласком пролетера и понесени ведрим расположењем бораца, потпомогнути ватром из тешког наоружања, кренули у пративнапад. Први батаљон 6. бригаде је заузео Илијину главу и угрозио позадину непријатељевог борбеног распореда, а 2. батаљон се провукао по током Скакавац и око пола ноћи напао на пуковску комору у шуми Корлат. За ово вријеме батаљони 1. пролетерске бригаде заузели су Борје и водили борбе око села Врбице. Борци су са ручним бомбама упали међу изненађеног непријатеља, разбили пуковску комору, напали ватрене положаје артиљерије и унијели општу збрку у непријатељев распоред. Домобрански батаљон се расуо по шуми и панично бјежао према Троврху, остављајући комору, оружје и разну другу опрему. Велики број војника је у мрачној ноћи залутао у шуме, те су их партизани у свануће проналазили и заробљавали. Ујутро су се партизански батаљони нашли пред линијом: Подгај—село Завајит—Вијенац—Кушлат—Корче, коју је непријатељ, пошто је довео свјеже снаге, успио да задржи.

Истовремено са батаљонима 1. пролетерске, у противнапад су прешли и батаљони Мајевичке бригаде, са положаја Папков Дол, у правцу Завајита, а дијелови 2. пролетерске бригаде на Златни Бор. Тако су се сјутрадан, 22. маја ујутро, батаљони Шесте, Мајевичке и 1. пролетерске бригаде нашли на положајима: Тврдаци, Фалиши, Корлат, Клинци, Јамелине. Друга пролетерска бригада је усмјерена на Вучево и Шћепан

Поље, а сјутрадан су на лијево крило распореда, према селу Златни Бор, упућени батаљони 1. пролетерске и 1. батаљон Мајевичке бригаде; тамо је убрзо стигла и 3. крајишка бригада.

Даље напредовање према Троврху и Фочи било је заустављено због промјене ситуације на лиjevом боку распореда јединица НОВ. Непријатељ (отприлике ојачани пук 118. дивизије) је тога дана заузео Златни Бор, из којег је директно угрожавао прелаз преко ријеке Таре, код Узлупа и Шћепан Поља, и лијеви бок продора према Фочи. Снаге, које су биле одређене за напад на овај положај, биле су недовољне (3. крајишка још није била стигла). Други батаљон Шесте је добио задатак да са једним батаљоном 1. пролетерске бригаде продуже према Златном Бору, што је 22. маја у зору, послије разбијања непријатеља у Корлатској шуми и учинио. Договор је био да се батаљон повуче преко стрмих страна потока Љутица, попне на Кук и са тог положаја нападне на Златни Бор. Батаљони 1. пролетерске бригаде требали су да нападају са сјеверне стране. За непуну четири часа марша, батаљон је стигао пред село. Борци, одушевљени успјехом у протеклој ноћи, нису осјетили тешкоће марша који је био врло напоран, јер се ишло преко веома стрмог и тешко проходног земљишта. У таквом одушевљењу батаљон је стигао на ивицу шуме, од које се на даљини око 150—200 м видјео Златни Бор, а у њему гомиле војника у њемачким униформама. Непријатељ није примијетио присуство батаљона, па се комотно кретао. Војници су сједели по групама, а неки су се сунчали и лешкарили на топлем прољетном сунцу. Ситуација је за нападача била идеална. Командант 2. батаљона није чекао на долазак осталих батаљона, него је наредио да батаљон отвори ватру и крене на јуриш. Изненађење је било потпуно. Непријатељ је био покошен и борци су упали међу његове проријехене редове. Побједа је већ изгледала сигурна. Но, није се имао у виду један детаљ. Златни Бор се састоји из двије групе кућа, оне на коју је батаљон нападао, и друге, удаљене 300—400 м, на једној узвишици која доминира селом. Непријатељ, који се налазио у дру-

гој групи кућа, брзо се снашао и отворио јаку ватру на 2. батаљон, који се измијешао са изненаћеним Нјемцима и домобранима. Ватрена моћ батаљона је у односу на непријатеља била много слабија, па напад, који је настављен према другој групи кућа, није успио и батаљон се морао повлачити брисаним простором ка ивици шуме. При томе је имао 7 мртвих и преко 10 рањених бораца. Међу теже рањенима био је и Авдо Хоџић, политички комесар чете. Тако се овај напад, за који је изгледало да ће сигурно успјети, завршио тиме што се непријатељ, уз велике губитке одржао у селу.

Послије тога је непријатељ продужио да напада, али без неких резултата. Предвече, истог дана, 2. батаљон је кренуо у састав бригаде код Завајита, а на Златни Бор је стигла 3. крајишка бригада.

На положајима код Завајита борбе су се наставиле и 22. маја. Батаљони 6. и Мајевичке бригаде и Трећи и Шести 1. пролетерске бригаде заузели су положаје Корче, Вијенац и Бакићи и подишли њиховом кључу — Троврху. Непријатељ је напустио Троврх, али га је истог дана, после подне, противнападом повратио и одбацио партизанске батаљоне са линије Корче, Вијенац и Бакић. Командант 118. ловачке дивизије је лично изишао на западне падине Троврха и руководио противнападом. Тога и слиједећег дана привучена су нова појачања — око два батаљона 118. дивизије (група мајора Трибукаита) и један батаљон 7. пјешадијске пуковније 4. ловачке бригаде.¹⁵

¹⁵ О овим борбама располажемо бојном релацијом 4. ловачке бригаде у којој се потанко описује развој догађаја, Навешћемо неколико занимљивих дијелова из релације из борби 21. и 22. маја.

21. мај:

„Пуковнија (13. пуковнија 4. ловачке бригаде — РП) је убрзано наступала ка Челебићу и у 19.30 сати предњи дијелови избили су до с. Борје и одмах заподјенули нападај на с. Борје и с. Поток. Пошто су развијени дијелови II бојне стигли у чаркарској прузи до гробља с. Борје и до с. Поток, подпали су под јаку стројничку и бацачку ватру и почели узмицати... У то вријеме стројничка и бацачка ватра примејета је по дубини колоне чак до повоза, сви распоређени још

Тако је 22. маја, крајем дана, стабнлизован фронт и непријатељ је задржао положај Корче, Вијенац и Бакић.

Истога дана су дијелови 1. пролетерске, Мајевичке (један батаљон) и 3. крајишке водили жестоке борбе на лијевом крилу бригаде, на положајима Златни Бор и Тохол.

Тога дана је, практично, престала да постоји Дринска оперативна група. Све снаге на овом сектору стављене су под команду штаба 1. пролетерске бригаде, а затим дивизије. Улогу координатора између 6. Мајевичке и два батаљона 1. пролетерске, на фронту према Фочи, преузео је замјеник команданта 1. бригаде Милоје Милојевић. Друга пролетерска бригада је већ тог дана усмјерена према Шћепан Пољу и Вучеву.

Непријатељ је настојао да по сваку цијену овлада Челебићем. Затишје у ноћи 22/23. маја искористио је за сређивање разбијених јединица, привлачење појачања и припремање новог напада. Око подне 23. маја његове колоне су почеле да наступају са Вијенца (к. 1356) према Кушлату. Свака десетина и вод наступали су на свом правцу у колони по један. Десетак таквих колона спустило се у долину потока Вранић и

и

у маршевском поретку. Уз то настаде комешање код ^{ТТ} II оојне и умјесто задржавања на одређеној линији узмицање...

... Око 21. сат непријатељ је извршио јаку ватрену припрему из својих тешких оруђа, а нарочито бацача, с којима је гађао у салвама од по 3 набоја и прешао затим у против-напад. И бојна по дјеловању ове ватре, а и домобрани из причуве појурише уназад. Заповједник са једним часником особно је задржавао домобране с пушком у руци и желио спријечити панично бјегство и посјести прихватни положај.

22. мај.

У 00.30 сати партизани су поновили нападај и потпомогнути јаком ватром уз јаку вику: „Напријед“ 6. ударна бригада, напријед Мајевичка бригада“, бацајући ручне бомбе. Овај напад проузроковао је узмицање у назад...

Образована је заштитница и огпочело је узмицање до Троврха у једном потезу. Око 14.00 сати подишли су Троврху партизани и извршили нападај на Троврх обухватно. Одбијени су. Мало касније због дјеловања непријатељских бацача и неколико набоја нашег топништва, напуштен је Троврх и одбрана пренијета на Кумић... (Зборник IV, књ. 13, док. бр.

Вуковић, а позади је ишло неколико дужих. Било је очигледно да предстоји напад.

Поред Шесте, ту су се налазили прикупљени батаљони Мајевичке и 1. пролетерске бригаде. Када је наређен противнапад, све три бригаде су кренуле на јуриш. Распоред батаљона био је слиједећи: на десном крилу, 3. батаљон 1. бригаде, на правцу: Тврдаци—Корче—Црни врх; до њега 3. батаљон 6. бригаде на правцу: Фалиши—Пода—Кушлат, и 2. батаљон 6. бригаде на правцу: Дубрава—Кушлат. На Вијенац су нападали батаљони Мајевичке и 6. батаљона 1. бригаде, а на лијевом крилу 1. батаљон 6. бригаде на Бакић.

Био је то силовит, незадржив јуриш. Мајевичани су преко брисаног простора просто прегазили непријатеља који је већ био заузео десну обалу потока Врањић. Истина, и они су падали од бацачке ватре и артиљеријских граната, али су ишли напријед. То је био јуриш брисаним просторима, и то узбрдо, на даљини 200—300 м! Непријатељ је у почетку давао отпор, али је убрзо почео бјежати. Напустио је десну обалу Врањића и повукао се на јужне падине Вијенца.

Први батаљон 6. бригаде је на лијевом крилу, кроз шуму, без борбе избио под врх Бакића. На коту, која је на чистини, видјеле су се пред смирај сунца силуете непријатељевих војника који су безбрижно ходали по положају. У сумрак је једна чета кренула право према коти, а друге двије су угуђене у обухват, лијево и десно. Пред четом је наступала десетина Жељка Спахића. Жељко, десетар, уједно и најбољи пушкомитраљезац у батаљону, ишао је пред десетином. Привукли су се на домет ручних бомби, отворили ватру и ускочили у непријатељеве ровове. Добар број непријатељевих војника је погинуо у самим рововима, а остатак је — ко је успио да искочи — панично побјегао према Троврху.

ЈТијевокрилна чета је упала изненада у штаб 4. ловачке бригаде, који се налазио позади Бакића. Изненађење је било двоструко — наши нису знали да су упали у штаб бригаде, а непријатељу је било необјашњиво како су наши стигли до његовог штаба, јер је овај био „пристојно“ позади. У гужви су наши борци

побили неколико официра и војника, а остали су се спасили, скачући кроз прозоре, и умакли у мрак.

У овим борбама је батаљон задобио прилично плијена. Нашло се доста опреме, муниције, неколико „шараца“ и хране. Штаб батаљона је био у чуду, јер су се усред шуме, далеко позади, испод Вијенца, још водиле борбе, а везе са десним сусједом није било. Пред свитање, штаб батаљона је донио одлуку да повуче батаљон, јер се курири, који су у току ноћи послати у штаб бригаде, још нису били вратили.

Одмах пошто је батаљон напустио Бакиће, непријатељ је извршио противнапад, али овога пута на празне положаје.

На секторима других батаљона ситуација се развијала повољно. Непријатељ је давао јак отпор са Вијенца, Кушлата и Корче, па је било важно да 1. батаљон са Бакића потпомогне напад на Вијенац. Штабу батаљона је наређено да поново заузме Бакић, а потом да продужи према Вијенцу. Батаљон је истог дана, 24. маја, поново на јуриш заузео Бакић и помогао да се Вијенац нађе у рукама Мајевичана и 6. батаљона 1. пролетерске бригаде.

На десном крилу ситуација је, такође, била неизвјесна. Други батаљон 6. бригаде је ноћи 23/24. овладао Завајитом и подишао Кушлату. Непријатељ, јачине око једног батаљона, упорно је бранио Кушлат и косу која се протеже лијевом и десном обалом потока Вуковић према Рајетићима и Фалишима. Трећи батаљон Шесте и 3. батаљон 1. бригаде прешли су у напад у зору 24. маја. Они су постепено потискивали упорног браниоца и збили га око села Кушлат. Тек послје подне његов отпор је сломљен, и скоро читава његова комора је остала у Кушлату. Трећи батаљон 1. бригаде је заузео Корче, а пред мрак и Црни врх.

Штаб 6. бригаде се налазио у Дубрави. Цио дан 24. маја бјеснила је борба, тукла артиљерија и авијација, а због испресијечаности земљишта и многих одјека није се могла установити линија фронта. Негдје око подне начелник штаба бригаде кренуо је према Кушлату да успостави везу са 2. и 3. батаљоном. Код Кушлата је срео комесара батаљона, Весу Рацковића,

који га је упознао са ситуацијом. Успут, скоро иза сваког дрвета и каменог заклона били су мртви Нијемци, домобрани, разбацано оружје и спрема. У борби је тешко рањен у вилицу командант батаљона Марко Ећимовић, а погинуо је Милош Поповић Бурин, аутор познате пјесме „Коњух планином“.

У Кушлату је непријатељ коначно разбијен. Мноштво лешева, побијених коња, читава комора, муниција, оружје и архива — све је било разбацано и растурено. Партизани који већ други дан нису јели, нашли су овдје у комори доста хране, чак и казане са неподјељеним оброцима.

Борци су се уморни и исцрпљени разишли по селу, али је батаљонима наређено да прикупе чете и наставе гоњење. Оне су се тешко кретале поново уз стране Вијенца и Троврха. И борци 3. (Гласиначког) батаљона су се прикупили, али су били потиштени због рањавања свог команданта у кога су, као човјека, друга и старјешину, имали неограничено повјерење. Пред пад мрака су чете 2. и 3. батаљона, измијешане са четима 1. батаљона Мајевичке бригаде, стигле под врх Троврха, који је непријатељ утврдио и успио да одржи.

Све јединице на фочанском фронту су 24. маја водиле исцрпљујућу борбу у којој су потукле непријатеља, али и дале велике жртве. Исте вечери је од штаба 1. пролетерске дивизије добијена заповијест да 6. и Мајевичка бригада продуже са нападом у правцу Фоче, и упадну у њу. Уколико би непријатељ појачавао своје снаге, требало је да се забарикадирају у Фочанској тврђави и сачекају долазак осталих снага 1. дивизије. На састанку штабова, проучавајући могућност извршења ове заповијести, оцијењено је да постоји мала вјероватноћа да задатак буде извршен. Но, кренуло се на извршење.

Зором, 25. маја, продужен је напад ради овладавања Троврхом и Кумићем, а потом је требало наставити према Фочи. Међутим, команда 118. њемачке дивизије је у току ноћи привукла нова појачања и упорно је бранила ове положаје. Напад није успио, па су се батаљони у току пријеподнева повукли на полазне положаје. Послије подне је од штаба 1. дивизије доби-

јено ново наређење да бригаде напусте положаје и да се повуку према Челебићу.

Оваква одлука је донесена због тога што је 369. дивизија форсирала Нехотину, пробила положаје 3. далматинске бригаде и 7. дивизије код Градца, допрла до Поповог Дола и угрозила Челебић и позадину јединица НОВЈ на фочанског сектору.

У описаним борбама су бригаде (Шеста и Мајевичка) имале осјетне губитке. Само Шеста је имала преко 70 бораца и руководиоца избачених из строја, од тога 40 погинулих. Међу погинуле навели смо и имена бораца 1. батаљона Мајевичке бригаде — који је до прије два мјесеца био у саставу 6. бригаде. Погинули су: Радомир Бајчетић из Рогатице, Авдо Бешлагић из Жепча, Милан Бркић из Градачца, Ристо Чарапић из Горажда, Радомир Берић из Соколца, Намил Џиндо из Рогатице, Срећко Буричић из Власенице, Марко Ећимовић из Соколца (тешко рањен и подлегао 8. јуна на Вучеву), Војко Фргања из Рогатице, Цвијетин Гајић Бојанушић из Власенице, Богдан Гарабантин Мајстор из Новог Сада (рањен и погинуо у Централној болници), Јован Гавриловић из Ашање — Пећици, Авдо Хоџић Хоџа из Сарајева, Фуад Исаковић из Зенице, Салко Исламовић из Вареша, Миле Јоловић из Соколца, Бранко Ковачевић из Оцака — Модрича, Ибрахим Малкоч из Зенице, Милутин Марјановић из Приједора, Душко Мирковић Кум из Ирига, Драго Млаћеновић из Власенице, Анђелко Мухаремовић из Соколца, Светослав Нерић из Рогатице, Драго Николић Рокоња из Бијељине, Станко Николић Кикор из Бијељине, Срето Његруц из Пећинаца — Земун, Боро Петровић из Бијељине, Милош Поповић Бурин из Приједора, Сава Пошанац из Пећинаца — Земун, Брано Сандић из Калесије — Тузла, Софрен Савчић из Хан Пијеска, Жељко Спахић из Иванчића — Сарајево, Милош и Никола Стјепановић оба из Власенице, Бранко Шурбат из Сарајева, Тешо Тешић и Влајко Тодић, оба из Лопара, Вукадин Тодоровић и Милован Тришић, оба из Милића — Власеница и Петар Жарковић из Брчког.

Непријатељу су нанесени велики губици. Тринаеста и седма пуковнија биле су десетковане, тако да су

у каснијим борбама добијале споредне задатке. Заплијењено је доста муниције, оружја, одјеће, обуће и друге опреме. Батаљони су се хранили из заједничке њемачке и усташке коморе, а муниције је било у изобиљу, тако да је остајала на положајима.¹⁶

Највише губитака бригада је имала у борбама прса у прса, и од минобацача и „шараца“. Од артиљерије и авијације било је мање губитака у стрељачком строју, јер су борци били непосредно пред непријатељем, па их авијација и артиљерија нису смјеле тући. Било је и довијања, на примјер, када је Троврх надлетјела формација од 12 авиона типа „штука“, изгод којих је летјео авион „рода“, који је тражио циљеве, Миљенко Цвитковић, командант батаљона Мајевичке бригаде, уочио је знакове којима су Нијемци наводили авијацију на партизански стрељачки строј, па је ракетама означио циљеве на њиховом положају. Свих 12 „штука“, сручило је свој терет на непријатеља, који је узалудно бацао ракете и означавао да је по сриједи забуна.

Наводимо неке занимљиве дијелове бојне релације 4. ловачке бригаде о овим борбама.

„23. мај:

На темељу заповиједи 118. њемачке ловачке дивизије све постојбе, које су биле на Троврху, упућене су у поновни нападај обћим правцем ка Челебићу, с тим да час почетка напада одреди пуковник Пилар ...

у 11.30 сати отпочео је обћни противнапад свих снага са Троврха према Челебићу и то у овом распореду:

— 1. бојна 7. п. п. са Троврха к. 1386 у правцу Кушлата, с тим да избије до у висину к. 1.066.

— за њом 13. п. п. са задаћом да избије на линију Вјенац к. 1.356 — с. Кушлат—Корча к. 1.255.

Скупина пуковник Гашчић — сатник Кучковски (њем. сатнија Равњак, 14 сатнија 7. п. п., 3 вода образована од повоза 7. и 13. п. п.)...

— топничка пуковнија имала је припремити нападај у припреми од 15 минута, потпомажући ватром на-

¹⁶ Укупни губици 118. њемачке дивизије и 4. ловачке бригаде (7. и 13. пуковнија) у периоду од 15. до 31. маја 1943, били су: 118. дивизија: 654 војника од тога 14 официра, и 387 коња и товарних грла; 4. ловачка бригада: 381 војник, од тога 15 официра, и 53 коња и товарних грла. (Зборник XII, књ. 3, док. бр. 82).

дирање... Око 18.00 по повлачењу 1/7 п. п. непријатељ је извршио нападај на читавој линији од Вијенца преко Кушлата до Корче, који је одбивен. На Вијенцу, дошло је код 1. бојне до борбе прса у прса, али је непријатељ и ту одбивен, и ако је свуда нападај подпомагао јаком бацачком ватром... Како је непријатељ тукао точном ватром из малих бацача (малих бацача нисмо имали, биће да су то биле ручне бомбе — прим. Р. П.) поставе 5 сата 13 п. п. на Корчи и у 22.30 сати извршио надмоћном снагом нападај, то се је ова повукла и дошла са својим дијеловима у с. Кушлат. Интересантно, непријатељ је по заузећу Корче није слиједио, већ се све до сванућа прикупљао и подилазио нашој одбранбеној линији.

24. мај:

Дне 24. свибња о. г. око 05.00 сати непријатељ је одпочео снажан нападај на циеломе фронту у висини Кушлата, али је одбивен ...

Око 13.000 сати стигао је на Троврх заповједник 118. њемачке ловачке дивизије и на лицу мјеста издао потребне заповједи.

У 18.00 сати подређене су све наше постројбе на Троврху њемачком бојнику Трибуканту. Издао је налог, да се масив Троврх има бранити под сваку циену, све док се не испољи бочни нападај на Челебић са линије; с. Клинци—Градина, 1473/5 км. ј. и 6 км. з. од Троврха ..

Генерал Лнтерс, непосредни командант свих непријатељевих трупа у петој офанзиви у извјештајима од 24. 25. и 26. маја каже:

„Јак непријатељски напад у правцу Фоче (по свој прилици 4 комунистичке бригаде) очевидно да се пробијају на фронту 118. лов. див.“

25. маја, у билтену за исту операцију, констатује се:

„Наставља се јак непријатељски притисак на фронту 118. дивизије и 4. хрватске бригаде на сектору југоисточно од Фоче...”

И даље:

„Бранденбуршки пук са сектора Биоче послат као помоћ на овај фронт.“

Наставља се несмањеном жестином непријатељски притисак на Фочу. По свој прилици 6 непријатељских бригада, са укупно 6.000 људи. Попустио је непријатељски притисак на центар и лијево крило 118. ловачке

¹⁷ Зборник IV, књ. 13, док. бр. 311.

- дивизије. Изгледа да непријатељ размјешта снаге према југо-западу да би се отворио пролаз преко Дрине и Сутјеске, према западу и сјеверо-западу.

Авијација: Дентар акције био је фронт 118. лов. див. Извиђања, бомбардовања и митраљирања непријатеља у покрету, положаја и мјеста заузетих по непријатељу, извршена са добрим резултатима. Цеста Завајит—Челебић прекинута — уништена (ваљда мисли на пољски пут, јер цесте нема — прим. Р. П.). Бацање живежа њемачким јединицама у првим линијама. Свеукупно 75 акција¹⁸.

Слиједећих дана 26. и 27. маја, бригада се налазила на положајима око Челебића. Дани су прошли без борбе, јер је и непријатељ посустао и сређивао јединице — једино је авијација била активна.

Непријатељ је 28. маја продужио наступање у правцу Челебића. Други батаљон бригаде га је са 1. пролетерском задржавао цијели дан, али је, ипак, пред мрак заузео Папков дол. Други батаљон је тога дана издржао необично јаке нападе непријатеља потпомогнутог авијацијом. Запосјео је био стрму десну обалу потока Скакавац, према селу Штетићи и Борје, са које су се могли добро бранити прилази ка Челебићу. Непријатељ је три часа настојао, без успјеха да одбаци батаљон, а онда му је дошла у помоћ ескадрила „штука“. Дванаест авиона је око пола часа са заглушујућим сиренама надлијетало потпуно откривене положаје, бомбардовало или митраљирало, и изгледало је да послије тога неће нико остати жив. Пошто су „штуке“ завршиле посао, непријатељ је покушао да заузме положаје, али га је батаљон поново одбацио. Најзад, непријатељ је одустао од напада на ове положаје и усмјерио се према селу Папков дол.

Прије подне, 28. маја, добивена је заповијест из штаба 1. пролетерске дивизије, по којој је требало да се у току дана, под заштитом батаљона 1. пролетерске бригаде, непримијетно повуче са положаја око Челебића и крене преко Узлупа за Шћепан Поље.¹⁹ Бригада

¹⁸ Архив VII, к. 17.

¹⁹ Зборник IV књ. 13. док. бр. 122.

се у току поподнева и ноћи повукла са Челебића и код Узлупа прешла Тару, одакле је продужила 29. маја преко Шћепан Поља на Вучево.

Борбе код Челебића, Завајита и Троврха су за Шесту и Мајевичку бригаду биле најкрвавије од формирања, као и у петој офанзиви. Борци и руководиоци, понесени полетом, свјесни одговорности за спас болнице, просто су прегазили надмоћнијег непријатеља. Како су то биле и прве заједничке борбе са пролетерским бригадама, борци и руководиоци Шесте и Мајевичке бригаде нису хтјели да заостану за њима, па су се, због недовољног искуства, непотребно излагали ватри и претрпјели осјетне губитке.

Непријатељ, који је до ових борби прилично самоувјерено и комотно наступао, морао је бјежати и остављати оружје и опрему. Да је било партизанских јединица у резерви, већ 23. маја могао је бити заузет Троврх и Нијемци и домобрани би били, вјероватно, сатјерани у Фочу, што би био преокрет на овом дијелу фронта, који је, већ сјутрадан, појачан новим непријатељевим снагама.

У овим осмодневним борбама су јединице НОВ успјеле да задрже Челебић и простор око њега. Дијелови Централне болнице су евакуисани преко Таре на Рудине, и тако привремено спасени од масакра. Добивено је неколико дана и многи рањеници су колико-толико прездравили. Истина, стизали су и нови, но, већ крајем маја рањеници су задржавани у бригадним болницама. Даље, извршено је уредно повлачење свих јединица Главне оперативне групе из међуречја Нехотине и Таре, на Вучево и, даље, према Зеленгори. Покушај пробоја, или одбацивање њемачких снага на ријеку Дрину није успио. Непријатељ је на сектору Фоче имао девет стално присутних батаљона са јаком артиљеријом и авио подршком. Пошто је прецијенио могућност пробоја партизана, довлачио је нове снаге, дијелове 118. 104. 369. дивизије и пук Бранденбург. Тако је смањен његов оперативни интерес за Вучево и долину ријеке Сутјеске, што је омогућило да Врховни штаб изнађе могућност и успјешно припреми и остави нови план пробоја, и тиме поремети односе снага

у педантно испланираној њемачкој операцији окружења.

Командант операције „Шварц“, генерал Литерс, у заповјести од 25. маја 1943. износи своју процјену ситуације:

„1) Углавном је завршено опкољавање устаника изузев јужно од Горажда.

Непријатељ (Титове снаге) покушава, после одустајања од плана да се пробије према Санцаку, и пропалог покушаја пробоја према Албанији — да омете затварање обруча на северу (југоисточно од Фоче) и на југу (код Никшића). На истоку међутим, негфијатељ не пружа значајан отпор.

Треба рачунати стиме да непријатељ прикупља снаге у унутрашњости Црне Горе, да би концентрисаним снагама извршио пробој на неком слабом месту и избегао уништење. Нема знакова о вероватном правцу удара (Подвукао Р. П.) тренутно је нарочито угрожена отворена бреша, а такођер и италијански фронт јужно од Пљеваља.²⁰

Врховни Штаб је још 22. маја, наредио 2. пролетерској бригади да упути извиђачке дијелове на Вучево. Двадесет шестог маја Врховни штаб је одлучио да се Главна оперативна група оријентише на пробој преко Вучева и Сутјеске. На Вучево, 27. маја излази цијела 2. пролетерска, за њом и Мајевичка бригада, које стварају нови фронт на Сутјесци.

ц) ВУЧЕВО

Непријатељ је избио на Сињајевину, од Пљеваља је напредовао до Левер Таре, а од Никшића до ријеке Комарнице и заузео Шавник. Најосјетљивији дијелови у распореду јединица НОВ били су код Шћепан Поља и Мратиња, гдје су Нијемци по сваку цијену настојали да овладају прелазима преко ријеке Пиве и тако затворе фронт са западне стране. Њемачке колоне су успјеле да заузму Крстац и Горанско и угрозе Мратиње, али су противнападима 10. херцеговачке и 7. крајишке

²⁰ Зборник XII књ. 3, док. бр. 76.

ГЛ"

бригаде одбачени назад. Како је домобранска 4. ловачка бригада у борбама око Фоче претрпјела озбиљне губитке, фронт између 118. и 369. дивизије је попунио 4. бранденбуршки пук, који је хитно пребачен са сектора Биоче. Непријатељ је у овом дијелу фронта прешао ријеку Кехотину и угрозио Узлуп и Шћепан Поље, а 118. дивизија (групе „Анакер“ и „Гертлер“) је настојала да овлада долином ријеке Сутјеске и платоом Вучева.

Цијелу ноћ 28/29. маја 6. бригада је провела на маршу, и у свитање су батаљони стигли на Шћепан Поље. Нијемци су са Бастаса артиљеријом тукли прелазе преко ријеке Пиве, па су батаљони морали, под доста снажном артиљеријском ватром да се по дијеловима пребацују преко жичаног моста на лијеву обалу ријеке. Трећа крајишка и дијелови 1. пролетерске бригаде још су водили борбе на десној обали Таре и Дрине, штитећи на тај начин прелазе код Шћепан Поља. И Нијемци су били посустали, па се нису упуштали у рискантне продоре, у којима су јединице НОВ до тада веома често излазиле као побједници.

Батаљони су се из Шћепан Поља полако пели уз стрмо Вучево. Требало је савладати висинску разлику од око 1000 метара, и уз то, како је ведар дан, сваки час тражити заклон од досадних авиона „рода“ или „пикаваца“, који су стално „висили“ над главама бораца, због чега је уморним батаљонима требало дупло више времена да се попну на плато Вучева.

Вучево је планинска висораван (1.400 м), омеђена скоро вертикалним кањонима ријека: Дрине, Пиве и Сутјеске, а са југа преграђена Маглићем (2386 м) и Волујаком (2237 м). То је необично суров и тежак планински терен. Он је привукао пажњу Врховног штаба још 20. маја, приликом првих сукоба на фочанском сектору, а пар дана касније и команданта операције „Шварц“ генерала Литерса. Преко Вучева из кањона Пиве изводе свега двије планинске стазе: прва, из Шћепан Поља, а друга из Мратиња. Било је јасно, ко загосподари Вучевом, тај ће држати под контролом ове двије стазе и цио кањон Пиве, као и долину ријеке Сутјеске од ушћа у ријеку Дрину до Сухе, а тиме и про-

лазе према Зеленгори. Према наређењу Врховног штаба већ 22. маја први извиђачки дијелови 2. пролетерске бригаде стигли су на Вучево. Двадесет трећег маја сукобили су се први пут два батаљона ове бригаде са извиђачким дијеловима 118. њемачке дивизије (група Гертлер) а 27. маја цијела 2. пролетерска се нашла на Вучеву, одакле је са главнином снага продужила Према Сухој и Тјентишту, захватајући долину ријеке Сутјеске. Њене батаљоне је на Вучеву смјенила Мајевичка бригада. Тек 29. маја, генерал ЈТитерс је оцијенио оперативну важност овог платоа и истог дана је 2. чета 738. пука 118. њемачке дивизије из долине Сутјеске изашла на Вучево, овладавала Коритником, наставила напад и заузела већи дио висоравни. Мајевичани и 5. батаљон 2. пролетерске бригаде пружали су јак отпор и постепено се повлачили према гребену који пада у кањон ријеке Пиве. Тада је настао критичан тренутак, јер да су Нијемци успјели да овладају излазима из Шћепан Поља и Мратиња, постали би господари Вучева и блокирали би главнину партизанских снага и Централну болницу на Пивској планини.²¹

Негдје иза поднева батаљони Шесте су, измијешани са два батаљона 1. пролетерске, хитали из Шћепан Поља и Доњег Крушева на Стрмац и Дужи. На изласку стазе на висораван Вучева, чули су у близини оштру борбу. Ту су се налазили командант 2. пролетерске и политички комесар 6. бригаде. Тешки митраљез и противтенковски топ штитили су излаз. Батаљони Мајевичке и 5. батаљон 2. пролетерске (остали батаљони 2. пролетерске су већ наступали према Сухој и Тјентишту) посљедњим снагама су задржавали њемачке настртаје. И баш у том часу наилазиле су чета за четом, батаљон за батаљоном 6. бригаде и 1. пролетерске и увођени су у напад.

Развила се оштра борба. Нијемци су пружали јак огаор, али су постепено потискивани. Батаљони 6., 1. пролетерске и Мајевичке бригаде су заобишли њемачке положаје и са батаљоном 2. пролетерске натјерали Нијемце на стрме стијене Вучева које падају у доли-

²¹ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 79.

ну Сутјеске и Дрине. Нијемци су главачке скакали низ стрме литице. На тај начин су борци 3. батаљона 6. бригаде уништили већи дио њемачке чете са комором. Они су иресјекли код Стожера (к. 1450) 2. чету 78. пука и натјерали Нијемце да скачу низ стијене и урвине дубоке неколико десетина, па и стотину метара. Батаљон је заплцјенио комору и сви његови борци обукли су се у њемачке униформе, тако да се на први поглед нису разликовали од Нијемаца. Заплијењено је и доста хране, бутера, кобасица, хљеба, па чак и лимунова, што им је добро дошло, јер су коморе са интендантима заостале око Шћепан Поља. И неколико слиједећих дана, док су се налазили на Вучеву, борци су извлачили плијен и проналазили полуживе Нијемце, који су се сурвали низ стрме литице, или се заглавили на њима,

Шеста бригада је 29. маја примила положаје на Коритнику, Мајевичка је упућена лијево преко Ждријела према Поповом мосту, а 1. пролетерска је преузела положаје према Мркаљима и Боровну. Како се 2. пролетерска бригада већ налазила око Сухе и Тјентишта, оваквим распоредом је требало очистити од Нијемаца долину ријеке Сутјеске и отворити пут према Зеленгори.

Пошто Нијемци нису успјели да овладају Вучевом, организовали су фронт у долини ријеке Сутјеске: на линији Курево—Попов мост—Боровно—Кошур. То је била линија новопланираног обруча, који се даље протезао до Сухе и, преко Маглића, према Мратињу.

Слиједећи дан, 30. мај, прошао је мирно. Једино је авијација била веома активна, а артиљерија је тукла положаје на Вучеву и око Бастаса. Батаљони 6. бригаде су се утврдили на ивици висоравни око Коритника, (између Стожера и Равне стијене) на који води једина стаза из Курева којом се непријатељ могао попети на Вучево. Лијево су Мајевичани држали Ждријело, такође опасан правац, који из долине Сутјеске изводи на плато Вучева, а са дијелом снага нападали су на Попов мост. Патроле су сишле до ријеке Сутјеске, вребале Нијемце који су брали трешње и „скидали" оне који су били сувише неопрезни.

Чета 1. батаљона бригаде, која се налазила на самој Сутјесци, изјестила је, 30. маја поподне, да једна њемачка колона наступа према Коритнику. Колона је била састав: 1. батаљон 738. пука ојачан са једном четом и издашно подржаван артиљеријом. Њемачки војници су били снабђевени опремом за верање по стијенама и веома дрско су се пели уз стрме литице Вучева. Пред мрак су њихови истурени дијелови избили пред положаје између Стожерица и Равне стијене. Пошто нису могли бити тучени ватром, због густе шуме и испресијецаности земљишта, ухватили су се гребена Вучева. Противнапад 6. бригаде, извршен пред сам мрак, није успио. Како се није смјело дозволити да се Нијемци на заузетим положајима преко ноћи утврде и доведу појачања, организована су два ноћна противнапада, од којих је други био успјешан. Нијемци су, уз приличне губитке (око 30 мртвих), поново бацени низ стрме стране Коритника у долину Сутјеске.²²

Команду над партизанским снагама на Вучеву преузео је 30. маја штаб 1. пролетерске дивизије. Тога дана је са представником штаба дивизије договорено да сјутрадан Мајевичка, Шеста и Трећа крајишка (два батаљона) наставе са нападом на њемачке положаје у долини ријеке Сутјеске.

Сјутрадан, зором, 1. батаљон 6. бригаде је код Нурева избио на Сутјеску. Ту је изненадио једну њемачку групу, заробио 27 Нијемаца и комору, а већи број побио.

По заузимању Нурева требало је да 6. бригада настави и овлада Бурђевицом (к. 1062), па је са Коритника у долину Сутјеске, у који води само једна уска стаза, упућен у напад 1. батаљон. Требало је, када он овлада прелазима на Сутјесци код Нурева, бацити у напад и 2. батаљон, а Трећи је остављен у резерви код Коритника. Први батаљон је извршио задатак, прешао Сутјеску и кренуо према Бурђевици. Због слабе везе, а и неодлучности штаба, закаснило се са убацивањем у борбу 2. батаљона. Изостали су и предвиђени напади на Нурево, од стране Мајевичке и Косман, од стране

²¹ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 79.

3. крајишке бригаде, због чега се 1. батаљон нашао у тешкој ситуацији. Нијемци су се, у почетку изненађени и разбијени, повлачили према Бурђевици. Међутим, једна њемачка колона из Бурева успјела је да зађе иза леђа батаљону, угрози мост на Сутјесци и примора батаљон да се у нeredу повуче преко ријеке према Вучеву²³. Како је Сутјеска била надошла, при повлачењу се утопило неколико бораца. Батаљон је у овој борби претрпио осјетне губитке — 5 мртвих и 15 рањених, а Нијемци су успјели да одрже положаје око Бурева, иако су постојали услови да се баш на том дијелу пробије њихов фронт, уз више сналажљивости и бољу организацију садејства између бригада.

Слиједећи дани прошли су без већих борби. Тежиште је пренешено на Попов мост, Боровно, Мркаље и Кошур. Трећега јуна положаје на Вучеву је преузела 3. далматинска бригада.

У овим борбама бригада је претрпјела приличне губитке. Свакако, најболнији су били они на Сутјесци. Сви батаљони су бројно ослабили, па су због тога четврте чете расформиране. Бројно стање батаљона кретало се између 120—130 људи. Бригада је изгубила око 200 бораца, од којих се трећина налазила у бригадној болници.

Над бригадом се надвила и авет глади. Батаљонске коморе су четири дана остале на Шћепан Пољу, јер нису могле да пређу преко Пиве. Већ мјесец дана су трајале сталне борбе, па су нередовна исхрана и многе непроспаване ноћи, исцрпјеле борце. Људи су изгледали некако равнодушно — само би спавали и једино су у нападу или јуришу напрезали и последње снаге. Тих дана се почела јести коњетина, јер је заплијењена храна брзо утрошена, а борци су били изложени огромним напорима. Сам пут од Вучева до Сутјеске и назад, који се дневно прелазио, био је довољно да се људи исцрпе, а уз то су вођене борбе без одмора и предаха.

²³ Ради се о 1. батаљону 738. пука који је претходне ноћи збачен са Вучева назад на Сутјеску. (Зборник XII, књ. 3, док. бр. 79).

Куририма је, такође било, веома тешко. Просто је несхватљиво како су издржавали све напоре и увијек били весели и спремни за шалу. Навече, кад би се ситуација на фронту стишала, штаб је доносио одлуке за ту ноћ или за слиједећи дан. Курир би се спремио, узео наређење и нестајао у тамној ноћи, носећи пошту на Шћепан Поље или у Нурево. Силазио је низ стрмину Вучева, на дно кањона Пиве или Сутјеске, до сванућа се поново враћао у штаб, а да није имао карте, и није познавао терен стазе. Тим путевима је раније, обично прошао једном или ниједном. Међутим, када би примио наређење видјело се да је сигуран да ће стићи на циљ.

Интенданти су се некако сналазили. Једна десетина је успјела да пронађе у пространим шумама неколико говеда. Интендант, који је био са десетином, подржавао је помоћу рога мукање говеда, па су се она сакривена одазвала. Али, све је то било недовољно. По дану се, због авијације, нису смјеле ложити ватре, па кувало се ноћу, обично један оброк без хљеба.

Бригада је 4. јуна кренула према Тјентишту. Ова вијест је обрадовала и борце и руководиоце. Сви су једва чекали да дођу у питомије крајеве, јер овдје, на Вучеву, није било чак ни воде. Борци су топили снијег и пили бљутаву кишницу, а глад је била тежа од најкрвавијих борби. Око Тјентишта су очекивали боље услове, али су се преварили, јер су глад и напори потрајали још читавих 10 дана.

У овим шестодневним борбама погинуло је 39 другова из Шесте и 1. батаљона Мајевичке бригаде. Ево њихових имена: Хаим Албахари из Тешња, Жива Борјановић из Обреновца, Радомир Божић из Власенице, Светислав Церовић из Рогатице, Мијат Драгић Лековић из Соколца, Мијат и Миливоје Буричић из Власенице, Паул Фелнер из Минхена, Миливоје Јовичић из Рогатице, Симо Лакетић из Бијељине, Данило Максимовић из Шековића, Спасоје Нарић из Соколца, Јово Марјановић, Саво Микић, Илија Миличић и Никола Миливојевић Жуковић сви из Бијељине, Петко Мишић из Власенице, Станко Митровић из Бијељине, Ибришим Обралић из Маглаја, Бранко Пантић из Власени-

це, Љубо Пантић из Оџака, Милан Павловић из Бијељине, Војислав Перић из Завидовића, Обрад Радовић из Власенице, Буро Ристић из Бијељине, Тешо Ристић из Јтопара, Абдурахман Сарачевић из Тузле, Антоније Симић из Маглаја, Новица Симовић из Соколца, Драго и Мило Сојић из Бијељине, Војо Спасојевић из Лопара, Алија Шошевић из Фоче, Мирко Терзић из Вогишће, Игњат Тодоровић из Пећинаца — Земун, Сретко Тривковић из Шековића, Јанко Вучичевић из Пала, Обрад Вујадиновић из Власенице и Миљенко Цвитковић командант батаљона из Сарајева.

Једна од капиталних оперативних одлука Врховног штаба била је да Вучево стави под своју контролу још 22. маја, и обратно, капиталан пропуст за Нјемце, је што су оперативни значај Вучева касно оцијенили. Зато су морали стварати нов фронт окружења у долини Сутјеске, што је омогућило Врховном штабу да изврши нормално регруписавање јединица 1. и 2. дивизије, и упуту их у пробој преко Тјентишта према Зеленгори. Овим правцем је прошла и 7. банијска дивизија, а са закашњењем, када је обруч на Сутјесци био већ затворен, и 3. дивизија са Централном болницом.

Друг Тито је у анализи пете офанзиве овако оцијенио значај Вучева:

„Но главни моменат је непријатељ пропустио. Најопасније тј. запосједање Маглића, Волујака и Вучева било је осујећено. Могућност пробијања наше Главнице била је створена ..”²⁴

Њемачка команда је тек после борби код Завајита и Троврха, оцијенила важност Вучева. У билтену за 26. мај говори се слиједеће:

„... Попустио је непријатељски притисак на центар и лијево крило 118. ловачке дивизије. Изгледа да непријатељ размјешта снаге према југо-западу да би отворио пролаз преко Дрине и Сутјеске, према западу и сјеверо-западу ..”²⁵

И њемачка авијација је тих дана била, упркос лошем времену, активна: 29. маја — 66 акција; 30. маја

²⁴ Билтен Врховног штаба НОВ и ПОЈ бр. 29—31 за јун и август 1943.

²⁵ Архив VII, к. 17.

— 24 борбене и 10 извиђачких акција; 2. јуна — 70 борбених и 17 извиђачких акција; 3. јуна — 48 борбених и 10 извиђачких акција, поред ваздушног снабдијевања, од којег су зависиле јединице 118. ловачке дивизије у долини Сутјеске.

Генерал Лер у својој изјави датој 1945. године каже:

„118 ловачка дивизија имала је задатак да запосједне тај положај. Један њен батаљон, услед потешкоћа снабдјевања добио је дозволу од шефа операција, генерала Литерса, да запосједне само гребен планине и поставио код главног пролаза само стражу, а главнина батаљона налазила се с оне стране Сутјеске. Касније када је постало очигледно да туда иде главни правац пробијања партизанских снага, грешка је била примијећена и Литерс је одмах наредио да читав батаљон запосједне пролаз. То се није могло извести, јер су партизани већ створили мостобран на тој планини и концентричним нападима прешли у офанзиву. Потиснули су батаљон и 118. ловачка дивизија била је приморана да формира нов фронт на Сутјесци.”

д) КОШУР

Три дана и три ноћи су 1. пролетерска, 3. крајишка и Мајевичка бригада водиле борбе ради заузимања Попова моста, Мркаља и Боровна, да би пробиле њемачки фронт на Сутјесци и омогућиле пробој преко ријеке према сјеверу. Друга пролетерска је из истог разлога нападала Кошур, положај на лијевој обали Сутјеске, код села Тјентиште. И поред дјелимичних успјеха фронт није пробијен, јер су се Нијемци упорно бранили и стално довлачили нове снаге. У кањону Пиве, они су угрозили село Мратиње, један од два пролаза са Пивске планине на Вучево, а наступали су од Чемерна долином Сутјеске и гребенима лијево и десно хрема Сухој, која је била у рукама Главне оперативне групе и преко које је водио једини слободни пут до Тјентишта, а одатле преко Крекова за Љубин гроб и Замрштен, у правцу пробоја Главне оперативне групе.

Трећа и 7. дивизија, са болиицом, налазиле су се још на Пивској планини.

Кошур (к. 787) је заобљено брдо, дјелимично покривено ниском шумом, које доминира Тјентиштем. Са овог положаја могу се контролисати стазе које из Тјентишта изводе преко Милинклада и Замрштена у дубину Зеленгоре.

Послије неуспјешног покушаја овлађивања Вучевом, команда 118. дивизије је још 2. јуна организовала одбрану у долини Сутјеске на положајима: Боровно—Мркаље—Попов мост—Кошур, ради спријечавања пробоја јединицама НОВЈ према Врбници. Требало је да се снаге са Кошура, као тежишног положаја, преко Милинклада и Озрена споје са групом „Анакер“, која је од Гацка надирала лијевом обалом Сутјеске, и тако заворе обруч.

Положаје: Копгур—Попов мост—Мркаљ и Боровно запосјеле су јединице борбене групе „Гертлер“ (1. и 3. батаљон 738. пука, 1. батаљон 734. пука и 1. батаљон 750. пука), укупно 4 батаљона и артиљеријском групом у селу Мјешаићи. Први и 3. бат. 738. пука утврдили су се на Кошуру и изградили бункере.³¹

Друга пролетерска бригада је 3. јуна са два батаљона напала на Кошур без успјеха. Пошто то она сама није могла учинити издато је наређење 6. бригади на са 2. пролетерском овлада овим положајем и спријечи продор Нијемаца према Озрену и Барама.

Цијелог дана (4. јуна) бригада је маршевала са Вучева преко Драгаш Седла и Сухе до Тјентишта, гдје је стигла око пола ноћи. Под Кошуром је срела Луна Миловановића, замјеника команданта 2. пролетерске бригаде, који је упознао са ситуацијом. У зору, 5. јуна, почео је заједнички напад са пролетерима. У почетку је било успјеха. Пролетери и борци бригаде су заузели неколико бункера, али су их Нијемци противнападом резерве поново повратили. Цео дан је вођена борба, и изведено је неколико јуриша, али без успјеха. Брдски дивизион, који је потпомогао напад, био је

³¹ Зборник IV, књ. 14, док. бр. 32, 34, 35.

далеко позади, иа Драгаш Седлу, **па** му је дејство било непрецизно.

Под Кошуrom је бригада остала до 9. јуна. Три дана је узастопце нападала, но напади су бивали све слабији, јер су замор и исцрпљеност овладали борцима. Трећег дана стигла је 7. крајишка бригада и смјенила батаљоне 2. пролетерске.

Нијемци су се са Кошура ограничили на одбрану. Луне Миловановић је пронашао једну стазу која је водила на Милинкладе и није била изложена ватри са Кошура. Том стазом је прошла 1. пролетерска и дијелови 2. пролетерске дивизије са Врховним штабом. Немачка авијација је била и даље активна, и више је тукла положаје око Сухе и села Баре. Батаљони бригаде су се посљедња два дана ограничили на одбрану и из засједа су тукли Нијемце који би се осмјелили и излазили из бункера и ровова да беру јагоде.

Глад је сваким даном бивала већа. Већ су и коњи били при крају, а они који су преостали били су сама кост и кожа, тако да је од њих било мало користи. Хљеба није било довољно већ од 20. маја, од Челебића, а посљедњих 10 дана уопште га није било (сем нешто плијена у Кушлату и на Вучеву). Храна се могла кухати само ноћу. Кухало се коњско месо, а у некој чети или батаљону — ако је интендант био сналажљивији — нашло се у чорби мало јечма или зоби. Печена коњетина је укуснија од кухане, па су је борци сами пекли на жару, а увелико су се кухале разне траве и јео млад буков лист, киселица и сријемуша. Поред слабе исхране, улагали су се и огромни напори, јер се ноћу нападало, а преко дана бранило. Уз све то, авијација је била стално над главом.

Болница се сваким даном повећавала. Рањеници више нису упућивани у Централну болницу, већ су остајали у јединицама, а неки су из Централне болнице враћени у бригаду. Исхрана је и овдје представљала највећи проблем. Захваљујући пожртвованом раду интенданата, болница је имала неколико говеда, па и нешто брашна, тако да је до пробијања код Кошура како — тако излазила на крај. Послије тога је и она остала

само на коњском меду. Борци, иако исцрпљени, добро су се држали.

Чедо Миндеровић, члан Полит-одјела, као да није знао за тешкоће. Он је десетак дана са друговима из бригадне технике упорно радио на сређивању и штампању бригадног листа. Чланци за лист су писани у предању између двије борбе, а последњи су завршени овдје, на Сутјесци. Са друговима из технике склонио се у јаругу иза развалина Тјентишта. Посао је већ био при крају; лист је штампан, изваљен на шапирографу и повезиван. На послу му није сметала авијација, киша, куршуми, па ни глад.

Осмог јуна је цео дан ромињала киша. Колико год да је била досадна и неугодна ипак је била од користи, јер је онемогућила непријатељеву авијацију. После преуцавања око Кошура, које је трајало читав дан, предвече се све утишало. Спустио се први мрак и настала је злокобна тишина. Штаб бригаде се налазио покрај стазе која долином Сутјеске од Сухе поред Тјентишта окреће према Крековима. Колоне су стално пролазиле. Неко је пронио глас: иде колона са Врховним штабом и Врховним командантом. Пао је мрак, а у колони је примијећена силуета друга Тита. Корачао је на челу Пратећег батаљона са штапом у руци. Поздравио се и кратко задржао са друговима из штаба. Рекао је да треба што прије покренути и извући из ове долине болницу и позадинске дијелове. Одао је признање Далматинцима и Мајевичанима за херојски отпор на Барама. Из сваке његове ријечи осјећао се оптимизам. Наставио је у колони „Лунетовом“ стазом према Милинкладама.

Ноћи 8/9. јуна пролазили су последњи ешелони „Лунетовом“ стазом. Нијемци су осјетили покрет па су повремено директном ватром артиљерије тукли колону, која се по мрачној ноћи споро кретала. Бригадна болница, која је такође упућена овом стазом, ишла је цијелу ноћ, а прешла је свега 2—3 км. Сјутрадан, ујутру, још је пролазила поред Крекова.

Распоред батаљона бригаде који су држали положаје према Кошуру, било је слиједећи: на десном крилу код Тјентишта Други, у центру Трећи, а Први на

лијевом крилу код Крекова, испод самог Озрена. Лијево, према Милинкладама, држала је положаје 7. крајишка бригада.

Девети јун је био сунчан и, зато, тежак дан. Нијемци су са Кошура коначно прешли у напад. Намјеравали су да овладају Озреном и да се споје са снагама које су од Чемерна преко Бара наступале према Кошуру. Авијација је непрестано тукла Милинкладе. Озрен и Крекове. Око подне су Нијемци успјели да овладају Крековима и пресијеку „Лунетову“ стазу. Први батаљон, иако десеткован, храбро се борио и успио да задржи Нијемце под Озреном. Седма крајишка бригада је добила нови задатак, па је напустила положаје на лијевом крилу бригаде. То је олакшало Нијемцима да овладају Крековима и директно угрозе Озрен. Штаб 1. батаљона је оцијенио опасност насталу повлачењем 7. крајишке бригаде, па је самоиницијативно рокирао дијелове батаљона улијево. У овој борби истакла се 1. чета, под командом Рагиба Цинде, који је са 15—20 бораца задржао Нијемце читава два часа, и тако омогућио 10. херцеговачкој бригади да запосједне Озрен и обезбиједи пролаз јединицама које су се још извлачиле из долине ријеке Сутјеске.

Пут преко Крекова је био пресијечен. Око Тјентишта су остали 2. и 3. батаљон бригаде у опасности да буду одсјечени. Иза њих, у долини Сутјеске, кретала се 7. ударна дивизија, десеткована борбама и тифусом, чија је ефективна снага била сведена на минимум. Нијемци су појачали напад на 2. батаљон код Тјентишта, али су били одбијени. Касно послије подне штаб је на своју одговорност наредио повлачење 2. и 3. батаљона. Усовички поток, који извире између Озрена (к. 1405) и Плећа (к. 1349), кориштен је као стаза, јер Нијемци нису могли да га контролишу ватром. То је био најкраћи пут из Тјентишта у Хрчавку. Истина, стаза је била строма, нарочито између Озрена и Плећа у Хрчавку, али употребљива. Пред мрак је бригада стигла на седло и срела 10. херцеговачку и дијелове 4. црногорске бригаде који су узводније од Тјентишта прокрчили себи пут и повлачили се према Хрчавки. Ту се дознало да је друг Тито рањен.

Бригада је заиоћила на поменутом седлу, средила батаљоне и после поноћи продужила према Хрчавки. У долини Хрчавке колона је прошла поред сандука са архивом, а око њега је био разбацан тек одштампан, али још неподјељен, лист „Шеста бригада“, једномјесечни рад Чедо Миндеровића и других из бригадне технике.

Прва половина дана је прошла мирно. Нијемци се нису јављали, па је изгледало да су преброћене највеће тешкоће. Батаљони су полако из долине Хрчавке излазили на Лучке Колибе.

Нијемци су брзо осјетили да им је партизанска главнина измакла из Сутјеске. Обруч на њој није био сасвим затворен и зато су улагали нове напоре да затворе нов обруч на Лучким Колибама. Око подне је почела да дествује њемачка артиљерија, у почетку слабије, затим све јаче и јаче, а после тога и авијација. Наилазила је ескадрила за ескадрилом бомбардера „штука“, а злобне „роде“ су стално извићале и проналазиле циљеве. Све снаге Главне ударне групе, изузев 3. и 7. дивизије,²⁷ прикупиле су се на уској просторији: Лучке Колибе, Замрштен, Врбничке Колибе, Љубин гроб, Јаворак, Тисово брдо. Био је то за 6. бригаду, а вјероватно и за остале јединице, један од најтежих дана. Бомбе од 200 и више килограма просто су изровале просторију. Тешко је било држати батаљоне на окупу, јер је свако тражио какав-такав заклон. Нијемци су безобзирно нападали на Љубин гроб (к. 1615) и са Кошуте (к. 1871) положаје на правцу пробоја, али су их одбранили храбри Црногорци, Херцеговци и Србијанци. Исто тако, јак притисак са Орловаче (к. 1960) и Козје стране (к. 2014) задржала је 1. дивизија. Нијемци су на ове положаје извукли артиљерију и тукли болнице око Љубиног гроба и Лучких Колиба.

Њемачка команда је придавала велики значај положају Кошур. Његовим држањем требало је спријечити

²⁷ Седма дивизија је тога дана (10. јуна) прошла између Озрена и Плеча са 600 рањеника и болесника из Централне болнице. Пред мрак, углавном без борбе, стигла је на Лучке Колибе. (Гојко Николиш Мемоари С. Н. ЛИБЕР, Загреб, 1980 год.).

чити иробој Главие оперативне групе долином Сутјеске према Врбници. Испод Кошура, на пушкомет, води једини пут којим су се партизанске снаге — нарочито тешка оруђа, болнице и коморе, могле како-тако кретати у наведеном правцу. Пет дана је 6. бригада држала положаје према Кошуру, нападала на њега и присиљавала Нијемце да се ограниче на одбрану. За то вријеме су јединице 1. и 2. дивизије, Врховни штаб, болнице и разни позадински дијелови прошли путем поред Кошура према Лучким Колибама. Да је Кошур заузет и био у нашим рукама, овај покрет би свакако био лакши и са мање губитака, јер не би, као 9. јуна, дошло до нагомилавања јединица на Милинкладама и до жртава којих је тога дана било прилично.

Бригада се у нападима на Кошур, нарочито прва два дана, и поред исцрпљености бораца добро борила. Први напад, извршен са батаљонима 2. пролетерске 5. јуна у зору, био је силовит, али су, због недовољне координације између бригада, Нијемци у отсудном моменту са резервама успјели да поврате ровове на самом Кошуру, који су већ били заузели партизански батаљони. И напад у заједници са батаљонима 7. крајишке бригаде био је врло јак, но, због надмоћности Нијемаца, који су тај дио фронта стално појачавали, није уродио плодом. Значајну улогу одиграо је 9. јуна послје подне, 1. батаљон 6. бригаде, када су Нијемци заузели Крекове и подишли Озрену. Штаб батаљона је, оцијенивши важност Озрена, иако није имао везе са штабом бригаде и са сусједом лијево (7. крајишка се повукла), издржао тешку борбу и задржао се на Озрену. То је омогућило осталим батаљонима 6. 10. херцеговачке и 4. црногорске бригаде, а и 7. дивизији, која се налазила тога дана позади, на десној обали Сутјеске, несметан пролаз Условичким потоком. Нијемци су отпором бораца 1. батаљона, а затим дијеловима 10. херцеговачке бригаде задржани пред Озреном, тако да је прелаз између њега и Плећа био слободан и сјутрадан, 10. јуна (Тисово брдо су још држале јединице 4. црногорске бригаде).

У борбама на Кошуру, Озрену и Милинкладама, од бомбардовања у долини ријеке Сутјеске, од Сухе до

Тјентишта, и у долини ријеке Хрчавке, у времену од 4. до 11. јуна 6. бригада је претрпјела велике губитке. За тих шест дана тешких и крвавих борби погинула су 73 борца, а скоро толико их је било рањено.

Погинули су: Нисим Алтарац из Сарајева, Бурица и Никола Атлагић из Бос. Петровца, Никола Атлија из Бихаћа, Миливоје Беатовић из Соколца, Сретко Божић из Вогошћа, Мунир Бранковић из Рогатице, Илија Чалманац из Вишњићева — Шид, Дујковић Цвијетин из Градачца, Перо Бокић из Брчког, Млаћен Букић из Зенице, Ненад и Милорад Бурић из Власенице, Владимир Губић из Инђије, Ферид Грошић из Бијељине, Борко Хрвач из Зенице, Драган Иконић из Шида, Јерко Јерковић из Власенице, Јован Јоловић из Соколца, Новак Јосић из Руме, Ибро Кахво из Чајнича, Љубо Кнежевић из Попова — Бијељина, Раде Косорић из Соколца, Александар Ковачевић из Вршана — Бијељина, Душан Ковачевић из Соколца, Буро Ковачевић из Бијељине, Буро Козомара из ЈТивна, Јово Крајишник из Зенице, Стево Лазаревић из Бијељине, Борће Лучић из Жепча, Крсто Марић из Соколца, Миленко Марић из Шида, Томо Мартиновић из Кладња, Василије Мартић из Бијељине, Милорад Мићановић и Секула Мичић из Шековића, Драго Михајловић Товариш из Пећинаца — Земун, Стојан Михаљевић из Лопара, Душан Мирковић Јегдић из Соколца, Гојко Нерић из Хан Пијеска, Живко Новаковић из Шековића, Сафет Парић из Вареша, Чедомир Пелексић из Модриче, Војин Перендија из Чајнича, Анте Перван из Книна, Душан Пешкан из Прогара — Земун, Маринко Петровић из Бијељине, Радослав Пилиповић из Приједора, Ристо Радојчић из Шековића, Божидар Ристић из Бијељине, Слободан Сарић из Власенице, Милорад Станишић и Аћим Стањевић — Чолић из Соколца, Велизар Ставрић из Градачца, Војислав Студен из Босанске Крупе, Алија Суљагић из Брчког, Миливоје Сушић из Власенице, Јефто Шућур из Вогошће, Раденко Шука из Соколца, Азис Терзић из Модриче, Мића Тешић из Лопара, погинуо у Централној болници, Радослав Томић из Шековића, Средоје Тришић из Милића — Власеница, Богдан Ви-

дачак из Зенице, Јозо Виштица из Имотског, Мојсије Вучковић из Глине, Милан Вукадиновић из Рипача — Бихаћ, Радован Вуковић из Сињева — Пале, Велимир Дакић из Мркоњић Града, Радислав Бермановић из Братунца, Фехим Ганић из Бијељине, Војислав Лукић, Борко Лујић и Јован Наранџић, сви из Бијељине.

Из билтена који је њемачка команда издавала сваког дана у току операције „Шварц“ види се да су Нацисти важност Кошура цијенили 'као непосредну могућност за потпуно затварање „казана“ на Сутјесци.

Изнијећемо дијелове извјештаја потпуковника Гертлера, команданта борбене групе „Гертлер“, о борбама од 2. до 12. јуна.

„На основу дивизијске запозести... преузео сам борбену групу образовану од батаљона Ш/738, 11/734, 1/738... 2. 6. у 20 часова“.

„Ситуација је била следећа:

Ш/738 био је ангажован на Кошуру, кота 787, западно од завоја Сутјеске и морао је да издржи јачи притисак непријатеља из јужног и западног правца. Кота Кошур је била кључна тачка за затварање долине Сутјеске и Хрчавке и пута у правцу Врбнице. 1/738 чији је командант мајор Хенчел стигао истовремено кад и ја, био је ангажован да деловима обезбеђује десни и леви бок Ш/738...“

„11/734 је са 8. и 6. четом веома слабо посео мостобран 819—706...“

„У раним југарњим часовима (3. јун Р. П.) између 5.00 и 6.00 часова непријатељ је искористио лоше време и густу маглу и извршио напад на све положаје Ш/738, 11/734, са очигледном намером да обухвати десни отворени бок Ш/738... Одбијени су сви напади на Кошур...“

По наређењу дивизије борбеној групи је додељен и потчињен 1/750. Батаљон је имао задатак да смени 11/734 да би га ослободио за напад на десном крилу групе, ради затварања постојеће бреше на обручу.“

„5. 6. непријатељ је упутно најбоље опремљене елитне јединице да изврше напад и пробој према коти Кошур и 819 (Боровно прим. Р. П.). Већ у 2.00 часа почела је неуобичајено јака минобацачка и топовска палба. Поновљеним нападима на Кошур и к. 819 непријатељ није постигао успех. Тек после неколико напада успео је да у 6.30 часова заузме к. 819 (Боровно — прим. Р.П.).“

„Најтежи напад противника имао је да издржи III/738 (положај Кошур прим. Р. П.). Он је под командом мајора Штрекера потпуно извршио свој задатак, да под сваку цену држи кату. Губитак коте имао би несагледиве последице. Зато тај успех у одбрани треба сматрати апсолутно позитивним. У његовим тешким борбама III/738 су знатно подржавале 1. и 3. чета 1/738...”²⁸

Тако је у току ноћи 5/6. јуна извршена евакуација положаја на десној обали Сутјеске: Попов Мост — Мркаљ—Боровно. Прва пролетерска бригада је ове положаје предала у току 6. јуна Мајевичкој бригади и кренула преко Драгош Седла—Сухе—Тјентишта према Милинкладама и, даље, према Врбници. За њом је кренула и 3. крајишка бригада, а у току 6/7. јуна и 2. пролетерска за Милинкладе. Мајевичка бригада, у току 7. јуна напустила је положаје на Поповом Мосту и Мркаљима, и стигла у прави час као помоћ 2. далматинској бригади на Горњим Барама.

Осмог јуна у 19.30 часова пренијето је наређење команданта 118. дивизије да треба рачунати са новим нападима на групу Гертлер у рејону Кошура. Зато је требало заузети Крекове, пресећи стазу према Милинкладама и овладати Озреном (к. 1405) и Милинкладама (к. 1001).

У извјештају се о овим борбама каже:

„Групи су стојали на располагању 1/750, 8/750, 12/738. После добре ватрене припреме ваздухопловства и арт. подршке у рејону Милинкладе-Озрен, кренули су у касним преподневним часовима (9. 6) у напад према Милинклада-Озрен-Крекови...”

„... После успешног довлачења тешког наоружања ... настављен је напад у 17.30 часова. После доброг напредовања, знатно се појачао отпор непријатеља на задњим стрмим падинама Милинкладе-Озрен. Тежак терен нарочито испред 1/750, стрми кланци, стеновите падине и густо прашумско шипражје успорило је заузимање гребена до мрака...”²⁹

Озрен је успио да одбрани 1. батаљон 6. бригаде, уз помоћ дијелова 10. херцеговачке бригаде.

²⁸ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 93.

²⁹ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 93.

Потпуковник Гертлер даље пише:

„... 10.6 у 10.30 часова настављен је напад после поновне ваздухопловне ватрене припреме. После веома отежаног напора и успешног пењања 1/750 је са 2. и 3. четом достигао у 14 часова гребен Милинклада...”

„... Истовремено 8/750 је у 14 часова достигла коту 1405 (Озрен) после изванредно савладаног успона..

Тако је 10. јуна тек око 22.00 часа, успостављена веза са борбеном групом „Анакер” и затворена бреша између Озрена и Вилењака. Истога дана у поподневним часовима кроз овај отвор је прошла и 7. банијска дивизија, са око 600 рањеника и болесника из Централне болнице.

Главнина оперативне групе (1, 2. и 7. дивизија и 6. и Мајевичка бригада са Врховним штабом) је тога дана избила дубоко у центар Зеленгоре. На десној обали Сутјеске остала је 3. дивизија са Централном болницом. Она је 13. јуна са дијелом снага успјела да се пробије кроз њемачки обруч на линији Кошур—Озрен—Вилењак. Остали дијелови, нарочито рањеници из Централне болнице, остали су на вјечитој стражи у долини ријеке Сутјеске.

е) ВРБНИЦА И ТРЕБИЧИНА

Нијемци су брзо оцијенили да им је главнина Главне оперативне групе измакла из Сутјеске. Иако им је 1. пролетерска у зору 10. јуна разбила једну јаку групу на Балиновцу, која је била окосница обруча на Зеленгори, Нијемци су у току истога дана на брзину покушали да са скрпљеним јединицама поново успоставе нарушене положаје: Врбница—Стружинско брдо—Балиновац.

У поподневним часовима 10. јуна на уском простору Лучких Колиба концентрисала се главнина партизанских снага: 2. и 4. пролетерска, 7. крајишка, Шеста, Мајевичка, 10. херцеговачка и 2. далматинска са штабом 2. пролетерске дивизије и Врховним штабом. Предвече је пристигла и 7. банијска дивизија.

³⁰ Исто.

У рано послје подне појачано је дејство њемачке артиљерије, а послје тога и авијације. Наилазиле су ескадрила за ескадрилом „штука“ и „дорнијера“, које су засуле бомбама цио простор око Лучких Колиба. Нијемци су безобзирно нападали на ЈБубин гроб, а са Кошуте су покушавали да пресијеку правац даљег продора бригада.

Већ се спуштао мрак, а ескадрила „дорнијера“ је поново била над бригадама. Када су сручили терет бомби, авиони су се спустили изнад самих крошњи дрвећа, а авијатичари су поздрављали хитлеровски. Том приликом је, страдало десетак другова око штаба и и пратећег вода.

Од бомбардовања је био рањен коњ комесара бригаде. Маји га је било жао, волио га је, јер га је служио већ неколико мјесеци, а тих дана је носио рањеног командира чете Ратка Јовичића који је на Паљници, код Горажда, задобио 7 рана. Јовичићу је коњ био једини спас, јер је био непокретан. У расформираном пратећем воду наћен је други који га је изнио из офанзиве, а рањени коњ је заклан, па је сваки борац добио по парче меса. Мајо није могао да једе месо од свог коња. У бригади се тешко одлучивало да се кољу коњи, и мали број преосталих коња служио је за ношење тежих рањеника.

Пратећи вод је ноћу 9/10. јуна закопао своја оружја да би се бригада лакше кретала у даљем пробијању, иако је било тешко растати се од бацача и противтенковских топова. Један бацач је био заплијењен у борби са Нијемцима у Босутским шумама, други у борби са четницима, а противтенковски топ, прије два мјесеца на Храћену код Горажда. Многе борбе су биле везане за ова оружја и многе побједе над непријатељем, нарочито на Мајевици, Бирчу и Романији, извојеване су уз помоћ наших храбрих, умјешних и пожртвованих бацачлија. Много је муке требало уложити да се изнесу по тешким, често непроходним стазама на ове планине. Колика је била љубав бораца према оружјима најбоље ће, између многих других, показати слиједећи примјер. Три дана прије тога пратећи вод је са Драгош Седла силазио за Тјентиште у састав бригаде.

Због непријатељеве ватре није могао прећи преко моста на Сухој, него је пресекао низ стрму страну према Тјентишту. Сутјеска је била надошла и тешко ју је било прегазити. Када је наишао коњ са топом, вода га је занијела и он је посрнуо. Командир вода Садик Кадрушић Дик је скочио у набујалу Сутјеску и спасао товар — цијев од топа. Увече је кратко извијестио команданта бригаде да је вод у реду стигао. А сада се требало растати са овим драгим оруђима!

Падом мрака бригаде су се средиле. Покрет према Балиновцу и Мрчин Колибама, гдје се већ налазила 1. пролетерска дивизија, извршен је у двије колоне. У лијевој су биле: 4. пролетерска, 10. херцеговачка, 7. крајишка, Мајевичка бригада, 7. банијска дивизија и Врховни штаб. Шеста бригада је одређена као претходница у десној колони, у којој су биле још 2. пролетерска и 2. далматинска бригада.

Командант колоне је био Јово Вукотић. Правац: Врбничка ријека, и даље преко Стружинског брда према Мрчин Колибама. Нијемци су држали Кошуту, Трескавац, Врбницу. За Стружинско брдо се није знало у чијим је рукама. Рачунало се да Нијемци, последије пораза на Балиновцу, нису још запосјели положаје између Врбнице и Балиновца. Отуда је требало по мраку проћи између Кошуте и Трескавице и сићи на Врбничку ријеку поред села Врбница, и даље у дубину Зеленгоре, хватајући везу са 1. пролетерском дивизијом.

Пред покрет су одржани кратки састанци командира и партијских организација по четама и батаљонима бригаде. Изнијета је тешка ситуација у којој се налазила Главна оперативна група и велика одговорност која лежи на бригади, јер се задатак — пробој преко ријеке Врбнице — морао извршити по сваку цијену. За вријеме покрета требало је да влада потпуна тишина — „да се кашље у капу“, да се не губи веза итд. Команде јединица и чланови Партије требало је да предњаче примјером.

На чело колоне био је одређен 3. батаљон, као најодморнији, за њим 1, па 2. батаљон. Кренуло се око 23.00 часа. Водича није било, па се оријентисало по карти и „партизанском носу“. Главно је било не наба-

сати на Врбницу, јер су тамо били Нијемци, већ проћи западно од села. Колона је, прекидајући се, прошла стазом испод Кошуте и код брда Козци скренула право у Врбничку ријеку. Борци су били уморни и, чим би колона застала, стојећи би заспали. Али, и поред свих тешкоћа, полако се напредовало без већих застоја.

У само свитање чело колоне је прешло ријеку и почело да се пење уз стрмо Стружинско брдо (к. 1928). На гребену су се видјеле људске силуете. Били су то стражари, за које се у први мах претпостављало да су партизани; из лијеве колоне. Међутим, то су били Нијемци — дијелови 369. дивизије који су образовали нови обруч и запосјели положаје на лијевој обали Врбнице.

На чело колоне је изишао 1. батаљон и подишао гребену, а да га Нијемци нису опазили. Када је свануло, у долини Врбнице је била нагомилана колона. Њемачка посада на положајима око села Врбнице опазила је и осула митраљеском ватром. У том тренутку 1. батаљон је извршио јуриш на Стружинско брдо и разбио њемачку одбрану, која се повукла на Гребач (к. 1380), око којег се развила оштра борба. Нијемци су неколико пута јуришали, али их је 1. батаљон сваки пут одбио, а остала два батаљона су продужила преко Стружинског брда у правцу Мрчин Колиба. На правцу покрета су растјерали Нијемце, прекинули телефонске линије и тако начинили брешу кроз коју је продужила колона. Први батаљон, ионако малобројан (испод 100 бораца), имао је приличних губитака.

На Стружинском брду је заплијењена комора и око казана, пуних хране, била се сакупила група бораца, који су хтјели на брзину да узму по који залогај. Баш тада је у казан ударила минобацачка мина и смртно ранила три борца.

Нијемци су, такође, претрпјели приличне губитке, а заплијењени су: бацач, два „шарца“, доста муниције и, што је најглавније, храна. На попришту борбе остало је доста муниције, оружја и другог плијена, јер није имао ко да га понесе.

И лијево, према Балиновцу, водила се оштра борба — ту је лијева колона пробијала обруч.

Нијемци су из села Врбнице стално тукли митраљезима иоток, поширу долину преко које се десна колона морала пребацивати трком по дијеловима. Око 10.00 часова Нијемци су поновили напад са Гребца на правац колоне. Два батаљона су већ била прошла, тако да су под удар дошле батаљонске и бригадна комора. Друга пролетерска бригада, која је баш избила на гребен, одбила је овај напад заједно са 1. батаљоном.

Послије подне је бригада стигла на Мрчин Колибе, гдје је остала цијелу ноћ.

На Врбници, Стружинском брду и Балиновцу Нијемци су већ 9. јуна запосјели положаје. Десетог јуна 1. пролетерска је разбила на Балиновцу групу „Хене” (1. батаљон 370. пука и 11. чета 369. пука) и нарушила линију дочека, али је у току дана поновно успостављена од на брзину склопљених дијелова 369. и 724. пука. За ово вријеме батаљони 117. и 7. СС дивизије су изнад Сутјеске затворили пролаз 3. дивизији и Централној болници.

Покрет је настављен 12. јуна правцем Јабланово брдо (к. 1353) — Ратковац, гдје је примљен нови задатак од штаба 1. пролетерске дивизије: требало је да 6. и Мајевичка бригада формирају десну колону са правцем покрета: Закмур—Требичина, и да поред Фоче прећу цесту Фоча—Калиновик и наставе покрет ка сјеверу,³¹ а главнина (1. 2. и 7. дивизија) да се пробија преко Јелеча и Миљевине. То је, најзад, био посљедњи обруч.

Код Јаблановог брда је извршена смотра бригадне болнице. Стање у њој је било добро: свих 60 рањеника, колико их је, отприлике, било, добро се осјећало, па и они који су теже рањени видјели су једини излаз из ове ситуације у томе да јашу или леже везани на коњима.

У зору 13. јуна колона је стигла на пушкотет до првих кућа у селу Требичина. У њему су се налазили неки војници, но, како је био полумрак, није се могло распознати чији. У то је из села отворена ватра, па је наређен напад. Напала су два батаљона 6. и један Мајевичке бригаде. Батаљонима је успјело да заузму

³¹ Зборник IV, књ. 14, док. бр. 32, 34, 35.

половину села и опколе једну групу Нијемаца, али даље нису могли. Но, иако је, непријатељ довлачио нове снаге, није успио да батаљоне збаци са заузетих положаја. Нијемци су тако задржавани читав дан, јер да су заузели Требичину избили би још у току дана на Ратај и угрозили десни бок средње колоне и правац њеног пробијања. Борци су се размјестили по кућама у заузетом дијелу села и док су се једни тукли други су припремали ручак. Штабови Шесте и Мајевичке су одлучили да издрже на овим положајима до мрака, па да се у току ноћи рокирају према средњој колони и код Ратаја и Миљевине прећу цесту Фоча—Калиновик. Пробој код Требичине и прелаз преко ријеке Бистрице били су скоро немогући и да је заузето село, јер Бистрица ту чини стрм кањон преко кога се не може прећи. Једини могући прелази су код ушћа Бистрице у Дрину, у непосредној близини Фоче, или код Миљевине. Ради тога су болнице и коморе бригада, у пратњи једног батаљона, још у току дана упућене према Ратају и Миљевини. Ова колона је истог дана по паду мрака, прешла Миљевину, ухватила се села Будањ и продужила према Превили.

Извлачење батаљона из Требичине Нијемци су, открили прије мрака, па су, због тога батаљони Шесте, нарочито Први, имали губитака. Ипак, главни дио колоне се одлијепио од непријатеља, кренуо према Ратају и Миљевини и прошао кроз брешу коју су отвориле бригаде 1. и 2. дивизије. Кроз ту брешу прошле су и остале јединице. Негдје послје пола ноћи, 13. јуна, Шеста и Мајевичка бригада стигле су до Ратаја, и у свитање прешле цесту код Миљевине.

У овим тродневним борбама и пробијању оставило је своје животе преко тридесет другова из редова бригаде. Највише губитака имала је од авијације 10. јуна послје подне, затим 11. јуна на Стружинском брду и 13. јуна на Требичини. Тада су погинули: Симо Алексић из Зенице, Лело Алић из Мокрог, Недељко Басрак из Брчког, Милорад Чобо из Соколца, Мехмед Чуруковић из Зенице, Пајо Доловац из Прогара — Земун, Светислав Хаџић из Пећинаца, Бранко Хрњак из Приједора, Вукосав Илић из Власнице, Душан Јовичић из Ро-

гатице, Јован Космајац из Сарајева, Светозар Крстић из Шековића, Лазар Кузминац из Сремске Митровице, Владо Лековић из Горажда, Мато Марић из Крешева, Вујадин Мијатовић из Оловци — Кладањ, Мклован Митровић из Зенице, Ристо Новчић из Шековића, Драго Новић из Пећинаца — Земун, Марјан Паунић из Соколца, Нећо Сарајчић из Лашве, Андрија Станек из Вараждина, Тодор Станимировић из Бијељине, Србо Суботић из Бијељине, Рајко Тадић из Власенице, Војко Тадић из Шековића, Милорад Ујић из Рогатице, Десимир Васиљевић из Шековића, Фехим Зечевић из Високог и Јурај Ковачић из Цриквенице.

Њемачка команда је оцијенила могућност пробоја код Ратаја и Миљевине, па је ужурбано довлачила чак из Пљеваља свјеже снаге на овај сектор. Истовремено, појачавала је снаге у долини Сутјеске, код Тјентишта и Сухе, да би спрјечила пробој 3. дивизије и дијелова Централне болнице, јер су се они 12. јуна још налазили на Вучеву. Ево шта се каже у билтенима за ове дане:

Билтен за 11. јун:

„Непријатељ добија даља појачања са истока преко Пиве (3 дивизија Р. И.) и са употребом јаких снага, понавља покушаје пробоја према сјеверозападу. Иза других и измењеничних борби, непријатељ је успио да учини локални пробој на фронти „Кампфгрупе“ 369 дивизије.“ „Кампфгрупе“ 369. див: мјере за уништење опкољених непријатељских снага су у току. Као појачање „Кампфгрупи“ 369 див., дијелови пук. групе, биће транспортовани аутомобилима са сектора Пљевља у Јелеч. Узастопни напад авијације на непр. снаге испред 369 дивизије“ У билтену за 12. јун:

„Непријатељске снаге које су се пробиле, успјеле су да даље напредују према сјеверу. Група 369, дивизије налази се, услјед надирања 11/369 и 11/724 на одбрани сектора Плијес...“ (724 пук 104 њемачке дивизије налазио се у почетку офанзиве код Пријепоља — Р. И.). „Група 369. пјеш. дивизије сакупља се на сектору Јелеч да присили и уништи непријатељске снаге на сектору Закмур (3 км. југозападно од Фоче). У ту сврху такође је 1/37 ут^ућен на сектор Фоче...“³² „Операције „Швари“ су завршене, Група 369. пјеш. дивизије наставља прогон непријатеља који се повлачи према сјеверу.

³² Архив VII, к. 17.

И поред свега „уништења“ које је у билтенима сва* кодневно понављано, у билтену за 16. јун њемачка команда признаје неуспјех окружења, па каже:

Непријатељ је успио да се пробије према сјеверу, али је био наладиут источно од Јелеча, са успјешним бочним ударима од стране трупа 369 дивизије, у сарадњи са авијацијом, која је вршила акције ниског лета.”³³

Италијанска команда — 6. армијског корпуса — у извјештајима команди 2. армије признаје, али много отвореније, крах најављеног уништавања партизанских снага од стране њемачке команде, ваљда због тога што је пробој извршен на сектору који су браниле њемачке дивизије.

У извјештају од 14. јуна каже:

„Сектор Феррара. Партизанске снаге које оперишу јужно од Јелеч (БС БЛ) и које су избјегле опкољавање које још није потпуно због закашњења покрета њемачких јединица, много су јаче него што је то изгледало у прво вријеме. Надолазе у зону јединице 369 дивизије и 724 њемачког пука да би појачале контраофанзиву у правцу југа”.³⁴

Тако је 15. јуна, по њемачким документима, операција „Шварц“ завршена. Но, борбе су настављене још шест дана, све до 22. јуна, када се бригада пробила преко ријеке Праче и стигла у села јужно од Рогатице.

4. ПОСЛИЈЕ ПРОБОЈА

По преласку цесте код села Миљевине бригада се размјестила у селу Будањ. Нијемци су већ рано ујутру почели са нападима на село и Будањски врх, у намери да поново овладају Миљевином и тако спријече прелазак јединицама и групама које су остале око Ратаја. Борбе су вођене преко цијелог дана, па су се, Нијемци, иосустали, задовољили тиме да положаје партизана и мјесто преласка цесте бомбардују и ми-

³³ Архив VII, к. 14, док. бр. 52.

³⁴ Исто.

траљају из авиона. Послије иодне су се повукли према Фочи, а бригада је продужила према сјеверу у рејон села Превила, гдје је остала два дана на одмору.

Посљедице непрекидног гладовања и дуготрајних напора осјећале су се изразито тих дана. Бригадна колона се кретала тешко, тромо и споро, према Превили. Борци су, изморени и изгладњели, настојали да сваку прилику искористе не би ли нешто нашли да утоле глад. Иако су интенданتي успијевали да набаве приличне количине хране, психичка глад је стално расла, јело се све што се нашло: од зеленог лука, салате, течног пекмеза до свињског меса. Наравно, многи организми нису могли да издрже овакву промјену, па су се појавиле разне стомачне болести, које су још више исцрпљивале већ изнурене људе.

Велику тешкоћу причињавао је и недостатак санитарског материјала. Под врелим јунским сунцем ране су се код већег броја рањеника инфицирале. Иако непревијани и недовољно лијечени, рањеници су стојички подносили болове.

Авијација је преко цијелог дана била над главама и извићала, бомбардовала и митраљирала партизанске колоне и колонице. Један број бораца је малаксао, изостајао иза колоне и пријетила је опасност да постану плијен четничких и усташко-милиционарских лешинара, који су се почели врзмати и настављати свој издајнички посао. Партија је мобилисала све своје чланове и указивала на потребу да се издржи још неколико дана. Најсвјеснији и наиздржљивији борци су остављани у заштитницу, па су прикупљали и бодрили изнемогле борце и тако их спасавали.

Два дана одмора на Превили су омогућили да се батаљони колико-толико среде, а људство одмори и припреми за даљи покрет преко ријеке Праче. Непријатељ је прикупљао нове снаге и покушао са новим окружењем, па се требало што прије извући из овог опасног простора између Фоче, Горажда и Јахорине.

Од штаба 1. дивизије добијен је даљи правац покрета: Оштро—Устипрача—Шаторовићи, и даље преко Борика према Хан Пијеску. Шеста и Мајевичка су одређене у десну колону, која је требала да прође непо-

средно изнад Горажда. Остале јединице 1. и 2. дивизије прелазиле су пругу и цесту Сарајево—Вишеград на широком фронту од Праче до Стамбулчића.³⁵

Предвече 18. јуна обје бригаде су кренуле на задатак. Правац покрета је помјерен нешто западније од Горажда, према Храњену, како би се избјегла интервенција Нијемаца из Горажда. Међутим, Храњен и цесту Дрвљивац—Храњен—Реновица, већ су били зајосјели Нијемци, а позади, од Фоче и Миљевине, такође су наступали њихови одреди. Код Храњена се бригаде нису успјеле пробити, јер су Нијемци зајосјели положаје око цесте. Због тога су се у току ноћи повукле на Оштро (к. 1004), само 5 км западно од Горажда. Нов покушај пробоја организован је 19. јуна увече. Колона је изнад самог Горажда прешла цесту Горажде—Сарајево и у зору стигла на Пети Бор (к. 1200). Цијелу ноћ је падала киша, а на Петом Бору снијег. Нијемци нису очекивали овакву дрскост, па је покрет прошао без борби. У селу је изненађена мања усташка посада која је побјегла према Горажду, Припреме за прелазак ријеке Праче, обављане су код жељезничке станице Дуб. Како је ријека била набујала, па се није могла прећи газом, на брзину је изграђено импровизирано брвно. Посада која је чувала станицу побјегла је и колона је у току вечери и ноћи прешла пругу без борбе. Ујутру, 21. јуна, стигла је у село Плијеско. Приликом неуспјелог преласка цесте код Храњена одвојили су се од колоне 1. батаљон Шесте са бригадном болницом и два батаљона Мајевичке бригаде. Самостално су успјели да пређу цесту и жељезничку пругу код Реновице, у склопу јединица 1. дивизије. Батаљони су сачували болницу и укључили се у састав бригаде у селу Осову 23. јуна.

За седам дана, од преласка цесте код Миљевине па до ријеке Праче, у борбама око Будањског врха, на Храњену, приликом преласка ријеке Праче и од њемачке авијације погинуло је 28 другова: Ратко Амовић из Соколца, Стево Бабић из Бихаћа, Саво Цвијетино-

³⁵ У заповијести штаба 1 пролетерске дивизије од 14. јуна 43. дате су и основе за противофанзиву у источној Босни. (Зборник IV, књ. 14, док. бр. 38 и 43).

вић из Пилице — Зворник, Марко Чобо из Рогатице, Јован Черанић из Соколца, Рамо Голић из Рогатице, Коста Јањић из Фоче, Слободан Јовичић и Милорад Каришић, оба из Рогатице, Саламон Конфорти из Сарајева, Неџад Кучукалић из Брчког, Раде Кусмук и Алекса Мракић оба из Рогатице, Јован Мартињук из Ливна, Перо Мушкић из Оцака, Миливоје Нешковић из Горажда, Цвико Обреновић из Бијељине, Милован Перић из Петровца на Млави, Лука Перушиновић из Шековића, Десимир Прећа из Соколца, Рајко Сарић из Власенице, Коста Шарановић из Даниловграда, Бранко Томић и Мирко Томић из Бијељине, Војислав Трбојевић из Пећинаца — Земун, Спасоје Васић из Живиница, Аврам Вуковић из Шековића и Аган Загорица из Рогатице.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Операција „Шварц“ или пета офанзива, односно битка на Сутјесци, како је биљежи наша историографија, је завршена. Према њемачким документима операција је почела 15. маја, а завршена је 15. јуна. За 6. бригаду почела је већ првих дана маја, а за Оперативну групу је завршена 20. јуна, када она прелази у противофанзиву у источној Босни.

Износимо оцјене које су о овој операцији дали главни актери ових збивања, команданти:

1. Јосип Броз Тито, Врховни командант НОВ и ПОЈ и командант Главне оперативне групе: „Пета непријатељска офанзива против наших јединица у Црној Гори и Санџаку била је припремана много паметније, у далекој позадини, потпуним стратешким опкољавањем с циљем каснијег тактичког стезања обруча око наших јединица у Црној Гори. Такво стратегијско опкољавање одмах у почетку уродило је тим успјехом за непријатеља што нам је био осујећен и наш план за даљње офанзивне операције према Метохији и Косову, и присилио нас да примимо одбрамбене бојеве на врло неповољном терену за нас ...

... Три непријатељска обруча, на ријеци Сутјесци, на друму Фоча—Калиновик и жељезничкој прузи Сарајево—Вишеград била су пробијена, а непријатељски

план о потпуном уништењу наше херојске Ударне групе пропао је.

Беспримјерно херојство наших бораца и снажљивост нашег командног кадра савладали су скоро немогуће запреке. Пета непријатељска офанзива и њен крах дигао је пред читавим свијетом углед наше славне Народноослободилачке војске на висок степен. Борци, командири, команданти и политички комесари Прве, Друге, Треће и Седме дивизије испунили су сјајно своју дужност према народу и показали све оне особине које морају да посједују војници и командни кадар Народноослободилачке војске. Моје признање и захвалност борцима, командирима, командантима и политикомесарима Прве, Друге, Треће и Седме дивизије и Прве Мајевичке и Шесте босанске бригаде.³⁶

2. Генерал пуковник Лер командант њемачких снага на југоистоку: „Наше трупе су претрпјеле од непријатеља и напора осјетне губитке. Пре свега 118. ловачка дивизија. У колико, се сјећам број мртвих износио је 3500 не рачунајући оне који су доцније у болницама умрли. Трупе се нису могле даље употребљавати без обнове и привођења резерви. Поред тога оне би се морале поново прегруписати за нови подухват против партизана ..”³⁷

3. — Ген. потпуковник Лутерс (Литерс) командант снага у операцији „Шварц”: „Као резултат операције „Шварц” може се сматрати да су Титове снаге, које су се налазиле на црногорско-херцеговачком простору разбијене и да ће поновно стварање снага захтијевати дуже време. Тито је претрпио јак губитак престижа, који ће настојати да превазиђе — пропагандом и покушајем да са терена Хрватске и Словеније створи јаке комунистичке снаге спремне за нове велике борбе.”³⁸

Износимо податке о сопственим губицима, затим и

³⁶ Јосип Броз Тито, Пета офанзива. Зборник Сутјеска књига 2, стр. 279—281.

³⁷ Према извјештају команданта њемачких трупа, укупни губици њемачких и домобранских трупа (без италијанских и четничких) у операцији „Шварц” су били: мртвих и несталих 1253, рањених 1926. (Зборник II, књ. 3, док. бр. 94).

³⁸ Буро Кладарин: Битка на Сутјесци стр. 294 Напријед Загреб 1968 год.

неким оцјенама противника о протеклим борбама, као и размишљања о тактичко-оперативним искуствима.

У вријеме описаних борби, од 1. маја до 21 јуна, Бригада је имала велике жртве. Погинуло је или нестало око 250 бораца и руководиоца, од тога 105 чланова КПЈ. Овај податак је изнијет на војно-партијском савјетовању бригаде 3. августа 1943. године.

У књизи „Борбени пут Шесте пролетерске бригаде“ налазе се имена 235 погинулих бораца, која смо навели у тексту. Од овог броја 25 бораца је било у 1. батаљону Мајевичке бригаде, који се до офанзиве налазио у саставу Шесте. Виктор Кучан у књизи „Сутјеска долина хероја“ наводи имена 205 бораца, од тога 132 бораца из 1941. године. Цијенимо да је број од 250 погинулих или несталих вјеродостојнији.³⁹ Седамдесет рањених бораца се налазило у бригадној болници, а око 30 се прикључило другим јединицама. Око 70 бораца из Трећег и 20 из 2. батаљона пуштено је на „одсуство“. То су били борци са Гласинца који су изразили жељу да се привремено задрже и одморе код својих кућа.⁴⁰

Тако је број бораца бригаде са око 630 (почетак априла), спао на мање од 200: у 1. батаљону било их је око 100, у другом око 60, а остали су били у приштапским јединицама и болници. По доласку у Шековиће, у састав бригаде је ушао њен четврти (Бирчански) батаљон, јачине око 250 бораца.

Губици 118. 369. дивизије и 4. ловачке бригаде били су: мртвих или несталих 1071, рањених 1305 и око 1000 ксња несталих или убијених.⁴¹ Ове јединице су се налазиле на фронту око Чајнича, Фоче, Сутјеске, на Вучеву, Кошуру и Зеленгори. Са њима су батаљони

³⁹ Укупни губици свих јединица Главне оперативне групе и Централне болнице сређени до краја 1978 године били су: 7356 погинулих. Од тога 6753 мушкарци и 603 жене. (Виктор Кучан „Сутјеска долина хероја“ „Младинска књига Љубљана 1978 год). Према Гојку Николишу број изгубљених из Централне болнице је око 1300 од 2200, колико их је било почетком јуна. Погинуло је и око 200 болничарки и око 30 љекара, преко 50 одсто љекарског кадра. (Мемоари С. Н. Либер Загреб 1980 год).

⁴⁰ Сви су већ у јесен 1943. ушли у обновљени Романијски партизански одред.

⁴¹ Зборник XII књ. 3 док. бр. 92, 94.

Шесте, заједно са Мајевичком, 2. иролетерском и бригадама 1. дивизије, били у сталном борбеном контакту.

Ево скраћене оцјене коју је командант 118. дивизије, генерал Киблер, дао у свом извјештају:

„... непријатељ: ток борби је показао да су партизанске снаге под командом Тита строго организоване, вешто вођене и поседују зачуђујуће високи борбени морал. Непријатељ је водио веома покретну борбу а у одбрани били су активни. Карактеристични су били маскирани удари, концентрисаним снагама на једном месту, по времену које је поговарало непријатељу (отпада авијација) и тамо где није досезало дејство наше артиљерије. Тако је партизанима пошло за руком да поново надокнаде несташицу у тешком наоружању и да, користећи мрак, маглу и кишу, иду на јуриш, борбу прса у прса. При томе су показали да су фанатични борци, који су малим задовољни, који добро познају тежак планински терен и који се жилаво боре.

Наоружање партизана било је добро. Располажу са изненађујући великим бројем аутоматског оружја и са довољно муниције. Извештаји се слажу о томе, а и наши губици доказују да знају да рукују тим оружјем. Користећи одличну обавештајну службу, (помоћ становништва итд.), погодност земљишта и маскирање (и униформама сваке врсте) поново им је пошло за руком да нападну наше јединице.

Насупрот четницима, партизани су нема сумње, противник кога треба озбиљно узети, коме су дорасле само јединице које су опремљене и наоружане свим оним што је потребно за рат у планинама, које су добро обучене и навикле на највеће телесне напоре”.⁴²

Командант 118. дивизије је у цитираном извјештају позитивно и високо оцијенио морал, борбеност и начин руковођења нашим јединицама. Мислимо да је пропустио да сагледа преимућство тактике НОВЈ и вјештине над њемачком. То нам је и омогућило да из ове педантно испланиране операције, и поред губитака, изађемо као морални и војни побједници.

Њемачка команда је планирала да тоталним изненађењем и окружењем уништи Главну оперативну групу, па је ради тога концентрисала довољне снаге. Међутим, десило се обратно. Главна оперативна група се пробила и прешла у противофанзиву. Гдје и у чему је тајна успјеха?

⁴² Исто док. бр. 92. .

Већ смо говорили о морално-политичком фактору. Побједу је на својим леђима изнио наш човјек-борац. Но, то са војничког становишта није и не би било довољно. Из историје ратова је познато да су многе војске са високо моралним квалитетима поклекле пред далеко надмоћнијим противником.

Тајна је у основама Титове стратегије у народноослободилачком рату о умјешном кориштењу маневра. Цитирамо Титову мисао: „у нашој војсци мора владати искључиво офанзиван дух, не само када смо у офанзиви, већ и у дефанзиви”.

Тако је активност јединица НОВЈ превазилазила уске тактичке оквире. Она је била основна идеја водила у тактичко-оперативним оквирима и потезима. За сво вријеме борби, Врховни штаб, посебно друг Тито и штабови дивизија и бригада су успјевали да у својим рукама одрже офанзивну иницијативу и противника натјерају на одбрамбена дејства. Њемачке дивизије и пукови, умјесто да крену у напад, били су приморани да се бране и утврђују положаје са којих су одбијали нападе партизанских батаљона и бригада.

То је био нов квалитет, који је у тактику и оперативну вјештину унио, и стално зналачки разрађивао и преносио на све војне и политичке руководиоце, Врховни командант Јосип Броз Тито.

Шеста бригада је код Чајнича бранила фронт ширине око 36 км. Пуковској групи 369. дивизије требало је пуних 10 дана борби да из Горажда продре до Пљеваља. Бригада је према класичном односу снага имала двије непуне десетине на 1. км фронта! Али је успјешним маневром по унутрашњим правцима успјевала да створи такав однос снага да 10 пута јачег противника задржава пуних 10 дана.

На фронту код Челебића дошла је до изражаја снага маневра партизанских бригада. Непријатељ је из Фоче кренуо у напад, али је после два дана дошло до противудара у којем је претрпео пораз, па се морао повући и грчевито бранити своје полазне положаје. У току ових борби 2. пролетерска и Мајевичка су изашле на Вучево, одбациле њемачке снаге на Сутјеску и шириле се као лезепа према Сухој, Кошуру и Попо-

вом Мосту. Овлађивањем Вучева, Нијемци су били прииућени да на брзину организују и грчевито бране ноложаје у долини Сутјеске од Еурева до Кошура. Маневром нових снага, партизанске бригаде су успјеле да блокирају ове положаје и тако створе услове за пробој у дубину Зеленгоре. Ту су изненађени Нијемци доживели тежак пораз на Балиновцу и Врбници, а затим и на Миљевини.

Тако се офанзивни карактер операције „Шварц“ у самом почетку мијењао и постепено добијао карактеристике дефанзиве, са циљем упорне одбране одређених линија дочека, односно линија окружења. Партизанске снаге су поред велике одговорности да Дентралну болницу, коју је требало бранити од самог почетка, вјештим кориштењем маневра по унутрашњим правцима преузимале иницијативу и налазиле се стално у офанзиви.

Њемачко командовање је проблем офанзивности, такође, разматрало. Генерал Киблер, командант 118, дивизије, у свом извјештају, у којем анализира тактичко-оперативна искуства, каже:

„... Јединице су нагињале кружној одбрани, што је партизанима давало пуну слободу деловања. Треба још више захтевати да се јединице васпитавају да безобзирно прелазе у напад, да активно дејствују. Такођер и руковођље); мора бити још активније и покретљивије.“⁴³

Њемачко командовање је извукло одговарајућа искуства о унапређивању тактике у борби против партизана. Крајем 1943. и у 1944. години у тактици борбе против јединица НОВ је унијело нове офанзивне елементе. Тако је већ у шестој, а и седмој офанзиви, главнина њемачких снага запосиједала одређене запречне линије, а покретни одреди, који су били оспособљени за дејства по сваком земљишту, су упорно и даноноћно, у смјени, одржавали борбени контакт са јединицама НОВ и ПОЈ. Оваква офанзивна тактика им је доносила успјехе, нарочито када су успјели да открију систем шифре у нашем радио саобраћају. Тактику убацивања трупова у позадину ослобођене територије

⁴³ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 92.

Нијемци су иримењивали и приликом повлачења својих дивизија преко територије источне Босне 1945. године.

Према устаљеној пракси, борци су, од команданта до кошоводца, на својим четним и баталонским војним и партијским састанцима критички разматрали протекле борбе. Припремао се материјал за војно-партијско савјетовање, које је одржано 3. августа 1943. у Шековићима (Бишина).

Сви припадници бригаде су настојали да часно извршавају све постављене задатке. Неки су извршени успешно, а неки дјелимично, јер за то није било довољно снаге, па ни искуства. То је био окршај на живот или смрт, са далеко надмоћнијим, добро вођеним, наоружаним, извјежбаним и, нада све, свирепим противником.

Бригада је ушла у операцију „Шварц“ са нешто преко 630 бораца. То је била снага слабија од једног њемачког батаљона, не рачунајући подршку у артиљерији и авијацији. Однос се појачавао у корист противника, јер је борбена снага бригаде опадала због губитака. У борбама које су трајале непрекидно 52 дана, бригада је изгубила скоро половину свог састава, што у погинулим и рањеним, које је такође, требало спасавати од њемачког масакра. Већина бораца у бригади је учествовала у борбама од првих устаничких дана, и није се поколебала ни у тешким, кризним данима 1942. године. Захваљујући идејној снази и класном опредељењу, које је Партија уткала у свијест сваког појединца, може се тумачити та беспримјерна оданост и херојство свих који су положили своје животе, као и оних који су стицајем околности преживјели. Иако су Нијемци првих дана јуна, па све до ријеке Праче, свакодневно бацали из авиона летке и пропуснице у којима су нудили да поштеде живот свима који се буду предали, из редова бригаде није забиљежен ни један случај дезертерства. Радије се давао живот него да се окаља партизански образ. Било је неколико покушаја самосталног пробијања према свом родном крају. Неки од њих су страдали од њемачких засједа и усташко-четничких и милицијских лешинара. Тако је, на примјер, гласиначка група од око 12 бораца,

која се са Сутјеске покушала самостално пробити према Романији, заробљена у Јелечким стијенама од домаћих милиционера, а затим убијена у Фочи. Друга група бораца, која се успјела пробити преко Трескавице и Игмана у височко-семизовачки крај, већ је у љето 1943. чинила језгро новоформираног Височко-фојничког одреда.

Бригада је била типична партизанска јединица, слободна у избору борбених циљева. Чим је ушла у састав Главне оперативне групе упала је у жестоке окршаје⁴⁴, морала се уклопити у војну схему виших тактичких састава и све борбене задатке извршавати по сваку цијену, без обзира на жртве. Све је то захтијевало од руководства и бораца велике психичке и физичке напоре. Непрекидне борбе дању и ноћу, стални покрети и недовољна исхрана, а уз то и велика одговорност за рањенике, постепено је исцрпљујуће дјеловало на људе. Необично суров и тежак терен повећавао је ове напоре. Њемачка команда је рачунала на овај фактор. Међутим, признала је да су се партизани боље прилагођавали оваквим условима него елитне и добро снабђевене њемачке јединице.

Био је то директан и уништавајући судар са њемачким дивизијама, које су користиле бројна преимућства. Међутим, ми смо се борили за своју слободу, за циљеве револуције, а они као окупатори, за циљеве експлоатације и подјармљивања. Зато је, и поред повремених наших слабости у командовању, организовању садејства, везе, а посебно обавештајне службе, у свим критичким моментима долазила до изражаја самосталност и иницијатива, од борца до штаба бригае.

⁴⁴ У вријеме прославе петнаестогодишњице битке на Сутјесци 1958. године друг Тито је предао бригади одликовање Народног хероја. У Указу о додјели одликовања пише:

„За изванредне јуначке подвиге у којима су се истакли борци и руководиоци у херојској битци на Сутјесци, одликована је Шеста пролетерска Народноослободилачка партизанска ударна источnobосанска бригада Орденом Народног Хероја”.

То је једина пролетерска бригада којој је дат назив партизанска.

де, и проналажена су рјешења која су доводила до коначног успјеха.

Тако се може тумачити и коначни исход. Око 127.000 окупаторових војника успјело је да нанесе тешке губитке групацији од око 20.000 бораца, рањеника и болесника, али није успјело да је уништи. Десетковане и изнурене бригаде и дивизије, прешле су крајем јуна и почетком јула у противофанзиву, и заједно са војвођанским и источnobосанским јединицама ослободиле велике просторе источне Босне.

Борбе на Сутјесци остаће у историји наших народа забиљежене као њене најсвјетлије странице. Млада покољења ће се на примјерима палих хероја васпитавати како се треба борити за слободу и независност своје земље. Народи који живе на тлу источне Босне, чији су се синови борили у саставу Шесте и Мајевичке бригаде, поносиће се и трајно чувати успомену на подвиге бораца који су заједно са бригадама свих југословенских народа и народности показали да је неуништива војска која се бори за праведне ослободилачке циљеве своје земље.

VI Дио

ПРЕЛОМНА ЈЕСЕН

(ослобођење источне Босне)

1. ГЛАВНА ОПЕРАТИВНА ГРУПА У ИСТ. БОСНИ

За вријеме пете офанзиве, у источној Босни су од партизанских јединица остали: на Мајевици и у Семберији Мајевички и Сремски одред а у Бирчу Бирчански одред и 4. батаљон 6. бригаде. Нови борци из Срема су стално пристизали, па је 11. априла у Тавни (сада Брђани — Мајевица) од Сремског одреда формирана Прва група војвођанских ударних батаљона, а десетак дана касније и Друга група војвођанских ударних батаљона. Обје групе су прерасле у Прву и Другу војвођанску бригаду. На територији Мајевице, Семберије и Бирча радили су НОО — органи народне власти, команде мјеста, Обласни комитет Партије, срески и општински комитети. Каравани са храном и разним другим потребштинама стално су из Срема, преко Мајевице, стизали у Бирач, ради прехране великог броја бораца и становника. И у осталим крајевима на Романији (Гласинац) и Посавини, радили су илегално НО одбори и партијски пунктови, штићени од мањих наоружаних партизанских група.

Како је главнина њемачких снага била ангажована у петој офанзиви, на простору источне Босне биле су гарнизониране углавном, усташко-домобранске јединице: у тузланском базену јединице 4. домобранске дивизије, затим двије домобранске пуковније (3. и 6.) у Брчком и Бијељини, а 15. пјешадијска пуковнија у Власеници. Мањи дијелови 369. дивизије налазили су се у Тузли и уз комуникацију у долини ријеке Босне, између Сарајева и Добоја. Прва усташка бригада (црна легија), јачине шест батаљона, налазила се уз

комуникацију Сарајево — Зворник у: Соколцу, Власеници, Сребреници, Братунцу, Дрињачи и Зворнику. Ова бригада је обезбјеђивала и границу на ријеци Дрини, према Србији.

Осим ових снага, у многим мјестима су се налазиле локалне легијске и милицијске јединице. У Кладњу легионарска бојна, затим у долини ријеке Криваје, Спрече, на Мајевици, Требави и Посавини и у многим мањим мјестима и селима домаћа милиција, организована у водове, чете и батаљоне тзв. ДОМДО пуковније. Остали простор препуштен је четничким формацијама. Четници су били компактни на Озрену (добојски) Требави, у Зеничком крају и дијелом, на Романији. У осталим крајевима њихове формације су биле растурене и остале су само мање групе.

Партизанске јединице су у периоду април-јун разоружале више мањих четничких група, и батаљона (неки су сами прешли на страну НОП-а) на Мајевици, Посавини и у Бирчу. Такође је разоружано и неколико домобрански посада у Семберији. Изведене су и три акције већег обима. Војвођани су у Семберији код Загона и Дубоког потока разбили, и дијелом заробили, три батаљона 6. домобранске пуковније из Бијељине. Мајевички одред је са једним батаљоном Војвођана 11. јуна код Чађавице заробио скоро читаву 3. пуковнију из Брчког, са 1200 домобрана и 25 официра. У овим борбама добијен је богат плијен: преко 1500 пушака, 100 комада аутоматског оружја, неколико топова, минобацача и доста друге опреме.

Почетком јуна војвођанске бригаде напуштају Мајевицу и прелазе на простор Бирча.

Домобрани и усташе су организовали локалну офанзиву на Шековиће, у којој је учествовало седам батаљона. Послије борби, које су трајале неколико дана, војвођанске и 4. батаљон 6. бригаде извели су успјешан маневар према Сребреници, коју су ослободили 11. јуна и разбили један усташки батаљон. Усташе (Кладањска легија) и домобрани су упали у Шековиће, попалили неколико кућа и манастир Ловницу, али су се одмах повукли у своје гарнизоне.

У Шековиће је 22. јуна стигао курир, који је донио извјештај од Тодора Вујасиновића о пробоју Главне оперативне групе са Сутјеске и о њеној офанзиви која је већ била у пуном јеку. Штабови војвођанских бригада, у договору са друговима из Покрајинског комитета КПЈ БиХ, су одмах реаговали. Организован је напад на усташко-домобрански гарнизон у Власеници, а у току борбе успостављена је веза са 1. пролетерском бригадом. Усташко-домобрански гарнизон је разбијен и Власеница ослобођена 26. јуна. Војвођанске бригаде су са пролетерима наставиле гоњење разбијених усташко-домобранских батаљона према Зворнику.

Показало се корисним што је пред пету офанзиву дио партизанских снага остављен у источној Босни. Оне су својом активношћу створиле повољне услове, па је противофанзива дивизија Главне оперативне групе изведена без већих напора и жртава, а преко 1000 рањеника и болесника је прихваћено у Бирчу и на Мајевици и како-тако збринуто.

а) ПРОТИВ ОФАНЗИВА ГЛАВНЕ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ

По преласку ријеке Праче, Главна оперативна група је прешла у офанзиву, захватајући простор између Дрине, Босне, па на сјевер до линије Добој—Тузла—Зворник.

Са операцијске основице Устипрача—Пале, кренуле су у наступајући марш-маневар три дивизије.

Прва пролетерска општим правцем Соколац—Хан Пијесак—Власеница—Зворник. На њеном десном крилу наступале су 6. и Мајевичка бригада правцем Рогатица—Жеп—Хан Пијесак.

Друга пролетерска општим правцем: Мокро—Калаузовићи—Олово—Кладањ—Лукавац.

Седма дивизија између Прве и Друге, општим правцем: Кнежевина—Жеравице—Јавор планина.

Са операцијске основице Бусовача—Фојница, наступала је 5. крајишка дивизија општим правцем: Какањ—Вареш—Олово.

Са простора Шековићи 1. пролетерској дивизији садејствовале су 1. и 2. војвођанске бригада и 4. батаљон 6. бригаде.

Марш-маневар дивизија НОВЈ почео је 20. јуна и прерастао у офанзиву ширих размјера. Трајао је до прве половине јула. За 15 дана борби ослобођена су слиједећа већа мјеста: Хан Пијесак (24.6.), Власеница (26.6.), Сребреница, Братунац (25.6.), Дрињача (26.6.) и Зворник (5.7.). Затим Олово (24.6.), 101адањ (27.6.), Какањ (29.6.) и многа мања мјеста. Непријатељ је претрпио озбиљне губитке, а највеће између Хан Пијеска и Зворника. Ту је избрисана из списка 15. домобранска пуковнија и четири батаљона 1. усташке бригаде. Поручена је жељезничка пруга, разрушени мостови на ријеци Босни и постројења у руднику Какањ. Разбијена је, коначно, упорна легионарска бојна бранитеља Кладња.

Како је Мајевички одред био господар на Мајевци и у Семберији, скоро читава источна Босна, изузев Тузланског базена била је ослобођена. Захваљујући томе, бригаде дошле са Сутјеске имале су краћи предах и одмор, а рањеници и болесници (тифусари) збринути су како-тако. Јака непријатељева пропаганда о уништењу јединица НОВЈ на Сутјесци била је демантована.

б) НАПАД НА ГАРНИЗОН У СОКОЛЦУ

У селима Осово и Шаторовићи (сјеверно од Рога-тице) ирикупиле су се 6. и Мајевичка бригада. Оне су 23. јуна кренуле у десној колони 1. дивизије преко Борика и Жепе према Хан Пијеску и 25. јуна стигле на Краљево поље. Уз пут није било борби, изузев мањих чарки са усамљеним четничким групама. На Краљевом пољу успостављена је веза са 1. пролетерском бригадом, која је дан раније ослободила Хан Пијесак и наставила поход према Власеници. Шеста бригада је остала као посада у Хан Пијеску и обезбјеђивала је правац од Соколца. Цвијетин Мијатовић и Милош Зекић пошли су са болницом у Шековиће, да доведу 4. батаљон и мобилишу ново људство за попуну

бригаде. Мајевичка бригада са групом рањеника је, такође, продужила за Шековиће, а одатле на Мајевицу.

Крајем јуна 3. крајишка је из Сребренице враћена на Гласинац. Она је заједно са Шестом добила задатак да изврши напад на усташку посаду у Соколцу.

Процјене о снази непријатеља у Соколцу биле су мањкаве. Наши обавјештајци су тврдили да је усташка посада (22. и 23. батаљон) деморалисана и да се спрема да бјежи у Сарајево. Међутим, у Соколац је стигао као појачање ојачани батаљон „Бранденбург“, а у Рогатицу 63. бугарски пук. Њемачка команда је већ припремала нову офанзиву.

Напад на Соколац је извршен 4. јула у 22.00 часа. Први батаљон 6. бригаде требало је да заузме Поховцац (к. 1047), најутврђенији положај у одбрамбеном систему, а 2. батаљон се налазио у резерви. Батаљони 3. крајишке бригаде нападали су на само мјесто, дуж цесте од села Видрићи и на спољне бункере на источној и јужној страни мјеста.

У почетку је било успјеха. Први батаљон Шесте је заузео неколико ватрених тачака, али није успио да потпуно овладао добро утврђеним и бодљикавом жицом ограђеним Поховцем. Малобројан (нешто око 100 бораца), без тешког наоружања, батаљон није успио да истјера упорне Нијемце и усташе из чврстих бункера. Борба се одужила до зоре. Трећа крајишка је, такође, заузела неколико утврђених тачака, али је и њен напад малаксао. Пред зору су јединице повучене на полазне положаје. Шеста је на Поховцу имала: 2 мртва и 13 рањених бораца. Погинули су: Осман Бербих Учо, политички комесар чете родом из Тузле и Бурих Деспот из Власенице. У зору батаљон је повучен у Жљобове, гдје је организовао обезбјеђење од правца Соколца.

2. ФОРМИРАЊЕ 17. ИСТОЧНО-БОСАНСКЕ НОУ ДИВИЗИЈЕ

Наредбом Врховног штаба од 2. јула 1943. формиране су 16. војвођанска и 17. источно босанска НОУ дивизија. У састав 17. дивизије ушле су: Шеста, Прва

мајевичка бригада и Мајевички НОПО (трећи по реду). Истом наредбом у штаб дивизије су постављени: Глиго Мандић (командант), Бранко Петричевић (политички комесар), Перо Косорић (замјеник команданта) и Синиша Николајевић (начелник штаба). Даље, на предлог штаба дивизије, постављени су: Боко Ивановић (интендант), а после њега Ненад Радошевић, Гајо Војводић (обавјештајни официр) и др. Драган Јовановић (референт санитета), а после њега септембра 1943. др Роза Папо.

Приликом формирања дивизије наименован је и дивизијски партијски комитет, који је за свој рад одговарао ЦК КПЈ. За секретара је изабран Цвијетин Мијатовић (замјеник политичког комесара 6. бригаде).

Одмах после формирања дивизије, штаб је кренуо на Мајевицу. Тамо су се већ налазили 1. Мајевичка бригада и Мајевички НОПО. Шеста бригада је требала да се попуни у Бирчу, па да после тога крене на Мајевицу.

Одлуком Врховног штаба извршене су промјене у штабу 6. бригаде. За команданта је постављен Милош Зекић, за политичког комесара Боко Вујошевић Сегада, за замјеника команданта Саво Трикић, а за замјеника политичког комесара Цвијетин Мијатовић. Начелник штаба је остао Руди Петовар.

Г
Мч

а) ЊЕМАЧКО-УСТАШКА ПРОТИВОФАНЗИВА

Њемачка команда је брзо реаговала на новостворену ситуацију на источnobосанском простору. Организовала је против офанзиву у којој су учествовале слиједеће снаге:

- 7. СС и 369. пјешадијска дивизија,
- 4. ловачка домобранска бригада,
- 4. домобранска дивизија,
- 1. батаљон из пука Бранденбург,
- остаци разбијених батаљона 1. усташке бригаде, и 63. бугарски пук који је преузео посаду у Рогатици.

¹ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 102, 104.

Ево како је командант 7. СС дивизије у заповијестима од 7. јула 1943. одредио борбене задатке:

„1) Непријатељ са више група бандита изазива немире у источној Босни, разара жељезничке пруге, мостове и привредне објекте. У питању су групе бандита које се пробиле из Црне Горе и Крајишке бригаде, које су овамо дошле из 1. босанског корпуса са запада. Као центри окупљања установљени су рејони Зворник, Власеница, Олово. Делови се окупљају северно од Соколаца за наступање ка југу. Непријатељ покушава да се са главнином повуче преко Зворника на север”².

Према овој заповијести 7. СС дивизија са 4. ловачком бригадом, у пет борбених група, требало је да наступа са линије: Рогатица—Соколац—Средње—Вареш, према сјеверу, са тежиштем уз комуникацију Соколац—Власеница, а 369. дивизија, истовремено, да организује активну одбрану на линији: Зворник—Тузла—Лукавац, са наступањем према југу. Тако се предвиђало опкољавање јединица НОВЈ у ширем рејону Шековића, Олова и Кладња. Запосједнута је била и долина ријеке Босне, ради спријечавања преласка према западној Босни, иако је основна процјена њемачке команде била да ће главнина јединица НОВЈ кренути према сјеверу, на простор Мајевице и Требаве.

Оштре борбе су отпочеле већ 5. јула, на сектору Живиница, са 7. крајишком и 8. банијском бригадом, а затим су се пренијеле дуж комуникације Тузла—Зворник, са војвођанским бригадама. Послије тродневних борби, непријатељ је поново (8. јула) овладао Зворником. Седма СС дивизија је заузела Олово, Кладањ (12. јула) и Власеницу (13. јула). Њемачко-усташке снаге су кренуле према Шековићима, гдје се налазило неколико стотина рањеника (мањи број је већ био пребачен на Мајевицу).

Врховни штаб је реаговао деконцентрацијом својих снага. Извршене су припреме за покрет 1. 5. и 7. дивизије са Врховним штабом према западној Босни. Друга дивизија је са дијеловима 3. дивизије, који су се пробили са Сутјеске, изманеврисала њемачке напа-

² Исто.

де на Озрену и обављала припреме за одлазак према Црној Гори. Седамнаеста дивизија (без 6. бригаде) се налазила на Мајевици, а 16. дивизија са једном бригадом на простору Бирча, а са другом на Мајевици.

6) ЗАШТИТА РАЊЕНИКА

Послије неуспјелог напада на Соколац, 6. бригада се налазила уз комуникацију на простору Хан Крам—Хан Пијесак, коју је запосјела по дубини. Прве борбе са извиђачким дијеловима батаљона „Бранденбург“ отпочеле су већ 7. јула, када је разбијен његов мањи извиђачки одред и враћен према Соколцу. Између 8. и 12. јула вођене су оштре борбе око Хан Крама и Хан Пијеска, који је напуштен 11. јула. Непријатељ је наставио да напредује и ушао у Власеницу 13. јула, која је евакуисана. Шеста бригада је 12. јула стигла у Шековиће, гдје јој се прикључио њен 4. батаљон, јер је 13. јула требало кренути преко Спречке долине на Мајсвицу, у састав 17. дивизије.

Међутим, ситуација у Шековићима је, падом Власенице и Кладња, нагло погоршана. Нијемци и домобани су овладали Бороговом и угрозили Шековиће, а тиме и око 800 рањеника из Централне болнице. Њих је требало заштити, јер су и околни четнички остаци поново постали активни, па је рањеницима и од њих пријетила опасност.

За вријеме боравка бригаде око Соколца и Хан Пијеска из Бирча су пристизали новомобилисани борци. У бригаду се укључио и њен 4. батаљон (Бирчански), а 1. и 2. батаљон су попуњени и нарасли сваки на око 250 бораца. То је била још организационо и војнички несрећена јединица, јер стари борачки састав, за тако кратко вријеме, није могао да прихвати ново људство. Нови борци су до тада већином били код својих кућа, или у разним четничким јединицама. Били су везани за своја села и тешко их је било одвојити од своје матичне територије, без јасних представа о улози бригаде и значају вођења борбе даље од свог ужег краја.

На састанку штабова 6. бригаде и 16. војвођанске дивизије, одлучено је да бригада остане у Бирчу, на лијевој обали Дрињаче, ради заштите рањеника, а да се дивизија пребаци на десну обалу ријеке и штити рањенике који су били размјештени у селима Цикоте, Рајевина, Врела, Недјелиште и др.

Исте ноћи су батаљони Шесте запосјели положаје сјеверно од Шековића: Брајинце и Каменову Клијет, а а један батаљон се налазио према Власеници.

Сјутрадан, 14. јула, непријатељ је наставио да наступа. Тога дана су и слабости новопридошлог људства дошле до изражаја. Најслабије се држало ново људство 2. батаљона, из села Цикота и Врела, које се одмах почело осипати. Да грешка буде већа, штаб батаљона је наредио да се батаљон разбије на групице и маневрише по бирчанским шумама и јаругама, мислећи да ће се бар на тај начин послје офанзиве прикупити. Међутим, мањи дио људства је поново пребјегао четницима, осјећајући се тако сигурнијим пред Нијемцима, који су му и овом приликом нудили покровитељство за учињене услуге против партизана. Четврти батаљон је, такођер, био разбијен по четама, па се и он изгубио као цјелина и са четама маневрисао по стазама и путевима познатим само Бирчацима. Овај батаљон се ипак одржао, и у току офанзиве штитио рањенике и био им при руци (били су сакривени по разним базама и склоништима). Тако је штаб бригаде остао само са 1. батаљоном, из којег је на сличан начин нестао већи број новопридошлог људства. Борбена способност бригаде је послје овога била слабија него прије попуне, непосредно послје пете офанзиве.

Бригада се, заједно са болницом, која се стално повећавала, јер су јој сваког часа из успутних села и заселака придолазиле нове групе рањеника, под борбом повлачила према Јаворнику. Идућег дана, пред мрак, на Богазу се прикупило све што је остало са бригадом и око 300 рањеника и болесника, од тога 26 непокретних, на коњима, који су могли ићи са њом. Извјестан број рањеника, који нису могли да наставе покрет, склоњен је по шумама и разним базама. У току ноћи је бригада — боље рећи болница — прошла без сме-

тњи поред села Туралићи и у зору стигла у подножје Јавора, у село Кљештане. Ту је стигла и једна чета старих бораца из 2. батаљона, са политичким комесаром батаљона Казимиром Фраковићем и командиром чете Милорадом Миклавићем, који су самоиницијативно пронашли бригаду.

У Кљештанима су батаљони срећени. Поред Првог, који је имао око 100 бораца, попуњен је и Други са око 60 људи. Четврти је остао растурен по четама и групама по бирчанским гудурама.

ц) У ВРХОВНОМ ШТАБУ

На састанку је одлучено да три представника штаба³ крену у Врховни штаб, који се налазио на Јавору, и изложе ситуацију у којој се бригада налази, као и да исходе, да се извјестан број рањеника и реконвалесцената по оздрављењу задржи у бригади. Према оцјени штаба, бригади је недостајао командни кадар, јер постојећи није могао прихватити овако велики број нових бораца. За посљедњих 10 дана приступило (мобилисано) је у бригаду око 500 нових бораца, али су се скоро сви у току офанзиве расули, или нестали.

Врховни штаб се налазио у селу Понијерка (на Јавор планини). Око њега је била размјештена 7. дивизија. Непријатељ је повремено тукао артиљеријом из Хан Пијеска, а његове колоне су се налазиле недалеко у трагању са нашим јединицама.

Друг Тито је примио делегате бригаде у шуми, далеко од села. Импровизовано командно мјесто налазило се испод густих крошњи високих јела. Неколико ископаних ровова, ограђених од камених наслага и бусена, требало је да штите од граната, чије су се експлозије чуле у непосредној близини. Са другом Титом је био начелник Врховног штаба, Рођко Чолаковић и Авдо Хумо. Друг Тито је саслушао излагање о ситуацији у Шековићима, о договору са штабом 16. дивизије о обезбјеђењу рањеника, и о ситуацији у ко-

³ То су били: Боко Вујошевић, Чедо Миндеровић и Руди Петовар.

јој се бригада моменталио налазила. Пошто је са бри-
гадом било 300 рањеника, затражено је да један број
послије оздрављења остане у њеним јединицама. Први
је узео ријеч начелник Врховног штаба Арсо Јовано-
вић. Он је тих дана дошао са 5. крајишком дивизи-
јом — није учествовао у петој офанзиви а није ни по-
знавао ситуацију у источној Босни. Предложио је да
је најбоље да се бригада расформира и људство поди-
јели у пролетерске јединице. Са тим се сложио и ново-
постављени комесар бригаде. Са овим оцјенама се нису
сложили друга два члана штаба бригаде, као и чланови
Покрајинског комитета КПЈ за БиХ Чолаковић и Хумо.
Говорили су о значају и улози коју је бригада одигра-
ла у овом крају у току 1942. године и жртвама које
је дала у петој офанзиви. А и сада је, још рањена, не-
консолидована, ушла у нове борбе, уз велику одговор-
ност да сачува толики број рањеника. Друг Тито је
стрпљиво слушао сва ова излагања. Устајући са каме-
ног сједишта, закључио је отприлике, овим ријечима:
„Бригада треба да преброди и ове тешкоће. Ван сваке
сумње је да је одиграла у источној Босни значајну уло-
гу и примјерно извршавала задатке у борбама на Су-
тјесци. Треба вјеровати у људе, и само од Вас (од шта-
ба и бораца) зависи да ли ћете раније или касније
пребродити ове тешкоће и опет стати у ред наших нај-
бољих јединица". Тиме је разговор био завршен.

Разговор са другом Титом, оснажио је увјерење да
смо способни да сами превазиђемо моменталне тешко-
ће. У бригади је остало око 200 старих и искусних бо-
раца (са рањенима), што је било снажно кадровско је-
згро, које је могло да прими неколико пута више нових
бораца. Тај број је повећан десетинама прездравље-
них бораца, командира и комесара из других бригада.

Наредних неколико дана бригада је са болницом
маневрисала по Јавору и око села Жеравица, између
непријатељевих колона. Вођене су мање борбе, а јаче
су избјегаване. Основно је било сачувати рањенике.

Бригада се повратила у Шековиће 20. јула. Офан-
зива је прошла, и Шековићи су били опет слободни.

Протеклих неколико дана непријатељ је по Шеко-
вићима, и цијелом Бирчу, тражио рањенике. Четнички

Летшшари су бТкрили некблико база у којима је побијено око 100 рањеника, а највише на Цикотама, гдје су четници, који су прије двадесетак дана били прешли на страну НОП-а, опет вршили свој издајнички посао, овога пута као водичи непријатељу. Ипак, заслугом војске и народа, добар број рањеника био је спасен.

У Шековићима је поново успостављен болнички центар. Сва пажња је посвећена проналажењу, прикупљању, исхрани и лекарској њези рањеника. Неке од њих су преплашени сељаци оставили у пећинама без воде и хране, због чега су били јако изнемогли, а неки су и помрли. Рањеници су херојски подносили све невоље. Никаквог гунђања, ни критиковања, није било са њихове стране. Лјекари и болничарке су многе од њих и овом приликом пожртвованим старањем и његовањем успјели да спасу. Нису хтјели да их оставе небринуте и дијелили су са њима све тешкоће офанзиве, а неки су на том одговорном и тешком задатку и страдали од непријатељевог метка.

Велики број мобилисаних бораца, који су се у офанзиви разбјежали по Бирчу, вратио се поново у Бирчански одред. Није се тражило да се врате у бригаду, јер је још недовољно свјесне људе било тешко отргнути од њиховог краја; требало је да прођу кроз одред, који је био врста припремне школе за улазак у бригадне јединице.

Крајем јула су обављане ужурбане припреме за одлазак на Мајевицу, у састав дивизије. Бригада је попуњена са око 120 бораца из Бирча и око 100 колико-толико прездрављених из бригадне и Централне болнице, која је дијелом остала у околини Шековића, па је имала три батаљона (сваки по 100 бораца) и остали дијелови 86 људи.

У штабовима батаљона били су: у Првом Владо Каран, Салим Нерић, Чедо Букић и Дане Олбина; у Другом: Никола Звицер, Казо Франковић, Вељко Турк и Асим Хоџић и у Четвртом: Митар Минић, Никола Мاستилица, Милојица Пантелић и Никола Челар.

Трећи батаљон је вођен као Гласиначки, но, он се још од пуштања на „одсуство“ није био прикупио.⁴

**д) ВОЈНО-ПАРТИЈСКО САВЈЕТОВАЊЕ БРИГАДЕ
(3. август 1943.)**

У шуми Бишина, на мјесту звано Бухарић, одржано је 3. августа друго војно-партијско савјетовање комуниста бригаде. На савјетовању су поред чланова КПЈ, кандидата и чланова СКОЈ-а из бригаде, присуствовали и делегати из партијских организација Бирча, Романије и 16. војвођанске дивизије.

Реферат о војно-политичкој ситуацији и наредним задацима поднио је Цвијетин Мијатовић, а о војничком раду бригаде и даљим задацима Милош Зекић.

Прошла је била година од првог војно-партијског савјетовања комуниста источне Босне, које је одржано у Шековићима, дан послје проглашења бригаде, у изузетно тешкој војно-политичкој ситуацији. Цијела источна Босна се налазила под контролом окупатора и његових домаћих помагача, а споразуми четничких штабова са властима тзв. НДХ привремено су били отупили оштрину борбе. Нијемци, усташе, домобрани, милиција, легија и четници загосподарили су широким просторима слободних територија које су били ослободили партизански одреди. Око пет стотина комуниста и скојеваца дало је завјет да ће наставити бескомпромисну борбу и да неће поклекнути пред тешкоћама, увјерени у праведност циљева које је поставила Партија. И сада, након прећеног тешког али славног једногодишњег борбеног пута, може се рећи да су комунисти часно извршили задатке које је Партија поставила пред њих.

Знатни дијелови источне Босне били су поново ослобођени и отгнати из руку окупатора и његових помагача. Сломљена је била кичма четничком покрету. Изграђени су основи и враћена вјера и повјерење у братство и јединство свих народа који живе на овом тлу. Сазрели су услови за шире укључивање Муслима-

⁴ Борци овог батаљона чинили су језгро од којег је у љето 1943. године формиран нови Романијски НОП одред.

На, Хрвата и Срба у борбеи јединице НОВЈ и нову народну власт која се мукотрпно раћала на опљачканим и попаљеним, или разрушеним, мјестима и селима.

Четнички покрет је, иако знатно начет, био још јак у неким крајевима: на Озрену, Требави, зеничком крају, Романији и горњем Подрињу. И поред тога што је био увелико раскринкан пред народом ради сарадње са Нијемцима и усташама, одржавао се силом терора и уз помоћ окупатора. Усташке и легијске јединице су биле добрим дејелом разбијене, а домобрани и милиција су постепено увићали бесциљност борбе у коју су гурнути од стране Нијемаца и усташа.

Окупатор се привремено налазио у дефанзиви. Ограничио се на одбрану важнијих индустријских центара и комуникација.

Повезивање са Сремцима, и прелазак Сремског ПО у источну Босну, представљало је значајан војно-политички успјех, који је преокренуо из основа ситуацију у источној Босни и омогућио Војвођанима да активирају своје велике борбене потенцијале. Слом четника на Малешевцима омогућио је да се на Мајевици и у Семберији — повезано са Бирчем, створи оперативна основица, са које су се борба и идеје НОП-а преносиле у крајеве који су били под контролом четника. Тако се кроз заједничке борбе ковало борбено братство и јединство народа источне Босне и народа и народности Војводине.

И борбене јединице су ојачале. Формиране су 16. и 17. НОУ дивизија, свака са по двије бригаде, као и Мајевички и Бирчански НОП одред, а обновљени су: Романијски и Озренски. Ове јединице су контролисале велика пространства Мајевице, Семберије, Бирча и Романије. Истовремено су ојачале партијске организације и органи народне власти на цијелој ослобођеној територији. Појачан је рад партијских организација у Тузли, Зеници, Сарајеву и многим другим мјестима.

Све ове чињенице су изнијете у реферату друга Мијатовића, и на њих су сви били поносни.

Командант бригаде је говорио о протеклој петој офанзиви, која је, иако крвава и тешка, била велика школа за све борце и руководиоце Шесте. Ту се бри-

гада први пут нашла лицем у лице са најбољим окупаторовим јединицама и водила с њима фронталне борбе, које дотада нису вођене. Сечено искуство је, свакако, било скупо плаћено — крвљу најбољих бораца, комуниста из бригаде. Чињено је доста грешака, нарочито у погледу организације садејства између батаљона, коришћења земљишта ради обухватних и заобилазних напада, утицаја штабова на развој борби, чувања људи итд. О свему томе бито је ријечи и дискусије, тако да је савјетовање веома много допринијело да се боље сагледају протекли догађаји.

На савјетовању су постављени слиједећи задаци:

— што прије организовано средити и учврстити бригаду и оспособити је за нове борбе;

— продужити и даље бескомпромисну борбу против свих непријатеља, окупатора, четника и осталих домаћих квислинга, и што прије ослободити остале крајеве источне Босне од њиховог утјецаја. Борба против четника је била веома важна због опште ситуације у свијету. Фашистички режим у Италији је пао, отварање другог фронта је било близу, а на то је четничко руководство и рачунало;

— борба за братство и јединство; били су сазрели услови да Хрвати и Муслимани у источној Босни масовније приступају Народноослободилачком покрету.

Савјетовање је завршено 4. августа прије подне. Одмах после тога је уследио покрет у долину Спрече, одакле је бригада увече кренула за Мајевицу.

3. БРИГАДА У САСТАВУ 17. НОУ ДИВИЗИЈЕ

У зору 5. августа после ноћног марша, колона Шесте је стигла у село Калесија. Иако се већ имало прилично искуства са преласком цесте, и овога пута се лутало. Оријентација по равној долини Спрече, са бујним растињем, многим стазама, путевима и потоцима, била је веома тешка. Када је стигао на цесту према Калесији, водич је дигао руке и викнуо: „Убијте ме али не знам гдје се налазимо“. Плашио се, ваљда, још увијек под утиском догађаја од прије мјесец дана, када

је колона Војвођанске бригаде на том мјесту упала у њемачку засједу и била разбијена, па је хтио да се што прије врати назад. Није преостало ништа друго него да се из најближе куће пробуди један „хаџо“, стари Муслиман, који је бригаду и провео кроз село према Јелици. Милиција и легија су мировале — први пут нису пуцале на партизане. Колона је брзо промицала кроз село и пела се уз стрму Јелицу. Легионарска посада из села Зоља изишла је из бункера и посматрала колону. Када је чело замакло у шуму легионари су запуцали повише колоне да би се могли оправдати пред Нијемцима, како су, тобоже, водили борбу.

На Јелици су биле поново усташке и четничке засједе: усташе из Храсна и Сељубља и мајевички четници. Претходница бригаде их је лако и брзо разбија, и обезбиједила пут колони која се полако кретала. Борци су били исцрпљени, и једва су чекали одмор у неком шљивику.

Штаб дивизије се налазио у селу Забрђе.

Ситуација на Мајевници је била повољна. Мајевичка бригада се већ бројно попунила, а Мајевички одред је имао преко 500 људи. Формиран је и Муслимански батаљон — језгро будуће Муслиманске бригаде. За вријеме одсуства бригаде, прошлих неколико мјесеци, Мајевички одред је, с командантом Вељком Лукићем Курјаком, био нарочито активан. Пред повратак Мајевичке бригаде заробио је читаву домобранску пуковнију, снабдјео се оружјем и муницијом и представљао одличан „резервоар“ за попуну јединица дивизије.

Четници се нису опоравили од пораза на Малешевцима, али су ипак још увијек постојале групе које су пљачкале, убијале и терорисале народ, нарочито у брдским предјелима Мајевике.

Мајевичка бригада је 24. јула разбила у Посавини Буквички четнички батаљон и још неколико четничких група. У бригаду је ступило око 170 омладинаца и заробљених четника. Двадесет осмог јула ослобођен је Градачац, изузев куле у коју су се забарикадирале усташе. Предало се 5 официра, 80 домобрана и 40 легионара, са доста оружја и опреме. Истог дана, Нијемци су са тенковима интервенисали, па је бригада има-

ла озбиљне губитке: 13 погинулих и 14 рањених. Градацац је привремено напуштен.

И ситуација у Посавини је било добра. Постојали су повољни политички услови, захваљујући упорном раду партијске организације, која се одржала и у одсуству јачих партизанских снага. Но, услед њемачког притиска, бригада је морала привремено да напусти овај крај и да се са штабом дивизије врати у Семберију.

За неколико дана 6. бригада је попуњена. У њен састав је укључен батаљон Мајевичког одреда и Муслимански батаљон (привремено), тако да је имала пет батаљона са преко 700 бораца.

а) БОРБЕ НА ТРЕБАВИ И ОЗРЕНУ (август—септембар 1943.)

Друга пролетерска дивизија се са Озрена припремала за покрет према Санцаку и Црној Гори, па је Врховни штаб, 13. августа, наредио штабу 17. дивизије да разбије четнике на Требави, а затим дође на Озрен, смјени 2. пролетерску дивизију и прихвати њене рањенике. Седамнаеста дивизија је извршила покрет из Семберије према Требави у току 14/15. августа.

На Требави је почео да се убрзано одвија процес диференцијације међу припадницима четничког одреда, милиције и легије. Становништво Требаве и Посавине, посебно омладина, Срби, Муслимани и Хрвати, је са нестрпљењем чекало долазак јединица НОВ и ПОЈ. У брдским селима Требаве налазио се Требавски четнички одред, под командом протојереја Саве Божића са штабом у селу Толиси. Одред је у лето 1943. имао у свом саставу 5 бригада (од тога једну у Посавини). На папиру је било око 2500 наоружаних људи, но, од тога се могло рачунати на око 1000.

Напад на Требавски четнички одред извели су 6. и 1. мајевичка бригада. Подилажење четничким положајима почело је 15. августа увече, а напад сјутрадан у зору. Послије оштрих борби, нарочито на тежишним

положајима: Дуга њива, Зелинско брдо и Марково брдо, четничке бригаде су разбијене, и у паници су потражиле склониште код усташко-домобранских гарнизона око Добоја. Саву Божића и његове официре из штаба прихватили су Нијемци и усташе код Которског. Заробљено је 175 четника, а погинуло око 40. Заплијењене су веће количине пшенице, шећера и разног другог материјала. По плијену се видјело да је Саво Божић са својим официрима у изобиљу чекао крај рата и чувао своје четнике да са њима преузме власт када за то дође вријеме, јер је, по њему, коначну судбину Југославије требало да одређују велики савезници са југословенском владом у Лондону.

Командант једне четничке бригаде, Реља Печа, се предао са 70 бораца. Од њих и пристиглих добровољаца су се формирале чете будућег Требавског НОП одреда.

У току 18. августа усташе и домобрани, са четничким остацима, извршили су напад из Которског и Добоја на положаје 6. бригаде. Бригада је напад одбила и одбацила их назад.

Овај успјех је допринио угледу НОВ и ПОЈ и условио појачан процес диференцијације у четничким редовима, као и међу милицијом и домобранима.

Консолидовање и учвршћивање народне власти било је прекинуто одласком дивизије на Озрен. Како се 2. пролетерска дивизија припремала за одлазак према Црној Гори, требало је растеретити болнице (47 рањеника, од тога 8 тешких на носилима) и наставити са прогоном већ начетог Озренског четничког одреда.

За вријеме боравка на Озрену, 2. пролетерска дивизија је кроз низ борби уздрмала компактност озренских четника, али њихова војна организација није разбијена. Једини озбиљнији удар је нанесен легији у долини ријеке Криваје, када су ухваћене, и од суда осуђене на смрт, њихове вође Заим Капетановић (Капетанче) и Зећир Херић (Мајчин).

Двадесет првог јула обновљен је Озренски партизански одред, са око 50 бораца и команда слободног подручја Озрен. У јединице 2. пролетерске дивизије сту-

пило је око 120 бораца са Озрена.⁵ Становништво је још било заплашено и бојало се четничке одмазде. Треба-ло је да прође још доста времена, да падне много жр-тава и да се уложи много политичког рада да би се осам компактних и борбених четничких батаљона при-нудило на капитулацију.

При преласку на Озрен 6. бригада је, 24. августа, ослободила варошицу Пурачић. Нијемци, усташе и че-тници су одмах реаговали на долазак 17. дивизије на Озрен. Уједињене непријатељеве снаге су се окомиле на 6. и Мајевичку бригаду, а посебно на велику бол-ницу, па је већ 27/28. августа дивизија, заједно са Оз-ренским одредом, напустила Озрен и вратило се преко Спрече на њену десну страну.

Ноћу, 30/31. августа, Мајевичка бригада је ослобо-дила Грачаницу а Шеста заузела њемачко и четничко упориште у Потпећи гдје је заробљено око 150 моби-лисаних четника и 26 њемачких жандарма. У бригаду су ступила 63 омладинаца и заробљена четника.⁶ Послије ове успјешне акције 6. бригада је размјештена на про-сторији Шпионица—Срнице, а Мајевичка на Бијела—Хргови. Муслимани, нарочито омладинци, и многи дру-ги из разних милицијских јединица ступали су у већем броју у Муслимански батаљон 6. бригаде. Овај бата-љон је послужио као језгро, од којег је 21. септембра у Буквику, код Брчког, формирана 3. Босанска мусли-манска Бригада, касније 16. муслиманска НОУ бригада.

Док су се бригаде 17. дивизије налазиле на Озре-ну, четнички остаци на Требави су се поново организо-вали и постали активни. Због тога је 17. дивизија поно-во пошла на Требаву. Шеста и Мајевичка бригада су 7. септембра разбиле већ начете батаљоне Требавског четничког одреда, који су безглаво побјегли у домо-бранске гарнизоне у долини ријеке Босне. Ноћу, 7/8. септембра, ослобођена је Модрича. У њој се предао гар-низон од 200 домобрана и 5 официра. Послије тога су без борби ослобођени Градачац, поново Грачаница и

⁵ Тодор Вујасиновић Озренски партизански одред, стр. 392. Светлост, Сарајево, 1979.

⁶ Глиго Мандић: 17. источнобосанска ударна дивизија стр. 30 Војноиздавачки завод, Београд, 1976.

скоро цијела Посавина са мјестима Орашје и Босански Шамац⁷.

Тих дана су 6. и Мајевичка бригада, поред борбених задатака, биле веома активне у партијско-политичком раду на терену. Етхем Камо, који је остављен у овом крају септембра 1942, успио је да до љета 1943. године, уз помоћ неколико чланова Партије и активиста, формира и учврсти неколико партијских организација. Тих дана је у Сребренику формирано Привремено окружно партијско руководство за Требаву. Нешто касније је Обласни комитет за источну Босну наименовао Окружно партијско повјереништво за Требаву и Посавину, које је у октобру 1943. прерасло у Окружни комитет КПЈ за Требаву и Посавину. У Градаццу, Модричи и Сребренику, формиран су средски комитети Партије и СКОЈ-а, као и органи народне власти, НОО одбори, АФЖ и УСАОЈ. У поменутих мјестима су формиране Команде мјеста и команда подручја.

Велики број омладинаца је добровољно ступао у редове Шесте и осталих бригада, као и у Требавски и Посавски одред. Становништво овог краја, Муслимани, Срби и Хрвати, је сваки даном све више прихватало циљеве НОП-а. Схватили су да се само уједињени могу изборити за своје национално и социјално ослобођење.

И бригадна културна екипа је развила богат културни рад у ослобођеним мјестима. Одржано је много приредаба и зборова, на којима се манифестовало јединство и братство војске и народа. И данас се многи живи учесници радо сјећају тих угодних дана проведених у овом крају септембра 1943. године.

Нијемци и усташе нису мировали. Са снагама, које су прикупили у Славонији, прешли су ријеку Саву и поново заузели Босански Шамац. Ноћу 17/18. септембра Шеста, потпомогнута батаљоном Мајевичке бригаде, поново је напала на гарнизон у овом мјесту и том приликом убила неколико жандарма, усташа и Ни-

⁷ У другој декади септембра 1943. формиран су Требавски и Посавски НОП одред. Требавски одред је имао око 120, а Посавски око 250 бораца.

јемаца, ослободила овај градић и сусједно мјесто Орашје.

Шеста бригада је у овом периоду брзо залијечила ране из пете офанзиве. Прихваћен је велики број нових бораца, па је крајем септембра нарасла на око 900 бораца сврстаних у четири батаљона. То је опет била јединица добро наоружана и способна да изврши и најтеже задатке. Криза, кроз коју је пролазила у јулу, је била преброђена, а директива друга Тита на састанку у Понијерци, као и закључци са војно-партијског савјетовања у Бишини, су извршени.

У погледу стручног усавршавања, такође је, доста урађено. У другој половини августа и у септембру одржан је већи број војностручних политичких и санитетских курсева при штабу 17. дивизије и бригаде.

4. ТРЕНИ КОРПУС НОВЈ У ИСТОЧНОЈ БОСНИ

Раније је речено да је Врховни штаб 9. новембра 1942. наименовао штаб 1. босанског НОУ корпуса, у чији састав је поред 4. и 5. Крајишке дивизије ушла и 6. бригада и сви партизански одреди на територији Босне. Како је бригада била одвојена, командни и оперативни утјецај корпуса се свео на територију централне и западне Босне. У току августа 1943. Врховни штаб је својом директивом, због новостворене војно-политичке ситуације, поново регулисао војно-политичку и оперативну надлежност корпуса и одредио састав његовог штаба и задатке.

У штаб корпуса су одређени: Коста Наћ, дотадашњи командант; Владо Поповић, политички комесар; Тодор Вујасиновић, замјеник команданта; Јово Вукотић, начелник штаба и др Бура Мештеровић начелник санитета. Према овој директиви оперативни и командни утјецај корпуса се протезао на територију централне и источне Босне. У састав корпуса су ушле: 5, 11. и 17. дивизија; Бањалучки, Прњаворски, Мајевички и Бирчански одред. 16. дивизија је привремено стављена под команду корпуса.

Ситуација у Европи се, посебно на простору Средоземља, брзо мијењала. Фашистичка осовина Рим—Берлин је пукла и 25. јула је дошао на чело владе у Италији маршал Бадоло, а Мусолини је притворен. Бадоло је 8. септембра објавио безусловну капитулацију Италије, а тиме и италијанских окупационих снага у Југославији.

Врховни штаб је брзо реаговао на ова збивања. Дошло је до реорганизације НОВ и ПОЈ и формирања нових оперативних састава.

Штабу 1. босанског корпуса је наређено да одмах пређе у источну Босну⁸. Ноћу 12/13. септембра 1943. пребацио се између Которског и Руданке, преко ријеке Босне на Требаву штаб 1. корпуса са 2. крајишком бригадом. Од тада, па до коначног ослобођења, корпус је био највиша оперативна и територијална команда у источној Босни.

За десетак дана је штаб корпуса успио да повеже све партизанске снаге у источној Босни, испољи свој командни и политички утјецај и, према директиви Врховног штаба, припреми веома сложену, и по обиму замашну, операцију за ослобођење индустријског базена са центром у Тузли.⁹

а) ОСЛОБОБЕЊЕ ТУЗЛЕ И ТУЗЛАНСКОГ ИНДУСТРИЈСКОГ БАЗЕНА (29. 9. — 7. 10. 1943.)

У тузланској операцији учествовале су јединице 3. корпуса НОВЈ: 17. дивизија, у чијем саставу се налазила и 6. бригада; 16. дивизија, 2. крајишка бригада

⁸ Корпус је 5. октобра 1943. преименован у 3. корпус НОВЈ, са оперативним и командним подручјем у источној Босни. Истовремено је 2. босански корпус (формиран 11. маја 1943.) преименован у 5. корпус НОВЈ са оперативним и командним подручјем у западној Босни. Корпуси су поред оперативне имали и територијалну надлежност (од почетка 1944. године), коју су спроводили преко корпусне војне области, команди подручја и команди мјеста.

⁹ Директива Врховног штаба од 22. септембра 1943. гласи: „Лекић са својом дивизијом код Тузле. Видите дали би седало без нарочитих жртава заједнички заузети Тузла Ви ћете морати чим прије да се приближите Сарајеву“. (Зборник II, књ. 10, док. бр. 144).

(придодата 17. дивизији) и одреди: Мајевички, Озренски и Требавски. Операција се по свом обиму и резултатима може уврстити међу крупније успјешно изведене оперативне захвате, не само у источној Босни већ и шире.

Војно-политичка ситуација је у то вријеме била повољна. Антифашистичка коалиција је преузимала иницијативу. На источном фронту совјетске дивизије су прешле у општу офанзиву, а Англоамериканци су се искрцали у Италију. Отварање другог фронта у Европи се ближило стварности. Италија је капитулирала. Њемачке дивизије су упућене у Далмацију, Истру и Црну Гору, гдје су јединице НОВЈ развиле широку оперативну активност и ослободиле већи дио јадранског приморја и острва. На југословенском ратишту су се у свим крајевима разбуктале борбе и ослобођене су велике слободне територије. Народи источне Босне били су спремни да све масовније приступају НОП-у. Требало је постићи значајнији војни, а тиме и политички успјех и покренути их да од симпатија и подршке пређу на активно подржавање и учествовање.

У септембру су велики дијелови источне Босне били ослобођени: Власеница — 10. септембра, Цапарде — 15. септембра, Зворник — 19. септембра и Бијељина — 25. септембра. Ослобођене су биле Мајевица, Семберија, Посавина и Требава. Непријатељ је држао јаче гарнизоне само у: Сарајеву, Тузли, Брчком, Сокоцу, Рогатици и Вишеграду, а слабије у Варешу и дуж железничке пруге Сарајево—Добој, Сарајево—Вишеград и Добој—Тузла.

Јединице НОВЈ су у свим крајевима источне Босне биле у сталном порасту. Седамнаеста дивизија је имала три бригаде: Шесту, 15. мајевичку и 16. муслиманску; 16. војвођанска дивизија такође три бригаде, а четврта је била у формирању у Срему. Друга крајинска бригада била је под непосредном командом корпуса. Поред ових јединица дјеловали су и одреди: у Бирчу — Бирчански, на Мајевици — Мајевички, на Требави — Требавски, у Посавини — Посавски, на Озрену — Озренски и на Романији — Романијски партизански одред. Ево како је формулисан уводни дио за-

Повијести штаба 3. корпуса НОВЈ за напад на гарнизон у Тузли:

„Да би успјешно рјешили основне задатке, које је Врховни штаб НОВ и ПОЈ поставио пред наше снаге у источној Босни, штаб 3. корпуса је донио одлуку, да комбинованим снагама изврши акцију на град Тузлу, индустријско предузеће Лукавац и околна непријатељска упоришта.

Успјешно извођење акције на Тузлу је од огромног војно-политичког значаја за цијелу источну Босну. Окупатор и његове слуге тиме губе једно од важнијих својих упоришта, губе базу рудача (угљена, соли, соде и шпирита) неопходно потребних за вођење рата. Нама пак отварају се широке могућности за мобилизацију људства, а нарочито радника који... жељно и нестрпљиво очекују нашу војску, стварају се могућности да се у редове НОВ уврсте муслиманске легије и Муслимани уопште; продубљује се већ настала диференција у редовима деморалисаних четника и омогућује се успјешно извођење акција противу њих; отварају се могућности успјешног војно-политичког дејства наших снага у цијелој источној Босни и учвршћења позиција Народно-ослободилачког покрета.

У моменту побједоносног наступања Црвене армије на Истоку, те појачане активности савезничких енглеско-америчких армија у Италији, у часу када наша славом овјенчана НОВ у Далмацији, Приморју, Словенији, Босни, Црној Гори итд. ослобађајући крај за крајем наше отаџбине, води тешке борбе за коначно ослобођење свих наших народа, дужност је наших команданата, командира, политичких комесара и свих бораца да и овог пута, као и до сада, извршујући своју свету дужност према народу и отаџбини, дају све од себе за извршење постављеног задатка¹⁰.

У Тузли су се, пред напад, налазиле слиједеће јединице: Тузлански здруг, састава једне домобранске пуковније; 2. јуришна бојна 6. ловачке пуковније и једна ДОМДО пуковнија. Поред домобранских снага у граду су се налазили: један батаљон 369. пјешадијске дивизије, 369. артиљеријски пук исте дивизије, једна оклопна чета (лаки тенкови и оклопни аутомобили); затим нешто усташа, фелдјандармерија, оружници и гестаповци. Два дана пред напад, 2. батаљон 369. пука отишао је из Тузле за Добој и тако ослабио од-

¹⁰ Архив VII, к. 981, рег. бр. 10/2.

брану града. Снагама у граду, као и околним упориштима у базену, командовао је домобрански пуковник Сулејман Филиповић са којим су раније вођени разговори о преласку на страну НОП-а. У току борби, команду Је примио њемачки пуковник Кухтнер.

Поред снага у самој Тузли, дуж жељезничке пруге Тузла—Добој и у околним упориштима налазиле су се распоређене посаде: у Лукавцу један батаљон Тузланског здруга (око 300 људи) и једна чета Нијемаца, чији су дијелови у Букињу; у Лукавцу се налазио и стожер жељезничке бојне за осигурање пруге, а јединице те бојне су биле распоређене по жељезничким станицама и важнијим објектима дуж пруге; у Живиницама и околним рудницама налазиле су се снаге јачине једне домобранске бојне, са четом Нијемаца и једним артиљеријским дивизионом 369. артиљеријског пука; у Горњој Тузли, Симин Хану и околним упориштима 3. бојна тузланског здруга са једном бојном ДОМДО пуковније, а на Озрену се налазио Озренски четнички одред, који је имао задатак да штити жељезничку пругу и цесту Добој—Тузла. У свему, Тузлу и упоришта око ње браниле су снаге јачине око једне дивизије (види скицу 3).

За непосредну одбрану града непријатељ је према сјеверу организовао и заузео положаје: Градину, Слани бунар, Парлог, Којшино, Пискавицу (к. 387) и Молухе, а према југу: Миладије, Кужиће, Црвено Брдо (к. 393) и Илинчицу (к. 453). У самом граду уређена су за одбрану два зидана логора: источни и западни. Западни логор је био најјаче утврђен, и са околним зградама представљао је главно упориште. Поред тога, на важнијим раскрсницама и периферији изграђени су појединачни бункери, а прилази граду брањени су у Букињама и Горњој Тузли. Сви ови положаји су били утврђени ископаним рововима, бункерима, артиљеријским положајима и једним редом бодљикаве жице. Најјача одбрана је организована на сјеверном одсјеку одбране, и у јако утврђеном западном и источном логору.

Од снага НОВ и ПОЈ на Тузлу је нападала 17. дивизија, састава: 6 бригада, јачине око 900 бораца; 2.

крајишка бригада, јачине око 450 бораца; 16. муслиманска бригада, јачине око 350 бораца и Озренски одред (придодат 6. бригади), јачине око 80 бораца.

У нападу је учествовало око 1800 бораца, са 6 ручних бацача 81 мм, 2 противтенковска топа 37 мм, митраљезима, пушкомитраљезима, пушкама и бомбама.¹¹

За напад на град била је предвиђена и 16. војвођанска дивизија, али она није стигла на вријеме. Међутим, ова дивизија је успјешно затворила правац од Брчког, одакле су интервенисале јаке непријатељеве снаге, а доцније се укључила у одбрану Тузле и гоњење потученог непријатеља.

Мајевички партизански одред са око 600 бораца, 15. мајевичка бригада са око 700 бораца и Требавски одред са око 100 бораца предвиђени су били за обезбјеђење напада, па су затварали правац од Добоја.

Операцијом је руководио штаб 3. корпуса НОВЈ, а нападом на снаге у граду и непосредној околини штаб 17. НОУ дивизије.

План напада био је слиједећи: са главним снагама напасти гарнизон у Тузли и положаје непосредно око града (за ово су биле предвиђене снаге 17. и 16. дивизије). Са довољно јаким снагама обезбиједити напад на Тузлу, овладати непријатељевим упориштем Лукавац и његовим посадама од Лукавца до Карановца и порушити жељезничку пругу и цесту. На тај начин затворити правац од Добоја и онемогућити интервенцију са те стране. За овај задатак су одређене 15. мајевичка бригада, Мајевички и Требавски партизански одред — укупно око 1400 бораца. Правац од Брчког према Тузли обезбјеђивали су дијелови 16. дивизије. На интервенцију са правца Зворник—Тузла није се рачунало, због тога што непријатељ у рејону Зворника није имао јачих снага, као и због удаљености његових гарнизона у Србији.

Задаци који су заповјешћу штабова 3. корпуса и 17. дивизије постављени 27. септембра, пред јединице били су:

¹¹ У току борби већ првог, а нарочито другог дана заплијењено је доста тешког наоружања (пт топова, минобацача и митраљеза) које је одмах употребљено.

1. Главна колона, под командом штаба 17. дивизије: 6. источнобосанска, 2. крајишка, Озренски одред, а другог дана напада и 16. муслиманска бригада.

Шеста бригада и Озренски партизански одред нападају са полазних положаја Липовача (к. 306) и Прањкуша (к. 391) правцем: Пискавица—Тушањ, са задатком да одвладају спољним положајима: Молухе, Пискавица и Којшино, а после тога да нападну на западни логор и западни дио града.

Распоред 6. бригаде је био овакав: 1. батаљон је нападао на Молухе и даље на Креку; 2. батаљон са Озренским одредом на Којшино; 3. и 4. батаљон (без 1. чете) на Пискавицу и западни логор. Једна чета у резерви.

Друга крајишка бригада напада са полазног положаја Долови на упоришта: Парлог, Градина и Слани Бунар, а потом на источни логор и источни дио града. Са једним батаљоном напада град са источне стране, преко Градоврха (к. 478). Десно одржава везу са 6. бригадом на Којшину, а лијево са јединицама 16. војвођанске дивизије. Бригади је наређено да један батаљон провуче кроз положаје браниоца између потока Тушањ и Солине у центар града, и да одатле нападне на непријатеља који је запосјео Слани Бунар и Којшино.

Шеснаеста муслиманска бригада је имала задатак да заузме Букиње, а после тога да оријентише један батаљон према Лукавцу и затвори правац од Добоја. Остале снаге бригаде (два батаљона) требало је усмјерити за напад на сам град.

2. Шеснаеста војвођанска дивизија са једном бригадом да нападне на посаду у граду са југа правцем: Тупковићи—Парсело—Илинчица, а са главнином снага на посаду у Горњој Тузли и, потом, да затвори правац од Брчког, и од Зворника.

3. Петнаеста мајевичка бригада и Требавски партизански одред добили су задатак да овладају Грачаницом, поруше прије почетка напада жељезничку пругу и цесту Тузла—Добој, заузму жељезничке станице између Карановца и Лукавца, а потом да чврсто зат-

Воре овај правац И Недозволе Да се Пепријатељева појачања од Добоја пробију према Тузли.

4. Мајевички партизански одред је имао задатак да нападне и заузме Лукавац, а послије тога да појача снаге 15. мајевичке бригаде код Грачанице, поруши жељезничку пругу и цесту и затвори правац од Добоја.

Почетак напада одређен је за 29. септембар 1943. у 21.00 час. До тог времена требало је да све јединице подиђу полазним положајима и почну напад.

Однос снага у нападу на град био је врло повољан за непријатеља. Око 1800 партизанских бораца, са два противтенковска топа и неколико минобацача, нападало је на око 4000 непријатељевих војника, који су располагали са око 30 топова, већим бројем минобацача и другог оружја. Треба напоменути да према подацима наше обавјештајне службе у Тузли није било више од 2000 војника са 12 топова, па је на основу тога створен план напада. Пред напад је однос снага био повољнији, јер се рачунало и на 16. војвођанску дивизију.

Како су се предвиђале оштре борбе за освајање бункера и против тенкова, све јединице су пред напад припремиле довољан број боца са бензином, а специјална одјељења су обучена да их употребе у борби противу тенкова.

Напад је почео по плану и у одређено вријеме, изузев 16. војвођанске дивизије, која није стигла, јер се налазила у долини Саве, око Брчког и Бијељине. То је био један од разлога што су борбе за Тузлу вођене три дана.

Првог дана борбе (29/30. септембра) 1. батаљон 6. бригаде је у току ноћи заузео Молухе и Креку (рудник угља и солану). У јутро се повукао са лијеве обале Јале и преко дана држао положаје Молухе и Креку, према Тузли. Трећи и 4. батаљони су на јуриш заузели Пискавицу и продрли до западног логора, а са мањим дијеловима и у центар града. На пољани пред логором заузета је батерија топова, а непријатељ се повукао у логор. Противнападом је повратио батерију и батаљони су се повукли на јужне падине Пискавице. Наро-

чито јак отпор непријатељ је пружао око артиљеријских положаја, гдје је из топова тукао картечном ватром. Други батаљон је напао касније, па га је непријатељ са Којшина спремно дочекао и одбацио на полазне положаје, избацивши му из строја преко 40 бораца. У току даљих борби овај батаљон није био тако активан и само је везивао непријатеља за себе.

Друга крајишка бригада је заузела Парлог, пробила се у сам град, заузела сењак, пекару и барутни магацин и положаје главне артиљеријске групе код источног логора. Непријатељ се повукао у логор и према центру града. Два батаљона су се пробила кроз спољњу одбрану у град и продрла до самог центра (официрски дом), гдје је било командно мјесто команданта одбране. Непријатељ је послије пола ноћи извршио јак противнапад, до кога је дошло највише због тога што је изостао напад на јужне положаје одбране, и приморао батаљоне да се повуку на спољње положаје.

Шеснаеста муслиманска бригада је заузела Букиње и заробила посаду.

Тридесетог септембра ујутру 6. и 2. крајишка бригада повукле су се из града на доминантне положаје, како би избјегле губитке од артиљерије, којом је непријатељ тукао са сигурних ватрених положаја западног и источног логора. Бригаде су овладале спољњим положајима, изузев Којшина и Градине, и на тај начин ватром контролисале сам град и посаду у њему.

Мајевички партизански одред је у току ноћи изненадним нападом заузео Лукавац, заробио већи дио посаде и затворио правац од Добоја.

Петнаеста мајевичка бригада и Требавски партизански одред су већ 28. септембра овладели Грачаницом, коју је непријатељ евакуисао и предао озренским четницима, и порушили жељезничку пругу Добој—Тузла на дужини од око 1 км. Тридесетог септембра, послије подне, једна јача моторизована колона, борбена група „Фишер“ („Катр^гирре Изс^гег“), састава 2. батаљон 369. пјешадијског пука, један ојачани батаљон 187. резервне дивизије, дијелови Бранденбуршког пука и 3. батаљон 4. ловачке пуковније, сви под командом команданта 369. пјешадијског пука потпуковника Фи-

Шера, из Добоја је **прОдрла До Пред** Грачаницу. Против **нападом** непријатељ је враћен према Добоју, а један дио је набачен на Спречу, гдје су га прихватили озренски четници. Непријатељ је тога дана стигао са оклопним возом до мјеста гдје је прекинута пруга у намјери да је поправи, али је био стално ометан од партизанских засједа.

У току дана, јединице око Тузле су се срећивале, попуњавале муницијом, коју су заплијениле, и припремале за поновни напад наредне ноћи. Непријатељ је са по два авиона, на смјену, бомбардовао и митраљирао положаје партизанских јединица, а артиљерија је тукла, нарочито, положаје 6. и 2. крајишке бригаде. Поред тога, одбијено је неколико мањих испада.

Како 16. дивизија није стигла, наређено је 16. муслиманској бригади да у току дана продужи према Кужићима и Илинчици (јужна одбрана града) и тако попуни насталу празнину у обручу око града.

Радништво Букиња и Креке је одушевљено дочекало јединице и пружало им помоћ. Већ те ноћи преко 100 добровољаца се јавило у 6. и Муслиманску бригаду.

Одржани су састанци са штабовима батаљона и командама чета. Искуство из ранијих борби је показало да тактика повлачења преко дана на полазне положаје није била добра. Положаје заузеле у току ноћи требало је и преко дана одржати, а зато је требало више користити земљиште и укопавати се. Поред тога, око логора, из којих је непријатељ пружао најјачи отпор, било је доста зиданих зграда, које је требало заузети, уредити за одбрану и на тај начин држати у непосредној блокади један и други логор.

Према извјештајима другова који су радили у градској партијској организацији, стање у домобранским јединицама је било ровито, и постојали су услови да неки дијелови сложе оружје и предају се без борбе.

На основу таквих извјештаја, штаб 17. дивизије је тога дана послао команди одбране Тузле ултиматум слиједеће садржине:

„У циљу извршења задатака НО борбе, јединице НОВЈ, које стоје под командом овога штаба, добиле су наређење да ликвидирају окупаторско упориште Тузлу.

Тачно смо обавијештени да гарнизон Тузла сачињавају у већини хрватски часници и домобрани, који не могу, нити смију бити непријатељи Народно-ослободилачке борбе која води борбу за слободу Хрватског и осталих народа Југославије.

Ми ћемо напад на Тузлу наставити и по сваку цијену заузети је. Позивамо вас да одмах по пријему овог ултиматума предате нашим јединицама град Тузлу. Ако тако поступите гарантујемо свим часницима и домобранима хрватске војске, као и свима војницима и старјешинама муслиманске милиције (легије), потпуну личну и имовну безбједност. Свима онима који из било које разлога не би хтјели да ступе у редове наше НО војске, омогућићемо слободан и несметан одлазак својим кућама преко наше територије.

Уколико не пристајете на овај наш ултиматум, издаћемо наређење нашим јединицама да безобзирно уништавају сваког ко буде пружао отпор и да почну уништавање и паљење како војних објеката, тако и читавог града.

Када наше јединице овладају градом уз борбу, тада неће важити наш став према домобранској војсци и легији, већ ће сваки онај који до тог часа не буде положио оружје бити сматран као окупатор и према њему ће се најнемилосрдније поступати.

Најхитније одговорите на овај ултиматум по доносиоцу истог, јер је то у интересу и вашем и становништва Тузле.

Смрт фашизму — Слобода народу!

За оперативни штаб
командант XVII НОУ дивизије пуковник
Глиго Мандић¹²

Други дан борбе (30. септембар — 1. октобар). Непријатељева команда није одговорила на ултиматум, јер су очекивали помоћ из Добоја и Брчког. У заповијести за поновни напад било је нарочито наглашено да јединице првенствено заузму артиљеријске положаје и униште или заплијене артиљерију и минобацаче, чија је добро организована ватра била главни ослонац одбрани. Поред тога, нападач није имао артиљерију, а за минобацаче (иако је био мали број) понестало је мина.

¹² Нападом и одбраном руководио је штаб 17. дивизије. Оперативни штаб се помиње само у преписци са командом браниоца ради тајности, тј. да се не открију називи јединица и њихов састав. (Зборник IV, књ. 17, док. бр. 146).

Непријатељ је успио да јаком артиљеријском ватром заустави први јуриш 6. и 2. крајишке бригаде извршеи по паду мрака. У току ноћи 6. је поновним јуришима збила непријатеља у западни логор, заузела на јуриш артиљерију која је дејствовала са положаја непосредно до њега, али је противнападом опет одбачена назад. Положај Којшино је и даље остао у непријатељевим рукама.

Друга крајишка је поновила напад на Градину и Слани Бунар и поново су два батаљона продрла у центар града, али су се морали повући на полазне положаје јер није било успјеха са других страна. Градина је и даље остала у рукама непријатеља, и он се са главним снагама ограничио на одбрану источног логора.

Шеснаеста Муслиманска бригада је још за видјела заузела положаје Црвено Брдо и Кужићи, а потом продужила напад на Илинчицу, најважније непријатељево упориште на јужној страни града. Илинчица је заузета на јуриш у зору 1. октобра. Заробљена је читава посада и било је прилично плијена.

На фронту 15. мајевичке бригаде непријатељ — „Камфгруппе Фисхер“, је тога дана рану ујутро почео нови напад. Овладао је Грачаницом и са предњим дијеловима избио цестом до Доње Лохиње. Већ је изгледало да им је пут ка Тузли слободан но, прикупили су се на положајима сјеверно од Грачанице батаљони Мајевичке бригаде и после подне извршили нови противнапад на бок непријатељеве колоне, која се протезала од Бољанића до Доње Лохиње. Грачаница је поново заузета и три батаљона су се, низ косе које се протежу западно од мјеста према цести, сјурила и напала колону на њој. Непријатељ је био разбијен и у нeredу се повлачио према Добоју, а одсјечени дио према Спречи и Озрену, гдје су га поново прихватили озренски четници. Захваљујући томе што је донекле штитио своје повлачење четом тенкова, непријатељ није претрпио већи пораз. Убијено је и заробљено око 50 његових војника и заплијењено прилично оружја и опреме. Истог дана бригада је заузела жељезничку станицу Мирчину, порушила мост и тако потпуно прекинула жељезничку пругу. Посада из Петровог Села је побјегла

према Добоју. У Миричини је заробљено 80 војника са 4 пушкомитраљеза и доста муниције.

Тога дана је из Брчког у помоћ Тузли кренула 5. ловачка пуковнија 3. ловачког здруга, али је већ у непосредној близини Брчког била нападнута од 3. војвођанске бригаде. Сјутрадан, 1. октобра, непријатељ је под борбом стигао на пола пута између Брчког и Тузле — до Циганлука и Брњика. Истога дана је новоформирана 4. војвођанска бригада ослободила Врбању, приближила се Брчком са сјеверне стране и тиме угрозила град, који је остао без војске. Због тога (а вјероватно и што му се није ишло у борбу) непријатељ се хитно повратио у Брчко.

Другог дана борби Тузла је била потпуно окружена. Непријатељ је држао само два логора, а од спољних положаја Градину и Којшино. Како је интервенција од Добоја била одбијена, постојали су сви услови да слиједеће ноћи буде извршен посљедњи напад. Морал код браниоца је већ био попустио. Поједине јединице су почеле слати писма и понуде за предају, али није било одлучнијих покушаја, јер је њемачка команда, која је преузела команду над одбраном, држала ситуацију у својим рукама. Због тога нису ни узимане у обзир разне понуде, чији је циљ био да се добије у времену, док стигне очекивана помоћ из Добоја.

Трећи дан борбе (1/2. октобар). Према свему овај дан је требало да буде одлучујући. „Тузла мора пасти!“ — била је парола штаба корпуса, коју су прихватили сви борци и руководиоци. Побједа је била близу и требало је уложити посљедњи напор да се она извојује. Сваки час је ишао непријатељу у корист, јер је имао могућности да свјежим снагама одбаци 15. мајевичку бригаду и продре до Тузле.

Ево најважнијих дијелова заповијести штаба 17. дивизије, од 1. октобра 1943. године у 12.00 часова, у којој су предвиђени задаци за посљедњи напад:

Н а р е ђ у ј е м о :

1. II крајишка бригада извршиће напад на свом правцу, који јој је већ раније одређен, са задатком потпуног уништења непријатеља на сектору ове

бригаде. Штаб бригаде одредиће тачно циљеве појединим батаљонима. Један од тих циљева обавезно треба да буде источни логор, гдје се налази један дио непријатељеве артиљерије.

Са потребним дијелом снага ова бригада ће и даље затварати правац од Горње Тузле и Пожарнице.

2. VI босанска бригада извршиће напад на свом правцу, који јој је већ раније одређен, са задатком попуног уништења непријатеља на сектору ове бригаде. Штаб бригаде одредиће тачно циљеве појединим батаљонима, с тим да један од тих циљева обавезно буде западни логор, код кога се налази непријатељева артиљерија.

И батаљон ове бригаде који држи Креку нека комплетан учествује у нападу вршећи притисак на Тузлу правцем југ—сјевер, садејствујући са осталим батаљонима VI бригаде. Правац и циљ овог напада батаљона одредиће штаб Бригаде, као и за остале батаљоне.

3. III босанска муслиманска бригада са једним баталјоном извршиће најјачи притисак са Илинчице у правцу Тузле, према жељезничкој станици и казниони, а дијелом према источном логору, тако да садејствује II крајишкој бригади. Потребно је да се штабови II крајишке и III бос. бригаде претходно споразумију о што тјешњој сарадњи у овој акцији.

Са осталим снагама III бос. бригада чврсто ће затварати правац према Живиницама, и то држањем положаја Илинчица—Црвено Брдо и Ровине (к. 473) и потпуним пресијецањем и затварањем са једним дијелом снага цесте Живинице—Букиње. Нарочито се наглашава да је правац према Живиницама за нас од велике важности у овој ситуацији, јер би непријатељ са те стране могао да нас омете у извршењу нашег задатка, који се по сваку цијену мора извршити. Затварање овога правца има се извршити по сваку цијену.

,! 4. Батаљон Мајевичког НОП одреда одмах се има
- ставити под команду III бос. бригаде (16. мусл.
; бриг.), у циљу извршења задатка, тј. затварање пра-
< вца према Живиницама. Штаб III бос. бригаде од-
редиће задатак овоме батаљону.

2. Напад свих јединица на Тузлу има почети ве-
черас у 20,30 часова једновременно (по старом ју-
гословенском времену)" .. ,¹³

У 20.30 часова изведен је концентричан напад на град. То је било могуће, јер је Илинчица била у рукама нападача, одакле је нападала 16. муслиманска бригада.

Непосредно пред овај напад, њемачка команда се повукла на Градину, коју је намјеровала упорно да брани све до доласка појачања из Добоја.

Борба је вођена читаву ноћ. Шеста бригада је неколико пута на јуриш заузимала артиљеријске и минобацачке положаје око западног логора. Најзад, пред зору, сломљен је отпор из кућа и ровова око логора, а непријатељ се повукао у логорске зграде из којих се и даље бранио. Слична ситуација је била и на одсјеку 2. крајишке бригаде. Око 03.00 часа један батаљон се пробио кроз жичане препреке на Градини и заузео артиљеријске положаје са оруђима. Са хаубицом је одмах отворио ватру на непријатеља у источном логору, али су Нијемци извршили противнапад и повратили топове. Крајишници су, добивши појачање, пред зору повратили и изгубљене положаје и оруђа. Шеснаеста муслиманска бригада је са Илинчице продрла у центар града и овладала жељезничком станицом.

Ујутру је отпор браниоца почео да слаби. Ситуација се брзо мијењала. Домобрани су почели да се предају по групама. Шеста бригада је продрла у западни логор, а батаљони 2. крајишке су овладали Градином, продрли у центар града и спојили се са батаљонима 6. и Муслиманске бригаде.

Појединачни отпори су сломљени. Око 12.00 часова отпор браниоца у Тузли је престао и непријатељ је

¹³ Архив VII к. 981 рег. бр. 51.

капитулирао. Посљедње се одржало упориште Којшино, чија је посада, јачине једног батаљона, покушала да се пробије потоком Тушањ, али је заробљена од 2. батаљона 6. бригаде. Командант 369. артиљеријског пука, са око 100 Нијемаца и нешто усташа, се са камионима и тенковима пробио према Цапардама и Зворнику, а дијелом преко Мајевике у Брчко.

Тако је 2. октобра, око подне, послје 63 часа борби, Тузла била ослобођена. Скоро читав непријатељев гарнизон се предао, или је био заробљен. Улазак наших јединица у град становништво је одушељено поздравило. Још у току борби десетине и десетине радника су узимали пушке, јављали се јединицама и активно борили за ослобођење свога града. И старо и младо је пружало помоћ нашим четама и батаљонима: као водичи, обавјештајци, доносиоци хране итд.

Још се јединице нису средиле, а непријатељ је већ био пред Тузлом. Наиме, он је на сектору 15. мајевичке бригаде (2. октобра) поновио напад на Грачаницу. Послије борбе, које је трајала цијели дан, Грачаница је пала, а непријатељ је овладао положајима источно од града. Тога дана наступао је опрезније и на ширем фронту, како би избјегао ситуацију од прије два дана, када је морао безглаво бјежати у Добој. Упркос снажним противнападима Мајевичке бригаде, ноћу 2/3. октобра, он је задржао своје положаје и 3. октобра зором наставио да напредује према Лукавцу. После шесточасовне борбе, уз јаку подршку авијације, пробио је положаје 15. мајевичке бригаде и одбацио је од цесте. Касно послје подне његови предњи дијелови су упали у Лукавац и изненадили Мајевички одред. Везе између Мајевичке бригаде и одреда, и ових са штабом корпуса, биле су слабо организоване, па се десило да су другови из штаба корпуса и штабова дивизија, послје ослобађања Тузле, упали у ватру њемачке претходнице између Букиње и Лукавца. Том приликом је погинуо Љубиша Урошевић и теже рањен Јово Вукотић, а остали су се сналажљивошћу и стицајем околности спасли. Мајевички одред је у Лукавцу претрпио приличне губитке, али је ипак задржао непријатеља да исте ноћи не продужи из Лукавца према Тузли.

Због свега тога прва брига штаба корпуса, последице ослобођења Тузле, била је: средити јединице и организovati их за одбрану града. У заповијести штаба корпуса за одбрану Тузле је подвучено „да је важност одбране Тузле исто толико значајна као и њено заузимање, због чега се мора бранити под сваку цијену“.

Распоред снага за одбрану извршен је 3. октобра. Како веза између Тузле и 15. мајевичке бригаде због удаљености није била добро организована, штаб корпуса није имао податке да је непријатељ пробио положаје код Грачанице и да је овладао Лукавцем. Шеста бригада је остављена у Тузли као посада, а 2. крајишка и 16. муслиманска су упућене да овладају упориштем Живинице, које се једино одржало у читавом тузланском базену и које је могло, иако до тада неактивно, доћи до изражаја у случају да непријатељ из Добоја продре пред Тузлу. Истог дана, у рејон Тузле је стигла и 16. војвођанска дивизија. Она је била заузета у борбама у Семберији и Посавини, а нарочито против појачања које је непријатељ из Брчког упутио према Тузли. Због тога је закаснила и није учествовала у нападу на град. Уз пут је ослободила Горњу Тузлу, коју су браниле мање домобранско-легионарске снаге, и неколико мањих околних упоришта.

Пошто је 3. октобра пробио одбрану Мајевичког партизанског одреда у Лукавцу, непријатељ је опрезно- пошто је ометан од батаљона 15. мајевичке бригаде, продужио према Тузли. Послије подне је са предњим дијеловима избио пред Букиње.

Тузла је тих дана кипјела од одушевљења. Команда мјеста и новооснована народна власт имале су пуне руке посла. Требало је прикупити, средити и евакуисати плијен, организовати евакуацију заробљеника и наоружати и слати у јединице стотине добровољаца. Поред тога, по граду су се крили разни усташки и њемачки функционери, официри и војници.

Пред мрак је заказан велики збор. Масе народа су се кретале према тргу у центру града. У то вријеме је стигао извјештај да су Нијемци стигли пред Букиње. Шеста бригада, која се налазила у граду, одмах је упућена да заузме положаје: Молухе, Креку, Кужи-

ћи. Патроле упућене у Букиње, из кога је повремено тукла артиљерија, сукобиле су се са непријатељем.

Радило се брзо и хладнокрвно. Одржан је збор и на њему су говорили Хасан Бркић, Цвијетин Мијатовић и Пашага Манџић, који је позвао пролетаријат и омладину да брани свој град. Под паролом „Све за одбрану Тузле!“, радници и омладина су узимали оружје и право са збора одлазили у 6. бригаду попуњавајући њене редове и појачавајући одбрану.

Непријатељ је од Грачанице до Букиња споро напредовао. Иако је одбацио батаљоне 15. мајевичке бригаде и Мајевичког одреда од цесте, они су стално висили на првим косама, пратили и ометали покрет његове колоне.

Тога дана Мајевичка бригада је већ пристигла на простор сјеверно од Јукавца и, заједно са Мајевичким одредом, вршила притисак на непријатеља који се налазио на цести.

Шеснаеста муслиманска и дијелови 2. крајишке бригаде су 3 /4. октобра напали на Живинице. Непријатељева посада је знала да су појачања близу и упорно се бранила. Бригаде, заморене од ранијих борби, нису успјеле да изврше задатак.

Ноћ 3/4. октобра прошла је мирно. Дијелови 2. крајишке бригаде су од Живиница повучени на Хусину да појачају лијево крило 6. бригаде.

У зору 4. октобра, 6. и дијелови 2. крајишке бригаде извршили су напад на Букиње, који је одбијен, па су се бригаде повукле на полазне положаје.

Непријатељ је тога дана извршио четири јача напада на Тузлу, потпомогнут артиљеријом, авијацијом и тенковима. Шеста је нападе одбила и повратила Нијемце у Букиње. У одбијању напада учествовала је и партизанска артиљерија (један дивизион формиран од заплијењених артиљеријских оруђа). Напад тенкова је одбијен ватром противколаца и бензинским боцама. Шеста бригада је имала 4 противколца, заплијењена у Тузли.

Наредне ноћи су Шеста и дијелови 2. крајишке извршиле напад на Букиње, а 16. муслиманске на Живинице. Борбе су вођене цијеле ноћи, али без успјеха,

јер је непријатељ чврсто бранио Букиње, МарковишТб и Живинице, а стално му је пристизало и појачање из Добоја.

Непријатељ је 5. октобра извршио још два напада. По јачини, били су слабији од напада претходних дана, иако су били потпомогнути артиљеријом, авијацијом и тенковима. Батаљони 6. и 2. крајишке бригаде су их одбили и непријатеља вратили у Букиње.

Увече су бригаде поновиле напад на Букиње. Прије напада су поново одржани састанци са командама и штабовима, на којима су претресане слабости у борби. Наглашено је да се послје ноћних успјеха батаљони не смију повлачити уназад, већ да се на достигнутом положајима утврде и бране. Борбе су трајале читаву ноћ. Један батаљон 6. бригаде је заобишао Букиње и пробио се од правца Добоја кроз њемачке положаје, али је противнападом био избачен и враћен. Исте ноћи се посада из Живиница пробила кроз положаје 16. муслиманске бригаде и спојила са непријатељем у Букињу.

Шести октобар. Ујутру су се батаљони 6. бригаде задржали на достигнутом положају, непосредно око Букиња, а батаљони 2. крајишке на Марковишту (к. 370). Четврти батаљон 6. бригаде се није придржавао дате директиве и повукао се нешто уназад. Штаб бригаде је позвао команданта батаљона, замјерио му због повлачења и наредио да се са батаљоном врати пред Букиње. Командант батаљона, вјероватно и љут, сакупио је батаљон, вратио се и извршио са њим јуриш на Букиње. Јуриш су прихватили и остали батаљони, потпомогнути са два батаљона 1. војвођанске бригаде, упали су у Букиње и разбили непријатеља. Истовремено, 15. мајевичка је извршила јак притисак на Лукавац, тако да је непријатељ био приморан да се у нeredу повлачи према Добоју, остављајући око Букиња и на цести до Лукавца моторизацију и комору. Даље гоњење су преузеле јединице 16. војвођанске дивизије, које су гониле непријатеља до Грачанице.

Према свему је изгледало да се непријатељ већ припремао за одступање и да су га 6., 2. крајишка и 15. мајевичка бригада напале баш у вријеме припрема. То

Се мбгло закључИти ПО елабијим наПаДИма које је вр-
шио другог дана борби, 5. октобра, и по извлачењу по-
саде из Живиница. Изгледа да је и он оцијенио да су
његове снаге биле недовољне за поновно заузимање Ту-
зле, тим прије што се у резерви штаба 3. корпуса на-
лазила и 16. војвођанска дивизија.

Значајну улогу у одбрани Тузле одиграла је 6. бри-
гада. Иако је у нападу била изморена и претрпјела
доста велике губитке, још несрећена и непопуњена, она
је издржала тежину дводневних напада од бројнијег
и боље наоружаног непријатеља, кога је у борбама ис-
црпјела до те мјере, да је морао одустати од даљих на-
пада и повући се према Добоју. У одбрани је учество-
вала читава Тузла. Стотине нових бораца попуњавало
је партизанске јединице, и заједничким напорима вој-
ске и народа Тузла је била одбрањена. Ево једне де-
пеше штаба 3. корпуса Врховном штабу:

„... 8.10. У одбрани Тузле нарочито се истакла Шеста.
бригада. Похвалите њу и њеног дивног команданта Мило-
ша Зекића. У току борбе на вратима града радници и
грађани су узимали пушке и ступали у наше јединице.
Истичу се Крекањски радници. Акцијом је руковођено
из града. Радници су штампали мобилизационе летке за
вријеме борбе увјерени, као и сви грађани, да ће наша
војска одбранити Тузлу...”¹⁴

Врховни штаб је похвалио све јединице које су уче-
ствовале у ослобођењу, посебно 6. бригаду за борбе у
одбрани Тузле.

Овом великом побједом ослобођен је читав т-узлан-
ски базен, а непријатељу је нанијет велики војнички
пораз, који је за њега значио и велики економски гу-
битак.

У политичком погледу побједа код Тузле је значи-
ла преокрет у даљем развоју НОП-а у источној Босни.
То је потврдио прилив нових бораца и формирање но-
вих јединица. Шеста бригада је послије ослобођења Ту-
зле нарасла на преко 1200 бораца, наоружана са два
топа, 6 бацача и око 70 пушкомитраљеза; 2 крајишка

¹⁴ Књига депеша штаба 3. корпуса за 1943. и 1944. годину
Врховном штабу НОВ и ПОЈ (Архив VII, к. 408а, бр. 8/1, д. 1/9).

бригада иа 1400; Мајевичка на 800 и 16. муслиманска на 700 борада. Формирана је 27. НОУ дивизија, названа од народа Тузланска, 18. хрватска бригада, 17. мајевичка бригада, 19. бирчанска бригада и Тузлански одред, а нарасли су и остали одреди: Требавски, Посавски, Мајевички, Озренски и Романијски.

Од 16.700 становника, колико је имала предратна Тузла, од 1941. до 1944. године ступило је у НОВ и ПОЈ 5037 бораца. Приградска насеља су у овом периоду дала око 2000 бораца. У НОР-у је погинуло преко 700 бораца.¹⁵ У 6. бригади је било 116 бораца из Тузле, а од њих су погинула 52.¹⁶

Борбе за ослобођење и одбрану Тузле су биле прва замашнија операција наших јединица у источној Босни, како по броју партизанских и непријатељевих снага, тако и по дужини трајања и сложености, и у томе је њихов нарочити значај. Поред тога, у њима се огледао виши степен тактике ратовања. Овим успјехом јединице 3. корпуса су доказале своју способност за остваривање замашнијих оперативних задатака (ослобођење у оно вријеме великог града, као и читавог индустријског базена око њега), што је омогућено низом тактичких успјеха у борбама које су вођене још у току августа и септембра.

Ослобођење Тузле је представљало и велики политички успјех НОП-а у источној Босни. Захваљујући њему, створени су услови да се становништво: Муслимани, Хрвати и Срби, активније придружи подршци НОП-а и масовније укључи у борбене јединице. Формације муслиманске милиције (ДОМДО пуковнија) су овом побједом биле добрим дијелом растурене и деморалисане. Многи њени припадници су се придружили, или укључили, у формације НОВ-а, а многи су се пасивизирали очекујући шта ће донијети блиска будућност. И четнички утјецај је, нарочито на Требави и Посавини, а дијелом и на Озрену и Романији, све више слабио. Ова побједа је донијела велики углед НОВ-у

¹⁵ Војна енциклопедија, том 10 стр. 245, 1967.

¹⁶ Борбени пут 6. пролетерске источно босанске НОУбригаде, Зеница 1977.

М ННМ резултаТи Су одјекнулМ ван граница источне Босне. Створени су услови за даље јачање и формирање нових јединица, снажење НОП-а и Револуције.

У овим борбама је непријатељ претрпио велике губитке. Још у току борби на страну НОП-а је прешло, или се предало, неколико десетина официра и подофицира са домобранским формацијама. Према подацима из депеше 3. корпуса упућене Врховном штабу од 6. октобра 1943., непријатељ је претрпио слиједеће губитке:¹⁷ заробљено је 2136 војника са 30 официра (међу њима 1 генерал и неколико виших официра), од тога 80 Нијемаца, а остало домобрани, усташе, легионари и жандарми. Погинуло је око 500, а рањено око 400 војника. Заплијењено је: 2000 пушака, 30 тешких митраљеза, 110 пушкомитраљеза, 50 ручних митраљеза, 5 тешких бацача, 21 топ (од тога 8 „мерзера“ 150 мм, 2 хаубице 120 мм, 6 хаубица 105 мм, 4 брдска топа и 1 противтенковски топ), 20 вагона пушчане и артиљеријске муниције, 3 радио-станице, око 3500 војничких одијела и око 1500 пари ципела и друге остале ратне опреме. Даље, око 50 вагона животних намирница, преко 300 вагона соли, 2 вагона бензина и око 30 теретних и путничких аутомобила. Заплијењена опрема и намирнице у Лукавцу се још утврђују. Уништен је 1 оклопни воз и 1 тенк. Из градских казамата ослобођено је око 400 затвореника, махом активиста и присталица НОП-а.

Из Тузле се нашим јединицама прикључио и већи број љекара: Лука Шимовић, Симеон Гринер, Војислав Новаковић, Борђе Драгић, Бадер, Милан Голднер, Владо Ајзенштетер, Бела Хохштетер, Александар Шварц, Феликс Кајтнер, Асим Чемерлић, Едо Дајч, Владимир Нојман, Евгеније Шерстнев, апотекар Владоје Грабарих, студент фармације Поргес и инг. Драгутин Колбах. Сви су распоређени у јединице 16. 17. и 27., а каније 36. и 38. дивизије. Они су снажно ојачали санитарет 3. корпуса, а посебно покретне хируршке екипе дивизија¹⁸.

¹⁷ Књига депеша штаба 3. корпуса упућених 1943./1944. год. Врховном штабу НОВ и ПОЈ (Архив VII, к. 408-а, бр. 8/1/ д.¹⁸ 1/7).

¹⁸ Источна Босна у НОБ књ. 2 стр. 161.

Неколико десетина домобрана приступило је у јединице НОВ и ПОЈ. Остали су спроведени према ризици Босни и пуштени својим кућама. Домобрански официри, активни и резервни, њих 74, издали су проглас у коме су позвали домобране да прекину служити Нијемцима и да приступе у редове НОВ.

Сопствени губици свих јединица (16. и 17. дивизије, 2. крајишке и одреда) које су учествовале у овим осмодневним борбама били су око 150 погинулих и око 400 рањених. Шеста бригада је у овим борбама имала око 167 избачених из строја, а од тога око 50 погинулих.

Наводимо имена погинулих другова и другарица из 6. бригаде: Борђе Аћимовић из Руме, Алија Аличић из Тузле, Саво Бабић из Босанског Шамца, Саво Даниловић из Модриче, Богољуб Дејановић из Тузле, Стеван Деспотовић из Смолуће (Лукавац), Јаков Драгић из Оцака, Божидар Дукић из Шековића, Даринка Цинкић Петковић из Власенице, Симо Борђић из Сребреника, Мустафа Ефендић из Бијељине, Остоја Ерић из Шековића, Мирко Горановић из Оцака, Јован Илишковић из Босанског Шамца, Вукосава Јанковић из Модриче, Сока Јовичевић из Модриче, Саво Кикић, Трифко Кикић и Бошко Којић сви из Шековића, Радован Косорић из Хан Пијеска, Цемо Крашић из Тузле, Михајло Кузмановић из Босанског Брода, Стево Марковић, Ристо Мекић, Вићо Мењић, Властимир Мићић, сви из Шековића, Цвијетин Милаковић из Сребреника, Војин Митровић из Лукавца, Осман Омербашић из Бос. Шамца, Војко Перендић из Шековића, Милан Пововић из Модриче, Нада Поповић из Босанског Шамца, Анто Рамош из Тузле, Реља Рељић из Шековића, Милутин Симић из Власенице, Мујо Смајић из Лопара, Салих Смајовић из Тузле, Јован Станић из Оцака, Јово Станковић из Модриче, Мухидин Шахинпашић из Рогатице, Јусуф Шерифовић из Брчког, Велимир Тодоровић из Лукавца, Јован Тривковић из Шековића, Хајрудин Турнаџић из Брчког, Никола Васић из Шековића, Свето Ву-

Кмировић из Модриче, Властимир Живковић из Мале Црнуће — СРС.¹⁹

Сви рањеници су прихваћени, хируршки обрађени и смјештени у дивизијску болницу и, даље, у корпусну болницу у Трнови и Тавни. За вријеме борби болница 17. дивизије се налазила у Сребренику, а мобилна хируршка екипа у селу Чанићи; болница 16. дивизије са хируршком екипом у селу Мачковац (ЈТопаре). Тријажне станице су биле у Дубрави и Симин Хану. Захваљујући добро организованом санитетском обезбјеђењу сви рањеници су збринуте, а тешки, било их је скоро 100, су хируршки обрађени, па су уз његу брзо пребољели ране.

У нападу на Тузлу, нарочито у одбрани, Шеста је по борбености, пожртвованости, храбрости и упорности својих бораца и по умјешности у руковођењу својих команди и штабова показала да је стала у ред најбољих бригада у источној Босни. Традиција бригаде, и искуство њеног старјешинског кадра, који се калио у тешким временима 1942. године и који је у крвавим борбама пете офанзиве стекао велико искуство против бројно и технички надмоћнијег непријатеља — допринијели су да се велики број новог људства добро прихвати и уврсти у војничку цјелину и оспособи за извршавање најтежих задатака. Главна препрека за бригаду у нападу на Тузлу, боље рећи предност за непријатеља, била је јака артиљерија која је била стуб његове одбране, јер је више од пола губитака бригада претрпјела од ње. Али без обзира на то, борци су са пушкама и ручним бомбама јуришали на топове, заузимали их и окретали против непријатеља, стварајући на тај начин ватрену премоћ потребну за ослобођење овако великог града.

Неколико ријечи и о недостацима који су се испољили приликом извођења операције.

¹⁹ Подаци узети из књиге: Борбени пут 6. пролетерске. У књизи је наведено још десетак имена погинулих у љето и јесен 1943., без назначеног датума погибије. То су већином борци из Срема, који су били у 6. бригади. Претпостављамо да је неколико њих погинуло око Тузле.

Прво, велике тешкоће је причињавала неодговарајуће организована веза. Радио веза је успостављена између штаба корпуса и штабова дивизија, и, на први поглед, могла је бити ефикасна. Међутим, Нијемци су већ у то вријеме успјевали да дешифрију радио саобраћај, јер су открили систем шифре. Значи, радио саобраћај је био несигуран.

Веза која је одржавана између осталих штабова: дивизија, бригада, одреда и ниже, посредством курира, била је доста спора и није одговарала динамици борбе, а ни великим растојањима на којима су дествовале бригаде. На примјер: 15. мајевичка се налазила око Грачанице, удаљена око 30 км и више од штаба корпуса, па је куриру требао читав дан хода итд. Због тога је веза бригаде са штабом корпуса успостављена тек петог дана, а веза бригаде и Мајевичког одреда, тек када су Нијемци одред изненадили у Лукавцу итд. Пуковска група „Фишер“ се пробила пред ослобођену Тузлу предвече 3. октобра и изненадила све, од штабова до бораца и грађана. Само захваљујући чудесној партизанској иницијативи, и смирености штабова, осујећено је изненађење које је приредио непријатељ и борбена иницијатива је задржана у рукама јединица НОВ и ПОЈ.

Даље, због слабе везе бригада 16. дивизије није стигла да учествује у нападу на Илинчицу. То је био један од кључних положаја за браниоца, и зато је требало још прве ноћи 16. Муслиманску бригаду оријентисати за напад на Илинчицу, што је урађено тек дан касније, када се бранилац организовао и очекивао да му стигне помоћ из Добоја.

Друго, повлачење јединица из заузетих дијелова града може се, такођер, оцијенити као недостатак. Било би корисније да су се забарикадирале у тврдим објектима и сачекале наредни напад осталих снага. Ова грешка је исправљена већ у поновљеном нападу, а ово искуство успјешно примијењено двадесетак дана касније приликом ослобођења Вареша.

Треће, фортификацијско уређење заузетих положаја за предах и припрему за нове нападе, показало се, такође, slabим. Истина, тешко је у то вријеме парти-

занске јединице — борце било убиједити да треба користити земљиште, укопавати се итд. Због тога је група „Фишер“ после тродневних борби могла одбацивати батаљоне 15. мајевичке бригаде од цесте и продријети према ЈТукавцу, гдје је изненадила Мајевички одред.

Но, без обзира на ове слабости, треба рећи да је штаб корпуса веома добро испланирао ову операцију, која се одвијала између Добоја, Тузле и Брчког на удаљењу од око 100 км, и успјешно је привео побједи. И штаб 17. дивизије је, иако није располагао свим планираним јединицама, својом упорношћу и организованошћу извршио постављени задатак, и тако приморао скоро двоструко јачег противника на капитулацију. Штабови јединица су се у то вријеме показали дораслим у руковођењу и командовању, без обзира на доста мањкаву материјално-техничку опремљеност.

У досадашњем излагању смо обратили пажњу на борбена дејства јединица. Сматрамо потребним да кажемо нешто више о улози и напорима револуционарног и родољубивог становништва овог радничког града, као и о раду партијске, скојевске и осталих антифашистичких организација.

Тузла је била, пред рат и уочи устанка 1941. године центар у коме је дјеловала јака партијска и скојевска организација. Пред устанак је велики број чланова КПЈ и СКОЈ-а као и други напредни људи, изашао на Мајевицу, Озрен и у Бирач, гдје је учествовао у организовању устанка. Велики број није дочекао ослобођење свога града — погинуо је у устаничким борбама. Партијска организација, подржавана од становника, одржала се у току тешких дана 1942. и 1943. године. У Тузли је пред напад радио Мјесни комитет КПЈ и СКОЈ-а. Чланови партије и скојевци пружили су велику помоћ нашим штабовима у току напада и одбране, а касније су се укључили у рад на организовању живота у ослобођеном граду. Велики број грађана, нарочито рудара, радника и омладине, било је на страни НОП-а. Уочи напада Мјесни комитет је послао штабу корпуса податке о снагама које су браниле Тузлу и њиховом распореду. На основу ових података сачињен је и план напада.

Већ првог дана, 3. октобра, у ослобођени град су стигли другови из Покрајинског и Обласног комитета КПЈ и штаба 3. корпуса. Одмах се приступило сређивању прилика у граду и формирана је команда мјеста.

Најважнији задатак је био мобилизација људства и евакуација великог ратног плијена. Одлучено је да се већ 3. октобра, по паду мрака, одржи велики народни збор пред Градском вијећницом. Тога дана послје подне одржан је збор рудара, радника и омладине у Креки. Послије овог збора сви присутни су уз пјесму у колонама кренули према центру града. Пред Градском вијећницом окупљеном народу су говорили Хасан Бркић, Цвијетин Мијатовић и Пашага Манџић.

Народу је саопштено да су Нијемци стигли пред Букиње и сви који су били способни да узму оружје позвани су да се прикључе јединицама и учествују у одбрани свога града. Док су одјекивале експлозије граната и митраљески рафали, велики број радника и омладине је кренуо према Креки да помогне 6. Крајишкој и Муслиманској бригади, које су браниле прилазе граду. Те ноћи, 3 /4. октобра, отпочела је борба за одбрану Тузле и трајала је све до 7. октобра.

Даље, већ 3. октобра послје подне одржан је састанак са угледним тузланским Хрватима, присталицама Хрватске сељачке странке: Александром Преком, Јуром Бегићем, Антом Капењашевићем, Богомиром Брајковићем, Ивом Сунарићем, Луком Шимовићем и Ивицом Мартиновићем. Поменути представници ХСС су искрено изјавили да желе да приступе НОП-у и да помогну да хрватско становништво приступи у јединице НОВ. Осмог октобра одржан је састанак са групом угледних тузланских Срба: Симом Ераковићем, Радом и Љубомиром Пелешом, Пером Стокаковићем, свештеником Димитријем Јанковићем и Борћом Васковићем, директором гимназије. И они су прихватили програм НОП-а и одлучили да издају проглас, у којем су осудили издају четника и позвали Србе да активно помажу и учествују у НОП-у. И многи угледни Муслимани: муфтија Мухамед Курт, Мурат-бег Заимовић, Хамдија Чемерлић, Сулејман Филиповић и

други, ставили су се на расположење НОП-у и учествовали су у политичким акцијама.

И агитпроп Обласног комитета је стигао у Тузлу и развио широк пропагандни рад. Већ 3. октобра почела је да ради штампарија, припремао се трећи број листа „Ослобођење“, органа НОП-а за БиХ. Прије тога лист се штампао у Трнови (Бијељина). Припремао се и нови лист — „Фронт слободе“, орган антифашистичког фронта за Босну (први број је изашао 7. новембра) и лист: „Наша борба“, орган УСАОЈ источне Босне. Штампано је и мноштво прогласа, летака и брошура.

Поред Команде мјеста, бригу око сређивања прилика у граду преузео је Градски НОО, који је образован првих дана после ослобођења и имао 25 одборника. Градски одбор је предузео мјере за снабдијевање становништва. Из Семберије су дотуране потребне количине хране у замјену за со, које је у Тузли било заплијењено око 300 вагона. Обновљени су — тј. прорадили су неки индустријски објекти и рудници: солана, рудник угља, електрична централа и низ других мањих погона, радионица и слично, за потребе становништва и војске.

Расписан је народни зајам за 32 милиона куна.

Формиран је и Окружни НОО за тузлански округ, а 23. октобра и иницијативни обласни НОО за источну Босну. За секретара обласног комитета КПЈ именован је Цвијетин Мијатовић Мајо, а Хасан Бркић је постављен за политичког комесара 27. дивизије. После одласка Покрајинског комитета у Босанску крајину, Обласни комитет је преузео све политичко-партијске послове у источној Босни.

Тако је Тузла од 2. октобра до 11. новембра 1943. била политички, партијски, административни и културни центар за цијелу ослобођену територију у источној Босни. Штаб 3. корпуса и Покрајински комитет КПЈ се премјестио у Власеницу а у Тузли је остао Обласни комитет КПЈ, иницијативни НОО за источну Босну, Окружни комитет КПЈ за Тузлу, команде тузланског подручја и команда мјеста и народноослободилачки одбори за Тузлански округ и град Тузлу.

6) ОСЛОБОБЕЊЕ ВАРЕША

Послије ослобођења и одбраије Тузле, 6. бригада је у саставу 17. дивизије наставила да гони остатке њемачких и усташко-домобранских снага и четника сјеверним падинама Озрена и долином ријеке Спрече у правцу Добоја. Батаљони бригаде су избили широким фронтом до ријеке Босне између Добоја и Маглаја, а батаљони 15. мајевичке и 16. муслиманске између Маглаја и Завидовића.

Са бригадом је наступао и Озренски НОП одред. На Липовој коси је разбијен четнички батаљон, а у рејону села Конопљиште и Гостиљ главнина Озренског четничког одреда, чији су се дијелови повукли под окриље окупатора у Добој и Маглај. До тада компактан, четнички одред је почео да се осипа, а Озренски партизански одред је за неколико дана нарастао на преко 150 бораца. Бригада је са Озренским одредом спалила зграде жељезничке станица Трбук и Шеварлије (између Добоја и Маглаја) и темељито порушила жељезничку пругу. У долини Спрече је запаљена жељезничка станица Залужани и порушена пруга између Залужана и Карановца. У овим борбама је убијено око 60 Нијемаца и усташа, заробљен је 51 домобран, а око 70 четника се предало.²⁰

На Романији (Гласинац, Рогатица, Вишеград) се тих дана ситуација промијенила. Четници су са неколико бригада из западне Србије, у сарадњи са бригадама Романијског и Дринског четничког корпуса, упали у Вишеград и Рогатицу и овладали већим дијелом територије вишеградског и рогатичког краја. Штаб 3. корпуса је одмах упутио 27. дивизију из Тузле према Гласинцу, а 17. дивизија је добила задатак да напусти Озрен, крене према Варешу и ликвидира посаду у граду, а последије тога да хитно крене на Романију.²¹

²⁰ Зборник IV књ. 9 док. бр. 99.

²¹ Врховни штаб 16. октобра 1943. наређује штабу 3. корпуса: „Извршити чим прије напад на Вареш. Спремали напад на Травник, али је дошло појачање из Зенице и Добоја. Зеницу смо порушили“. (Зборник II, књ. 10, док. бр. 185).

Бригада је 19. октобра у два подужа марша стигла са Озрена пред Вареш заједно са 15. мајевичком и 16. муслиманском бригадом, и из хода су организовале напад на гарнизон у овом градићу.

За окупатора је Вареш, рударско индустријски центар, (рудници гвожђа и високе пећи) био нарочито важан због производње за потребе Вермахта. Зими 1941/42. (новембар и децембар 1942.) батаљони одреда Звијезда и Романијског одреда су напали посаду у граду, али без успјеха.

Сам градић и жељезара леже у долини рјечице Ставње. Од првих кућа дижу се окомито гребени планине, који са три стране обухватају мјесто, а само са јужне — клисуром — воде цеста и жељезничка пруга према Брези и Подлуговима. Како земљиште пружа врло погодне услове за организовање јаке одбране, претпостављало се да ће борбе око Вареша бити тешке.

Непосредно пред напад, 19. октобра, у Вареш је стигла домобранска 6. горска пуковнија (са 2. и 3. бојном), па је тамошња посада знатно појачана. Поред ње, у Варешу се налазио батаљон „бојне бранитеља Кладња“, који је тих дана пред јединицама 27. дивизије побјегао из Кладња у Вареш, а затим нешто Нијемаца, усташа и гестаповаца, укупно око 1200—1300 људи.

На град је нападала 15. мајевичка бригада, правцем село Погари—Вис (к. 1286) — Врањиковић—Вареш и правцем Забрежје—Вареш, а на жељезару 6. бригада, правцем Алино Корито—Крст—Вареш и Пржићи — жељезара. У току напада је цијела 6. бригада преоријентисана на жељезару, док је 16. муслиманска имала задатак осигурања према Брези и Округлици и да поруши цесту и пругу Вареш—Бреза. Дивизијска батерија је требало да потпомаже напад са Алиног Корита, али је због тешко проходног земљишта закаснила и стигла сјутрадан, када је Вареш већ био ослобођен.

Напад је почео 19. октобра у 21.00 час. На прилазима граду, на положајима Пржићи, Диклићи и Погари, непријатељ је пружио доста јак отпор, нарочито кладанске усташе, које су браниле Погаре. Партизански батаљони су оставили мање снаге према овим положајима, а са главнином су се провукли и упали у

сам град. На тај начин су изоловали браниоца на положајима који су бранили прилазе. Домобрани на Пржићима и Диклићима су се после краће борбе предали, акладањске усташе су остале упорне преко цијеле ноћи, и тек су сјутрадан ујутро, када је пала жељезара, побјегле према Кладњу. Град је ослобођен прије поноћи, а борбе за саму жељезару водиле су се до слиједећег дана ујутру. Најјачи отпор непријатељ је пружио у јако грађеним објектима фабрике, у којима се бранио преко цијеле ноћи и очекивао најављену помоћ из Сарајева. Батаљони Шесте, потпомогнути батаљонима Мајевичке бригаде, упали су у зграде жељезаре и запалили их. Непријатељ се дијелом снага пробио према Брези, а остатак је био заробљен. Дијелови који су се пробали тражили су спаса по околним тешко приступачним шумама, али су их заробљавале јединице 16. муслиманске бригаде.

У току борби су из Сарајева стигла појачања са околним возом, али је 16. муслиманска све нападе одбила и обезбиједила ослобођење града.

Шеста горска пуковнија је овим борбама била потпуно разбијена. Заробљено је 484 војника, а касније још 70. Заплијењене су: 593 пушке, 37 разних аутоматских оруђа, 3 бацача, 4 противтенковска топа, око пола милиона метака и доста остале опреме, хране и др. Губици јединица 17. дивизије су били врло мали: 5 мртвих, 20 рањених и 1 нестали борац.²²

Непријатељ је признавао свој потпуни пораз у Варешу. У бојној релацији 3. Зборног подручја, из мјесеца октобра 1943., стоји:

„21. листопада: јаке партизанске снаге, по доласку 6. гор. пуковније у Вареш, исту нападају са свих страна и разбијају. Вареш пао у руке партизана. 6. гор. пуковнија у потпуном расулу. Након пада Вареша, 369. дивизија заповједа да се разбијени дијелови 6. гор. пуковније прикупе у Хацићима под заповједништвом бојника Спајића Богдана. Губици у Варешу како наши тако и непријатељски нису могли бити још ни до данас точно установљени.

²² Зборник XII, књ. 3, док. бр. 156.

Због пада Вареша узет је на одговорност заповједник
б. г. п. потпуковник Шрам и стављен под ратни суд"²³.

Послије губитка Тузле, прелазак Вареша у руке партизана је био највећи губитак за окупатора. Високе пећи су биле уништене, а рудници онеспособљени, тако да је окупатор био лишен овог врло важног рудника и топионице жељеза.

Индустријски објекти нису обновљени за производњу све до коначног ослобођења града.²⁴

²³ Зборник IV књ. 18, док. бр. 214 и VII, књ. 54, рег. бр. 13/1 и 15—49.

²⁴ Извјештај војно-привредног официра у Загребу од 15. новембра 1943. Говори о експлоатацији природних и привредних потенцијала са територије Босне и Херцеговине за потребе Вермахта у том периоду. Ту између осталог стоји: „... Руднике угља у Креки, и Букињу, солану у Креки, фабрику шпиритуса, квасца и глицерина у Креки и фабрику соде у Лукавцу поново су посјеле њемачке јединице средином новембра. У току су испитивања о стварном обиму разарања.

Рудници угља у Зеници и Какњу раде ограниченим капацитетом због несташнице струје, челичана и ваљаоница у Зеници не ради... Израда граната се наставља у ограниченом обиму из залиха челика. Почетак поновне производње зависи од поправке топионице Вареш коју су 21. 10 разорили устаници као и од поправке великог турбо генератора. Још нема извјештаја о стварном обиму разарања у Варешу. Поправка турбо генератора трајаће 2—3 мјесеца...” (Зборник XII књ. 3, док. бр. 165,

Рудник жељеза Вареш и жељезара били су од велике важности за војну индустрију Вермахта, због тога што се руда на лицу мјеста могла прерађивати. Ископ руде у Варешу био је од новембра 1942. до октобра 1943. године мјесечно између 11—15000 тона. Капацитет прераде жељезне руде у жељезари Вареш износио је 6500 до 9000 т мјесечно. Све ово је прекинуто ослобођењем Вареша и рушењем високе пећи и рудничких постројења.

Активност јединица НОВЈ је утицала да је производња угља у свим рудницима у источној Босни опала, или била прекинута. Тако је у току лета и јесени 1943. године потпуно или дјелимично, обустављена производња угља у рудницима: Какањ, Бурћевик, Бановићи, Угљевик и Тузла, а смањена у Брези и Зеници. У октобру 1943. од плана експлоатације угља — (210.000 т мјесечно) производња је опала за 68 одсто. Под контролом Вермахта је остало само 15 одсто капацитета.

Поред тога у лето и јесен 1943. обустављена је експлоатација шума на шумским подручјима: Криваје, Гостовића и Иванчића, а умањена на подручјима: Пале, Мокро и Сарајево.

Вареш је топло дочекао своје ослободиоце. Преко 100 добровољаца је попунило бригаде. У граду је остала 16. муслиманска бригада, а друге двије су са штабом дивизије сјутрадан кренуле на Романију.

Штаб бригаде и штабови батаљона су попуњени новим кадром, јер је неколико старих руководиоца отишло на друге дужности. Штаб бригаде су сада сачињавали: командант Милош Зекић, полутички комесар Дане Олбина, замјеник команданта Саво Трикић, замјеник политичког комесара Милојица Пантелић, интендант Душан Вуковић, обавјештајни официр Немања Тешкић и референт санитета др Ладислав Ледерер Лаци. Штаб Првог батаљона: Чедо Букић и Спасо Мићић; Други: Никола Звицер и Лазо Радивојевић, Трећи: Вељко Турк и Ристо Самарцић и Четврти: Никола Челар и Неђо Богичевић.

Бригада је бројала око 1200 бораца. Сваки батаљон је био наоружан са 1 — 2 минобацача 81 мм, 16 — 18 пушкомитраљеза, а остало наоружање чиниле су пушке и бомбе. Бригадни противтенковски вод је имао 2 противтенковска топа.

Тих дана је војно-политичко руководство источне Босне одредило групу другова из 6. бригаде са задатком да крене преко Височко-војничког одреда у зенички крај и покуша да формира нови Зенички партизански одред. Одабрани су другови који су раније били у Зеничком одреду: Лука Недић, Миливој Пиљуга, Мишо Ковачевић, Деса Тадић, Жарко Пајкић, Перо Тодоровић и други. Требало је да се група повеже са присталицама НОП-а за које се претпостављало да су се одржали. На терену око Вареша били су остављени: Војо Љујић и Нијаз Диздаревић, да на терену Вареша и Зенице активирају партијске пунктове, да се повежу са партијском организацијом у Зеници и да даље усмјеравају рад поменуте групе. Међутим, четничко руководство је у зеничком крају успјело да, у сара-

Саобраћај је, такођер, био парализан. Тако је приведена активност за потребе Вермахта на читавој територији источне Босне била озбиљно поремећена, а експлоатација природних богатстава скоро онемогућена.

дњи са Нијемцима и усташама, успостави своју власт, терором заплаши становништво и активистима, који су остали на терену, онемогући рад. Већина другова који се нису успјели склонити убијено је. Тако ова група није успјела да се пробије у зенички крај и вратила се у састав бригаде крајем 1943. године.

ц) БРИГАДА НА РОМАНИЈИ

За вријеме борби за ослобођење Вареша, на Романији (Гласинац, рогатички и вишеградски крај) 27. и 5. дивизија су разбиле четничке снаге „трећег устанка“.

Источна Босна је за сво вријеме НОБ-а била подручје око кога су се сукобљавали интереси Нијемаца, Италијана (до септембра 1943. године), усташа и четника. Зато сматрамо да је потребно да читаоца упознамо о „трећем четничком устанку“.

У лето 1943. године Нијемци су тражили начин да уједине српске националистичке снаге (Недић, Љотић, Михаиловић и др.) ради ефикасније борбе против НОП-а. Покренули су идеју о стварању федерације Србије и Црне Горе и укључивању, у ову, источне Босне и источне Херцеговине. Дража Михаиловић је пратио ове, и друге, планове преко својих људи у Београду. Планирао је да доведе краља Петра у земљу и стави га на чело четничког покрета. Нијемци су се благонаклоно односили према оваквој комбинацији и чак су били спремни да на одређени начин гарантују безбједност краљу. Свако је имао свој рачун. Нијемци да извуку краља из енглеских руку, а Михаиловић да преко краља обједини све националистичке снаге у борби против НОП-а, како би спремно дочекао савезничко искрцавање. И Енглези су имали своје планове са краљем, па су у односу на ове планове били резервисани. Вршили су притисак преко избјегличке владе у Лондону на Дражу Михаиловића и тражили да четници најзад пређу на вршење диверзија и на војне акције против Нијемаца. Притисак је појачан доласком енглеске мисије у штаб четничке команде. На челу енглеске мисије је био генерал Амстронг.

Михаиловић је послис разних смицалица најзад прихватио овај захтјев. Организовао је четничке снаге из западне Србије, уз помоћ Дринског и Романијског четничког кориуса, и кренуо у офанзиву на источну Босну (трећи четнички устанак). Циљ офанзиве је био: разбити нарасле јединице НОВ-а, успут се обрачунати са усташама, легијом и домобранима, али не и са њемачким јединицама. Тиме је требало овладати територијом источне Босне и источне Херцеговине и тако ојачати четничке снаге, које би, у случају искрцавања на Јадранску обалу, садејствовале са савезничким јединицама. Ако би се овакав план остварио, требало је довести краља Петра и ставити на чело „Југословенске војске у отаџбини“. Такав план је одговарао и Енглезима, а подржавали су га и Нијемци, јер су се у љето и јесен налазили у дефанзиви пред јединицама НОВЈ, које су ослободиле велике територије источне Босне, Санџака и Херцеговине, као и у другим крајевима земље.²⁵

²⁵ Њемачко-четничка сарадња је послије битке на Неретви била привремено поремећена. Већ у љето 1943., послије пете офанзиве, долази до нових преговора у којима су са њемачке стране учествовали: команда за Југоисток и опуномоћеник њемачког министарства спољних послова Херман Нојбахер. Преговори су обављени успјешно. То се види из објашњења команданта за Југоисток фелдмаршала Вајкса од 21. новембра 1943. године. (Зборник XII књ. 3 док. бр. 166). Цитирамо изводно ово објашњење:

„1. Као резултате преговора које дуже вријеме воде у најужој сарадњи опуномоћеник министра спољних послова и командант Југоистока са вођама четничких одреда, склопљен је споразум који предвиђа оружану примирје, ограничено на одређени простор и повремено заједничко вођење борбе против комунизма.

2. Предуслов за овај споразум био је, а остаће у случају склапања нових споразума, да четнички одреди:

— а) прекину са борбеним и саботажним дејствима против њемачког Вермахта...

б) приликом учествовања у заједничким борбама против комуниста буду потчињени њемачком командовању,

ц) прекину све везе са силама које се налазе у рату са Њемачком, и изруче штабове за везу тих сила који се налазе код њих, и

О плановима да краљ Петар из Каира дође авионбм у Југославију пише у својим мемоарима и Ц. Ј. Сулцбергер: „Седам континента и 40 година — мемоари“. Изд. Глобус Згб. 1980. год. стр. 50.

Тако је Дража Михаиловић крајем септембра наредио општу мобилизацију у западној Србији и југоисточном дијелу источне Босне (средње и горње Подриње и Романија). У четири корпуса мобилисано је око 15 000—18 000 четника. Офанзива је добила назив „трећи четнички устанак“. Акцијом је руководио Захарије Остојић, а командант снага које су кренуле из западне Србије био је Драгослав Рачић.

Напад четника је извршен на Вишеград. Почео је 5. октобра 1943., у току наших борби за одбрану Тузле. На мјесто је нападао око 3000 четника. Домобрани, милиција и усташе су пружили жесток отпор. Четници нису нападали на Нијемце (двје чете), који су се налазили у фабрици оружја Вистад. Пропуштени су, па су се без борбе повукли према Рогатици и Сарајеву. Остале снаге су напустиле Вишеград и под борбом се повлачиле према Рогатици. Приликом повлачења вођене су *оштре* борбе са четницима Дринског и Романијског корпуса. Са војском се повлачило и муслиманско становништво.

Четници су после уласка у Вишеград извршили масован покољ муслиманског становништва које није успјело да се склони. У пусто мјесто, пуно лешева, побједоносно је ушао Дража Михаиловић — са својим штабом и енглеском и америчком мисијом. Наишли су на стравичан приказ. Побито је око 1000 становника, највише око моста на ријеци Дрини.

Четници су продужили према Рогатици. Успут су убијали, жарили и палили. Настао је бијег становништва према Сокоцу и Сарајеву. У том правцу се повукао и усташко-домобрански гарнизон у Рогатици, заједно са Нијемцима. Рогатица је евакуисана па су 14. октобра четници ушли у празно мјесто, које су претворили у згариште. Запалили су око 900 кућа и остало

д) учествују у заједничкој проаганди против комунизма. Пропаганду против четничког покрета треба обуставити..."

је само десетак незапаљених. Муслимански живаљ и партизанске породице, који нису могли да побјегну или да се склоне, поубијани су. Послије тога су четничке колоне кренуле према Соколцу и Палама, с намјером да се шире према Власеници и на југ, у правцу Фоче и Калиновика.

У септембру и октобру су и усташе из гарнизона Соколац (два батаљона са штабом бригаде) вршиле масован терор над српским становништвом на Гласинцу, пљачкали, убијали и палили домове. Побили су око 600 људи, жена и дјеце. Партизанске породице које су побјегле испред усташа, нашле су се под ударом четника. Већина села је опустјела на Гласинцу и у Рогатичком и вишеградском крају.

На Романији се у то вријеме налазио Романијски НОПО, јачине око 180 бораца, и низ партијских и других пунктова, који су колико-толико штитили народ од четничких и усташких покоља и пљачке.

Послије ослобођења Тузле, штаб 3. корпуса је одмах реаговао на вијести које су стигле на Романији о доласку четничких снага. На Гласинац је упућена 27. НОУ дивизија, а 17. НОУ дивизија је послје ослобођења Вареша, такође оријентисана на Романију.

Друга крајишка бригада са Романијским ПО је 21 /22. октобра разбила јаку четничку групацију на Гласинцу, код села Сијерци, и истовремено напала на раззуларене четнике у Рогатици и ослободила ово мјесто. У овим борбама је разбијена главнина четничког корпуса. Четнике је ухватила паника, па су безглаво бјежали преко Дрине у Недићеву Србију, а Рачић са мањом групом преко Горажда у Санцак. Истовремено је 17. мајевичка бригада, са четом Романијског одреда, успјела да разбије другу четничку групу, такође у близини села Сијерци. Седамнаеста бригада је послје тога упућена према Вишеграду, у који је ушла без отпора, јер су четници побјегли пред бригадама 5. крајишке дивизије, које су и ослободиле ово мјесто.²⁶

²⁶ Послије капитулације Италије Врховни штаб је упутио 5. крајишку дивизију у Санцак. Дивизија је стигла на простор Фоче 20. октобра, одакле је упућена према Горажду и Вишеграду.

Тако је неславно Завршен „трећи четнички устанак“, од кога су имали користи само Нијемци и усташе. Велики број становника из ових крајева побјегао је у Сарајево, гдје је присилно регрутован и уврштен у разне СС јединице. На територији Гласинца, рогатичког и вишеградског краја остала су згаришта и скоро 2000 настрадалих недужних становника. Краљ Петар је и даље остао у Каиру²⁷.

Седмнаеста дивизија је са 6. и 15. бригадом већ 22. октобра напустила Вареш. Шеста бригада је, 23. октобра законачила у Округлици, а сјутрадан је стигла у Калаузовиће. Успут је прогонила четничке групе и штабове. Ту је сачињен план напада на Црвене стијене и на посаде уз цесту Мокро—Соколац. Напад је извршен 26/27. октобра. Шеста је заузела Црвене стијене, Градац (к. 1402) и Орлове стијене (к. 1507), а 15. мајевичка је ушла у Мокро и гонећи непријатеља стигла пред Сумбуловац и Глог (положаји непосредне одбране Сарајева са сјевера). Тако је усташка посада у Соколцу била опкољена.

Нијемци и усташе из Сарајева и Пала су прикупљали нове снаге и покушавали да поново заузму Црвене стијене и да се споје са опкољеним гарнизonom у Соколцу. Три дана су трајали бијесни напади, које су батаљони Шесте и Мајевичке бригаде одбијали, одбацујући непријатеља натраг према Сумбуловцу и Палама. Непријатељ је успијевао да продре у подножје Црвених стијена, али је ту у два маха доживио праву катастрофу. Батаљони 6. бригаде, који су држали Црвене стијене и Орлове стијене, добро организованом ватром су зауставили нападе, а Мајевичка бригада, која се налазила у КаДином Селу, одбацивала је непријатеља јуришима у бок назад на полазне положаје. Најзад, Нијемци су одустали од даљих напада и наредили усташкој посади у Соколцу да се сама пробија преко Црвених стијена за Мокро, и даље према Сарајеву.

Због неуказивања на могућност пробоја од стране штаба дивизије, а донекле и због небудности 6. бри-

²⁷ Саво Пређа — Трећи четнички устанак, Источна Босна у НОБ књ. 2 стр. 302—315.

гаде, 1. усташка бригада (два батаљона) са бојником Сударом, изнатом по злочинима које је починио над народима источне Босне, успјела је да се пробије, иако су постојали сви услови за њено уништење.

Опкољена усташка посада у Соколцу се четири дана одупирала нападима јединица 27. дивизије, коју је потпомагала артиљерија 17. дивизије. Како су Црвене стијене биле у рукама партизана, вјеровало се у сигурно уништење опкољеног гарнизона. За 30. октобар увече био је организован снажан напад ради ликвидације гарнизона. Било је предвиђено да у нападу, поред бригаде 27. дивизије, учествују и два батаљона 6. бригаде, а друга два су држала на Романији, Црвене стијене и Орлове стијене. Петнаеста мајевичка је држала Костреш, Кадино Село и Мокро. У вријеме када су батаљони Шесте подилазили Соколцу, усташки гарнизон, јачине око 1000 људи са четири тенка и нешто моторизације, пробио је обруч око мјеста и цестом кренуо према Црвеним стијенама, осигуравши главну колону са двије побочнице. Батаљони Шесте на Романији и Црвеним стијенама били су небудни, нису очекивали пробој, па чак ни цесту између Соколца и Црвених стијена нису порушили. Тако је непријатељ ударио право на позадинске дијелове и успио главнином снага да се пробије у Мокро. Батаљони 6. бригаде су се ипак брзо снашли — пружили су отпор и разбили усташке побочнице које су се кретале ван цесте. Приликом спуштања у Мокро, батаљони Мајевичке бригаде су напали на зачеље колоне и побили десетак усташа. Тако су усташе, док су се партизани снашли и средили, биле већ ван опасности.

У овим борбама је избачено из строја преко 100 усташа, од којих је убијено око 50, а сјутрадан су још поједини хватани и заробљавани по густим романијским шумама. Заплијењена је комора и неколико стотина грла крупне и ситне стоке — усташка пљачка из гласиначких села. Стока је враћена сељацима.

Тих дана ослобођено је читаво подручје Романије, затим Вишеград, Рогатица, Горажде, Фоча и Калиновик. Сарајево је било опкољено са три стране. Половином новембра је 27. дивизија ослободила Трново и

Са дијеловима избила пред Касиндол. У Фочи се прб-
дало 187 италијана са 24 официра и 1 пуковником, који
су били са четницима²⁸ Пошто су изразили вољу да
наставе борбу против Нијемаца, формиран је италијан-
ски батаљон у саставу 27. НОУ дивизије.

Цијела источна Босна, изузев Брчког, била је сло-
бодна. Јединице НОВ и ПОЈ налазиле су се пред са-
мим Сарајевом и дуж ријеке Босне и Саве.

Тузла је постала центар политичког и културног
живота. Обласни комитет КПЈ за источну Босну и Об-
ласни народноослободилачки одбор налазили су се у
граду. Народна власт је била успостављена широм Ма-
јевице, Семберије, Требаве, Бирча и Романије. Успо-
стављена је била и веза са Србијом, а јединице²⁹ кра-
јишке дивизије налазиле су се већ око Ужица.

На Сарајево — била је жеља свих бораца и руко-
водилаца. Јединице 3. корпуса су водиле борбе на при-
лазима града.

Пријатно је било сазнање да су из онако тешке си-
туације у 1942. години, послје годину дана, постигну-
ти овакви резултати. Могло се слободно ићи уздуж и
попријеко читаве источне Босне. Каравани кола, ауто-
мобили и друга превозна средства саобраћали су од
Тузле до Горажда, и обратно. Војска се снабдијевала
дотуром хране са Мајевице, јединице су биле јаке, до-
бро наоружане и обучене, Све је то било дјело Пар-
тије, дјело самих бораца.

У новембру 1943. године, 17. дивизија је имала
2669 бораца, а од наоружања: 1885 пушака, 143 пушко-
митраљеза и митраљеза, 72 аутомата, 14 минобацача,
4 пт топа, 2 брдска топа 76 мм, 116 јахаћих и 419 то-
варних коња.³⁰

И у осталим крајевима Југославије НОП поприма
све веће размјере. У јесен 1943. године слободна тери-
торија је обухватала више од пола цјелокупног про-
странства Југославије; око 130 000 квадратних кило-
метара са преко 5.000.000 становника. На овој терито-
рији изграђивана је потпуно нова организација наро-

²⁸ Зборник IV, књ. 19, док. бр. 71.

²⁹ Зборник IV, књ. 19, док. бр. 99 и 100.

³⁰ Архив VII к. 407 рег. бр. 22—2.

Дне властн: нсколико хил,ада сеосКИх И мјесних, око 800 оиштинских, 240 среских, 51 окружни и 14 покрајинских и обласних НО одбора, под руководством националних и земаљских Антифашистичких вијећа — Ослободилне фронте у Словенији и Главног НО одбора у Србији.

Образовање ових вијећа предвиђено је од извршног одбора Антифашистичког вијећа Југославије, одмах послије првог засиједања у Бихаћу 26. и 27. новембра 1942. године.

У октобру 1943. године изабрани су обласни НО одбори у западној и источној Босни и Херцеговини. На засиједању народних представника у Мркоњић Граду 26. и 27. новембра 1943. конституисано је Земаљско антифашистичко вијеће народног ослобођења Босне и Херцеговине (ЗАВНОБиХ), са президијумом као својим извршним органом. На овом засиједању, су први пут у својој историји, представници Босне и Херцеговине — српског, муслиманског и хрватског народа, донијели одлуке којима се уређује Покрајина према интересима народа који живе на њеном тлу.

Двадесет деветог новембра 1943. године, на Другом засиједању АВНОЈ-а у Јајцу, антифашистичко вијеће је конституисано као врховно законодавно и извршно представничко тијело Југославије. Успостављен је и Национални комитет ослобођења Југославије са свим обиљежјима владе.

На засиједању је одлучено:

— да ће се нова Југославија изграђивати као федеративна заједница равноправних народа и народности;

— да се краљу забрани повратак у земљу до завршетка рата, када ће народ плебисцитарно одлучити о облику владавине и државном уређењу;

— проглашено је прикључење Словенског приморја, Бенешке Словеније, Истре и јадранских отока Југославији;

— анулирани су и подвргнути ревизији сви уговори југословенске краљевске избјегличке владе;

— ОдаТо је признање НОВ југославије, а ВрховНоМ команданту Јосипу Брозу Титу додијељено је звање Маршала Југославије.

Но, окупатор је био још јак. Њемачке дивизије су се налазиле дубоко у руским равницама, господариле читавом Европом. Успјеси савезника у Италији и Средоземљу почели су тек да долазе до изражаја. Иако се предосјећало да Нијемци неће дуго оставити наше јединице на миру, сигурно и поуздано се гледало на даљи развој догађаја.

Цијели новембар 6. бригада је провела у скоро свакодневним окршајима на Романији, на положајима Висовица и Озрен (к. 1452). Лијево од Шесте, на положајима: Врховине, Врана, Бијела стијена, налазила се 16. муслиманска бригада, а Црвене стијене је држала 15. мајевичка.

Нијемци су уз помоћ усташа и домобрана у неколико наврата покушавали да заузму Црвене стијене, нападајући их фронтално из Мокрог, или бочно преко Кадиног Села. Сваки њихов напад су одбили батаљони 17. дивизије, уз крваве губитке. Црвене стијене је, због врло погодних положаја и добрих услова за одбрану, било на тај начин веома тешко заузети. То су најзад увидјели и Нијемци, па су тежиште својих напада пренијели на десно крило распореда 17. дивизије: на положаје Шесте и дијелове 16. муслиманске бригаде.

Осам дана (8. и 9. и од 19. до 25. новембра) је ојачани њемачки пук, потпомогнут артиљеријом и авијацијом, узалудно покушавао да преко Вране, Озрена и Калаузовића продре у позадину Црвених стијена према Соколцу. Све нападе одбијали су батаљони 6. и 16. муслиманске бригаде. Непријатељ је у два маха успио да продре до Врховина и Калаузовића, али је поновним противнападима одбациван назад, према Сарајеву.

Шеста бригада је, поред тога што је дала велике жртве, у овим борбама стекла и велико искуство у вођењу упорне одбране. Њени руководиоци су еластичном одбраном — која је, нарочито обиловала активним ноћним дејствима, повезаним са маневром преко тешко пролазног земљишта — успијевали да парали-

зују надмоћ непријатеља у техници и редовно су га одбацивали на полазне положаје. Може се рећи да је 6. бригада по упорности, нарочито у одбранбеним борбама, у то вријеме била једна међу најбољим јединицама у источној Босни.

И у овим борбама је било примјера масовног хероизма бораца и руководиоца. Захваљујући томе, непријатељ није успио да продре и батаљони су задржали своје положаје. Поред 6. и 15. мајевичке бригаде, прекаљених јединица, истакла се млада, скоро форхмирана, 16. муслиманска бригада.

У овим борбама бригаде дивизије су претрпјеле велике губитке. Из 6. бригаде је на поприштима бојева: Врана, Црвене стијене, Шахбеговићи, Стублине, Озрен, Бијеле воде, Калаузовић итд. оставило своје животе 55 знаних бораца и руководиоца, а вјероватно и десетак, и више, других, чија имена нису забиљежена.

Наводимо имена погинулих из поменуте књиге: Хасан Башић из Горње Тузле, Михајло Беатовић из Соколца, Речеп Бећиревић Курцо из Лопара, Ахмет Бешировић из Градачца, Исмет Бешлић из Мркоњић Града, Милутин Благовчанин из Вогошће, Лазо Боројевић из Оцака, Смајо Бркић из Бијељине, Ешреф Церић из Сарајева, Никола Цвијановић из Ашање — Земун, Хамид Дедић из Брчког, Хасан Делић Хасо из Градачца, Садик Делић Ећел — из Градачца, Таиб Дидић Бећир из Брчког, Срета Гршић из Крчедина — Инђија, Владимир Гужвић из Шековића, Раде Игњатовић Мајстор из Пећинаца — Земун, Хазим Јазвин из Брчког, Мустафа Кешковић из Брезе, Аго Кикић, Махмут Кикић, Садик, Сафет Кикић и Лалих Кикић, сви из Градачца, Мехмед Крцалић из Тешња, Симо Марковић из Лукавца, Хамдија Мешановић из Тузле, Борка Михајловић, Тошо Михајловић (сестра и брат) и Саво Милашиновић сви из Модриче, Пајо Миљевић из Шабца, Стеван Миросављевић из Лукавца, Нурија Мујкић и Зенун Мујкић из Лопара, Мустафа Мустафић из Градачца, Милорад Накарада из Тузле, Осман Незић из Брчког, Димитрије Остојић и Сретко Остојић из Сребреника, Миливоје Петровић из Грачанице, Стеван Петровић из Лукавца, Срето Предојевић и Доагољуб Пушкар из До-

боја, Митар Радојчић из Грачанице, Мурадиф Рамић из Бијељине, Милован Сарић из Власенице, Рајко Симић и Симо Симић из Бијељине, Микан Смиљанић из Сребреника, Фехим Спахалић и Дујо Стефановић из Лопара, Мустафа Табаковић из Брчког, Еазим Ваљевац из Бијељине, Борће Васић из Пожарнице — Тузла, Мујо Воденичаревић из Бијељине и Илија Зарић из Лукавца.³¹ Скоро половина је погинула у борбама на Врани и сарајевском Озрену.

Бригада је имала велике губитке и у рањеницима — преко 130.

И непријатељ је у овим једномјесечним борбама претрпио велике губитке: 198 погинулих и преко 211 рањених.³²

Јединице 17. дивизије су остале на Романији до почетка децембра и 6. бригада је неколико пута прогонила групе Романијског четничког одреда. Тај одред се расуо и од њега су остале групе које су из засједа нападале наше курире, појединце, болнице итд., избјегавајући јаче сукобе, јер одред више није представљао озбиљну војничку јединицу. Свакако да је томе допринио и интензиван политички рад са становништвом тога краја. Скоро непуне двије године на Романији се нису дуже задржавале наше јединице, па је становништво било стално под утјецајем четничке пропаганде. Сада се народ многих села — нарочито оних сјеверно од Сарајева — са све већим симпатијама односио према НОП-у, а многи су добровољно приступали нашим јединицама. Романијски партизански одред је за врло кратко вријеме нарастао на око 300 бораца и претстављао је солидну војничку јединицу.

v

³¹ Борбени пут 6. пролетерске бригаде, Зеница, 1977.

³² Глиго Мандић н. д. стр. 71, 73, 76.

VII Діо

**ШЕСТА ОФАНЗИВА У
ИСТОЧНОЈБОСНИ**

1. ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА

Послије капитулације Италије на југословенском ратишту је разоружано петнаест италијанских дивизија. Јединице НОВЈ су добиле у посјед велике количине наоружања и војне опреме, а формиране су десетине нових бригада и дивизија. У јесен исте године, период септембар—децембар, ослобођене су велике територије у Македонији, јужној Србији, Црној Гори, Санџаку, Босни и Херцеговини, Хрватској и Словенији. Цјела источна Босна била је слободна, изузев Сарајева и мјеста у долини ријеке Босне и Саве (Зеница, Маглај, Добој и Брчко).

Због тога је њемачка команда у Југославију довела једанаест нових дивизија, па су Нијемци у јесен 1943. године располагали са двадесет и двије дивизије, а рачунали су и на помоћ домаћих квислинга. Са овим снагама су планирали да изведу неколико операција у току зиме 1943 /44. године у Санџаку, Босни, Хрватској и далматинским острвима. Намјера им је била да разбију снаге НОВ и ПОЈ и расчисте простор између јадранске обале и ријеке Саве, ради организовања одбране у случају искрцавања савезника на Балкану.

Командант Југоистока (свих њемачких и квинслишких снага на Балкану) генералфелдмаршал Вајкс, је у октобру 1943. упутио директно Хитлеру своју процјену војно-политичке ситуације, посебно у Југославији. Процјену ћемо дијелом препричати, а дијелом дати у изводима, јер је у њој доста објективно процијењена ситуација, а дати су основи планова операција које су Нијемци извели против снага НОВЈ у шестој офанзиви.

У првом дијелу је оцијењено да се операција савезника на Балкану може очекивати у прољеће 1944. године и да до тог времена треба утврдити јадранску обалу и расчистити ситуацију у унутрашњости Југославије.

Оцјена карактера борби даје се, у другом дијелу, у којем се каже да су борбене акције изгубиле карактер герилског рата:

„Према томе, неправилно би било да се и даље говори о „Герилству“ или да се сузбијање банди сматра као политичка ствар. Ради се о томе да се уочи да је непријатељ стао ногом на Балкану и да га треба уништити пре него што ће већи део трупа бити присиљен да крене у одбрану обале“.

Даље у четвртм дијелу ове процјене, који је и најинтересантнији, говори се о снази ослободилачких покрета у Грчкој, Албанији и Југославији. Процјена ситуације у Југославији је веома детаљна, и из ње се види да командант Југоистока основну опасност види у снагама НОВЈ. Због тога ову процјену дајемо скоро у цјелини.

3) „Ситуација у Црној Гори. Карактерише готово потпуно протеривање српских устаника* у сев. Црној Гори од стране комунистичких банди...”

4) „У Србији Дража Михаиловић покушава да мобилизацијом убрза изградњу националне српске армије. У том смислу апелује на Србе који су остали верни краљу и на историјску националну свест Срба ...!..“

„До сада постоје:

У Србији кадрови и штабови за 22 предвиђена корпуса и 13 вероватних,

у Босни кадрови и штабови за 7 предвиђених и 2 вероватна корпуса.

У поређењу са овако високим бројевима, банде ДМ ретко се појављују, пошто корпус располаже са 500—1000 пушака са нешто аутоматског оружја. Зато им је наређено да се уздржавају од акција ... Иницијативу за прелаз на дела он очекује споља...”

„Насупрот томе, комунизам у Србији има све већи утицај. Велики део саботажа пада на њихов терет. Про-

* Мисли се на четнике

не организације командовања потчињеним јединицама, још не допуштају испољавање у већем обиму. Према поузданом извору, у току су мере које треба да допринесу побољшању стања ..."

„У овом тренутку главна опасност прети из Хрватске (мисли се на територију НДХ — прим. Р. П.)

Црвене снаге намеравају да продру у Србију преко Дрине. Михаиловић врши припреме да их одбије. Он вероватно прецењује своју борбену способност и готовост своје трупе исто онако као и животну снагу, конзервативне идеје насупрот револуционарним елементима.

Због тога Михаиловић већ тражи везу са њемачким командама, да не би потпао под комунистичку владу¹. При томе игра улогу такође и нада да се његове јединице одрже до „дана ослобођења". Циљ успостављања везе са ДМ мора у првом реду да буде у томе да се у својој даљњој борби одврати од борби против њемачких трупа."

5) „У Хрватској (територија НДХ прим. Р. П.) тренутно постоје четири деловања власти:

а) подручје поседнуто њемачким трупама

¹ б) подручје на коме је хрватска државна власт

ц) подручје српске аутономије

д) подручје са владавином комуниста, којим руководи Тито.

Под а) Немачке снаге налазе се у отпорним тачкама дуж морске обале и најважнијих путева и железничких пруга. Њихове бочне и позадинске везе стално су угрожаване ...

Под б) Изузев у Загребу, где су се под заштитом Поглавникове тјелесне гарде повукле хрватске државне установе, не постоји више никакав хрватски државни ауторитет, чак ни на оним деловима земље које још држе хрватске трупе ...

Под ц) Овде се ради о групама српског народа који су се после преузимања власти од стране усташа на

¹ Први предговори Драже Михаиловића са представницима Вермахта одржани су још 11. новембра 1941. у селу Дивци (код Ваљева).

подручјима на којима живе, забарикадирале у облику јежа ...

„Под д): цени се да су оружане снаге јачине 100.000 људи и да су засад формиране у 20 дивизија и 14 самосталних бригада”

„Чињеница да Тито жели лично да руководи операцијама у источној Босни, показује колико се важности истима придаје, вероватно се ради о одлуци: Ко треба да заузме Србију — Тито или Михаиловић? ...”

У следећем, петом дијелу ове процјене оцијењено је да су националне снаге, мисли се на снаге ДМ, у опадању, а НОП (комунистички покрет) у успону. Због тога је основни правац ангажовања свих њемачких снага на Балкану против ослободилачких покрета. И даље, ако се снага ових покрета не сузбије у току зиме 1943/44. године, у прољеће њемачки фронт неће бити спреман за одбрану на морској обали, а ни у позадини.

На крају ове процјене Хитлер је обавијештен о плановима операције, коју команда за Југоисток треба да предузме против НОВЈ:

1. Очистити острва испред далматинске обале,
2. Повести борбу против Тита ангажовањем свих расположивих снага. Планиране су операције „Кугелблиц” (Кугелблитц), ради уништења снага НОБ у источној Босни, као и операција „Адлер”, ради заузимања обалског појаса Ријека—Задар.²

Из ове процјене се може закључити да је активност јединица НОВЈ у источној Босни, Санцаку и Црној Гори, у јесен 1943. године, за њемачку команду Југоистока представљала значајну оперативну препреку за консолидовање ситуације на југословенском ратишту и стварање услова за организовање одбране у случају очекиваног савезничког искрцавања на јадранској обали (Балкану). Снаге 2. и 3. корпуса НОВЈ, појачане са 2. и 5. дивизијом, пријетиле су упадом у Србију и спајањем са тамошњим нарастајућим партизанским јединицама. Зато је прва етапа офанзиве и била усмјерена баш на јединице на овим ослобођеним територијама. Извођење операције повјерено је штабу 2. оклоп-

² Зборник XII, књ. 3, док. бр. 156.

не армије (5. СС, 15. брдски и 69. резервни АК), уз учешће усташко-домобранских снага, четника и милиције.

Предвиђено је да се операција изведе у двије фазе. Прва фаза (децембар): уништење снага НОВЈ у међуријечју ЈТим—Дрина—Босна и на средње-далматинском оточју; друга фаза: (јануар—фебруар 1944.) уништење снага НОВЈ у међуречју Босна—Уна и на подручју Велебит—Динара. Обје фазе називамо шеста офанзива.

Операцијом на простору Санџака и источне Босне руководио је штаб 5. СС корпуса из Сарајева. Корпус је био састава: 1. брдска, 7. СС Принц Еуген, дијелови 369. и 187. дивизије, дијелови 92. и 901. моторизованог и 1. ловачког пука, 24. бугарске дивизије и 1. усташке бригаде. Са овим снагама било је и четника, домобрана и локалне милиције.

Прва фаза операције одвијала се у двије етапе. „Кугел близ“ и „Шнештурм“. План прве етапе: са дијеловима 369. и 187. дивизије, дијеловима 92. и 901. пука и 1. усташке бригаде брзим продорима из рејона Сарајева, Тузле и Зворника запосјести запречну линију: Сарајево—Соколац—Власеница—Сребреница— р. Дрина. Са 1. брдском из Санџака и 7. СС дивизијом из Херцеговине потискивати јединице НОВ и ПОЈ (2. 5. 27. дивизију) и набацити на запречну линију, а потом их уништити у дринско-вишеградској избочини. План друге етапе: даљим продором према западу, долинама ријека Спрече и Криваје, захватајући фронтално и планинске масиве Озрена, Коњуха и Звијезде, набацити јединице НОВ и ПОЈ укључујући 16. и 17. дивизију и одреде, на ријеку Босну и ту их уништити. Рачунало се и на тешке услове борби и снабдјевања у зимском периоду, па су све јединице биле опремљене за зимско ратовање у тешким земљишним условима.³

Операцији је почетком новембра предходила локална операција „Вилдзау“, којом је руководио 69. корпус (1. козачка дивизија, дијелови 369. и 187. дивизије и још неке јединице из Србије)⁴. Ове снаге су, пос-

³ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 173, 178, 179.

⁴ Зборник XII, књ. 3, док. 153.

лије вишедиевиих борби, успјеле да 11. новембра побново уђу у Тузлу, и поред одлучног отпора бригада 16. војвођанске дивизије. Истовремено су, 8. и 9. и од 19. до 25. новембра, дијелови 369. дивизије покушали да се из Сарајева пробију на Романију, у правцу Соколца, али су били спријечени одбраном бригада 17. дивизије.

Шеста офанзива је почела почетком децембра. Прва етапа „Кугелблиз“ почела је 3. децембра из Тузле и Зворника, 6. децембра из Сарајева, а 4. децембра нападом на Пријеполје, и трајала је до 18. децембра, када прелази у другу етапу „Шнестурм“, која је крајем децембра пренијета на територију западно од ријеке Босне.

а) ПЛАН ШТАБА 3. КОРПУСА

У новембру се главнина снага 3. корпуса налазила на прилазима Сарајеву. Врховни штаб је у депеши од 31. октобра 1943. обавијестио штаб корпуса да је добио извјештаје да се у Сарајеву концентришу крупне снаге са офанзивном намјером, око 3—4 дивизије, а међу њима и СС дивизија са око 20.000 људи. По свему судећи, корпусна обавјештајна служба није пратила њемачке концентрације, па је била опсједнута комбинацијама о нападу на гарнизон у Сарајеву. Тако се у депеши штаба корпуса — Врховном штабу, од 15. новембра 1943. каже: „За напад на С (Сарајево) имамо 6 бригада, са 6 пт топова, 6 пт пушака, 3 брд. топа, 1 хаубицу, неколико тешких бацача. 3 бригаде на простору Вучја Лука—Озрен и 3 бригаде на простору Трново—Требевић. Мишљења смо да би требало још 2 дивизије за напад на град, затим 1 дивизија да затвара правац Брод—Сарајево а две бригаде да затворе правац Мостар—Сарајево. Неопходно је непосредно садејство авијације. Морал наших јединица одличан. Увјерени смо у успјех ...”⁵.

⁵ Архив VII, к. 408-А, рег. бр. 1/19-8/1.

Врховни штаб у депеши од 27. новембра наређује: „Са две дивизије заузмите положаје према Сарајеву и Палама, јер намеравамо предухитрити Немце који се концентришу у Травнику, Бусовачи и Зеници за напад на нас“, а у депеши од 28. новембра: „Нападамо на Травник. Потребно је да јаче демонстрирате према Сарајеву“⁶.

Врховни штаб јавља 5. децембра 1943. депешом 3. корпусу: „Травник нисмо могли заузети. Нијемци ушли у Пријепоље. Шта имате од снага на Калиновичком сектору. Држите ли Вареш?“⁷

Њемачка команда је успјела да приреди изненађење, нарочито у првој етапи операције. Изненађена је 2. пролетерска дивизија у Пријепољу, као и штаб 2. корпуса. Изненађење је постигнуто и код јединица 3. корпуса око Сарајева и Тузле, као и код 5. крајишке дивизије око Рудог (долина ријеке Увац), која се са 1. јужноморавском бригадом, под притиском пребацила преко Дрине у источну Босну. Тако су се на територији источне Босне, почетком децембра, налазиле четири дивизије НОВЈ и неколико бригада, укључујући и домаће партизанске одреде — снаге преко 15.000 бораца, као и бројно људство у разним партизанским установама.

У јеку офанзиве Врховни штаб, депешом од 11. децембра, наређује штабу 3. корпуса: „Ваше упориште нека буде масивни сектор Коњух између Криваје и ријеке Босне. Забаците одмах јединице у позадину непријатеља и не подмећите наше снаге под њихов удар“⁸.

Из реченог произилази да наши штабови нису открили припреме за офанзиву, па је непријатељ успио да у почетку постигне изненађење и нанесе нашим дивизијама осјетне губитке. Захваљујући снажљивости и упорности успјело се избјећи нагомилавање снага према ријеци Босни, јер су се дивизије, као цјелина или по бригадама, успјеле раније пробити у непријатељеву позадину.

⁶ Зборник II, књ. 11, док. бр. 78.

⁷ Зборник II, књ. 11, док. бр. 100.

⁸ Зборник II, књ. 11, док. бр. 121.

6) УВОДНЕ БОРБЕ

Непријатељева офанзива је захватила 2. и 5. дивизију у долинама Увца и Лима, 1. јужноморавску бригаду у западној Србији, 27. дивизију на просторији Јахорина—Трново (у покрету према Гласинцу), 17. дивизију на Романији и Озрену (с), 19. бирчанску бригаду и Сребренички одред на простору Власеница—Сребреница, 18. хрватску бригаду и Озренски одред на Озрену (Добој), Бирчански одред у: Шековићима, 16. дивизију на Мајевици и Требави, Мајевички, Требавски и Посавски одред и Тузлански одред око Тузле.

Трећег децембра кренуо је 5. СС корпус са линије Тузла—Зворник, у три колоне према Власеници, Сребреници и Кладњу. Четвртог децембра је деснокрилна колона „Брицнер“ ушла у Кладањ, а 7. децембра у Олово. Средња колона „Шулцер“, из рејона Цапарде, продрла је уз отпор Бирчанске бригаде 6. децембра у Шековиће, а лијевокрилна колона је 6. децембра избила на линију Милићи—Сребреница.

Из рејона Сарајева кренули су 6. децембра дијелови 369. дивизије и уз отпор 27. дивизије и Романијског одреда, овладали Црвеним стијенама, а 9. децембра ушли у Соколац⁹.

Седма СС дивизија је 6. децембра из Херцеговине стигла без отпора на линију Трново—Устиколина¹⁰.

У долини ријеке Лима је 1. брдска дивизија у зору, 4. децембра, изненадила дијелове 2. пролетерске дивизије у Пријепољу, па је 7. децембра избила на линију Чајниче—Прибој.

Дијелови 24. бугарске дивизије посјели су десну обалу Дрине, од Рогатице до Брусничког потока.

Штаб 3. корпуса је већ крајем новембра наредио да 27. дивизија напусти Горажде, Трново и Јахорину, и да крене на Романију (Гласинац). Наређено је рушење моста на ријеци Дрини у Горажду. Због слабе организације мост није порушен, а дивизија је стигла на Гласинац 2. децембра. Трећег децембра је непријатељ

⁹ Зборник IV, књ. 20, док. бр. 77 и 202.

¹⁰ Зборник IV, књ. 20, док. бр. 195, 199.

кренуо са својим колонама из Тузле и Зворника према југу. Због тога штаб 3. корпуса наређује да 17. дивизија напусти Романију, и да по дијеловима крене у правцу Кладња и Шековића. Њене положаје на Црвеним стијенама преузео је Романијски одред и дијелови 27. дивизије. Петнаеста мајевичка бригада је већ 4. децембра стигла пред Кладањ, у који је ушла колона „Брицнер“. Истовремено, 19. бирчанска бригада је задржавала средњу колону „Шулцер“, која је од Цапарди наступала према Шековићима, а са једним батаљоном лијеву колону на правцу Зворник—Дрињача—Власеница.

2. БОРБЕНА ДЕЈСТВА БРИГАДЕ

а) БОРБА НА БЕТЊУ

Шеста бригада се 4. децембра налазила на **простору** сарајевског Озрена. Послије поноћи је, са дивизијском батеријом, усиљеним маршем кренула према Власеници, гдје је стигла 6. децембра ујутру. Пут од скоро 100 км прешла је за 36 часова непрекидног марша, са једним одмором од 3 часа.

Бригадну колону, на маршу од Соколца до села Мркаља, наизмјенично су бомбардовала и митраљирала два њемачка авиона (два борца су погинула и два лакше рањена, а убијено је 13 товарних коња), и тако јој је успоравала покрет¹¹. Када је стигла у Власеницу, непријатељ је већ био ушао у Кладањ, а са једном колоном је наступао преко Борогова и Шековића према Власеници. Истога дана бригада је, цестом према Шековићима, продужила у сусрет непријатељу.

Око Кладња је водила борбе 15. мајевичка бригада, а у Шековићима 19. бирчанска и дијелови 18. хрватске бригаде, чија се главнина налазила на Јаворнику.

Бригада је наступала у двије колоне: десном (2. и 4. батаљон) преко Цикота, а лијевом (1. и 3. батаљон са дивизијском батеријом) цестом за Шековиће. Касно по

² Зборник XII, књ. 3, док. бр. 156.

подне> претходница лијеве колоне је наишла код Градине (Црвене стијене — мост преко ријеке Дрињаче) на истурене непријатељеве дијелове. Радило се о минутима ко ће прије заузети доминантне положаје. Прва чета 1. батаљона је била бржа, заузела је Градину и одбацила Нијемце, који су баш подилазили овом положају. Они су убацили нове снаге са тенковима, али је чета и њих одбила. Дивизијска батерија је тукла непријатеља у селима Јаковице и Шековићи, а против-тенковски топови су постављени код моста на Дрињачи.

Истовремено је 1. батаљон избио на Бетањ и Бунарић, одбацио предње непријатељеве дијелове у долину Дрињаче и овладао овим положајима.

Штаб бригаде је у току ггођи организовао напад на Јаковице. Батаљони лијеве колоне нападали су: први са Бетња преко села Носићи, а трећи цестом. Десна колона је потпомагала овај напад 2. батаљона преко Беговића, а четврти се преко Столице спустио изнад самих Шековића. Десно од 4. батаљона се налазила 19. бирчанска бригада.

Напад је само дјелимично успио. Непријатељ је имао јаче снаге него што се очекивало, а већ се био добро утврдио око Јаковица и у Шековићима, па је одбио напад и прешао у противнапад. Борба је вођена цијеле ноћи.

Треба истаћи да је долина Дрињаче од Шековића до Јаковица уска, а са обадвије стране дижу се стрми висови, које су заузеле јединице бригаде. Непријатељева колона се нашла у незавидном положају — држала је само узак појас земљишта око цесте и Дрињаче, а најјаче снаге је концентрисао око Јаковица — према 6. бригади, јер је имао намјеру да се пробије према Власеници

Прије сванућа 3. батаљон је извучен из долине Дрињаче на Бетањ и Бунарић (к. 799), а 2. и 4. батаљон држали су Бачковац (к. 972). Цесте и мостови преко Дрињаче били су порушени. У току ноћи на лијево крило 6. бригаде на положају: Бунарић, Трново и Допа-сци, стигао је батаљон 15. мајевичке бригаде, а лијево, према Јаворнику, налазила се 18. хрватска бригада.

Читав дан 7. децембра Нијемци су вршили јаке нападе, потпомогнуте снажном артиљеријском ватром, на положаје Бунарић, Бетањ и Бачковац. На њихове јурише слиједили су противјуриши батаљона Шесте и Педнаесте. Појачања која су стално придлазила од Шековића закрчили су уску долину око села Јаковице, и била су погодна мета дивизијској артиљерији и минобацачима, који су добро дејствовали.

У току ноћи услиједили су напади Шесте на Јаковице. Батаљони десне колоне (2. и 4.) су се пребацили на Бетањ, и тако појачали снаге на томе положају. Батаљони су неколико пута потискивали непријатеља до Јаковица, али нису успјели да заузму село, које су Нијемци упорно бранили.

Бунарић и Бетањ су били кључни положаји. Док су се они налазили у рукама бригаде непријатељ није могао без већих губитака да продре према Власеници. Зато је слиједећи дан — 8. децембар — прошао у наизмјеничним јуришима и противјуришима.

Непријатељ је 8. децембра, послије подне извршио најжешћи напад на Бунарић и успио да одбаци 4. батаљон. Ристо Самарцић је са дијеловима свога 3. батаљона извршио бочни противнапад и, потпомогнут дијеловима још једног батаљона, повратио Бунарић и одбацио непријатеља у долину Дрињаче. На попришту борбе остало је 27 њемачких лешева.

Тога дана је непријатељева лијева колона заузела Власеницу, и њени дијелови су продужили према Јаковицама. Са падом мрака, непријатељ се под јаком артиљеријском ватром пробио и извукао из казана према Власеници.

Тако је пропуштена прилика да се овој непријатељевој колони нанесу већи губици, чак да се потпуно разбије. Шеста бригада је са једним батаљоном 15. мајевичке добро извршила задатак, тј. успјела је да три дана задржи непријатеља и створи услове за опкољавање и уништење, али за то вријеме рад осталих бригада (19. бирчанске, 16. муслиманске и дијелова 15. мајевичке) није био координиран и њихова дејства усмјерена ка истом циљу. Основни узрок томе било је

необједињено командовање свим бригадама од једног руководства.

Ове борбе, које је водила 6. бригада заједно са 15. мајевичком и 19. бирчанском, успориле су темпо немачке офанзиве. Сјеверна групација (5. СС корпус) је три дана задржана на просторији Власеница—Шековићи—Кладањ. Због тога, као и због тешких зимских услова, није стигла, а није ни могла, да се повеже са 7. СС и дијеловима 369. дивизије, и да чврсто посједне комуникацију (запречну линију) Власеница—Соколац. То је омогућило 27. дивизији да ноћу 13/14. децембра, без већих тешкоћа, пређе цесту Власеница—Соколац, код Хан Пијеска, и крене према Варешу. Дивизија је 18. децембра ушла у Вареш, и истовремено напала на гарнизон у Брези. Пета крајишка дивизија и 1. јужно-моравска бригада су се два дана касније морале пробијати истим правцем. Уз јаке борбе и приличне жртве стигле су 19. децембра у рејон Кладња.

У овим борбама Нијемцима су нанијети знатни губици: 111 мртвих и 164 рањених. И наши губици су били осјетни, нарочито код 6. бригаде: 35 погинулих, 48 рањених.¹²

Наводимо имена за 17 погинулих бораца из 6. бригаде, док имена за остале погинуле, на жалост, нисмо могли утврдити: Фикрет Азабагић из Тузле, Мићо Гаврић из Сребреника, Сафет Глухић из Сарајева, Мустафа Хоџић из Тузле, Марко Иконић из Рогатице, Сретен Јаковљевић са Пала, Драго Јовичић из Шековића, Пејо Марковић из Хусина Тузла, Душан Мркајић из Шековића, Марко Обреновић из Сокоца, Пејо Пављашевић из Хусина Тузла, Саво Поповић и Матија Пурковић из Шековића, Боно Слугић из Вареша, Захарије Сунарић Миле из Власенице, Душан Влачић из Шековића и Салих Зулчић из Бијељине.

Послије борби у долини ријеке Дрињаче, сјеверна колона 5. СС корпуса је преко Власенице кренула пре-

¹² Подаци према забиљешкама Милоша Зекића, команданта 6. бригаде. У Зборнику IV књ. 20 док. бр. 77 забиљежени су губици: 25 погинулих, 55 рањених и 13 несталих. (Из књиге „Борбени пут 6. пролетерске бригаде, Зеница 1977).

ма Хан Пнјеску и запосјела запречну линију, повезавши се са дијеловима 369. и 7. СС дивизије. Кладањ је напуштен и у њега је ушла 16. муслиманска бригада. Шеста бригада је стигла на просторију Лукавац—Тупковић са задатком да обезбјеђује правац Тузла—Зворник, а 15. мајевичка бригада је ушла у Живинице, гдје је растјерала зеленокадровску посаду.¹³

б) БОРБЕ НА ОЗРЕНУ ДОБОЈСКОМ

Ноћу 12./13. децембра 6. бригада је кренула према Озрену и долином ријеке Спрече, са задатком да очисти остатке четника и нападне на непријатељеве посаде уз комуникацију Тузла—Добој. Са бригадом се налазио и Озренски партизански одред. У селима Пољице и Тумаре разбијена је четничка група, а у Босанском Петровом Селу заробљено је 29 домобрана. Око 800 четника је напало 17. децембра, уз помоћ Нијемца, један батаљон бригаде и Озренски партизански одред. Овај напад је одбијен уз помоћ осталих батаљона и четници су се повукли према врху Озрена и Маглају. У овим борбама су погинула 24 четника, 14 је заробљено и више рањено. Бригада је имала 1 погинулог и 9 рањених бораца.¹⁴

Боравак на Озрену је искориштен за сређивање јединица 17. дивизије. Настављен је нижи партијски курс, који је почео да ради на Романији, а сви борци и руководиоци су упознати са одлукама АВНОЈ-а од 29. новембра 1943. године.

¹³ После напуштања Тузле, од стране јединица НОВ и ПОЈ, Нијемци су повели широку акцију да обнове разбијене ДОМДО јединице, али сада под новим називом „зелени кадар“. Идејни вођа ове организације био је Нешет Топчић, професор из Зворника. Од мале групе, око 150 људи, нешто милом а нешто силом, зеленокадровска група је почетком 1944. године нарасла на око 3000 људи. Она је преформирана у пуковнију, углавном са истим циљем и задацима као и ранија ДОМДО пуковнија. Ове јединице су биле распорђене већином у мјестима између Зворника и Добоја и разбијене су тек у јесен 1944. године.

¹⁴ Глиго Мандић, и. д., стр. 93.

По свему судећи штаб дивизије није оцијенио да Нијемци настављају са офанзивом, и то са пуном жестином.

Штаб њемачке 2. оклопне армије је већ 18. децембра издао нову заповијест за наставак офанзиве у источној Босни, под кодираним називом „Шнештурм“. У уводном дијелу заповијести се каже: „команда 5. СС корпуса има задатак да упорно и непрекидно гони противника који се извлачи из источне Босне према западу. За извршење овог задатка одређене су слиједеће снаге: 187., 1. брдска, 7. СС- 369. дивизија и пуковска група „Бранденбург“. Почетак дејстава предвиђен је за 20. децембар¹⁵.

Офанзива је била усмјерена на 17.27. и 5. дивизију и штаб 3. корпуса, који су се налазили западно од линије Тузла—Олово—Вареш, као и на 16. дивизију на Мајевици.

Њемачке снаге су 20. децембра прешле у фронтално наступање. Са веома покретним и осамостаљеним одредима кренуле су са линије: Зворник—Власеница—Соколац—Сарајево у правцу ријеке Босне. Њихов циљ је био да јединице НОВЈ сабију на простор између Озрена—Коњуха—Вареша и Зенице. Истовремено, запосједнута је и запречна линија дуж комуникација у долини ријеке Босне, у долини ријеке Спрече између Тузле и Добоја и између Вареша и Подлугова.

Шеста бригада се 20. децембра налазила са Озренским одредом на просторији Брезици—Конопљиште—Бољанић, а остале бригаде 17. дивизије на широј просторији Озрена, ради активних дејстава опрема комуникацијама у долини ријеке Босне, Спрече и Криваје. Из овог се може закључити да штабови нису имали податке о димензијама офанзиве, ни представу о сасвим новој тактици коју су Нијемци примјењивали у својим нападним дејствима. То је схваћено тек 22. децембра, када су колоне непријатеља систематски претраживале Коњух и Озрен, и запосјеле долине ријека Спрече, Криваје и Босне. Тако је њемачко командовање, примјењујући нове тактичке методе, партизанске штабове дове-

¹⁵ Зборник XII, књ. 3, док. бр. 156.

ло пред велика искушења. Партизанске бригаде, бројчано нарасле и са великим коморама, тешко су излазиле на крај са њемачким веома покретним јединицама, нарочито због веома тешких зимских услова.

Да би се избјегло нагомилавање 17. дивизија је подијељена на двије маневарске групе: Кривајску (15. мајевичка и 16. муслиманска бригада) и Озренску (Шеста, јужноморавска, 18. хрватска бригада и Озренски одред). Са Озренском групом се налазио и командант дивизије. Задатак група је био да изманевришу наступајуће колоне непријатеља и да не дозволе да буду набачене на ријеку Босну, већ да се што прије забаци у његову позадину. Послије тога да се прикупе на простору Бирча, гдје су остали 19. бирчанска бригада и одреди Бирчански и Тузлански.

Шеста бригада, у саставу Озренске маневарске групе, нашла се 24. децембра на простору села Тумаре. Непријатељ је тога дана у неколико колона кренуо са линије Пурачић—Турија—Ораховица, преко Озрена у правцу Добоја и Маглаја, тражећи контакт са партизанским јединицама. У раним јутарњим часовима отпочела је борба на линији Тумаре—Неранићи. Батаљони 6. бригаде су у жестокој трочасовној борби задржали наступајуће колоне непријатеља. Искористивши маглу и тешке временске услове успјели су да маневром избјегну опкољавање и да се уз мање борбе пробију у позадину њемачког распореда. Са 6. бригадом пробали су се: 18. хрватска, Јужноморавска бригада и Озренски одред. Приликом пробијања према Коњуху наишли су на мању групу Нијемаца, углавном везиста, и на комору код села Туловићи. У кратком окршају убијено је 18 њемачких војника, а заробљено 13. Од заробљеника се сазнало да је њемачка главнина већ мимоишла ове бригаде, а они су били заостали да прикупљају телефонски кабл. У окршају је заплијењена већа количина хране из њемачке коморе (божићни пакети). У зору 25. децембра бригаде су кренуле падинама Коњуха и заноћиле на простору села Репник и Хрвати, а у току 26. децембра одбијени су слабији напади мањих њемачких јединица. Бригаде су на простор Бирча стигле 27. децембра (села Бијело Поље и Јавор). Шеста

бригада је 30. децембра стигла на просторију Шековићи—Победарје. У току овог маневрисања 1. батаљон бригаде је био одсјечен, па се самостално пробијао и тек послје четири дана стигао је у Шековиће.

Јужноморавска бригада и Озренски одред су из ових борби изашли очувани без већих губитака. Међутим, млада 18. хрватска бригада је, без искусних кадрова, преполовљена. Око стотину бораца је изнемогло, заостало и пало у руке непријатеља. Озренска маневарска група је у овим борбама имала слиједеће губитке: 27 погинулих, 42 рањена, 30 промрзлих и 118 несталих, а непријатељ око 35 мртвих, 120 рањених и 14 заробљених.¹⁶

Шеста бригада је послје ослобођења Тузле имала 1270 бораца, а послје ове офанзиве је спала на 600 — била је, практично, преполовљена. Поред погинулих и рањених, неколико десетина младих бораца је остало иза јединица, немогавши издржати тешке напоре.

Кривајска маневарска група (15. мајевичка, 16. муслиманска, штаб дивизије са болницом и штаб корпуса) је, такође, успјела да изманеврише колоне непријатеља, али под много тежим условима, па је претрпјела веће губитке. И она је стигла на просторију Бирча.

У цјелини, 17. дивизија је из ове офанзиве изашла очувана иако је претрпјела осјетне губитке (155 погинулих, 167 рањених, 67 промрзлих и 294 несталих).¹⁷

¹⁶ Глиго Мандић, н. д., стр. 103 и Зборник IV, књ. 23, док. бр. ⁴⁴/₁₇.

Недалеко од М. Бријеснида, 24. децембра 1943. погинуо је Предраг Марковић Алимпије, командант 1. јужноморавске бригаде. Марковић је био први начелник штаба Групе ударних батаљона и 6. бригаде. Половином августа 1942. Марковић је по директиви ПК КПЈ за БиХ са мањом групом прешао у Србију и повезао се са НОП-ом у Шумадији. Септембра 1943. постављен је за начелника Главног штаба НОВ за Србију, а октобра исте године за команданта 1. јужноморавске бригаде. Половином децембра је са бригадом дошао поново у источну Босну, гдје је погинуо у 34. години живота.

Лик Предрага Марковића је остао дубоко урезан у сјећањима бораца и руководиоца 6. бригаде. Веома смирен, храбар, врстан војник и педагог, био је организатор војне обуке, кроз коју су многи борци, касније руководиоци, добили прва основна војничка знања из борбене обуке и вјештине ратовања, Његово гесло, које је остало у сјећању, било

Највећи дио тешког наоружања је био дијелом уништен или закопан. Велике губитке претрпио је дивизијски санитет. Од 7 љекара остала су 3, а погинуло је доста санитетског кадра¹⁸.

ц) ОСВРТ НА ПРОТЕКЛЕ БОРБЕ

Њемачка 2. оклопна армија и њен 5. СС корпус су веома ефикасно извели описану операцију, па су наши штабови, као и читаве јединице, прошли кроз велика искушења. Нијемци су измијенили своју дотадашњу тактику, која се испољавала у брзом наступању дуж комуникације и заузимању већих насељених мјеста. Овога пута су њихове јединице биле прилагођене тешко проходном земљишту и оспособљене да воде борбу у тешким зимским условима. Са моторизованим јединицама запосиједали су положаје око комуникација и на тај начин образовали запречне линије, са којих су веома извјежбаним осамостаљеним одредима (истина са великим коморама) и многобројним колонама веома упорно и даноноћно одржавали борбени контакт. Систематски су претресали најзабитије предјеле Романије, Звијезде, Јавора, Коњуха, Озрена, Мајевице и Требаве. У наступању су и даље чинили звјерства над становништвом и уништавали његову имовину. Овога пута нису била поштеђена ни многа муслиманска села.

Велики снијег и оштра зима отежавали су покрете и борбе нашим јединицама, нарочито онима које су биле недавно формиране. Јединице су биле оптерећене тешким наоружањем, великим коморама и већим бројем старијих људи, који су се повукли из Тузле, као и кадром из народне власти и разних позадинских установа. Све је то отежавало покрете и маневровање, па је велики број ових људи заостајао и број губитака се тако повећавао.

је: „Више зноја у обуци — мање крви у борби“. Интензивном војном обуком у Шековићима, у току јуна, јула и августа 1942. батаљони и чете 6. бригаде израсли су у добро извјежбане војничке и борбене колективе.

¹⁸ Глиго Мандић, н. д., стр. 103 и Зборник IV, књ. 23, док. бр. 44.

И овога пута су четници учествовали са Нијемцима на Озрену и Зеничком крају као водичи, или су пресретали, убијали и пљачкали, изоловане групе или заостале и исцрпљене појединце. И зелени кадар у долини ријеке Спрече је, у спреси са Нијемцима, чинио иста злоступа.

Највећа слабост је ипак била обавјештајна служба. Подаци о непријатељу су прикупљани скоро искључиво у току борбе, па због тога нису на вријеме откривене непријатељеве намјере и његови крајњи циљеви. Обавјештајни канали из већих градова су били прекинути, или су недовољно кориштени, нарочито у новембру, када је непријатељ вршио припреме за офанзиву, пошто штабови нијесу имали представу о димензијама офанзиве. Због тога је дошло до велике концентрације наших снага, прво на лијевој обали Дрине, а касније на Коњуху, Звијезди и долини ријеке Криваје. Тако је, на примјер, штаб 27. дивизије предложио, још 12. децембра, штабу 5. дивизије и штабу Јужноморавске бригаде да одмах, заједнички, напусте простор на лијевој обали Дрине и пређу комуникацију Власеница—Соколац. Није се наишло на разумијевање. Процјена је била да ће се моћи одморити у рејону Сребренице. Уз мање борбе, 27. дивизија је прешла запречну линију код Хан Пијеска, 13 /14. децембра, а два дана касније су 5. дивизија и Јужноморавска бригада морале то урадити под много тежим условима — претрпјевши велике губитке. Треба истаћи да су Нијемци успјешно дешифровали наш радио саобраћај. То им је омогућавало да прате покрете наших дивизија које су користиле радио-станице.

Сличну грешку начинио је и штаб 27. дивизије послије ослобођења Вареша. Умјесто да бригада одмах усмјери према Романији, дивизија се као цјелина повлачила према Звијезди, па је била принуђена да се пробија назад, под много тежим условима.

И поред свих пропуста партизанских штабова непријатељ није успио да оствари своје циљеве, нарочито у другој фази операције, захваљујући надчовјечанском напору јединица и израженој самоиницијативи штабова. Све јединице су изашле из офанзиве сачуване, иако

су неке претрпјеле приличне губитке. Растурени су били само Сребренички и Требавски одред, али су се касније поново прикупили.

Нијемци су нашироко објавили да су партизанске јединице у источној Босни уништене или разбијене. Међутим, то је брзо демантовано. Већ у јануару су у источној Босни поново ослобођени: Власеница, Модрича, Градачац, Сребреница, Лопаре, Братунац, Сребреник, Вареш и Бијељина, а нападнут је и јако утврђени гарнизон у Тузли.

3. НАПАД НА ГАРНИЗОН У ТУЗЛИ

Офанзива је протутњала и требало је одморити и средити бригаде. Бригаде 17. дивизије су ради тога децентралисане. Шеста је упућена на простор Сребренице и Братунца, 15. мајевичка и 18. хрватска на Мајевцу и у Семберију, а 16. муслиманска са Озренским одредом на просторију Бановићи—Омазићи—Живинице—Пурачић. Са 6. бригадом је кренула и Јужноморавска бригада, која је требала да се врати у Србију. Трети је извршити поуну, затим поново формирати Сребренички одред и успоставити народну власт. Пошто су четници и зеленокадровци поново постали активни, свакодневно су вршене и мање акције против њих.

У бригади се одвијао интензиван политички и културни рад. Посебно је објашњаван значај одлука АВНОЈ-а и Националног комитета, а прорађиване су и директиве Врховног команданта о односу према савезницима. Формиран је нижи партијски курс и издат трећи број бригадног листа, а културно-умјетничка екипа је дала неколико успјелих приредби за народ Сребренице, Братунца и Милића.

Послије источне Босне, њемачка команда 2. армије је наставила офанзиву на територији централне и западне Босне и у Хрватском приморју. У духу директиве Врховног штаба, јединице необухваћене офанзивом прешле су у противофанзиву. Штаб 3. корпуса је 9. јануара донио одлуку да са 16. и 17. дивизијом и пар-

тизанским одредима изврши напад на непријатељев гарнизон у Тузли. Са оперативног становишта Тузла је била слободна територија у источној Босни и основица за концентрацију снага и поход према Србији.

Штаб 17. дивизије је већ 9. јануара почео да врши помјерање јединица према Тузли. Шеста бригада је из сребреничког краја кренула преко Папраче—Борогова—Тупковића у рејон Лукавица—Живинице. Узпут је било чарки са четницима, а код Тупковића и Башиговаца разбијене су јединице зеленог кадра, који је побјегао према Тузли. Истовремено је извршено груписање и осталих бригада: 16. муслиманске у рејону села Грачаница—Тупковић, а 15. мајевичке у рејону Г. Тузла—Симин Хан. Ова бригада је стављена под команду 16. дивизије. Деветнаеста бирчанска бригада и Романијски НОП одред су добили задатак да ослободе Кладањ, а потом да се поставе у рејон Бурђевик—Живинице. И остале јединице 16. дивизије, које су биле предвиђене за напад, извршиле су до 14. јануара покрете и практично заузимале полазне положаје за напад. Наравно, непријатељ је то примјетио и предузео је одговарајуће мјере да појача гарнизон у Тузли.

План напада, који је сачинио штаб 3. корпуса, био је слиједећи:

— са седам бригада напасти Тузлу, а са четири бригаде и два одреда вршити обезбјеђење напада.

Напад извршити са двије колоне и то:

— шеснаеста дивизија састава: 1. војвођанска, 15. мајевичка, 18. хрватска бригада и Тузлански одред, а другог дана напада и 5. војвођанска бригада. Задатак: нападати на Тузлу од Молуха, преко Којшина и Градине до, закључно, источног логора, и овладати сјеверозападним дијелом града.

— седамнаеста дивизија састава: 6. источно босанска, 16. муслиманска, 19. бирчанска и Озренски одред, као јужна нападна колона, нападаће од Миладија и овладати југозападним дијелом града.

— друга и 3. војвођанска бригада и Требавски одред треба да овладају Грачаницом и затворе правац Добој—Тузла.

— пета војвођанска бригада и Мајевички одред обезбјеђују правац Брчко—Тузла, на простору Челић—Лопаре.

— четврта војвођанска бригада обезбјеђује правац Зворник—Тузла.

— Романијски одред обезбјеђује правац Кладањ—Живнице—Тузла.

Вријеме почетка напада одређено је за 16. јануар 1944. у 20.00 часова.

Окупатор је у Тузли и околним упориштима почетком јануара располагао са слиједећим снагама: 3. ловачки домобрански здруг са 5. и 8. пуковнијом. Јединице здруга биле су распоређене са главнином снага у Тузли и упориштима. Поред ових, налазиле су се и јединице зеленог кадра, које су се баш у то вријеме налазиле у стадијуму обнове и реорганизације. Како је подилажење бригада вршено 2—3 дана уочи почетка напада, Нијемци су брзо реаговали: ноћу 13/14. јануара гарнизон у Тузли је појачан борбеном групом „Шварц“, под командом генерала Шварцнекера, која је преузела команду над свим снагама у гарнизону¹⁹.

Обавјештајни органи 17. дивизије су већ 14. јануара имали податке о томе да је гарнизон у Тузли појачан новим њемачким снагама са четом тенкова и артиљеријом. О томе је обавијештен штаб корпуса и предложено је да се због настале ситуације измијени првобитни карактер напада и ограничи на демонстрацију са ограниченим циљем. Штаб корпуса се са овим приједлогом није сложио и остао је при првобитној одлуци.²⁰

Требало је да напад свих јединица према заповијести штаба корпуса почне 16. јануара у 20.00 часова. Међутим, дошло је до закашњења, а тиме и до недовољне синхронизације између нападних колона. Послије 4 дана борби, и четири снажна и више изолованих напада, гарнизон у Тузли се одржао и успјешно одољевао јуришима бригада 3. корпуса. Због тога је доније-

¹⁹ Глиго Мандић, н. д., стр. 112 и Зборник IV, књ. 21, док. 220.

²⁰ Глиго Мандић, н. д., стр. 113.

та одлука о одступању свих јединица које су учествовале у нападу.

Данас, када реконструишемо ова борбена збивања, која су преживјелим борцима остала у nelaгодној успомени, сматрамо да се могу отворено изнијети недостаци који су били узрок неуспјеха.

Прво, Нијемци и домаћи квислинзи су приликом првог ослобођења Тузле за себе извукли добре поуке. Губитак тузланског базена је за њих значио, прије свега, губитак изворишта индустријских потенцијала. Због тога су после поновног овладавања Тузлом боље организовали одбрану.

Друго, подилажење снага 3. корпуса за напад вршено је тако да га је противних могао прозрети два-три дана раније. Због тога је и веома ефикасно реаговао. Већ 14. јануара у Тузлу је стигло ново појачање и команду над одбраном је примио њемачки генерал.

Треће, њемачка команда је успјела да организује веома добру одбрану, како Тузле тако и ближе околине. Препреке од бодљикаве жице, које су биле ишаране нагазним минама, просто су онемогућиле продор партизанских батаљона и многе од њих десетковале.

Четврто, састав наших колона је био хетероген. Почетак напада није био усклађен, па је први напад, који је требало да буде и најснажнији, почео ланчано 16. јануара између 20.00 и 24.00 часа.

Пето, може се поставити питање да ли је одлучност штаба корпуса била корисна и у ситуацији када је било очевидно да је гарнизон у Тузли појачан са њемачким јединицама снаге преко 1000 војника?

По свему, овај напад ће остати забиљежен у историји НОР-а као дјелимичан успјех у коме је дато доста жртава. Због тога је свим јединицама које су учествовале у нападу требало доста времена да се поново среде, опораве и попуне. Но, треба рећи да су овим нападом демантоване њемачко-ушашке тврдње о разбијању снага НОВЈ у источној Босни у току ове офанзиве.

Послије неуспјелог напада на Тузлу 6. и 16. муслиманска бригада су добиле задатак да штите одступницу јужној колони — 19. бирчанској и 1. јужноморавској

бригади, Романијском одреду и приштапским дијеловима 17. дивизије.

Бригада је 20. јануара 1944. држала положаје: Вис—Црвено Брдо—Ровине, које је морала бранити све док се главнина јужне колоне не пребаци преко ријеке Спрече у шири рејон Шековићи—Кладањ. Читав дан водила је борбу, и рећали су се обострани напади и противнапади, уз знатне обостране губитке. Тек пред крај дана непријатељ је потиснуо јединице бригаде са Виса и Црвеног Брда, док су задржани положаји на косама изнад Пар—Села.

Ноћу 20/21. јануара 16. муслиманска бригада се одвојила од непријатеља и прикупила у селу Дубрава. У исто вријеме 6. бригада је са Озреиским одредом запосјела положаје Ровине—Вршани—Гувништа, са намјером да се у погодном моменту одвоји од непријатеља и повуче са 16. муслиманском бригадом. Њен 1. баталјон се налазио у резерви, са задатком да дијелом снага штити лијеви бок бригаде, бригадну болницу, у којој је било много рањеника, и позадинске дијелове, као и да заштити прелаз јединица преко моста на ријеци Спречи, јужно од Јегинова Луга.

Послије одвајања од непријатеља бригада је имала задатак да крене преко села Дубраве, преће ријеку Спречу и прикупи се у ширем рејону Шековића, а после краћег одмора да крене у сребренички крај.

Међутим, у намјери да одбаци јединице НОВ и ПОЈ са комуникације Зворник—Тузла—Добој и са тузланског базена, непријатељ је удруженим снагама Нјемаца, усташа, четника, домобрана и зеленог кадра, уз снажну подршку артиљерије и авијације, 20. јануара, у зору, отпочео напад на положаје бригаде из два правца: од Тузле преко Пар—Села и Вршана према Дубравама и од села Рајинци преко Јегинова Луга и Петровића и правцу Вуковија. Око 09.00 часова отпочела је жестока борба на оба правца, са тежиштем на крилима бригаде, тако да су бригада и Озренски одред били присиљени да воде борбу на два фронта, јер су прозрели намјеру непријатеља да их окружи и уништи.

У току дана вођена је жестока борба уз обостране нападе и противнападе. Штаб бригаде је благовреме-

но открио намјере непријатеља и да би избјегао потпуно окружење, умјесто повлачења преко ријеке Спрече, наредио је пробој преко Оштре Главе и Пожарнице према гробу Мајевице. Пошто је одбила и посљедњи јуриш непријатеља, који је наступао дуж пута из оба правца, и разбила четнике у рејону Пожарнице, бригада се у току ноћи одвојила од непријатеља и преко села Бусије и гробена Мајевице, у току 23. јануара, избила у рејон Прибој у село Трњаци.

Први батаљон је разбио групу Нијемаца, која је покушала да заузме мост на ријеци Спречи и протјерао је према селу Рајинци, а потом се пребацио преко Спрече и преко села Злосело и Бијело Поље, у току 22. јануара, избио у Шековиће. Нешто касније у рејон Шековића стигла је и 1. јужноморавска бригада.

Бригада је у борбама око Вуковија имала 10 погинулих и 7 рањених бораца. Погинули су командири чета Будимир Грабовац, тада најмлађи командир чете у бригади, родом са Требаве, и Обрад Бабић, командир чете у 2. батаљону, посљедњи Гласинчанин, командир чете у бригади, затим и политички комесар Озренског партизанског одреда Симо Лукић и његов замјеник Дико Јакшић.

Тешко је био рањен и Милан Рашуа, обавештајни официр бригаде²¹, који је нешто касније подлегао рањама у Доњој Трнави.

Тако су завршене шестодневне борбе за Тузлу и око Тузле, у којима је бригада имала велике губитке. У овим борбама, у другој половини јануара 1944., погинули су: Омер Алајбеговић из Зворника, Илија Цвјетковић из Добоја, Ристо Цвјетковић из Сребреника, Мирко Дудуковић из Босанског Шамца, Рагиб Џиндо из Рогатице, Теа Џинић из Тузле, Драго Џинкић из Власенице, Вељко Бурић из Власенице, Мухарем Хајрић

²¹ Милан је рођен у Доњем Лапцу и био је колонизиран у Жеднику код Суботице, познатом партизанском селу са партијском организацијом још од прије рата. Послије капитулације пошао је у Београд, повезао се са радницима Личанима, својим земљацима, и 1941. године отишао у партизане. Са групом коју је водио капетан Марковић, стигао је из Србије 1942. године у Бирач — Власеница, и ступио у бригаду.

из Бијељине, Хамза Хамзић из Бијељине, Мехмедалија Хамзић из Бијељине, Муниб Хоџић из Рогатице, Петар Иванишевић из Грачанице, Сретко Јевтић из Шековића, Хусеин Кикић из Градачца, Милан Кикић из Шековића, Мустафа Коџић из Лопара, Војислав Ковачевић из Кладња, Боко Луковић из Геча, Милић Максимовић из Титовог Ужица, Никола Максимовић из Бијељине, Бранислав Марковић из Љига, Станко Мењаћ из Шековића, Узеир Мешковић Рамо из Тузле, Борђе Митровић Војин из Лукавца, Маринко Обреновић из Соколца, Крсто Пајкић из Шековића, Ремзија Пехливановић из Дувна, Хусеин Перезовић из Градачца, Цветко Поповић из Шековића, Јован Радић из Лукавца, Михајло Ранковић из Братунца, Мехмед Смајић из Тузле, Расим Терзић из Градачца, Хусеин Тракић из Градачца, Милан Требушин из Шибеника, Светислав Вујић Сладо из Бијељине.

Непријатељ је имао 31 погинулог војника, више рањених и 8 заробљених.

Док је 6. бригада водила борбе око села Вуковије, 15. мајевичка је одступила преко Горње Тузле и размјестила се на просторију Пушковац—Тутњевац—Забрђе, а 16. муслиманска, пошто је претрпјела тешке губитке, повукла се и размјестила на просторију Снежница—Теочак—Богutowo Село, заједно са штабом дивизије.

Дводневни одмор у рејону Прибоја бригада је искористила за сређивање и попуну јединица и за политички и културно-забавни рад. Тешки рањеници су предати болници 3. корпуса бр. 2. у Трнави. Штаб бригае и штабови батаљона извршили су анализу борби у нападу на Тузлу и око Вуковија. Закључено је да је учињена велика грешка што су јединице, које су нападале на Тузлу са јужне стране, после неуспјелог напада задржане у непосредном додиру са непријатељем у долини ријеке Спрече, јер је то омогућило непријатељу да благовремено привуче свјеже снаге, са правца Зворника и Добоја преко Тузле, нападне бригаду и нанесе јој велике губитке. Констатовано је и да је наша обавјештајна служба потпуно подбацила.

Двадесет петог јануара бригада је попуњена са преко 300 нових бораца који су пристигли из Срема, а у Богutowу Селу је примила караван од 75 коња, натоварених житом и животним намирницама, намијењеним за народ Шековића и Гласинца. Бригада је 26. јануара извршила покрет правцем: Чајир—Растошница—Равни Завид—Јелица, гдје је заноћила. а 27. јануара прешла је ријеку Спречу, и преко Калесије и Ракина Брда, стигла у рејон Шековића.

Ноћу 28/29. јануара савезници су бацили из ваздуха одећу, опрему, муницију и храну намијењену јединицама 3. корпуса, па су неке јединице 6. бригаде биле ангазоване око прикупљања падобрана са материјалом разбацаним на великом простору око Шековића.

По пристизању бригаде у Шековиће 1. батаљон је распоређен у село Мићићи, Други у село Брајинци, Трећи у село Сучани, а Четврти у село Победарје, штаб бригаде и позадински дијелови у Шековиће, а бригдна болница у Ловници. Овако распоређена бригада је остала све до 5. фебруара. Јединице су се срећивале, одмарале и припремале за предстојеће борбе. Појачан је политички рад са борцима и са народом Шековића, а одржано је и неколико приредби са културно-забавним програмом за борце и народ околних села.

Док су јединице бригаде водиле борбе око Тузле, четници су се поново активирали у рејону Папраче. Нападали су на мање дијелове и органе за снабдијевање и пресретали и убијали курире. Због тога је бригада, ојачана једним батаљоном 19. бирчанске бригаде, 5. фебруара отпочела са чишћењем терена Подборогово—Папрача—Снагово. Акција није успјела, јер су четници на вријеме открили намјере бригаде, те су главнину снага повукли према Зворнику, у коме су се налазиле усташе и зелени кадар, док су на положајима оставили само борбено обезбјеђење.

У СРЕБРЕНИЧКОМ КРАЈУ

Бригада је 10. фебруара кренула у Сребренички крај, као самостална јединица и преко села Шадићи—Нова Касаба—Башина, у зору, 12. фебруара, избила у

рејон Шушњари—Милачевићи—Поточари. Имала је задатак да разбије усташе, четнике и зелени кадар у сребреничком крају, чија је активност појачала у рејону Сребреница—Братунац—Нова Касаба, док је 6. бригада водила борбе око Тузле. Требало је да контролише ријеку Дрину, спријечи пребацивање четника из Србије, појача политички рад са народом тога краја и приступи формирању нових и учвршћењу постојећих органа власти, као и да прикупља храну за народ Шековића и Гласинца.

У Сребреници, Братунцу, Скланима и Факовићима налазиле су се усташе и зелени кадар. У овим мјестима они су имали своје војне команде и цивилну власт, док су се по селима, гдје је живио православни живаљ, кретале групе четника. Усташе и четници нису једни друге узнемиравали.

Чим су јединице пристигле организован је једновремени напад на усташке гарнизоне у Сребреници и Братунцу. Трећи и Четврти батаљон, у првом налету, заузели су Сребреницу, док напад 1. батаљон на посаду у Братунцу није успио, јер су усташе и зелени кадар пружили жилав отпор. Батаљон се повукао и заузео положаје на линији Будак—Загони. Пошто нису били обавијештени да су 3. и 4. батаљон ослободили Сребреницу, усташе и зелени кадар из Братунца покушали су, у поподневним часовима, да се пробију према Сребреници. Задржане су од чета 3. и 4. батаљона. Развила се жестока борба. Усташе су разбијене и присиљене да се повуку у Братунац, а у току ноћи 12/13. преко Факовића за Склане. Борци 1. батаљона су 13. фебруара, уз незнатан отпор усташа, ушли у Братунац.

У овој борби усташе су имале 5 мртвих, више рањених и 3 заробљена. Заплијењено је 10 пушака и нешто муниције. Властити губици су били 7 мртвих и 5 рањених бораца. У борби код села Загон рањени су Милош Зекић командант бригаде и Ристо Самарџић командант 3. батаљона.

За то вријеме главнина 17. дивизије — 15. мајевичка, 16. муслиманска и 18. хрватска бригада са штабом дивизије — налазила се на Мајевици и у Посавини.

Бригада је 13. фебруара заузела слиједећи распоред: 1. батаљон у Братунцу, Други у селу Магошићи, Трећи у селу Глогова, а Четврти у селу Бљечева, Штаб бригаде је био у селу Хранча. Наредна 4 дана су јединице 2. и 3. батаљона чистиле терен планине Глогова и разоружале 47 легионара.

Четрнаестог фебруара увече око 60 усташа и 120 припадника зеленог кадра напали су 1. батаљон у Братунцу из правца Сребренице. Непријатељ је разбијен одступио према Факовићима.

Штаб бригаде је 17. фебруара помјерио јединице на просторију села Осмаче—с. Познановићи—Факовићи, са циљем да разоружају тамошњи зелени кадар, који је крстарио по селима Осмаче и око Склана, и групе четника, које су се врзмале по селима око Факовића, и да контролишу ријеку Дрину и прикупљају храну.

Покрет је извршен у двије колоне: десна, састава 3. и 4. батаљон, правцем села Вигор—Ораховица—Љесковик; а лијева састава 1. батаљон, штаб бригаде и приштапски дијелови, правцем Сребреница — село Познановићи. Други батаљон је задржан на просторији Сребренице са једном четом у Братунцу.

Покрет је био напоран, јер је претходне ноћи нападао велики влажан снијег. Усташе и милиција су се повлачиле испред јединице бригаде, па до већих борби није дошло, а мање групе четника су припуцавале и пребацивале се у позадину. У свим селима народ је врло добро дочекао јединице бригаде.

Наредних неколико дана јединице су чистиле терен, а позадински органи бригаде су прикупили и упутили два товарна транспорта хране, од по преко 50 коња, за народ Шековића и Гласинца.

У Братунцу је 5. марта одржан велики народни збор, на коме је говорио политички комесар дивизије Бранко Петричевић Каћа. Реорганизован је и Сребренички партизански одред, па су позвани сви Срби и Муслимани, способни за борбу, да се врате у редове НОБ-а, односно у Сребренички партизански одред.²²

²² У штабу сребреничког НОП одреда били су: командант Андрија Марковић, родом из Факовића, старији човјек.

Истовремено је штаб 17. дивизије, са дивизијском болницом и прештапским дијеловима, стигао у Сребреницу. Из састава дивизије изашле су 16. муслиманска и 18. хрватска бригада, а у њеном саставу остале су Шеста источнбосанска и 15. мајевичка бригада и Сребренички партизански одред.

Бригада је 6. марта извршила покрет и размјестила се на просторији: В. Делегошта, Брезовица, Осмаче, а сем 2. батаљона који је задржан у Сребреници са задатком да обезбјеђује дивизијску болницу, и прати и обезбјеђује транспорте хране, који су преко Сребренице и Братунца упућивани за Шековиће и Гласинац. Штаб бригаде са приштапским дијеловима размјестио се у села Познановићи и Субин, а 15. мајевичка се размјестила на просторију у шири рејон Братунца са које је кренула 6. бригада.

Пристизање јединица бригаде на поменуто просторију извршено је до краја дана 8. марта.

Шест дана су јединице бригаде чистиле терен у сребреничком крају. У том периоду су убиле 11 усташа, а 28 заробиле. Заплијениле су 49 пушака и два минобацача са 24 мине.

На просторију Осмаче—Љесковик стигао је 14. марта Сребренички партизански одред. Стављен је под команду штаба 6. бригаде, а добио је задатак да затвори правац Осмаче—Жепа и попуњава јединице новим борцима. Тих дана примијећени су покрети Нијемаца од Рогачице према Љубовији и Бајиној Башти. У Бајиној Башти, у то вријеме, налазио се један батаљон

врло храбар и омиљен код народа у овом крају; његов замијеник Цевад Мујагић, до тада обавјештајни официр батаљона из 6. бригаде и политички комесар Богомир Караклајић, до тада политички комесар болнице 17. дивизије. Одред је тога дана имао 54 борца. У одред је распоређено 9 руководилаца из састава 17. дивизије. Двадесет шестог марта у одреду је било 272 борца, разврстана у два батаљона, а 15. априла када је изашао из састава дивизије, бројао је 345 бораца. Тада је постављен нови штаб одреда, од стране штаба 3. корпуса у саставу: командант Борђе Симић, политички комесар Фазлија Аликалфић и интендант Милош Вилотић. Послије извјесног времена, послје оздрављења, за команданта одреда постављен је Ристо Самарџић.

4. бугарског пука, који је коитролисао десну обалу Дрине од Рогачице до Бријесничког потока. Четници су, уз артиљеријску подршку бугарског батаљона, користећи равнодушност јединица бригаде, почели неопажено да се пребацују на лијеву обалу, пљачкају и малтретирају народ. Ради тога је штаб бригаде 15. марта помјерио све јединице ближе Дрини, и то:

— Трећи батаљон у село Магудовиће, са дијелом у селима Јужје и Брезјак;

— Први батаљон на просторију Јагодња, са истуреним дијеловима према Факовићима и селу Бјељевине;

— Четврти батаљон на просторију Делегошта, а дијелом снага према Скланима и селу Опорци;

— Сребренички партизански одред на просторију села Осмаче и Лесковика, док је 2. батаљон и даље остао у Сребреници. Штаб бригаде са приштапским дијеловима поново се размјестио у Познановићима.

Док се бригада налазила у сребреничком крају у њој је дошло до знатних кадровских промјена. Петог марта бригаду је напустио командант Милош Зекић, који је постављен за команданта 38. дивизије, која је била у формирању. За команданта бригаде постављен је Саво Трикић, до тада замјеник команданта, а за замјеника Никола Звицер, до тада командант 4. батаљона.

Зарије Шкеровић, руководилац политодјела, отишао је такође из бригаде 20. фебруара, јер је наименован за политичког комесара 27. дивизије. За команданта 3. батаљона одређен је Милан Минић, а Четвртог Никола Челар.

Бригаду су 23. марта напустили политички комесар Дане Олбина, које је распоређен у обласни комитет КПЈ за источну Босну, и Спасо Мићић комесар 1. батаљона који је распоређен у 16. муслиманску бригаду.

За политичког комесара 6. бригаде наименован је Реља Лукић, до тада комесар батаљона у 15. бригади, а за политичког комесара 1. батаљона Живко Босиљчић, до тада политички комесар чете.

Све до 21. марта јединице бригаде остале су у истом распореду.

У то вријеме заробљено је 17 припадника зеленог кадра, а заплијењена 21 пушака, 1 аутомат и неколико бомби. На овој просторији јединице су се сређивале, одмарале и припремале за престојеће задатке. Истовремено је појачан и политички рад са народом. Формирани су народноослободилачки одбори у селима Познановићи, Магудовићи, Јагодња, Токољак и Осмаче.²³

Сребренички партизански одред је пребачен у Сребреницу и Братунац.

Група од 15—20 четника пребацила се неопажено ноћу 28/29. марта на лијеву обалу Дрине код села Пећи, опљачкала село и, после краћег задржавања, вратила се преко Дрине.

Ноћу 30/31. марта један батаљон четника, јачине око 350 војника, из рејона Љубовије, неопажено се пребацио на лијеву обалу Дрине између села Војлевци и Раковац, изненадио и потиснуо 2. батаљон 15. бригаде и 31. марта заузео Братунац. Према мјесту искрцавања четника упућен је Други батаљон 6. бригаде, а према Братунцу Трећи, са задатком да у садејству са Мајевичком бригадом разбију и одбаце четнике преко Дрине.

Међутим, прије него су батаљони стигли, непријатељ је главне снаге пребацио на десну обалу Дрине. Напад на дијелове непријатеља који су остали на лијевој обали извршен је тек у 12.00 часова. Четници су се повукли под борбом уз губитке од 30 мртвих и рањених. Од доласка на ову просторију јединице бригаде су осујетиле још четири покушаја четника да се пребаце на лијеву обалу Дрине.

Командант 4. батаљона Никола Челар, ноћу 31. марта, са групом бораца пресвучених у женску муслиманску одећу, неопажено је ушао у Склане и Бајину Башту гдје су прикупили податке о усташама у Скланима и четницима у Бајиној Башти. При повратку су бацили неколико бомби и испалили рафале из аутомата, које су борци носили испод комотне одеће, иа зграду у којој се налазило седиште усташког команданта Омера Склана, и без жртава се вратили у сас-

¹ Архив VII, к. 982, рег. бр. 2/18—7.

тав батаљона. Штаб бригаде је замјерио Челару, јер је сматрао да се командант батаљона не смије упуштати у овакве акције, док је од стране штаба Корпуса био похваљен.

Тих дана су ухваћена четири шпијуна, који су дошли из Сарајева са задатком да утврде јачину и распоред наших јединица.

Послије ове акције јединице бригаде су заузеле слиједећи распоред: 1. батаљон са штабом бригаде у Познановићима, Други у селима Пурићи и Залужје, Четврти у Факовићима и Вошњаку, а Трећи у Сребреници.²⁴

Ноћу, 26/27. марта, требало је да се Нијемци и четници спусте сплавом од Бајине Баште до Зворника, па им је 2. батаљон поставио засједу. Међутим, они су о томе били обавијештени и одустали су од планираног покрета низ Дрину.

Јединице бригаде су се помјериле 1. априла на просторију Топлице—Опарци—Факовићи—Вошњак—Велика Делегошта—Блажујеви—Сребреница, а Сребренички партизански одред на просторију Скелани—Жањево.

Истог дана из Рогатице је, из састава 27. дивизије, стигао италијански батаљон и ушао у састав 6. бригаде, као њен 5. батаљон. Размјестио се у селу Поточари.²⁵

У двомесечним борбама у сребреничком крају погинули су: Милан Боровчанин из Соколца, Момчило Бугарски из Земуна, Хусо Делић из Брчког, Беба Ећимовић из Соколца, Светозар Груичић из Земуна, Муниб Хасановић из Градачца, Осман Хрвић из Бијељине, Антон Јовановић из Земуна, Цвета Јовановић из Земуна, Салих Крехић из Бијељине, Бранко Кујунџић из Шавника, Момир Маџаревић из Земуна, Милан Милетић

²⁴ Зборник IV/24, док. 4, стр. 20.

Формиран је крајем марта 1944. године од остатака 3. италијанске бригаде, коју је из Пљеваља упутио штаб 2. корпуса, штабу 3. корпуса. Бригаду су у другој половини марта, у рејону Рогатице, врло жестоко напали Нијемци и 1. усташки стајаћи здруг. Због великих губитака бригада је преформирана у батаљон.

из Оака, Бошко Пекић из Земуна, Сабих Смајловић из Брчког, Јово Стојић из Модриче, Раде Стојић из Бијељине.

У протеклом периоду бригада је попуњавана, па је крајем марта имала скоро 50 одсто нових бораца, већином омладинаца. Ради тога је штаб бригаде организовао давање свечане обавезе. Сви борци су свечану обавезу полагали пред члановима штабова батаљона уз присуство чланова штаба бригаде, органа народне власти и народа оближњих села. У свакој јединици полагање заклетве је имало свечани карактер. Том приликом су мјештани доносили велике количине хране за борце — кајмак, сир, суво месо, орахе, суве шљиве и друго. По завршеном полагању свечане обавезе за народ и борце одржаване су пригодне приредбе са културно-забавним програмом.

Другог априла, када су борци 4. батаљона полагали заклетву, одржан је и народни збор у Факовићима, на којем је говорио Андрија Марковић. Послије тога је културно-просветна екипа 17. дивизије припремила приредбу за народ и борце батаљона.

Јединице бригаде кренуле су 4/5. априла преко Сребренице, и размјестиле се на просторију: Хранча—Братунац—Дрињача, а Сребренички партизански одред помјерен је у село Почауш. Петнаеста мајевичка бригада заузела је положаје 6. бригаде.

Други батаљон је, 6. априла помјерен на просторију Цикоте—Нова Касаба—Симићи—Рудиште, са задатком да обезбиједи дивизијску болницу и растјера четнике који су се били груписали у том рејону.

Противтенковско одјељење 1. батаљона уништило је 7. априла око 10.00 часова један непријатељски камион који се кретао од Љубовије према Зворнику десном обалом Дрине, а око 15.00 часова још два.²⁶

Истог дана 3. батаљон је заплијенио сплав са 25 кубних метара резане грађе, која је истоварена у селу Полог, а послужила је за израду средстава за прелаз преко Дрине.

²⁶ Архив VII, к. 832, док. 1/15.

Почетком априла ситуација се знатио измијенила. Пошто се око 600 четника, под командом мајора Захарија Остојића, замјеника Драже Михаиловића и команданта Истуреног дијела врховне четничке команде за источну Босну, пребацило преко Дрине у рејон Соколовића, спојило се са Романијским четницима, ради прикупљања разбијених четничких група у источној Босни. Намјера им је била да се прикључе Нијемцима, који су у то вријеме припремали, и већ дјелимично отпочели, офанзиву против јединица 3. корпуса НОВ. Против ове групе четника упућена је 15. мајевичка бригада, која је требало да је разбије и протјера преко Дрине. Бригада је у току марша успоставила везу са Романијским партизанским одредом, и 15. априла обје јединице су кренуле у напад на четнике који су били у рејону Соколовића. Четници нису прихватили борбу, него су се разбјежали у више праваца — према Дрини, Олову и, преко Соколца, према Романији.

Да би попунио празнину створену одласком 15. мајевичке бригаде према Соколовићима, штаб 6. бригаде је помјерио 3. батаљон из рејона Братунац на просторију Факовићи—Вошњак, а 2. батаљон из рејона Цикоте прикупио је у Нову Касабу, у бригадну резерву, док су 1. и 4. батаљон остали у истом распореду.

Пошто је велики број бораца италијанског батаљона оболио од пјегавог тифуса, батаљон је 13. априла пребачен у село Кравицу и стављен у карантин. Дивизијски санитет је формирао посебну болницу за лијечење људства од тифуса, ради спречавања даљег ширења епидемије, у чему је постигнут потпуни успех. Велику помоћ у лијечењу људства пружила су и три љекара Италијана, који су се налазили у саставу батаљона.

Поподне, 24. априла, два непријатељска авиона типа „бреге“ са двије једрилице због недостатка горива принудно су слетјела на пољану звану Баре — између ријеке Дрине и Братунца. Тамо је одмах упућена једна чета 1. батаљона. Све до пада мрака авионима се није могло прићи, јер су штићени јаком пушкомитраљеском, пушчаном и минобацачком ватром од стране четника са десне обале ријеке, а и посада се штитила

митраљеском ватром из авиона. Очигледно и четници су хтијели да се дочепају плијена. У први сумрак су посаде авиона искористиле небудност опсаде, и користећи помрчину, корито ријеке и шипражје побјегле низводно према Зворнику. Под заштитом мрака група бораца је пришла авионима, демонтирала митраљезе, и авионе и једрилице запалила. Од експлозије у једној једрилици погинуо је борац Бранко Тришић, док је теже рањен десетар Дико Сокић. Исте ноћи авијатичаре су ухватили борци 2. војвођанске бригаде у селу Полом.

Тих дана су отпочеле интензивне припреме у свим јединицама бригаде за прелазак преко Дрине у Србију, и за пребацивање из Србије у Босну, српског становништва, које је под притиском усташа и њихових злочина 1941. године побјегло у Србију. Поред осматрања и извиђања, као и одабирања мјеста прелаза, прикупљана су и средства за пребацивање — чамци, сплавови и дереглије, жица, ужад и друго. У ту сврху коришћена је и раније заплијењена грађа на Дрини.

Један од најважнијих задатака који је стајао пред бригадом био је обука и васпитање, посебно због пристизања нових бораца, који су ступили у јединице добровољно, или су мобилисани. До краја априла са овог терена у бригаду је ступило 156 младића и 9 дјевојака, а како је крајем јануара у бригаду дошло преко 300 нових бораца из Срема, војно-стручно, политичко и морално уздизање бораца и старјешина постало је прворазредан задатак. Уз помоћ штаба дивизије, у штабу бригаде је разрађен план обуке, а у штабовима батаљона и командама чета распореди занимања. Отпочео је интензиван рад, са тежиштем на борбеној обуци, настави гађања и политичкој настави. Настава је извођена према конкретним условима — стању и задацима јединица, док је у штабу бригаде настава извођена сваког дана.

Велику помоћ у организацији наставе и планирању, штабу бригаде пружили су начелник штаба 3. корпуса генерал Јово Вукотић и нач. штаба 17. дивизије потпуковник Вукашин Суботић.

Посебна пажња посвећена је обуци командног кадра. При штабу дивизије и штабовима бригада орга-

низовани су разни курсеви за старјешински кадар. На њима је учествовало преко 60 старјешина из бригаде. Средњи војни курс, при штабу дивизије, је трајао од првог до двадесетог априла, а похађало га је 30 старјешина: замјеници команданата батаљона, командири и замјеници командира чете. Курс је имао теоретски и примијењени дио обуке. У првом дијелу од 135 часова, борбена обука и читање карата су обухваћени са по 27, а политичка настава са 24 часа. Прорађиване су слиједеће теме: фашизам; народноослободилачка борба у Југославији и улога КПЈ; НОВ и ПОЈ, НО одбори и војнопозадинске власти; АВНОЈ; Национални комитет и Земаљско антифашистичко вијеће Босне и Херцеговине; СКОЈ; УСАОЈ; АФЖ и СССР. На стројеву обуку утрошено је 14 часова, за опис наоружања 10, наставу гађања 7, борбу против тенкова и моторизације 6, стражарску службу 4, службу везе 3, и на утврђивање 3 часа. Други примијењени дио курса трајао је 6 дана. Од 45 часова, за ријешавање тактичких задатака утрошено је 25, а за њихову анализу 20 часова.

Наставници су били капетани Арсеније Букић и Милан Његован.

Раде Чорак, замјеник команданта 2. батаљона 6. бригаде, као први у рангу, похваљен је наредбом штаба дивизије, и додијељена му је нова машинка.

При штабу корпуса организован је средњи политички курс, а при штабу дивизије нижи, које су похађали батаљонски четни и водни руководиоци.

Од 25. марта до 25. априла, у Сребреници је, при штабу дивизије, одржан курс за интенданте батаљона и економе чета, на којем је било преко 20 слушалаца.

При дивизијској болници одржана су три санитетска курса: један за референте санитета батаљона и чета на којем је било 20 слушалаца, а два за болничаре са по 36 слушалаца. Одржан је и један курс за носиоце рањеника, у трајању од 15 дана, на коме је само из 6. бригаде било 30 бораца. Од њих је формирана санитетска чета дивизије, као и санитетски водови бригаде. Санитет је претрпио знатне губитке у шестој офанзиви, па се завршетком ових курсева стање веома поправило.

И културно-просвјетном раду посвећена је пуна пажња. Штаб дивизије је издао упутство за рад политичким комесарима бригада и културно-просвјетним одборима, а заказано је и такмичење по јединицама, Инсистирало се, поред осталог, и на писању чланака и репортажа за лист „Фронт слободе” и брошуру „Политички комесар”. У свим јединицама постигнути су врло добри резултати. Из дивизије је послат 21 чланак и репортажа за „Фронт слободе”, а за брошуру „Политички комесар” 28 чланака.²⁷

Постигнути су и врло добри резултати у раду на формирању органа нове народне власти — народноослободилачких одбора.

С обзиром да је у источну Босну дошла 13. СС дивизија „Ханцар”, посебна пажња је посвећена раду са муслиманским становништвом у овом крају. По селима су одржаване конференције са народом, на којима је објашњавана општа војнополитичка ситуација, а посебно разлози због којих²⁸ је ова дивизија формирана, њене намјере и циљеви.

Половином априла 6. бригади је додијељено неколико противтенковских пушака, неколико пушкомитраљеца и аутомата и један топ 45 мм италијанске производње, из контингента савезничке пошиљке, који је приликом спуштања из авиона био оштећен. Послије неколико дана топ је поправљен. При штабу бригаде формирано је противтенковско одјељење, а у батаљонима су формирана одјељења противтенковских пушака. Поред тога, при штабу бригаде је формиран ин-

²⁷ Глиго Мандић: 17. источnobосанска дивизија, стр. 145.

²⁸ Народ источне Босне је ову јединицу називао „Ханцар” дивизијом због њених злочина. Војници су за ову јединицу регрутовани из редова босанскохерцеговачких Муслимана, а један број и са ове територије. У то вријеме главнина њених јединица се налазила на Мајевици и у Семберији, на линији Бијељина—Брчко—Корај—Белић. Јединице наше 16., 36 и 38. дивизије већ су водиле жестоке борбе против 13. СС дивизије. У неколико наврата бацани су и леци из авиона, са тобожњим потписом војника 13. СС дивизије родом из овог краја, који су позивали Муслимане да им се придруже.

жињеријски вод са једиим одјељењем за обуку на противтенковским и два одјељења за обуку на противпешадијским минама, које су такође примљене из контингента савезничке пошилике.

Све ове припреме су имале за циљ да се јединице и штабови оспособе за нове и сложеније задатке који су очекивали бригаду у њеном походу у Србију.

VIII Дио

**ПРИПРЕМЕ ЗА ПРЕЛАЗАК
ПРЕКО ДРИНЕ И ПРОДОР
У СРБИЈУ**

ПРИПРЕМЕ ЗА ПРЕЛАЗАК ПРЕКО ДРИНЕ У СРБИЈУ

Крајем 1943. године Врховни штаб НОВЈ је оцијенио да војно-политичка ситуација на европском и југословенском ратишту омогућује преношење тежишта дејства НОВЈ из центра у источни дио земље — у Србију.

У то вријеме НОП се у Србији снажно развијао, посебно у јужној Србији и Шумадији. Формиране су нове јединице, партизански одреди и бригаде, а већ у првој половини 1944. и дивизије — 21. 22. 23. 24. и 25. српска ударна дивизија.

Оцијењено је да новоформираним партизанским одредима и бригадама, и НОП-у у Србији у цјелини, треба пружити непосредну војничку помоћ, прије свега упућивањем свјежих снага, које би четнике Драже Михаиловића и снаге Милана Недића, као и њихов управни апарат у Србији, што прије разбиле и унишгиле. Иако присилно мобилисане, ове непријатељеве снаге су представљале не само војну већ и реакционарну политичку снагу у Србији, на коју се, поред Нијемаца, ослањала домаћа реакција у земљи и иностранству.

Пошто је оцијенио да војиште у Србији у оперативно-стратегијском и политичком погледу има велики значај за развој ратних операција на Балкану, и да од исхода тих операција зависи пуна афирмација НОП-а у Југославији и на међународном плану, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је отпочео интензивне припреме за продор јачих снага у Србију. Већ у новембру 1943. према

Србији су оријентисани: 2. ударни корпус, састава четири дивизије, из Црне Горе и Санџака и 3. ударни корпус, састава пет дивизија, из источне Босне.

Ради тога је већ почетком марта 1944. по наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ, Оперативна група дивизија, састава 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија, под командом пуковника Милутина Мораче, (команданта 5. дивизије) покушала продор према Топлици и Јабланици, али су је на Ибру спријечиле јаче снаге Бугара и Нијемаца.

Пошто покушај ове оперативне групе није успио, по наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ, 2. и 5. дивизија су оријентисане према Ужицу и Ваљеву, односно изворном дијелу Западне Мораве.

Тринаестог априла штаб 3. корпуса је добио наређење од Врховног штаба, да његове јединице буду спремне за прелазак преко ријеке Дрине ка Ваљеву, а 21. априла наређено је штабу 3. ударног корпуса да са двије дивизије пређе Дрину, упадне у Србију и сачељује са Оперативном групом дивизија (2. и 5. дивизија) при њиховом продору према планинском масиву Суворор—Маљен—Медведник.

Какав је значај Врховни штаб придавао даљем развоју НОВ и ослобођењу Србије и од каквог је то одлучујућег и политичког значаја било — види се и из садржаја депеше коју је 29. априла 1944. Врховни штаб послао команданту Оперативне групе — 16. и 17. дивизије — генерал-мајору Данилу Лекићу, у којој се између осталог каже:

„... Не заборавите да је за читав НОП у цјелини данас од примарне важности Србија. Питање ликвидације избјегличке владе и признавања Националног комитета НО Југославије — зависи од Србије, односно наших снага у њој...“¹

Планом Врховног штаба НОВ и ПОЈ за продор у Србију било је предвиђено да:

— снаге 2. и 5. дивизије из долине Ибра пресијеку комуникацију Пожега—Ужице—Вишеград и продру

¹ Архив VII, к. 408 А, рег. бр. 2/29-8-1.

према планинском масиву Суворор—Маљен—Медвед-
ник;

— снаге 16. војвођанске и 17. источноросанске дивизије из рејона Сребреница—Братунац, у садејству са осталим јединицама 3. корпуса, форсирају Дрину на одсјеку Бајина Башта—Дрињача и продиру према Ужицу и Ваљеву, а потом у садејству са 2. и 5. дивизијом да запосједну западни дио Србије и омогуће продор јачих снага НОВ у дубину Шумадије и према јужној Србији.²

На састанку штабова дивизија, одржаном 24. априла у штабу 3. ударног корпуса у Власеници, разматрана је војно-политичка ситуација у Србији, формирано оперативно руководство и постављени непосредни задаци пред команде дивизија из састава корпуса. За команданта Оперативне групе дивизије одређен је командант 16. дивизије генерал-мајор Данило Јекић, а за начелника штаба генерал-мајор Јован Вукотић, начелник штаба 3. корпуса.

Јединице су добиле слиједеће задатке:

— Седмнаеста дивизија: да пређе Дрину у рејону Бајине Баште и, пошто је ослободи, да продире према истоку, с тим да у рејону Дуба затвори правац Ужице—Бајина Башта, а затим да, преко Варде, наступа у правцу Косјерића и пута Ужице—Ваљево.

— Шеснаеста дивизија: да пређе ријеку Дрину на одсјеку Братунац—Дрињача, ослободи Љубовију и преко Пецке продире према путу Ваљево—Лозница, с тим да обезбиједи десни бок са правца Крупња.

— Тридесет шеста дивизија: да нападне непријатељски гарнизон у Зворнику и на тај начин онемогући интервенцију непријатеља према мјестима прелаза и мостобранима 16. и 17. дивизије.

— 27. ударна дивизија: да активно дејствује према Вишеграду и обезбиједи прелаз преко ријеке и мостобране са јужне стране.

На састанку је одлучено да у састав 17. дивизије уђе и 2. крајишка бригада, која је до тада била у сас-

² Зборник 1У/24, док. 108, стр. 341, објашњење 2, страна 342.

таву 27. дивизије, и да се због тога, што прије прикупи на просторију Склани—Факовићи.⁸

Наређено је да се све припреме за прелазак преко Дрине изврше најкасније до 28. априла, а пребацивање јединица да отпочне ноћу 28/29. априла 1944. године.

Истог дана, после овог састанка, одржан је после подне састанак у штабу 17. дивизије, којем су присуствовали штабови 6. и 15. мајевичке бригаде, Штаб 17. дивизије им је пренио директиву штаба 3. корпуса и поставио оријентирне задатке. Чим је састанак завршен, отпочеле су припреме у свим јединицама.

Шеста бригада је добила задатак да пређе ријеку Дрину на одсјеку село Делегошта—Факовићи, а узводно од ње, у рејону Бајина Башта, требало је пређе 15. мајевичка бригада. Наредног дана — 25. априла, јединице 6. бригаде су помјерене ближе ријеци, на просторију села Радовчићи—Делегошта—Божићи, а јединице 15. бригаде на просторију села Пећи—Добрава.

Други батаљон (6. бригаде) задржан је на просторији Сребренице, са задатком да обезбиди дивизијску болницу и остале дијелове дивизије. Било је предвиђено да се 2. батаљон за вријеме преласка преко Дрине креће са штабом дивизије.

Најнепосредније припреме за прелаз преко ријеке отпочеле су 25. априла. По батаљонима и самосталним јединицама одржане су четне конференције и појачан политички рад са борцима. Говорено је о војно-политичкој ситуацији на десној обали ријеке и указивано на политички значај продора снага НОВЈ у Србију. У свим јединицама владало је велико расположење због предстојећих акција.

Поред осталог, извршено је генерално чишћење наоружања, попуна са муницијом, поравнање по јединицама и врстама наоружања.

Бригадна интендантура и радни водови батаљона растеређени су од непотребног материјала. Интензивно су прикупљани чамци и грађевински материјал за прављење скела и дереглија, а пронађена су и челична ужад у Сребреници и Факовићима. Порушене су и дви-

³ Зборник 1У/24, док. бр. 124, страна 389.

је недограђене куће, од чијег су материјала направљени сплавови.

Међутим, у јеку највећих припрема стигло је наређење штаба дивизије да се обустави даљи рад на припремама за прелазак преко Дрине. Према прикупљеним подацима утврђено је да је непријатељ открио намјере штаба 3. корпуса и 25/26. априла отпочео добро припремљен и концентрични напад на снаге 3. корпуса, које су се налазиле на сектору Сребреница—Зворник—Кладањ. То су, прије свега, биле јединице 16. и 17. дивизије, које су се налазиле на великој избочини Дрине.

Из ширег рејона Тузле наступала је главнина 13. СС дивизије и 3. домобрански здруг, правцем Ступари—Кладањ. Они су, 27. априла, овладали ширим рејоном Шековића.

Један ојачани пук 13. СС дивизије прешао је 26. априла ријеку Спречу, и брзим продором на правцима Цапарде—Папрача и Прњавор—Ракино брдо—Брајинци принудио главнину 36. дивизије да одустане од напада на Зворник и да се повуче на десну обалу Дринџаче.

Пошто је сломио отпор 36. дивизије, непријатељ је са правца Шеховића, крајем дана, 27. априла, са дјелом снага заузео Власеницу.

Истовремено, непријатељ је снагама 7. СС Принц Еуген дивизије, потпомогнуте усташама и четницима, отпочео наступање са линије Рогатица—Соколац, преко Јавор планине, правцима: Соколац—Власеница и Рогатица—Сребреница.

Непријатељ је желио да брзим продором дуж комуникације Зворник—Сарајево, са југа и сјевера, овлада комуникацијом и свим превојима Јавор планине, како би расјекао снаге 3. корпуса на два дијела, а потом концентричним нападима окружио и уништио јединице 16. и 17. дивизије у великој избочини Дрине, у рејону Сребреница—Братунац—Нова Касаба.⁴

⁴ Офанзиву на снаге 3. корпус предузеле су: 5. СС брдски корпус састава: 13. СС дивизија, дијелови 7. СС „Принц Еуген“ дивизије, ојачане усташким и домобранским снагама из Тузле, Сарајева и Соколца, Романијски четнички корпус и летећа четничка бригада из Србије.

Док није отпочео напад непријатеља са свих страна, штабови 3. корпуса, 16. и 17. дивизије нису имали никаквих података о припремама, груписању и отпочињању дејства. У том погледу партизанска обавјештајна служба је затајила, а непријатељ постигао потпуно изненађење. Био је то почетак седме непријатељске офанзиве у источној Босни.

У таквој ситуацији 17. дивизија је добила задатак да прихвати борбу са дијеловима 7. СС Принц Еуген дивизије јужно од Власенице, на гребену Равне Горе, омогући извршење задатка осталим јединицама 3. корпуса и извлачење корпусне болнице са рањеницима и болесницима, која се налазила у долини Јадра.

Штаб 17. дивизије је наредио да се 6. и 15. бригада одмах покрену и посједну све прелазе на Јавор планини који са југа изводе према сјеверу, прихвате борбу и омогуће пробој према Краљевом пољу.

Оперативно-тактичка карактеристика борби у седмој офанзиви сводила се на тежњу и покушаје јединица НОВЈ да изврше продор у Србију, док је непријатељ настојао да их у томе по сваку цијену спријечи. То је схватљиво, с обзиром да је Србија у то вријеме имала огроман значај за НОП, за побједу НОБ-а и револуције, али' и за непријатеље — Нијемце и четнике Драже Михаиловића, као и за савезнике.

Ситуација се брзо и неочекивано мијењала, вођене су тешке борбе и исцрпљујући маршеви.

ПОКРЕТ ПРЕМА ВЛАСЕНИЦИ И БОРБЕ НА КРАЉЕВОЈ ГОРИ И КАРАУЛИ

Шеста бригада је кренула усиљеним маршем правцем: избочина Дрине—Познановићи—Милићи, а потом преко Карауле на Краљеву гору, да би предухитрила непријатеља и прије њега посјела прелазе на Краљевој гори, прихватила борбу и у садејству са Мајевичком бригадом онемогућила спајање непријатељевих групација које су наступале из оба правца, комуника-

цијом Звориик—Власеница, са сјевера, и Соколац—Власеница, са југа.

Главнина бригаде кренула је око 19.00 часова 27. априла, и после 30 часова усиљеног и напорног марша избила пред Караулу. Пошто је у моменту добијања наређења био прикупљен у Сребреници, први је кренуо 2. батаљон, са којим је пошао и командант бригаде. Бројно стање бригаде било је 976 бораца, од тога 71 другарица. Од овог броја њих преко 470 до тада није учествовало у одлучнијим борбама са непријатељем, а већи број никако. У току марша борцима је подијељен само један оброк суве хране.

Прије доласка 2. батаљона пред Караулу непријатељ је са правца Соколца и Хан Пијеска, снагама једног батаљона 14. пука 7. СС „Принц Еуген“ дивизије, био већ запосјео све прелазе који из села Милићи преко гребена планине изводе према Хан Пијеску.

— Командант бригаде је хтјео да прикупи јединице са марша и са цијелом бригадом изврши пробој, што је нудило повољан исход, али су командант дивизије и корпуса захтијевали да се јединице уводе у борбу поступно.

Одмах по доласку убачен је у борбу 2. батаљон, који је потиснуо предње дијелове непријатеља и овладао повољним положајима ка Караули. Борба је 28. априла трајала цијели дан, и покушаји непријатеља да одбаци 2. батаљон нису успјели. Смјењивали су се неколико пута обострани напади и противнапади. Међутим, око 19.00 часова непријатељу је стигло појачање са правца Хан Пијеска и батаљон је, пошто је претрпио осјетне губитке, био присиљен да се повуче нешто уназад и запосједне слабије положаје на ивици гребена. У то вријеме стигла је и главнина бригаде у маршевском поретку: 1. 3. и 4. батаљон и бригадни дијелови. Истовремено, на путу Власеница—Хан Пијесак — у рејону Хан Погледа, јединице 16. дивизије водиле су жестоке борбе са непријатељем који је наступао са сјевера.

Око 19,30 часова, на десном крилу 2. батаљона убачена је као појачање једна чета 3. батаљона, а у 22.00 часа у борбу су убачени 1. и 3. батаљон. Снажним про-

тивнападом бригаде непријатељ је збачен са првобитних положаја уз осјетне губитке. Јединице су убациване у борбу како је која пристизала.

У току ноћи стигле су и јединице 15. бригаде.

Од 22.00 часа 28. априла до 05.00 часова 29. априла, наизмјенично су се ређали обострани напади и противнапади, али су у току ноћи јединице бригаде успјеле да одбаце непријатеља са гребена планине. У 05.00 часова, 29. априла, у борбу је убачен и 4. батаљон, из резерве, на споју између 2. и 3. батаљона, а на лијевом крилу 6. бригаде убачена су два батаљона 15. бригаде. Требало је координираним и једновременим нападом обје бригаде разбити непријатеља на правцу наступања и омогућити пробој дивизији у правцу Малог Поља. У првом налету батаљони су потисли непријатеља и проширили брешу у његовом борбеном поретку. Први батаљон, на десном крилу, пресјекао је комуникацију Хан Пијесак—Власеница, а 3. батаљон је заузео положаје артиљерије непријатеља, који су се налазили у рејону Балина пољана. Око оруђа се развила борба прса у прса, па је посада непријатеља била напустила оруђа.

Док су јединице обје бригаде постепено, и уз велике губитке, наступале у правцу Хан Пијеска, једна непријатељева колона, са око 450 војника и око 100 возила, стигла је око 11.00 часова, са правца Хан Пијеска, а друга, јачине ојачане чете, са правца Малог Поља, и обје су убачене у борбу. Но, и поред јаке подршке артиљерије и тенкова, непријатељ није успио да одбаци јединице 6. и 15. бригаде.

Међутим, док су 6. и 15. бригада водиле борбу на правцу Хан Пијеска, непријатељ је јаким снагама одбацио јединице 16. војвођанске дивизије јужно од Власенице и овладао положајима Ружине Воде—Поглед, а затим је ударио у десни бок 6. бригаде и одсјекао њен 1. батаљон, који се већ био пребацио преко комуникације, док је Трећи збацио са повољних положаја, к. 1148.

Под притиском непријатеља са фронта и бочног дејства са правца Власенице, јединице бригаде су биле присиљене на одступање, тако да је непријатељ до

краја дана потпуно овладао гребеном планине и затворио све пролазе на овом правцу. Покушај штаба бригаде да успостави везу са 1. батаљоном, тога 11 наредна два дана, није успио, док је веза са 3. батаљоном брзо успостављена.

Захваљујући самоиницијативи хптаба 1. батаљона и познавању терена од стране његовог команданта Чедо Букића, батаљон је обрнутим фронтом успјегино садејствовао главнини бригаде.

Пошто покушај бригаде да се пробије у рејешу Карауле према Малом пољу није успио, штаб 17. дивизије је издао наређење да се јединице извуку из борбе и оставе заштитна одјељења.

У дводневним, даноноћним борбама бригада је имала велике губитке. Страдало је много командног кадра, првенствено чланова КПЈ. У овој борби тешко су рањени: замјеник политичког комесара 2. батаљона Никола Боснић, радник, рођен у Америци, у исељеничкој породици, који је нешто касније подлегао ранама, замјеник политичког комесара 3. батаљона Драгоодав Митровић, који је остао без ноге, и замјеник команданта 3. батаљона Петар Михајиловић.

Чим је извучена из борбе бригада је, без 1. батаљона, кренула правцем села Герово—Г. Вишњица—Нурићи, са намјером да се са 15. бригадом пробије у правцу Деветака.

У маршевском поретку биле су слиједеће јединице: на челу колоне 2. батаљон, затим Трећи, штаб бригаде, Италијански батаљон, штаб дивизије са дивизијским дијеловима, дивизијска болница са преко 50 рањеника, од којих 10 тешких, и на зачељу 4. батаљон, као заштитница. За 6. бригадом, на извјесном одстојању, кретала се 15. мајевичка бригада. Око 01.00 час, 30. априла, чело колоне је стигло у село Нуриће. Врцјеме је било хладно и магловито, те ноћи је падао снијег, а људство је, услјед напорног марша од Дрине до Краљеве горе, дводневних даноноћних борби и слабе и нередовне исхране, било врло исцрпљено.

Послије кратког састанка у Нурићима, 1. батаљона, формирана у покрету, кренула је преко Равне Горе према Поцепљу и селу Брложник. Око 07,30 часова 2. батаљон

батаљон, који се налазио на челу колоне, сукобио се са непријатељем у висини засеока Прдибеговина, к. 789, који се у току 29. априла 1944. из рејона Поцепље низ Батурин пут спустио и утврдио у висини села Штедра к. 642.

Касније је, преко заплијењених депеша 14. СС пука од 28. 29. и 30. априла, установљено да је положаје на Прдибеговини бранила борбена група која је бројно и по наоружању била јача од два партизанска батаљона. Имала је задатак да по сваку цијену одбрани положаје на Прдибеговини и онемогући јединицама 17. дивизије да се на том правцу пробију преко грена планине.

Батаљон је прихватио борбу и у првом налету потиснуо непријатеља до к. 658. Уведен је у борбу и 3. батаљон, али су оба задржана упорном одбраном непријатеља на другој линији одбране. Затим је штаб 17. дивизије наредио да на чело колоне крене 15. мајевичка бригада, која је, чим је стигла, убачена у борбу. У садејству са 2. и 3. батаљоном 6. бригаде, она је разбила непријатеља и на тај начин омогућила даљи покрет колоне.

У тој борби нарочито су се истакли борци Мајевичке бригаде на челу са Вукашином Суботићем начелником штаба 17. дивизије.

Док су 2. и 3. батаљон водили борбу са непријатељем у висини села Прдибеговине, непријатељ, који се кретао за колоном 7. дивизије преко Нурића, напао је на зачеље 4. батаљона, који је био у заштитници колоне у непосредном обезбјеђењу болнице. У колони је настала пометња, па су услјед несналажљивости штаба 4. батаљона, зачеље батаљона и дивизијска болница са рањеницима скренули у поток Штерда, умјесто да се батаљон развије за борбу. Око 90 бораца 4. батаљона и 30 бораца италијанског батаљона са дивизијском болницом било је одсјечено, а остали су се пробили и прикључили главнини. Том приликом су страдала 3 тешка и 10 лакших рањеника. Послије ове борбе око 70 рањеника упућено је и смјештено у партизанску болницу која се налазила у рејону Факовића.

Рањеници, који су прездравили након извјесног времена, ушли су у састав 27. дивизије.

У борби на Прдибеговини непријатељ је оставио 30 мртвих, док се један дио извукао приликом повлачења. Заплијењена су 2 пушкомитраљеза шарца и 1 лаки пушкомитраљез, 10 пушака, 1 минобацач са 50 мина и веће количине муниције и других материјала.

Власти губици били су 9 мртвих и 16 рањених.

Намјере Нијемаца и четника у борби на Равној гори виде се из радиограма команде 14. пука 7. СС „Принц Еуген“ дивизије, од 1. маја 1944, посланог штабу 1. батаљона, у којем се каже:

5.000—7.000 људи се пробило преко Равне горе ка југу. Батаљон има задатак да гони непријатеља. 1/4 креће одмах и надире за непријатељем који се пробио преко села Врсиње — с. Лисина — Прдибеговина — у правцу Брложник. Падобрански батаљон такође ангажован од Хан Пијеска преко Подцепља. Командно мјесто пука у Прдибеговини.⁵

Из садржаја се види да је непријатељ прецјењивао наше снаге, јер је 17. дивизија тада бројала нешто више од 2.000 бораца.

У наређењу команданта истуреног дијела врховне четничке команде Захарија Остојића, од 23. априла, као и у извјештајима од 29. и 30. априла, поред осталог стоји:

„Господин Министар војске, морнарице и ваздухопловства изволео је наредити да се 25. ов. мес. предузме заједнички напад на комунисте у Власеничком и Сребреничком срезу. Напад ће се извести са снагама из Босне и Србије и то: са Мајевце, од Дрињаче, од Бајине Баште и од Соколовића и Малог Поља.

Нијемци са усташама врше напад на комунисте правцем: Соколац — Власеница, као и из просторије Кладањ — Олово... Стежу обруч око комуниста, који дају отпор у Црној реци и на Батури...

У нападу ће учествовати следеће јединице: летећа бригада мајора Тодоровића, Романијски четнички одред, летећа бригада Романија, Прва сарајевска бригада, Први и Други батаљон Власеничке бригаде, Оловски

⁵ Зборник 1У/24, док. 4 и 168, стр. 20 и 545; док. 108, стр. 341.

батаљон Кладањске бригаде, Озренска летећа бригада и један батаљон Височке бригаде."⁶

Послије разбијања непријатеља у рејону Прдибеговина, 6. бригада је продужила покрет и избила у рејон Равно, обрнула фронт и заузела положаје на Равној планини. Борбено обезбјеђење је истурила према Равној гори, Батуrowом путу и Караули. Петнаеста мајевичка и штаб дивизије са приштапским дијеловима продужили су покрет у рејон Поцепље. На поменутом положају 6. бригада се задржала кратко вријеме. Одмах се приступило сређивању јединица и припремању топлог оброка. Тек што се људство мало одморило и јединице средиле, положаје бригаде је надлетјела група непријатељевих авиона, прво „потез 25", а затим три „штуке", које су бациле неколико бомби по борбеном распореду бригаде, које нису нанијеле губитке. Нареджено је да се погасе све ватре и прекине са кувањем хране.

У борбама на Краљевој Гори и Равној Гори непријатељ је имао 126 погинулих и 196 рањених: 10 заробљених војника и официра. Губици 17. дивизије, били су: 84 погинула и 120 несталих.

ДЕВЕТАК—ОЛОВО—СОКОЛАЦ

Првог маја главнина бригаде су прикупила на про-
сторији: Поцепље—Плане—Криваче, са обезбјеђењем
према Црној ријеци—Равној гори—Караули и Батур-
ском путу. Први батаљон се налазио у рејону Мало По-
ље, одсјечен од бригаде, док се главнина 4. батаљона
са 30 Италијана и дивизијском болницом прикључила
16. војвођанској дивизији. Другог маја, кренуо је пре-
ма 1. батаљону замјеник команданта бригаде Никола
Звицер са једном четом 2. батаљона, са задатком да
са њим успостави везу. Задатак је успјешно извршио.

Истог дана, на правцу Соколовићи, 15. мајевичка
бригада је водила жестоке борбе са Нијемцима и чет-
ницима. До краја дана бригада се под притиском над-

⁶ Зборник 1У/25, док. 114, стр. 369, објашњење 6.

⁷ Зборник 1У/25, док. 114, стр. 396.

моћнијих снага повукла на положаје у висини села Мркаљи.

Непријатељ је у току ноћи снагама за брзу интервенцију запосјео све прелазе на путу Хан Пијесак—Соколац у намјери да опколи и уништи јединице 17. дивизије.

Да би заварао непријатеља и обезбиједио шири маневарски простор, штаб 17. дивизије је наредио да се обје бригаде пребаце западно од пута Хан Пијесак—Соколац. Шеста бригада се у току ноћи 3/4. маја, брзим покретом и неопажено, пребацила преко поменутог пута и око 17.00 часова, 4. маја, размјестила на просторији села Жунови—Мандурићи. Са бригадом се пребацио и штаб дивизије са приштапским дијеловима и члановима Обласног комитета КПЈ за источну Босну. У састав бригаде стигао је и 1. батаљон.

У исто вријеме пребацила се и 15. бригада и размјестила на просторији села Врапци—Крушевица. Јединице 27. ударне дивизије налазиле су се на просторији Ракова Нога—Владојевићи. Оцијењено је да је преброђена криза и да ће се пружити прилика да се штабови и команде јединица посвете главном задатку који ји постављен пред дивизију — пребацивањем у Србију.

Главнина бригаде се од 4. до 9. маја налазила на просторији: Жунови—Владојевићи—Бјелосавићи. У том периоду јединице су одбиле неколико узастопних напада четника, који су их стално узнемиравали. Штаб 17. дивизије је упознао 5. маја штабове 6. и 15. бригаде са одлуком штабова 17. и 27. дивизије о заједничком нападу на Вареш, као и о даљим дејствима послије ове акције. Предвиђено је било да се напад изведе ноћу 8/9. маја. У 12.00 часова, 6. маја, непријатељев авион „потез 25” митраљирао је и бомбардовао бригадну болницу, која се налазила у селу Жунови. Том приликом су погинула 4 борца, а 8 их је рањено.

Док се бригада 6. маја припремала за покрет према Варешу, око 17.00 часова јединице 14. СС ловачког брдског пука извршиле су напад на положаје 17. дивизије из три правца: од Соколца преко Челопека и села Заграђе; од Крама преко Кнежине и од села Петровића преко Кандила и села Гурдићи. Шеста бригада је

дочекала непријатеља, и захваљујући сналажљивости команди батаљона и команди чета успјела је да спречи његово брзо продирање, тако да је тек у први сумрак овладао линијом села Мангурић—Лисац, чиме је угрозио дивизијску болницу и штаб 17. дивизије, који су се налазили у селу Медојевићи. Непријатељ је до краја дана збачен са брда Лисац противнападом, а јединице бригаде су заузеле положај на лијевој обали рјечице Биоштица. У току ноћи 6/7. маја пребацили су се на лијеву обалу ријека Каљине штаб дивизије и дивизијска болница и размјестили се у ширем рејону села Бањалучица. У јединицама су вршене припреме за покрет према Варешу.

У међувремену, штаб 17. дивизије је добио директиву Врховног штаба преко штаба Оперативне групе дивизија (5. крајишка и 2. пролетерска) да 17. дивизија одмах крене за Србију. Прелазак преко Дрине био је предвиђен сјеверно од Вишеграда, на одсјеку Стари Брод—Слап. Дивизија је имала задатак да избије на планину Тару и да у садејству са 16. дивизијом, која је у исто вријеме прелазила Дрину у рејону Факовића, дејствује у позадини непријатеља и олакша положај Оперативне групе дивизије. У директиви се, поред осталог, каже:

„... 2. У току 5 овога мјесеца непријатељске снаге које су дејствовале на сектору (читавом) јужно од линије Тузла — Зворник до Хан Пијеска, повукле су се нагло, дијелом према Тузли, а главнином преко Хан Пијеска према Сокоцу и Сарајеву. Према подацима непријатељ је добио хитан покрет према⁸ мору. Тако је читав сектор напуштен од непријатеља.

С обзиром на такво стање ријешили смо да се 16. дивизија пребаци на сектору Факовића, док ће се ваша дивизија пребацити на сектору Слап — Стари Брод...

- Морате бити спремни да све тешкоће на које наиђете савладате и да извршите постављени задатак, којег је одредио ВШ упркос свим тешкоћама на које наилазимо."

⁸ У току борбе показало се да овај податак није тачан. Јединице 7. СС и 13. дивизије и даље су остале у источној Босни и водиле борбу са јединицама 17. дивизије у рејону Слапа.

По пријему директиве одржаи је заједнички састанак штабова 17. и 27. дивизије. На њему је одлучено да се одустане од напада на Вареш и да се обје дивизије, у току ноћи, одвоје од непријатеља маневром према Олову. Двадесет седма дивизија је оријентисана према Бирчу, а Седамнаеста према Дрини. Тек тада је 2. крајишка бригада ушла у састав 17. дивизије, како је то већ раније било наређено. Сви тешки рањеници 17. дивизије предати су 27. дивизији после чега је расформирана дивизијска болница 17. дивизије.

У зору 7. маја 6. бригада је кренула са просторије села Владојевићи—Бањалучица, преко села Крушево у правцу Олова, и у току дана се размјестила на просторији села Прогошево. За то вријеме је 15. мајевичка у рејону Олова обезбјеђивала прелаз преко ријека Криваје и Биоштице. У току ноћи 8. маја 6. бригада је извршила покрет, прешла ријеку Биоштицу и кренула правцем села: Гурдићи—Драпнићи—Г. Бабине—Врабачка—Подвисочник—Г. Чапари. Прије поласка бригаде из рејона Бањалучица и Владојевићи штаб бригаде је наредио штабу 1. батаљона да се задржи у селу Медојевићи и успостави везу са два батаљона 2. крајишке бригаде, који су, према првобитном наређењу штаба дивизије, били кренули у правцу Вареша, а како нису имали везу са штабом своје бригаде, нису знали за измјену правца покрета услед новонастале ситуације.

Прије успостављања везе са батаљонима 2. крајишке, 1. батаљон се сукобио са дијеловима 14. СС пука на положају Јтисац, који су 6. и 15. бригада покретом према Олову изманеврисале. Батаљон је разбио непријатеља, преданио у рејону Јасик и слиједећег дана продужио покрет. Наредне ноћи прешао је пут Соколац—Хан Пијесак и у селу Цимрије дошао у састав бригаде, а два батаљона 2. крајишке, су се пробила кроз непријатељске положаје и дошла у састав своје бригаде.

У сукобу 1. батаљона са јединицама 14. СС пука погинуо је обавјештајни официр батаљона Мијо Балаш.⁹

⁹ Мијо потиче из познате хрватске породице из Карловца. Прогресивну оријентацију стекао је пре рата. По окупацији као резервни официр мобилисан је у домобранство НДХ. Сарађивао је са руководиоцима НОР-а у модричком

Тек што је чело бригадне колоне прешло преко Биоштице сукобило се са 14. СС пуком и зеленим кадром на гребену Стјеница, к. 785. Непријатељ је послао краће борбе разбијен и бригада је продужила покрет. При покрету према путу Соколац—Хан Пијесак формирана је дивизијска колона: у претходници је била 6. бригада, затим главнина: 2. крајишка, штаб дивизије са приштапским дијеловима и на зачељу 15. мајевичка. Први краћи одмор у току дана дат је на Слемењској планини, а други, у току ноћи, у рејону села Врабачка.

Од села Врабачка дивизија се кретала у двије колоне: у десној су биле 6. и 2. крајишка бригада, а у лијевој 15. мајевичка бригада са штабом дивизије. На челу десне колоне кретала се 6. бригада. По преласку пута Соколац—Хан Пијесак бригада је, као претходница десне колоне, продужила покрет. У току дана се прикупила на просторији село Цимрије—засеок Цвјетићи—Гајеви—Струница и истурила борбено обезбјеђење према Хан Пијеску и Жљебовима. Друга крајишка се размјестила у рејону села С. Брестовача—Мислово, а 15. мајевичка са штабом дивизије у рејону Плана—Поце-плје—Брложник.

Пошто је открио покрет јединица непријатељ је, да би им спријечио пребацивање преко пута Соколац—Хан Пијесак, интервенисао са два правца: од Хан Пијеска и од Хан Крама, али, како је закаснио, дошло је само до краткотрајне борбе са зачељем десне колоне.

По избијању у рејон Цимрија упућени су извиђачи према Дрини са задатком да прикупе податке о непријатељу.

Шеста бригада је 10. маја, око 04.00 часа извршила покрет и избила на лијеву обалу Дрине у рејон: Рибиоци—Вратар и посјела положаје Комин—Чекра—Крижевац, ради обезбјеђења десног бока дивизије од Старе

крају, Септембра 1943. предао је без борбе домобранску сатнију којом је командовао у Модричи и од тада до погибије био је стално у 1. батаљону. Истицао се као храбар борац и старјешина. Погинуо је у јуришу.

Горе—Сјеверског и Годимља. Кад је избила у висину села Мандре сукобила се са два батаљона 14. СС ловачког брдског пука.¹⁰ Развила се борба прса у прса. После двочасовне жестоке борбе јединице бригаде су биле присиљене да се под притиском надмоћнијег непријатеља повуку на линију источне падине брда Јасеновац—село Стоборани, гдје је задржала даље наступање непријатеља.

Међутим, око 12.00 часова, непријатељ је привукао и убадио у борбу свјеже снаге. Истовремено је отпочео са снажним нападима из ваздуха и систематским бомбардовањем и митраљирањем по положајима јединица, које је трајало до краја дана. Наизмјенично су се рећале 9—12 „штука“ и извиђачки авиони „рода“. Нарочито јак притисак непријатељ је вршио са правца села Брложник. Под притиском надмоћнијег непријатеља бригада је била присиљена да се повуче и заузме положаје у висини Поцепља на линији: Сачије—Жабчић. У овој борби имала је 12 мртвих и 18 рањених бораца, а нестала су и 3 курира, који су били упућени у штаб дивизије. Међу погинулима били су комесар 3. батаљона Милорад Вујошевић, студент, родом из Бијељине, и Владо Кнежевић, командир чете у 2. батаљону, родом из Кулен Вакуфа.

У исто вријеме 15. бригада је избила на просторију Жепа—Слап и отпочела са прикупљањем средстава за прелазак преко ријеке. На десном крилу 6. бригаде 3. батаљон 2. крајишке је водио тешку борбу сјеверно од села Мислово са Нијемцима који су наступали са правца Соколовићи и био присиљен да се повуче према Сурдуку и Јасеновцу.

Послије одступања 6. бригаде са предвиђеног правца, десни бок 15. бригаде остао је незаштићен, услед чега је и она била присиљена да се повуче.

Уочивши намјере непријатеља, штаб 17. дивизије је закључио да нема могућности у току наредне ноћи за пребацивање дивизије преко Дрине. Терен је био вр-

¹⁰ Зборник 1У/25, док. 114, стр. 396 и објашњење 22, 23 и 24.

ло тежак, вријеме кратко, а недостајала су техничка и приручна средства за пребацивање. Ради тога је наредио да се јединице слиједеће ноћи повуку у шири рејон села Радава и на планински масив Батура, о чему је извјестио штаб 3. корпуса. Главни разлог што се одустало од преласка преко Дрине био је недостатак тачних података о јачини и намјерама непријатеља. Податак „да је непријатељ предузео хитан покрет према мору и да је читав сектор овог дијела источне Босне напустио" довео је до погрешних закључака и издавања нереалних наређења. Нереална је била процјена да непријатељ повлачи своје снаге из источне Босне, поготово у вријеме када је оцијенио да Врховни штаб НОВ и ПОЈ групише јаче снаге у рејону Црне Горе, Санцака и источне Босне за продор у Србију.

У периоду од 27. априла до половине маја, штаб 17. дивизије и штабови бригада, сем опнггих, нису имали никаквих података о непријатељу и његовим намјерама, док је непријатељ био свакодневно обавјештен о покретима јединица 16. и 17. дивизије, што му је омогућило да их стално прати, напада, узнемирава и наноси велике губитке.

Непријатељ је тада успјешно откривао радиосаобраћај јединица и дешифровао њихове депеше што штаб 17. дивизије и штабови бригада нису знали. Захваљујући томе благовремено је ангажовао одговарајуће снаге на правцима покрета јединица, па их је, што је било готово несхватљиво, пратио у стопу и није им дао да предахну. Двадесетак дана, колико је трајала та ситуација, јединице нису могле припремити готово ни један оброк и борци су били крајње исцрпљени.

Коначно је закључено да је непријатељ открио намјере јединица и да предузима све мјере да им онемогући прелазак преко Дрине. Обавјештајна и извиђачка служба у јединицама нису располагале ни најосновнијим подацима о непријатељу. Једини подаци са којима се располагало добијени су од заробљених непријатељских војника, који су у току посљедњих двадесетодневних борби били врло ријетки.

ПОКРЕТ ПРЕМА ЦРНОЈ ГОРИ

Ноћу 11/12. маја штаб бригаде је обавијештен да су се под притиском надмоћнијег непријатеља 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија, под командом пуковника Мораче, почеле из Србије повлачити преко планине Таре према Голији, па је штаб 3. корпуса наредио 17. дивизији да не форсира Дрину, него да јединице поново пребаци преко пута Хан Пијесак—Соколац, у шири рејон Кнежине, и оријентише према Романији и сарајевском Озрену. Пошто је уочио да се партизанске снаге оријентишу јужније, непријатељ је пребацио дио својих снага на комуникацију Соколац—Рогатица—Вишеград, како би им спријечио прелазак у Србију.

С обзиром на велику замореност бораца, одлучено је да се прикрије покрет јединица и да се пребаци преко пута Хан Пијесак—Соколац без борбе. Формирана је дивизијска колона: 2. крајишка, 6. бригада, штаб дивизије са дивизијским дјеловима и на зачељу 15. мајевичка бригада, која је кренула правцем: Потприсека—Огорелача—Мркаљи и после кратког одмора у сумрак прешла пут Хан Пијесак—Соколац. После 30 часова марша колона се размјестила: 6. бригада и штаб дивизије у засеок Пољанци, јужно од села Врабачка, 2. крајишка у село Берковина, а 15. мајевичка у село Горње Бабине. У току дана јединице су се срећивале, а људство мало одморило и нахранило. Овим покретом непријатељ је био потпуно обманут, јер је очекивао покрет дивизије према путу Соколац—Рогатица.

Пошто је накнадно открио правац непријатељ је артиљеријском ватром тукао рејоне прикупљања јединица. Активирале су њемачке јединице на путу Хан Пијесак—Соколац и Соколац—Равна Романија, усташка легија са правца Кладња и Олова и четници у рејонима Шахбеговићи, Подроманија и Соколац, који су узнемиравали јединице дивизије.

На састанку у штабу дивизије 14. маја, штабови бригаде су упознати са одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ, на основу које је требало да се 17. дивизија оријентише јужно од комуникације Сарајево—Вишеград, и даље према 2. ударном корпусу. Констатовано је да

је људство услијед петнаестодневних даноноћних борби и маршева, неспавања и слабе исхране, јако исцрпљено; да су јединице бројно знатно ослабиле и остале са малим количинама муниције, те да им је потребан неопходан краћи одмор и боља исхрана. Констатовано је и да је непријатељ у току претходних борби имао потпуну иницијативу и наметао своју вољу и тактику, прије свега зато, како је касније утврђено, што је долазио до сигурних података о свим наређењима и покретима јединица, које је штаб 3. корпуса преко радио-станице преносио штабовима дивизије. Примјенио је и посебну тактику: јачим снагама је запосједао важније путеве и на њима, на погодним положајима, организовао брањене рејоне, из којих је слабијим снагама — у виду моторизованих трупова, пресретао и ометао покрет јединица; убацивао се у међупросторе и на бочке и у стопу пратио сваку јединицу дивизије. Наиме, чим би се нека од јединица пробила у неком правцу, знајући њен задатак и намјере, благовремено је одвајао снаге, пребацивао их камионима, нападао је, узнемиравео и наносио јој губитке. У овим борбама Нијемци су врло вјешто користили квислинге: усташе, зелени кадар и четнике, који су их обавјештавали о покретима и јачини партизанских снага.

На другој страни, од 976 бораца, колико их је било у бригади 27. априла, преко 460 били су нови и неискусни борци, првенствено омладинци, који до тада нису учествовали у тежим борбама и који и поред свих мјера предузиманих у марту и априлу на плану обуке и васпитања, нису били довољно оспособљени, тако да је тежиште борбе било на командном кадру и старијим борцима. Исхрана је била крајње слаба и нередовна, јер су резерве бригадне интендатуре и батаљонских радних водова брзо исцрпљене, а снабдијевање на овом терену је било врло слабо, без обзира на приврженост народа НОП-у. Требало је водити рачуна и о залихама муниције, које су биле на измаку, што је такође отежавало ситуацију. Све је то у великој мјери утјецало на борбену готовост јединица.

На састанку штаба бригаде констатовано је да је бригада из претходних једномјесечних борби изашла

бројно знатно ослабљена, јер је претрпјела велике губитке, нарочито на Караули, Краљевој гори и Деветаку. Преко 90 бораца 4. батаљона и италијански батаљон одвојили су се од бригаде и прикључили 16. дивизији, а касније јединицама 27. дивизије, у којој су остали до краја рата. И један дио лакших рањеника се није вратио у састав бригаде, док је мањи број младих бораца, који су у бригаду ступили у првим мјесецима 1944. године, услијед тешких даноноћних борби и маршева, изнурен глађу напустио бригаду, да би послје извјесног времена ступио у јединице које су остале у источној Босни.

Међутим, без обзира на све, закључено је да је морал бораца, посебно старјешина и чланова КПЈ и СКОЈ-а, на завидној висини, поред осталог и зато што су и поред тешких борби и мјера које је предузимао непријатељ послје једномјесечних борби изашли као побједници. Борбе, које је бригада водила на Караули и Краљевој гори спадају међу њене најтеже борбе у току четворогодишњег рата.

Бригада се 14. маја налазила на окупу у ширем рејону села Бјелосавићи, 15. бригада у селу Медојевићи, а 2. крајишка у селу Драгораћи. Тoga дана је штаб бригаде примио заповијест за покрет према Црној Гори.

Бригада је 15. маја кренула преко Романије. У висини села Ширијевићи Први батаљон се сукобио са јачом групом четника из састава Романијског четничког корпуса, коју је протјерао преко села Брезовице и Коштреша према сарајевском Озрену. Пошто су се обје колоне у Ширијевићима састале, формирана је по наређењу команданта дивизије једна дивизијска колона, која је продужила покрет и преко Старог Града до пада мрака избила у село Мачковац и Цмиљево Поље, гдје се задржала на кратком одмору.

Покрет дивизије организован је у батаљонским колонама, да би пут Мокро—Соколац јединице прешле истовремено и у што краћем року. На лијевом крилу кретали су се батаљони Шесте, на десном 2. крајишке, а позади њих батаљони 15. мајевичке са штабом дивизије. Трећи батаљон 6. бригаде је затворио правац од

Соколца, а десно крило према Црвеним стијенама обезбиједила је 2. крајишка бригада.

Када је главнина дивизије прехпла пут Мокро—Соколац 15. маја око 22.00 часа, западно од Љељена, наишла је колона од шест њемачких камиона натоварених мазгама, коњима и животним намирницама, коју је сачекао 2. батаљон 2. крајишке бригаде и заробио. Убијено је 10 Нијемаца, а заплијењено 9 мазги, 6 коња и веће количине животних намирница. Претходница 1. батаљона 6. бригаде разбила је четнике који су држали положаје на брду Љељен. Преласком пута Мокро—Соколац јединице 17. дивизије непријатеља су поново обмануле, је је он очекивао прелазак на путу Соколац—Рогатица.

БОРБЕ У ПОКРЕТУ ЈАХОРИНА—ЗЕЛЕНГОРА— ПЛУЖИНЕ

Јединице бригаде су продужиле покрет 16. маја и око 10.00 часова избиле у источни дио села Боговићи, док су се остале јединице дивизије размјестиле у западним дијеловима села Боговићи и Зечићи. Други и 3. батаљон посјели су положаје на линији Шиљева глава—Приплече—Прчинога и затворили правац према Соколцу. Пошто је поново открио присуство јединица дивизије, непријатељ је око 11.00 часова отворио артиљеријску ватру из рејона Праче, а нешто касније је један његов батаљон напао на десно крило бригаде са правца села Неправдићи, али је послије двочасовне борбе одбијен.

Јединице 14. пука 7. СС Принц Еуген дивизије и два батаљона четника, око 17.00 часова, уз артиљеријску подршку, напали су и на лијево крило бригаде из правца Соколца. Послије двочасовне борбе јединице бригаде су се повукле под притиском надмоћнијег непријатеља и посјеле положаје на линији: Шиљева глава—Дивље, са које су зауставиле даље надирање непријатеља. Бригада је тога дана имала 4 погинула и 10 рањених бораца, док су непријатељу нанесени знатни губици. Непријатељ је у току дана појачао своја упори-

шта на комуникацији Пале—Реновица, са намјером да у току наредног дана разбије јединице дивизије у ширем рејону села Боговићи. Јединице су остале са малим количинама муниције, људство је било заморено, а исхрана слаба и неуредна, па је одлучено да се избјегавају јаче борбе.

Одлучено је да се јединице дивизије у току ноћи пребаце преко комуникације Пале—Реновица на Јахорину, гдје би се средиле и људство одморило и нахранило. На челу колоне кретала се 2. крајишка, затим штаб дивизије и 15. мајевичка, а на зачељу 6. бригада, општим правцем: Подвитез—Сарачево поље—Горња Прача—Книча. Послије напорног марша колоне је избила на гребен Јахорине, а 6. бригада се размјестила у рејону села Родељ—Стојковићи.

За вријеме покрета, посебно у првим часовима, падала је јака киша и било је врло мрачно, а људство преморено, па је често долазило до прекида колоне, што је знатно утјецало на брзину покрета.

По избијању на гребен Јахорине, 2. батаљон 6. бригаде, са једним батаљоном 15. мајевичке, разбио је групу четника која је била запосјела положаје на линији: Книча—Мачак. Чим су се јединице размјестиле непријатељ је у неколико наврата, са 7 „игука“ и 3 авиона „потез 25“ бомбардовао положаје бригаде на линији: Вријеска—Кничка коса—Мачак, као и села у којима су се смјестили штабови јединица са приштапским дијеловима — Тухиљиће, Рачиће, Мокро Поље и Јабуку.

За колоном дивизије наступали су четници, који су покушали да је нападом из рејона Горња Прача збаце са положаја и заузму гребен Јахорине, али су противнападом Шесте и 15. бригаде одбијени. На десном крилу дивизијског распореда један батаљон 2. крајишке бригаде одбио је напад дијелова 14. СС пука и четника са правца Оглавак, и нанио им знатне губитке.

За вријеме борби на гребену Јахорине погинуо је обавјештајни официр 2. батаљона Миливоје Пиљуга, предратни комуниста из Зенице, из познате напредне породице Пиљуга из које су три сина ступили у партизане 1941. године.

Борци 2. и 3. батаљона 6. бригаде у борби са гробом Јахорине оборили су један непријатељски авион „потез 25“, који је пао између брда Мљечник и Мачак у међупростор између бригадних и непријатељских положаја. Један авијатичар је убијен, док је други, лакше рањен успио побјећи. Заплијењена су 2 митраљеза „дарн“ 14,6 мм и веће количине митраљеске муниције у редицама, а авион је спаљен.

Присуство дијелова 14. СС њемачког пука на Јахорини и стално припуцавање четника за вријеме покрета, поткријепили су увјерење да непријатељ дешифрира радио-депеше. Због тога је штаб дивизије навео строг режим коришћења радио-станица.

Због велике активности Нијемаца и четника који су нападали јединице дивизије са свих страна, оцијењено је да је непријатељ поново открио намјеру дивизије да пређе преко Дрине. Због тога се одустало од преласка, па је наређен одмор и прикупљање јединица до краја 19. маја на просторији Межице, како би се у току ноћи пребациле преко комуникације Калиновик—Фоча.

Бригада је, као деснокрилна колона дивизије, кренула правцем: Модро Поље—Кратине—Миљевина, и око 24.00 часа прешла пут Калиновик—Фоча код села Оцркавље, на мјесту где је у петој непријатељској офанзиви вршила пробој из обруча, само у супротном правцу. Око 13.30 часова 20. маја бригада је избила у Врбницу,

При преласку преко комуникације јединице бригаде су разбиле већу групу четника у рејону Оцркавља. Истовремено 15. мајевичка је, као средња колона, наишла на комбиновану засједу Нијемаца и четника, коју је разбила, док је 2. крајишка, као лијевокрилна колона, изненадила Нијемце и четнике на путу Миљевина—Фоча, које је разбила и протјерала према Фочи.

Према изјави заробљеног четничког команданта, Нијемци и четници су планирали да покретом главних снага долином ријеке Колинске нападну 17. дивизију са свих страна, у ширем рејону Јабука. Међутим, услјед измјене правца покрета јединица, као и вре-

мена поласка, до тога није дошло, тако да је непријатељ и овога пута био преварен.

За вријеме покрета од Јахорине према Миљевини, због великог замора и исцрпљености изостало је по неколико бораца из свих јединица, што је успоравало покрет.

Послије пребацивања преко пута Калиновик—Фоча јединице су се нашле у слиједећем распореду: 6. бригада у селу Луче, источно од села Врбница; 2. крајишка у селу Закмур, а 15. мајевичка у ширем рејону Врбнице са једним батаљоном истуреним према Говзи и Јелечу, гдје су се задржале ради сређивања и одмора људства. Планом је било предвиђено да се дивизија послије краћег задржавања пребаци преко Дрине у рејон Шћепан Поље—Бастаси, у Санцаку, или, зависно од ситуације, преко Сутјеске и Драгаш седла на плато Вучева.

Шеста бригада је добила задатак да посједне положаје на линији Бурђевица к. 1062 — Предел и прелазе који преко планине Малуша изводе из долине Сутјеске, да извића Дрину и Сутјеску, прати покрете непријатеља и врши припреме за прелазак, а 2. крајишка да освоји Закмур, који је непријатељ јачине преко 340 Нијемаца и четника, претходног дана био заузео.

Због тога су јединице бригаде помјерене према ушћу Сутјеске у Дрину. Приликом покрета према Дрини 1. батаљон се сукобио са четницима Закмурског батаљона, који су разбијени и преко планине Малуше протјерани према Фочи. У исто вријеме 3. батаљон је посјео положаје на линији Лупоглав—село Попи.

Да би осујетио намјере 17. дивизије, непријатељ је око 10.00 часова са моторизованом колоном од око 350 Нијемаца, 540 четника и четом усташа путем од Фоче избио испред села Попи и напао 1. батаљон који је био у покрету према Дрини. У исто вријеме већа група Нијемаца је подишала десном крилу 3. батаљона из правца Тјентишта и Попова Моста. Први и трећи батаљон одбили су све покушаје непријатеља који је нападао из долине Дрине и Сутјеске, с намјером да продре у рејон Врбнице.

Док је 6. бригада одбијала нападе из долине Дрине и Сутјеске, непријатељ је, јачине око 600 Нијемаца, напао на положаје 15. мајевичке из рејона Загорице у правцу Јабланова брда, и у току дана овладао положајем испред села Љубине, чиме је угрозио 2. крајишку бригаду, која је у току дана водила борбу са четницима и Нијемцима у рејону Закмура.

Крајем дана, 21. маја, ситуација је била критична. Непријатељеве комбиноване снаге наступале су са свих страна и стезале обруч око јединица дивизије: од Миљевине и из долине Сутјеске око 600 Нијемаца, са правца Фоче 1000 четника, а из долине Дрине око 350 Нијемаца и око 350—400 усташа. Јединице дивизије су се налазиле на врло уском простору и са малим количинама муниције, а непријатељ је намјеравао да их окружи и уништи у рејону Врбнице. Због тога се одустало од намјере да се дивизија пребаци у Санџак или на плато Вучева, па је наређено да се јединице што прије прикупе у рејону Врбнице и изврше покрет преко Зеленгоре према извору Сутјеске.

У току ноћи 21/22. маја, 6. бригада је, на челу дивизијске колоне, кренула из Врбнице поред Лучких Колиба и Љубина гроба преко Зеленгоре, пребацила се преко пута Гацко—Сутјеска код села Трнова Лука и после је 22 часа марша избила у рејон села Брајчин Лаз. Друга крајишка, штаб дивизије и приштапски дијелови смјестили су се у село Витосавину, а 15. мајевичка у село Борја.

На овом маршу је, услијед великих напора, глади и замора, изостао један број бораца из свих јединица. Из истих разлога је напуштено и по неколико јахаћих и товарних коња. Међутим, захваљујући упорном залагању и савјесном раду старјешина, санитетског кадра и бораца сви изнемогли борци су пренијети до села Изгори, а да би били пребачени јединице су морале оставити неколико минобацача и тешких митраљеза, који су закопани.

Док се бригада налазила на маршу преко Зеленгоре, четничка Гатачка бригада је напала на јединице 16. муслиманске бригаде и 4. батаљон 2. крајишке бригаде 27. дивизије у рејону Чемерног. Услијед јаког при-

тиска четника, 16. бригада се повукла према Лебр-шнику. У међувремену, пошто су открили долазак јединица 17. дивизије, четници су се повукли из Изгора, преко Чемерна у правцу Гацка, тако да са њима није дошло до борбе. Незнајући да су се четници повукли, а да су у Изгоре пристигле јединице 6. бригаде, један батаљон Муслиманске бригаде је око 24.00 часа — баш у вријеме када су се јединице размјештале и интендантско особље отпочело кување хране — напао на јединице 6. бригаде. Брзом интервенцијом штаба бригаде успостављена је веза и борба је престала. Срећом, жртава није било.

Наредног дана је успостављена веза и са штабом 16. муслиманске бригаде, која је привремено ушла у састав 17. дивизије.

Двадесет трећег маја у 04.00 часа бригада је продужила покрет и размјестила се на просторији села Милошевићи. За 6. бригадом кретала се 2. крајишка и размјестила се у селу Орах, а 15. мајевичка у селу Крстац. Штаб дивизије се смјестио у Плужинама.

На овој просторији бригада је остала до 27. маја. Предузете су мјере да се људство одмори и нахрани и јединице среде. Организовано је чишћење наоружања, прање и крпљење одјеће и веша, сређивање коморе, парење веша, шишање људства итд. Успостављена је и телефонска веза са штабом 2. ударног корпуса, од којег је штаб дивизије добио директиве за даљи рад.

У ноћи 24/25. и 25/26. савезници су бацили из ваздуха наоружање, опрему и храну за јединице дивизије. Бригада је добила извјесне количине оружја, муниције, инжињеријског материјала, хране и одјећне опреме.

Четвородневни одмор, редовна исхрана и савезничка помоћ знатно су помогли да се јединице опораве.

На састанку штаба 6. бригаде извршена је анализа претходних борби и Штабу 17. дивизије предложено је да се 4. батаљон расформира, а његово људство распореди по јединицама осталих батаљона.

Од 976 бораца (905 бораца и 71 другарица), колико их је било у бригади 27. априла, последије једномјесечних даноноћних борби и маршева и слабе исхране, ос-

тало је 25. маја 477 бораца и 28 другарица, укупно 505, што значи да је бригада скоро преполовљена. У овај број несталих урачунато је и људство 4. батаљона и рањеници који су остали у саставу 27. дивизије. Слично стање било је и у 15. мајевичкој, док је 2. крајишка била нешто јача.

Из строја бригаде избачено је — погинуло, рањено или остало у источној Босни, 12 батаљонских и 34 четна руководиоца, од којих: 11 војних, 14 политичких, 4 обавјештајна, 14 интендантских и 3 санитетска. Поред ових, из строја бригаде изашла су још 42 руководиоца — командира водова, водних делегата, рачунајући и старјешине остале у саставу 4. батаљона. То значи да је из строја бригаде изашло 88 старјешина, од којих су 66 били чланови КПЈ, па је број чланова КПЈ у бригади смањен за једну трећину.¹²

Политичко-партијски рад у јединицама бригаде одвијао се у веома тешким условима. Радило се углавном у покрету и за вријеме малих предаха, а рад се заснивао на појединачним разговорима, разговорима у мањим групама, а понекад и у водовима, гдје су размјенјиване међусобне информације старјешина и бораца. Војно-политички и партијски курсеви, који су одржани када се бригада налазила у околини Братунца, дошли су до пуног изражаја у овом тешком периоду. Многи борци су се прекалили и сазрели за пријем у Партију, што је довело до јачања партијске организације.

То је у знатној мјери допринијело да морал цјелокупног састава бригаде остане на висини. Стечено је драгоцјено искуство у борби са непријатељем под врло неповољним условима. Самоиницијатива и храброст бораца, посебно старјешина и чланова КПЈ и СКОЈ-а, била је на завидној висини. У овим борбама посебно су се истицали стари борци са Сутјеске, из Тузле, Бетња, Романије и других борби. Све је ово дошло до изражаја и у каснијим борбама, које је бригада водила у Санцаку, Црној Гори, Србији, поново у Босни, и све до аустријске границе. Била је то велика школа за цјелокупни старјешински кадар бригаде.

¹² Зборник IX, књ. 6, док. бр. 60, стр. 390—391.

У једномесечним борбама бригада је нанијела непријатељу слиједеће губитке: 154 погинула, 227 рањених и 12 заробљених војника. Уништено је 6 камиона, 1 авион и 1 аутомобил, а заплијењене су веће количине оружја.

Властити губици су износили: 132 погинула, 182 рањена и 147 бораца који су се одвојили од бригаде. Изгубљена су између осталог 2 тешка митраљеза, 14 пушкомитраљеза, 17 аутомата, 3 противтенковске пушке, око 30 товарних и 20 јахаћих коња.

Погинули су: Бабик Шандор из Земуна, Бајковић Милош из Бијељине, Бастајић Раде из Земуна, Баудер Никола из Земуна, Беатовић Јован из Соколца, Богдановић Гавро из Сребренице, Богдановић Јован из Модриче, Богичевић Нећо из Власенице, Бајић Милорад из Братунца, Боровчанин Милија из Соколца, Баравецнин Рајко из Соколца, Будимчић Славко из Земуна, Бућан Борће из Земуна, Бугарин Стеван из Старе Пазове, Царевић Стеван из Ирига, Кирић Цвеја из Старе Пазове, Нирић Миленко из Старе Пазове, Дечковић Милинко из Власенице, Димитријевић Богдан из Братунца, Димитријевић Драгомир из Сребренице, Драгичевић Бошко из Бијељине, Драгичевић Радисав из Сребренице, Дудић Радосав из Старе Пазове, Борћевкић Петар из Старе Пазове, Букић Саво из Братунца, Фабијан Мика из Земуна, Глишић Видоје из Сребренице, Груић Светислав из Старе Пазове, Груић Драго из Старе Пазове, Хацић Богдан из Земуна, Хазуровић Орха из Бијељине, Хуремовић Бећир из Братунца, Илић Богосав из Братунца, Илић Борће из Земуна, Илић Илија из Братунца, Илић Милан из Власенице, Илић Павле из Братунца, Инђић Петар из Старе Пазове, Јаковљевић Милисав из Сребренице, Јаковљевић Мирко из Сребренице, Јаковљевић Станко из Сребренице, Јанковић Анђелко из Сребренице, Јеремић Срећко из Братунца, Јосиповић Станко из Братунца, Јовановић Богдан из Сребренице, Јовановић Добрисав из Сребренице, Јовановић Милорад из Хан Пијеска, Јовановић Светозар из Земуна, Јовичић Милан из Братунца, Јовић Млаћо из Бијељине, Карличић Славко из Шековића, Катанић-Букић Грозда из Сребренице. Катнић Мирко из Сребренице,

Катанић Радисав из Сребренице, Катић Јован из Новог Сада, Кних Иван из Вареша, Котуровић Јован из Земуна, Ковач Томаш из Земуна, Крецуљ Перо из Земуна, Крсмановић Милан из Соколца, Кукић Салих из Брчког, Купусовић Перо из Земуна, Курјачки Богдан из Земуна, Курјачки Бранко из Земуна, Леви Леон из Рогатице, Лукић Млађо из Братунца, Лукић Петар из Земуна, Лукић Трифун из Бијељине, Максић Драго из Земуна, Марић Гојко из Горажда, Марковић Драго из Сребренице, Марковић Милан из Сребренице, Марковић Миљасав из Сребренице, Маслић-Немастил Љубица из Бихаћа, Мићић Новак из Братунца, Миладиновић Добривоје из Братунца, Милановић Илија из Сребренице, Милановић Душан из Земуна, Милановић Томо из Братунца, Милошевић Раденко из Сребренице, Миловановић Миле из Сребренице, Милутиновић Борђе из Земуна, Милутиновић Пера из Земуна, Миљановић Мирослав из Шековића, Митровић Анђелко из Сребренице, Митровић Буро из Братунца, Митровић Иван из Сребренице, Митровић Милован из Сребренице, Мркајић Комлен из Шековића, Мујагић Омер из Тузле, Муслић Нерим из Бијељине, Наумов Милан из Земуна, Нећић Раденко из Сребренице, Нешић Новак из Босанског Шамца, Николић Иван из Земуна, Нишић Орхан из Бијељине, Новаковић Богољуб из Руме, Нукић Латиф из Бијељине, Обрадовић Љубо из Зворника, Обрадовић Милован из Соколца, Обреновић Благоје из Соколца, Окановић Идриз из Градачца, Павловић Милан из Добоја, Павловић Светозар из Братунца, Пејчић Јованка из Добоја, Пепић Милорад из Кладња, Пештић Иво из Тузле, Петковић Бранислав из Сребренице, Петровић-Алчаковић Милан из Бијељине, Петровић Петар из Добоја, Петровић Жарко из Земуна, Плочарац Триво из Земуна, Попов Стеван из Старе Пазове, Радишковић Рајко из Оцака, Радојевић Петар из Земуна, Радосављевић Спасо из Земуна, Ралић Хусеин из Братунца, Ранисављевић Лепосава из Земуна, Ранисављевић Србислав из Земуна, Ранкић Милорад из Братунца, Ристић Видоје из Руме, Ризвић Мујо из Градачца, Сарић Душан из Власенице, Савић Бошко из Власенице, Савић Божидар из Братунца, Савић Дико из

Сребренице, Савић Стојан из Лукавца, Савић Вилотије из Сребренице, Савић Божић из Братунца, Симић Милан из Братунца, Спасојевић Момчило из Братунца, Стојчић Никола из Земуна, Стевановић Радомир из Сребренице, Стојановић Драто из Старе Пазове, Стојановић Богдан из Сребренице, Стојшић Никола из Земуна, Суботић Никодим из Какња, Сушић Душан из Власенице, Шевић Лазо из Сремске Митровице, Тадић Стево из Оцака, Томић Станко из Братунца, Топаловић Душко из Земуна, Васић Радомир из Сребренице, Весић Јован из Бијељине, Видаковић Војо из Брчког, Владић Перо из Угљевика, Вучетић Живан из Братунца, Збучковић Бранко из Новог Сада, Зековић Мирелко из Старе Пазове, Живановић Милан из Сребренице и Живановић Радоје из Сребренице.

Услијед расформирања четвртог батаљона, 25. маја, у јединицама су настале кадровске промјене:¹³

— у 1. батаљону је за политичког комесара именован Мишо Ковачевић, за замјеника команданта Целестин Матулић. За замјеника политичког комесара батаљона одређен је Стеван Клашња, а за референта санитета Драгица Стевић, која је дошла из Мајевичке бригаде;

— у 2. батаљону је за политичког комесара постављен Лазо Радивојевић, а за замјеника политичког комесара Пеко Алфонс;

— у 3. батаљону за политичког комесара именован је Нећо Богичевић, а за замјеника команданта Милован Хрвачевић;

— у штабу бригаде за обавјештајног официра постављен је Рајко Глигоровић.

Дотадашњи командант 4. батаљона Никола Челар распоређен је на нову дужност у Мајевичкој бригади.

О искуствима у протеклим једномјесечним борбама може се још рећи:

— Нијемци су готово увијек знали гдје се налазе јединице дивизије и врло брзо су откривали њихове

¹³ Архив VII, к. 982, док. бр. 15/8.

намјере. То им је омогућило да благовремено усмјеравају своје брзопокретне јединице на најважније правце. Изненађење, као најважнији фактор партизанског ратовања, у овом периоду је изостало. То је у знатној мјери онемогућавало јединицама офанзивне акције, јер су често изненађиване и присиљаване да се бране.

Нијемци су успјешно примјењивали нову тактику, изненадних удара покретних јединица (трупова).

— Јединице бригаде су биле, као никада до тада, изложене непрестаним огорченим борбама и даноноћним напорним покретима који су исцрпљивали борце. Због тога су јединице и штабови у кратким предасима разрешавали најбитније проблеме уз разне импровизације, за које је нормално потребно далеко више времена.

Предах од једног дана у протеклом периоду био је ријеткост за јединице. Ситуација је налагала честе промене одлука и одржавање сталних веза међу јединицама у борби и на маршу.

— Недостатак муниције представљао је посебан проблем. Због тога су јединице избјегавале борбу и у условима који су обећавали успјех. Тактика у борби, када се располаже са мало муниције, захтијевала је да се непријатељ сачекује или напада са кратких растојања — борбом прса у прса. Батаљони и чете су успјешно примјењивали овакав начин борбе.

— Због недостатка хране и немогућности њене припреме завладала је потпуна глад, па је коњско месо замјењивало оброке. То је захтијевало остављање тешког наоружања, да би јединице биле покретљивије и да би се коњи користили за пренос рањеника и исхрану бораца.

— Одржавање високог борбеног морала захтијевало је да се старјешине налазе у првим борбеним линијама и личним примјером доприносе успјеху у борби. То је код бораца јачало самопоуздање, али је зато у овим борбама број погинулих и рањених старјешина био знатно већи него до тада.

— И поред настојања да јединице у неколико случајева прихвате помоћ савезника из ваздуха, није би-

ло могуће обезбиједити услове ни за тако једноставну акцију. Тек када је притисак непријатеља ослабио, и када је обезбијећен предах од неколико дана, помоћ је прихваћена.

— По напрезањима, губицима, борбама и маршевима, ова офанзива је за бригаду била у неким периодима слична непријатељевој петој офамиви.

IX Дио

**БРИГАДА У САНЦАКУ И
ЦРНОЈ ГОРИ**

(у саставу 2. ударног корпуса,
јуни—јули 1944)

ЦОКРЕТ ПРЕКО ДУРМИТОРА И ИЗБИЈАЊЕ У РЕЈОН ПЉЕВАЉА

Док је трајала седма непријатељска офанзива у источној Босни и прије избијања 17. дивизије у рејон Пљужина, јединице 2. ударног корпуса држале су читаву територију Санцака и источне Црне Горе, осим Пљеваља, Пријепоља и Колашина.

По избијању у рејон Плужина 17. дивизија је привремено претпотчињена штабу 2. корпуса. Штаб 17. дивизије је 25. маја добио наређење, да са дивизијом пређе ријеку Тару, посједне просторију: Мељак—Чајниче—Челебић и затвори све важније правце који из долине ријеке Дрине изводе према Пљевљима.

Штабу дивизије је такође наложено да среди јединице, добро их одмори и нахрани, да врши попуну са новим борцима и да одржава чврсту везу и садејствује са јединицама 5. крајишке и 37. санџачке дивизије.

Штаб 17. дивизије је упутио 2. крајишку бригаду на Дурмитор, гдје је 25. маја стигла у рејон села Вирак, док су се 6. и Мајевичка бригада задржале у Плужинама до 27. маја.

Двадесет седмог маја и 6. бригада је извршила покрет преко Дурмитора, правцем: Николин До—Таван—Бобан—Добри До—Седло, и око 19.00 часова размјестила се у Пешћански крај, 8 км јужно од Жабљака, гдје је заноћила.

Јединице су се 28. маја срећивале и одмарале. Бригаду је веома топло примио народ овог краја, народна власт и команда мјеста Жабљак. Снабдјевена је животином намирницама и одјећном опремом. Двадесет де-

ветог маја, у зору, бригада је, у улози претходнице 17. дивизије, извршила покрет према Санцаку, пребацила се на десну обалу ријеке Таре и размјестила у селу Селце. Послије једнодневног одмора у 19.00 часова, 31. маја, кренула је у правцу Пљеваља и преко Косаничког поља у току 1. јуна размјестила се на просторији села Какмуж—Хоћевина. Чим је стигла успоставила је непосредну везу са јединицама и штабом 4. крајишке бригаде 5. дивизије, која је затварала правац од Пљеваља према Бурђевића Тари. У исто вријеме 2. крајишка се размјестила у селима Вишњица и Захум, а 15. мајевичка на просторији села Бобово—Челебић.

У то вријеме у Пљевљима и Пријепољу налазило се око 1.200 до 1.500 Нијемаца са једним батаљоном тенкова и дивизионом артиљерије. На широј просторији Санцака дејствовале су у мањим групама четничка санџачка бригада и муслиманска милиција.

ПРЕДАХ У САНЦАКУ

Док се налазила у Санцаку, од 1. до 16. јуна, бригада је често мијењала положаје. Прво је затварала правац према Пљевљима и у садејству са 4. крајишком бригадом спријечавала продор непријатеља према Жабљаку, затим је затварала правце који из Горажда и Рудог изводе према Пљевљима, да би поново затварала правце из Пљеваља према Чајничу. Бригада се, углавном, задржавала у рејону Пљеваља. Овај период је испуњен честим борбама са Нијемцима који су вршили насилна извићања и у садејству са четницима покушавали да јединице 17. дивизије одбаце даље од Пљеваља и других гарнизона. Истовремено су четници и муслиманска милиција маневрисали и у мањим групама нападали јединице дивизије из позадине, пресретали курире и снабдјевачке органе, често им наносили губитке и на тај начин узнемиравали и развлачили јединице.

Од 2. до 5. јуна јединице бригаде су се срећивале на достигнутој просторији. У свим командама чета и батаљона, као и у штабу бригаде, анализиране су бор-

бе вођене у источној Босни и истакнути су позитивни примјери јединица и појединаца у дотадашњим борбама. Указано је и на грешке и пропусте појединих команди чета и штабова батаљона и извучена су искуства за наредни период. Свакога дана извођена је политичка настава, а борци су редовно информисани о војно-политичкој ситуацији у свијету и на југословенском ратишту.

Из Пријепоља у Пљевља стигло је 4. јуна око 100 њемачких камиона са људством и материјалом, а истог дана колона Нијемаца и четника, јачине око 350 војника кренула је из Пљеваља према положајима бригаде. Намјера непријатеља је била да испита јачину снага НОВЈ на овом правцу и могућност продора према Жабљаку, гдје се налазио партизански аеродром за примање савезничке помоћи. Послије краткотрајне борбе непријатељ се повукао у Пљевља.

У свим јединицама бригаде прослављено је 6. јуна отварање другог фронта искрцавањем савезника у Нормандији.

Штаб 17. дивизије је издао заповијест за општи напад непријатеља. Шеста бригада је нападала главним снагама на одсјеку Потпеће—Влаховићи, а слабијим на правцу Крушево—Подрогатец,¹ спријечавала је покрет непријатеља и наносила му губитке.

Непријатељ је стално нападао положаје бригаде. Иа десном крилу бригаде потиснуо је јаким снагама 6. јуна јединице 4. крајишке бригаде са комуникације Пљевља—Бурђевића Тара и угрозио партизански аеродром у близини Жабљака. Брзим продором главних снага прешао је на лијеву обалу Таре, док је слабије снаге са моторизацијом оставио на лијевој обали у региону Бурђевића Таре. Ова акција непријатеља битно је утјецала на борбени распоред јединица 17. дивизије, јер је био угрожен њен десни бок, а посебно 6. бригада. Ради тога се комплатна 6. бригада поставила бочно према комуникацији Пљевља—Жабљак и дејствовала је у десни бок непријатеља.

¹ Архив VII, к. 982, рег. бр. 2/18—7.

Ноћу 5/6. и 6./7. јуна бригада је са два батаљона напала моторизовани одред Нијемаца у рејону Подрогатца и Башћиновића и присилила га на повлачење. Спаљена су три камиона, а заплијењена су два пушкомитраљеза, 12 пушака, неколико сандука муниције, 100 противтенковских мина за минобацач, 100 тромблонских мина и 60 ручних бомби. Непријатељ је имао 14 погинулих и више рањених војника, а бригада једног погинулог и 3 рањена борца.

Преко села Какмуж и села Глибаћи 2. крајишка је напала непријатеља који се налазио на висоравни у рејону Косаничког и Битинског поља — рејону Пушкински до — село Катуша. Петнаеста мајевичка је напала непријатеља на десној обали Таре — у рејону Левер Таре, са намјером да главним непријатељем снагама, које су прешле на лијеву обалу, пресијече одступницу, а потом да их окружи и уништи.

Општи напад је отпочео ноћу 7/8. јуна. Развила се жестока борба, која се водила дуж пута од Бурђевића Таре до Пхвеваља, па су моторизоване снаге непријатеља биле присиљене да се повуку у рејон Пљеваља. У овој борби није дошло до садејства са јединицама 5. крајшлке дивизије, (посебно између 6. бригаде 17. дивизије и 4. бригаде 5. крајишке дивизије). Четврта бригада је била присиљена да се повуче даље од пута Плевља—Бурђевића Тара и запосједне положаје на Црном врху к. 1635. Поред тога, и заповијест за општи напад издата је касно. У овој борби није била ангажована ни 16. муслиманска бригада, која се налазила у рејону Негобуће, иако су за то постојали повољни услови. Захваљујући томе непријатељ се повукао у Плевља уз незнатне губитке. Послије ове борбе јединице 6. бригаде су се прикупиле на просторији Какмуж—Крушево.

У ноћи 11/12. јуна 17. дивизија је помјерила јединице у правцу Фоче и Чајнича. До краја слиједећег дана бригада је избила у рејон села Буковице—Ковачевићи—Селишта, а 2. крајишка у рејон Челебић. Петнаеста мајевичка и 16. муслиманска оријентисане су према Плевљима и Чајничу. У току покрета јединице

бригаде су разбиле неколико четничких група, које су побјегле према Фочи, Горажду и Чајничу.²

Према прикупљеним подацима о непријатељу утврђено је да се у Фочи налазе четници, нешто Нијемаца и муслиманска милиција. Штаб дивизије је одлучио да 6. и 2. бригада, ноћу 13./14. јуна, нападну непријатељски гарнизон у Фочи, 16. муслиманска гарнизон у Чајничу, а 15. мајевичка да затвори правац према Пљевљима.³

У току подилажења Фочи 6. бригада је разбила четнике у рејону села Поникве и заробила четничку комору са 11 товара соли, која се кретала од Прибоја према Фочи.

Пошто је процијенио да не може пружити јачи отпор, непријатељ је одступио према Калиновику, тако да су јединице бригаде без борбе ушле у Фочу. Исте ноћи, 16. муслиманска бригада је ослободила Чајниче. Те ноћи су савезници спустили авиопошиљку за 17. дивизију у рејон села Поникве.

Слиједећег дана, 6. бригада је напустила Фочу и помјерила се према Устиколини и Метаљци са задатком да контролише правце који изводе према Санцаку.

У петнаестодневним борбама у Санцаку погинули су: Ибришимовић Ризах из Брчког, Марић Милош из Шековића, Опарица Марко из Мркоњић-Града, Перић Видоје из Братунца, Рељић Митар из Власенице, Суман Џемал из Грачанице, Вилотијевић Живко из Земуна, Вукосавић Драгомир из Земуна.

На поменутој просторији бригада је остала све до 4. јула и, уз незнатна помјерања чета, чистила је терен и извиђала према Лиму и Дрини. Примљене су и извјесне количине средстава од савезника. У свим јединицама извођена је интензивна војна настава — тактичка обука, настава гађања са наоружањем и политичка настава. Под руководством штабова батаљона у свим четама је извршено бојно гађање из свих врста наоружања, која су била добро организована. Најбоље резултате постигле су јединице 3. батаљона. Карактеристично је да су све другарице гађале добро и да су у не-

² Зборник 1У/26, док. 43, стр. 180.

... ³ Глиго Мандић: 17. источnobосанска дивизија, страна 192.

ким четама постигле боље резултате од другова — мушкараца.

Прије доласка јединица 17. дивизије на ову просторију четници су били развили јаку пропаганду против НОВ и НОП-а. Већина српског живља била је заплашена и заведена четничком пропагандом, док је муслимански живаљ, због усташке пропаганде, био неповјерљив и пасиван. Велики дио мјештана је избјегавао сусрете са борцима, а стоку је склањао по шумама и скривеним мјестима. Предузете су мјере да се четничко-усташка пропаганда разобличи кроз политички и културно-просвјетни рад са народом. Послије ових мјера мјештани су постали нешто слободнији, често су контактирали са борцима и почели су враћати стоку својим кућама.

Озлојеђени због сталне активности јединица НОВ и ПОЈ и осјетних губитака, Нијемци, четници и усташе су појачали терор над народом у Пљевљима и околним селима, а посебно над симпатизерима НОП-а и члановима партизанских породица. Само за 15 дана стријелили су 15 лица.

Око 300 Нијемаца, четника и припадника усташке милиције напало је 27. јуна на положаје 15. мајевичке бригаде ради продора према Чајничу. Након једночасовне борбе одбијени су уз осјетне губитке.

Двадесет осмог јуна прослављен је Видовдан. У већим селима су одржани зборови, у присуству војске и народа, на којима су говорили руководиоци штаба бригаде и политички радници са терена. Поред упознавања присутних са војно-политичком ситуацијом у свијету, на савезничком и југословенском ратишту, говорено је и о бунама и устанцима, косовским јунацима, национално-револуционарној омладини и сарајевском атентату, о Гаврилу Принципу и његовим друговима — са посебним освртом на издају четника и усташа и потреби мобилизације свих способних људи за народно-ослободилачку борбу. Навече су одржане пригодне приредбе, на којима су присуствовали борци и народ околних села.

Дан формирања дивизије 2. јули — свечано је прослављен у свим јединицама бригаде. Одржане су смо-

тре јединица по батаљонима, са пригодним говорима. Послије подне одржане су приредбе са културно-забавним програмом, којима је присуствовао и народ. Главна прослава одржана је у Чајничу. Командант дивизије је прочитао наредбу о похвалама јединица и појединаца, а потом је политички комесар дивизије одржао пригодан говор, у којем се осврнуо на војно-политичку ситуацију у свијету и југословенском ратишту. На крају је изнио резултате које су постигле јединице дивизије у једногодишњој борби.

Послије говора политичког комесара дивизије изведен је забавни програм, којем су присуствовали борци и око 500 до 600 становника Чајничка и околних села.

Пошто је обавијештен о пристизању 1. пролетерског корпуса који се кретао из Босанске крајине према Фочи и Санцаку, штаб 17. дивизије је наредио штабу 2. крајишке бригаде да се и даље по сваку цијену одржи на лијевој обали Дрине и сачека јединице 1. пролетерског корпуса. Штабу 6. бригаде је наређено да јединице помјери јужно, с тим да контролише ријеку Бехотину и затвори правце који од Пљеваља изводе према Грацу. Петнаеста мајевичка је остала и даље на својим положајима.

Ноћу 4/5. јула 6. бригада се помјерила на просторију: Градац—Мељак—Хоћевина. Први батаљон са штабом бригаде и приштапским дијеловима смјестио се у Мељак; 2. батаљон у село Хоћевина, а Трећи у село Градац.

Пошто је открио намјере и правац покрета јединица 1. пролетерског корпуса непријатељ — Нијемци, четници и усташе, је отпочео покрет јачим снагама лијевом обалом ријеке Дрине, од Горажда према Фочи, правцем Устиколина—Пљевац. Слабим снагама прешао је на десну обалу Дрине. Координираним дејством 16. муслиманске, 2. крајишке и једног батаљона 3. крајишке пролетерске бригаде, непријатељ је дуж ријеке одбачен на лијеву обалу Дрине и протјеран преко Устиколине према Горажду.

У Фочу су 5. јула стигле јединице 1. пролетерске дивизије и отпочеле са пребацивањем преко Дрине у правцу Санџака.

Шестог јула је 6. бригада извршила покрет из рејона Градац—Мељак на просторију Пљешевина—Шљивенско—Хоћевина и затворила правац према Пљевљима. Јединице бригаде су одржавале везу са другим бригадама, десно са 15. мајевичком а лијево са 16. муслиманском, и у току наредног дана одбиле су неколико покушаја непријатеља да их збаци са положаја.

У штаб 15. бригаде стигла је 7. јула савезничка мисија за везу са штабом 17. дивизије, на челу са капетаном Смитом.

Сјутрадан је 16. муслиманска изашла из састава 17. дивизије, и преко Чајнича и Дрине упућена је у рејон Соколовића у састав 27. дивизије. Ради тога се 2. крајишка помјерила на просторију села Трпиње—Писаница и затворила правац Пљевља—Чајниче, док су њене положаја преузеле јединице 1. пролетерског корпуса.

С обзиром да су јединице 1. пролетерског корпуса избиле у шири рејон Фоча—Чајниче—Челебић, 17. дивизија је добила задатак да затвори правце који из Пљеваља изводе према ријеци Тари и да одржава везу са јединицама 37. и 5. крајишке дивизије, које су се налазиле у ширем рејону Пљевља—Потпећ—Шаховићи, ради бољег обезбјеђења аеродрома код Жабљака, гдје је у то вријеме пристизала савезничка помоћ и са којег су транспортовани тешки рањеници авионима за Италију.

У таквој ситуацији се 6. бригада, као дивизијска резерва, помјерила на просторију Какмуж—Крушево, док су положаје према Пљевљима преузеле 2. крајишка и 15. мајевичка. Штаб дивизије се налазио у селу Глибаћи.⁴

Ноћу 10/11. јула 1. и 3. батаљон 6. бригаде у садејству са једним батаљоном 2. крајишке напали су и растјерали четничку санџачку бригаду која је напада-ла наше јединице из позадине, са просторије села Вид-

⁴ Зборник III/8, док. 12, стр. 22.

ре—Вучје—Паучје. Убијено је 13 четника, а заплијењено 13 пушака и нешто муниције. Нијемци су довукли ново појачање из Пријепоља у Пљевља, ради чега је појачана војничка и политичка будност код свих јединица бригаде.

Борци 6. бригаде сусрели су се 14. јула са борцима 1. пролетерске бригаде. Тек тада су руководиоци бригаде детаљније упознати о борбама које су вођене за вријеме десанта на Дрвар.

Петнаестог јула је 17. дивизија добила задатак да се поново пребаци сјеверно од пута Пљевља—Чајнице и да контролише комуникације Пријепоље—Пљевља и Пљевља—Устибар—Прибој. Послије краткотрајних припрема бригада се ноћу 15/16. јула, као деснокрилна колона дивизије, у рејону села Крече пребацила преко пута Пљевља—Чајнице, обишла Пљевља са сјеверозапада и избила у рејон пута Пљевља—Рудо. Успут је растјерала четнике и одбила Нијемце који су напали на десни бок бригаде. Затим је продужила покрет и размјестила се у село Горње и Доње Бабине и обезбиједила са правца Пријепоља и пута Пљевља—Пријепоље.⁵

Друга крајишка се помјерила на просторију Крњача—Граница, а 15. мајевичка у село Бучје—Калушеровићи. Штаб дивизије и хируршка екипа смјестили су се у Бучју. У овом рејону, сем мањих чарки са четницима, који су припуцавали на јединице, и једног испада веће групе Нијемаца из рејона жандармеријске станице Јабука није било већих борби.

Период од 1. јуна до 15. јула веома је значајан за организацијско, морално-политичко и борбено јачање бригаде. Прекаљени борци, који су прошли сва искушења у седмој офанзиви, добили су могућност да мало предахну. Било је и оштрих борби, али оне нису биле тако тешке и исцрпљујуће као у претходном периоду. Било је довољно времена за одмор, а исхрана је била редовна и веома добра, па су искориштени повољни услови за интензиван рад на свим пољима: војном, политичком, пропагандном и партијском, а интензиван је био и политички рад са народом. Захваљујући веома до-

⁵ Зборник 111/8, док. 20, стр. 41,

бром старјешинском саставу, самопрегорном и умјешном раду политичких и партијских руководиљаца, чете и батаљони су убрзо постали веома снажни борбени колективи. Јединице су биле релативно малог бројног састава, веома покретне, добро опремљене и наоружане. Свака десетина је имала по 2—3 пушкомитраљеза. Губици бригаде у борбама у Санџаку били су веома мали, а прилив нових бораца незнатан. Тако је бригада била спремна за предстојеће борбе са непријатељем у Србији, које су борци и старјешине бригаде жељно очекивали.

ПОКРЕТ И БОРБЕ НА МОКРОЈ ПЛАНИНИ И ЧАКОРУ

Да би задржали своје позиције у Србији, Нијемци су половином јула предузели снажну офанзиву на југу Србије са намјером да униште јединице НОВ на тој просторији. У исто вријеме настојали су свим силама да спријече продор јачих снага НОВЈ из источне Босне и Црне Горе у централни дио Србије. У вези са тим планирали су да офанзивом „Друфгенгер“, према Црној Гори дуж долине Лима, омогуће главним снагама 21. СС дивизије „Скендербег“, 14. пуку 7. СС „Принц Еуген“ дивизије и борбеној групи „Стрипел“, да са просторије Чакор—Плав—Гусиње окруже снаге 2. корпуса у рејону Андријевица—Беране (Иванград), набаце их на планинске масиве и униште.⁶

У вези са тим, 17. јула, штаб 17. дивизије добио је задатак да јединице што хитније пребаци у рејон Штитари—Беране.

Пошто су открили намјере штаба 17. дивизије, Нијемци су претходне ноћи поставили обезбјеђења на погодним положајима на путу Пљевља—Пријепоље, са намјером да спријече прелазак јединицама 17. дивизије јужно од пута. Положаји на Јабуци били су утврђени системом бункера, противпјешадијских минских поља и жичаним препрекама, које су, поред пјешадије, бра-

⁶ Архив VII, к. 9, док. бр. 1/16.

нили тенковима и артиљеријом. Ради тога је одлучено да се јединице дивизије непримијетно пребаце преко пута Пљевља—Пријепоље, без упуштања у јаче окршаје.

Ноћу 17/18. јула, 6. бригада се, као лијевокрилна дивизијска колона, пребацила преко пута Пљевља—Пријепоље. Пошто је главнина колоне прешла пут, непријатељ је напао 3. батаљон, који се налазио на зачељу колоне, ватром артиљерије и тенкова, а затим је кренуо у напад снагама пјешадије. Трећи батаљон је прихватио борбу и одбио напад непријатеља. Том приликом је погинуо замјеник политичког комесара чете у 3. батаљону Предраг Бабић, а теже је рањен замјеник политичког комесара батаљона Војо Добрковић. Непријатељ је довукао појачање и извршио поновни напад на зачеље бригаде, али је противнападом 2. и 3. батаљона одбијен.

Сретна је околност што је тога јутра у рејону пребацивања јединица преко пута било магле, па непријатељ није могао прецизније да гађа, иначе би жртве биле веће.

Пошто је одбила напад непријатеља, бригада је продужила покрет и прикупила се у рејону Камене Горе. Послије кратког одмора, продужила је покрет, на челу дивизијске колоне, пребацила се преко пута Мојковац—Бијело Поље, прешла Лим, и у току дводневног и врло напорног марша 20. јула до 19.00 часова размјестила се на просторији села Будимље.⁷

У то вријеме у Будимљу се налазио штаб 4. црногорске пролетерске бригаде. Послије краћег одмора политички комесар 4. бригаде, Милија Станишић, упознао је штаб 6. бригаде са војно-политичком ситуацијом на фронту према Андријевици и приликама у овом крају. Петнаеста бригада се размјестила у селу Заостро, 2. крајишка у селу Драгосавци, а штаб дивизије у Беранама.

Штаб бригаде је искористио 21. јули за сређивање јединица и одмор бораца. Одмах по пристизању 17. дивизије у рејону Берана, у штабу 2. корпуса одржан је

⁷ Архив VII, к. 982, док. бр. 1/5.

састанак са штабовима дивизија — 2. пролетерске, 5. крајишке и 17. источnobосанске дивизије, на којем је анализирана ситуација и разрађен план дејства. Тога дана 14. СС пук 7. „Принц Еуген“ дивизије, дијелови 21. албанске квислиншке дивизије „Скендербег“, четници и квислиншка милиција напали су положаје 2. пролетерске дивизије у рејону Андријевица—Мурине—Кути. Моторизованом колоном, уз снажну подршку артиљерије и авијације, наступајући лијевом обалом Лима, после жестоких борби 21. јула овладали су до краја дана Андријевицом и избили до линије: Рујишта—Трепча. Истовремено су наступали слабијим снагама десном обалом Лима, преко Шекулара и Калудре према Беранама.

Непријатељ је намјеравао да одбаци снаге НОВЈ из долине Лима, заузме аеродром у Беранама и спријечи покрет јединица НОВЈ према Србији.

Јединице 2. пролетерске дивизије, под притиском надмоћнијег непријатеља, повукле су се са положаја Жаљевица и Стањево брдо на линију Врања глава—Вјетерник—Дрељга, са које су зауставиле даље наступање непријатеља. Истовремено је требало што прије спријечити даље наступање непријатеља десном обалом Лима, преко Калудре и Шекулара.

Ради тога је, на заједничком састанку штабова дивизија у штабу 2. корпуса, одлучено да се изврши противнапад на обје непријатељске групације и да се непријатељ одбаци преко Андријевице у правцу Пећи.

Седамнаеста дивизија је добила задатак да са линије Симовча—Радованово брдо—Дебело брдо нападне и одбаци непријатеља који је већ био овладао Смиљевицом и Мокром планином и чврсто држао Чакор. Друга пролетерска дивизија је добила задатак да заустави наступање непријатеља док остале јединице не пређу у противнапад, а затим да им се прикључи.

Шеста бригада је добила задатак да што прије избије на линију Калудра—Дебељак, пређе Загорску ријеку, у току ноћи 21/22. јула нападне непријатеља на Мокрој планини и на тај начин омогући 4. црногорској бригади да брже наступа преко Шекулара и заузме Баљ—Висибабу и Сјекирицу. Друга крајишка је доби-

ла задатак да нападне непријатеља на Смшвевици, а 15. мајевичка је посјела положаје на линији Градина—Веља стијена са задатком да контролише долину ријеке Лешнице и Великог потока и одржава везу са јединицама 5. крајишке дивизије. Штаб дивизије се помјерио у Будимље.

Први ешелон 6. бригаде састава 1. и 3. батаљон, под командом замјеника команданта бригаде мајора Николе Звицера, без радних и пратећих водова батаљона, са минобацачима и тешким митраљезима на леђима бораца, кренуо је у 22.00 часа 22. јула и после напорног ноћног покрета, у тишини и неопажено подишао непријатељу који се утврдио на положајима: Витањин крш—Усовиште—Капе. Први батаљон је заобишао непријатеља који се утврдио на доминантним положајима на Витањем кршу и избио иза његових положаја, док је 3. батаљон оријентисан према Мокрој планини.

Напад је отпочео у 07.00 часова. Лијевокрилним обухватом борци 1. батаљона су напали на непријатељски штаб и комору и нанијели им велике губитке. Пометња која је у први мах створена претворила се у панично бјекство, тако да су Нијемци и балисти напустили положаје и повукли се према селу Маслари и Јанковој глави.

У борби су рањени командири чета Момир Реметић и Жарко Пајкић. Заплијењен је један минобацач и веће количине мина, а послуга заробљена. Овом акцијом је олакшан покрет 4. црногорској бригади, јер се непријатељ на Јанковој глави, изложен унакрсној ватри јединица 6. и 4. црногорске бригаде, у нeredу повлачио према Мокрој планини. У исто вријеме, даљи покрет 1. и 3. батаљона био је успораван јаком ватром и притиском непријатеља са лијевог бока, из рејона јужних падина Смиљевице и планинске куће Мургаш, које 2. крајишка није могла у току ноћи заузети. Сви покушаји непријатеља да у току дана, привлачењем свежих снага, збаци јединице 1. и 3. батаљона из рејона Капе—Усовиште остали су без успјеха.

У току дана стигао је и 2. батаљон, док су позадински дијелови бригаде остали у селу Калудра. Извршене

су припреме за напад на непријатељево упориште у региону Мокра планина, око којег су се налазила јака утврђења још из времена црногорско-турских ратова, са шест добро утврђених камених зграда и системом утврђења дуж бивше границе од Чакора преко Мокре планине и Смиљевице према Тутину. Прије почетка напада у позадину непријатеља убачен је 1. батаљон, а затим су све јединице бригаде извршиле једновремен напад. Послије кратке борбе 6. бригада је разбила непријатеља и заузела жандармеријску станицу на Мокрој планини са околним утврђењима⁸, а остаци разбијеног непријатеља повукли су се према Чакору. То је био 3. батаљон 21. СС дивизије „Скендербег“, који је претходног дана потиснут са положаја Капе—Усовиште—Космај. Командир 9. чете тога батаљона, поручник Алфред Шредер, у извјештају о борбама батаљона, поред осталог, каже:

...„Одвезао сам се 23. јула са једном колоном за дотур батаљону и у вечерњим часовима истог дана схи-гао сам батаљон, који се потучен повлачио у пуном расулу ка превоју Чакор. Сви командири чета и цео штаб батаљона погинули су или нестали. Губици у људству, коњима и материјалу били су велики.“⁹

По разбијању непријатеља јединице бригаде су про-дужиле наступање и гонећи га заузеле слиједеће положаје: 1. батаљон на Планиници, и непосредно угрозивши превој Чакор, 3. батаљон на Ваганици, док је 2. батаљон главнином запосјео положаје источно од Капе, обезбјеђујући лијеви бок бригаде, а са једном четом положаје Заврш на споју са 3. батаљоном.

Тако је фронт непријатеља расјечен на два дијела и онемогућен му је био сваки покрет путем Пећ—Андријевица, преко Чакора, јер су превој Чакор и окуке пута били под митраљеском ватром јединица бригаде. Да би одбацио 1. и 3. батаљон непријатељ је привукао свјеже снаге у јачини једног батаљона, са правца Пећ, и убацио их у борбу са намјером да поново овлада по-

⁸ Архив VII, к. 72, док. бр. 34/1.

⁹ Архив VII, к. 72, док. бр. 34/1.

положајима Планиница—Ваганица. Поред тога, око 10.00 часова, путем од Пећи према Чакору стигла је моторизована колона од око 20 камиона са војницима. Она се одмах развила и била је убачена у борбу са на-мјером да одбаци јединице бригаде и поврати Мокру планину. Захваљујући храбрости и великој упорности бораца сви покушаји непријатеља да овлада Плани-цом и Ваганицом остали су без успјеха. Знајући за ва-жност ових положаја и општи задатак наших јединица Штаб бригаде је наредио да се ови положаји бране по сваку цијену. Једно вријеме у стрељачком строју, у по-годним утврђењима, налазили су се и чланови штаба бригаде. Захваљујући упорности бораца, а прије свега командног кадра 1. и 3. батаљона и командног кадра чета, непријатељ није успио.

Док су 1. и 3. батаљон водили борбу за положаје Планиница—Ваганица, непријатељева колона јачине око 300—350 албанских квислинга избила је од Пећи, преко села Хаџовићи према Мокрој планини, испред положаја 2. батаљона, и после краткотрајних припре-ма убачена је у борбу. Међутим, упорном одбраном бо-раца 2. батаљона, вјештим маневром и убацивањем ба-таљонске резерве, непријатељ је одбијен и протјеран у правцу Руговске клисуре. Гонећи непријатеља, једини-це батаљона су очистиле село Боге и посјеле положаје изнад Руговске клисуре.

Тако су сви покушаји непријатеља да одбаци је-динице бригаде са превоја Чакор остали без успјеха.

Око 13.00 часова 24. јула, сјеверно од Чакора, пре-ко Мокре планине стигла је претходница 5. крајишке дивизије — 4. крајишка, и два батаљона 10. крајишке бригаде. Команданти 4. и 10. бригаде упознати су од стране чланова штаба 6. бригаде са ситуацијом на по-ложају и договорили су се о даљем раду. Пристицањем јединица 5. дивизије олакшан је положај јединица 6. бригаде и створени услови за дефинитивно разбијање непријатеља у рејону Чакор. После краткотрајних припрема јединице 5. дивизије су уведене у борбу.

У поподневним часовима 24. јула непријатељ се средио и поновио напад на 2. батаљон 6. бригаде. С об-зиром на присуство јединица 5. дивизије штаб 6. бри-

гаде је одлучио да тежиште дејстава бригаде пренесе на лијево крило и појача 2. батаљон. Из борбе је извучен 3. батаљон и пребачен на лијево крило, док је Први и даље бранио положаје Планиница и Ваганица. По извршеној регрупацији 3. и 2. батаљон су запосјели положаје на линији Кукајски врх—Заврш—Капе.

У току дводневних борби заустављен је продор непријатеља и на лијевој обали Лима. Избијањем 6. бригаде у рејон Чакора, а 4. црногорске на Сјекирицу, ситуација се знатно измијенила у корист јединица НОВЈ.

Да би рашчистио ситуацију у изворном дијелу Лима и омогућио покрет јачих снага према Србији, штаб 2. ударног корпуса, је донио одлуку ноћу 24/25. јула да увођењем у борбу 5. крајишке дивизије потпуно овлада рејоном Чакор—Плав—Гусиње и на тај начин разбије непријатеља. Задатак 17. дивизије био је да главним снагама — 2. крајишком и 15. мајевичком — затвори правац Турјак—Смиљевица и обезбиједи лијеви бок корпуса, а 6. бригадом садејствује главним снагама корпуса, с тим да одржи достигнуте положаје.

У таквој ситуацији штаб 6. бригаде је одлучио да извјесним исправкама положаја 2. и 3. батаљона још више учврсти достигнуту линију, а да са 1. батаљоном обезбиједи лијеви бок 4. крајишке бригаде у борби на превоју Чакор.

Покушаји непријатеља да збаце 2. и 3. батаљон са утврђених положаја снагама које су се спуштале са масива Хајла и Маја Дрмадан у правцу Мокре планине, уз истовремени притисак снага из рејона Руговске клисуре преко села Хадовићи, нису успјели. И 1. батаљон је одржао положаје на Планиници.

Да би одржао иницијативу, штаб бригаде је одлучио да са 2. и 3. батаљоном нападне непријатеља који је вршио притисак на положаје бригаде. Непријатељ је пружао жесток отпор, али је разбијен и присиљен да одступи према Руговској клисури и Смиљевици. У току гоњења батаљони су достигли до села Боге и Шкраљ, а поновни покушај непријатеља да их одбаци није успио.

За то вријеме главне снаге 2. ударног корпуса — 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија, разбиле су не-

пријатеља, овладале Чакором и заузеле Плав, Гусиње и Андријевицу. И на лијевом крилу 6. бригаде, 2. крајишка и 15. мајевичка у потпуности су извршиле свој задатак. Тако су створени сви услови да се Оперативна група дивизије, како је то раније планирано, оријентише према Србији, без обзира што ликвидација разбијеног непријатеља није била докрајчена. Тај задатак је повјерен осталим снагама 2. корпуса.

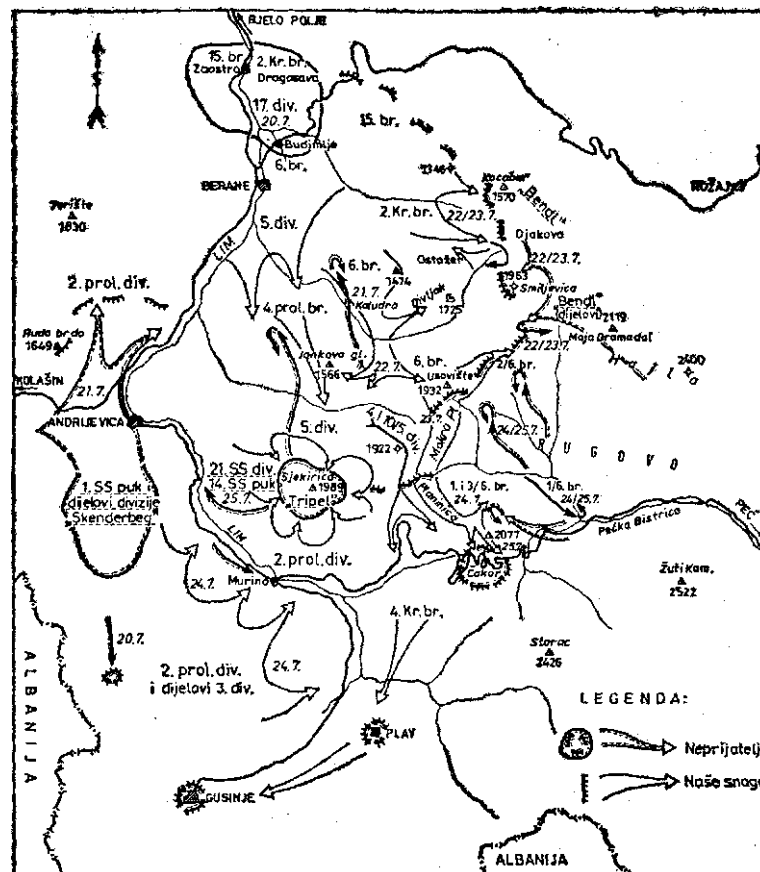
Ноћу 26У27. јула 6. бригада је, према наређењу штаба 17. дивизије, напустила положаје на Мокрој планини и прикупила се у ширем рејону источно од села Забрђе.

У борбама за јако утврђене и брањене положаје од Чакора до Мокре планине, командни кадар бригаде је показао пуну иницијативу и снажљивост, а цјелокупни састав бригаде изванредну храброст. Непријатељ је претрпио велике губитке. Само на одсјеку 6. бригаде имао је преко 60 погинулих, међу којима је био и један мајор, око 100 рањених и 18 заробљених Нјемаца. Заплијењено је: 1 минобацач, 7 пушкомитраљеза, 50 пушака, 190 мина, 23 коња и велике количине ратног материјала.

Власти губици су били 12 мртвих и 22 рањена борца. Погинуо је замјеник команданта 2. батаљона Звонко Павелић, политички комесар чете у 2. батаљону Кемо Капићић и замјеник командира чете у 1. батаљону Нећо Марковић. Теже је рањен и Лазо Радивојевић, политички комесар 3. батаљона. Поред тога погинули су: Бољанац Миливоје из Земуна, Цвјетковић Милан из Добоја, Дружетић Павле из Земуна, Говорчин Родољуб из Земуна, Касанковић Сулејман из Тузле, Екмећић Никола из Старе Пазове, Јефтић Боро из Грачанице, Шулајић Обрад из Земуна, Урошевић Перо из Братунца. Сви тешки рањеници, у току наредног дана, отпремљени су са аеродрома у Беранама, авиономи за Италију.

Треба истаћи велико гостопримство и помоћ коју су за вријеме борби око Чакора и Мокре планине штабу и борцима бригаде пружали народ околних села и руководство Андријевице и Берана — чланови општинских комитета и НО одбора, а посебно омладина. Они

СКИЦА 4 — БОРБА НА ЧАКОРУ стр. 572

су сваког дана доносили храну борцима бригаде — печене јагањце, пите, кајмак, сир, млијеко, хљеб, и остало, тако да борци нису осјетили одсуство бригадне интендантуре и радних батаљонских водова, који су задржани у рејону села Калудре сво вријеме док су се водиле борбе око Мокре планине и Чакора.

За постигнуте резултате у борби на Мокрој планини и за Чакор бригада је похваљена наредбом штаба 2. корпуса.

На мјесто тешко рањеног Лазе Радивојевића за политичког комесара 3. батаљона одређен је Милан Призмић.

X Дио

БОРБЕ У СРБИЈИ

(у саставу Оперативне групе дивизија)

1. ПОКРЕТ ПРЕКО НОВОПАЗАРСКОГ САНЦАКА

Продор Црвене армije преко Румуније, половином 1944. године, наговјештавао је одлучујућу битку за југоисточну Европу и успостављање јединственог фронта савезника на Балкану, у коме би НОВ Југославије била карика која би везивала фронт Англо-америчке војске у Италији са совјетским фронтом.

У то вријеме НОП је развио снажну војну и политичку активност у свим крајевима Југославије. Врховни штаб је преко савезничких мисија одржавао везе са савезницима — са СССР-ом, Великом Британијом и Сједињеним Америчким Државама, а успостављена је била и веза са покретима отпора у Италији, Грчкој и Бугарској. Знатно је био порастао и оперативно-стратешки и политички значај Србије за даљи развој НОП-а у Југославији и на Балкану.

У таквој ситуацији Врховни штаб НОВ и ПОЈ је донио одлуку да прикупи јаке снаге, састава девет дивизија, у источној Босни, Санцаку и Црној Гори, које би у погодном моменту продрле у Србију и спојиле се са снагама под командом Главног штаба Србије, које су дејствовале у јужној Србији и водиле жестоке борбе на комуникацијама у долинама Јужне и Западне Мораве. Послије тога требало је главне снаге оријентисати према Шумадији и Београду.

План дејства Врховног штаба НОВ и ПОЈ предвиђао је слиједеће груписање снага и задатке јединица:

— Оперативна група дивизија састава: Друга пролетерска, Пета крајишка и 17. источnobосанска, са прос-

торије Берана наступаће преко Пештера и новопазарског Санцака, прећи Ибар на дјелу комуникације Косовска Митровица—Рашка и преко Копаоника, продором у Топлицу, спојити се са снагама у јужној Србији. Послије тога она би прешла Западну Мораву, ослободила Горњи Милановац и Аранђеловац и ушла у састав Првог пролетерског корпуса.

— Први пролетерски корпус, у прво вријеме састава: Прва пролетерска и Шеста пролетерска личка дивизија, из рејона Пљеваља наступаће преко Златибора, а потом прећи Западну Мораву на дијелу Ужице—Ужичка Пожега, заузети Суворбор и продирати на просторију Лазаревац—Ваљево.

— Дванаести ударни корпус, састава 16. и 36. војвођанска дивизија, из рејона Чајниче—Вишеград наступаће преко планине Таре и избити на комуникацију Ваљево—Лозница.

— Једанаеста крајишка и Двадесет осма славонска дивизија из рејона Зворник—Братунац, прећи ће ријеку Дрину у ширем рејону Љубовије, продирати према Крупњу и ући у састав 12. корпуса.

На другој страни, Нијемци су предузели офанзиву снагама 5. и 15. корпуса из састава 2. тенковске армије, у којој су, поред својих снага ангажовали четнике, муслиманску милицију и албанске националисте против НОВЈ и ПОЈ у Црној Гори, источној Босни и Србији, са тежиштем напада на главне снаге под командом Главног штаба НОВ и ПО за Србију — на 21., 22., 23., 24 и 25. српску дивизију. У овој офанзиви, коју су назвали „Тријумф“ и „Халали“, против јединица НОВ на југу Србије Нијемци су ангажовали слиједеће снаге: 27. и 29. бугарску дивизију, Српски добровољачки корпус, Руски добровољачки корпус, Четничку групу јуришних корпуса састава Церски, Равногорски, Ваљевски и Расински четнички корпус са преко 8.000 четника, Ресавску четничку групу и Косовски четнички корпус са око 5.000 четника и четири полицијска батаљона Нијемаца са преко 2.000 војника.

С обзиром на овакав однос снага, јединице под командом Главног штаба Србије тешко су одолијевале

притиску иадмоћиијег непријатеља. Због тога је Врховни штаб НОВ и ПОЈ наредио команданту Оперативне групе дивизија, генералу Пеку Дапчевићу да са дивизијама Оперативне групе што прије крене преко новопазарског Санцака, пређе Ибар и преко планине Копаоника продре у Топлицу и помогне јединицама под командом Главног штаба за Србију, а да уништење опкољеног непријатеља у изворном дијелу Лима, у рејону Андријевица—Плав—Гусиње, препусти снагама кој Ј остају под командом 2. корпуса — 3. и 37. санџачкој дивизији и партизанским одредима.

Оперативна група дивизија се прикупила на просторији Калудра—Заграће—Бабине. Јединице 17. дивизије су прикупљене до краја 27. јула у ширем рејону села Бабине, а 6. бригада је већ била у селу Драгосава.

Двадесет осмог јула 1944. 17. дивизија, као лијевокрилна колона Оперативне групе дивизија, отпочела је наступни марш општим правцем села Бабине—Орахово—Суви До—Глоговик—Опово, прешла пут Косовска Митровица—Нови Пазар у рејону Шанац, на планини Рогозна, и до 12.00 часова 2. августа, послје четири дана марша, прикупила се на слиједећим просторијама:

— Шеста бригада у селима Војсалићи—Хамзићи—Шалиновиће,

— Друга крајишка у Гашеву и Николићима, и

— 15. мајевичка у Гардијељу и Цекотама.

Десно од 17. дивизије, као централна колона, наступала је 2. пролетерска дивизија правцем Заграће—Крушевица—Жуљевићи—Берберовићи, а 5. крајишка, као деснокрилна колона, још јужније правцем Калудра—Турјак—Тутин—Рудине.

На правцу наступања 17. дивизије налазиле су се слиједеће непријатељеве снаге: дијелови борбене групе „Клемпер“; на линији села Лагатори—Турјак, борбена група „Бедл“, а по дубини до ријеке Ибра сеоска муслиманска милиција; на територији Санцака 5. моторизовани полицијски њемачки пук састава четири батаљона са четом тенкова, сем једног батаљона који се налазио у јужној Србији; у Новом Пазару мусли-

манска легија и дијелови моторизованог њемачког пука „Брандербург“, у долини Ибра, од Косовске Митровице до Рашке главнина 3. њемачког полицијског моторизованог пука, и у Косовској Митровици један пук Руског заштитног корпуса.

Поред наведених снага за одбрану Ибра, Нијемци су у то вријеме отпочели са привлачењем 1. брдске дивизије која је пристизала из Грчке. Истовремено су прикупљали и привлачили четничке снаге у рејон Копаоника¹

Бригада је, у току марша, као претходница дивизије, водила борбу са мјесном муслиманском милицијом, у којој су погинули курири штаба бригаде Бошко Савић и Свето Тадић. Мобилисано је 10 младића, док их је 18 са 2 пушкомитраљеза дошло у бригаду добровољно. Они су од раније били на окупу и изводили су у Санџаку мање акције.

Пред избијање бригадне колоне на пут Косовска Митровица—Нови Пазар, непријатељ је — Нијемци и Бугари јачине око 250 војника — запосјео положаје у рејону Шпанца к. 1320. Извиђачи бригаде, који су се кретали на челу колоне, открили су благовремено присуство непријатеља и колона је заустављена. За борбу су се развили 1. и 3. батаљон, који су неопажено подишли и напали непријатеља. Послије краткотрајне борбе он је био разбијен и натјеран у бјекство према Новом Пазару. Губици непријатеља били су 25 мртвих, које је оставио на бојном пољу, и 15 рањених војника, док су 2 Нијемца заробљена. Заплијењен је један брдски топ 88 мм са 75 граната и уништена су једна борна кола. Послије испаљене муниције по непријатељу, који је одступао према Новом Пазару, затварач је изваћен и закопан, а топ је остао неуништен. У Новом Пазару је послије тога настала паника, па су непријатељеви војници почели бјежати према Рашкој.

Власти губици су били 2 мртва и 6 рањених бораца. Погинули су замјеник команданта 1. батаљона Бранко Рубеж и замјеник командира чете Славко Мај-

¹ Архив VII, к. 76А, док. бр. 53/3; кутија 43, док. бр. 19. и 20; к. 76А, док. бр. 1/2.

сторовић. Теже су рањени другарице Минка Реџић, омладински руководилац у 3. батаљону, и Драгица Таминџић Гара — болничарка.

Одлуком предсједништва АВНОЈ-а од 24. јула 1944. за постигнуте заслуге у народноослободилачкој борби и показану храброст бораца и старјешина и ширење братства и јединства југословенских народа и народности, Шеста источnobосанска НО ударна бригада проглашена је пролетерском и одликована Орденом народног ослобођења.

За одлуку предсједништва АВНОЈ-а штаб и борацки састав бригаде сазнали су у току марша преко новопазарског Санџака. Био је то снажан подстрек за сваког борца и старјешину бригаде, односно за бригаду као цјелину. Нису изостала ни честитања другова из осталих бригада и штаба дивизије. У свим јединицама настало је весеље, а овај догађај су штабови батаљона и штаб бригаде искористили за јачање морално-политичког расположења и борбене готовости бригаде. У току четвородневног марша у свим јединицама бригаде пјевале су се партизанске пјесме и на сваком застанку играло се коло, а међу јединицама је настало право такмичење. Посебно се истицала група око штаба бригаде, борци пратећег вода, курири и борци позадинских јединица. Носилац весеља био је Милојица Пантелић, замјеник политичког комесара бригаде, иначе секретар дивизијског комитета. Једна од најомиљенијих његових пјесама била је „Црни врху крају од Србије“, коју су заједно са њим, јашући на коњима, пјевали бригадни курири у покрету на челу бригадне колоне. Због тога је члановима штаба бригаде и свим борцима теже пала погибија бригадних курира Савића и Тадића.

Без обзира на напоре и дужину, ово је био један од најлепших маршева који су извели борци и старјешине шесте бригаде.

У току покрета 2. крајишка се у два наврата сукобила са дијеловима борбене групе „Клемпер“, полицијским снагама ојачаним тенковима и муслиманском милицијом, а 15. мајевичка бригада је одбила интервенцију непријатеља са правца Сјенице.

2. ПРИПРЕМЕ И НАСИЛНИ ПРЕЛАЗАК ПРЕКО ИБРА

Чим су јединице прешле пут Косовска Митровица —Нови Пазар, отпочеле су припреме за прелазак преко Ибра.

Утврђено је да се главнина непријатељских снага налази на десној обали Ибра; да су сви објекти на десној обали припремљени као упоришта, посебно Лешак, Дрен, Рудница и Лепосавићи, око којих су изграђени вишеспратни бетонски бункери за сталне посаде, опасани минским пољима и жичаним препрекама и међусобно повезани у јединствен ватрени систем, да непријатељ појачава ова упоришта довлачењем свјежих снага десном обалом Лима од Косовске Митровице и да дуж комуникације на десној обали патролирају моторизоване оклопне полицијске снаге.

Анализом заплијењених непријатељских докумената утврђени су распоред, јачина и називи непријатељских снага, и то:

- 3. и 4. батаљон, Трећег моторизованог полицијског пука са четом тенкова;

- 1. и 2. батаљон 5. пука Руског заштитног корпуса;¹

- један батаљон 24. бугарске дивизије,

- два батаљона Српске државне страже,

- снаге муслиманске милиције,

- батаљон 12. тенковског пука за посебну намјену,

- оклопни гренадирски батаљон;

- оклопни патролни воз на жељезничкој прузи од Рашке до Косовске Митровице.³

Ове снаге су сачињавале борбену групу „Ибар“ под командом њемачког полицијског потпуковника Гроса.⁴ Поред тога, у покрету од Пећи према овом рејону био је 14. пук и 7. планински батаљон 7. СС „Принц Еуген“ дивизије.

² Архив VII микрофилм, НАВ-Н-Т-ЗИ — дневни извјештај Команде за Југосисток од 9. августа 1944.

³ Зборник 1/9, док. бр. 60 и 67, стр. 131 и 135.

⁴ Архив VII, микрофилм, НОВ-Н-ТЗ11, филм 102, снимак 757, дневни извјештај Команде за Југоисток од 20. јула 1944.

Окосницу одбране непријатеља у долини Ибра чинила је 1. брдска њемачка дивизија, чије су предње јединице пристизале из Грчке у рејон Косовске Митровице, а неке од њих биле су већ у покрету дуж десне обале Лима према боку 1. крајишке бригаде, 5. дивизије, која се налазила на десном крилу наступајућег поретка. Из Новог Пазара и Рашке, према лијевом крилу 17. дивизије, био је у покрету 696. батаљон њемачке пољске жандармерије и двије батерије 201. бригаде јуришних топова, док су 2. и 3. августа на просторију Новог Пазара и Рашке пристизали 2. и 3. батаљон 5. моторизованог полицијског пука.

Непријатељ је намјеравао да снагама борбене групе „Ибар” спријечи насилни прелазак Оперативне групе дивизија преко Ибра, а затим да обухватним дејством са бокова од Косовске Митровице и Новог Пазара разбије снаге Оперативне групе и одбаци их одакле су и дошле.

Штаб Оперативне групе дивизије је одлучио да изврши насилни прелазак преко Ибра на дијелу од Ибарске клисуре до села Рубнице, на широком фронту, са све три дивизије у првој линији и тежиштем напада на правцу централне колоне — 2. пролетерске дивизије, на одсјеку Лепосавић—Лешак, уз једновременно обезбјеђење бокова и позадине.

Планом напада је утврђено да се поруше све станичне зграде, жељезничка постројења, мостови, пропusti, тунели и бункери на путу и жељезничкој прузи, а за што је била предвиђена цивилна радна снага.

Седамнаеста дивизија је добила задатак да са просторије Риково—Требиће—Баре форсира Ибар и поруши комуникацију на одсјеку Лешак—Рудница, с тим да обезбједи лијеви бок од Рашке и позадину од Новог Пазара. Десно од 17. дивизије, са просторије Вучја Локва—Опова—Бербериште, на дијелу од Лепосавића до Лешка, нападала је 2. пролетерска дивизија, као централна, а на десном крилу на одсјеку јужно од села Лепосавићи 5. крајишка дивизија, с тим што је обезбједила десни блок са правца Косовске Митровице. Почетак напада за крилне дивизије био је предвиђен

за 21.00 час, а за централне за 22.00 часа 3. августа 1944. године.

Шеста пролетерска бригада је добила задатак да у садејству са 2. пролетерском бригадом 2. пролетерске дивизије десно, и 15. мајевичком бригадом лијево, нападне непријатеља, пређе ријеку и поруши све објекте на одсјеку Лешак, укључно — Требичка ријека. У току дана са свим старјешинама бригаде, од командира вода до команданта батаљона, извршено је извићање ријеке, прецизно су одређени прелази за све јединице и организовано међусобно садејство. На лиjevом споју утврђено је садејство са старјешинама 15. мајевичке бригаде. У свим четама, борцима је објашњен политички и војнички значај предстојеће операције, а извршен је био и темељан преглед наоружања и попуна јединица са муницијом. Срећене су позадинске јединице — бригадна интендантура и радни водови батаљона — ради веће покретљивости.

Непријатељ је знао за намјере Оперативне групе дивизије, па је предузео бројне акције. У току дана је дијеловима 1. брдске и 7. СС „Принц Еуген“ дивизије из долине Ибра вршио активна дејства, са циљем да овлада положајима Дугачка коса—Добро брдо — село Бербериште;

— на одсјеку 6. бригаде, у вријеме њених интензивних припрема, непријатељ је снагама од једног батаљона са 50 коњаника, уз подршку артиљерије, напао положаје бригаде, али је противнападом одбијен и пребачен преко Ибра;

— на десном крилу је 54. брдски ловачки батаљон 1. брдске њемачке дивизије, уз подршку авијације напао 1. крајишку бригаду на положају Лескова—Кадинача, са намјером да ослободи пут Косовска—Митровица—Нови Пазар, преко планине Рогозне, и омогући спајање са снагама 656. батаљона пољске жандармерије и дијелова 5. полицијског пука, које су истовремено наступале са правца Рашке и Новог Пазара на лијеви бок 17. дивизије;

р — око 17.00 часова непријатељ је снагама ојачаног батаљона изненадио јединице 15. мајевичке бригаде у рејону Риково—Требиће и уз подршку артиљери-

је, послије трочасовне борбе, овладао гребеном Липовице к. 972 и продужио наступање према селу Јабланица, гдје је задржао. Тиме су били угрожени лијеви бок и позадина дивизије. Петнаеста бригада је посјела положаје на брду Буквик и испред села Требиће, и добила задатак да поврати изгубљене положаје;

— пред почетак напада непријатељ је са правца Косовске Митровице, на жељезничку станицу Лешак, довукао 2. батаљон 14. брдског пука 7. СС „Принц Еуген“ дивизије, а са правца Краљева оклопни воз са три тенка и посадом.

Напад јединица Оперативне групе отпочео је по плану. Сви покушаји 1. и 3. батаљона да у току ноћи заузму Лешак у три узастопна јуриша, остали су без успјеха. Непријатељ их је обасипао митраљеском и минобацачком ватром из оклопног воза, и вишеспратних бункера и других утврђења. И 2. батаљон, који је нападао на лиjevом крилу, трпио је јаку ватру са лиjevог бока, гдје је требало да напада 15. мајевичка бригада, која је у то вријеме водила борбе око брда Липовица.

Да би избјегле веће губитке јединице бригаде су се повукле пред зору и посјеле положаје на линији: источне падине Крстац—Кршаља.

Око 06.00 часова, 4. августа, 150—200 Нијемаца напало је уз подршку артиљерије, на 2. батаљон преко Спасовице, у намјери да га одбаце од ријеке, али је у садејству са 1. батаљоном одбачен на десну обалу ријеке. Минобацачи су тукли по непријатељском упоришту Лешак. Неколико мина погодило је оклопни воз, али без већих резултата.

Лијевокрилна колона, 2. крајишка бригада, успјела је у току ноћи да се са два батаљона пребаци преко Ибра у рејон Руднице. Један батаљон је остао на лијевој обали и затворио правац од Рашке. Покушај непријатеља да са 7 тенкова и пјешадијом, коју је довукао на 40 камиона, у току дана продре од Рашке према Лешку остао је без успјеха.

У зору 4. августа 15. мајевичка је извршила противнапад, поново заузела брдо Липовицу и натјерала непријатеља на повлачење. На тај начин се знатно поправила ситуација на лиjevом крилу дивизије.

На десном крилу 6. пролетерске, 2. пролетерска дивизија је у току ноћи 3/4. августа разбила непријатеља у рејону Црни врх, прешла Ибар на одсјеку Горњи Крњин—Језерине и прикупила се на просторији Дрен—Кајково—Мекинић. У исто вријеме 6. бригада је извршила напад на упориште у ЈТешаку и везивала непријатељеве снаге, што је знатно утјецало на успјех јединица 2. пролетерске дивизије при преласку преко Ибра.

Ноћу 4/5. августа 1. и 3. батаљон 6. бригаде су извршили демонстративне нападе на непријатељева утврђења у Лешку. На тај начин су помогли 15. мајевичкој бригади да се лакше одвоји од непријатеља и заједно са штабом дивизије пребаци преко Ибра на одсјеку преласка 2. пролетерске, који је био добро брањен. После пребацавања 15. мајевичке, пребациле су се све јединице 6. бригаде преко ријеке у рејону села Дрен, и до 12.00 часова прикупиле су се на просторији села Мијоковићи—Планиница, обезбјеђујући се од Лешка.⁵

На тај начин све јединице Оперативне групе дивизија, укључујући и 6. пролетерску бригаду, прешле су преко комуникације Косовска Митровица—Рашка и извршиле постављени задатак.

Губици непријатеља били су: 128 погинулих, 123 рањена и 22 заробљеника. Потпуно је разбијен и уништен 2. батаљон 14. пука 7. СС „Принц Еуген“ дивизије. Уништено је: 5 тенкова, 9 камиона, 1 мотоцикл и разорено 150 метара жељезничке пруге.

Власти губици су износили: 18 погинулих и 35 рањених бораца. Из 6. бригаде погинули су: Самид Цебо из Брчког, Лазар Јовић из Земуна и Јовић Милан из Земуна.

Послије преласка преко Ибра завршена је прва етапа продора Оперативне групе дивизија према Топлици, у којој је она постигла велики успјех.

У извјештају командант 14. пука 7. СС дивизије Михаил Гроз поред осталог каже:

⁵ Зборник том I, књ. 9, бр. док. 182.

„...14. пук моторизовано пребачен на Ибар, Штаб и Први батаљон код с. Лепосавић, Други батаљон код Лешак. Запречавање неуспјело, 2. батаљон скоро потпуно уништен.“⁶

Може се закључити да су одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ о продору јаких снага у Србију, преко Ибра према Топлици и преко Златибора према Западној Морави, знатно поремећени планови њемачког командовања за Југоисток, и да је командант 2. тенковске армије био доведен у недоумицу о даљем избору тежишта борбених дејстава и груписању снага на овом дијелу војишта. О томе Војни командант Србије, генерал Фелбер, каже:

„...Када је 4. августа успјело јачим Титовим јединицама да пресеку у Ибарској долини једну од двије железничке пруге које воде у Грчку, у Београду су задржана сва војна лица, возови са људством које се враћало и одлазио на одсуство и допунски транспорти — од њих формиране јединице за узбуну и реорганизована одбрана Београда.“⁷

3. ЧЕТНИЧКИ СЛОМ НА КОПАОНИКУ

Брз покрет Оперативне групе дивизија преко новопазарског Санцака и избијање у долину Ибра, приморали су Нијемце да ослабе притисак на групу дивизија у Топлици и да према Копаонику упуте јаче четничке снаге — Четврту групу јуришних корпуса, састава: Церски, Ваљевски, Равногорски и Косовски корпус, јачине око 10.000 четника, претежно мобилисаних, која је била концентрисана на просторији: Блаце—Мрамор—Суво Рудиште, док се Ресавски четнички корпус већ налазио на просторији Разбојна—Брус—Кнежево.

У исто вријеме су Нијемци, Бугари и љотићевци појачали своје гарнизоне у Куршумлији, Блацу, Брусу и Крушевцу.

⁶ Архив VII, док. 3/4, к. 72.

⁷ Архив VII, к. 43, док. 2/1.

Према замисли Врховне команде Драже Михаиловића Копаоник је представљао „кључ одбране Србије”. Замисао команданта 4. групе јуришних корпуса, мајора Рачића била је: не дозволити јединицама Оперативне групе дивизија продор преко Копаоника у александровачку Жупу и спајање са групом дивизија под командом Главног штаба НОВ и ПО за Србију у Топлици, а потом у садејству са Нијемцима и Бугарима крилним обухватом набацити и уништити партизанске снаге у долини Ибра.

Копаоник је највећа планина у Србији, која западним, нешто стрмијим, падинама доминира Ибарском долином, а источним, и нешто блажим, долинама Топлице и Расине. Дјелимично пошумљен, највећим дијелом са травнатим покривачем без оштрих гребена и камена, са врховима високим преко 2.000 метара, Копаоник је питома планина. Својим пространством, благим падинама, превојима и широким пропланцима, веома је подесан за груписање, развој и борбена дејства крупних јединица. Цијела просторија има релативно добру путну мрежу, слабо је насељена и доста сиромашна.

Да би осујетио намјере четника, штаб Оперативне групе дивизија је у току ноћи 5/6. августа издао наређење за покрет јединица према гребену Копаоника, а 6. августа општу заповијест за разбијање четника.

Борци и старјешине нашли су се пред извршењем потпуно новог задатка, за који су се припремали већ пола године. Ситуација и услови у којима се извршава тај одговорни задатак имали су посебан политичко-психолошки аспект:

— јединице НОВЈ су биле бројчано мале, али изванредно наоружане, посебно аутоматским оружјем, и са јаком ватреном моћи;

— скоро сви борци су били чланови Партије или СКОЈ-а, прекаљени у борби, и искусни борци и старјешине;

— морално-политичко стање у јединицама било је изванредно, дисциплина и одговорност на веома високом нивоу;

— био је ирисутаи прикривени страх како ће јединице бити прихваћене у Србији и велика одговорност и мотивација сваког борца да се изврше постављени задаци;

I

— војно-политичка ситуација на Балкану, а посебно у Србији, у то вријеме се повољно развијала.

Све је то било присутно у свијести бораца и старјешина тих августовских дана кад су се први пут нашли на територији Србије.

Седамнаеста дивизија је добила задатак да наступајући правцем: Брзеће—Мрамор—Крива Ријека — село Мачковац, разбије четнике, продужи покрет и избије у рејон раскрснице путева сјеверно од села Мелентије и обухватом са сјевера, у садејству са 2. пролетерском дивизијом, ослободи Брус.

Десно од 17. дивизије, правцем: Брложник—Брус, наступала је 2. пролетерска дивизија са задатком да заузме Брус. Пета крајишка је задржана у резерви, на просторији Бело Поље—Судимље—Чакотар, са задатком да контролише долину Ибра, извића у правцу Куршумлије и Разбојне и буде спремна за увођење у борбу.

Око пола ноћи 5 /6. августа отпочео је покрет према Копаонику. Шеста пролетерска бригада је, у улози претходнице главне дивизијске колоне, зором кренула правцем села Планиница—Кнежево—Брзеће. За њом се кретала 15. мајевичка и штаб дивизије са дивизијским дијеловима.

Друга крајишка, као лијевокрилна колона, кретала се правцем: село Камен—Бело Брдо, према јужним падинама највишег гребена на Копаонику.

По избијању на линију села Оглавље—Кнежево — к. 1213, Шеста пролетерска је напала Церски јуришни корпус састава три бригаде, око 1.500 четника. Послије жестоке двочасовне борбе у садејству са једним батаљоном 15. мајевичке и 2. пролетерском бригадом 2. пролетерске дивизије четници су били присиљени на повлачење и јединице НОВЈ су овладале положајима: Брложник—село Брзеће. Даљи покрет Шесте и сусједних бригада четници су зауставили са положаја: Брестачка чука—Плочник—Огледна к. 1349 — с. Ливаће. У исто вријеме 2. крајишка је наступала према гребену

ну Копаоника, али је противнападом четника, уз фанfare и војне трубе, задржана на гребену Бећиревац. Бригада се повукла на положаје Мрамор—Кнежевска чука, где је у садејству са 6. и 15. мајевичком спријечила даље наступање четника.

Око 17.00 часова Церски и Ваљевски четнички корпус извршили су противнапад на десни бок борбеног распореда из рејона Огледна—Плочник и одбацили 1. батаљон 6. бригаде, који је држао положаје на брду Јастребац, али су дочекани снажном ватром јединица 6. пролетерске, 15. мајевичке и 2. пролетерске бригаде, које су држале положаје на релативно малом фронту. Развила се борба прса у прса, нарочито на споју Шесте и 2. пролетерске бригаде, око раскрснице путева између Брложника и Бришевца. У борбу су из резерве убачени 3. батаљон Шесте и 2. батаљон Мајевичке бригаде. Четници су одбијени и присиљени да се повуку на полазне положаје Огледна—Плочник. Тако је пропала намјера четника да већ у првом противнападу одбаце бригаде 17. и 2. пролетерске дивизије и спријече њихово даље напредовање.

Пошто је оцијенио да главне снаге Оперативне групе дивизија продиру преко Кнежева и Брзеће према Брусу, командант четничке групе јуришних корпуса је, у току ноћи 6/7. августа, помјерио Равногорски и Ваљевски корпус према Сувом Рудишту и Панчићевом врху. Они су посјели положаје Панчићев врх к. 2017 — Бећиревац, у намјери да бочним дејством изврше удар на лијеви бок 17. дивизије, док је на правцу Разбојна—Брус оставио Расински корпус. На тај начин је било угрожено лијево крило Оперативне групе дивизија, о чему је командант 17. дивизије обавијестио команданта Оперативне групе и указао на постојећу опасност.

Да би осујетио намјере четника штаб Оперативне групе дивизија 7. августа издао је заповијест⁸ да 5. крајишка дивизија са двије бригаде, са просторије Берекари—Блажево, лијекрилним обухватом правцем Војетин—Суви Јелак, у садејству са 17. дивизијом, разби-

⁸ М. Морача, Ратни дневник, страна 264, Војноиздавачки завод, Београд, 1962.

је непријатеља у рејону Суво Рудиште, а једну бригаду држи у резерви на просторији Чокотар—Бело Поље са задатком да контролише све правце који из долине Ибра изводе у позадину јединица према Копаонику.

Седамнаеста дивизија је имала задатак да наступа правцем Брзеће—Мрамор—Мачковац, с тим да са главним снагама садејствује са 5. дивизијом у ликвидацији четника у рејону Суво Рудиште, док је 2. пролетерска имала задатак да продужи наступање према Брусу. Општи напад је био предвиђен за 8. август. На правцу наступања 17. дивизије налазиле су се снаге Равногорског и Ваљевског корпуса.

Јединице дивизије наступале су у три колоне и добиле слиједеће задатке:

— деснокрилна колона, 15. мајевичка бригада да наступа правцем: Гочманци—Ливаће—Ниневац к. 896. Паљевштица. Пошто овлада положајима Орљак к. 783 — Градиште требало је да продужи наступање преко Црног врха и Лазине према путу Брус—Милентије.

— средња колона, 6. пролетерска бригада да наступа правцем: Брзеће—Мрамор к. 1304 — Мокро. Пошто у садејству са 2. крајишком овлада положајима Обрадова чука к. 1430 — Палеж к. 1474, да продужи наступање правцем Борје к. 1380 — Градиште к. 952 — Кобиљачко брдо, пресијече пут Брус—Милентије и са сјевероистока нападне непријатеља у Брусу.

— лијевокрилна колона, 2. крајишка бригада, да у садејству са 6. пролетерском што прије овлада положајима Мрамор к. 1304 — Шиљача к. 1625, потом наступи правцем Брусина к. 1402 — Каменита глава к. 862, пресијече пут Брус—Александровац и обезбиједи лијеви бок дивизије.

Пошто је примијетио колебање код четника, штаб 6. бригаде је издао заповијест за покрет јединица прије него што је добио заповијест од стране штаба дивизије. Сва три батаљона бригаде су, са минобацачима на рукама бораца, користећи знаке распознавања добијених од заробљених четника, кренула у први сумрак 7. августа са линије Брложник—Јастребац, преко Брзеће, према гребену Копаоника. До зоре 8. августа у садејству са 15. мајевичком овладала је положајима:

Мокро—Палеж—Мрамор—Шиљача—Јелица—Обрадова чука.

У исто вријеме 15. мајевичка је овладала положајима Орљак—Ниневац.

Друга крајишка бригада је, наступајући општим правцем Мрамор—Леденица, задржана снажним отпором четника на положајима Бећиревац, десно и лијево од Дубоке Ријеке.

У току ноћи 7/8. августа 1. и 4. бригада 5. дивизије наступале су општим правцем Војетин—Суви Јелак. Продором 4. крајишке између Леденица и Миланова врха и обухватним дејствима 1. крајишке на Милановом врху, уз садејство са 2. крајишком, која је на себе навукла главне снаге, четници су разбијени и присиљени да се у нереду повлаче према Јошаничкој Бањи.

Највиши врх и главни гребен Копаоника био је у рукама 17. и 5. дивизије у јутарњим часовима 8. августа.

Непријатељ је, у зору 8. августа јачине око 350 четника, изненадио 2. чету 1. батаљона на положајима на Обрадској Чуки. Борци чете и четници су се били измјештали и захваљујући храбрости бораца и снага живости старјешина, посебно замјеника политичког комесара Стевана Клашње и командира чете Реце Голића, чета се извукла и спојила са главнином батаљона. Противнападом батаљона четници су одбачени.

За вријеме краткотрајног затишја, између 04.00 и 05.00 часова 8. августа 1944., група од око 150 четника, која се нашла одсјечена у позадини бригаде у шуми око потока Паљевштица, 4 км сјевероисточно од Брзећа, успјела је да се пробије на споју између 1. и 3. батаљона и низ Мраморски поток побегне у правцу Црне Ријеке уз минималне губитке.

Да би на неки начин одржао борбени поредак својих снага, командант 4. групе четничких јуришних корпуса наредио је 3. јуришном корпусу да из рејона Брусина—Бусије, 8. августа у 05.00 часова предузме напад на положаје 6. пролетерске бригаде правцем: Шиљача—Сребреница, и по могућности збаци партизанске снаге са Сувог Рудишта. Напад четника отпочео је тек око 12.00 часова. Главне снаге су наступале према положа-

јима које су држали 2. и 3. батаљон, а помоћне према 1. батаљону који се налазио на десном крилу. Развила се жестока борба за положаје Мрамор—Ждребна—Шилача. Четници су били вишеструко бројно надмоћнији и груписани на уском фронту. Нападали су у групама за пробој у неколико таласа — стрељачких стројева по дубини, а четнички официри са пиштољима и машинкама нагонили су четнике на јуриш. Иза борбеног поретка четника кретала се, присиљена, већа група народа. Послије трочасовне борбе сви покушаји четника да збаце 2. и 3. батаљон са поменутих положаја остали су без успеха. Поред упорности 2. и 3. батаљона успјеху је допринијела и јака бочна ватра 1. батаљона са положаја Мокро—Палеж.

У овој борби, поред осталог, заплијењен је један противтенковски топ 57 мм на воловску вучу, са 74 гранате. У вријеме најжешће борбе волови су се са топом без послуге нашли између стрељачких стројева и кренули према положајима 2. и 3. батаљона, заобишли положаје на Ждребној и нашли се иза командног мјеста команданта 2. батаљона, на коме се налазио и командант бригаде. Поред огромне галаме и позива на јуриш уз фанfare и војничке трубе, чуо се и нечији продоран глас из стрељачког строја четника: „Повлачимо се браћо, зар не видите да су и волови на страни комуниста“.

Пошто је напад одбијен главнина четника се повукла у правцу Криве Ријеке, док су испред положаја бригаде остале слабије снаге. Штаб бригаде је оцијенио да однос снага и услови земљишта не дозвољавају гоњење четника, посебно зато што је примјетио да из позадине четника пристижу свјеже снаге.

Послије краткотрајне паузе, незадовољан резултатима борбе, командант четничког корпуса је наредио нови напад, који је почео око 17.00 часова. И овога пута напад је одбијен. Јединице бригаде су прешле у противнапад и до мрака овладале положајима Камена Глава—Борја, а четници су одступили преко Мачковца у правцу села Трсије. По завршеној борби настало је хватање и разоружавање четника који су се разбије-

ни пробијали према Јошаничкој Бањи. Заплијењен је још један топ 75 мм, са неколико граната.

Ноћу 7. августа, док су вођене борбе на гребену Копаоника, једна група четника је напала на бригадну болницу и позадинске дијелове бригаде у Брзећу. Напад је одбијен, а два борца су погинула, док је неколико рањено. Један од погинулих био је командир бригадне коморе Миладин Драгић, родом из Какња. Са њим у исто вријеме у редовима бригаде налазио се и његов син Јово Драгић.

У борбама на Копаонику погинули су: Давидовић Нећо из Лопара, Бак Светозар из Земуна, Бурђевећ Обрад из Земуна, Фелнер Ханс из Минхена, Фелнер Сеп из Минхена, Катић Савка из Орашја, Медић Бранко из Лопара, Ратковић Петар из Земуна, Суљагић Ризах из Брчког, Шкријељ Синан из Тутина, Васић Велисав из Братунца, Вусланин Назим из Тутина, Вусланин Рахман из Тутина. Рањено је било 11 бораца.

Енергичан напад бригаде првог дана борбе, добро садејство са сусједним бригадама, а нарочито са 2. пролетерском, брзо продирање на гребен Копаоника и заузимање доминантних положаја на фронту од неколико километара и расијецање борбеног поретка четника, а посебно упорност бригаде и одбијање четничког противнапада са правца Крива Ријека — добрим дијелом је омогућено успјешно разбијање четника на Копаонику.

За вријеме борби на Копаонику бригада је заробила преко 150 четника, а заплијенила 2 топа, 4 пушкотријера, 1 минобацач, 150 пушака, неколико аутомата и пиштоља, 4 јахаћа коња, 8 волова који су вукли топове, веће количине муниције и другог ратног материјала.

До краја дана, 8. августа, 2. пролетерска је ослободила Брус и продрла у александровачку Жупу. У исто вријеме окончана је тродневна борба за Копаоник.

У борби за Копаоник Оперативна група је убила 462, ранила 314 и заробила 646 четника. Заплијењено је: 2 пт топа, 2 средња и 2 лака минобацача, 8 митраљеза, 19 пушкотријера, око 900 пушака, 7 аутомата, 19 пиштоља, 5 сигналних пиштоља, 1 радио-станица, 20

кола митраљеске и пушчаис муниције, 10 кола артиљеријске и минобацачке муниције, 80 коња са возећим кухињама, већи број кола са храном и другом ратном опремом, 2.000.000 динара и други ратни материјал. У борбама на Копаонику остварено је свестрано садејство 6. и 2. пролетерске бригаде. Посебно су се истакли два батаљона 2. пролетерске, Трећи батаљон 6. и Други батаљон 15. Мајевичке бригаде са командантом Николом Пантелићем, који је погинуо у борби за Брлог-жик.

4. У АЛЕКСАНДРОВАЧКОЈ ЖУПИ

Потучена четничка група јуришних корпуса у току борби 6., 7. и 8. августа успјела је да извуче главнину својих снага и одступи у правцу Јошаничке Бање и Трстеника. До потпуног разбијања четничке групације није дошло из више разлога. У првом моменту штаб Оперативне групе дивизија и штабови дивизија нису располагали поузданим подацима о груписању и намјерама четника. Постојала је и опасност да Нијемци интервенишу из долине Ибра, због чега је штаб оперативне групе задржао комплетну 5. дивизију у резерви. Њено касно увођење у борбу, омогућило је команданту 4. групе јуришних корпуса да на вријеме процијени ситуацију, открије намјере Оперативне групе и избјегне потпуно уништење.

Четнички покрет у Србији је, веома брзо пропао као војна снага и као политичка формација са својом идеологијом, што показује да није имао дубљег коријена у народу. У то су се увјерили борци и старјешине јединица убрзо после доласка у додир са народом у александровачкој Жупи.

Цио овај крај био је под четничком контролом од повлачења партизанских јединица 1941. године. Народ је био заплашен, посебно од „црних тројки“ — кољача и зликоваца који су били страх и трепет јер су побили много поштених и недужних људи. Од народа и заробљених четника сазнало се да је, одмах после продора партизанских јединица на Копаник, о партизани-

ма кружила парола: „не бојте се, хватају само „црне тројке"! То је допринијело бржем разбијању и поразу четничких јединица, а у народу је врло брзо продијерала истина о НОБ-у и партизанским јединицама. Са заробљеним четницима на Копаонику и у Жупи поступали су као и у другим крајевима — пуштани су кућама или примани у јединице, док су зликовци и кољачи са доста успјеха хватани и спровођени у више команде да им се суди.

Рањене четнике, кад год је било времена, партизани су превијали и збрињавали, а за теже рањенике су мобилисали сеоска кола да их возе кућама.

С друге стране, партизански борци од народа нису смјели ништа да узимају. Забрањено је било примање хране, пића, воћа итд. дијелом из предострожности, а дијелом због одржавања дисциплине, реда и односа према народу.

Све је то остављало повољан утисак на народ, који је трован лажима и четничком пропагандом о партизанима и комунистима.

У току политичких и других припрема и процјена шта јединице очекује у Србији, борци су имали слична осјећања као прије двије године када се бригада припремала за покрет на Мајевицу. Сада је, међутим, ситуација била другачија, јер бригада више није била сама, већ је наступала у Србију у борбеном поретку крупних јединица НОВ — дивизија и корпуса, и већ се јасно уочавало да је крај рата и да су побједа и коначно ослобођење земље близу. Та осјећања су сви припадници бригаде преносили на народ Жупе, Шумадије и осталих крајева Србије, па их је народ веома брзо искрено прихватио као пријатеље, другове и ослободиоце.

Услови за политички рад са народом, организовање и укључивање у НОП и револуцију, били су веома повољни.

Присуство и терор окупатора — Нијемаца и Бугара, и квислинга Недића, Љотића и Драже Михаиловића над народом, а посебно над симпатизерима и активистима НОП-а, оставило је дубок траг у овом крају. Четници су пред наш одлазак развили јаку пропаганду про-

тив НОВ, а посебно против пролетерских јединица и КПЈ. Према изјавама многих мјештана, говорили су народу да партизани и комунисти куд год пролазе праве пустош, силују жене и убијају српски народ. У свим селима мјештани су се посебно жалили на команданта Кесеровића, његов режим и терор који је спроводио преко црних тројки. Ради тога је, поред осталог, један од прворазредних задатака старјешинског кадра био разобличити планове окупатора и његових слугу.

На сузбијању непријатељске пропаганде, преко појединачних разговора, скупова по селима и разних приредби, ангажован је цјелокупни састав бригаде, посебно старјешински. Тежиште рада политичких радника, од вода до бригаде, било је у то вријеме на овом задатку. Кроз разговоре са мјештанима, преко мањих скупова, зборових и приредби са културно-забавним програмом, упућивани су позиви свима које су четници мобилисали да се сврстају у редове НОВ, а да ће бити кажњени само они који су се ставили у службу окупатора, вршили разна злодјела и терор над народом.

У Александровцу је 1. августа послерије подне одржан велики збор, на коме се окупио народ из мјеста и села, говорили су командант и замјеник политичког комесара 2. крајишке бригаде. Присуствовала је и група бораца 6. бригаде, на челу са командантом и политичким комесаром. Послије збора одржана је приредба на којој је културна екипа 17. дивизије извела културно-забавни програм, а сличне приредбе су одржане у Брусу и свим већим селима Жупе, прије свега у онима у којима су се налазили штабови батаљона.

Истовремено се приступило и формирању органа народне власти, мјесних и сеоских НО одбора.

Велику помоћ у разобличавању четничке пропаганде штабовима батаљона пружали су симпатизери и политички радници у позадини, као и поједине породице.

За врло кратко вријеме пале су у воду све махинације окупатора и његових слугу и народ се увјерио ко су прави борци за слободу. Мјештани појединих села и чланови новоформираних НО одбора натјецали су се ко ће пружити већу помоћ нашим јединицама и угос-

тити борце „евоје“ чете и „свог“ батаљона који су се налазили у њиховом селу. Посебно су се истицали мјештани и одборници у селима Новаци и Трнавци. Радни водови батаљона и позадински органи бригаде привремено су прекинули са припремањем и кувањем хране. Овај задатак су на себе предузели мјештани села у којима су се налазиле јединице. Ријетки су примјери у НОР-у да је народ својој војсци припремао тако богату, разноврсну и квалитетну храну као народ Жупе борцима 6. пролетерске бригаде, а посебно народ села Новаци.

При штабу дивизије организован је мобилизацијски центар за пријем нових бораца. Већ првих дана у јединице су почели стизати нови борци, првенствено ђаци-омладинци, за које није било довољно оружја.

Седамнаеста дивизија је имала задатак да очисти Жупу од разбијених четничких група, затвори правац према Крушевцу и дејствује на комуникацију Крушевац—Трстеник и пут Крушевац—Разбојна, да среди и одмори јединице и врши попуну јединица новим борцима. Послије борби на Копаонику бригада се пребацила у Александровачку Жупу и у времену од 9. августа до 6. септембра повремено водила борбе затварајући правце према Крушевцу и Трстенику и контролишући путеве Крушевац—Разбојна и Крушевац—Трстеник. У садејству са 15. мајевичком и 2. крајишком учествовала је у борбама са четницима који су поново овладали Брусом и Александровцем.

Међутим, затишје је кратко трајало. Већ 13. августа преко 3.000 Нијемаца, Бугара и четника напало је положаје 6. бригаде са правца Крушевца, а 15. мајевичке са правца Куршумлије, са намјером да преко Разбојне продру у Брус и обезбиједе пут Крушевац—Разбојна.⁹

На положаје 6. бригаде нападали су Бугари и четници, који су послије вишечасовне борбе одбијени и присиљени на повлачење, док су Нијемци одбацили јединице 15. бригаде на лијеву обалу Расине и овладали Разбојном.

⁹ Зборник 1/9, док. бр. 182, стр. 505.

У поподневним часовима бугарске јединице и четници извршили су поновни напад на 3. батаљон 6. бригае из рејона села Себечевац, преко Павлова брда у правцу села Злегиње, и из долине Расине према селу Иелије, чиме је знатно угрожен десни бок бригае. Истовремено је одбијен напад четника на правцима 1. и 2. батаљона. Пошто је ојачан са једном четом 1. батаљона, која се нашла у резерви, 3. батаљон је успио да заустави даље наступање непријатеља са линије села Келије — Набрђе и задржи Расинску клисуру у својим рукама.

На правцу 3. батаљона убачена је 16. августа у борбу једна чета Нијемаца и непријатељ је обновио напад. Послије двочасовне борбе задржан је, а затим противнападом одбачен и присиљен на повлачење. Непријатељ је имао преко 50 мртвих и рањених. Поред осталих, убијена су и 2 бугарска официра, од којих је један био замјеник команданта батаљона, док је један подофицир тешко рањен и заробљен. Бригада је имала 3 погинула, 1 теже и 3 лакше рањена борца. Сви тешки рањеници су, преко 2. пролетерске дивизије, са аеродрома у селу Гајтан авионима пребачени за Италију.

У исто вријеме, на правцу Разбојна—Блаце, 15. мајевичка и јединице 2. пролетерске дивизије разбиле су непријатеља у рејону Јанкове клисуре и наставиле гоњење према Блацу.

Послије ових борби и повлачења непријатеља према Крушевцу и Блацу све јединице 17. дивизије су узеле раније одређене положаје.

Дан касније, јединице 21. дивизије посјеле су Јанкову клисуру, а 15. бригада се помјерила на просторију Разбојна—Равни—Златари.

За попуну јединица под командом Главног штаба Србије, прекомандована су 17. августа из састава 17. дивизије 52 руководиоца: 28 војних, 8 политичких, 9 санитетских, 5 интендантских и 2 обавјештајна — од којих 18 из састава 6. пролетерске бригае. Замјеник политичког комесара 6. бригае Милојица Пантелић распоређен је за политичког комесара 25. српске дивизије, замјеник команданта бригае Никола Звицер за коман-

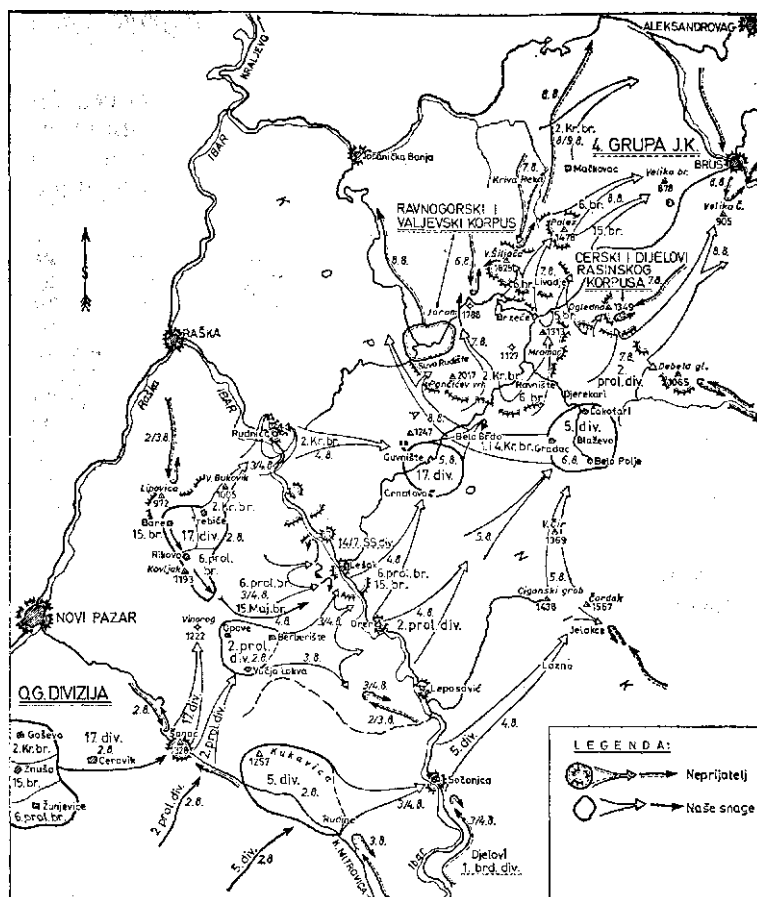
данта 5. српске бригаде. Неђо Богичевић комесар 2. батаљона за политичког комесара бригаде. Мирко Бујаковић замјеник команданта батаљона и Слободан Бајчетић командир чете за команданте батаљона, Лазо Инђић политички комесар чете за политичког комесара батаљона итд.

За замјеника команданта 6. бригаде одређен је мајор Чедо Букић, командант 1. батаљона, а нешто касније за замјеника комесара бригаде Милан Обрадовић, до тада политички комесар батаљона у 2. крајишкој бригади. За команданта 1. батаљона одређен је капетан Целестин Матулић, а и остала упражњена мјеста попуњена су из редова 6. бригаде.

Када је 24. августа стигла вијест о успјесима Црвене армије и њеном наступању преко Румуније, и о наступању савезника према Паризу, у Брусу и Александровцу су организовани велики зборови народа и војске, а у селима у којима су били смјештени штабови батаљона организован је разговор са мјештанима, посебно са омладином. Велику помоћ у информисању цјелокупног састава, а преко штаба бригаде и народа, пружао је штабу бригаде штаб 17. дивизије, који је свакодневно припремао и у неколико примјерака достављао радио-вијести, у којима су описивани догађаји на свим фронтovima, а посебно у нашој земљи.

Овај период је искоришћен за још интензивнији политички рад са народом, а одржане су и политичке конференције у свим већим селима на којима су бирани делегати за Антифашистичко вијеће народног ослобођења Србије. Велика пажња посвећена је учвршћивању НО одбора као истинских органа народне власти.

Док су се јединице 17. дивизије налазиле на широкој просторији Жупе, 4. четничка група јуришних корпуса се, послје неуспјеха на Копаонику, срећивала и реорганизовала на лијевој обали Западне Мораве. Напад на јединице 17. дивизије отпочела је 26. августа, ради заузимања Бруса и Александровца. Намјера јој је била да овлада Жупом и да спријечи даљи

СКИЦА 5 — БОРБЕ У ДОЛИНИ ИБРА И РАЗБИЈАЊЕ
ЧЕТНИКА НА КОПАОНИКУ стр. 603

продор јединица НОВЈ преко Западне Мораве према Шумадији.¹⁰

Пошто је преко команданта 4. групе корпуса био обавијештен о дотадашњим борбама са јединицама Оперативне групе дивизија, Дража Михаиловић је послао избјегличкој влади у Лондону радиограм-извјештај, у коме се каже:

„Почетком овога мјесеца једна јача група комуниста пребацила се из области Бера на преко Рожаја и ; Тутина у правцу Копаоника. Шестог овога мјесеца ова комунистичка група успјела је да потисне наше дијелове са Копаоника и да овлада Брусом и Александровцем, а потом се јачи део ове групе упутио преко Косанице. У областима Куршумлије воде се борбе са овом групом. У Топлици и Јабланици почели су да се прикупљају делови комунистичких јединица који су тамо разбијени у току прошлог мјесеца. Наше јединице врше j припреме за поновну акцију у правцу Копаоника, Топлице и Јабланице, где се налазе главне комунистичке j снаге у Србији.”¹¹

Напад четника из долине Западне Мораве на положаје 2. крајишке бригаде отпочео је на два правца: са два корпуса правцем Стари Град—Прапратина—Вилац, и даље у правцу Александровца, а са једним корпусом у правцу Бруса.¹²

Четничка Расинска група, састава четири корпуса, добила је задатак да нападне 15. мајевичку бригаду са југа, из рејона Парлог—Церова—Гари, и наступа преко Разбојне у правцу Бруса и Александровца.

Из рејона Крушевца, са положаја Вучак—Пакашница, лијевом обалом Расине, наступали су један њемачки полицијски батаљон и један одред Српске државне страже у правцу Александровца, на положаје 6. пролетерске бригаде.¹³

¹⁰ Архив VII, бр. рег. С-В 11.758 — Заповијест штаба Расинско-топличке групе корпуса од 25.8.44, бр. рег. С-В-11.299/1. — депеша штаба 4. групе корпуса од 25.8.44.

¹¹ Архив VII микрофилм Билећа, филм 17/А, снимак 290—1.

¹² Архив VII, рег. бр. С-В-11.299: наређење штаба 4. групе корпуса од 25.8.1944.

¹³ Архив VII бр. рег. С-В-11.587 — Заповијест штаба Расинско-Топличке групе корпуса од 25.8.44.

У овом нападу учествовало је око 11.000 четника.

У то вријеме је 21. српска дивизија затварала правац према Куршумлији, а 5. крајишка са једном бригадом на десној обали Расине према Крушевцу, другом правац Блаце—Разбојна, а трећом правац ка Копаонику, који из долине Ибра изводи преко Мрамора према Брусу.

У 07.00 часова 27. августа, отпочео је концентричан напад четника из свих правца. Нарочито јак притисак био је са правца Трстеника и села Стопања. Око 16.00 часова 2. крајишка бригада је била присиљена да под притиском надмоћнијих снага повије десно крило, повуче се и посједне положаје на линији Плато—Камени-та глава. Непријатељ је заузео Александровац. У исто вријеме један четнички корпус је обилазио 2. крајишку бригаду преко Жељина у правцу Бруса.

Истовремено је отпочео и напад на положаје јединица 6. пролетерске бригаде са правца Крушевца и из долине Расине. Сви покушаји Расинско-топличке групе корпуса, 5. полицијског њемачког пука и дијелова Српског добровољачког корпуса, да са правца Крушевца одбаце 6. бригаду остали су без успјеха. Међутим, избијањем четника у рејон Александровац, на споју између 6. пролетерске и 2. крајишке, лијеви бок и позадина 6. пролетерске били су угрожени, а нарочито 2. батаљон на положајима Илијина глава. У међувремену је прекинута и телефонска веза са штабом дивизије.

Наредног дана је 6. пролетерска бригада, у садејству са 10. бригадом 5. дивизије, одбила напад непријатеља са правца Разбојне. Сви покушаји непријатеља да се пробије у правцу Бруса остали су без успјеха.¹⁴

Штаб Оперативне групе дивизија донио је одлуку да снагама 17. дивизије води маневарску одбрану и пусти четнике дубље у александровачку Жупу, а затим свим снагама пређе у одлучан противнапад.

¹⁴ Зборник том I, књ. 11, бр. док. 95: Извјештај штаба Друге крајишке бригаде од 1.9.1944, бр. док. 178: Извод из Операцијског дневника 17. дивизије; Архив VII бр. рег. С-В-11492: Извјештај штаба 3. јуришног корпуса од 27.8.1944, бр. рег. С-В-1095/1: Денеша штаба 3. јуришног корпуса од 27.8.1944.

Јединице 17. дивизије водиле су 28. августа жестоке борбе у полуокружењу. Нарочито јак притисак непријатељ је вршио на 6. пролетерску и 15. мајевичку, као и на 4. крајишку бригаду, која се налазила на Копаонику. При крају дана 15. и 2. бригада 17. дивизије морале су напустити Брус. Да не би дошло до окружења дивизије, штаб бригаде је маневром јединица у току ноћи посјео повољне положаје Дугин Брег — с. Љубинци и затворио правце према Александровцу и Разбојни.

У 01.00 час 29. августа 1944. штаб Оперативне групе дивизија је издао заповијест за напад,¹⁵ и наредио да:

— Прва крајишка бригада 5. дивизије и 6. бригада 21. дивизије нападну непријатеља општим правцем: село Штитари — село Ратаје и ударе непријатеља у лијеви бок;

— Двадесет прва дивизија без 6. српске бригаде нападне правцем Криви Брод—Ратаје;

— Седамнаеста дивизија без 2. крајишке бригаде напада правцем село Пржановци—Александравац;

— Пета крајишка дивизија, без 1. крајишке бригаде, ојачана са 2. крајишком бригадом, нападне правцем Нераће—Лупоглава, с тим да кридне јединице нападну у 20.00, а остале јединице у 21.00 час 29. августа.

Без обзира на успјех четника и заузимање Александровца и Бруса, обје четничке групације су се нашле у неповољном положају. Зато је командант 4. групе јуришних корпуса, 29. августа 1944., благовремено наредио извлачење главних четничких снага испод удара јединица Оперативне групе дивизија с тим да посједну вододјелницу између Расине и Западне Мораве на положајима: Виљац Поглед—Павлово брдо—Парлог, а расинској четничкој групи да посједне Парлог, с тим да Шумадијска четничка јуришна бригада што дуже и чвршће брани Лупоглав к. 734.¹⁶

¹⁵ Зборник том I, књ. 11, бр. док. 73.

¹⁶ Архив VII, бр. рег. С-В-4460/2: Извјештај штаба Шумадијске јуришне бригаде од 31.8.1944; бр. рег. С-В-6352: Извјештај штаба 5. јуришног корпуса од 31.8.1944; бр. рег. С-В-17124: Извјештај штаба 2. косовског корпуса од 1.9.1944.

Напад партизанских јединица је отпочео на вријеме и одвијао се по плану. Све до избијања пред вододјелницу и положаје главних четничких снага, четници нису пружали јачи отпор, а последије краткотрајних окршаја на вододјелници разбијени су и натјерани на повлачење у долину Западне Мораве. Истовремено су се повукли и 5. њемачки моторизовани полицијски пук и одред Српске добровољачке гарде у правцу Крушевца.

Тако су Жупа и Расина поново ослобођене, а за непријатеља заувјек изгубљене.

У борбама од 26. до 30. августа 1944. погинуло је 467 четника, заробљено 87 и рањено је 235. Губици јединица Оперативне групе износили су 13 мртвих, 61 рањени и 6 несталих бораца. Губици 17. дивизије: 10 погинулих и 42 рањена борца.

На достигнутој просторији јединице 6. бригаде су остале све до 6. септембра. Ту су се сређивале, попуњавале и припремале за предстојећа дејства.

Поред младића који су долазили добровољно, преко штаба 17. дивизије из 23. српске дивизије дошло је 2. септембра у бригаду 146 бораца и 6 другарица, а 4. септембра 62 борца и 3 другарице. Већина ових бораца је у претходном периоду ступила добровољно у јединице 23. дивизије, а међу њима је било и оних који су 1941. године припадали Озренском (Нишки Озрен) и Јастребачком партизанском одреду. Било је то велико освјежење за јединице бригаде. И друге бригаде 17. дивизије примиле су нове борце. У бригади је 6. септембра било 695 бораца и 59 другарица.

Комуникацијом Крушевац—Трстеник кретала се 5. септембра око 10.00 часова колона од око 200 камиона Нијемаца, коју је надлијетала једна ескадрила совјетских авиона ЈАК и наносила јој значајне губитке. Чим је примијетио покрет Нијемаца 2. батаљон се помјерио према комуникацији и дејствовао у лијеви бок колоне. Тога дана су јединице 2. и 1. батаљона одбиле и напад једног одреда Српског добровољачког корпуса, који је нападао преко села Горњи Ступањ у правцу Илијинград и обезбјеђивао покрет њемачкој колони која се кретала према Трстенику. Четници су разбијени

I

и иабачеи у долину Западне Мораве, док је један дио одступио према Крушевцу.

5. ПОНОВО У ДОЛИНИ ИБРА (И ИЗБИЈАЊЕ У РЕЈОН ЧАЧКА)

Група дивизија под командом Главног штаба НОВ и ПО за Србију — 2. пролетерска, 22. 23. 24. и 25. — ослободила је почетком септембра градове: Сврљиг, Блаце и Куршумлију. Тежиште дејства пренијела је на комуникације Врање—Ниш и Ниш—Крушевац. Први пролетерски корпус — 1. пролетерска и 6. личка пролетерска дивизија — избио је преко Златибора на лијеву обалу Западне Мораве и припремао се за напад на Ужичку Пожегу и Ужице, док је 12. корпус — 16. и 36. дивизија — форсирао Дрину у рејону Брода, сјеверно од Вишеграда, и преко планине Таре наступао према хсомуникацији Ужице—Бајина Башта.

Постигнути успјеси НОВ и избијање јединица Црвене армије на границе Југославије приморали су Нијемце да убрзано повлаче трупе из Грчке, долинама Вардара, Мораве и Ибра према Београду, а Бугаре да свој окупациони корпус повуку из Србије у Бугарску.

Румунија је изашла из Тројног пакта 23. августа и прешла на страну савезника.¹⁷

Продором јаких снага НОВЈ — осам дивизија према Шумадији и пет дивизија према јужном и западном Поморављу, завршена је прва етапа плана Врховног штаба НОВ ПОЈ о преношењу борбених дејстава у Србију. Створени су сви услови да се у садејству са трупама 3. украјинског фронта Црвене армије приступи другој етапи — ослобођењу Београда.

Совјетски Савез је 5. септембра прекинуо дипломатске односе са Бугарском и објавио јој рат, а 8. септембра су трупе Црвене армије из Добруџе прешле румунско-бугарску границу и отпочеле наступање на широком фронту преко Бугарске према источној граници Југославије.

¹⁷ Београдска операција, стр. 76—78 и 110—111. Војно-историјски институт, Београд, 1964.

У ноти совјетске владе Бугарској, поред осталог, речено је:

„... могло се очекивати да ће Бугарска искористити овај погодни моменат, и, после Румуније и Финске, да се одрекне прогерманске политике, да прекине са Немачком и да се придружи антихитлеровској коалицији демократских држава. Упркос свему томе, Бугарска и данас отказује да раскине са Немачком.

На основу тога, Совјетска влада раскида све односе са Бугарском и изјављује да се не само Бугарска налази у *ратном* стању са Совјетским Савезом, у каквим се она у ствари и раније налазила, но и Совјетски Савез од сада ће се налазити у ратном стању са Бугарском”.¹⁸

Под руководством Бугарске радничке партије избио је 9. септембра устанак бугарског народа и образована влада Отеченственог фронта.

У таквој ситуацији је *Врховни* штаб НОВ и ПОЈ наредио штабу Оперативне групе дивизија, 1. пролетерском и 12. ударном корпусу, да што брже продру према сјеверу, овладају масивом Рудник—Суворор, а потом наставе кроз Шумадију и западну Србију према Београду.

Првих дана септембра, на правцу наступања Оперативне групе дивизија у западну Србију и Шумадију, распоред непријатељских снага био је слиједећи: на лијевој обали Западне Мораве од Крушевца до Трстеника четничко Расинско-топличка група корпуса, 2. четнички косовски корпус и 2. њемачки полицијски батаљон; у долини Ибра 3. и 5. пук Руског заштитног корпуса и посљедњи ешелони 21. њемачке брдске дивизије на путу за Ниш; на лијевој обали Ибра, на правцима према Ариљу и Гучи Јаворски и Пожешки четнички корпус, а из Вишеграда преко Ужица, у покрету према Шумадији, 7. СС „Принц Еуген” дивизија.

Да би убрзао покрет, штаб Оперативне групе дивизија издао је 6. септембра наређење за покрет је-

¹⁸ *Внешњаја политика Советског Сојуза в период Отечественной војни, том II, Москва ОГИЗ, 1946, (стр. 182—183) или Петар Вишњић: „Операције за ослобођење Србије 1944.”, стр.*

диница преко Ибра, општим правцем: Жељин—Гоч—Чемерно—Овчарско-кабларска клисура—Рудник.

Пошто је 2. пролетерска дивизија претпотчињена Главном штабу НОВ и ПО Србије, у састав Оперативне Групе дивизија ушла је 21. српска дивизија.

Седамнаеста дивизија је у улози деснокрилне колоне кренула правцем: Александровац—село Гоч—Гуча—Овчарско-кабларска клисура. Двадесет прва дивизија се кретала јужније у правцу Ужичке Пожеге, а 5. крајишка дивизија, као лијевокрилна колона, у правцу Ужица. Шестог септембра, 6. пролетерска бригада је у улози средње колоне 17. дивизије, отпочела покрет правцем: село Велика Врбица—село Гуча и до 19.00 часова избила у Преров, гдје је заноћила. Друга крајишка бригада, као деснокрилна колона, кретала се у исто вријеме и у току дана избила у рејон Добра Вода—Брезјак. Петнаеста мајевичка бригада са штабом дивизије, као лијевокрилна колона, стигла је у току дана у рејон Бурмази—Буково брдо. Шеста пролетерска бригада је избила 7. септембра на десну обалу Ибра, а за њом су се кретали штаб дивизије и 15. мајевичка бригада. Шеста бригада је¹⁹ имала задатак да ликвидира сва упоришта непријатеља на дијелу комуникације у долини Ибра од села Мало Мурје до жељезничке станице Полумир, поруши све објекте и постави обезбјеђење са праваца Рашке и Краљева и на тај начин обезбједи прелазак штабу 17. дивизије и 15. мајевичкој бригади.

Према прикупљеним подацима до краја дана, на жељезничкој станици Полумир било је свега 40 припадника Руског заштитног корпуса, распоређених у вишеспратне бетонске бункере и друга утврђења за одбрану чвора. До других података о непријатељу извиђачка и обавјештајна служба, као ни штаб бригаде, нису дошли у току дана.

Пошто је оцијенио да снаге непријатеља нису јаке, штаб бригаде је одлучио да са 2. и 3. батаљоном ликвидира непријатељско упориште у Полумиру, по-

¹⁹ Архив VII к. 982, бр. док. 1/1.

руши жељезнички мост на Ибру и обезбиједи прелазак осталим снагама.

Међутим, у току вечери, пред сам почетак напада који је предвиђен за 21.30 часова, из Рашке је пристигла жељезничка композиција у којој је било 1.200 Нијемаца на путу за Краљево. На вагонима су биле велике ознаке Црвеног крста, које су Нијемци поставили бојећи се бомбардовања од стране савезничке авијације. Послије кратког задржавања требало је да композиција по реду вожње настави даље.

Пошто је заповијест за напад већ била издата, све припреме извршене и јединице подишле, напад 6. пролетерске је отпочео у заказано вријеме. Послије краткотрајне, али врло жестоке борбе и снажног јуриша, јединице 2. и 3. батаљона нису успјеле да заузму Полумир. Штаб бригаде је одлучио да дијелом снага блокира непријатеља у утврђењу, а главнину оба батаљона пребаци преко Ибра. У току борбе из Рашке је пристигла још једна колона — дијелови 1. брдске њемачке дивизије са коњском запрегом. Пошто су 2. и 3. батаљон прешли ријеку и обрнули фронт, док су двије чете остале на десној обали, у борбу је убачен и 1. батаљон, па је непријатељ био блокиран и није успио да крене даље.

Наредног дана је стигла из Рашке још једна непријатељева колона од 30 до 40 возила, која се послје је краткотрајне борбе са жељезничком композицијом пробила према Краљеву. За њима су кренули и дијелови 21. брдске дивизије на коњску вучу. Непријатељ је у току покрета трпио јаку минобацачку, митраљеску и пушчану ватру са обје стране ријеке, а послје његовог повлачења Полумир је очишћен и прелаз преко моста ослобођен.

Исте ноћи је 2. крајишка бригада, код жељезничке станице Добре Стране, напала на посаду непријатеља, уништила 3 камиона и један мотоцикл, који су били у покрету према жељезничкој станици Полумир, и пребацила се на лијеву обалу Ибра, док су узводно, на лијевом крилу бригаде, јединице 21. дивизије водиле жестоку борбу и дјеломично се пребациле преко Ибра.

У току ноћи 8/9. септембра преко Ибра су се пребацили 1. батаљон Шесте, штаб дивизије и 15. мајевичка бригада.

Према провјереним подацима и извјештају који је штаб бригаде добио у току наредног дана из Краљево, 8. августа је, крајем дана у Краљево стигла композиција у којој је било око 300 мртвих и рањених непријатељских војника. Само на одсјеку прелаза 6. бригаде непријатељ је имао преко 100 мртвих и рањених, а 11 Нијемаца је заробљено. Заплијењено је: 1 пушкомитраљез „шарац“, 50 мина за минобацач и преко 30 пушака. Уништена су 2 камиона.

Бригада је имала 8 мртвих и 17 рањених бораца. Погинули су: командир чете Јован Пригодић, политички комесари чета Стево Филиповић и Боко Пајић, интендант 3. батаљона Леон Папо, Младен Делић и Рајко Гемовић оба из Земуна. Поред осталих, теже је рањен командир чете Мијо Ињац.

Без обзира на јачину непријатеља и положај у којем су се нашле јединице, 6. бригада је овај задатак извршила са успјехом, и била је похваљена од штаба дивизије. О томе у дневнику штаба 17. дивизије и књизи Глиге Мандића: 17. источnobосанска дивизија, на страни 236 пише: „Борци и старешине Шесте пролетерске бригаде показали су велику храброст и сналажљивост. Посебно су се истакли командант бригаде команданти 1. и 3. батаљона и командири чета Мило Ињац и Буро Вученовић”.²⁰

Пошто су прешле Ибар јединице бригаде су се, у току 9. септембра, прикупиле на просторији села Ставово.

Бригада је продужила покрет 10. септембра у 04.00 часа преко планине Чемерно. У току дана се размјестила на просторији села Полижница, 2. крајишка у селу Пропљеница, а 15. мајевичка са штабом дивизије у селу Полиш—Црни Врх.

Пета крајишка дивизија је 10. септембра ослободила Ивањицу. и продужила покрет према Ариљу, а 21. дивизија заузела Гучу.

²⁰ Зборник 1/11, док. бр. 182, стр. 473.

Шеста бригада је 11. септембра продужила покрет и прикупила се до краја дана на просторији села Губеревци, 15. мајевичка у селу Каони, а 2. крајишка на просторији села Брезовица. Штаб дивизије је био у селу Властељице.²¹

Извиђачки дијелови 15. бригаде су у току дана у селу Буковица, заробили 180 мобилисаних младића, са којима су четнички официри изводили обуку. Већина од њих је ступила одмах у бригаду.

Културна екипа 17. дивизије извела је 20. септембра увече успјелу приредбу са културно-забавним програмом у селу Губеревци за борце 6. пролетерске бригаде и народ околних села. Приредба је одржана поводом избијања јединица Црвене армије на југословенску границу, зближавања новопридошних и старих бораца и повезивања са народом овога краја, који је 1941. био на страни НОБ-е и у њој активно учествовао.

До тада је 1. пролетерски корпус разбио четнике на Јеловој гори и преко Маљена и Повлена надирало према Ваљеву и Лазаревцу, створивши услове за продор Оперативне групе дивизија у Шумацију.

Седамнаеста дивизија је добила задатак да 13/14. септембра овлада њемачким упориштем на Овчару, док су 21. и 5. дивизија нападале непријатељеве гарнизоне у Пожеги и Ужицу.

Шеста пролетерска бригада је смјенила 2. крајишку бригаду и на сјеверним падинама Јелице планине посјела положаје и затворила правац Чачак—Гуча. Ноћу 13/14. септембра 2. батаљон је извршио демонстративан напад на Чачак, овладао спољном одбраном и пробио се у центар града, али је под притиском око 200 Нијемаца, 150 љотићеваца и 60 припадника Руског заштитног корпуса био присиљен да се до зоре повуче на полазне положаје. Заробљено је шест четника и болница са преко 60 рањеника из борби на Копаонику, која је била смјештена на периферији града. Сви покушаји Нијемаца, љотићеваца, бјелогардејаца и четника да у току 14. септембра одбаце јединице бригаде

²¹ Зборник 1/12, док. 203, стр. 509.

са достигнутих иоложаја остали су без успјеха. Непријатељ је сваки пут одбијен уз велике губитке.

У исто вријеме 15. мајевичка бригада је смјенила јединице 5. крајишке дивизије на просторији Ивањица—Ариље, док се 2. крајишка помјерила према Овчару, ради рушења пруге и пута Чачак—Пожега. Послије врло јаке минобацачке и митраљеске ватре, посада је у поновљеном нападу разбијена, па је у паници побјегла низ окомите падине Овчара према Западној Морави. На улазу у Овчарско-кабларску клисуру 3. батаљон 2. крајишке бригаде напао је њемачку моторизовану колону од 10 возила, од којих је 8 заплијенио: 6 специјалних са великом радио-станицом и два камиона са опремом.

Двадесет прва и 5. дивизија нису успјеле овладати непријатељским упориштима у Пожеги и Ужицу, јер је непријатељ пред сам почетак напада ојачао упоришта јединицама 7. СС „Принц Еуген” дивизије, које су се пробиле кроз положаје 37. дивизије са правца Вишеграда.

Из наведеног се може закључити да је дуже ангажовање 21. и 5. дивизије око Пожеге и Ужица одударило од директиве Врховног штаба НОВ и ПОЈ у којој је стајало да Оперативна група дивизија мора што прије да избије на гребен Рудник—Суворор, поред осталог и због тога што је 1. пролетерски корпус већ наступао према Ваљеву и Лазаревцу. У таквој ситуацији су постојали сви услови да јединице 17. и 21. дивизије заузму Чачак и брже продиру према Руднику.

6. ОСЛОБОБЕЊЕ ГОРЊЕГ МИЛАНОВЦА

Сходно наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 14. септембра 1941. да се јединице не ангажују око већих градова у долини Западне Мораве већ да што прије избију на гребен Рудник—Суворор, командант Оперативне групе дивизија је у 14,45 часова 14. септембра наредио покрет преко Западне Мораве према Руднику и Букуљи, с тим да у наступању ослободе Горњи Милановац, Рудник и Аранђеловац.

Седмнаеста дивизија је добила задатак да из рејона Гуче, 15/16. септембра пређе комуникацију Чачак—Пожега и преко села Горијевница најподеснијим маневром, ноћу 16/17. септембра, овлада непријатељевим гарнизом у Горњем Милановцу, а потом затвори правац: Чачак—Горњи Милановац и Крагујевац—Горњи Миладиновац и на тај начин обезбиједи десни бок Оперативне групе дивизија.²²

У то вријеме су се сјеверно од Чачка, на Љубићу, на правцу наступања 17. дивизије, налазиле снаге Јаворског четничког корпуса. У Горњем Милановцу било је 600 четника и око 120 припадника Српског добровољачког корпуса и припадника недићеве страже. На комуникацији Чачак—Прељина—Горњи Милановац, на положајима Брћанске клисуре, било је око 350 четника.

Шеста пролетерска бригада, као деснокрилна колона, прешла је 15. септембра до 19.00 часова без отпора Западну Мораву, између манастира Ваведеније и жељезничке станице Пријевор, и продужила у правцу села Вранић. По избијању на раскрсницу путева између села Вранић и Трбушани, бригада је изненадила око 450 четника Јаворског четничког корпуса, који је био разбијен на Јеловој гори и у покрету за Чачак ту зановио. Захваљујући помрчини, вјетру и киши, четници су послје краткотрајне борбе успјели да се без већих губитака извуку и побјегну за Чачак. Према изјавама мјештана командант Јаворског четничког корпуса је побјегао само са машинком и у доњем вешу. Убијено је 10, рањено 11, а заробљено 15 четника. Заплијењено је 18 пушака, 1 радио-станица, комора и корпусна архива.²³

Лијевокрилна колона, 2. крајишка, штаб дивизије, 15. мајевичка и позадински дијелови 21. дивизије, прешла је то вријеме Западну Мораву и зановила на историји Овчар Бања—село Ражићи.

Послије борбе у рејону Вранића, 6. пролетерска бригада је продужила покрет и у току 16. и ноћу 16/17. септембра разбила четнике, овладала Брћанском клисуром и комуникацијом Прељина—Горњи Милановац.

²² Зборник 1/12, док. бр. 38 и 43, стр. 88 и 97.

²³ Зборник 1/12, док. 203, стр. 559.

По избијању на комуникацију бригада се сукобила са групом од око 300 четника, коју је послје кратко-трајне борбе разбила. Четници су се повукли у Горњи Милановац, а јединице бригаде су порушиле железничку пругу на више мјеста, на дијелу од Прељине до Горњег Милановца, у дужини од по неколико стотина метара.

Петнаеста мајевичка бригада је продужила покрет преко села Савинац и напала на гарнизон Горњи Милановац, дуж пута Таково—Горњи Милановац, преко села Брусница, док је 2. крајишка брзим покретом и лијевокрилним обухватом са сјевера пресјекла одступницу четничкој групацији која је покушала да се извуче из Горњег Милановца према Руднику.

У борби која је трајала до поподне ликвидирана је и последња група четника која се забарикадирала у тврдим зградама у центру града.

Јужно од Г. Милановца у с. Брћани погинуо је у борби са четницима Буро Вученовић командир 2. чете 2. батаљона, родом из Далмације, а живео у Руми до доласка у бригаду. Погинули су још Богуновић Милан из Руме и Стефановић Милосав из Крагујевца.

У Горњем Милановцу је заробљено 539 четника, недићеваца и љотићеваца, међу којима су била 4 официра и 11 подофицира. Заплијењено је 377 пушака, 3 митраљеза, 8 пушкомитраљеза, 10 пиштоља, око 30.000 метака, 12 товарних коња и 2 кола разног војничког материјала.²⁴

У току припрема за напад на Горњи Милановац, група одабраних бораца 6. пролетерске, наоружана аутоматским оружјем, на челу са обавјештајним официром бригаде Рајком Глигоровићем, пребацила се преко Бријеснице и између Малог и Великог Тујана убацила у позадину четника. Пред сам почетак напада 15. мајевичке бригаде на гарнизон у Горњем Милановцу напала је на четнички штаб, који се налазио у селу Луњевица и изазвала код четника прави метеж и панику. Четници су побјегли у правцу села Враћевшница.

²⁴ Зборник 1/12, док. 203, стр. 559.

За вријеме подилажења јединица и у току напада на Горњи Милановац у бригаду је ступило 57 омладинаца и једна омладинка, од којих је неколико до краја рата израсло у врсне четне и батаљонске руководиоце. Један од њих, Војо Марјановић, постао је кроз кратко вријеме командир вода и најбољи нишанџија на пушкомитраљезу „шарац“, ради чега је и добио надимак „Шарџија“, а Станислав Јовановић, звани Зеџ, постао примјеран командир чете. Од њих 57, у борбама до краја рата, изгубило је животе 28. Јуначком смрћу погинула је и другарица Наталија Петровић Ната, референт санитета батаљона, чије име носи Омладински дом у селу Велеречи код Горњег Милановца.

У Горњем Милановцу је 18. септембра одржан велики народни збор, на којем су се окупили мјештани и народ околних села, а навече је одржана приредба са културно-забавним програмом, којој је присуствовао велики број грађана и представници из све три бригаде и приштапских јединица дивизије. Формирана је и команда мјеста. У овом крају револуционарне традиције имају дубоко коријен у народу, посебно међу омладином. Због тога је народ Горњег Милановца и околине врло предусетљиво дочекао партизанске борце. Велику помоћ штабовима батаљона и бригада пружили су политички радници, који су за сво вријеме рата, од краја 1941. године, када су партизанске јединице биле присиљене да напусте Ужице, западну Србију и Шумадију, па све до поновног доласка, остали на овом терену, борили се, политички дјеловали у позадини непријатеља и одржавали везу са народом.

Док је 17. дивизија водила борбу за ослобођење Горњег Милановца и рушила комуникацију у Брђанској клисури, 5. крајишка дивизија је брзим продором избила на гребен Букуље и заузела Аранђеловац, а 21. дивизија сјеверно од Горњег Милановца и заузела Рудник. У таквој ситуацији, 17. дивизија је добила задатак да се помјери према Маљену и обезбиједи позадину главних снага — 1. пролетерски корпус и Оперативну групу дивизија, и дејствује на комуникацију Ужице—Чачак.

Шеста пролетерска бригада је кренула 19. септембра преко Такова у правцу Сувобора. До краја дана размјестила се на просторији Брајића и Горњих Бањана и посјела положаје на Рајцу и гребену Сувобора.

Друга крајишка је у исто вријеме, извршила покрет и размјестила се на просторију Љиг—село Славковица, док је 15. мајевичка, помјерена на просторију Прањани, затворила правце који од Пожеге и Чачка изводе према Такову и Брајићима. Дијелом снага обезбиједила је привремени аеродром у рејону Прањани.

7. ПОКРЕТ И БОРБЕ У РЕЈОНУ КОСЈЕРИН—ЈЕЛОВА ГОРА

Избијањем 1. пролетерског и 12. ударног корпуса на масив Сувобора, Маљена и Повлена, а Оперативне групе дивизија на Рудник и Букуљу, ослобођен је велики дио Шумадије и западне Србије. Ослобођењем Аранђеловца, Лазаревца, Љига, Ваљева, Крупња и Горњег Милановца успостављен је јединствен фронт снага НОВЈ на овом дијелу војишта и створени услови за даља успјешна дејства према главном оперативном стратегијском циљу — Београду, као и за пресијецање комуникација које долином Ибра, преко Краљева и Крагујевца, изводе према Београду.

Ради успјешнијег командовања, одлуком Врховног штаба НОВЈ, ове три групације су ушле у састав Прве армијске групе. Команду над 1. армијском групом преузели су командант 1. пролетерског корпуса Пеко Дапчевић и политички комесар Мијалко Тодоровић.²⁵

Брз продор јединица 1. армијске групе преко Рудника и Сувобора, олакшан је добрим дијелом и борбеним дејством релативно јаким снага НОВЈ у позадини непријатеља — 2. шумадијске НО ударне бригаде, Космајског и Шумадијског НО партизанског одреда, са преко 4.000 бораца, које су прије избијања гла-

²⁵ Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—1945, стр. 88—90; Кут. 28, бр. рег. 1/4—1 и Денеша ВШ од 15. 9. 1944.

вних снага водиле успјешне борбе у рејону Рудник—Венчац—Букуља против удружених снага непријатеља — Нијемаца, недићеваца и четника, наносиле им велике губитке и онемогућавале мобилизацију бораца за попуну четничких редова. Велики одјек у народу имало је ослобођење градова, а посебно разбијање њемачких моторизованих колона у рејону Аранђеловца и заробљавање већег броја четничких вођа и кољача из овога краја, као и ослобађање 50 талаца из хотела „Шумадија“, међу којима је било и неколико жена. Пошто су били премлаћени и изнемогли неки од талаца су на носилима пренесени у болницу.

Народ Шумадије је, а посебно омладина, са одушевљењем дочекивао јединице НОВЈ, обавјештавао о покрету, јачини и саставу њемачких и четничких снага ;откривао четничке зликовце и активно учествовао у борбама за ослобођење села и градова.

Нијемци су се, у недостатку снага, определијели за одбрану појединих упоришта дуж комуникације Краљево—Крагујевац—Београд и комуникације у долини Велике Мораве. Циљ им је био да онемогуће даље наступање јединица НОВЈ према Београду до пристизања јединица групе армија „Е“, које су се повлачиле из Грчке и биле под јаким притиском јединица под командом Главног штаба за Србију и савезничке авијације која је дејствовала по циљевима у долинама Ибра и Мораве.

Пошто су сви прилази са југа према Београду већ 11. октобра били чврсто затворени, њемачко командовање је одлучило да групу армија „Е“ повлачи долином Западне Мораве, лијевом обалом Дрине и долинама ријека Босне и Дрине према сјеверу.

Према заповијести штаба 1. армијске групе,²⁶ 17. дивизија је, као њена резерва, добила задатак да се постави на просторији Косјерић—Прањани, контролише правце који из долине Дрине изводе према Косјерићу и комуникацију Ужице—Бајина Башта, онеспособи комуникацију Ужице—Чачак, извиђа и прикупља податке

²⁶ Зборник 1/12, док. 99, стр. 243.

о јачини, распореду и покрету непријатеља у гарнизонима Ужице, Бајина Башта, Пожега и Чачак и одржава везу са 21. дивизијом на просторији Горњег Милановца.

Према заповијести штаба 17. дивизије 6. пролетерска бригада је извршила покрет 22. септембра и без већег отпора четника ослободила Косјерић. Послије краћег одмора јединице бригаде су извршиле покрет и размјестиле се на просторију: Рибашевика—Дрмановина—Варда, на комуникацији Ужице—Ваљево. Штаб бригаде, приштапске и позадинске јединице остале су у Косјерићу, а извиђачки вод је упућен на комуникације Ужице—Варда и Дуб—Рогачица, са задатком да извића и прикупља податке о непријатељу.

Приликом покрета према Косјерићу, 1. батаљон, који се налазио у претходници бригаде, разбио је већу групу четника, која се послје разбијања Главне четничке групације на Јеловој Гори и продора 1. пролетерског корпуса преко Сувобора, била прикупила у рејон Хумка, а другу у рејону села Николићи. У Косјерићу је заплијењена четничка радионица за оправку наоружања.

Пошто су јединице бригаде очистиле рејон Јелове Горе, распоређене су на просторији села Каран—Варда—Рибашевина.

На просторији села Душковци—Глумач—Граница била се размјестила 2. крајишка бригада, са задатком да затвори правац од Пожеге према Маљену и поруши комуникацију Пожега—Чачак, док је 15. мајевичка остала у рејону Прањани—Горњи Милановац.

На овој просторији јединице бригаде су остале све до 8. октобра 1944. године. У Косјерићу је формирана команда мјеста и мјесни народноослободилачки одбор. За команданта мјеста наименован је поручник Милован Хрвачевић, замјеник команданта 3. батаљона, а наредних неколико дана формиран су народноослободилачки одбори у свим већим селима. У овом кратком периоду јединице бригаде су биле свакодневно ангажоване на прогањању мањих група четника које су се кретале око Јелове Горе, Варде и Буковика.

При штабу дивизије поново је 25. септембра формиран средњи партијски курс, који су похађала 32 друга и 3 другарице из састава чета и батаљона, од којих 13 из 6. пролетерске бригаде. У исто вријеме на интендантски курс при штабу 1. армијске групе упућена су из 6. бригаде 3 економа чета и 1 интендант батаљона.

Двадесет шестог септембра из 17. дивизије отишао је на нову дужност начелник штаба, потпуковник Вукашин Суботић, а на његово мјесто именован је мајор Ратко Вујовић, до тада командант 15. мајевичке бригаде.²⁷

За попуну јединица 17. дивизије штаб 1. армијске групе упутио је 28. септембра 311 бораца и 16 другарица, а из 1. пролетерске дивизије 33 војна и политичка руководиоца. Од њих је у 6. бригаду распоређено 145 бораца, 6 другарица и 20 руководиоца, међу којима Срето Трикић, Гавро Јарић, Бранко Љиљак, Дмитар Латиновић, Богдан Латиновић, Стојан Плавша, Митар Кубурић, Мићо Керкез и други.

У овој групи новоприспјелих бораца били су борци из Космајског и Шумадијског одреда и омладинци добровољци.

Истог дана за попуну 1. коњичке бригаде 1. армијске групе из састава 6. бригаде упућено је 15 бораца.

С обзиром на велики прилив бораца и долазак командног кадра из 1. пролетерске дивизије, на предлог штаба бригаде, штаб 17. дивизије је одобрио формирање 4. батаљона. Формирање је обављено у Рибашевини, а у састав батаљона су ушле слиједеће јединице:²⁸

- из 1. батаљона, 1. чета без 2. десетине 2. вода;
- из 2. батаљона, 2. чета, без 1. десетине 2. вода, и
- из 3. батаљона 1. чета, без 1. десетине 1. вода.

За команданта батаљона одређен је капетан Срето Трикић, за замјеника команданта капетан Гавро Јарић, за политичког комесара Славко Крстић, до тада комесар чете у 2. батаљону, а за замјеника политичког комесара Пеко Алфонс. Истом наредбом Милован Хр-

²⁷ Зборник 1/2, док. 19 и 108, стр. 243 и 267.

²⁸ 1 Архив VII, к. 989, док. бр. 10/4.

вачевић, који је привремено био на дужности команданта мјеста у Косјерићу, распоређен је на дужност оперативног официра у штабу бригаде.

Формирању батаљона, које је обављено на свечан начин, присуствовали су мјештани села Рибашевина и чланови штаба бригаде. Послије формирања батаљон је задржан у бригадној резерви.

По наређењу штаба дивизије, расформирана је 1. октобра и бригадна болница. Од њеног људства формирана је бригадна амбуланта у којој су се задржавали рањеници за чије лечење није било потребно више од 10 дана.

Тога дана штаб бригаде је обавијештен да су јединице 3. украјинског фронта Црвене армије код Кладова и Неготина прешле на југословенску територију, што је изазвало одушевљење међу борцима и старјешинама.

Народ овога краја, и поред терора окупатора и домаћих издајника, остао је вјеран демократским традицијама и социјалистичким идејама које су у овом крају и цијелој Србији посијали Димитрије Туцовић и његови другови, и одакле су 1941. зрачиле нове идеје и стварани планови о новој Југославији. Сви зборови и конференције по селима били су добро посјећени, а сарадња команди јединица и органа нове народне власти била је врло добра. О томе би се могло навести више примјера.

Један од њих је излазак ћака, професора и наставника из Ужица у јединице 6. бригаде. Наиме, у вријеме доласка бригаде у ужички крај, у Ужицу су се налазили ћачки избјеглички домови „Црвени крст“ и „Коштица“. У њима су били смјештени младићи и дјевојке који су са својим породицама 1941. године интернирани од стране окупатора из других крајева Југославије и они који су побјегли од усташког покоља и терора у Србију. Били су то ћаци 5. и 6. разреда гимназије. Један број ових младића и дјевојака премјештен је крајем 1943. и у првој половини 1944. из Врњачке бање у Ужице. Међу ћацима оба дома било је више напредних омладинаца и чланова СКОЈ-а. У то вријеме управник дјечијег дома „Црвени крст“ био је учитељ

Милорад Давидовић, члан КПЈ још од 1939. године и члан Среског комитета КПЈ у Осијеку. Са Давидовићем у домовима су радили Гојко Шкоро и Бранислав Бабић као васпитачи, и Цветко Брајевић као инструктор.

Везу са овом групом, преко Антонија Мијатовића, одржавао је Милан Вилић у току окупације секретар Окружног комитета за Ниш. Прије доласка јединица 17. дивизије преко ове везе је отишло 10 омладинаца у партизане, међу њима и Никола Еулум, док је једанаестог — Мирослава Јелића, ћака 6. разреда гимназије, ухватила четничка тројка, одвела на Златибор и 10. октобра заклала.

Постојала је опасност да сви напредни омладинци буду ликвидирани. Сем тога четничка команда је била донијела одлуку да ћаке оба дома мобилише и одведе у састав Златиборског четничког корпуса.

Пошто су Давидовић, Шкоро и Бабић дознали за намјере четника преко једне другарице (Крстић сада Шкоро) службеника експозитуре комесаријата за избјеглице у Ужицу, предложили су управнику оба дома да се дјеца привремено распусте и да се прикупе почетком септембра. Предлог је усвојен и тако је намјера четника пропала.

Ноћу 29 /30. септембра, по директиви Давидовића, Шкоро, Бабић, Брајевић и Бела Марјановић неопажено су изашли из Ужица. На путу за Јелову гору дошли су у штаб 2. батаљона 6. бригаде и јавили се команданту Ради Чорку. Предложили су му да заједничком акцијом све младиће-ћаке, васпитаче и службенике домова, који желе да се сврстају у редове НОВ, извуку из Ужица. Заједнички су разрадили план. Пошто је ноћ била тамна и падала слаба киша, у први сумрак једна чета 2. батаљона, на челу са замјеником комесара батаљона Пеком Алфонсом неопажено је дошла у двориште дома „Коштица“ у којем су ћаци оба дома били спремни за полазак. У вријеме када се чета налазила у дворишту и на прилазима дома на обезбјеђењу, кроз Ужице је прошла њемачка колона од 93 возила на путу из Чачка за Вишеград. Затим се чета са 28 ћака и 4 омладинке повукла и дошла у састав батаљона. Наредне

ноћи акција је поновљена. Са четом је изашло још 25 ђака са којима и управник дома Милорад Давидовић. Давидовић је по доласку у бригаду за врло кратко вријеме постао политички комесар чете. Погинуо је 28. јануара 1945. у селу Хасе код Бијељине, као политички комесар чете, заједно са својом другарицом Душанком, борцем 6. пролетерске бригаде, која је са њим изашла из Ужица.

У наредних неколико дана, преко ове везе, у јединице 6. пролетерске бригаде из Ужица и околних села дошло је још 30 бораца, првенствено радника. Од 60 ђака и васпитача који су изашли из Ужица, 30 је погинуло до краја рата у редовима 6. пролетерске. Из редова ужичких ђака, који су том приликом ступили у 6. пролетерску бригаду израсло је неколико врних руководилаца, политичких радника и виших официра ЈНА.²⁹

У вријеме док су се јединице бригаде реорганизовале, у рејону Јелове Горе, Варде и Буковика појавиле су се 5. октобра веће групе четника. Брзом интервенцијом 2. и 3. батаљона четници су натјерани у бјекство према Повлену, Бајиној Башти и планини Тари.

Једна чета 3. батаљона за вријеме чишћења терена спустила се из Варде у рејон Рогачице, где је остала цијели дан. Пошто су сазнали да су то борци 6. пролетерске бригаде, мјештани са лијеве обале Дрине дошли су у Рогачицу да их поздраве. Тако су демантоване велике лажи непријатеља, које је ширио у народу овога краја, да је 6. источнбосанска бригада уништена још у седмој непријатељској офанзиви.³⁰

У батаљонима су 3. октобра формиран радни водови, чији је задатак био да припремају храну и поправљају одјећу и обућу. У сваком воду било је по 20 бораца. Реорганизована је и бригадна интендантура, у којој су била 32 борца.

Ноћу 6/7. октобра дијелови 1. и 4. батаљона извршили су демонстративан напад на Ужице. У граду је настала паника, а једна моторизована колона од неко-

²⁸ Зборник 1/13, стр. 141.

³⁰ Зборник 1/12, док. 99 и 108, стр. 243 и 267.

лико камиона, на коју је на излазу из Ужица отворена шуграљеска ватра, иобјегла је ирема Пожеги.

8. БОРБЕ ЗА ОСЛОБОБЕЊЕ КРАГУЈЕВЦА

Првих дана октобра јединице 3. украјинског фронта, у садејству са јединицама 14. корпуса НОВЈ, наступале су преко источне Србије према долини Мораве. Прва армијска група НОВ налазила се на просторији Аранђеловац—Лазаревац—Ваљево—Суворор, водила борбу и припремала се за даљи продор према Београду, а јединице 12. корпуса у рејону Цера и Лознице наступале су према Шапцу. Избијањем овако јаких снага у Шумадију и западну Србију и на комуникацију Краљево—Крагујевац—Београд, на дијелу Топола—Младеновац, створени су услови за бржи продор према Београду. Тиме су биле угрожене комуникације које од Скопља, преко Ниша и Краљева, воде за Београд, а преко којих је њемачка команда за Југоисток одржавала везе између јединица за одбрану Београда и снага групе армија „Е” које су се повлачиле из Грчке.

На положајима испред 1. армијске групе налазиле су се снаге њемачке армије групе „Србија”, које су браниле прилазе Београду, и комуникације Краљево—Крагујевац—Београд и Ниш—Младеновац—Београд. Дио снага ове групе бранио је комуникацију Крушевац—Краљево. У саставу армијске групе „Србија” налазиле су се слиједеће јединице:

— дијелови 7. СС „Принц Еуген” и 117. ловачке дивизије, која је пристизала из Грчке преко Краљева и Крагујевца у Београд; 1. пук дивизије „Бранденбург”; пук „Тврђава Београд”; 5. пук за осигурање железница; два пука Руског заштитног корпуса (РЗК); дијелови 2. и 3. полицијског добровољачког пука и више самосталних батаљона³¹, те 1. и 2. пук Српског добровољачког корпуса, док су се у зони 12. ударног корпуса на-

³¹ Јуришни батаљон 2. оклопне армије, Падобрански батаљон „Бранденбург”, 202. оклопни батаљон, 837. батаљон за осигурање, као и неколико ланденшицен батаљона.

лазили: четничка 4. група јуришних корпуса, Церско-мајевичка група корпуса; 3. пук Српског добровољачког корпуса и дијелови Српске добровољачке страже, које је помагао 5. СС полицијски моторизовани пук; те 3. пук белогардејског Руског заштитног корпуса и 595. моторизовани батаљон пољске жандармерије.³²

Док су се јединице 17. дивизије налазиле у рејону Косјерић—Варда—Јелова гора—Прањани, вршиле попуну људством и реорганизовале се; затварале правце који из рејона Западне Мораве изводе према Ваљеву и Сувору дејствовале на комуникацији Ужице—Пожега—Чачак, 5. дивизија је водила жестоке борбе у рејону Топола—Аранђеловац—Венчац и Букуља, а Двадесет прва на комуникацији Прељина—Горњи Милановац—Рудник. Двадесет првог септембра 7. СС „Принц Еуген“ дивизија и 2. батаљон 5. полицијског њемачког пука, брзим продором из Чачка преко Прељине заузели су Горњи Милановац, а 22. септембра Рудник и Тополу. Вјештим маневром и снажним противнападом 21. дивизија је поново одбацила непријатеља и 23. септембра ушла у Горњи Милановац. Покушај 7. СС дивизије, 5. полицијског пука и 1. пука дивизије „Бранденбург“, уз подршку 202. оклопног батаљона и садејство са четницима, да 28. септембра потисну 5. крајишку дивизију и заузму Аранђеловац остао је без успјеха, а непријатељ је у овој борби претрпио велике губитке. По завршеној борби 7. СС дивизија је упућена према Нишу, а одбрану у рејону Топола преузео је 14. брдски ловачки пук, ојачан са једном дивизијом

³² Архив VII, к. 43, бр. рег. 2/1: Послератна изјава генерала Фелбера, к. 76А, бр. рег. 57/За: Послератна изјава генерала Меј Андреаса, микрофилм НАВ-Н-Т-311, филм 193, снимак 332; Телеграм команде Југоистока од 8. 9. 1944, микрофилм НАВ-Н-Т-311, филм 93, снимак 355—62: Дневни извјештај команде Југоистока од 9. 9. 1944, микрофилм НОВ-Н-Т-311, филм 193, снимак 678—82: Дневни извјештај команде Југоистока од 17. 9. 1944, микрофилм НАВ-Н-Т-311, филм 193, снимак 770—82: Дневни извјештај команде Југоистока 19. 9. 1944, микрофилм НАВ-Н-Т-314, филм 32, снимак 104: Телеграм команде Југоистока од 15. 9. 1944; Павле Бабац: „Операције Прве армијске групе у западној Србији од 21. септембра до 14. октобра 1944. године“, Војноисторијски гласник, 6/1956, стр. 60.

7. артиљеријског пука и дијеловима дивизије „Бранденбург“.³³

Неуспјехом акције успорен је покрет дијелова 4. СС полицијске оклопне дивизије и 18. брдског полицијског пука с југа према Београду. Нијемци су били приморани да сав саобраћај пребаце на долину Велике Мораве, од Ниша, преко Смедерева, према Београду.³⁴

У таквој ситуацији, а ради повезивања са јединицама Црвене армије, које су предњим дијеловима избиле у долину Мораве, штаб 1. армијске групе је наредио да се све дивизије помјере напријед.

Седамнаеста дивизија добила је задатак да се помјери у рејон Рудник—Доња Шаторња—Горња Трешњица.³⁵

Према заповијести штаба 17. дивизије, јединице 6. пролетерске бригаде су ноћу 7/8. септембра неопажено напустиле положаје које су држале према Ужицу и кренуле усиљеним маршем преко села Душковци и Прањани за Горњи Милановац. Са бригадом се кретао и штаб 17. дивизије. Испред 6. бригаде кретале су се свака својим правцем 15. мајевичка и 2. крајишка. У току покрета измијењен је задатак 17. дивизије. Наредено је да дијелом снага смијени јединице 21. дивизије и затвори правце који из Чачка и Крагујевца изводе према Горњем Милановцу и Руднику. Пошто је избила у рејон Горњег Милановца 6. пролетерска бригада је смјенила јединице 21. дивизије и заузеле положаје:

— Први батаљон: В. Вујан—Јасике и затворио правац од Кнића;

— Трећи батаљон: с. Брњани—Змајевац и затворио правац од Прељине;

³³ Архив VII, к. 11, рег. бр. 10/1: Заповијест штаба 14. СС пука од 27. 9. 1944, бр. рег. 14/19: Историјат 7. СС дивизије, к. 782А, бр. рег. 44/3: Извјештај штаба 5. дивизије од 23. 10. 1944, микрофилм НАВ-Н-Т-311, филм 193, снимак 962—5: Дневни извјештај команде Југоистока од 26. 9. 1944; Зборник 112, бр. док. 201: Извод из Операцијског дневника штаба 1. пролетерског корпуса.

³⁴ Архив VII микрофилм НАВ-Н-Т-311, филм 285, снимак 632.

³⁵ Зборник 1/13, док. бр. 53 — заповијест штабу 17. дивизије.

— четврти батаљон у рејону села Доња Врба и затворио правац од Крагујевца;

— Други батаљон у селу Велереч, а штаб бригаде у Горњем Милановцу.

Тек што су јединице, последије врло напорног дневног марша, запосјеле положаје, штаб 17. дивизије је наредио даљи покрет бригаде према комуникацији Крагујевац—Топола.³⁶ Пошто су јединице бригаде избиле у рејон Врачевшница—Рамача—Страгари, почеле су се утврђивати. Према Крагујевцу и Книћу упућени су извиђачки органи са задатком да прикупљају податке о јачини, саставу и покретима непријатеља.

Друга крајишка је у исто вријеме посјела пут Крагујевац—Топола и утврђивала положаје у рејону раскрснице путева села Чумић—Страгари и Рамача—Чумић. Петнаеста мајевичка пребацила се источно од пута Крагујевац—Топола, запосјела путеве Рача—Цероваци и Цероваци—Чумић и затворила правац према Крагујевцу.

Истовремено су се јединице 21. дивизије пребациле преко пута Крагујевац—Топола и припремале за напад на непријатеља у рејону Велика Плана. Пета дивизија је посјела путеве Младеновац—Паланка и Паланка—Топола и вршила припреме за ослобођење Смедеревске Паланке и Тополе.

Десетог октобра Врховни командант НОВ послао је команданту 1. армијске групе директиву, у којој се каже:

„Најкасније 11, а ако је икако могуће и данас 10 ок. мј. Твоје јединице требало би да се сретну са јединицама Црвене армије код Паланке, Велике Плана, Доње Раче или код Брзана, где су се већ јуче пребациле преко Мораве претходнице Црвене армије. Једно одељење Црвене армије налази се на пола пута између Крагујевца и Брзана као побочна заштитница. Једно одељење налази се код Мале Плана, а главнина ће вјероватно већ данас стићи на ово мјесто.

Овдје ће Твоје јединице бити посађене на камионе и брзо кренути у правцу Београда. У том правцу крећу крупне снаге Толбухина са једним ојачаним тенковским корпусом. Једна Твоја дивизија мора по сваку цијену бранити комуникацију Крагујевац — Топола. Шаљите

³⁶ Зборник 1/13, док. 76 и 83, стр. 189 и 207.

хитно брза извиђачка одељења напријед ради контакта са дијеловима Црвене армије. Све ове операције су у споразуму са Толбухином са којим држимо тијесан контакт. Политички је важно, а то је и моја жеља, да наше јединице прве уђу у Београд."³⁷

Истог дана, око 22.00 часа, штаб 17. дивизије је добио од штаба 1. армијске групе наређење, у коме се каже:

„... по сваку цијену држите комуникацију Крагујевац — Топола. Одељења Црвене армије налазе се између Брзана и Крагујевца. Упутите један Ваш батаљон да се споји са тим дијеловима. У Тополи се налази њемачки гарнизон од 700 војника са којима једна Крајишка бригада води борбу. Пеко”³⁸

У вези са тим штаб 17. дивизије је наредио штабовима 15. и 2. крајишке да одмах упуте по једну чету са задатком да успоставе везу са предњим одјељењем Црвене армије.

Батаљони 6. бригаде помјерили су се напријед 11. октобра и посјели положаје: 1. батаљон у рејону села Добрача; 2. батаљон села Рамача и Кнежевац; 3. батаљон село Велики Шењ—Дрењак; 4. батаљон је био у селу Угљаревац у бригадној резерви, а штаб бригаде, позадински дијелови и бригадна амбуланта у Угљаревцу.

Једанаестог и 12. октобра 117. ловачка њемачка дивизија са правца Крагујевца је нападала моторизованим колонама на положаје 15. мајевичке бригаде и на положаје 2. крајишке бригаде са правца Тополе, али је сваки пут уз велике губитке одбијена. Захваљујући упорној одбрани 15. и 2. крајишке, прекинуте су везе између њемачких снага у Крагујевцу и Тополи.

Друга крајишка бригада је дијелом снага 12. октобра садејствовала у нападу на њемачко-четнички гарнизон у Тополи са 10. бригадом 5. крајишке дивизије и 14. мотострељачком бригадом Црвене армије.

Спајањем дивизија 1. армијске групе НОВЈ и јединица 3. украјинског фронта совјетска армија у рејо-

³⁷ Зборник 1/13, док. 97.

- ³⁸ Архив VII, к. 37, док. бр. 3/35—2. Н. -

ну Смедервска Паланка—Топола—Младеновац, одступница Њемцима према Београду је пресјечена.

Борбеним дејствима у рејону Крагујевца обезбијеђен је главним снагама маневар према Београду, док је њемачка армијска група „Е“ присиљена на повлачење долином Западне Мораве према Вишеграду.

За извршење тог задатка биле су одређене 17. источнобосанска НОУ дивизија и 93. и 113. стрељачка дивизија 68. стрељачког корпуса Црвене армије.

Да би одржали мостобран у рејону Чачак—Краљево—Крагујевац и омогућили повлачење снагама групе армија „Е“ преко Косова, долином Ибра и Западне Мораве преко Ужица и Вишеграда на лијеву обалу Дрине, њемачка команда је формирала 14. октобра 34. армијски корпус од снага које су се повлачиле преко Велике Мораве из источне Србије, са тежиштем одбране у рејону Крагујевца.

За одбрану Крагујевца Нијемци су формирали борбену групу „Фишер“, а ангажоване су биле слиједеће јединице: дијелови 7. СС „Принц Еуген“, 117., 181. и 297. њемачке дивизије; два батаљона 1. брдске дивизије; као и мањи број морнара и авијатичара — укупно око 6—7.000 војника са 25 тенкова, око 100 топова и минобацача и неколико батерија двоцијевних и четвороцијевних противавионских топова и неколико авиона.

Нијемци су око Крагујевца организовали два појаса одбране са системом утврђења на свим прилазима граду, бетонским и дрвено-земљаним бункерима, који су били повезани рововима и саобраћајницама. Испред ровова су поставили минска поља и неколико редова бодљикаве жице. На свим важним путевима на улазу у град и по дубини одбране, на раскрсницама и појединим блоковима тврдих зграда, организовали су чворове одбране, а у граду су на неколико мјеста формирали покретне моторизоване одреде за интервенцију на угроженим правцима, и све то увезали у јединствен систем ватре и отпора.

Спољни појас одбране протезао се линијом: село Доња Сабанта—село Букурово—Котријане—село Маршић—село Јовановац—село Петровац—село Дивос-

тин—Врлетина страна—Змајевац—село Драгобраћа—село Грошница.

У току ириирема за напад на Крагујевац, долином Западне Мораве, са обе стране ријеке, од Крушевца преко Трстеника, наступале су 2. пролетерска дивизија НОВ и 223. стрељачка дивизија 64. корпуса Црвене армије.

Под притиском 45. дивизије 14. корпуса НОВ и јединица 64. корпуса совјетске армије, Нијемци су 13. октобра напустили Параћин и Нуприју, а 17. октобра пошто су минирали све мостове и пријелази на ријеци Билици, били су присиљени да напусте и Јагодину (Светозарево).

Планом напада на непријатељев гарнизон у Крагујевцу предвиђено је да 93. стрељачка дивизија обухватом са сјеверозапада, 113. стрељачка дивизија са југоистока и 17. дивизија НОВ са сјевера изврше концентричан напад, ослободе град, а потом наступају према Краљеву и Чачку.³⁹

Штаб 17. дивизије је 13. октобра у 13.00 часова издао заповијест за напад.⁴⁰ Шеста бригада је добила задатак да се са три батаљона помјери на просторију Велика коса—Рогојевац—Змајевац и затвори правце Кнић—Страгари и Крагујевац—Враћевшница, да у току борби за Крагујевац нападне непријатеља и ослободи Кнић, а потом да се постави на просторију Бумбарево Брдо—Кнић—Гружа и чврсто затвори комуникације које из долине Западне Мораве преко Груже и Кнића изводе према Крагујевцу. Са једним батаљоном требало је да обезбиједи дивизијску болницу у селу Страгари.

Петнаеста мајевичка бригада је добила задатак да, чим јединице совјетске армије крену у напад, са просторије села Церовац—Десиморовац наступа правцем село Поскурица—Велико брдо, и у садејству са јединицама совјетске армије ослободи Крагујевац, а потом преузме гарнизону службу. Друга крајишка бригада је остала и даље на положајима у ширем рејону Чумић—Овсиште у резерви 17. дивизије. Моторизована колона

³⁹ Београдска операција, стр. 257.

⁴⁰ Зборник 1/13, док. 154, стр. 357.

Нијемаца је, 13. октобра иредвече извршила напад на путу Крагујевац—Топола а пошто је дочекана снажном ватром 15. бригаде била је присиљена да се врати у Крагујевац.

На просторији села Церовац—Лужница, 13/14. октобра, пристигли су један пјешадијски и један артиљеријски пук 113. дивизије Црвене армије. Планом је било предвиђено да ове снаге нападају са линије села Петровац—Јовановац према центру града, и садејствују са 15. мајевичком бригадом.

Око 10.30 часова 14. октобра, 1. чета 1. батаљона 6. пролетерске бригаде, на челу са командиром чете Стојаном Плавшом и политичким комесаром Орханом Топчићем, сусрела се са јединицама Црвене армије у рејону села Велики Шењ. Био је то дуго очекивани сусрет бораца и старјешина двије савезничке армије, које су се од почетка рата 1941. заједнички бориле за исте циљеве. Срели су се борци совјетске армије са борцима НОВЈ, који су им 1941. први притекли у помоћ и разбуктали пламен отпора у дубокој позадини хитлерове „непобједиве“ армије. Стигли су браниоци Москве и Стаљинграда, који су на леђима хитлерових фашиста дошли до Крагујевца, ломећи све отпоре на свом побједоносном путу и наносећи смртоносне ударе заједничком непријатељу. Дошли су уз сагласност Врховног команданта и Националног комитета Југославије да помогну борцима НОВ при ослобођењу Београда.

Борце 6. пролетерске бригаде су наредних дана радознало посматрали борце јединица совјетске армије. На изразима њихових лица и држању у борби примјећивали су њихову непоколебљиву вјеру у побједу, висок морал на једној, али и велики замор на другој страни. Није било времена да се тај дан организовано и свечано заједнички прослави, јер су и једни и други одмах кренули да удруженим снагама ослободе Крагујевац. У одлучујућем обрачуна са непријатељем, посљедњег дана борбе за ослобођење Крагујевца, борце 6. бригаде је посебно обрадовало дејство артиљерије за непосредну подршку, а нарочито смртоносни рафали вишецијевних „каћуша“.

Сусрет са борцима совјетске армије увећао је снагу и вјеру у побједу код бораца 6. пролетерске бригаде, што је вишеструко коришћено, не само у припремама и борби за Крагујевац већ и касније. Поводом сусрета са борцима совјетске армије штаб 6. пролетерске бригаде је, истог дана, послао телеграм Врховном команданту другу Титу, штабу 1. армијске групе и борцима совјетске армије.

Пошто је требало да се борци бригаде у овом нападу сусретну са јаким њемачким снагама и нападну на добро организован систем одбране, у свим јединицама бригаде извршене су, пред почетак напада, свестране припреме. Свим старјешинама бригаде скренута је пажња на добру сарадњу, садејство и одржавање везе са командама и јединицама совјетске армије, посебно ноћу, како не би дошло до међусобне борбе.

С обзиром на прилив великог броја нових бораца и младих старјешина, и на карактер добро организоване одбране Нијемаца, извршене су и најнепосредније припреме за заузимање појединих објеката. Са свим старјешинама, почев од десетара, извршено је извиђање непријатељевих положаја и усаглашени су задаци по јединицама и објектима. Формиране су групе бомбаша и групе за савладавање жичаних препрека и прављење пролаза у минским пољима и објашњен је начин њиховог савладавања. Ове групе су биле састављене од најбољих бораца, прије свега добровољаца, међу којима се јавио велики број омладинаца који до тада нису ни учествовали у жешћим борбама. Одређене су и јединице за убацивање и дејство у позадини непријатељских положаја.

Утанчано је и дејство и подршка минобацача и артиљерије са јединицама пјешадије.

Сви борци бригаде упознати су са злочинима које су Нијемци починили 1941. године, не само у Крагујевцу већ и у осталим градовима Србије: Краљеву, Чачку, Нишу, Горњем Милановцу и другим мјестима, у којима су поубијали по неколико хиљада недужног слободарског српског становништва.

До краја дана, 14. октобра, све јединице су подишле спољњем појасу одбране непријатеља, а у 20.30 часова, после краткотрајне артиљеријске припреме, отпочео је општи напад.

Пошто на правцу Дивостин—Крагујевац, до почетка напада није стигао пук совјетске армије, како је било планирано, штаб 17. дивизије је измјенио задатак 6. пролетерској бригади. Други батаљон је добио задатак да напада дуж пута Дивостин—Крагујевац, а десно од њега преко села Станови, 3. батаљон. До краја дана, 15. октобра, 2. и 3. батаљон овладали су селима Мале Пчелице и Станови, гдје су заустављени. Други батаљон је одржавао везу са јединицама 15. мајевичке бригаде, која је нападала на правцу села Деси-мировац—Виногради.

У исто вријеме је 1. батаљон кренуо из рејона села Рогојевац, избио у рејон раскрснице путева код села Драгобраћа, посјео тунел и превој Вучковица и чврсто затворио правце од Краљева и Кнића према Крагујевцу.

Непријатељ је у неколико наврата покушао да одбаци батаљоне 6. пролетерске бригаде са достигнутих положаја, али није успио захваљујући упорности бораца и добрим припремама.

Око 16.00 часова 1. батаљон је напао на жељезничку станицу Драгобраћа, у којој се затекао мјешовити воз, запалио 19 цистерни нафте и 2 вагона војне опреме. Убијено је 18 Нијемаца.

Све јединице су 16. октобра продужиле напад. Непријатељ је пружао жилав отпор на спољњем појасу одбране. Око 10.00 часова, 16. октобра, на положаје 6. пролетерске бригаде пристигле су јединице 51. пука 93. стрељачке дивизије совјетске армије. У току дана извршене су припреме за заједнички напад. Према договору штаба 6. пролетерске бригаде са командантом 51. пука, на споју између 2. и 3. батаљона Шесте, у борбу су уведена два батаљона 51. пука совјетске армије. Главни удар нанесен је дуж пута Дивостин—Крагујевац, преко Шумарица. У првом јуришу батаљони су успјели да пробију одбрану непријатеља на неколико мјеста, али су били одбијени. Напад је обновљен

крајем дана, али без већих резултата, па су батаљони били присиљени да се повуку на положаје до којих су доспјели у првом нападу.

За то вријеме је 1. батаљон напао на жељезничку станицу Кнић, растјерао посаду Нијемаца и четника и запалио композицију воза од 10 вагона ратног материјала. Одмах пошто је окончана ова акција, једна њемачка моторизована колона, од 40 камиона и неколико тенкова, покушала је да се од Краљева пробије према Крагујевцу. Захваљујући упорној одбрани 1. батаљона непријатељ је био присиљен да се повуче према Краљеву.

Пошто је постојала опасност да непријатељ интервенише са јачим снагама са правца Краљева, као и да снаге из опкољеног Крагујевца покушају да се пробију према Краљеву, команданти 51. пука и 6. пролетерске бригаде, су се договорили да један батаљон 51. пука и 3. батаљон 6. пролетерске бригаде тежиште борбе пренесу на комуникацију Крагујевац—Краљево и још чвршће затворе обруч. У том погледу су издали наређење и предузели одговарајуће мјере.

У међувремену је 15. мајевичка бригада, у садејству са једним пуком из састава 113. стрељачке дивизије и уз подршку артиљерије, заузела Велико брдо, Винограде и Сушичко поље, али су обе јединице на улазу у град дочекане снажном одбраном противника.

У току 17. и 18. октобра 2. и 3. батаљон 6. бригаде, у садејству са батаљонима 51. пука и уз подршку артиљерије, пробили су одбрану непријатеља на правцу Дивостин—Крагујевац, преко Шумарица. Покушаји непријатеља да одбаци 2. и 3. батаљон Шесте и батаљоне 51. пука и ослободи комуникацију Крагујевац—Краљево нису успјели.

Истовремено је 15. мајевичка бригада заузела аеродром, а јединице 113. дивизије овладале су рејоном село Мечковац—Кошутњачки вис—Мотино брдо. Непријатељ се повукао у центар града, одакле је, користећи раније утврђене четврти и тврде објекте, пружао жилав отпор.

Штаб 6. пролетерске бригаде је привукао 4. батаљон и, у току ноћи 17/18. септембра, увео у борбу на

споју између 2. батаљона 6. и 15. бригаде, дуж пута Дивостин—Крагујевац.

Бочним дејством 4. батаљона и фронталним дејством јединица совјетске армије, 6. и 15. бригаде, Нијемци су били присиљени на повлачење.

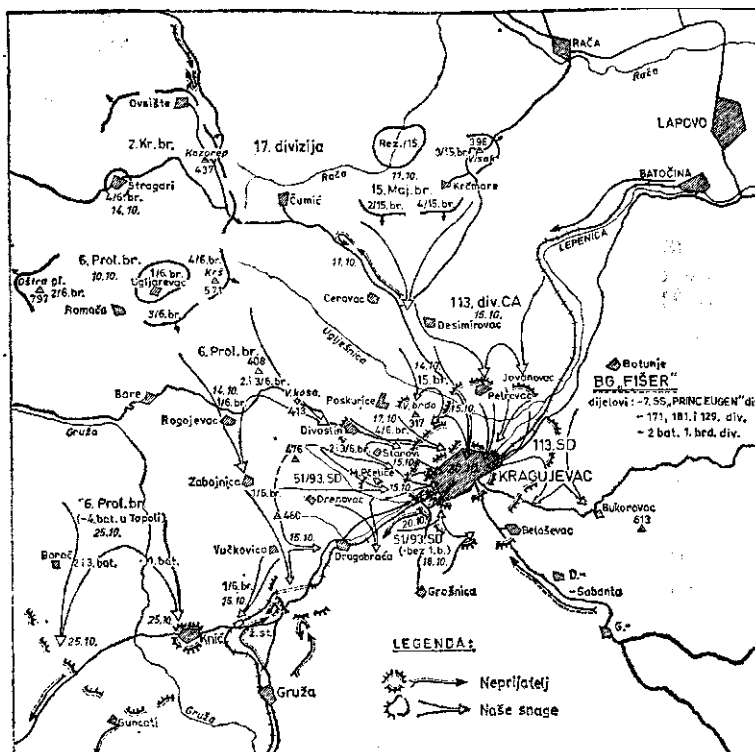
Деветнаестог октобра 2. и 3. батаљон 6. бригаде и два батаљона 51. пука совјетске армије, водили су цео дан жестоку борбу са групом која се пробијала према Краљеву састављена од дијелова 14. пука 7. СС дивизије и 749. пуком 117. дивизије, непосредно на излазу из Крагујевца. У исто вријеме 1. батаљон је водио борбу са моторизованом колоном Нијемаца, која се кретала из Краљева према Крагујевцу с наміјером да помогне извлачење снага из Крагујевца.

Тек крајем дана дијелови 14. и 549. њемачког пука успјели су, уз велике губитке, да се пробију према Краљеву, док је главнина била присиљена да се повуче у Крагујевац.

Деветнаестог октобра, на лијево крило бригаде, на одсјеку напада четвртог батаљона, стигла је једна чета од 7 тенкова Т-34 и два одјељења „каћуша“, које су у први сумрак неутралисале непријатељске ватрене тачке. У току ноћи 19/20. октобра извршене су све припреме, а рано 20. октобра, после снажне артиљеријске припреме уз подршку тенкова и артиљерије, све јединице су кренуле у напад за ослобођење Крагујевца.

Батаљон 51. пука и 4. батаљон 6. бригаде, уз подршку тенкова, напали су од Дивостина дуж пута, и у садејству са 15. бригадом, која је наступала преко Винограда, продирали су према центру града до градског парка, али су заустављени снажним отпором непријатеља. Трећи батаљон и дијелови 51. пука нападали су дуж пута Драгобраћа—Крагујевац. Након двочасовне борбе непријатељ је извршио противнапад и одбацио их на полазне положаје.

У току 20. октобра непријатељ је сужавао фронт, постепено се повлачио и упорно бранио центар града, око „Војнотехничког завода“, споменика палим борцима од 1912. до 1918, цркве, гимназије и окружног суда.

СКИЦА 6 — БОРБЕ ЗА ОСЛОБОБЕЊЕ КРАГУЈЕВЦА стр. 647

Крајем дана, непријатељ је напао на положаје 3. батаљона 6. пролетерске и једног батаљона 51. пука и уз велике губитке, са око 200 возила и око 2.000 војника, пробио се према Краљеву.⁴¹ Преостали дијелови непријатеља, у току ноћи 20/21. октобра, пружили су жилав отпор из појединих утврђених зграда и тврђих објеката у којима су држали и грађане. У зору су, коначно, и ова упоришта ликвидирани, и 21. октобра, око 10.00 часова, Крагујевац је ослобођен. Било је то тачно на трогодишњицу најтрагичнијег крагујевачког дана — 21. октобра 1941. — када је фашистички окупатор стријељао 7.000 Крагујевчана.

У седмодневним борбама за ослобођење Крагујевца непријатељ је претрпио велике губитке: на прилазима граду убијено је око 400 непријатељских војника и официра, више од 400 је рањено и 157 заробљено, а на улицама града нађено је 2.127 мртвих непријатељских војника и старјешина; заплијењено је: 11 топова, 11 минобацача, 24 митраљеза, 20 пушкомитраљеза, 15 аутомата, 20 пиштоља, око 10.000 пушака, 20 тромблонских пушака, неколико противтенковских пушака, 200 ручних бомби, око 250.000 пушчаних метака, као и неколико складишта разне опреме и хране. Уништена су 4 топа, 31 камион, 2 воза са 19 вагона нафте и 12 вагона опреме, 20 кола опреме са запрежном вучом са 40 коња и 20 мотоцикла. Заплијењене тенкове, камионе, двоцијевне и четвороцијевне противавионске топове задржале су јединице Црвене армије. Властити губици су били: 57 погинулих, 189 рањених и 28 несталих бораца.⁴²

Шеста пролетерска бригада је нанијела непријатељу слиједеће губитке: 155 погинулих, 270 рањених и 74 заробљена војника, од којих 58 Нијемаца, међу којима 1 официр, 12 бјелогардејаца и 4 четника. Уништила је: 18 камиона, 4 тенка и 20 двоосовинских кола.

Заплијењено је: 7 топова, од којих 4 са јединицама 51. пука Црвене армије, 6 топлих и лаких минобацача, 5 тешких митраљеза, 24 пушкомитраљеза, 9 аутомата 7 полуаутоматских пушака, 12 тромблona, неколико

⁴¹ Архив VII, к. 982, док. бр. 51—1/1.

⁴² Зборник 1/14, док. бр. 151, стр. 434.

пиштоља, већи број пушака и веће количине одјеће и друге војне опреме.⁴⁸ Заплијењено је и 34 двоосовних кола са 68 коња.

Чим је град био ослобођен, јединице 6. пролетерске бригаде су се прикупиле, и без задржавања извршиле покрет и размјестиле се на просторији Рогојевац—Кутлово—Страгари. Петнаеста мајевичка је задржана у Крагујевцу, а 2. крајишка је остала и даље у рејону Топола—Овсиште—Чумић. Штаб дивизије је остао у Крагујевцу.

Дио снага совјетске армије, које су учествовале у ослобођењу Крагујевца, оријентисан је према Книћу и Краљеву.

У седмодневним борбама око Крагујевца цјелокупни састав бригаде је стекао драгоцјено искуство. Овај период се карактерише фронталном и упорном борбом за коју јединице нису имале довољно искуства, сем из напада на Тузлу и борби око Сарајева крајем 1943. године. У почетку напада на спољну одбрану непријатеља јединице су са успјехом савладавале отпор непријатеља. Међутим, напад на добро организовани и утврђени појас, за непосредну одбрану града, био је много тежи. Раније искуство, да нападом из покрета и брзим продором кроз међупросторе и дејством из позадине, у овом случају, посебно у првом нападу, није дало одговарајуће резултате.

Извршена је свестрана борбена и политичка припрема, чак је борцима указано да не би требало дозволити да ни један војник совјетске армије у нападу буде испред партизанских бораца, а најчешће су батаљони нападали паралелно, измијешани по фронту (један наш, један совјетски). Но, поред тога било је доста грешака, нарочито у почетку.

Први напади су се одвијали стихијно. Борци 17. дивизије су истрчавали напријед да би показали да не заостају са борцима совјетске армије, а старјешине су губиле контролу над јединицама. Јављали су се и проблеми у споразумијевању, због непознавања језика.

⁴⁸ Није тачан податак у Зборнику 1/14, да је у Крагујевцу заплијењено само 20 пушкомитраљеза, јер је само Шеста заплијенила 24.

Партизанске старјешине нису имале искуства у постављању задатака и одређивању циљева за артиљерију која је подржавала напад. У споразуму са командантом 51. пука организована је непосредна подршка јединица бригаде артиљеријом, тенковима и минобацачима. Ради усмјеравања артиљеријске ватре, на командна мјеста штабова батаљона распоређене су старјешине совјетске армије. То је помогло да се објекти и брже савладају један по један, и уз мање губитке, а потом утврђују. Пошто није било алата за утврђивање позајмљиван је од мјештана, који су заједно са борцима копали ровове и правили заклоне. Првих дана борбе организација садејства са јединицама совјетске армије, због нашег неискуства, текла је нешто спорије. Међутим, већ петог дана борбе, а посебно у последњем јуришу и општем нападу на непријатеља, када је подршку наших батаљона, поред властите артиљерије, вршила артиљерија и тенкови јединица совјетске армије, садејство је било много боље.

У току борби становници Крагујевца су масовно учествовали у борби и са одушевљењем дочекивали борце 17. дивизије и јединице совјетске армије. На стотине нових бораца ступило је у јединице 17. дивизије.

Бригада је имала осјетне губитке, нарочито у прва 2—3 дана борби за Крагујевац.

Погинуо је Петар Поткоњак, командир чете у 4. батаљону и Деса Тодић, помоћник политичког комесара чете у 1. батаљону. Првоборац, и ученица из Зенице, Деса је била једна од најомиљенијих другарица у бригади. Сахрањена је у Дивостину.

Бригада је имала и доста рањених. Поред осталих, рањени су командант 4. батаљона Сретко Трикић, Стојан Плавша, командир чете, и омладински руководиолац бригаде Боса Митић. Погинули су и: Бабић Ранко из Земуна, Борош Гојко из Земуна, Бугарин ЈТазар из Старе Пазове, Бурђевећ Милован из Крагујевца, Хуремовић Изет из Братунца, Јанковић Богољуб из Братунца, Марјановић Божић из Сопота, Мићановић Живан из Шековића, Михајловић Бошко из Шековића, Михајловић Цветко из Бијељине, Милић Милутин из Горњег Милановца, Миленковић Војислав из Проку-

пла, Обрадовић Борће из Инђије, Павловић Драгиша из Горњег Милановца, Вујовић Манојло из Билеће.

Прије напада на Крагујевац у батаљонима су формирани пратећи водови, састављени од једног одјељења минобацача и два одјељења тешких митраљеза, а после ослобођења града формиране су четврте чете и противтенковски водови по батаљонима и пратећа чета бригаде. Од заробљених топова формиран је артиљеријски дивизион и противтенковска батерија.⁴⁴

Тако је бригада знатно ојачала ватрену моћ.

9. БОРБЕ НА ПРОСТОРУ КРАЉЕВО—ЧАЧАК — Под командом ГШ Србије —

Падом Крагујевца и притиском 2. пролетерске дивизије НОВ и 233. дивизије Црвене армије на Краљево, комуникација долином Ибра преко Крајева, Чачка, Ужица и даље према Сарајеву, којом су Нијемци извлачили снаге Групе армија „Е“, била је угрожена. Ради тога су Нијемци одлучили да Краљево бране по сваку цијену као мостобран, све док и последњи ешелон долином Ибра не прође кроз њега.

Да би ојачали одбрану у рејону Крајева, Нијемци су из састава маршевских колона издвајали дијелове 104. дивизије и проширили рејон одбране. Спољна линија одбране Крајева протезала се линијом Гружа—сјеверне падине Котленика — село Бријесница—Прелина—Видова. Непосредну одбрану Крајева организовала је 7. СС „Принц Еуген“ дивизија, чији су дијелови бранили Крагујевац, и јединице из ешелона који су били у пролазу кроз Краљево према Чачку, које су повремено убациване у борбу.

У долини Западне Мораве налазиле су се знатне њемачке снаге из састава 34. армијског корпуса.

У времену од 20. до 23. октобра, 113. и 93. стрелачка дивизија совјетске армије без једног пука, повучене су на сјевер. Седамнаеста дивизија је привремено

⁴⁴ За командира пратеће чете бригаде одређен је Десимир Смиљанић.

но препотчињена Главном штабу Србије, а добила је задатак да се 23. и 24. октобра помјери у долину Западне Мораве, посједне положаје од Прељине до Котленика, активно дејствује и не дозволи продор непријатеља на правцима који преко Груже и планине Вујан изводе на сјевер. У исто вријеме 23. српска дивизија је стигла у рејон сјеверно од Чачка. Распоред снага НОВЈ 25. октобра био је слиједећи:

— 23. српска дивизија на положајима Видова—Пријевор—Вранић;

— 51. пук 93. стрељачке дивизије совјетске армије на положајима на комуникацији Прељина—Горњи Милановац, у рејону Брћанске клисуре;

— 17. дивизија на положајима села Мојсиње укључно Бријесница—Бумбареве Брдо;

— 223. стрељачка дивизија без једног пука на положајима: село Витковац — село Срдаковац — село Лесковац комуникација Краљево—Крагујевац, а артиљеријски пук на ватреним положајима у рејону села Вранеш.

Двадесет трећег октобра 6. бригада је добила задатак да се са просторије Рогојевац—Угљаревац—Страгари помјери у рејон Топола—Чумић. Тек што су предњи дијелови стигли у овај рејон, услјед измијењеног задатка 17. дивизији, штабу 6. бригаде је наређено да се са бригадом врати у рејон Груже,⁴⁵ па је 24. октобра без 4. батаљона, који је остао у рејону Топола—Овсиште, кренула усиљеним маршем у двије колоне: десна правцем Топола—Страгари—Враћевшница, а лијева правцем Висиште—Чумићко брдо—Угљаревац—село Баре,⁴⁶ гдје је преноћила и сјутрадан продужила покрет према Бумбареву Брду и Книћу. Око 18.00 часова, 25. октобра, 1. и 2. батаљон из покрета су напали непријатеља, који је користећи одсуство снага НОВЈ на овом правцу запосјео положаје: Бријеснички крш —

⁴⁵ Послије ослобођења Крагујевца, према првобитном плану требало је да 17. дивизија крене према Београду у састав 1. армијске групе. Ради тога је Шеста бригада помјерена из рејона Кнића у рејон Тополе.

⁴⁶ Архив VII, к. 989, бр. док. 27/4.

Бумбарово Брдо. Послије двочасовне борбе непријатељ је присиљен на повлачење преко села Бријеснице према Мрчајевцима и Лађевцима.

Избијањем 1. и 2. батаљона у рејон Бријеснице и Вољевча био је угрожен пут Краљево—Чачак, на лијевој обали Западне Мораве. Ради тога су Нијемци привукли свјеже снаге и 26. октобра, уз јаку подршку артиљерије и тенкова, извршили противнапад и одбацили оба батаљона на положаје Бријеснички крш — лијева' обала Бријесничког потока — село Гунцати—Вингдић. Штаб бригае је у току дана увео у борбу 3. батаљон на десном крилу борбеног распореда и преко Бријесничког крша, десним обухватом, заузео Попово брдо. До краја дана непријатељ је извршио један противнапад с намјером да одбаци јединице бригае са достигнутих положаја, али није успио. Фронт се на крају стабилизовао.

Крајем дана, 26. октобра, у рејону села Гунцати стигао је један батаљон совјетске армије. У току ноћи 26 /27. октобра извршене су припреме, а 27. октобра у зору, после краткотрајне артиљеријске припреме, отпочео је општи заједнички напад на јединице борбене групе „Фишер“, на лијевој обали Западне Мораве. Циљ овог напада је био да се овлада југозападним падинама М. Вујана и Котленика, пресијече комуникација Прелина—Краљево и непријатељ присили да своје ешелоне повлачи десном обалом Западне Мораве од Краљева према Чачку.

У току 27. и 28. октобра вођене су жестоке борбе, али без већих резултата. Батаљони су у три узастопна јуриша, уз подршку артиљерије, одбацивали непријатеља и пресијецали пут Мрчајевци—Лађевци, али су сваки пут противнападом свјежих непријатељевих моторизованих снага, уз подршку артиљерије и тенкова, одбацивани на полазне положаје.

Напад је обновљен 30. октобра и 1. новембра. И поред изричитог наређења штаба 17. дивизије, расположења цјелокупног састава бригае, а посебно командног кадра, доброг садејства са батаљоном совјетске армије и јаке подршке артиљерије, јединице 6. бригае нису успјеле да овладају дијелом комуникације Мр-

чајевци—Лађевци. Није успио ни напад 2. крајишке на одсјеку Прељина—Мрчајевци, ни напад 51. пука 93. стрељачке дивизије на Чачак.

У току петодневних борби јединице бригаде су претрпјеле осјетне губитке. У бригаду је тих дана ступио велик број нових и неискусних бораца, и јединице бригаде су се налазиле у фази реорганизације. Ради тога је штаб 17. дивизије наредио да све јединице пређу у активну одбрану на достигнутим положајима, да користе до тада постигнута искуства у даноноћним активним дејствима, наносе губитке непријатељу и спречавају му покрет лијевом обалом Западне Мораве.

Штаб 6. бригаде је 30. октобра добио Билтен ВШ за мај-август 1944., по коме 6. бригада носи назив: Шеста пролетерска НОУ источнобосанска бригада.⁴⁷

Првог новембра отпочео је једномјесечни период борби око положаја на превоју Бумбаревог брда и боравка 6. бригаде на просторији Груже: Марино брдо к. 670 — Стојисовић—Бријеснички Крш—Вољевца—Марково Брдо к. 683.

У рејону Прељина—Трепча налазила се 2. крајишка, а на просторији Кнић—Гружа—Крагујевац 15. мајевичка бригада. Штаб дивизије био је у Крагујевцу.

Шестог новембра дивизију је напустио политички комесар потпуковник Бранко Петричевић Каћа, а на његово мјесто постављен је Миленко Стојаковић,⁴⁸ до тада политички комесар 15. мајевичке бригаде.

До краја новембра непријатељ је свакодневно покушавао да одбаци јединице бригаде. Користећи искуства у ноћним борбама, батаљони су често продирали до пута Мрчајевци—Лађевци, а Нијемци су вршили противнапад. У том периоду изражена је велика обојана активност, а на крају је, ипак, распоред снага остао исти. Непријатељ је вршио нарочито јак притисак на десном крилу бригаде, тако да је борба око Бријесничког крша неколико пута вођена прса у прса. Ради тога је концем новембра на лијевом крилу 6. бригаде поново убачен један батаљон совјетске армије. У

⁴⁷ Архив VII, к. 989, док. бр. 33/4.

⁴⁸ Архив VII, к. 44, рег. бр. 14—3/6.

добро припремљеном и синхронизованом нападу непријатељ је одбачен у долину Западне Мораве, али су батаљони и овога пута противнападом непријатеља били присиљени да се повуку на полазне положаје и наставе са утврђивањем.

Седмог новембра група од 40 бораца из 2. батаљона, под командом замјеника команданта Николе Мораче, ухватила је злогласног попа Николића, родом из села Грбице, у народу названог „Грбички поп“, са 2 четничка официра и 3 четника, који су се кретали у позадини партизанских снага у рејону планине Рудник. Грбички поп био је познат у народу овога краја као кољач још из времена 1941. године, када је злостављао народ и убијао активисте и симпатизере НОП-а. Сви заробљеници су предати органима народне власти у Крагујевцу, а спроводници су имали много муке док су их спроводили кроз улице Крагујевца до команде мјеста. Грађани су добро познавали Грбичког попа и сви су као један хтјели на улици да му суде. Ова група бораца похваљена је од штаба 17. дивизије 29. новембра.⁴⁸

Од првог до 15. новембра, у борбама око Бумбаревог брда, бригада је имала 41 погинулог и 110 рањених. Погинули су: Букић Бранко из Србице, Бурић Мирослав из Трстеника, Буровић Милутин из Титовог Ужица, Гавриловић Живадин из Кнића, Јевтовић Радомир из Крагујевца, Јоцић Александар из Сопота, Лазаревић Радивоје из Горњег Милановца, Лазаревић Драгица из Чачка, Лазовић Драгомир из Чачка, Лукић Лазар из Старе Пазове, Маџаревић Предраг из Крагујевца, Максимовић Радомир из Кнића, Манојловић Љубивоје из Тополе, Миковић Маринко из Горњег Милановца, Миливојевић Милосав из Раче, Милорадовић Милун из Кнића, Милосављевић Милан из Раче, Милошевић Васо из Билећа, Минић Драган из Кнића, Мировић Драгиша из Кнића, Николић Чедомир из Кнића, Николић Љубиша из Кнића, Новаковић Чедомир из Медвеће, Павићевић Светолик из Кнића, Петровић Миленко из Кнића, Продановић Љубодрог из Кнића, Раић

⁴⁸ Архив VII, к. 982, бр. рег. 20—9.

Миливоје из Лознице, Симић Драгиша из Ваљева, Селенић Радомир из Кнића, Смиљаковић Будимир из Трстеника, Солуић Милан из Горњег Милановца, Терзић Милош из Кнића, Тодоровић Коста из Кнића, Урошевић Живорад из Кнића, Веселиновић Емилија из Титовог Ужица, Вучићевић Љубисав из Кнића, Живановић Маријан из Сопота.

Послије вишедневних борби и преморености бораца 6. бригаду су смијениле јединице 15. мајевичке бригаде 15/16. новембра. Послије смјењивања бригада се прикупила на просторији села Добрача—Рамача—Враћевшница—Баре. Наредна четири дана јединице су се организационо учвршћивале и одмарале, а за то вријеме Нијемци су из долине Мораве са већом групом четника са гребена Котленика извршили напад на Мајевичку бригаду и поново овладали положајима Бријеснички крш—Бумбарево Брдо—Марково брдо. Због тога је Шеста бригада враћена у рејон Кнића и, у сарадњи са 15. бригадом и једним батаљоном совјетске армије, одбацила је непријатеља у долину Западне Мораве. Петнаеста бригада је извучена, из борбе, послала нове положаје.

Поновни покушај Нијемаца из долине Мораве и четника са планине Котленик да у неколико наврата, у времену од 20. до 28. новембра, одбаце јединице бригаде и продру у рејон Кнића није успио. Нарочито жестоке борбе вођене су ноћу 24/25. и 25/26. новембра. Захваљујући храбрости бораца и израженој самоиницијативи старјешинског кадра у четама и батаљонима, бригада је у току једномјесечних борби око Бумбаревог брда са успјехом извршила све задатке које је поставио штаб 17. дивизије.

„У борбама на положајима Прељина — Мрчајевци — Бумбарево брдо — с. Гунцати 17. дивизија нанијела је непријатељу следеће губитке: око 190 убијених и 260 рањених. Заробљено је 4 официра, 1 подофицир и 14 војника. Заплијењено је: 2 пушкомитраљеза, 5 аутомата, 124 пушке, 10 пиштоља, 44 ручне бомбе и 12 сандука I митраљеске и пушчане муниције. Сопствени губици 72 погинула, 152 рањена, 7 контузованих и 37 несгалих. Изгубљено 5 пм и 32 пушке.”⁵⁰

⁵⁰ Глиго Мандић: њ д. стр. 273. • ; /

Пред штабом 6. бригаде стајали су и други значајни задаци. Поред основног задатка, да спријечи продор на ослобођену територију Шумадије у правцу Тополе, штаб бригаде, штабови батаљона и команде чета били су заузети формирањем нових јединица и организационим учвршћивањем бригаде. Од краја септембра до краја новембра у бригаду је ступило око 2000 нових бораца. Наиме, чим је бригада прешла Западну Мораву почели су стизати нови борци, првенствено омладинци, међу којима је било чланова СКОЈ-а, а и чланова КПЈ. Само са територије општине Кнић у бригаду је ступило 630, Крагујевца 470, Титовог Ужица 126, Горњег Милановца 68, Аранђеловца 86, Раче 117, Батоцине 79, Светозарева 42 бораца итд. Све те борце требало је равномјерно и правило распоредити, водећи рачуна о годинама старости, занимању и образовању, и учврстити новоформиране чете и самосталне водове у батаљоне, пратећу, чету везе и инжињеријску чету бригаде.

Поред тога отпочео је и врло интензиван рад на војнострукном и идеолошко-политичком образовању цјелокупног састава бригаде. Користећи се ранијим искуством, штабови батаљона и команде чета отпочели су са извођењем војнострукне наставе, првенствено из предмета борбене обуке, наставе гађања са наоружањем, инжињеријске и политичке наставе. Посебно интензиван рад на овом плану одвијао се у јединицама батаљона који се налазио у резерви, као и у приштапским јединицама бригаде.

Већ крајем новембра бригада је била организационо сређена и прерасла је у савремену борбену јединицу, способну да извршава и најтеже задатке. Цјелокупни састав, а посебно старјешински, стекао је извјесна искуства у вођењу фронталне борбе, што је, иако уз велике губитке, дало врло добре резултате.

Много труда уложио је старјешински кадар на плану политичког уздизања бораца. Од малог броја старих и већег броја младих бораца у четама, требало је створити хомогене и у морално-политичком погледу чврсте војничке колективе.

Треба имати у виду да су борци који су дблазили у бригаду са територије Србије, већ при крају рата узимали готово све оснивне положаје командира одјелења и водова и водних делегата, а дијелом и дужности у командама чета. Требало је учинити огроман напор у васпитању и образовању нових бораца и створити услове за њихово брже војничко и политичко сазријевање, да се на борбеним традицијама бригаде кале у завршним борбама за ослобођење земље.

И на борбеном путу кроз Србију бригада је развијала братство и јединство и проносила борбене традиције. У њеним редовима налазили су се борци многих националности.

Тако је у долини Ибра из једног њемачког транспорта ослобођена група од око 20 заробљеника совјетских грађана, младих људи, који су припадали некој радној јединици, и сви су ступили у бригаду. Брзо су се уклопили у војне колективе, како у борбама тако и у политичком и културном животу бригаде. Многи су били веома добри борци, а неки су и одликовани. Кад су јединице совјетске армије послје борби око Краљева упућене на сјевер, стигло је наређење да се сви борци, совјетски грађани, предају совјетским војним властима. Било би нормално да су се они због тога радовали, али не, молили су нас да их не упућујемо, јер су жељели да остану у бригади.

Сличан је случај био и са Хансом. Наиме, међу заробљеним четницима на Копаонику био је један њемачки дезертер из падобранског батаљона који се припремао за десант на Дрвар у Трстенику. Установили су да се зове Ханс Хандерланд из Беча и да је прије мјесеца дана пребјегао из падобранског батаљона са жељом да ступи у партизане, али је наишао на четнике и остао са њима. Требало је да сјутра буде спроведен у штаб бригаде. Међутим, сјутрадан су положаје бригаде напали четници и Нијемци, и Ханс је прикључен 3. батаљону да носи муницију пушкомитраљесцу. Међутим, он се у току борбе показао као вјешт и храбар борац. Послије двадесет дана постао је десетар, послје два мјесеца командир вода, а почетком децембра члан КПЈ. Почетком 1945. био је рањен у борбама за

Бијељину и послат у армијску болницу у Шабац. Послије прездрављења, у јуну, навратио је у своју бригаду и посјетио ратне другове. Касније је послат илегално у Беч — гдје му се губи траг.

Поред послова на војностручном и морално-политичком уздизању јединица, штаб бригаде и игтабови батаљона били су ангажовани и на формирању органа народне власти — НО одбора. У свим већим селима — Гружи, Враћевшници, Борчу, Топоници, Бумбареву Брду, Гунцатима и другим, формирани су сеоски НО одбори, а у Книћу општински НО одбор. Носиоци овога посла били су мајор Реља Лукић, комесар бригаде, и Рајица Бекић, политички радник у позадини, са групом политичких руководилаца у позадини. У свим већим селима одржане су успјеле приредбе, са програмом који је припремала културна екипа штаба 17. дивизије, које су биле врло добро посјећене.

У току 42 дана борби и боравка у овом крају Шумадије, народ и борци бригаде представљали су јединствену целину. Успјесима јединице доприносили су и стари борци са Дера и Сувобора, Страцина и Кајмакчаланана. Неки од њих су и по неколико часова боравили са борцима бригаде у рововима. Долазили су да подучавају и храбре младе борце. У споразуму са обавјештајним органима бригаде пребацивали су се ноћу у позадину и доносили податке о мјесту, распореду, јачини и наоружању непријатеља у долини Западне Мораве.

Једне вечери дошла су двојица у штаб 1. батаљона и предложили да се са групом бораца провуку кроз њемачке положаје до села Лаћеваца, које се налази на путу Мрчајевци—Краљево, и да у кући једног домаћина похватају групу Нијемаца која сваке вечери долази у кафану да пије. Предлог је усвојен и група се провукла кроз њемачке положаје, изненадила Нијемце, тројицу убила, а двојицу довела у штаб бригаде.

Са групом извиђача поново су кренула два одважна „стара борца“, ухватили и довели 4 непријатељска војника из састава Руског заштитног корпуса.

Заједно са синовима Шумадије на овим положајима борили су се стари борци — потомци хусинских ру-

дара, синови Бирча, Романије, Мајевице, Дрвара и легендарне Козаре, Лике и Далмације, борци са Ловћена и Дурмитора, Кадињаче, Топлице и Јабланице и из многих крајева и окршаја широм Југославије. Многи од њих нали су у борбама у ратном походу од Кнића до Дравограда — у борбама на Варди, за Бијељину, око Зворника, за Брчко, Жупању, Бјеловар, Крижевце, Словен Градец и друга мјеста. Гинула је та младост под заставом 6. пролетерске бригаде — Срби, Хрвати, Муслимани, Црногорци, Словенци, Македонци — синови и кћери свих наших народа и народности, и у тој борби својим животима и крвљу ковали братство и јединство народа и народности Југославије.

Поред редовног снабдијевања преко позадинских органа дивизије, било је организовано и додатно снабдијевање бригаде преко новоформираних органа народне власти, са одјећом, опремом и храном: жене и омладинке плеле су и доносиле џемпере, рукавице, шалове, а понеке и везене мараме. И поред првокласне исхране, пред бригадном амбулантном и батаљонским превијалиштима, редовно је чекао ред жена и дјевојака да новоприспјеле рањенике понуде печењем, млијеком, сиром, кајмаком, колачима и разним врстама воћа, Долазили су и стари ратници са запрежним колима пуним хране, на којима се вијорила југословенска застава.

За читаво вријеме рата интендантски кадар бригаде — економи чета, интенданци батаљона и руководиоци бригадне интендантуре нису имали мање посла око снабдијевања јединица. Цио проблем сводио се на то како сву ту храну подијелити и рационално утрошити.

Ова пракса није престала ни после борби око Бумбаревог Брда. Путовали су Гужани и други Шумадинци за бригадом све до краја рата. На камионима или загрежним колима доносили су поклоне и храну борцима 6. пролетерске бригаде — на положаје око Бијељине, Зворника, Брчког, Жупање, Бјеловара, Крижеваца, па чак и Дравограда, а у борбама за Бијељину и око мостобрана на Дрини и сами, са пушком у руци, заједно са борцима бригаде учествовали су у борби.

Последњег дана рата, 15. маја 1945., на ту тему је изашао ванредни број бригадног листа са карикатуром на насловној страни, коју је направио стари борац 6. бригаде, Јосип Локобауер, звани Буш. На карикатури је приказана раскрсница путева под снијегом, са путоказом на којем је писало: „Сјеверни пол 2 километра". Испод путоказа је стајао војник са бркајлијом у шумадијском одијелу, са торбом преко рамена, који је питао: „Је ли овде прошла Шеста пролетерска?". Ријетко је ко успио да карикатуром дочара и прикаже повезаност народа једног краја са својим борцима као Буш. Био је то риједак примјер у историји нашег НОР-а.

10. ПОКРЕТ ПРЕКО КОСЈЕРИБА И БОРБЕ НА ВАРДИ

У другој половини новембра свакодневно су пристизале њемачке колоне преко Косова, долином Ибра, у рејон Краљева, и појачавале одбрану Краљева и Чачка и комуникацију Краљево—Чачак—Ужице—Вишеград. Била је то једина комуникација којом су Нијемци извлачили моторизоване снаге и жељезничке транспорте из Грчке и југа Балкана.

Дивизије НОВ — 2., 17., 23., 25. и 45., развучене су на широком фронту и без подршке оклопних јединица и артиљерије, нису биле у стању да пресијеку и одрже комуникацију у долини Западне Мораве и спријече повлачење ешелона групе армија „Е".

Ноћу 27/28. новембра штаб њемачког 34. армијског корпуса, отпочео је са извлачењем снага из долина Ибра и из рејона Краљева. Седма СС „Принц Еуген" дивизија, пошто је порушила све мостове на ријекама и на свим раскрсницама и погодним мјестима поставила минска поља, напустила је лијеву обалу Ибра и рејон Краљева, и под заштитом јединица 104. дивизије повлачила се по дијеловима десном обалом Западне Мораве према Чачку. У исто вријеме борбена група „Фишер", на лијевој обали Западне Мораве, чвр-

сто је бранила положаје Травник—Бријесница—Мрчајевци—Мојсиње и село Коњевићи и отпочела повлачење према Чачку, по дијеловима.

Штаб 6. пролетерске бригаде, пошто је уочио намјере непријатеља и процијенио ситуацију, наредио је благовремено припрему јединица за општи напад на центар борбеног поретка — дуж пута Бумбарево брдо—Бријесница—Мрчајевци. Обухватним дејством из рејона Поповог брда и Тавника, непријатељ је већ у првом јуришу био присиљен на повлачење. Први, 2. и 4. батаљон послје двочасовне борбе заузели су Бријесницу и село Лаћевце. У исто вријеме 3. батаљон је бочним дејством са сјевера пресјекао пут Мрчајевци—Бријесница. Приликом наступања развила се жестока борба око ватрених положаја артиљерије непријатеља у рејону Бријесница. При наступању преко села Бечићи и из рејона Тавника јединице су на више мјеста наишле на противпјешадијска минска поља, на којима су поред мина Нијемци постављали и дијелове војне опреме и наоружања — пушке, пиштоље, машинке, двогледе, торбице и друго. Због недовољног искуства бораца и неопрезности старјешина, неколико бораца је изгубило животе на минским пољима.

Напад је врло успјешно подржавао артиљеријски дивизион и противтенковска батерија 17. дивизије, непосредним гађањем.

У овој борби непријатељ је имао више мртвих и рањених. Заплијењен је топ, којег су Нијемци били минирали, 2 минобацача, 2 тешка митраљеза, 4 пушко-митрахвеза, 3 машинке, 30 пушака, 11 пиштоља, 3 двогледа, 10 сандука пушчане и митраљеске муниције и веће количине другог ратног материјала. Уништен је један камион и заплијењен један аутомобил.

Властити губици су били 8 погинулих и 29 рањених бораца.

Приликом повлачења Нијемци су за одмазду, због сарадње са јединицама бригаде у претходним борбама, у Бријесници поубијали преко 250 мјештана, првенствено старих људи, жена и дјеце. Само из породице Јанковић стријељали су 17 чланова. При наиласку кроз Бријесницу чланови штаба бригаде су наишли на бу-

нар пун лешева стрнјеланних мјештана, а на површини воде, по лешевима се копрцало једно рањено дијете, које није имало ни двије године. Покушај бригадног љекара др Ладислава Ледерера Лација и другог особља бригадне амбуланте да га спасу, није успио.

Приликом гоњења непријатеља, један камион команде позадине 6. бригаде, са неколико бораца, и други са послугом топа на моторну вучу, наишли су на минска поља, при обилажењу порушених мостова, први преко потока Зујевац, а други преко Вијетинске ријеке. Мине су уништиле оба камиона, а топ оштетиле. Погинула су 4 борца, а неколико их је рањено. На истим мјестима прије њих наилазила је пјешадија, али без икаквих посљедица.

Шеста пролетерска и 15. мајевичка бригада ослободиле су 29. новембра село Мрчајевци и Мојсиње, и продужиле гоњење непријатеља према Прељини и Чачку, док је 1. батаљон 6. бригаде ушао у Крал^ево које је непријатељ већ напустио.

У току ноћи 30. новембра, 1. батаљон се, газећи набујалу Мораву и помоћу ужади, чамаца и приручног материјала, пребацио на десну облау. Да би стигао у састав бригаде, наставио је покрет најкраћим путем са намјером да пређе Западну Мораву у Чачку.

Пред вече 1. децембра батаљон је стигао пред Чачак и укључио се на десном крилу у борбени распоред 3. српске бригаде 2. пролетерске дивизије, која је те ноћи нападала на непријатељев гарнизон у Чачку. Послије краткотрајне артиљеријске припреме, око 20.00 часова, батаљон је кренуо у напад. Под борбом и уз повлачење Нијемаца, батаљон је око 23.00 часа 1. децембра ушао у Чачак, а јединице 2. пролетерске дивизије нешто касније. Кад је батаљон избио пред мост у Чачку, Нијемци су га дигли у ваздух.

У овом нападу погинула су два борца, док их је неколико рањено, а међу њима и командир чете Саво Слијепчевић.

Слиједећег дана, уз помоћ грађана, мост је дјелимично поправљен, тако да је батаљонска комора са преко 20 запрежних кола могла да пређе на лијеву обалу Мораве. У току марша батаљонски инжињерци су

разминирали пут Чачак—Прањани. Батаљон је 4. децембра увече, после 6 дана самосталног дејства, стигао у састав бригаде, кад су се њене јединице припремале за покрет према Варди и Дубу.

Главнина 6. бригаде је наставила гоњење непријатеља лијевом обалом Западне Мораве и у току дана, у садејству са 15. мајевичком бригадом, овладала Љубићем. Покушај обје бригаде да у току ноћи пређу Западну Мораву и продру у Чачак није успио.

За вријеме напада на Љубић и на прилазима Чачку, непријатељ је имао 20 погинулих и преко 50 рањених. Властити губици су били 9 погинулих, 45 рањених и 11 контузованих бораца на минским пољима.

Повлачење посљедњих ешелона групе армија „Е“ долином Западне Мораве карактеришу жестоке борбе за Пожегу, Ужице и комуникације: Пожега—Ужице—Вишеград, Ужице—Бајина Башта и Ужице—Рогачица.

Послије ослобођења Чачка Врховни штаб НОВ и ПОЈ је наредио Главном штабу Србије да од 2. пролетерске, 23., 25. и 45. српске, 17. источnobосанске и 28. славонске дивизије формира Јужну оперативну групу. Групи је постављен задатак да форсира Дрину, дејствује на правцу: Зворник—Тузла—Добој, спрјечи даље повлачење непријатеља ка Брчком и примора га на повлачење заобилазним правцем преко Вишеграда и Сарајева, и на тај начин обезбиједи лијеви бок Оперативне групе дивизија на сремском фронту.⁵¹

Командант Главног штаба Србије оријентисао је 2. пролетерску и 25. српску дивизију према Пожеги и Ужицу, а 17. и 45. дивизију према Бајиној Башти и Љубовији, с тим да се постепено оријентишу према Лозници. Двадесет трећу српску дивизију одмах је упутио преко Ваљева за Крупањ.⁵²

Другог децембра штаб 17. дивизије издао је слиједеће наређење: „Шеста пролетерска извршиће покрет преко Косјерића и напасти непријатеља у Дубу, чврсто посјести пут Дуб—Рогачица, а потом напасти непријатеља у Бајиној Башти и Рогачици.“ Друга краји-

⁵¹ Зборник 1/15, док. 170, стр. 442; Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—45, стр. 204.

⁵² Зборник 1/15, док. 202, стр. 591.

шка је добила задатак да у садејству са 45. дивизијом ликвидира непријатељско упориште у Ужицу, а 15. мајевичка да дијелом снага затвори пут Ужице—Ваљево, а главним снагама из рејона Кадињаче садејствује са 2. крајишком бригадом у нападу на Ужице.

Међутим, с обзиром на брзо реаговање непријатеља и новонасталу ситуацију јединице су добиле нове задатке.⁵³ Наиме, непријатељ је, да би обезбједио што повољније услове за извлачење својих снага од Ужица иреко Дуба и Рогачице, долином Дрине према Љубовији, гдје је већ имао подигнут понтонски мост, тежиште одбране на овом дијелу фронта организовао у рејону Ужице—Јелова гора—Варда—Дуб. Четнаести пук 7. СС „Принц Еуген“ дивизије је у току 3. децембра потиснуо дијелове 45. дивизије са Јелове горе и овладао дијелом комуникације Ужице—Јелова гора—Варда.

У таквој ситуацији је 2. крајишка, 4. децембра, напала непријатеља у рејону Јелове горе и послње жстоке борбе, која је трајала све до поноћи 475. децембра, овладала Јсловом гором. Непријатељ је одступио, дијелом према Ужицу, а дијелом преко Дуба за Рогачицу. Бригада је 5. децембра продужила настаивање, а 6. децембра заузела Дуб, и пресјекла пут Ужице—Рогачица.

Јединице 6. бригаде су биле у покрету правцем Прељина—Прањани—Косјерић, и до краја дана, 3. децембра, размјестиле су се у ширем рејону Косјерића. Четвртог децембра око 21.00 час бригада је продужила покрет према Варди и Дубу: десна колона, 2. и 3. батаљон, штаб бригаде и приштапске јединице, правцем Косјерић—Сеча река—Варда, а лијева колона, 1. и 4. батаљон, правцем Дрмановина — село Тупајићи—Глог.

Нијемци су положајима око пута Јелова гора—Варда придавали велики значај. Ради тога су упутили нове снаге, одбацили 2. крајишку и поново овладали Јсловом гором и комуникацијом од Јелове горе до Варде.

⁵³ Зборник 1/15, стр. 277.

У току покрета штаб 6. бригаде обавијештен о успјеху 2. крајишке. Међутим, о пристизању свјежих снага непријатеља у рејон Јелове горе није имао никаквих података, све док се претходница бригаде није сукобила са непријатељем.

Једанице су се из покрета развијале у борбу, а непријатељ је пружао жилав отпор. Упорно је бранио Церје—Глог и Црни врх. С обзиром да је фронт непријатеља био развучен, убацивањем јединица кроз међупросторе и дејством чета из позадине и на бокове, био је присиљен да се брани по дијеловима у поменутим рејонима. Послије трочасовне борбе бригада је овлада Јеловом гором и комуникацијом од Варде до Кондира, а непријатељ се у нeredу повлачио према Рогачици и Дубу. По заробљеним Нијемаца закључено је да је положијае на Варди и Јеловој гори бранио 67. ланденшицен пук и дијелови 104. немачке дивизије, који су послије одступања 14. пука 7. СС дивизије упућени у овај рејон.

У овој борби непријатељ је имао преко 30 мртвих, које је оставио на бојном пољу, и више рањених. Заробљено је 10 Нијемаца. Уништено је 10 камиона, заплијењено 5 товарних коња, 2 пушкомитраљеза, око 30 пушака и друшг ратног материјала. Властити губици су били: 3 поганула и 11 рањених, међу којима и замјеник команданта 3. батаљона, капетан Гавро Јарић, који је и поред брзе интервенције љекара, подлегао ранама. Сахрањен је заједно са командантом 4. батаљона 2. крајишке, Пером Вукојевићем, који је претходног дана погинуо у истом рејону.

Послије разбијања непријатеља батаљони су наставили гоњење, и у току ноћи 6/7. децембра 2. и 4. батаљон ослободили су Дуб, а 3. батаљон је пресекао комуникацију Дуб—Рогачица и продужио покрет за Рогачицу.

Истовремено је непријатељу стигло појачање са правца Рогачице и Ужица. Развила се жестока борба, која је трајала до 12.00 часова 7. децембра. Нарочито јак притисак непријатељ је вршио са правца Рогачице, на десно крило 6. бригаде. Противнападом 3. и 4. батаљона непријатељ је натјеран у долину Дрине.

У овој борби уништио је 6 камиона, а заплијењено је 5 товарних коња и други ратни материјал.

Лијево од 6. пролетерске, 2. крајишка је водила жестоке борбе са непријатељем који је интервенисао са правца Ужица. У њима је уништила 1 тенк, 2 борна кола и већи број камиона, и заплијенила веће количине опреме.

Ноћи 7/8. децембра положаје 6. пролетерске бригаде преузеле су јединице 45. дивизије, а бригада се прикупила у рејону Варде.

Послије тродневних борби у рејону Јелове горе и Варде и пресијецањем комуникације Ужице—Бајина Башта, непријатељ је био онемогућен да извлачи своје снаге десном обалом Дрине и присиљен да преостале дијелове из ширег рејона Ужица повлачи преко Вишеграда, Рогатице и Соколца на сјевер.

У четвородневним даноноћним борбама 17. дивизија је убила и ранила око 480, заробила 52 војника и официра, а заплијенила: 101 пушку, 33 аутомата, 21 пушкомитраљез, 1 бацач мина, 13 пиштоља, 60 сандука пушчане и митраљеске муниције, 20 сандука мина за бацач, 12 товарних коња и другу ратну опрему. Уништила је: 39 камиона, 2 борна кола и 62 товарна коња. Губици дивизије: 35 погинулих, 167 рањених и 7 несталих бораца.⁵⁴

У борбама од 27. новембра до 6. децембра из 6. бригаде погинули су: Андрић Живко из Кнића, Бановић Олга из Травника, Чупка Стјепан из Вареша, Бокић Новак из Братунца, Боковић Милутин из Кнића, Борћевећ Војислав из Лазаревца, Илић Адам из Кнића, Илић Момчило из Кнића, Јовановић Добривоје из Кнића, Јовановић Драгић из Кнића, Катић Марко из Лазаревца, Катић Влајко из Беочина, Крецуљ Спасоје из Земунa, Крсмановић Радослав из Крагујевца, Лукић Живота из Крагујевца, Луковић Милан из Кнића, Лукић Милован из Горњег Милановца, Марковић Раица из Кнића, Мијаиловић Милорад из Аранђеловца, Милошевић Миодраг из Кнића, Митровић Жарко из Ваљева, Нешић Душан из Аранђеловца, Панић Живко из

⁵¹ Зборник 1/15, док. 181, страна 520,

Бијељине, Петковић Раденко из Кнића, Радисављевић
Александар из Кнића, Радивојевић Живомир из Лаза-
ревца, Радоњић Живадин из Кнића, Радосављевић Бо-
рислав из Ражња, Срећковић Драгољуб из Сопота, То-
шић Бојислав из Љига, Урошевић Милан из Кнића, Уро-
шевић Милован из Кнића, Урошевић Живоин из Кни-
ћа, Васиљевић Раденко из Осечине. >

XI Дио

**ПОНОВО У ИСТОЧНОЈ
БОСНИ**

1. БОРБЕ У РЕЈОНУ БИЈЕЉИНА—БРЧКО—ЗВОРНИК

Иоčetком децембра Нијемци су били присиљени да главне снаге групе армија „Е“ повлаче преко Вишеграда и Сарајева долином Босне према сјеверу, а помоћне лијевом обалом Дрине ради потхрањивања сремског фронта. Долином Дрине повлачиле су се 1. ваздухопловно-пјешадијска, 117. и 7. СС „Принц Еуген“ дивизија и борбена група „Скендербег“. Оне су Дрину прешле преко понтонског моста у Љубовији, одакле су продирале према сјеверу. Уз пут су организовале мостобран на десној обали Дрине, у рејону Зворника, и упоришта у рејону Бијељине и Брчког.

У то вријеме је 3. ударни корпус НОВ, састава 27. и 38. дивизија и неколико партизанских одреда, развучен на широком фронту од ријеке Босне до Дрине, водио тешке борбе јужно од комуникације Зворник—Тузла—Добој са недићевско-четничком групацијом, која се послије повлачења из Србије кретала под заштитом Нијемаца преко Дрине. Двадесет осма славонска дивизија је дејствовала на комуникацији Зворник—Бијељина. На сремском фронту, ојачан снагама које су се повлачиле долином Дрине, непријатељ је 12. децембра отпочео са противнападима на лијевом крилу снага НОВЈ, које су већ биле угрозиле комуникацију Винковци—Брчко.

У таквој ситуацији је Врховни штаб НОВ наредио штабу Јужне оперативне групе да хитно интервенише и спријечи даље пребацивање непријатељевих снага са дринског правца на сремски фронт. Штаб Јужне оперативне групе је одлучио да јединице из ширег рејона

око Ужица што прије пребаци на просторију средњег и доњег тока Дрије, форсира Дрину, пресијече комуникацију Бијељина—Зворник, разбије непријатељеву дринску групацију и присилили је да се обилазним путем преко Соколца и Сарајева, повлачи долином ријеке Босне.¹

Седамнаеста дивизија је добила задатак да изврши покрет преко Ваљева и да се прикупи на просторији Лозница—Лешница—Бадовинци. Седмог децембра штаб 6. пролетерске бригаде је издао заповијест за марш из рејона Варда—Дуб—Јелова гора, преко Ваљева и Осечине, у рејон Лешница—Лозница, с тим да се јединице крећу у једној колони и да се 10. децембра прикупе у рејону Лешнице.

У току марша падала је јака киша са сусјежицом и дувао је сјеверни вјетар. Мањи број бораца није могао да издржи напорни тродневни марш, душеине 140 км, па их је требало пребацивати запрежним колима. Уз то није било услова за припремање топлог obroка, што већи број нових бораца није био навикао.

У Лешници су се чланови штаба бригаде састали са политичким комесаром 28. дивизије, потпуковником Буром Кладарином, који их је упознао са ситуацијом на фронту, распореду и задацима јединица 28. дивизије. Одмах су предузете све мјере да се људство одмори и нахрани, збрину болесни и изнемогли борци и јединице среде. Требало је да обавјештајни и извиђачки органи у току два наредна дана прикупе податке о непријатељу на лијевој обали Дрине, а посебно у Бијељини, и успоставе везу са политичким радницима на овој обали ријеке. Тринаестог децембра пристигли су у рејон села Бадовинци, 1. и 3. батаљон, а 14. децембра 2. и 4. батаљон са осталим дијеловима бригаде у рејон села Прњавор и Кљење.

За посљедњих 6 мјесеци бригада је прешла дугачак борбени пут и у знатној мјери промијенила свој борбени састав. Од око 500 бораца, колико је бројала при преласку у Србију, била је то бригада са преко

¹ Зборник 1/15, док. 202, стр. 591.

3.000 бораца, а њена борбена снага и ватрена моћ више-струко су нарасли.

У Санџаку, Црној Гори и Србији, а нарочито у борбама око Чакора, у долини Ибра, на Копаонику, за ослобођење Крагујевца, Бумбаревом Брду и Варди, старјешине и борци бригаде стекли су драгоцијено искуство.

Јединице бригаде су у тим борбама трпиле понекад и непотребне губитке, због слабе процјене ситуације, немања података о непријатељу, потцењивања непријатеља, или несналажљивости командног кадра. Само на територији Србије у периоду од 4. августа до 8. децембра 1944. бригада је имала 109 мртвих, 427 рањених и 14 контузованих бораца.

С обзиром на велики прилив нових бораца, првенствено омладине, настојања свих старјешина била су усмјерена на подизање организационе, политичке и борбене готовости јединица. Намјера им је била да обуче и борце и основне јединице да у борбама побјеђују непријатеља са што мање жртава.

Пред бригадом је сада стајао нови задатак — прелазак преко Дрине у источну Босну.

За овај прелазак је била добро организована политичка припрема бораца и старјешина. Док се бригада налазила у Црној Гори и Србији, у источној Босни се војно-политичка ситуација знатно измијенила, па су на основу прикупљених података о стању у источној Босни рађене информације за борце и старјешине. Требало је борце упознати са којим ће се снагама окупатора и домаћих издајника морати борити. Највећи број бораца је имао борачки стаж мјесец или два дана. Њима је требало објаснити шта их тамо очекује и ко су усташе, домобрани, легија и зелени кадар. Због тога су свакодневно одржаване водне и четне конференције и партијски састанци, а нарочито су били активни политички и партијски руководиоци у четама и батаљонима.

У припремама су постигнути веома добри резултати. Дисциплина, другарство и морал цјелокупног састава бригаде били су на високом нивоу.

2. ПРЕЛАЗАК ПРЕКО ДРИНЕ И НАПАД НА БИЈЕЉИНУ

Пред прелазак су се дивизије Јужне оперативне групе НОВ налазиле на десној обали Дрине, у слиједећем распореду:

— Седамнаеста дивизија, са 17. бригадом 28. славонске дивизије и артиљеријском бригадом Јужне оперативне групе, које су јој биле привремено потчињене, на просторији Бадовинци—Лешница—Лозница;

— Друга пролетерска дивизија на просторији Лозница—Бања Ковиљача—Бела Црква;

— Четрдесет пета српска дивизија на просторији Бела Црква—Осечина—Драгинац;

— Двадесет трећа и 25. српска дивизија биле су распоређене јужно од Лознице до Љубовије.

Задатак 17. дивизије био је да форсира Дрину на одсјеку Бадовинци—Курјачица, заузме и обезбиједи мостобран довољне величине на лијевој обали Дрине за прелазак осталих снага Јужне оперативне групе, а потом да дијелом снага, у садејству са 28. славонском дивизијом, затвори пут од Зворника према Бијељини, а дијелом снага продире према Корају и Челићу.²

Штаб 17. дивизије издао је 14. децембра борбену заповијест³ у којој су прецизирани задаци јединица и поступци око пребацивања преко ријеке.

Планом штаба 17. дивизије било је предвиђено да:

— Шеста пролетерска бригада, са противтенковским дивизионом, пређе Дрину код села Бадовинци, и у току дана остане прикривена између Дрине и њених рукаваца Дринице и Стараче, а пошто падне мрак да пређе оба рукавца, ликвидира непријатеља у Дворовима и Петровом Пољу, а потом главнину снага пребаци на комуникацију Бијељина—Брезово Поље, а дио снага остави на мостобрану;

— Седамнаеста бригада 28. дивизије пређе Дрину код села Балатун, ликвидира четнике у селу Мећа-

² Зборник 1/15, док. 104 и 202, стр. 461 и 509; 1/31, док. 150, стр. 744.

³ Зборник 1/15, док. бр. 174, стр. 461. • - > ^ •

ши, избије на комуникацију Бијељина—Босанска Рача, продужи према селима Дворови и Петрово Поље и ту смијени јединице 6. пролетерске бригаде и затвара правце Бијељина—Дворови и Бијељина—Бујаклић ада;

— Друга крајишка бригада, по пребацивању код Курјачице, на западној ивици шуме Курјачица образује ужи мостобран и кад падне мрак избије на комуникацију Брањево—Јања и прекине мањим снагама саобраћај на њој, а главнином пређе преко комуникације Доња Трнава—Угљевик и пресијече комуникацију Јања—Корај;

— Артиљеријска бригада (хаубички и минобацачки дивизион) са ватрених положаја из рејона Бадовинци подржи прелазак 17. и 6. пролетерске бригаде; артиљеријски дивизион 17. дивизије (хаубичка и брдска батерија), са ватрених положаја Куртовића ада—Липица, подржаваће прелазак 2. крајишке бригаде, а противтенковски дивизион артиљеријске бригаде, са ватрених положаја Бојића ада—Јеремића ада—Ковиљача, дејством на комуникацију Шепак—Брањево спречава непријатељу саобраћај дуж пута Козлук—Јања;

— Двадесет осма славонска дивизија дејством на комуникацију Јања—Козлук садејствује 17. дивизији, а 38. дивизија дејствује на комуникацији Зворник—Козлук.⁴

Чим су јединице 6. бригаде стигле на десну обалу Дрине отпочеле су непосредне припреме за прелазак: оспособљена је скела је која се налазила код Бадовинаца; прикупљен је већи број чамаца и изграђено неколико нових и направљена још једна скела; постављен је противтенковски дивизион непосредно на обалу, а оруђа укопана и маскирана; из сва четири батаљона повучени су минобацачи пратећих водова у састав пратеће чете бригаде и привремено је формиран минобацачки дивизион под командом командира пратеће чете Десимира Смиљанића; повучени су сви тешки митраљеви и формирана је митраљеска чета, привременог састава, у коју су укључена и сва пушком-

⁴ Зборник 1/15, док. бр. 174, стр. 461.

траљеска одјељења из састава батаљона из другог ешелона. Сва оруђа и оружја су укопана и маскирана. Имала су задатак да непосредно обезбјеђују и штите мјесто преласка, а артиљеријски дивизион прилазе ријеци.

Пред почетак преласка, преко обавјештајне службе, извиђачких органа и мјештана околних села, прикупљени су приближни подаци о непријатељу, али стварну ситуацију није било могуће утврдити, јер се стално мијењала. Анализом података утврђено је:

— да се комуникацијом Зворник—Бијељина повлаче јединице њемачке 11. ваздухопловно-пјешадијске дивизије; да у Бијељини, Јањи, Модрану и Брањеву непријатељ има организована упоришта са јаким снагама за одбрану комуникација Зворник—Бијељина—Брчко и Јања—Модран—Суво Поље—Челић; да се у Бијељини налази око 350 Нијемаца са 10 тенкова, неколико борбених кола и дивизион артиљерије и око 800 љотићеваца, у селу Петрово Поље око 20 Нијемаца и мања група љотићеваца, са 2 тенка, батеријом противтенковских топова и 30 камиона; у селу Попову око 150 љотићеваца; у селу Драгаљевац већа група четника; у селу Доње Црњелово нешто четника и око 60 Нијемаца и да се очекује наилазак дијелова⁷. СС „Принц Еуген“ дивизије са правца Зворника.

О распореду непријатеља у граду штаб бригае није имао података, јер се његов положај и распоред, према изјави сарадника НОП-а из Бијељине, често мијењао.

Испред упоришта у селима: Дворови, Попови, Амајлије и Патковача, Нијемци су поставили минска поља, на спољном појасу одбране, а непосредно на ивици града 3 реда ровова са саобраћајницама и жичане препреке. Нарочито је добро утврдио прилазе на путевима у Бијељину.

Пребацивање бригае је почело тачно у 22.00 часа и 30 минута, 15. децембра. До 04.00 часа, 16. децембра, на прелазу код Бадовинаца прешла су три батаљона 6. бригае и 1. батаљон 17. бригае. У исто вријеме отпочело је пребацивање 17. бригае 28. дивизије код Балатуна и 2. крајишке узводно код Курјачице.

Прво се пребацио 1. батаљон, заузео мостобран на рукавцу Старача, посјео положаје на Бујаклић ади и отпочео са утврђивањем. За 1. батаљоном се пребацио 1. батаљон 17. бригаде и одмах је, оријентисан у правцу Дворова, проширио мостобраи и посјео положај на рукавцу Дринице. Затим се пребацио 3. батаљон и појачао положаје на десном крилу 1. батаљона. Послије ових пребацили су се 2. и 4. батаљон.

Било је предвиђено да 17. бригада по преласку преко Дрине смијени 6. бригаду на мостобрану, а да 6. бригада главним снагама, пошто ликвидира непријатељева упоришта у Дворовима, Петровом Пољу и Поповима, заобиђе Бијељину и постави се на комуникацији Брезово Поље—Бијељина. Међутим, до тога није дошло. Бригада је остала у рејону Дворова, Петровог Поља и Попова.

Обје бригаде су прешле Дрину без икаквих тешкоћа.

По заузимању мостобрана и сређивању јединица, у сумрак 16. децембра, бригада је отпочела напад на спољну одбрану непријатеља, на линији: Шубаре—Буцак—Дворови—Петрово Поље—Амајлије—Патковача.

Задатак 1. и 3. батаљона био је да нападну непријатеља у Петровом Пољу, и да по заузимању упоришта, оба продуже према Бијељини. У исто вријеме 2. батаљон је нападао непријатељево упориште у Дворовима, а 4. батаљон у Поповима и Амајлијама.

До 05.30 часова 1. и 3. батаљон нису успјели да ликвидирају непријатељево упориште у Петровом Пољу. У центру села бранила се група Нијемаца, коју су подржавали 1 тенк, 2 топа, 1 флак и неколико борних кола, штићена јаком ватром из аутоматског оружја.

У току ноћи 4. батаљон је заузео Попове и заробио 1 четничког официра, 1 подофицира и 59 четника, док су се остаци посаде пробали према Бијељини. У току напада на Петрово Поље, у Дворове је стигло око 250 Нијемаца и 70 усташа, са 3 тенка, 2 флака и 30 камиона. Поред тога, у Малу Обарску и Дворове стигло је из рејона Доњег Дрњелова и Драгаљевца око 600 до 700 четника. ...

До краја дана 2. и 3. батаљон заузели су Дворове, а 1. батаљон Петрово Поље. Оштећен је 1 тенк, а заплијењена су 2 противавионска топа, 1 противавионски митраљез, 1 минобацач, 1 тешки митраљез, 1 шарац, 1 пушкомитраљез, 100 пушака, 1 флак, 6 кола са запрегом и 1 радиостаница. Губици непријатеља: 45 мртвих Нијемаца и 24 четника; рањено је око 100 Нијемаца и 37 четника, а заробљено 9 Нијемаца и 79 четника. У борбама тога дана властити губици су износили: 24 погинула и 60 рањених бораца.

Непријатељ се повукао на ивицу града, а јединице бригаде, гонећи непријатеља, заузеле су положаје Трњага—Грмић—Агине Пучиле, и ту се утврђивале.

У току дана прешао је преко Дрине и противтенковски дивизион, предпотчињен штабу 6. бригаде, који је посјео ватрене положаје на западној ивици Петровог Поља и непосредно подржавао напад бригаде.

Пошто је на мостобрану код Курјачице прелаз био отежан, ради дејства непријатељеве артиљерије, 15. мајевичка бригада се пребацила ноћу 16/17. децембра на прелазу код Бадовинаца. Продужила је марш и у току дана избила у село Мало Обарска и Доње Црњелово.

Штаб 17. дивизије је одлучио да са двије бригаде у току 18. децембра нападне и ослободи Бијељину. Ради тога је на прелазу код Бадовинаца пребачена и артиљеријска бригада — хаубички и минобацачки дивизион, која је посјела ватрене положаје између Попова, Бујаклића аде и Дијелова.

Услијед дејства непријатељеве артиљерије пребацивање 2. крајишке бригаде код Курјачице текло је спорије. Она је у зору дијелом снага заузела Јању. Непријатељ је са правца Зворника вршио притисак на 28. дивизију и дијелове 2. крајишке у рејону Шепка и Брањева, и у току 18. децембра успио је да их одбаци према селима Шепку, Доњој Пилици и Бјелошевцу. До краја дана пробио се преко села Главичице и Батара у рејон Јање и одмах продужио према Бијељини.

У 10.00 часова, истог дана, 6. пролетерска и 15. мајевичка, уз подршку артиљерије, нападе су непријатеља у Бијељини. До ноћи су овладале већим дијелом

I

града, иако је неирижатељ пружао жилав отпор, нарочито око силоса, градског парка и жељезничке станице. У вријеме кад су 6. и 15. бригада биле у ситуацији да потпуно савладају отпор непријатеља и ослободе град, у Бијељину је улазила са правца Јање моторизована колона са 8 тенкова и преко 100 возила из састава 7. СС „Принц Еуген“ дивизије која је одбацила 28. дивизију и 2. крајишку бригаду. Развила се жестока борба, која је трајала до послје пола ноћи. Обје бригаде су биле присиљене да се повлаче, уз велике губитке. У 04.00 часа, 19. децембра, једна непријатељева колона је избила у рејон Патковаче и ударила у лијеви бок 4. батаљона. У исто вријеме је у Бијељину стигло ново појачање од неколико тенкова, борних кола и 2 флака. Коначно су обје бригаде одбачене на полазне положаје. Једино је 4. батаљон задржао Амајлије и задомио лијево крило према Дрини.

У борби за Бијељину погинуо је Десимир Смшванић, командир минобацачке чете бригаде. Првоборац из Ужичке Пожеге, Десимир је био омиљени старјешина и комуниста.

Пошто ни овај напад није успио јединице бригаде су отпочеле са утврђивањем на полазним положајима: Бужак—Ландовача—Петрово Поље—Амајлије.

Покушај једне непријатељске колоне да се у току дана из рејона Бијељина пробије према Брезовом Пољу, одбијен је од 17. бригаде 28. дивизије, са положаја Шубаре и Суљин Хан.

Двадесетог децембра, 15. бригада се сударила са колоном непријатеља која је била у покрету за Брчко, и послје жестоке борбе била је присиљена да се повуче на положаје Доња Махала—Градац—Доње Црњелово. Непријатељ се уз знатне губитке пробио према Брезовом Пољу и овладао комуникацијом. Бригада је имала 22 мртва и 67 рањених бораца и старјешина. Погинуо је и командант бригаде, капетан Владо Карановић.

Друга крајишка бригада се пребацила на просторију Челић—Пукиш, са задатком да дејствује на комуникацији Брчко—Челић, а 28. дивизија јужно од ко-

муникације Бијељина—Корај, док је мостобран бранила 6. пролетерска бригада.

Штаб 17. дивизије је наредио 20. децембра штабу 6. бригаде да понови напад на Бијељину. Напад је почео у 22.30 часова, а било је мало времена да се изврше темељитије припреме. Људство је било заморено у претходним борбама. Батаљони су напали у истом распореду. Ради што успјешнијег дејства, с обзиром на искуство из претходног напада оклопних јединица непријатеља, противтенковске батерије су дејствовале у борбеном поретку батаљона и непосредно подржавале пјешадију. Нијемци нису истрчавали тенковима и борним колима на стрељачки строј пешадије, већ су дејствовали из уређених заклона. Уништено је неколико непријатељевих ватрених тачака. И овога пута батаљони су, уз врло ефикасну подршку противтенковског дивизиона, успјели да продру у прве блокове кућа у граду, али су дејством картеча и ватре из аутоматског оружја у противнападу непријатеља били присиљени да се повуку на полазне положаје.

Ноћу 21/22. децембра стигла је једна непријатељева колона из Јамене преко ријеке Саве и Црњелова у Бијељину. Према подацима које је штаб бригаде те ноћи добио од обавјештајног органа који је изишао из Бијељине, око пута Јања—Бијељина и у Бијељини, налазили су се тада дијелови 14. пука 7. СС „Принц Еуген“ дивизије и борбена група „Скендербег“, 20 тенкова, већи број борбених кола, неколико флакова, један артиљеријски дивизион и већи број моторних возила. Према истим изворима, 13. пук 7. СС дивизије, претходног дана и ноћи, пробио се из Бијељине према Брезовом Пољу и Брчком.

Двадесет другог децембра, из рејона мостобрана, у покрету према комуникацији Јања—Бијељина, и даље према Сухом Пољу, налазила се 23. бригада 45. српске дивизије. Када су предњи дијелови бригаде избили у рејон Јање, сукобили су се са јаким снагама непријатеља, који је тек отпочео наступање према Амајлијама и Чеперовинама. Непријатељ је, поред пјешадије, нападао и оклопним јединицама уз подршку артиљерије. Послије краткотрајне борбе, 23. бригада се под при-

тиском непријатеља повлачила према мјесту прелаза код Бадовинаца и ослонила се на лијево крило Шесте бригаде — четврти батаљон. На положајима: Патковача—Амајлије—Самуровића ада развила се још жешћа борба. Први и 4. батаљон, у садејству са 23. бригадом и уз подршку артиљеријске бригаде, а посебно уз успешно дејство противгенковског дивизиона, задржали су даље наступање непријатеља.

Истовремено, непријатељ је напао и на положаје 2. и 3. батаљона, на правцу села Лесковаче и Дворова. Снагама пјешадије, уз подршку тенкова и артиљерије, непријатељ је крајем дана овладао Петровим Пољем и вршио притисак на лијево крило 4. батаљона. Да би спријечио продор непријатеља према мјесту прелаза, штаб бригаде је увео у борбу једну чету 3* батаљона, која се налазила у резерви, на лиjevом крилу 4. батаљона, и спријечио даље наступање непријатеља. Тако ојачан 4. батаљон је организовао одбрану на положајима испред Попова, и наслонио се на рукавац Дрине у рејону острва Сувача. Непријатељ је покушао да, уз неколико обновљених јуриша, продре према мјесту прелаза, али без успјеха.

Покушај 1. и 3. батаљона да противнападом у 01.45 часова 23. децембра, поново заузму Петрово Поље, остао је без успјеха. Двадест трећег децембра непријатељ је извршио напад на положаје 3. батаљона, на правцу села Криваци—Лесковача, а дуж пута из Бијељине на положаје 2. батаљона испред Дворова. Захваљујући упорној одбрани бораца и снажљивости старјешинског кадра непријатељ је одбијен уз осјетне губитке. Тога дана, одбијајући јуриш непријатеља, са групом бораца који су заузели положај у каналу пуном воде, косећи непријатеља пушкомитраљескњм рафалима, погинуо је један од најбољих командира чете 6. бригаде у то врјеме, командир 3. чете 3. батаљона Војин Лукић.

Погинули су и Марко Бдагојевић, командир чете, и Шиме Микуландра, помоћник комесара чете у 2. батаљону.

Од 23. до 28. децембра јединице бригаде су држале положаје на линији: Дворови—Гајеви—Дијелови—

Лесковача—Попови, ослањајући се лијевим крилом на рукавац Дрине у рејону Сувача. Хаубички и минобацачки дивизион артиљеријске бригаде пребачени су на десну обалу Дрине, на ватрене положаје јужно од Бадовница, одакле су подржавали одбрану јединица у рејону мостобрана. У току тродневних борби непријатељ је покушао да у неколико наврата, јаким снагама уз подршку артиљерије и тенкова, разбије одбрану 6. бригаде и дочепа се мостобрана, али у томе није успио.

Због великих губитака које су претрпјеле јединице, штаб 17. дивизије је одустао од даљих напада на непријатељево упориште у Бијељини. Други и 3. батаљон, са штабом и осталим дијеловима бригаде, 23/24. децембра, пребацили су се преко пута Дворови—Босанска Рача и прикупили на просторији Мала Обарска, а затим се помјерили на комуникацију Бијељина—Петрово Поље, да би ноћу 26/27. децембра главнина бригаде стигла на просторију Модран—Сухо Поље. У то вријеме 15. бригада се налазила на просторији Забрће—Буковица.

Одбрау мостобрана преузели су 1. и 4. батаљон, под командом замјеника команданта бригаде мајора Чече Букића.

Послије кратког предаха непријатељ је регруписао снаге, и 28/29. децембра поново напао 1. и 4. батаљон гаа мостобрану. У међувремену су се оба батаљона и противтенковски дивизион добро утврдили на мостобрану. И поред снажног напада пјешадије, подржане тенковима и артиљеријом, непријатељ није успио. Батаљони су упорно бранили Бујаклић аду на рукавцу Старача, и треба истаћи храброст бораца, а посебно снажљивост и упорност старјешинског кадра 1. и 4. батаљона.

Пошто су са успјехом извршили задатак 1. и 4. батаљон дошли су у састав бригаде, у село Модран. На просторији Модран—Сухо Поље јединице су се средиле, мало одмориле и затвориле правац Бијељина—Сухо Поље. Повремено су изводиле акције на дијелу пута од Модрана до Бијељине и од Бијељине према Брезовом Пољу. По наређењу штаба 17. дивизије бригада се

4. јануара помјерила на просторију села Забрђе, у дивизијску резерву.

Последњег дана децембра бригада је окончала борбе око мостобрана на Дрини код Бадовинаца. У прво вријеме, у току форсирања Дрине, мостобрану је поклоњена одговарајућа пажња, али је почетком напада на Бијељину занемарен. Нису одређене снаге које ће га штитити и бранити, па је доведена у питање веза са Србијом, са позадинским јединицама дивизије и армоје, снабдјевање јединица и евакуација рањеника, као и безбиједан прелазак других јединица у источну Босну.

Мостобран је повремено угрожаван од стране непријатеља, а нарочито у последној декади децембра. Ситуација је била веома критична када је требало прихватити јединице 23. бригаде 45. дивизије, које је непријатељ разбио и гонио из правца Јање према мостобрану, и у каснијим борбама, кад је крајњим напорима 1. и 4. батаљона одбрањен мостобран.

Што се тиче Бијељине она је имала изузетан значај у плановима окупатора, јер је он Бијељину бранио по цијену највећих жртава. Наша обавјештајна служба и командовање нису тада правилно оцијенили значај тог момента, што је имало утјецаја на развој борбених дејстава за Бијељину, Зворник и Брчко. У борбама за Бијељину и око мостобрана, у периоду од 16. до 31. децембра 1944., бригада је имала 153 погинула, преко 250 рањених и 13 контузованих бораца и старјешина, док су све јединице 17. и 28. дивизије имале 289 погинулих, 870 рањених и 43 контузована борца. У покушају да се пробије преко пута Бијељина—Зворник и у одбрани мостобрана, 23. бригада 45. дивизије је имала 75 погинулих, 191 рањеног и 293 нестала борца.⁵

Из 6. бригаде погинули су: Аксентијевић Живота из Кнића, Аксентијевић Александар из Кнића, Аксовић Александар из Кнића, Андрић Милутин из Аранђеловца, Алемпијевић Александар из Крагујевца, Алемпијевић Алимпије из Кнића, Алентијевић Милко из Младеновца, Банковић Богдан из Кнића, Банковић Драгољуб

⁵ Зборник 1У/3, док. бр. 130 и 150.

из Смедеревске Паланке, Барбиновић Димитрије из Неготина, Беговић Витомир из Аранђеловца, Боженовић Радоје из Кнића, Богићевић Илија из Светозарева, Брујић Остоја из Оточца, Богићевић Милутин из Кнића, Бурић Саво из Бијељине, Чајковић Слободан, Чечур Бранко из Требиња, Чолић Драгомир из Тополе, Чопард Никола из Бјеловара, Чворо Вукашин из Мостара, Чупрић Миљојко из Кнића, Чупрић Живадин из Кнића, Дамљановић Милоје из Кнића, Дајић Добривој из Брзана, Деспотовић Драгослав из Баточине, Денић Сретен из Маровског, Догањић Милинко из Љига, Домишевац Миодраг из Трстеника, Боковић Милорад из Кнића, Борћевић Љубомир из Бровола, Боккћ Милисав из Груже, Борћевић Паун из Драгачева, Бурић Божо из Сребренице, Бурић Арсеније из Лазаревца, Буровић Никола из Аранђеловца, Филиповић Пантелија из Кнића, Гавриловић Милан из Кнића, Гаврић Бранко из Барске, Гоичић Рајко из Кнића, Грбић Никола из Косјерића, Илић Драгољуб из Прокупља, Илић Момир из Кнића, Илић Миодраг из Баточине, Илић Младен из Крагујевца, Илић Предраг из Раче, Иличић Илија из Кнића, Имамовић Златомир из Кнића, Ивановић Радосав из Лошнице, Ивковић Миленко из Сопота, Јанићијевић Миодраг из Кнића, Јанићијевић Радован из Крагујевца, Јанковић Миливоје из Кнића, Јекић Драгић из Кнића, Јоксимовић Милан из Кнића, Јоксимовић Раденко из Кнића, Јовановић Бранко из Кнића, Јовановић Милан из Крагујевца, Јовановић Милорад из Крагујевца, Јовичић Миодраг из Сопота, Климента Милан из Љубиња, Колаковић Илија из Кнића, Косановић Борислав и Лазић Милан из Горњег Милановца, Лазић Перо из Бијељине, Лукић Јанко из Шековића, Мацаревић Тихомир из Крагујевца, Максимовић Божидар из Кнића, Максимовић Раденко из Кнића, Марић Миодраг из Краљева, Марковић Богољуб из Кнића, Марковић Чедомир из Сопота, Марковић Милан из Кнића, Матић Милорад из Тополе, Матовић Милан из Кнића, Михаиловић Вукосав из Крагујевца, Миковић Миодраг из Кнића, Миковић Миливоје из Кнића, Милановић Добрица из Горњег Милановца, Миленковић Милодраг из Кнића, Милетић Милан из Крагујев-

ца, Милић Драган из Крагујевца, Миличевић Милован из Билеће, Милићевић Милољуб из Чачка, Милинковић Душан из Аранђеловца, Миливојевић Милован из Кнића, Милојевић Властимир из Кнића, Милосављевић Радомир из Кнића, Милосављевић Борисав из Кнића, Милошевић Александар из Батачана, Милошевић Радисав из Гроцке, Милошевић Добривоје из Горњег Милановца, Милошевић Милован из Младеновца, Миловановић Миливоје из Лазаревца, Миловановић Жарко из Осечине, Милишевић Милован из Посавског, Миљановић Стеван из Бијељине, Мирановић Новица из Титограда, Миросављевић Новица и Мишић Душан из Кнића, Мишковић Мирољуб из Кнића, Мишковић Миленко из Кнића, Мишовић Здравко из Кнића, Митровић Недо из Луковца, Молеровић Радојица из Горњег Милановца, Недељковић Јован из Брзана, Николић Миодраг из Кнића, Нешић Милован из Сопота, Нешовић Бранко из Кнића, Новаковић Борће из Кнића, Новаковић Миливоје из Кнића, Обрадовић Драгослав из Кнића, Пајић Добривоје из Баточине, Пајовић Петар из Крагујевца, Пантелић Богосав из Крагујевца, Пантелић Момир из Гроцке, Пантелић Радосав из Крагујевца, Пашић Светомир из Крагујевца, Пауновић Предраг из Лазаревца, Пауновић Ружа из Урошевца, Павличић Радош из Даниловграда, Павловић Радомир из Смедерева, Павловић Драго из Бијељине, Павловић Милосав из Обреновца, Перишић Владо из Никшића, Перовић Милутин из Крагујевца, Петковић Сретен из Кнића, Петровић Божидар из Ваљева, Петровић Радојица из Кнића, Петровић Радомир из Гроцке, Петровић Владислав из Кнића, Петровић Милутин из Крагујевца, Попадић Добривоје из Кнића, Поскурица Богољуб из Кнића, Поткоњак Смиља из Госпића, Радојевић Радивоје из Инђије, Радојковић Драган из Кнића, Ранковић Драгиша из Кнића, Ранковић Драгослав из Сопота, Рајић Маринко из Такова, Ристић Миљајко из Крагујевца, Сабо Решад из Крагујевца, Савић Драгољуб из Петровца, Савић Радомир из Петровца, Симић Драгољуб из Крагујевца, Симић Милош из Сопота, Симић Сретен из Сокобање, Срећковић Здравко из Раче, Станивуковић Јово из Новске, Станковић Јован, Стан-

ковић Радосав из Младеновца, Станојевић Новица из Тополе, Станојевић Живорад из Осечине, Стефановић Лука из Билеће, Стевановић Драгомир из Алексинца, Стевановић Љубиша из Крагујевца, Стевановић Радован из Аранђеловца, Стојановић Милован из Крагујевца, Тадић Љубица из Добоја, Тодоровић Радашан из Кнића, Тодоровић Сретен из Груже, Тошовић Реља из Венчана, Трбојевић Милан из Грачаца, Тривуновић Чедомир из Посавског, Урошевић Димитрије из Лазаревца, Узелац Светозар из Бачке Тополе, Васшвевић Душан из Лазаревца, Васиљевић Велимир из Кнића, Васковић Синиша из Сарајева, Весовић Владислав из Кнића, Влајовић Љубиша из Кнића, Вуичић Првослав из Брзака, Вукичевић Момир из Грговишта, Вулетић Градимир из Кнића, Зарчић Никола из Земуна, Зарић Милан из Кнића и Живановић Чедомир из Радерча.

На састанку штаба 6. бригаде, одржаном 4. јануара у Сухом Пољу, на коме су анализиране претходне борбе, закључено је да је бригада претрпјела велике губитке, али да је, без обзира на објективне услове и велике потешкоће, као и субјективне слабости, извршила постављене задатке, иако није ослободила Бијељину. Она је, захваљујући храбрости бораца и руководиоца, одбранила мостобран у борби са далеко надмоћнијим непријатељем.

3. БОРБЕ У РЕЈОНУ БРЧКО

Првог јануара 1945. године, одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ, Јужна оперативна група је реорганизована и прерасла у Другу југословенску армију. У њеном саставу су се налазиле слиједеће јединице: 14. корпус састава 23., 25. и 45. дивизија; 3. корпус, састава 27. и 28. дивизија и 17. и 28. дивизија.

Послије преласка преко Дрине, услијед тешких даноноћних борби и великих губитака, јединице је требало што прије средити и одморити, а потом тежиште борбених дејстава пренијети у долину ријеке Босне.

Тога дана јединице 6. пролетерске бригаде биле су распоређене: 1. батаљон у Сухом Пољу, Други у Бо-

гутову Селу, Четврти и чета пратећих орућа у селу Малешевци, а Трећи батаљон и штаб бригаде са приштапским дијеловима у Угљевику.

Пошто се јаким снагама успио пробити од Зворника и одбрани Бијељину, непријатељ је организовао шири мостобран у рејонима Бијељине, Брчког и Петровог Поља, за прихват својих снага које су пристизале са југа, као и за одржавање везе са својим снагама на сремском фронту.

Првих дана јануара 1945. распоред непријатељевих снага на овом дијелу фронта био је слиједећи:

— у Бијељини борбена група „Скендербег“ (састављена од разбијене 21. СС дивизије у изворном дијелу ЈТима крајем јула 1944. године), састава 4 батаљона, артиљеријски дивизион, чета самоходних орућа, чета тенкова, дијелови 3. домобранског здруга, (босански планинци — зелени кадар), чета усташа и дијелови Мајевичког четничког корпуса. Спољни појас одбране организован је на линији: Суљин Хан—Дворови—Петрово Село—Амајлије—Патковача—Финцов салаш. Одмах после борби за Бијељину непријатељ је отпочео са поправком порушених и изградњом нових бункера и других објеката и уређивањем ровова и саобраћајница, испред којих је поставио минска поља и жичане препреке у неколико редова;

— у Брезовом Пољу батаљон Нијемаца и нешто четника и зеленог кадра, који су штитили комуникацију Брезово Поље—Брчко;

— у рејону Брчког, на спољном и унутрашњем појасу одбране налазио се 13. пук и двије чете 14. пука 7. СС „Принц Еуген“ дивизије, јединице 12. усташко-домобранске дивизије, дијелови 1. и 2. Руског заштитног корпуса и четници. Спољни појас одбране претежао се линијом села Брка—Поточари—Брезик, са истуреним упориштима на комуникацији Брчко—Тузла у рејонима Челића, Ратковића и Пукиша, које је бранило преко 2.000 бјелогардејаца, усташа и четника.

— на сектору села Бијела—Срнице—Церик било је око 2.000 усташа и 400 четника, а око 1.200 четника

Керовића и Дамјаиовића било је у рејону Ражљево—Сандићи—Слијепчевићи.⁶

Седамнаеста дивизија је имала задатак да ликвидира непријатељева упоришта у Пукишу, Ратковићу и Челићу, запосједне просторију Корај—Малешевци—Лопаре—Челић, дејствује на комуникацији Брезово Поље—Брчко, чисти терен око Лопара и Прибоја, на коме су се налазили дијелови четника, и затвори правца Брчко—Тузла.⁷

Двадесет осма дивизија је имала задатак да из рејона Јања—Сухо Поље—Чађавица и Средњи Драгаљевац, дејствује на комуникацији Бијељина—Брезово Поље и у погодном моменту заузме Бијељину.⁸

Главне снаге 2. армије водиле су борбе са јаким непријатељевим снагама на комуникацији Власеница—Зворник—Јања, и упорно браниле шири рејон Тузле и комуникацију Зворник—Тузла—Добој, док је дио снага дејствовао на правцу Тузла—Срнице—Модрича.

Све до 6. јануара 6. бригада је остала на просторији Сухо Поље—Угљевик—Малешевци, у дивизијској резерви. Јединице су се после вишедневних борби срећивале и одмарале. Стари борци 6. бригаде, из устаничке Семберије, Мајевице, Тузле, Шековића, са Романије из борби на Малешевцима, поново су се нашли у овом крају. Сусрет са народом био је дирљив. Разбијене су све лажи о томе како је 6. бригада уништена у седмој непријатељској офанзиви и у борбама у Црној Гори и Србији, које су четници Керовића и Дамјановића упорно ширили. Сада је у овај крај поново дошла бригада, далеко бројнија, али се број њених старих бораца знатно смањило, јер су у двогодишњим борбама изгинули или отишли у новоформиране јединице. Готово сви борци из строја бригаде приликом њеног формирања, августа 1942. године у Шековићима, на-

⁶ Зборник 1У/23, док. бр. 12, страна 56, објашњење 4 и 5; Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—1945, страна 27.

⁷ Зборник 1У/32, док. бр. 25 и 24, страна 136 и 172.

⁸ Зборник 1У/31, док. бр. 141, страна 693; Зборник 1У/32, док. бр. 12, страна 55.

лазили су се иа одговорним командним, политичким и другим дужностима.

Све јединице бригаде коначно су се прикупиле на једно мјесто да мало предахну, први пут од преласка преко Дрине. Састали су се команданти, комесари и замјеници у штабу бригаде да заједнички анализирају протекле борбе и размијене искуства. Посебно су анализирани узроци великих губитака, који су дијелом правдани новонасталом ситуацијом и начином вођења борбе, а дијелом великим бројем младих, необучених и неискусних бораца. Држани су свакодневно партијски састанци и политички зборови, објашњавана је ситуација, читала се штампа, која је стизала из ослобођеног Београда, као и информације и билтени из виших команди.

Посљедњих дана децембра 1944. и првих дана јануара 1945. у бригаду је дошло из Србије преко 950 нових бораца: из Жагубице 159, Петровца на Млави 94, Смедерева 147, Сопота 48, Уба 46, Земуна 115, Ваљева 56, Гроцке 219 и са Косова 93 бораца. Одлучено је да се формирају наставни батаљони, па тек пошто млади борци прођу програм обуке да се распореде по јединицама. Наставни батаљон 6. бригаде формиран је у Угљевику, 5. јануара 1945. године. За команданта је именован Рецо Голић, до тада замјеник команданта 1. батаљона.

Задатак батаљона је био да организује двомјесечну наставу из борбене обуке, наставе гађања са наоружањем и политичке наставе. Планове и програме доставио је штаб армије, а контролу наставе, поред штаба бригаде, вршили су органи штаба дивизије и штаба 2. армије. Постигнути су добри резултати. Један број бораца наставног батаљона, они који су раније служили војску и који су брже савлађивали програм, распоређиван је у борбене јединице прије него је завршио програм обуке.

Бригада се 19. јануара помјерила на просторију села Вражићи—Зовик—Муслиманска Маоча. Друга крајишка се помјерила јужно од пута Челић—Корај, а 15. мајевичка на просторију Брусница—Беговићи—Нахвијојци, одакле је вршила притисак на Челић.

Ноћу 10/11. јануара 6. бригада је извршила напад на јединице РЗК и 12. усташко-домобранске дивизије и четнике на правцима Горња Брка и Буквик, и крајем дана, 12. јануара присилила непријатеља да се повуче из рејона Челић и Пукиш на спољни појас одбране око Брчког. У исто вријеме отпочео је покрет неких јединица 7. СС „Принц Еуген“ дивизије из рејона Брчко на сремски фронт.

У борбама са Нијемцима, 13. јануара на путу Челић—Пукиш, и бјелогардејцима и усташама око села Вражић, Зворник и Маоча, бригада је нанијела непријатељу губитке од 55 мртвих и преко 100 рањених, а заробљена су 4 бјелогардејца. Заплијењен је 1 пушкомитраљез, 7 пушака, једна возећа кухиња, преко 100 бомби и 10.000 пушчаних метака. Властити губици су били 17 погинулих и 47 рањених бораца.⁹ Само у времену од 1. до 15. јануара у борби са 6. бригадом непријатељ је имао 98 мртвих, 175 рањених и 4 заробљена војника.

До краја 16. јануара јединице 6. пролетерске бригаде посјеле су положаје у Јасеновцу, Улицама, Витановцу и Буквику. Десно од 6. пролетерске, положаје је посјела 15. мајевичка бригада, на линији село Бузекаре—Станови.

Прва артиљеријска бригада се пребацивала преко Зворника и Горње Тузле и посјела ватрене положаје у рејону Врановача, а противтенковски дивизион у Миладије, са задатком да подржавају борбу 6. пролетерске и 15. мајевичке бригаде. Инжињеријски баталли 17. дивизије добио је задатак да одржава и обезбјеђује пут Лопаре—Челић.

На положајима према Брчком 6. пролетерска је остала све до 24. јануара, и свакодневно је водила борбе са Нијемцима, бјелогардејцима, усташама, зеленим кадром и четницима. Нарочито жестоке борбе вођене су око села Горње Брке, Улице и Горице.

Бригаду је 19. јануара напустио комесар бригаде Реља Лукић, који је распоређен на нову дужност у шта-

⁹ Архив VII, к. 272-А, док. бр. 1—4/11 или Зборник 1У/32, док. бр. 5, страна 18.

бу корпуса Народне одбране Југославије, а 21. јануара и замјеник команданта мајор Чедо Букић, који је отишао на школовање у Београд. За вршиоца дужности комесара бригаде одређен је капетан Мишо Ковачевић, до тада политички комесар 1. батаљона, а на његово мјесто одређен је поручник Суљо Чаушевић, до тада политички комесар чете у 1. батаљону. Мјесто замјеника команданта бригаде тада није погуњено.

Око 07.00 часова, 19. јануара, око 200 усташа, са правца села Горице, и 150 четника, са правца села Дубраве, напали су на положаје 6. бригаде. Четници су нападали са леђа. Послије трочасовне борбе непријатељ је разбијен — усташе су протјеране према Брчком, а четници према селу Турић. Било је то насилно извиђање од стране непријатеља и увод у борбе вођене наредног дана. Усташе су имале 15 мртвих, 22 рањена и 30 заробљених, међу којима је био и један поручник. Бригада је имала 6 погинулих и 15 рањених бораца.¹⁰

У рејон Срница, 12/13. јануара, пристигле су јединице 23. српске дивизије и упућена је веза са 9. бригадом ове дивизије, која се налазила на положајима према селу Бијела. На тај начин је био обезбијеђен лјеви бок 6. пролетерске бригаде. Наредног дана јединице 6. пролетерске, у садејству са 9. бригадом, растјерале су четнике који су се налазили у Дубрави и Обудовцу.

Двадесетог јануара око 1.600 четника, са правца Жабара, и једна чета усташа, са правца Горице, поново су напали на положаје бригаде. Непријатељ је и овога пута одбијен, а намјера му је била да ослободи пут Брчко—Градачац—Модрича и Брчко—Срнице—Грачаница, ради везе са главним снагама које су се бориле у долини ријеке Босне.

Непријатељ је 21. јануара, прије подне, извршио поновни напад на положаје 6. пролетерске бригаде, у двије колоне: главном колоном дуж пута Брчко—Брка—Буквик, снагама око 600 Нијемаца и 700 бјелогардејаца, а помоћном дуж пута Брчко — село Улице — село Пољаци, снагама око 400 усташа и зеленокадро-

¹⁰ Зборник 1У/32, док. бр. 5, страна 8.

ваца. Користећи искуства у борбама око Бијељине јединице бригаде су се биле добро утврдиле и маскирале. Непријатељ је био пуштен на блиско одстојање и дочекан јаком ватром из свих оруђа. Борба је трајала читав дан. Положаји у рејону Брка су по неколико пута прелазили из руку у руке. Била је магла, а повремено је падала киша са суснежицом, па је због слабе видљивости оријентација била врло тешка. Јединице бригаде су биле развучене на широком фронту. Око 15.00 часова непријатељ је, уз снажну подршку артиљерије и тенкова, обасипајући положаје бригаде ватром из аутоматског наоружања и флакова, пробио одбрану I. батаљона на десном крилу и заузео Горњу Брку, док је напад непријатеља на лијевом крилу бригаде био одбијен. Противнападом 4. батаљона, уз подршку артиљеријске бригаде и пратеће чете 6. бригаде, око 17.00 часова, непријатељ је био присиљен да се са оба правца повуче у Брчко. Имао је 18 погинулих и више рањених војника.

Губици 6. бригаде били су: 30 погинулих и 62 рањена бораца. У овој борби тешко су рањени замјеник команданта батаљона Богдан Латинковић и политички комесари чета Радивоје Рогановић, Љубо Божовић и Свето Мићић.

Истог дана, на лијевом крилу 6. бригаде јединице 23. српске дивизије ослободиле су Градачац. Тиме су позадина и лијеви бок бригаде били боље обезбијеђени. Тих дана је извршена дјелимична реорганизација основних јединица због великог прилива нових бораца и наоружања примљеног из СССР-а. V батаљони-ма су формиране 4 стрелачке чете, пратећи вод и вод везе. Свака стрелачка чета је имала по два вода пјешадије и вод аутоматичара, састава: командир вода, политички делегат вода, 25 аутоматичара, 5 носиоца муниције, 3 пушкомитраљесца и 1 снајпериста — укупно 36 бораца. При штабу бригаде формирана је чета аутоматичара састава три вода, а истог састава био је и батаљонски вод аутоматичара, с тим што је имао и 4 носиоца рањеника и 2 курира, укупно 78 бораца.

" Зборник 1У/32, док. бр. 155, стр. 656, објашњење 3.

Двадесет другог јануара наређен је нови распоред јединица. Шеста пролетерска бригада се помјерила источно од комуникације Челић—Тузла, 2. крајишка у рејону Бузекаре—Станови, а 15. мајевичка у рејону Чађавица.

У борбама у рејону Брчког у јануару су из бригаде погинули: Алексић Драгић из Крагујевца, Антонијевић Бранко из Лазаревца, Баиновић Живојин из Жагубице, Бошковић Недељко из Сребренице, Бранковић Милан из Пожаревца, Бранковић Слободан из Пожаревца, Будимировић Вукосав из Смедерева, Курчић Драгослав из Крагујевца, Десанчић Славољуб из Богетића, Димитријевић Бранислав из Барајева, Димитријевић Драгомир из Смедерева, Димитријевић Мијаило из Кнића, Драгићевић Младен из Кнића, Боковић Чедомир из Раче, Борћевић Десанка из Смедерева, Бурић Вељко из Власенице, Бурић Радмило, Буричић Драгослав из Крагујевца, Филиповић Радован из Кнића, Голубовић Веселин из Жагубице, Гречић Живота из Жагубице, Илић Борисав из Гроцке, Илић Симо из Жагубице, Ивановић Драгомир из Радинаца, Јагодић Јован из Смедерева, Јанић Миодраг из Топола, Јанковић Живорад из Гроцке, Јеремић Радојко из Смедерева, Јевтић Сретко из Шековића, Јовановић Драгомир из Смедерева, Јовановић Гојко из Чачка, Јовановић Миодраг из Гроцке, Јоксимовић Радомир из Кнића, Кондић Миодраг из Смедерева, Кокотовић Милош из Крагујевца, Кикић Милан из Шековића, Краин Спасенија из Тополе, Лазаревић Миодраг из Лазаревца, Лукић Пантелија из Гроцке, Лепејић Јанко из Жагубице, Љољаковић Светомир из Петровца, Младеновић Симо из Жагубице, Максимовић Миленко из Кнића, Максимовић Милета из Кнића, Маринковић Драгиша из Крагујевца, Маринковић Миодраг из Кнића, Маринковић Светолик из Крагујевца, Марјановић Видоје из Титовог Ужица, Марковић Боривоје из Кнића, Марковић Костадин из Петровца, Марковић Радован из Гроцке, Марковић Станислав из Баточине, Марковић Живко из Лазаревца, Марковић Чедомир из Гроцке, Матовић Алекса из Кнића, Михаиловић Драгиша из Кнића, Милано-

вић Борђе из Сокобање, Миличевић Драгослав из Петровца, Миличављевић Драгослав из Крагујевца, Миловић Миливоје из Кнића, Милојевић Боривоје из Крагујевца, Митић Драгољуб из Смедерева, Митровић Саво из Обреновца, Митровић Војин из Лукавца, Молеровић Драгослав из Горњег Милановца, Николић Илија из Сопота, Обрадовић Бранко из Тополе, Обрадовић Драгиша из Крагујевца, Обрадовић Љубиша из Куле, Обрадовић Саво из Крагујевца, Обрадовић Бранко из Пожаревца, Обрадовић Милан из Орашја, Пајевић Војислав из Крагујевца, Пауновић Милан из Смедерева, Петров Георгије из Бугарске, Петровић Боривоје из Петровца, Петровић Наталија из Горњег Милановца, Планић Милан из Кнића, Поповић Радиша из Лознице, Пуцаревић Бранислав из Уба, Радић Душан из Аранђеловца, Радовановић Тихомир из Смедерева, Раић Станоје из Петровца, Ракић Боривоје из Опленца, Ранђеловић Станислав из Раче, Ристић Даринка из Братунца, Ристић Милорад из Гроцке, Росић Милован из Качарена, Савић Светозар из Петровца, Станић Драгољуб из Гроцке, Станкић Божидар из Пожаревца, Стевановић Мићко из Лончаника, Стевић Драгутин, Стојадиновић Стојић из Жагубице, Стојановић Јован из Жагубице, Стокић Бурица из Смедерева, Теслић Душан из Госпића, Тодоровић Милован из Крагујевца, Трајковић Градимир из Кнића, Видаковић Иван из Уба, Видић Митар из Пожеге, Вујановић Миодраг из Аранђеловца, Живановић Миодраг из Лознице, Живановић Светомир из Ваљева, Живовић Лазар из Горњег Милановца.

У првој половини јануара ситуација се у долини ријеке Дрине за Нијемце још више компликовала. Повлачењем преко Црне Горе и Санџака 181. и 297. пешадијска дивизија морале су сачекати и 104. ловачку, 41. и 42. пешадијску дивизију на линији Сарајево—Вишеград. Са Нијемцима је Дрину прешао и Српски добровољачки корпус јачине око 2.000 четника састава три дивизије, који се прикључио четницима под командом Драже Михаиловића.

Двадесет друга немачка дивизија и борбена група „Клоц“, у чијем се саставу налазила 963. тврђавска бри-

гада ојачана са три батаљона 523. пука из састава 297. пјешадијске дивизије, јачине око 13.000 војника, отпочеле су пробој из рејона Власеница, долином Дрињаче према Зворнику.

Док је 17. дивизија водила борбе око Брчког, а 28. дивизија на комуникацији Козлук—Бијељина и Бијељина—Брезово Поље, јединице 38. дивизије су водиле жестоке борбе против четника јужно од Тузле.

У таквој ситуацији штаб 2. југословенске армије је донио одлуку да снагама 3. и 14. корпуса спријечи даљи продор 22. њемачке дивизије и 963. тврђавске бригаде долином Дрињаче, преко Зворника у правцу Бијељине, и присили их на повлачење према југу, и даље долином ријеке Босне, а са 17. и 28. дивизијом да ликвидира упориште у Бијељини, које је служило као оперативни прихватни пункт, и на тај начин ослободи што више снага за дејства против Власеничке групације.

На Власеничком правцу очекивана је и 181. њемачка дивизија, која је већ била пристигла у рејон Вишеграда и Горажда.¹²

4. ПОНОВНИ НАПАД НА БИЈЕЉИНУ

Штаб 17. дивизије је издао 25. јануара борбену заповијест за поновни напад на Бијељину, у којој су прецизирани задаци јединицама.

Петнаеста мајевичка бригада напада непријатеља у Бијељини са једном колоном у правцу Пашине баште, са десним обухватом од канала Дашница, а другом колоном преко Суљина Хана, заузима Главицу, а потом жељезничку станицу и продире у центар града.

Друга крајишка посједа просторију Средњи Драгаљевац—Обрадово брдо, пресијеца комуникацију Брчко—Брезово Поље—Бијељина и спријечава продор непријатељу од Брчког према Бијељини.

Шеста пролетерска бригада у дивизијској резерви, у готовости за увођење у борбу.

Артиљеријска бригада неутралише непријатеља у рејонима: Паттна башта, Главице, Доња Махала и Би-

¹² Зборник 1У/32, док. бр. 108.

јељина. По ликвидирању непријатеља на спољњем појасу одбране топовски дивизион подржаће пјешадију у наступању према центру града.

28. дивизија напада непријатеља дуж комуникације Јања—Бијељина.¹³

Артиљеријска припрема трајаће 30 минута, а напад почиње у 7 часова 27. јануара.

Припреме су извршене на вријеме и напад је отпочео у 07.00 часова. Послије двочасовне борбе повукла су се три батаљона 15. мајевичке услијед јаког отпора непријатеља. Напад је обновљен у 10.00 часова, али без успјеха. У борбу је уведен и 1. батаљон 6. пролетерске бригаде. Батаљони су постигли извјесне успјехе и мјестимично пробиле одбрану непријатеља, али су после трочасовне борбе били присиљени на повлачење. Истовремено, непријатељ је извршио противнапад на правцу Суљин хан, ради одбацивања Мајевичке бригаде са комуникације Бијељина—Брезово Поље. Ради тога је на овом правцу уведен у борбу и 2. батаљон 6. пролетерске бригаде, са задатком да заштити лијеви бок 15. мајевичке.

Око 19.00 часова напад је обновљен. У борбу је уведен и 4. батаљон 6. пролетерске на лиjevом крилу 1. батаљона. Батаљон Мајевичке бригаде, који се налазио у резерви, уведен је у борбу, али је одмах одбачен на полазне положаје. Ни обновљени напад 15. бригаде и два батаљона 6. бригаде у 22.00 часа није успио. Такође није успио ни напад 28. дивизије, ради чега су се све јединице повукле на полазне положаје.

Само у борбама тога дана 6. пролетерска је имала 31 погинулог и 90 рањених, а 15. мајевичка 65 погинулих, 125 рањених и 15 несталих бораца.

Да би се ослободио притиска на Бијељину непријатељ је, око 10.00 часова тога дана, напао на положаје 2. крајишке бригаде код Брезова Поља, одбацио је са комуникације и овладао Обрадовим брдом. Противнападом је 2. крајишка повратила Обрадово брдо, уз губитке од 18 погинулих и 32 рањена борца, док је непријатељ имао 45 погинулих и 80 рањених војника.

¹³ 28. дивизија била је потчињена штабу 17. дивизије.

И поред великих губитака, по наређењу штаба дивизије, напад је обновљен у 03.00 часа 28. јануара. Шеста пролетерска је напала непријатеља дуж пута Сухо, Поље—Бијељина, а 15. мајевичка дуж пута Брчко—Бијељина. У првом јуришу 6. бригада је заузела Агине Пучиле, Пашине баште и Циганлук, а 15. бригада Суљињ хан и Главице, и обје су упале међу прве блокове кућа на ивици града. Развила се борба прса у прса. Непријатељ је борбени поредак јединица 17. дивизије обасипао јаком ватром из тенкова, самоходних оруђа, флакова, артиљеријским картечом и из аутоматског оружја. У 05.00 часова 6. пролетерска и 15. мајевичка биле су присиљене да се повуку на полазне положаје. Ни јединице 28. дивизије, које су нападале на десном крилу 6. бригаде, нису успјеле потиснути непријатеља са линије спољне одбране Агине Пучиле—Патковача—Голо брдо.

Око 06.00 часова 28. јануара на командно мјесто 6. пролетерске бригаде, у рејону Обријеж, дошао је начелник штаба 2. армије генерал-мајор Љубо Вучковић. Пошто је упознат са ситуацијом, наредио је команданту 6. пролетерске да се напад обнови. На упозорење да се у граду налазе јаке снаге непријатеља у добро утврђеним рејонима и објектима, и да се на свим улицама које воде у центар града налазе крстила и јежеви од бодљикаве жице, те да су јединице претрпјеле велике губитке, одговорио је: „Бијељина у току дана мора пасти“. При томе је показао и депешу примљену од стране Генералштаба и упозорио да је ситуација на сремском фронту врло тешка. Напад је поновљен око 10.00 часова. Био је сунчан дан, снијег гек што је обијелио, а терен чист и равничаст, тако да је преглед на фронту био врло добар, па је непријатељ могао пратити покрет сваког борца 17. дивизије. Пролази у жичаним препрекама и минским пољима на ивици града, били су направљени још у првом нападу. У борбу је уведен и 1. батаљон, који је после неуспјеха претходног дана био повучен у резерву. Нападао је дуж пута село Хасе—Бијељина. Напад је тога дана врло успјешно подржавала авијација ЈА. С обзиром на упозорење од стране начелника штаба армије и значај задатка, са 1.

батаљоном кренуо је и командант бригаде. И овога пута батаљони су у првом налету упали у прве блокове кућа, а 1. баталљон је продро до центра града. Међутим, после вишечасовне борбе, снажним противнападом од стране непријатеља, обје бригаде су биле присиљене да се уз велике губитке повуку на полазне положаје, под најтежим условима. Ни јединице 28. дивизије нису успјеле потиснути непријатеља са спољне одбране града.

Само у овом нападу 6. пролетерска је имала 58 мртвих и 114 рањених бораца. У јуришу је погинуо и замјеник команданта 4. баталљона Милан Петровић. Нарочито велике губитке претрпио је 1. батаљон.

Ни обновљени напад Шесте и Мајевичке, 29. јануара, није успио, јер су јединице биле већ изморене, а наишле су на још јачи отпор непријатеља из утврђених рејона.

У таквој ситуацији, а схватајући значај задатака и повезаност са ситуацијом на сремском фронту, начелник штаба армије и командант 17. дивизије одлучили су да се јединице прегрупишу и да се главни удар на непријатељево упориште у Бијељини нанесе са сјевера, из рејона Батковић и Мала Обарска, а помоћни са југа. Тридесетог јануара било је кратко затишје на фронту. Јединице су се колико-толико средиле и људство нахранило. Сви тешки рањеници пренесени су у армијску болницу у Тузли. Одржани су састанци са шабобима батаљона и командама чета, са намјером да се нађе неко боље рјешење у борби са непријатељем који се бранио у центру града. Карактеристично је да је, без обзира на велике жртве, расположење цијелог састава бригаде било на завидној висини. Код свих старјешина и бораца владало је увјерење да Бијељина мора пасти. Посебну вјеру у побједу уносило је расположење младих бораца, који су се истицали храброшћу.

Ноћу 30/31. јануара извршена је прегрупација јединица 17. дивизије. Шеста пролетерска се прикупила на просторију Мала Обарска—Каравласи—Крњуша. Друга крајишка на просторији села Велика Обарска, а 15. мајевичка је умјесто 2. крајишке посјела комуникацију Брезово Поље—Бијељина и добила задатак да

спријечи евентуалну интервенцију непријатеља са правца Брезово Поље према Бијељини. Артиљеријска бригада је остала на истим ватреним положајима и са истим задацима, медицински батаљон дивизије у селу Сухо Поље, а оперативни дио штаба 17. дивизије у М. Обарској.

У 20.00 часова 31. јануара отпочео је општи и једновремени напад 6. пролетерске и 2. крајишке на непријатељско упориште у Бијељини. Два батаљона 6. бригаде нападала су правцем Каравласи—Бијељина, један на правцу Дворови—Бијељина, а 4. батаљон се налазио у резерви у рејону Барица. Десно од 6. нападала је 2. крајишка, дуж пута Црњелово—Бијељина и Суљин Хан—Бијељина. У исто вријеме нападале су и јединице 28. дивизије са југа.

Напад 6. пролетерске и 2. крајишке био је добро координиран. Иако је било мало времена, извршене су солидне припреме за напад. Формиране су групе за прављење пролаза у жичаним препрекама и јуришне групе за напад на бункере и поједине утврђене објекте. Пред све јединице постављени су јасни и прецизни задаци. Одлучено је да батаљони, сваки на свом правцу, што прије продиру у центар града, а да поједине ватрене тачке и мања упоришта на спољном појасу одбране блокирају слабир снагама. Ради тога су одређене батаљонске и четне резерве.

Као и раније, у оба напада, батаљони су продрли до центра града и заузели поједине блокове кућа, на оба правца. Непријатељ је у центру града пружао и овога пута врло жилав отпор. Убитачном ватром из аутоматског оружја, тенкова, флакова и артиљеријским картечом обасипао је борбени поредак јединица 17. дивизије и упорно бранио сваку кућу. Са истом упорношћу бранио је и поједине отпорне тачке на спољном појасу одбране. Нарочито жилав отпор пружао је из рејона силоса, градског парка и жељезничке станице. Ради успјешнијег напада и координације између јединица, поједини чланови штабова батаљона и штаба бригаде налазили су се у борбеном поретку чета. Сви покушаји да се ова упоришта савладају остали су без успјеха. Непријатељ је и овога пута био присиљен да

напусти један број возила, запрежних кола и другу ратну технику, коју после шесточасовне борбе јединице дивизије нису биле у могућности да извуку. Пред саму зору непријатељ је извршио противнапад и јединице обје бригаде биле су присиљене да се повуку на полазне положаје. Нису успјеле ни јединице 28. дивизије.

У току петодневних даноноћних борби, врло јаке зиме и нередовне исхране борци су били крајње исцрпљени.

Напад је обновљен ноћу 1 /2. фебруара, али без успјеха.

Коначно је пала одлука да се привремено одустане од напада на непријатељево упориште у Бијељини. По наређењу штаба 17. дивизије, 6. пролетерска бригада се пребацила преко пута Брезово Поље—Бијељина и размјестила на просторији Забрђе—Обријеж—Угљевик, 2. крајишка у рејон Сухо Поље—Пилица, а 15. мајевичка у рејон села Забрђе.

И овога пута, после више узастопних напада и продора у центар града, јединице бригаде (као и друге јединице) нису успјеле да овладају важним тачкама у граду и да их одрже. Непријатељ се веома добро утврдио, грчевито бранио сваки положај и противнападима враћао изгубљене објекте. Показало се још једном да нису били довољни само храброст, пожртвовање и одлучност бораца и старјешина да се заузме добро утврђени град, браћен јаким елитним снагама Немаца.

Од избијања на Дрину половином децембра 1944. до почетка фебруара 1945. године бројно стање бригаде смањило се за преко 600 бораца. Поред губитака које је бригада претрпила, велики број бораца упућен је за потпуно навоформираних јединица 17. дивизије, Друге армије, Корпуса народне одбране и Генералштаба Југословенске армије.

Првог фебруара 1945. Шеста пролетерска бригада је имала 2.372 борца и руководиоца, од којих 98 официра, 67 подофицира и 2.207 бораца. Само у борбама око Бијељине у периоду од 28. јануара до 3. фебруара

1945. бригада је имала 112 погинулих и 329 рањених,¹⁴ међу којима и велики број руководиоца. Погинули су: Живановић Душан, Будников Иван и Пекић Милосав, командири чета; Станић Крсто, замјеник командира чете, Петар Јовановић замјеник комесара чете и Петровић Лепосава, четна болничарка, Алексић Миодраг из Кнића, Антонијевић Бранислав из Жагубице, Бабић Бранислав из Титовог Ужица, Бартуловић Димитрије из Неготина, Богдановић Благоје из Крагујевца, Богдановић Борће из Кнића, Богдановић Радомир из Алексинца, Босић Живорад из Кнића, Божић Милун из Кнића, Бранковић Милан из Смедеревске Паланке, Нурчић Јбубомир из Крагујевца, Челик Абид из Чајнича, Давидовић Милорад из Маћарске, Давидовић Селимир из Ваљева, Дишић Бранислав из Смедерева, Драгановић Драган из Великог Орашја, Драговић Миодраг из Аранђеловца, Бокић Владан из Кнића, Борћевић Божидар из Петровца, Борћевић Будимир из Крагујевца, Борћевић Предраг из Бањана, Борћевић Бранко из Јасеничког, Борћевић Петар из Ваљева, Букић Владимир из Ражња, Бурћевић Петар из Уба, Бурић Драгољуб из Лознице, Бурић Радомир из Братунца, Гајић Боривоје из Лазаревца, Гајић Данило из Лопара, Глигорић Бранислав из Ваљева, Глишовић Радован из Чачка, Голубовић Илија из Жагубице, Грковић Драгомир из Горњег Милановца, Груић Илија из Жагубице, Илић Живадин из Кнића, Ивановић Радосав из Лознице, Јанковић Живорад из Јабуја, Иљенкоревић Петар из Жагубице, Ињац Илија из Ливна, Ивковић Ненад из Гроцке, Јакшић Симо из Жагубице, Јанковић Михаило из Гроцке, Јанковић Радивоје из Лазаревца, Јефтић Драган из Острожнице, Јефтић Драгољуб из Жагубице, Јеремић Радован из Смедерева, Јеремић Милија из Смедерева, Јевтић Обрен из Братунца, Јевтић Радисав из Жагубице, Јоргонић Јанко из Жагубице, Јовановић Милорад из Гроцке, Јовановић Радомир из Гроцке, Јовановић Радосав из Смедерева, Јовановић Драган из среза посавског, Јовановић Милорад из Фоче, Јовичић Миодраг из Сопота, Карић Радомир из Раче, Карић Божидар из

¹⁴ Архив VII, к. 990, рег. бр. 15—2/4 и к. 990, док. 14—4.

Крагујевца, Катанић Љубомир из Крагујевца, Корач Васо из Вировитице, Костић Милан из Жагубице, Ковачевић Радисав из Уба, Ковачевић Васо из Ратара, Кртолица Борђе из Гацког, Лалић Илија из Жагубице, Лазаревић Милић из Гроцке, Лекић Бранислав из Гроцке, Лонтош Бошко из Сарајева, Лукић Божидар из Крагујевца, Лукић Бранислав из Гроцке, Лукјановић Станмир из Гроцке, Луковић Милан из Обреновца, Луковић Милорад из Кнића, Луковић Радомир из Кнића, Луишић Милан из Жагубице, Лупшић Милан из Крепољина, Љубисављевић Периша из Петровца, Мацаревић Арсен из Ваљева, Максовић Груица из Кнића, Мајсторовић Михаило из Уба, Малетић Миодраг из Лознице, Манојловић Илија из Крагујевца, Марковић Љубиша из Кнића, Марковић Љубиша из Љуљака, Марковић Милорад из Жагубице, Марковић Миодраг из Раче, Марковић Момир из Косјерића, Марковић Живадин из Раче, Марковић Живорад из Ваљева, Марковић Драгољуб из Бистрице, Мартић Павле из Кнића, Матић Миломир из Ваљева, Маторчевић Петар из Гроцке, Мићковић Радосав из Раче, Михаиловић Александар из Гроцке, Михаиловић Радмило из Аранђеловца, Михајловић Милисав из Смедеревске Паланке, Мијаиловић Предраг из Гроцке, Милановић Чедомир из Раче, Милановић Немања из Горњег Милановца, Милетић Мирослав из Смедерева, Милић Милорад из Лазаревца, Миливојевић Радомир из Косјерића, Милојевић Милисав из Сопота, Милојковић Драгиша из Лепеначког, Милашевић Живорад из Смедерева, Миловановић Чедомир из Раче, Милутиновић Милорад из Кнића, Миљковић Радиша из Кнића, Минић Триво из Оџака, Мишевић Милош из Кнића, Митровић Милета из Кнића, Ненадић Станислав из Раче, Николић Никола из Земуна, Николић Никола из Жагубице, Николић Видоје из Баточине, Њачић Љубомир из Поморевца, Њамшуловић Љубомир из Жагубице, Обрадовић Милан из Петровца, Панић Иван из Уба, Пантић Љубиша из Гроцке, Пауновић Сретен из Бањана, Пауњорић Петар из Жагубице, Павловић Петар из Крагујевца, Павловић Петар из Жагубице, Павловић Радиша из Кнића, Павловић Живорад из Гроцке, Пауновић Сретен из Бањана,

Петковић Божидар из Крагујевца, Петковић Светомир из Жагубице, Петровић Душаи из Баточине, Петровић Јован из Гроцке, Петровић Љубомир из Гроцке, Петровић Сениша из Крагујевца, Петровић Витомир из Гроцке, Петровић Живадин из Баточине, Проковић Радоје из Крагујевца, Пујкиловић Паун из Жагубице, Пујкиловић Петар из Жагубице (умро Ш/45. Шабац), Радић Владимир из Гроцке, Радоњић Љубодраг из Кнића, Раковић Паун из Ваљева, Ранковић Живота из Крагујевца, Раповић Радоје из Кнића, Секић Бранислав из Гроцке, Секулић Марко из Крагујевца, Секулић Радоња из Кнића, Сикирић Илија из Жагубице, Симић Радисав из Ваљева, Сиванић Милан из Жагубице, Скорић Аксентије из Лознице, Сличковић Радисав из Лепеничког, Спасојевић Живорад из Подгорског, Станић Милан из Пожаревца, Станић Живојин из Крагујевца, Станисављевић Радомир из Смедерева, Стојановић Радисав из Крагујевца, Стојановић Станиша из Петровца, Тимотијевић Живадин из Петровца, Варјачић Драган из Крагујевца, Варјачић Борђе из Крагујевца, Васић Боривоје из среза посавског, Васиљевић Радомир из среза Јасеничког, Васиљевић Живота из Крагујевца, Вељовић Миодраг из Кнића, Веселиновић Борђе из Љига, Вићентић Гвозден из Ваљева, Витошевић Миодраг из Кнића, Врањанин Милош из среза посавског, Вукашиновић Слободан из Горњег Милановца, Вуковић Гвозден из Ваљева, Вулетић Благоје из Кнића, Зарић Божидар из среза лепеничког, Зечевић Градимир из Кнића, Зечевић Миливоје из Кнића, Живановић Александар из Смедерева, Живановић Милисав из Крагујевца, Жикић Миодраг из Кнића, Живковић Живорад из Гроцке.

Рањени су: капетани Целестин Матулић и Милан Минић, команданти 1. и 3. батаљона; поручници Трпимир Драшковић, замјеник команданта батаљона, Суљо Чаушевић, политички комесар 1. батаљона и Крсто Буха, командир чете; командири чета: заставник Томо Милуровић и водник Славко Милетић, поручници: Мехмед Кобић, Павле Сеферин, Божидар Дамјановић, Ахмић Сафер и Сергије Стојановић, политички комесари чета; старији водник Јован Савић, замјеник ко-

мандира чете, и заставник Стево Шурбатовић, помоћник политичког комесара чете. Поред наведених из строја су избачена 42 командира вода, политичка делегата и десетара. Изгубљено је 6 пушкомитраљеза и преко 100 пушака.

Петог фебруара 6. пролетерску бригаду је напустио командант бригаде потпуковник Саво Трикић, који је упућен на школовање у СССР. За команданта 6. пролетерске бригаде постављен је капетан Раде Чорак, до тада командант 2. батаљона. За замјеника команданта бригаде одређен је Милан Минић, за команданта 2. батаљона Никола Морача, а Трећег Трпимир Драшковић.

Послије неколико дана за политичког комесара бригаде постављен је Звонко Жардин, до тада политички комесар батаљона у 2. крајишкој, а Мишо Ковачевић је распоређен на дужност у штаб 17. дивизије.

Тих дана је бригаду напустио и замјеник политичког комесара бригаде Милан Обрадовић, који је распоређен на дужност у политички одсјек 17. дивизије, а на његово мјесто постављен је Стево Клашња, до тада замјеник политичког комесара 4. батаљона.

5. БОРБЕ У РЕЈОНУ ЗВОРНИКА

Док су 17. и 28. дивизија водиле борбу око Бијелине, 22. њемачка дивизија је, пошто је деблокирала 963. тврђавску бригаду и одбацила јединице 2. армије од Власенице, продужила са нападом, заузела Нову Касабу и Дрињачу, и 3. фебруара се пробила у рејон Зворника. Тада је њемачка 22. дивизија имала три пјешадијска пука, артиљеријски пук, противтенковски и противавионски дивизион, извиђачки, инжињеријски и допунски батаљон, штапске и позадинске дијелове — укупно преко 13.000 људи.¹⁵

У таквој ситуацији командант 2. армије је одлучио да заустави даљи покрет 22. дивизије и 963. тврђавске бригаде према сјеверу, и да је окружи и уни-

¹⁵ Архив ВП, к. 6. рег. бр. 1/5; Зборник 1У/32, док. бр. 94 и 435, објашњење под 8; док. 103, 467, објашњење 3.

шти у рејону Зворник—Дрињача. Према зајавијести штаба 2. армије, од 8. фебруара у 12.30 часова, предвиђено је груписање снага и задаци јединица за извршење овог задатка.

Седамнаеста дивизија, ојачана са 20. романијском и 16. муслиманском бригадом 27. дивизије, у улози груне за расјецање непријатељеве колоне у току ноћи 8/9. фебруара, добила је задатак да пробије одбрану непријатеља на одсјеку између ријека Каменице и Јошанице, пресијече комуникацију Дрињача—Зворник и раздвоји непријатељеве снаге на два дијела, а затим у садејству са 25. и 38. дивизијом ликвидира челну групу непријатеља.

У исто вријеме, полазне положаје за напад посјела је група за фронтални напад — 25. и 38. дивизија, под командом штаба 3. корпуса. Један батаљон 22. српске дивизије пребачен је са десне на лијеву обалу Дрине, јужно од Дрињаче, са задатком да демонстративно напада дуж Дрине према Дрињачи и веже непријатељеве снаге.

Двадесет друга српска дивизија је добила задатак да од 04.00 часа 9. фебруара, са десне обале Дрине, дејствује снажном ватром по комуникацији Дрињача—Зворник и спријечава покрет непријатеља све док траје напад јединица 17. и 27. дивизије.

Шеста пролетерска бригада се у току 6. и 7. фебруара прикупила на просторији: Снагово—Глумине—Кунићи, смијенила јединице 38. дивизије, и посјела положаје: Ахметово брдо—Лисина и успоставила контакт са непријатељем. Друга крајишка су прикупила на просторији Крижевци—Гуштери—Перуника, а 15. мајевичка у рејону Цапарде—село Мемићи.

У 20.00 часова 8. фебруара штаб 17. дивизије је издао *борбену* заповијест,¹⁶ према којој се четири бригаде уводе у борбу ради разбијања непријатеља и пресијецања комуникације Дрињача—Зворник, и то:

— 16. муслиманска правцем Каменица—Стрине, и даље према Дрињачи;

¹⁶ Зборник 1У/33, док. бр. 54, стр. 228.

— 20. романијска јужним падинама Џафин Камена према окуци Дрине;

— 6. пролетерска правцем Џафин Камен—Шумани;

— 2. крајишка правцем Добра вода—Шадићи, и даље према Зворнику;

— 15. мајевичка у резерви у селу Мемићи, спремна за увођење у борбу.

У 03.00 часа, 9. фебруара, отпочело је подилажење јединица непријатељевим положајима, у више колоне, а у 04.00 часа општи напад.

Трпећи велике губитке, све бригаде, свака на свом правцу, постепено су потискивале непријатеља према путу Дрињача—Зворник, и после трочасовне борбе овладале су положајима Велика њива и Ново Село. Непријатељ се грчевито бранио и око 14.00 часова извршио је снажан противнапад на два правца: од Зворника према Ахметовом брду и из рејона Ново Село у правцу Џафин Камена, одбацивши све бригаде на полазне положаје.

У току 10. и 11. фебруара напад је обновљен. Све јединице су потискивале непријатеља према путу Дрињача—Зворник, али су сваки пут биле присиљене да се, уз велике губитке, повуку на полазне положаје. Непријатељ се упорно бранио и, од објекта до објекта, постепено продирао према сјеверу. Крајем 11. фебруара, пошто је зачеље колоне прешло ријеку, порушио је мост на Дрињачи, а главном колоном, потискујући јединице НОВЈ и ширећи мостобран, пробио се од Зворника и предњим дијеловима избио у Козлук. Дијелом снага, у рејону Зворника, прешао је преко Дрине, одбацио једну бригаду 22. српске дивизије и на десној обали Дрине организовао тактички мостобран у рејону Мали Зворник.

У току тродневних борби око Зворника, према дневнику мајора Бемеа, дивизија је имала 71 погинулог и 327 рањених, од којих 5 официра.¹⁷

¹⁷ Архив VII, к. 6, рег. бр. 1/15.

Губици 6. иролетерске и 2. крајишке били су 95 погинулих и 231 рањени борац. Од тога је 6. пролетерска имала 22 погинула и 76 рањених бораца.

Да би олакшали положај 22. дивизије, и да би јој омогућили лакше пробијање према сјеверу, Нијемци су покренули 734. пук 104. ловачке дивизије преко Брчког за Бијељину, са намјером да је деблокирају, а протурили су вијест о припремама за напад на Тузлу са правца Добоја и Брчког. Ради тога је штаб 2. армије формирао борбену групу састава 15. мајевичка бригада, 17. бригада 28. дивизије и Мајевички партизански одред и оријентисао је на просторију Пукиш—Челић—Лопаре, са задатком да затвори правац Брчко—Тузла.

Истовремено су, са истом намјером Нијемци из Добоја, 9. фебруара, покренули 724. пук исте дивизије и предњим дијеловима избили у Грачаницу. Увиђајући опасност за Тузлу, у којој су се налазили армијска болница, штаб армије, позадинске и приштапске јединице, штаб друге армије је одлучио да на правцу Тузла—Добој предузме офанзивна дејства, а на правцу Зворника пређе у активну одбрану.

У вријеме кад је за јединице 22. њемачке дивизије у рејону Зворника ситуација била критична, наређено је, 11. фебруара, да се 17. дивизија прикути дуж друма Зворник—Тузла, на просторији Цапарде—Калесија, и крене према Тузли.

Чим су се јединице прикупиле, 6. пролетерска бригада је извршила покрет и, после кратког застанка у рејону Цапарде, до краја 13. фебруара, избила на просторију Симин Хан — предграђе Тузле. Друга крајишка се прикупила на просторију Крека—Хусино—Церик, а артиљеријска бригада, без противтенковског дивизиона, у Симин Хану.

До 17. фебруара јединице бригаде су се налазиле у Симин Хану, у предграђу Тузле. Штаб бригаде и штабови батаљона искористили су и ово вријеме за анализу претходних борби, а јединице су се сређивале и одмарале. Сви тешки рањеници предати су у Армијску болницу у Тузли. Јединице су се снабдјеле одјећом и храном.

У току 15. фебруара 23. и 25. дивизија одбациле су непријатеља од Грачанице према Добоју и на тај начин отклониле опасност за Тузлу.

Непријатељ је, међутим, постигао циљ, пошто се у знатној мјери ослободио притиска, његова 22. дивизија се постепено пробијала према Бијељини.

Да би што боље обезбиједио лијеви бок јединица 1. југословенске армије на сремском фронту и спријечавао извлачење њемачких снага долином Босне и Дрине према сјеверу, штаб 2. армије је одлучио да тежиште борбених дејстава пренесе на рејон Добоја, Брчког и Бијељине. Планом прегрупације јединице су посјеле елиједете положаје:

- 28. дивизија према Брчком, са задатком да дејствује на комуникацију Брчко—Бијељина;

- 25. српска дивизија у рејону Срнице—Шпионица, са задатком да дејствује према Градачцу и Посавини;

- 45. српска дивизија према Добоју;

- 17. дивизија добила је задатак да са 6. пролетерском и 2. крајишком избије у рејон Јање и дејствује на комуникацији Козлук—Јања—Бијељина, а са 15. мајевичком бригадом у рејон Лопаре са задатком да затвори правац Брчко—Тузла;

- 23. српска дивизија повучена је у армијску резерву, у рејон сјеверозападно од Тузле, док је 3. корпус оријентисан према Сарајеву.¹⁸

6. ПОНОВО У ДОЊЕМ ТОКУ ДРИНЕ

Док је 17. дивизија хитала према Бијељини, 22. њемачка дивизија и 963. тврђавска бригада челом колоне избиле су у рејон Шепак, а зачељем у Зворник. Налазиле су се под ударом 2. пролетерске, 22. српске и 27. и 38. дивизије 3. корпуса, и практично биле опкољене. Њихов положај је био врло тежак, не само због неповољне оперативно-тактичке ситуације и великих губитака које су претрпјеле у претходним борба-

¹⁸ Зборник 1У/33, док. бр. 98.

ма већ и ради тога што су остале са малим количинама горива и муниције. Због тога је командант 34. њемачког армијског корпуса из рејона Бијељине и Јање упутио у правцу Шепка 34. пук 104. ловачке дивизије, који је 17/18. фебруара избио у рејон Брањево. Послије краткотрајне борбе одбацио је јединице 2. пролетерске дивизије са комуникације, спојио се са 22. дивизијом, снабдјео је горивом и муницијом и повукао у Бијељину.

У покрету према Дрини 6. пролетерска бригада је ноћу 16/17. фебруара избила у рејон села Ораховац—Планина и сукобила се са непријатељем.

Бригада је нападала из рејона Спасојевица преко села Глумине у правцу Суљина Хана. Лијево од Шесте нападала је 2. крајишка, а десно јединице 22. српске дивизије. Овога пута је изостала артиљеријска подршка. Непријатељ је пружао жилав отпор, али је енергичним дејством јединица НОВЈ био присиљен да напусти поједине отпорне тачке и да се повлачи према ријеци Дрини. Послије извјесног времена средιο се и противнападом одбацио јединице НОВЈ на полазне положаје.

Поновни напад је почео у 14.00 часоба 18. фебруара, уз подршку чете пратећих орућа и продужио се слиједећег дана. Деветнаестог фебруара 6. пролетерска и 2. крајишка су, у садејству са 2. пролетерском, до краја дана одбациле непријатеља према Козлуку, на лијеву обалу ријеке Сапне.

По избијању на комуникацију и у долину Дрине, 6. пролетерска је добила задатак да напада непријатеља и гони га дуж пута Зворник—Козлук. Лијево од ње преко Јанковине и Градине, у правцу Козлука, нападала је 2. крајишка. Ниједан покушај 6. пролетерске и 2. крајишке да у току 20., 21. и 22. фебруара потисну непријатеља на сјевер није успио. Упорно се бранио 16. пук 22. њемачке дивизије, са намјером да обезбиједи вријеме главнини дивизије да организује одбрану дуж комуникације Јања—Бијељина. Двадесет трећег фебруара примијећен је покрет јачих снага непријатеља из рејона Брањева према Јањи и Бијељини. Дуж комуникације је непријатељ оставио само за-

штитне дијелове. Јединице су одмах кренуле у напад и гониле непријатељеве заштитне дијелове према Брањеvu.

У исто вријеме 2. пролетерска је овладава дијелом комуникације у дужини од 5 км, сјеверно од Брањева и опколила један њемачки батаљон и нанијела му велике губитке.

Други и 4. батаљон, уз подршку једне батерије противтенковског дивизиона, продужили су гоњење непријатеља дуж пута и лијевом обалом Дрине, а 2. крајишка преко Градине и Високе Главе у правцу Козлука. Како је непријатељ у рејону Козлука пружио јак отпор, гоњење је привремено било обустављено.

У борбу је уведен и 3. батаљон 6. пролетерске и један батаљон 2. крајишке, који су се налазили у резерви. Истовременим нападом обје бригаде непријатељ је збачен са положаја и присиљен на повлачење. Шеста бригада је заузела Козлук, продужила гоњење и у току ноћи заузела села Рачевић и Горњи Шепак, а до краја дана, 26. фебруара, овладава Брањевом и селом Галавичица.

У исто вријеме је 2. крајишка бригада, пошто је сломила отпор непријатеља, продужила гоњење и избила у рејон Доња Пилица — на комуникацију села Главичица—Трнава.

Тога дана се 22. њемачка дивизија, последије пуних 50 дана борбе, уз велике губитке пробила у Бијељину и спојила са борбеном групом „Скендербег“. Борбе са 22. њемачком дивизијом и 963. бригадом на комуникацији Дрињача—Зворник—Бијељина спадају међу најтеже које је водила бригада. Непријатељ је био даноноћно под ударом, упорно се бранио, трпио велике губитке и постепено се пробијао на сјевер.

Њемачке јединице су биле на крајњој граници исцрпљености, што се видјело по заробљеницима који су јадно изгледали: поцјепани, прљави, гладни, али са беспријекорно чистим оружјем.

У кратким предасима борци су се слободно кретали на положајима и посматрали њемачке војнике.

Нијемци су отварали ватру само кад су били непосредно нападнути, што значи да су штедјели мунити-

цију која је понестајала. У каквом се положају налазила 22. њемачка дивизија најбоље се види из књиге „Историја 22. пешадијске дивизије“, коју је написао њен командант. У њој се, поред осталог, каже да је дивизија, по преласку Дрине код Вишеграда, добила задатак да се прикупи на просторији Соколац—Власеница и после краћег одмора крене за Зворник, ради одбране одсјека од Дрињаче до Саве, сарађујући са четницима са Мајевице. Писац каже да је то био најтежи задатак дивизије од њеног постанка. Прикупљање дивизије вршило се под непрестаном борбом, по снијегу и температури од -30°C . Зворник је био окружен и пукови су се морали пробијати до њега уз даноћне борбе, без везе са позадином. Нестало је најприје артиљеријске, а потом пјешадијске муниције, и тек у Бијељини се дивизија снабдјела са потрештинама за живот и борбу.¹⁹

Пробојем 22. њемачке дивизије у Бијељину окончане су зимске операције 2. југословенске армије у средњем току ријеке Дрине. Пут Лозница—Зворник—Тузла био је слободан, а тежиште дејстава 2. армије пренијето је у доњи ток ријеке Босне.

Почетком марта 1945. распоред 22. њемачке дивизије био је слиједећи: 46. пјешадијски пук у Бијељини, 47. пјешадијски пук у селу Међаши, а 16. пјешадијски пук у Јањи; Артиљеријски пук и остали дијелови дивизије у ширем рејону Бијељине. Дивизија је посјела просторију: ријека Дрина, сјеверно ријека Сава укључно Брчко—Челић—Јања. Задатак јој је био да онемогући снагама НОВ прелазак преко ријеке Дрине у Србију и преко Саве у Семберију, и да обезбиједи и чврсто држи посједнуту просторију.

Бригада је наставила гоњење непријатеља. Покушај да са 3. батаљоном преко Кардашице, а Првим преко села Рухотине, у садејству са 2. крајишком, која је нападала лијево, у току 28. фебруара из покрета пробије непријатељеву одбрану није успио.

Бригада се утврђивала на достигнутим положајима, сређивала и одмарала од 1. до 8. марта. Слабим

¹⁹ „Војно дело“ 2/54, стр. 92.

снагама у току неколико наредних ноћи узнемиравала је непријатеља.

У зору 18. марта око 2.000 Нијемаца и 200 четника напали су на положаје 2. крајишке и 6. пролетерске бригаде, уз снажну подршку артиљерије и тенкова. Једном колоном из рејона Модрана у правцу села Бањица, а другом преко Обрежа и Рухотине у правцу села Брезовица. Циљ непријатеља је био да деснокрилним обухватом избије у село Брезовицу, а затим окружи и разбије 2. пролетерску и 2. крајишку бригаду у троуглу Обријеж—Модран—Бјелошевац. Захваљујући небудности штабова и слабом раду обавјештајних органа, непријатељ је изненадио неке јединице, нарочито 2. крајишке, и брзим продором до 11.00 часова овладао линијом: Трнава—Кацевац—Рухотине. Уз садејство са 25. бродском бригадом непријатељ је у току дана разбијен и присиљен на повлачење у Јању и Модран. Послије борбе обје бригаде су заузеле првобитне положаје, утврђивале се и повремено узнемиравале непријатеља, уз далеко већу будност.

За вријеме борбе, поред неколико бораца, погинуо је политички комесар 4. батаљона, Славко Крстић из Шековића, један је од првобораца овог краја. Био је неустрашив борац и врстан руководилац. Погинуо је и Владо Савелић, замјеник комесара 1. батаљона.

Заробљено је неколико Нијемаца и један подофицер, који је, поред осталог, изјавио, да је његова јединица добила задатак да по сваку цијену мора бранити достигнуте положаје још најмање 15 дана.

Дванаестог марта су примијећене мање колоне непријатеља у покрету из Модрана за Бијељину. Закључено је да се непријатељ повлачи и да ће под притиском снага НОВЈ дефинитивно напустити Јању. Ради тога је штаб 17. дивизије наредио 6. пролетерској и 2. крајишкој да у 22.00 часа изврше напад на непријатеља и у току ноћи заузму Јању. Пошто је већ била стигла у састав дивизије, 15. мајевичкој бригади је наређено да напада на непријатеља који се под притиском 6. и 2. крајишке буде повлачио према Бијељини. Међутим, процјена о напуштању Јање од стране непријатеља, која је била базирана на извићању и обавјеш-

тајним подацима, била је погрешна. У току ноћи обје бригаде су водиле жестоке борбе око Јање, али је нису могли заузети, те су се у зору повукле на полазне положаје.

Док су 6. пролетерска и 2. крајишка водиле борбу на комуникацији Козлук—Јања—Модран, у рејону око путева Зворник—Прибој и Зворник—Мемљићи почели су се поново окупљати четници који су угрожавали саобраћај и нападали органе за снабдијевање и јединице које су водиле борбе са Нијемцима из позадине. Друга крајишка бригада је добила задатак да крене на просторију Мемљићи—Цапарде—Глумине, растјера четнике и обезбиједи нормалан саобраћај на комуникацији Зворник—Тузла.

Крајем дана, 15. марта, примијећено је да Нијемци дијелом снага напуштају Јању и повлаче се према Бијељини. Чим су то примјетили 1. и 3. батаљон 6. пролетерске предузели су гоњење дуж пута Јања—Бијељина, а два батаљона 15. мајевичке бригаде на правцу Модран—Пучиле. Међутим, заустављени су снажним отпором Нијемаца на линији: Гутић ада — село Лесковац—Џинда—Мухаџери, гдје су прешли у одбрану и отпочели са утврђивањем. Истовремено, 2. и 4. батаљон 6. бригаде помјерени су у Модран, док су друга два батаљона 15. мајевичке били ангажовани у борби против мањих група четника, које су се појавиле на просторији Загони—Горња Чађавица.

У борбама око Зворника и у доњем току Дрине иогинули су: Алексић Милорад из Светбзарева, Антонијевић Мирослав из Жагубице, Арнаутовић Слободан из Косјерића, Благојевић Бранко из Раче, Благојевић Дејан из Лазаревца, Богдановић Живорад из Смедерева, Димитријевић Драгомир из Петровца, Димитријевић Милосав из Обреновца, Допућа Станко из Титове Коренице, Довијановић Радован из Смедерева, Драгуљевић Павле из Жагубице, Боковић Божо из Краљева, Господиновић Витомир из Гроцке, Јоковић Данило из Косјерића, Јоргановић Јован из Жагубице, Јовановић Миодраг из Смедерева, Јовић Драгослав из Поповића, Костић Миленко из Тополе, Костић Миодраг из Крагујевца, Крстић Богомир из Смедерева, Лу-

кић Првослав из Гроцке, Марковић Матеја из Крагујевца, Новаковић Момчило из Лазаревца, Пантић Живорад из Гроцке, Павловић Милун из Горњег Милановца, Павловић Момир из Гроцке, Павловић Здравко из Лазаревца, Петровић Богољуб из Крагујевца, Радвановић Милорад из Аранђеловца, Радошевић Владимир из Крагујевца, Ракић Живојин из Великог Орашја, Савић Живорад из Смедерева, Спасић Угрин из Смедерева, Станковић Радмило из Аранђеловца, Станковић Богдан из Ниша, Станковић Станиша из Петровца, Станковић Живојин из Обреновца, Станојевић Веселин из Призрена, Стефановић Драгица из Липовца, Степановић Јово из Власенице, Стојановић Бранислав из Гроцке, Стојановић Милосав из Гроцке, Стојковић Драгић из Кнића, Терзић Живорад из Лазаревца, Тодоровић Димитрије из Светозарева, Васић Љубомир из Обреновца и Живановић Витомир из Тополе.

7. КОНАЧНО ОСЛОБОБЕЊЕ БИЈЕЉИНЕ

Пред почетак последњег напада на Бијељину, главнина 22. њемачке дивизије повукла се у шири рејон Брчког. Одбрану Бијељине преузео је њен 65. пјешадијски пук, ојачан са 3. и 4. дивизионом 22. артиљеријског пука, једном бојном 12. усташко-домобранске дивизије, једним батаљоном Руског заштитног корпуса и два батаљона Мајевичког четничког корпуса.

За одбрану Брезовог Поља ангажовани су инжињеријски батаљон 22. њемачке дивизије, једна бојна 12. усташко-домобранске дивизије и четници.

На просторији села Обријеж—Буковица—Ражљево—Вукосавци—Прибој, налазила се главнина Мајевичког четничког корпуса, која је дејствовала у мањим групама и нападала јединице НОВЈ из позадине.

Шездесет пети пјешадијски пук 22. њемачке дивизије са јединицама ојачања, које су одређене за одбрану Бијељине, организовао је и добро утврдио положаје из времена првог напада на Бијељину.

Непосредну одбрану ужег рејона града организовала је усташка бојна и нешто Нијемаца по групном систему одбране. На путу Суљин Хан—Гдавице налазило се неколико самоходних оруђа, наоружаних противтенковским митраљезима, која су патролирала дуж пута према Брезовом Пољу и обезбјеђивала саобраћај.

Пошто је оцијенио да су сазрели услови за ослобођење Бијељине, штаб 17. дивизије је наредио поновни напад. Шеста пролетерска бригада је 17. маја са три батаљона напала непријатеља на одсјеку Гутића ада — село Пучиле. Истовремено је напала и 15. мајевичка бригада дуж пута Сухо Поље—Бијељина. Предузете су све мјере како се не би поновила грешка из претходног напада. Међутим, ни Шеста ни Мајевичка нису успјеле да пробију спољни појас одбране, који су бранили Нијемци. Напад је обновљен у току 18. и 19. марта, али без успјеха. Непријатељ је и овога пута пружао јак отпор. Ради тога су обје бригаде привремено прешле у одбрану на достигнутој линији. На положајима 6. бригаде задржани су само 2. и 4. батаљон, док су 1. и 3. повучени у резерву.

Од 20. марта до 2. априла 6. бригада се налазила на истим положајима. Два батаљона држала је на фронту, а друга два у резерви. За то вријеме непријатељ је неколико пута покушао да одбаци јединице бригаде према Јањи и Модрану, али без успјеха.

Штаб 17. дивизије је наредио да се напад још једном обнови. Тачно у 00.30 часова 27. марта, после краће артиљеријске припреме, 6. пролетерска је са три батаљона напала непријатеља на дијелу фронта Амајлије—Голо брдо—Патковача, а 15. мајевичка са три батаљона са правца Агине пучеле—Обријеж—Хан Свјетлица. У току ноћи вођене су борбе прса у прса. Поједина упоришта су по неколико пута прелазила из руке у руке, али су сва настојања јединица да овладају спољним појасом одбране била без већих резултата. И овога пута обје бригаде су биле присиљене да се повуку на полазне положаје уз велике губитке.

У току 30. и 31. марта непријатељ је, уз јаку подршку артиљерије и борних кола, нападао на положа-

је 6. бригаде у намјери да је одбаци и продре у Модран, али у томе није успио. Нарочито јак притисак вршио је у исто вријеме на 15. мајевичку бригаду, такође без већих резултата.

Ситуација у рејону Бијељине и упорност 65. њемачког пука овога пута уско су везани за ситуацију и положај главнине 22. њемачке дивизије. Наиме, избегањем јединица 2. армије у доњи ток ријеке Босне, повлачење Нијемаца према сјеверу било је угрожено. Да би обезбиједили овај правац Нијемци су донели одлуку да снаге 2. армије одбаце што даље од ријеке Босне и Саве. Ради тога је 19. марта 22. њемачка дивизија са 47. пуком и дијелом снага 117. ловачке дивизије, подпомогнута усташама, четницима и зеленим кадром, напала на положаје јединица 2. армије из Брчког, правцем: Брка—Бијела—Срница, а са 16. пуком преко Жабара у правцу Градача. У исто вријеме од Босанског Шамца, према Градачцу, напала је једна пуковска група 117. ловачке дивизије, а борбена група „Гајгер“, са дијеловима 15. усташке дивизије из Добоја, долином Спрече према Грачаници. У борбама 19., 20., 21. и 22. марта непријатељ је одбацио јединице 2. армије из Посавине на падине Мајевце и Требаве и овладао комуникацијама: Брчко—Бијела—Срница; Брчко—Жабари—Градачац—Модрича и Босански Шамац—Градачац—Срнице—Грачаница. У долини Спрече непријатељ је потиснуо 45. дивизију према Озрену и Требави, и овладао Грачаницом. Шеснаести пук 22. дивизије, 28. марта потиснуо је из рејона Брчког јединице 23. дивизије на одсјеку Срнице—Бијела и једну бригаду 28. дивизије преко Маоче и избио на гребен Мајевце.

У периоду од 23. до 27. марта вођене су борбе са циљем да се спријечи даље продирање 22. њемачке дивизије и борбене групе „Гајгер“ у правцу Тузле.²⁰

По наређењу штаба 2. армије у борбу је уведена 2. крајишка бригада, која се налазила у армијској резерви. Она је у садејству са 9. бригадом 23. дивизије

²⁰ Војноисторијски гласник 2—3, 1955, чланак генерала Љубе Вучковића и пуковника Драгића Гајевића: „Друга армија у завршним операцијама“, страна 166 и 167.

одбацила непријатеља са Окресанице. Са два друга батаљона одбацила је непријатеља и посјела положаје Голо брдо—Карахум—јужни дио Сребреника.

Тако се 22. њемачка дивизија, без 65. пјешадијског пука, нашла развучена на правцима Бијела—Сребреник и Шпионица—Сокол. Њено даље наступање било је онемогућено снагама 23., 25. и 45. дивизије и 2. крајишке бригаде, а на правцу Челић снагама 28. дивизије.

Ноћу 31. марта/1. априла јединице 2. армије су прешле у противнапад на свим правцима, потисле непријатеља и до краја дана 1. априла овладале Сребреником, Муслиманском Шпионицом и Корајем. Непријатељ је био присиљен да се на цијелом фронту повлачи према Добоју и Брчком.²¹

У таквој ситуацији штаб 2. армије је одлучио да јединице наставе офанзивна дејства и што прије овладају Посавином и Семберијом. Штаб 17. дивизије је добио задатак да са 6. пролетерском и 15. мајевичком бригадом што прије ликвидира непријатељево упориште у Бијељини, а да 2. крајишку и даље задржи у армијској резерви у рејону Сребреника. Почетак општег напада предвиђен је за 22.00 часа 2. априла.

Према заповијести штаба 6. пролетерске бригаде,²² 3. батаљон је добио задатак да нападне непријатеља у Амајлијама, а затим у Петровом Пољу. По ликвидацији непријатеља у овим упориштима требало је да наступа преко Дворова у правцу Маћаша, а 1. батаљон да напада дуж пута Јања—Бијељина, ликвидира непријатеља у Патковачи и продре у центар града. Четврти батаљон је имао задатак да напада непријатеља правцем Пучиле—Финцов Салаш, и да у садејству са 1. батаљоном продире у центар града, а по ликвидацији непријатеља у Бијељини да наступа у правцу Доње Црњелово.

²¹ Војноисторијски институт — Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—45, стр. 439.

²² Архив VII, к. 990, док. бр. 13—3.

: м

Други батаљон је задржан у бригадној резерви у рејону села Чеперовине у готовости за увођење у борбу на споју између 1. и 4. батаљона.

Чета пратећих оруђа добила је задатак да подржава напад 1. и 4. батаљона

У исто вријеме 15. мајевичка бригада је напала непријатеља правцем Обријеж—Пашине баште—центар града.

Напад је отпочео у предвиђено вријеме. Међутим, непријатељ је у први сумрак извукао главнину снага из Бијељине према Брезовом Пољу, а на положајима је оставио само један батаљон 12. усташко-домобранске дивизије и мајевичке четнике, који су пружали врло слаб отпор. Под притиском снага НОВЈ и оне су се постепено повлачили за главнином 65. њемачког пука. Тако је, тачно у 24.00 часа 2. априла 6. пролетерска бригада без већег отпора ушла у Бијељину, док је 15. мајевичка у то вријеме водила борбу са непријатељевим дијеловима који су се налазили на положајима Обријеж—Суљин Хан, и штитили повлачење 65. пјешадијског пука.

По ослобођењу Бијељине 6. пролетерска бригада је продужила са гоњењем усташа и четника који су одступали према Горњем Црњелову, и у току 3. априла прикупила се на просторији Обарска—Драгаљевац, с тим што је један батаљон задржала у Бијељини.

Јединице 65. пјешадијског пука 22. њемачке дивизије повукле су се преко Брезовог Поља на брчански мостобран. Дан касније 65. пук је пребачен преко Саве.

Петнаеста мајевичка бригада је продужила гоњење заштитних дијелова непријатеља према Брезовом Пољу. У рејону Доње Буковице сукобила се са јачом групом четника, које је разбила и продужила покрет. У току 3. априла напала је непријатеља у Брезовом Пољу, али га није успјела разбити, па се задржала на просторији Попово Поље—Доња Буковица.

У току марта и за коначно ослобођење Бијељине, непријатељ је имао 149 погинулих и преко 250 рањених војника.

Бригада је имала 65 погинулих, 204 рањена и 1 не-сталог борца.

Погинули су: Ачимовић Станимир из Жагубице, Богдановић Богољуб из Крагујевца, Дамјановић Михаило из Смедерева, Димитријевић Васиљко из Радовиша, Ејубовић Абдулах из Брчког, Филиповић Родољуб из Орашца, Гачић Милан из Гроцке, Гавриловић Чедомир из Кнића, Голић Милан из Гроцке, Илић Драгољуб из Кнића, Илић Живадин из Пожаревца, Јешић Драгић из Крагујевца, Јевтић Љубомир из Гроцке, Јевтић Никола из Жагубице, Јосић Боривоје из Смедерева, Јовановић Бранислав из Смедерева, Јовичић Драгослав из Сопота, Јовић Александар из Жагубице, Карамарковић Милан из Лазаревца, Костић Миодраг из Крагујевца, Крстић Миодраг из Смедерева, Курић Миладин из Петровца, Луковић Милорад из Кнића, Мајсторовић Јован из Тузле, Маринковић Жарко из Гроцке, Мартић Миливоје из Кнића, Мартић Милутин из Кнића, Матејић Живорад из Раче, Миладиновић Милета из Пожаревца, Милорадовић Миладин из Кнића, Милошевић Живан из Жагубице, Милутиновић Милија из Жагубице, Митровић Радојица из среза качарског, Николић Драгић из Крагујевца, Новановић Радисав из Крагујевца, Обрадовић Ратомир из Раче, Памињарић Петар из Пожаревца, Пауновић Милић из Кнића, Павловић Радое из Гроцке, Петровић Драгољуб из Ваљева, Петровић Драгомир из Смедерева, Пљакић Јестротије из Крагујевца, Поповић Боривоје из Смедерева, Пријовић Миљан из Пљеваља, Прокић Живојин из Крагујевца, Раца Саво из Приједора, Радосављевић Живота из Смедерева, Радовановић Боро из Жагубице, Раић Станоје из Петровца, Ранковић Милија из Тополе, Рапавић Милосав из Кнића, Сертић Радосав из среза јасеничког, Селенић Владан из Кнића, Симовић Богољуб из Крагујевца, Ситарица Павле из Уба, Спасић Живорад из Смедерева, Стојшић Јован из Земуна, Тошовић Богољуб из Крагујевца, Тошовић Драгослав из Краљева, Војакић Рајко из Смедеревске Паланке, Вучинић Милица из Врбовског, Вулетић Радован из Кнића, Живковић Живорад из Баточине.

Првог априла бројно стање бригаде било је 1.746 бораца и руководиоца. Од тога: 84 официра, 192 подофицира и 1.530 бораца.²³

8. ОСЛОБОБЕЊЕ БРЧКОГ

Послије краћег предаха бригада је продужила покрет и гоњење непријатеља у правцу Брчког.

Ноћу 3 /4. априла избила је на просторију Вршани—Буру.М'—Горње Црњелово, а 4 /5. априла посјела је положаје испред Брезовог Поља. Ојачана противтенковским дивизионом бригада је извршила напад на непријатеља и заузела положаје на спољној ивици Брезовог Поља.

Слиједеће ноћи 6. бригаду су смијениле јединице 4. бригаде 5. крајишке дивизије. Бригада је пребачена на главни правац, на комуникацију Челић—Брчко, и стављена на тежиште напада са задатком да се сасрећеним нападом на уском фронту пробије ка центру града и избије на мост на Сави, како би спријечшга његово рушење.

Из покрета је напала непријатеља у упоришту села Поточари. Борба је трајала цијели дан, а непријатељ је добио појачање из Брчког и упорно се бранио.

Послије артиљеријске припреме и непосредне подршке противтенковског и артиљеријског дивизиона бригада је око 20.00 часова ликвидирала упориште у Поточарима и посјела положаје на сјеверној ивици села са обје стране пута.

У овој борби рањен је Сретко Трикић, командант 4. батаљона. Умјесто њега постављен је Трпимир Драшковић, до тада замјеник команданта батаљона.

Лијево од Шесте нападала је 15. мајевичка бригада, преко села Бодериште, и протјерала је непријатеља према Брчком.

Обје бригаде продужиле су наступање 7. априла, сломиле отпор непријатеља на спољном појасу одбра-

²³ У првом тромесечју 1945. године унапријеђен је велики број бораца, који су се истицали у борбама, у чин подофицира.

ие око Брчког, у току дана заузеле: 6. бригада Грчицу, а 15. мајевичка Диздарушу и Брод, и натјерале непријатеља да се повуче у град.

У исто вријеме, на десном крилу 6. бригаде, јединице 5. крајишке дивизије овладале су непријатељевим упориштем у Брезовом Пољу, продужиле дуж друма Брезово Поље—Брчко и гонећи непријатеља избиле у висину Грчице, испред творнице шпиритуса.

На крајњем лијевом крилу Оперативне групе, 2. пролетерска дивизија, у исто вријеме, овладала је селима Брка, Уловићи, Улице и Горице и пресјекла комуникацију Брчко—Орашје. Тако је спољни појас одбране непријатеља око Брчког био савладан.

Бригада је на главном правцу добро напредовала. Непријатељ је тукао њен борбени поредак артиљеријом из Славоније и наносио јој губитке, чак и посадама артиљерије за непосредно гађање, а нека оруђа су оштећена.

Дијелови бригаде су се пробили до центра града, па је непријатељева одбрана почела да попушта. Нјемци су главне снаге концентрисали око моста, а прилазе граду су браниле усташке и домобранске јединице.

На командном мјесту бригаде налазили су се најодговорније старјешине и стручни руководиоци, од команданта армије наниже. Напад је изведен синхронизовано, уз добро садејство, подршку и командовање. Уз то су били добро одабрани правац главног удара и груписање јединица. Напад је био добро обезбијеђен, нарочито артиљеријом за непосредно гађање.

Непријатељ је процијенио да не може издржати притисак надмоћнијих снага, па је већ у току ноћи 6./7. априла главнину својих снага пребацио из Брчког преко Саве, а за непосредну одбрану ангажовао је 47. њемачки пук 22. дивизије и усташе. У току борби, у граду су се почели предавати непријатељеви војници, нарочито из „Зеленог кадра“, и неки су одмах ступили у бригаду и наставили да се боре у њеним редовима.

Непријатељ је сабијен у рејон око моста.

Крајем дана, 7. априла, јединице 17. и 5. крајишке дивизије сломиле су отпор 47. њемачког пука и ослободиле Брчко. Главнина 47. њемачког пука успјела је да се пребаци преко брањеног прелаза на лијеву обалу Саве, без већих губитака. Непријатељ је знатно оштетио мост на Сави.

У борбама за Брчко јединице 17. дивизије су нанеле непријатељу слиједеће губитке: погинуло је 176, рањено 287 и заробљено 230 војника. Заплијењено је: 272 пушке, 11 пушкомитраљеза, 1 тешки митраљез, 12 аутомата, 1 топ 76 мм, 1 минобацач, 15 пиштоља, веће количине пушчане, минобацачке и артиљеријске муниције и друге ратне опреме. Губици дивизије били су: 15 погинулих и 63 рањена борца.²⁴

За вријеме чишћења терена 8. и 9. априла 6. и 15. бригада су заробиле 47 четника и заплијениле 58 пушака, 2 пушкомитраљеза и нешто муниције.

У борбама за ослобођење Брчког погинули су Илија Марковић и Антон Павловић командири чета, Јован Дамјановић и Алојз Брус командири чете и Павле Дубовски замјеник комесара чете. Поред њих, погинули су: Бабић Предраг из Крагујевца, Богуновић Петар из Обреновца, Божић Станко из Рогатице, Давидовић Миливоје из Лазаревца, Делић Бураћ из Модрича, Десивојевић Мирко из Кнића, Димитријевић Милован из Горњег Милановца, Дмитровић Радојица из Горњег Милановца, Боковић Радомир из Кнића, Букнић Боривоје из Љига, Грчић Љубисав из Гроцке, Груић Милисав из Смедерева, Илић Љубинко из Лазаревца, Илић Живорад из Гроцке, Ивановић Живадин из Крагујевца, Јеремић Живорад из Цроцке, Јеремић Милован из Кнића, Ковачевић Симо из Фоче, Крнић Живадин из Крагујевца, Лазаревић Александар, из Крагујевца, Лазаревић Миодраг из Гроцке, Лазаревић Живорад из Гроцке, Малетковић Милисав из Горњег Милановца, Марковић Властимир срез Млавски, Марковић Милош из Крагујевца, Марковић Војислав из Лазаревца, Мартић Љубисав из Смедерева, Мартиновић Драгиша из Петровца, Мартино-

²⁴ Глиго Мандић: 17. источнобосанска дивизије, стр. 330. и Архив VII, к. 272/А; и М. Морача: „Прва армија у завршним операцијама“. Војноисторијски гласник 2—3/1957.

вић Саво из Смедерева, Матовић Миливоје из Крагујевца, Милановић Радивоје из Осечана, Милорадовић Љубиша из Кнића, Милошевић Миливоје из Кнића, Миловановић Гојко из Осечана, Мирковић Богосав из Краљева, Нешић Дарко из Смедерева, Њевдић Срећко из Опленца, Павловић Борислав из Владимировца, Павловић Милан из Смедерева, Павловић Живо-рад из Гроцке, Перишић Радисав из Горњег Милановца, Петковић Светомир из Жагубице, Поповић Живо-рад из Гроцке, Пушкивић Борђе из Смедерева, Радовић Војислав из Крагујевца, Ранковић Жарко из Крагујевца, Рашић Душан из Светозарева, Станисављевић Момир из Светозарева, Станојевић Добросав из Жагубице, Стевановић Милош из Ваљева, Стевановић Влада из Крагујевца, Стојанчевић Петар из Бос. Шамца, Стојановић Драгиша из Петровца, Стојановић Станоје из Жагубице, Стојковић Јово из Земуна, Сопић Живко из Ражња, Сувајац Живко из Добоја, Шама-новић Радомир из Крагујевца, Шапић Живко из Ражња, Тирнанић Саво из Великог Орашја, Тодоровић Милорад из Кнића, Вељковић Вукосав из Петровца, Видојевић Драгутин из Бојника, Видојевић Живојин из Горњег Милановца, Војовић Слободан из Кнића.

У оцјени догађаја и борбених дејстава бригаде, пред завршне операције, треба истаћи слиједиће:

— Шеста пролетерска бригада је постепено прерастала од партизанске у савремену и добро наоружану борбену јединицу, која се оспособљавала да изводи све видове борбених дејстава.

Дошло је до масовног прилива нових бораца у бригаду. Само од октобра 1944. до почетка јануара 1945. у бригаду је ступило преко 2.300 бораца, претежно из Шумадије, затим Подунавља и Поморавља. Већина ових бораца није служила кадровски рок и није имала никаквог војног знања. Ради тога је, послје извјесног искуства и великих губитака, почетком јануара 1945. формиран наставни батаљон, кроз који је прошао највећи број ових бораца и стекао извјесна теоретска војностручна знања.

Бригада је заробила веће количине разноврсног наоружања, а примљено је и наоружање од совјетске

армије, тако да је пренаоружана и попуњена минобацачима, противтенковским пушкама, митраљезима, пушкомитраљезима, аутоматима и снајперским пушкама. Примљен је био и инжињеријски материјал и средства везе. У свим већим борбама бригаду је подржавала артиљеријска бригада 17. дивизије, а за посљедња четири мјесеца, бригади је готово стално био потчињен противтенковски дивизион дивизије.

Умјесто партизанског начина дејства и претежно ноћних борби, услјед новонастале војно-политичке ситуације, прешло се на даноноћне и дневне фронталне борбе, уз далеко већу употребу технике.

Међутим, све ово није било у потребној мјери праћено одговарајућим кадровским промјенама. Курсеви при штабу дивизије и бригаде нису могли дати довољно стручног знања старјешинском кадру да у тако сложеним условима са успјехом рјешава компликоване борбене задатке.

— У првом тромјесечју 1945. бригада је водила најтеже борбе на просторији Бијељина—Брчко—Зворник. Јединице њемачке групе армија „Е“, са којима је бригада водила борбу, повлачиле су се по етапама, по ешелонима и у скоковима, од објекта до објекта, са положаја на положај, и фанатизовано се бориле. Без обзира што су на општем плану биле у дефанзиви, Нијемци су у свим борбама офанзивно дејствовали. То је био једини начин да се са што мање жртава извуку из тешкоћа у које су били запали. Располагали су са савременом ратном техником: моторизованим, котомеханизованим и оклопним јединицама, артиљеријом, инжињеријским и јединицама везе и специјално обученим јединицама.

Важније раскрснице путева, објекте и тактичке положаје, претварали су у чворове одбране, са бункерима и системом ватре, са по неколико линија ровова повезаних саобраћајницама, испред којих су била минска поља и жичане препреке.

Градове и већа насељена мјеста упорно су бранили. Поједине објекте и блокове кућа претварали су у утврђења, а све важније улице затварали су са више врста препрека.

Међупросторе су КонтрОлисали слабијим снагама у комбинадији са запречавањем. Прије него би се повукли са неког положаја или објекта, изводили би противнапад и на тај начин стварали повољније услове за повлачење.

У јединицама 17. и других дивизија које су се бориле на сремском фронту веома мало је рађено на стручном усавршавању обавјештајне службе. Обавјештајни и извиђачки органи попуњавани су одабраним борцима и кадровима. И поред савјесног рада и залагања, они често нису били у могућности да прикупе ни најосновније податке о непријатељу. Ситуација се врло брзо мијењала на фронту, а праћење промјена и брзо реаговање без савремених средстава везе није било могуће. Обавјештајни и командни органи нису познавали организацију и формацију њемачких јединица, а податке до којих су долазили нису знали аналитички обрађивати и доносити цјелисходне оцјене о снази и намјерама непријатеља. У цјелини, процјене о непријатељу често нису биле тачне, а подаци о њему стизали су често са закашњењем. Било је примјера када су подаци примани благовремено, али су подвргавани непотребној провјери, или се у њих није вјеровало. Често је непријатељ и подцјењиван, што је, такође, имало тешке посљедице. Изразити примјер се десио после првог неуспјелог напада на Бијељину. У штаб бригае је дошао обавјештајни позадински орган из Бијељине, који је донио подробне податке о непријатељу. Међутим, и поред упозорења од стране штаба бригае да се ради о јаким снагама непријатеља у граду из штаба дивизије је наређено да се напад обнови без темељитије припреме. Услиједио је неуспјех, уз велике губитке.

— Командовање јединицама од вода до бригае, у овом периоду, захтијевало је од цјелокупног старјешинског кадра високу политичку свијест, крајње напрезање, максималну одговорност и дисциплину, али и далеко већу стручну спремност. Задаци који су стајали пред сваком командом, а које је наметнуо фронтални рат, били су такве природе да су се тешко могли рјешавати без великих жртава.

Већина старјешинског кадра није имала војно-стручно и теоретско знање. Практично искуство са којим су старјешине располагале није било довољно за командовање у савременим условима рата. С обзиром на брзи развој и нарастање армије, борци су брзо прерастали у водне, четне и батаљонске руководиоце. Већину четног и готово сав водни кадар чинили су нови и млади борци. Они су се истицали изванредном храброшћу и дисциплином, међутим, то у савременим условима ратовања није било довољно. Од поласка за Србију до првог напада на Бијељину бригада се упетостручила. Чете су бројале од 150 до 200 бораца, са по три, односно четири вода. То ново стање је постепено мијењало и природу односа и опхођења међу командама и у јединицама командовање се мало удаљило од борбеног поретка.

Старјешински кадар бригаде и, посебно, стари борци, били су далеко способнији да бомбашким одјељењима и јуришним групама савладавају непријатеља у појединим утврђењима, умјесто да то раде артиљеријом и инжињеријским средствима. Недостатак средстава за рушење објеката у систему одбране непријатеља, као и за одбрану већ заузетих, био је основни проблем, који у то вријеме командни кадар није могао боље рјешавати.

Поједине старјешине су често командовале из стрељачког строја, губећи преглед над цијелом јединицом, и нису могле пратити ситуацију, а не ријетко били су изненађене акцијом непријатеља.

У погледу командовања јединицама родова војске који су били у почетном развоју, командни кадар батаљона и штаба бригаде тек је стицао почетна искуства. Било је тешкоћа при избору циљева и издавању прецизнијих задатака јединицама, нарочито за дејства артиљерије, посебно у току ноћи.

Старјешине нису практиковале груписање и концентрацију артиљеријске ватре, него је артиљерија често била распарчавана, што је, у недостатку муниције, још више слабило њену снагу.

Исто тако, старјешине нису на вријеме откривале намјере непријатеља. За вријеме гоњења, јединице су

често губиле контакт са непријатељем, који је успјевао да извуче главнину снага испод њиховог удара без већих губитака. Гоњење је било споро, а непријатељ је уз то често био моторизован.

— Инжињеријске јединице су биле тек у формирању. Људство распоређено у ове јединице није било довољно обучено у руковању инжињеријским средствима, а посебно минскоексплозивним. Мали број старјешина инжињеријских јединица, с обзиром на услове, није био у стању да за кратко вријеме обучи људство својих јединица, а, најчешће, ни сам није био обучен. Проблем је представљао и недостатак шанчаног алата за утврђивање. Поред тога, старјешински кадар, па и онај који је прошао кроз свих седам непријатељевих офанзива, није био навикнут на укопавање у току партизанског начина ратовања. Због тога је утврђивање већ достигнутих или унапријед одређених положаја било споро и непотпуно. У избору ватрених положаја и одабирању заклона један број старјешина и већина бораца нису имали довољно искуства, као ни о систему ватре.

— Ријетко је која бригада Југословенске армије, у краћем времену и на ужем простору, била више у покрету и мијењала положаје, водила борбу са више непријатељевих формација и претрпјела веће губитке, од 6. пролетерске у првом тромесечју 1945., у рејону Бијељина—Брчко—Зворник. Само у борбама од 16. децембра 1944. до 8. априла 1945. у овом рејону бригада је имала 520 погинулих и 916 рањених и контузованих. Од тога само у борбама за Бијељину 335 погинулих и 723 рањених бораца.

Заузимањем Бијељине требало је олакшати положај наших снага на сремском фронту. Оперативни захтјев је био категоричан. Генералштаб Југословенске армије је тражио да се по сваку цијену заузме Бијељина. Међутим, тешко је оправдати у име било каквих циљева тако велике жртве, као што је тешко оправдати упорност штаба дивизије, и начелника штаба Друге армије у захтјевима за даноноћним непрекидним нападом на Бијељину без озбиљних припрема. Бригада још није била кадровски оспособљена за такав начин деј-

ства, а није била оиремљена ни одговарајућом техником, што се губило из вида.

Циљ се могао остварити нападима на непријатеља у покрету, гдје је био најосјетљивији и гдје су му се наносили највећи губици, умјесто што су исцрпљиване снаге на утврђеним рејонима и објектима у граду. С обзиром на однос снага и бројну технику којом је располагао непријатељ, било је очигледно да јединице 2. армије нису могле заузети и одржати било који објект када су Нијемци били одлучни да га по сваку цијену бране.

XII Дио

**ЗАВРШНЕ ОПЕРАЦИЈЕ ЗА
ОСЛОБОЂЕЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ**

1. ПРЕЛАЗ У СЛАВОНИЈУ

Почетком априла на југословенском ратишту је ситуација била слиједећа: Југословенска армија је, у току зиме, ослободила Македонију, Србију, Црну Гору, Далмацију, Херцеговину и југозападни дио Босне и успоставила јединствен фронт од ријеке Драве до Јадранског мора. Тиме је Југословенска армија, једина поред армија великих сила, самостално одржала дио стратегијског фронта око Њемачке. Њен задатак је био да сопственим снагама и средствима ослободи своју земљу, и као ударна снага, општим правцем Београд—Загреб—Љубљана—Београд, олакша и обезбиједи операције 3. украјинског фронта у Мађарској и англоамеричких снага у Италији и повезује њихова крила.¹

Ради стварања услова за што упорнију одбрану, Нијемци су по дубини западног дијела Југославије, између Драве и Јадрана, изградили више одбрамбених појасева и положаја, са упориштима на комуникацијским чворовима. Сремски фронт су Нијемци упорно бранили ради одбране Славонског Брода, преко којег су се повлачиле главне снаге групе армија „Е” са југа Балкана, долином Босне, према сјеверу.

На фронту између ријеке Драве и Саве, крајем марта распоред непријатељевих снага био је слиједећи:

— 34. армијски корпус са штабом у селу Нуштар код Винковаца, састава: 41. и 22. пјешадијска дивизија, 963. тврђавска бригада „Клоц”, борбена група)

¹ Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—45, страна 473—475.

„Скендербег“, дијелови Руског заштитног корпуса, 3. и 12. усташко-домобранска дивизија и Пучкоусташка бригада „Збор“ — на сремском фронту, између села Мохова на Дунаву и ушћа Дрине у Саву. Један дио јединица (22. пјешадијска дивизија, борбена група „Скендербег“ и 12. усташко-домобранска дивизија) био је распоређен на сектору Брчко—Бијељина;

— 91. армијски корпус са штабом у Нашицама, састава: 11. пољска ваздухопловна дивизија, борбена група „Фишер“, састава: неколико полицијских добровољачких пукова и јединица за осигурање, на ријеци Драви од Даља до села Гађавица, која је осигурала комуникације сјеверно од Брода.

— 15. козачки корпус са штабом у Подравској Слатини, састава: 1. и 2. Козачка дивизија и неколико батаљона на ријеци Драви од села Чађавице до Вировитице.

Сремски фронт је био јако утврђен, па је, да би се олакшало пробијање на уском фронту, искоришћен бочни положај 3. армије у Барањи и 2. армије у Босни, који је, у односу на истурени сремски фронт, пружао могућност маневра. У таквој ситуацији је оперативна идеја Генералштаба Југословенске армије била да кроз утврђену сремску зону упутити мањи број дивизија груписаних на ужој зони пробоја, а обухватним маневром јединица 1. и 3. армије опколи и уништи главне снаге непријатеља у Срему, и тиме створи повољне услове за прелазак и гоњење на широком фронту, чиме би се омогућило брже окончање операције у винковачкој депресији.²

Ради успјешнијег извођења операције, по наређењу Генералштаба, при 1. армији је образована Оперативна група дивизија истог састава као у борбама у Србији — на Ибру и Копаонику — 2. пролетерска, 5. крајишка и 17. источnobосанска дивизија, ојачана са 10 тенкова, једним противтенковским и једним артиљеријским дивизионом.

² Завршне операције за ослобођење Југославије 1944—45, године, стр. 539 и 540.

Оперативна група је имала задатак да послије ликвидације непријатељевих упоришта на простору Бијељина—Брезово Поље—Брчко—Орашје, форсира ријеку Саву у рејону Брчког, и у садејству са Сремско-босутском групом продужи наступање и што прије избије у рејон западно од Винковаца, у позадину непријатељских снага на Сремском фронту и пресијече им одступницу.

Пета крајишка дивизија је добила задатак да ноћу 10/11. априла насилно пређе ријеку Саву и успостави мостобран на просторији Гуња—Рајево Село; да се повеже са босутском оперативном групом (11. и 6. дивизија) на лијевој обали Саве, а потом наступа у правцу Жупање.

Седамнаеста дивизија је имала задатак да се пребаци на истом мјесту, иза 5. дивизије, ради ширења створеног мостобрана.

Непријатељ је ноћу 10/11. априла напустио села Буриће и Гуњу, тако да је 5. дивизија прешла преко Саве без борбе, на понтонским скелама у рејону села Дреновци, и успоставила везу са 11. дивизијом. Затим су обје дивизије прошириле мостобран и отпочеле са наступањем према Жупањи и путу Винковци—Стризивојна.

За 5. дивизијом, на истом пријелазу, пребацила се 17. дивизија без 6. бригаде.

Одмах послије ослобођења Брчког, 6. пролетерска бригада је кренула према Посавини. У периоду од 8. до 12. априла очистила је села Горњи и Доњи Жабар, Обудовац, Трамошницу и Турић од разбијених четничких и усташких снага.

Док су 5. и 17. дивизија прелазиле преко Саве, Друга пролетерска дивизија, наступајући десном обалом Саве, ослободила је 9. априла Орашје, продужила гоњење усташа и четника и 11. априла ослободила Босански Шамац. Непријатељ се повукао у рејон Оцака. На тај начин је лијевом боку 1. армије било обезбијеђено несметано наступање према Броду.

Шеста пролетерска бригада је извршила 13. априла покрет из Доњих Жабара и отпочела са пребацивањем

преко Саве на скелском прелазу код Рајева Села, са намјером да што прије стигне у састав дивизије.

Наредног дана отпочео је наступни марш 1. и 3. армије према државној граници на сјеверозападу земље; Прва армија се кретала правцем Винковци—Славонска Пожега—Загреб, а Трећа долином Драве према Марибору и Цељу, и даље за Дравоград.

Наступање 5. 6. и 11. дивизије према Жупањи и Градишту било је каналисано цестима и тврдим путевима, јер је земљиште у Босутским шумама било наковано и готово непроходно.

Пошто је смијенила 5. крајишку на мостобрану Гуња—Рајево Село, 17. дивизија је отпочела са гоњењем непријатеља према Жупањи. За 17. дивизијом кретала се 5. крајишка дивизија.

Крајем дана, 13. априла, у садејству са 5. крајишком, послје краткотрајне борбе и слабог отпора непријатеља, ослободила је Жупању.

Послије ослобођења Жупање и Градишта, 5., 6. и 17. дивизија оријентисане су према комуникацији Винковци—Славонски Брод, са задатком да пресијеку одступницу непријатељу који се повлачио са сремског фронта и садејствују у ослобођењу Винковаца. Седмаеста дивизија је добила задатак да што прије избије у рејон Стризивојна и затвори правац од Славонског Брода.

Шеста пролетерска бригада је, пошто је пристигла главнину дивизије, одмах уведена у борбу. Ослободила је Бабину Греду и наставила гоњење непријатеља према селу Копаница. Даље наступање бригаде заустављено је организовано одбраном непријатеља са линије села Сикиревци—Беравци.

Друга крајишка бригада је наступала преко села Штитари и Гудинци према Стризивојни.

Крајем дана јединице 17. дивизије биле су: 6. пролетерска на просторији села Гудинци—Ретковци—Старо Бувно; 2. крајишка на положајима села Беравци—Сикиревци и затварала је правац Бабина Грета—Беравци.

Петнаеста мајевичка се налазила у резерви у Бабиној Греди, са задатком да обезбиједи артиљеријску

бригаду на ватреним положајима Дуж пута Вабина Грета—Гудинци.³

Покушај 5. крајишке и 17. дивизије да у току 14. и 15. априла пробију одбрану непријатеља на линији Врпоље—село Јаруге није успио. До тада је Сремска оперативна група дивизија пробила сремски фронт и ослободила Винковце.

Од преласка преко Саве до избијања на линију Градиште—Жупања, Оперативна група је изгубила много времена. Она је на ову линију избила тек крајем дана 13. априла, а морала је избити најкасније дан раније, пресећи комуникацију Винковци—Славонски Брод и онемогућити непријатељу да се повуче према Бакову и Славоиском Броду.

То је олакшало команданту 34. армијског корпуса непријатеља да у току 12., 13. и 14. априла организовано и поступно извлачи своје јединице испод удара снага НОВЈ и да посједне припремљену линију — Баково—Стризивојна—Јаруге, са које је задржавао даље наступање наших снага, све док се главнина 21. њемачког корпуса — 7. СС „Принц Еуген“, 181. и дијелови 369. пјешадијске дивизије нису повукли долином ријеке Босне из рејона Добоја у рејон Брода.

На правцу наступања 17. дивизије — Стризивојна—Славонски Брод — браниле су се, на одсијеку од села Јаруге, на лијевој обали Саве до Стризивојна, три пука 41. њемачке дивизије, остаци тврђавске бригаде „Клоц“ и дијелови Руског заштитног корпуса.⁴

Оцијењено је да су главне снаге 34. армијског корпуса непријатеља потучене и да више нису способне да дају јачи отпор. Ради тога је штаб 1. армије наредио да јединице наставе гоњење и да 16. априла заузму Славонски Брод и Славонску Пожегу.

На правцу главног удара Стризивојна—Славонски Брод наступале су 5., 17. и 48. дивизија, а на правцу

³ Архив VII, к. 983, рег. бр. 25—4.

⁴ Приликом пробоја сремског фронта бригада је била десеткована, па је на брзину реорганизована и састојала се од два непотпуна батаљона Нијемаца и једног усташког батаљона.

Ваково—Плетерница—Славонска Пожега Прва пролетерска, 21. и 42. дивизија.

Ноћу 15/16. априла вођене су жестоке борбе на положајима Баково—Стризивојна. Непријатељ се упорно бранио и 5. и 17. дивизија нису успјеле да пробију одбрану непријатеља и да га одбаце према Славонском Броду. Показало се да процјена непријатељевих могућности за даље пружање одлучнијег отпора и тучење његових главних снага није била добра. Он се грчевито бранио и постепено повлачио са положаја на положај.

Намјера непријатеља је била да што дуже задржи снаге Југословенске армије на источним обронцима Диља, спријечи им продор према Плетерници и на тај начин одржи Славонски Брод док се јединице 21. корпуса не пребаце на лијеву обалу Саве у рејон Брода.

Седамнаеста дивизија је добила задатак да проди-ре правцем Среданци—Пољанци—Рушчица. Десно од ње наступала је 5. крајишка дивизија. У заповијести штаба 17. дивизије, од 16. априла, наређено је:

— Петнаеста мајевичка да сломи отпор непријатеља у Јаругама и настави гоњење правцем Прњавор — Оприсавци према Славонском Броду;

— Друга крајишка бригада да сломи отпор непријатеља у Беравцима и настави гоњење правцем: Тужича—Славонски Брод;

— Шеста пролетерска бригада, у дивизијској резерви на правцу 15. мајевичке бригаде, да буде у готовости за увођење у борбу,

— Артиљеријска бригада да подржава напад 2. и 15. бригаде, на захтјев штабова ових бригада.

Непријатељ је ноћу 16 /17. априла прихватио последње дијелове своје 22. пјешадијске дивизије који су се повлачили из рејона Баково, отпочео са повлачењем и 17. априла посјео слиједеће положаје:

— с. Оприсавци — 230. пук 41. пјешадијске дивизије;

— Старо Топоље—Ново Топоље, 231. пук 41. пјешадијске дивизије; и

— с. Јтаповци 963. тврђавска бригада „Клоц”.

Пошто су изгубиле контакт са непријатељем, 2. крајишка и 15. мајевичка бригада су 17. априла ушле у напуштена села Беравци и Јаруге, и крајем дана избиле пред непријатељеве положаје у рејону Старо Топоље—Оприсавци. Ноћи 17/18. априла обје бригаде су нападе непријатеља, али нису успјеле да пробију његову одбрану, прије свега, ради слабе подршке артиљерије.

Око 17.00 часова 5. и 17. дивизија су поновиле напад, али без већих резултата. Петнаеста мајевичка бригада је заузела пола села Оприсавци, а 1. југословенска бригада 5. дивизије, послје вишечасовне борбе, пробила је одбрану непријатеља јужно од села Лаповци.

Непријатељ је око 22.00 часа извршио противнапад, одбацио 2. крајишку бригаду са положаја Старо Топоље и отпочео са повлачењем.

У току ноћи, са десне на лијеву обалу Саве у рејону Брода, посљедња се пребацила 7. СС „Принц Еуген“ дивизија.

Друга крајишка и 15. мајевичка бригада наставиле су гоњење непријатеља у зору 19. априла, и у току дана избиле на положаје испред Славонског Брода.

Послје краткотрајних припрема, 17. и 5. дивизија су извршиле једновремени напад на положаје непријатеља, али је он одбијен, јер се непријатељ још увијек упорно бранио.

2. ОСЛОБОБЕЊЕ СЛАВОНСКОГ БРОДА

Док су 5. и 17. дивизија 20. априла водиле борбу на прилазима Славонском Броду, 1. пролетерска и 11. крајишка су ослободиле Плетерницу. Шеста пролетерска дивизија је заобишла Славонски Брод са сјевера, и предњим дијеловима избила у село Сибињ, на путу Брод—Градишка. То је убрзало повлачење њемачких снага из рејона Славонски Брод према Градишки и Загребу.

Двадесетог априла у борбу је уведена 6. пролетерска бригада, на споју између 15. мајевичке и 2. крајишке бригаде. Сасрећеним и једновременим нападом

На уском фронту 6. пролетерске и 2. крајишке Непријатељ је разбијен у селу Горња Врба. Спољна одбрана града, посебно на источној страни, била је јако утврђена и ојачана минским пољима. Када су јединице бригаде прилазиле каналу Глоговица, непријатељ је активирао фугасе који су изазвали страховите експлозије у трајању од више часова. Двије чете бригаде су биле захваћене овим експлозијама које су им нанијеле знатне губитке.

Гонећи непријатеља, обје бригаде су око 20.00 часова прешле канал Глоговица и упале у источни дио Славонског Брода. У исто вријеме 5. крајишка дивизија је заузела село Буковље Подвињско и продрла у сјеверни дио града. Затим су обје дивизије продирале према центру града и у 23.00 часа, 20. априла, ослободиле су Славонски Брод. Истовремено је 6. пролетерска дивизија ослободила Бродску Варош, нападом са сјевера.

Послије пола ноћи све јединице су наставиле чишћење града и ликвидирање појединих упоришта, из којих је непријатељ, на западној ивици града, још пружао отпор.

Послије ослобођења Славонског Брода, 6. бригада се смјестила у Варош Бродску, 15. мајевичка у село Горња Врба, а 2. крајишка је задржана у центру града, гдје је и преузела гарнизону службу.

У борбама на прилазима и за Славонски Брод, непријатељ је имао 242 погинула и 418 рањених војника; а заплијењено је: 15 минобацача, 8 митраљеза, 10 пушкомитраљеза, 25 бацача пламена и више магацина артиљеријске муниције, пионирског алата и друге опреме.

Седамнаеста дивизија је имала 92 погинула и 293 рањена борца. Из 6. бригаде рањени су Делестин Матулић, командант 1. батаљона, Трпимир Драшковић, командант 3. батаљона, и Крсто Бјелогрић, командир 1. чете у 2. батаљону. Погинули су: Ахметбашић Теуфик из Брчког, Ахметовић Ибрахим из Брчког, Арифовић Мујо из Брчког, Иерајић Мустафа из Брчког, Керимагић Сафет из Требиња, Дамјановић Драгослав из Младеновца, Делић Предраг из Кнића, Добричић Жи-

вадин из Аранђеловца, Дојчин Жарко из Земуна, Ибришевић Мухамед из Брчког, Јовановић Лука из Крагујевца, Јовановић Милија из Кнића, Јовановић Пантелија из Уба, Јовановић Стојан из Кнића, Каменица Салко из Бијељине, Кладњаковић Мехмед из Брчког, Колић Радослав из Трстеника, Кондић Новак из Титовог Ужица, Костић Борђе из Бијељине, Крстић Боривоје из Жагубице, Кукић Омер из Брчког, Кузмановић Игњат из Гостивара, Лазић Ранко из Бијељине, Матић Благоје из Уба, Михаиловић Милета из Кнића, Михаиловић Милорад из Кнића, Милетић Борко из Сокобање, Мијаиловић Милорад из Гроцке, Микић Милован из Кнића, Митић Бранко из Смедерева, Нешковић Љубомир из Братунца, Николић Милош из Светозарева, Петровић Милан из Раче, Петровић Живадин из Смедерева, Планић Миломир из Кнића, Рацић Светозар из Баточине, Сарајлић Хусеин из Брчког, Сарајлић Идриз из Брчког, Спасић Момчило из Лазаревца, Станковић Спомен из Манојловца, Томић Бранислав из Бразана, Ташић Војислав из Баточине, Вуковић Јордан из Ваљева, Зечевић Симо из Тополе и Шерић Авдо из Сарајева.

Петнаестодневне борбе од Брчког до Славонског Брода биле су фронталне и жестоке, нарочито у насељеним мјестима, и каналисане дуж путева и насипа поред ријеке Саве, што је непријатељу пружало могућност да, користећи минска поља и друге врсте препрекавања, слабијим снагама брани поједина упоришта и спријечава брз продор јединица Југословенске армије.

3. ПОКРЕТ ПРЕКО НАШИЦА У РЕЈОН ВИРОВИТИЦЕ

Послије ослобођења Славонског Брода, 17. дивизија је ушла у састав 3. југословенск» армије, и добила задатак да се преко Нашица и Подравске Слатине пребаци у рејон Вировитице.

У 04.00 часа, 22. априла, Шеста бригада је, као самостална колона кренула из Бродске Вароши правцем села Клокочевац—Дрење—Подгарац и до краја да-

на избила на просторију село Вукојевци—Нашице. Двадесет петог априла ушла је у састав дивизијске колоне, а 26. априла, крајем дана, избила на просторију Сухопоља. У исто вријеме 2. крајишка бригада је избила на просторију села Ператовац, а 15. мајевичка бригада у рејон село Свети Јурај. Артиљеријска бригада се размјестила у селу Свети Криж, а штаб 17. дивизије у Вировитици.

Прије избијања 6. бригаде на поменуто просторију, јединице 51. дивизије 3. армије и 10. загребачког корпуса пробиле су одбрану непријатеља у рејону Вировитице и на правцу Воћин—Дарувар.

Крајем 27. априла распоред непријатељевих снага на фронту испред јединица 3. армије био је слиједећи:

— на положајима села Грубишно Поље—Мали Грђевац бранили су се дијелови 5. усташке дивизије;

— гребен Билогоре браниле су мање снаге њемачке 11. ваздухопловне пољске и 22. пјешадијске дивизије;

— положаје: Стари Градец—ријека Драва, бранили су дијелови 15. коњичког козачког корпуса.

Јединице 3. армије напале су 28. априла непријатеља, и, без обзира на силину удара, нису постигле веће резултате. Једино су дивизије 10. корпуса пробиле одбрану непријатеља на дијелу фронта и заузеле доминантне положаје на Билогори. У таквој ситуацији 17. дивизија је добила задатак да искористи успјех јединица 10. корпуса и нападне непријатеља правцем села Бачковица—Беденичка—Бјеловар.

Тога дана, око 16.00 часова, 6. пролетерска бригада је извршила покрет, у току ноћи 28 /29. априла смијенила дио снага 10. корпуса на положајима на Билогори и одмах прешла у напад. Послије краткотрајне борбе потиснула је непријатеља, избила у рејон села Брезја, продужила напад и 30. априла ослободила село Чаћавац. У исто вријеме 2. крајишка је заузела село Беденичку.

Штаб 3. армије је, на основу дводневних борби, процијенио ситуацију на фронту и одлучио да изврши

дјелимичну регрупацију својих снага,⁵ такб да 10. корпус настави даље гребеном Билогоре и што прије пресјече комуникацију Копривница—Крижевци и изврши напад на Бјеловар са сјевера, а 16., 17. и 40. дивизија да наступају правцем Беденик—Бјеловар, са задатком да што прије ослободе Бјеловар, а затим продуже наступање и разбију непријатеља у упориштима Крижевци и Свети Иван Жабно.

Првог маја, око 03.00 часа, све јединице су прешле у напад. Друга крајишка бригада је овладала положајима у рејону села Ласовац, продужила наступање и заузела село Равнеш. Петнаеста мајевичка је разбила непријатеља код села Бабовац, продужила наступање и ослободила села Беденик и Балинац.

Крајем дана уведена је у борбу и 6. пролетерска, која је дотле била у резерви дивизије. Њен покушај да у току ноћи 1 /2. маја ликвидира непријатељево упориште у рејону села Северин, а 2. крајишке у селу Оровац, није успио. Обје бригаде су биле присиљене да се још у току ноћи повуку на полазне положаје.

Другог маја 6. пролетерска бригада је извучена из борбе и у току наредне ноћи, без 1. батаљона, пребачена је на десно крило 17. дивизије, између 2. крајишке бригаде и јединице 32. дивизије 10. корпуса. Први батаљон је задржан у Беденику, у дивизијској резерви.

Ноћу 2 /3. маја обновили су напад 6. пролетерска и 2. крајишка бригада, али нису успјеле да потисну непријатеља.

4. ОСЛОБОБЕЊЕ БЈЕЛОВАРА И КРИЖЕВАЦА

Ноћу 3 /4. маја 6. пролетерска и 2. крајишка су пробиле одбрану непријатеља на положајима Оровац—Северин, и до зоре је 6. пролетерска разбила непријатеља у рејону Циглана, продужила наступање и ослободила село Марковац, а 2. крајишка село Новосељани. У исто вријеме 15. мајевичка бригада је ослободила

⁵ Срето Савић: „Трећа армија у завршним операцијама“, Војноисторијски гласник 2—3/1955; Архив VII, к. 985, рег. бр.

село Ждралови. ЈТијеви сусјед, 16. дивизија, ослободила је села Брезовац и Глоговац.

У 20.00 часова, 4. маја, јединице 16. и 17. дивизије извршиле су напад на непријатељево упориште у Бјеловару, и после двочасовне борбе у 22.00 часа ослободиле Бјеловар. Шеста пролетерска бригада је нападала са сјевероистока, обухватним дејством преко села Иванчани.

И овога пута непријатељ је главнину својих снага из Бјеловара повукао без већих губитака, преко села Жабно у рејону Врбовац и Крижевци. Да је 12. дивизија 10. корпуса на вријеме избила на комуникацију Бјеловар—Жабно и пресјекла одступницу непријатељу, како је планирао штаб 10. корпуса, резултати би били другачији. Умјесто тога, 12. дивизија је упућена гребеном Билогоре, према комуникацији Копривница—Крижевци.

У петодневним борбама око Бјеловара непријатељ је имао око 400 погинулих, 740 рањених и 9 заробљених војника.

Послије ослобођења Бјеловара јединице 17. дивизије су наставиле гоњење непријатеља правцем села Подгорци—Краљевац—Крижевци. Задатак дивизије био је да дијелом снага, у садејству са 16. дивизијом, ликвидира непријатељево упориште у рејону Жабно, а главним снагама ослободи Крижевац.

Шеста пролетерска бригада је, гонећи непријатеља преко села Краљевац, до 10.00 часова 5. маја, ослободила село Ковачевац. Непријатељ је пружио отпор нарочито из рејона раскрснице путева у Светом Ивану Жабно. Лијево од 6. наступала је 2. крајишка бригада, а 15. мајевичка, као дивизијска резерва, после краћег задржавања у Бјеловару, кретала се за 2. крајишком бригадом.

У 22.00 часа 6. бригада је разбила одбрану непријатеља и до краја 6. маја овладала правцем Клоштар—Лемеш — жељезничка станица Мајурец, и обухватним дејством са сјевера, у садејству са 2. крајишком, напале на непријатељево упориште у Крижевцима, које је упорно бранио 111. пук 11. њемачке дивизије.

Први батаљон 2. крајишке бригаде пробио је 6. маја спољну одбрану града и продро у Крижевце, гдје је остао опкољен од непријатеља. Пошто остали батаљони 2. крајишке и 6. пролетерске нису успјели да у првом налету разбију непријатеља и стигну на вријеме, штаб овог батаљона се одлучио на пробој. Батаљон се пробио преко села Глоговница и дошао у састав бригаде, уз губитке од 55 мртвих, 54 рањена и 74 нестала борца.

Остале јединице су до краја дана овладале спољном одбраном града. У 21.00 час 6. пролетерска и 2. крајишка, у садејству са јединицама 33. дивизије 10. корпуса, извршиле су поновни напад. Послије кратко-трајне борбе Крижевци су ослобођени.

У борбама за Бјеловар и Крижевце непријатељ је имао 292 погинула, 584 рањена и 51 заробљеног војника.

Губици 17. дивизије били су: 61 погинули, 96 рањених и 74 нестала борца⁶. Шеста бригада је имала знатне губитке.

Осмог маја је погинуо командант 3. батаљона Режо Голић, један од неустрашивих првобораца 6. пролетерске бригаде. Рецо је последњи старјешина из строја бригаде из Шековића који је погинуо у рату. Прошао је све борбе и искушења и на домаку побједе положио свој млади живот.

Погинуо је и комесар чете у 2. батаљону Мирко Глумбић.

Од бораца и млаћих старјешина погинули су: Ахмедић Хамдија из Тузле, Берки Јозеф из Старог Бечеја, Бркић Александар из Опленца, Делић Милован из Кнића, Дишљан Мустафа из Прњавора, Дурмић Осман из Брчког, Џинкић Божић из Власенице, Борћевећ Драгослав из Жагубице, Буровић Драгослав из Краљева, Хацић Рамиз из Брчког, Илић Станиша из Косјерића, Илијин Душан из Старе Пазове, Имреновић Никола из Руме, Јевтић Мирослав из Смедерева, Јовановић Константин из Крагујевца, Јовановић Владета из Крагујевца, Коцић Фадил из Падина, Коломбо Ер-

⁶ Архив VII, к. 983, рег. бр. 35—5.

несто из Милана — Италија, Лазић Продан из Уба, Марковић Радисав из Границе, Михајловић Стојан из Жагубице, Нешић Димитрије из Смедерева, Јерковић Велија из Брчког, Пантелић Момир из Гроцке, Петковић Зоран из Зајечара, Радиано Елијо — Италија, Ракић Станиша из Светозарева, Сабо Стјепан из Винковаца, Симић Радојица из Гроцке, Стојановић Миливоје из Бојника, Станчић Миодраг из Уба, Старошенко Тодор из Пољске, Субашић Јока из Соколца, Васић Милица из Крагујевца, Васиљевић Саво из Гроцке, Вуковић Радосав из Поповића срез Космајски, Урбан Стева из Бачке, Живковић Илија из Лајковца.

5. БОРБЕ У РЕЈОНУ СЛОВЕЊГРАДЕЦ—ДРАВОГРАД

Послије ослобођења Крижеваца да би избјегао опкољавање, непријатељ је, на правцу наступања 3. армије почео убрзано повлачење својих снага на фронту одбране од Загреба до Драве. На главним правцима повлачења оставио је заштитне дијелове, који су се повлачили према мјери наступања снага Југословенске армије.

Пошто се прикупила у рејону Чањево—село Врх, средила и одморила, 6. пролетерска бригада је продужила са гоњењем непријатеља правцем Гушчаревац—Врховец—Судовец. До пада мрака, 7. маја, избила је у рејон Бризнички Хум — на комуникацији Вараждин—Загреб, гдје је задржана од стране непријатеља. По избијању у овај рејон посјела је положаје: Пака—Радешићи—Високо.

Петнаеста мајевичка је у току дана избила у рејон Високо—Буриновац. Друга крајишка је била у покрету за 6. пролетерском и избила је у рејон Врх—Чањево. Артиљеријска бригада се налазила иза 6. пролетерске, на ватреним положајима, у готовости да подржи даље наступање јединица.

Пошто је обавијештена о понуди адмирала Деница о безусловној капитулацији Њемачке, и под снажним притиском Југословенске армије на цијелом фронту, њемачка команда је наредила свим јединицама

убрзано повлачење. Седмог маја главнина њемачких и усташких снага напустила је Загреб, и заједно са осталим снагама Нијемаца, усташа, домобрана и четника убрзано се повлачила преко Загорја у правцу Цеља и Дравограда, са намјером да избјегне заробљавање, пређе југословенско-аустријску границу и да се преда савезничким снагама у Корушкој.

Седамнаеста дивизија је добила задатак да сломи отпор непријатеља на комуникацији Вараждин—Загреб, а потом да га гони правцем: Крапина—Бурманец—Рогатец—Словенска Бистрица.

Око 08.00 часова 8. маја, са достигнутих положаја, 6. пролетерска и 15. мајевичка бригада нападе су непријатеља на положајима Хум—Бутковец, али су последије снажног отпора биле присиљене да се повуку на полазне положаје.

Тога дана, у 14.00 часова, на основу прогласа њемачке Врховне команде о капитулацији Њемачке, упућен је ултиматум снагама непријатеља које су се налазиле на просторији Брезница—Хум—Трговишће, да се предају и одложе оружје. Након извјесног времена на положајима 6. пролетерске бригаде дошло је до састанка. Командант бригаде са групом официра стигао је на уговорену тачку на положају Хум, сјеверно од Крижеваца, у заказано вријеме за преговоре. Са њемачке стране групу официра је предводио један командант батаљона. Разговори су вођени на терену, стојећи. Нијемци су признали да је крај рата и да хоће да прекину борбе. Били су спремни да предају оружје, али је требало претходно да разговарају са својом командом. Закључак је био да се прекине ватра до 18.00 часова и да се Нијемци предају до 22.00 часа. Тако су се преговорачи растали.

Нијемцима је био циљ да путем преговора добију у времену, како би се са што мање губитака извукли са истуреног положаја, на којем су се налазиле њихове јединице. Штабови 16. и 17. дивизије су то уочили, па је Нијемцима дат рок за предају. У међувремену је непријатељ отпочео убрзано да се повлачи преко Трговишћа у правцу Крапине. За вријеме повлачења, у рејону села Брезница и Хум и на комуникацији према

селу Комин, заиалио је преко 150 камиона и уништио неколико десетина топова и тешких минобацача.

Око пола ноћи штаб 17. дивизије је издао заповијест штабовима бригада да наставе гоњење непријатеља.

У 03.00 часа, 9. маја, 6. пролетерска је наставила гоњење правцем: Хум—Трговишће—Миховљан, а 10. маја продужила је правцем Крапина—Бурманец, и у току дана, гонећи заштитне дијелове непријатеља, избила пред Рогашку Слатину.

Гоњење преко Рогашке Слатине, наставила је у 04.00 часа 11. маја, и у току дана избила на просторију западно од Словенске Бистрице.

Тога дана су заштитни дијелови непријатеља пружили снажан отпор у рејону западно од Рогашке Слатине. Послије двочасовне борбе, у садејству са 2. крајишком, Нијемци су разбијени одступили у правцу Словенске Коњице.

Друга крајишка је до краја 11. априла избила у рејон јужно од Словенске Бистрице, 15. бригада у село Јтожница, артиљеријска бригада у село Свети Јожеф—Брање; медицинско-санитетски батаљон у село Витање, а штаб дивизије и команда позадине и инжињеријски батаљон у Словенску Бистрицу.⁷

У току тродневног гоњења, непријатељ је имао слиједеће губитке: 9 мртвих, 16 рањених и 1.147 заробљених војника и официра. Заплијењено је: 7 оклопних кола, 5 противтенковских топова, 80 вагона материјала, 35 камиона, 12 аутомобила, 6 мотоцикла итд.⁸

У току 10. и 11. маја јаке усташко-четничке снаге, под заштитом Нијемаца, одступале су према Дравограду из правца Витање и Цеља, преко Велења, у намјери да се у рејону Дравограда пребаце преко ријеке Драве у Аустрију и предају савезницима. Да би то онемогућио, штаб 3. армије је благовремено пребацио 6. бригаду 36. војвођанске дивизије на камионима у рејон Дравограда. Бригада је добила задатак да посједне ријеку Драву, чврсто затвори овај правац и онемогући усташама и четницима да се извуку. У исто вријеме 16. и

⁷ Архив VII, к. 893, рег. бр. 35—5.

⁸ Глиго Мзшшћ: н, д., страна 347,

17. дивизија добиле су задатак да иаставе са енергичним гоњењем непријатеља, разбију га и униште прије него избије у рејон Дравограда.

У току 12. маја, у рејону Свети Јурај—Цеље, предале су се и положили оружје, јединицама 16. војвођанске дивизије 22. и 181. дивизија 21. њемачког корпуса. У исто вријеме је једна бригада 16. дивизије водила жестоке борбе са усташама и четницима у рејону Војник—Вишња Вас, који су се упорно пробијали према Дравограду.

Седамнаеста дивизија је добила задатак да крене усиљеним маршем правцем: Словенске Коњице—Витање, избије у рејон села Мислиња—Згорни Долић—Св. Мохор, ради спријечавања одступања непријатељу из рејону Цеље у правцу Дравограда, и у садејству са 16. дивизијом да га разбије и уништи.

У току борби за комуникацију Витање—Словењградец дошло је поново до преговора. Овог пута предлог је стигао од усташке команде. Стигао је усташки мајор са предлогом да усташке јединице предају комплетно наоружање, с тим да им се дозволи да се пребаци у Аустрију. Предлог је одбијен.

Гонећи непријатеља, 6. пролетерска бригада је око 16.00 часова, 12. маја, избила у рејон села Мислиња. Једну чету је оставила у Витању, са задатком да затвори пут Витање—Цеље и одржава везу лијево, са јединицама 16. дивизије. По избијању у рејон Згорни Долич наишла је на јак отпор непријатеља на положајима: Лучевац—Пушник, који је ватром контролисао пут и жељезничку пругу Велење—Словењградец. Пошто је заустављена, 6. пролетерска бригада је посјела положаје: Печевник—Згорни Долич, а лијево од ње 2. крајишка бригада на линији Турјак.

У намјери да се повуче преко Драве у Аустрију, непријатељ се у току дана грчевито бранио. Снажним противнападом одбацио је 2. крајишку бригаду са положаја Турјак и заузео Мислиње. У исто вријеме непријатељ је потиснуо и 15. мајевичку бригаду и присилио је да напусти положаје на брду Иштрељ.

У 17.30 часова све три бригаде су извршиле енергичан напад, разбиле непријатеља и присилиле га на

повлачење. Само у овој борби непријатељ је имао 159 погинулих, 365 рањених и преко 620 заробљених војника.

Док су јединице 17. дивизије водиле борбу у рејону Згорни Долич—Мислиња, штаб 3. армије је пребацио 51. дивизију на камионима у рејон Дравограда, ојачао положаје своје 6. војвођанске бригаде, која је раније пребачена у овај рејон, и потпуно затворио државну границу на правцу Словењградец—Дравоград.

У току 13. маја непријатељ је предузимао очајничке напоре да се пробије према Дравограду, али без успјеха. Ноћу 13/14. маја, штаб 3. армије је наредио свим јединицама да изврше енергичан напад на окруженог и одсјеченог непријатеља са свих страна, да га разбију и униште.

Седамнаеста дивизија је добила задатак да пробије положаје непријатеља на линији: Печовник—Пушник—Лучевац и на косама западно од Мислиња и Шентиљ.

У 04.00 часа, 14. маја, 6. пролетерска и 2. крајишка извршиле су снажан напад на непријатеља, на уском фронту, правцем: Мислиња—Шмартно—Леген, и послје краткотрајне борбе разбиле непријатеља, гониле га и разоружавале његове разбијене дијелове и ослободиле Словењградец. Потом су продужиле наступање, у току дана избиле у рејон Вуковска Вес и спојиле се са јединицама 51. дивизије. На свом правцу наступања, само 6. пролетерска бригада је заробила преко 650 усташа.

У исто вријеме, 15. мајевичка је разбила непријатеља на положајима Печовник—Пушник, наставила гоњење и до 06.00 часова избила на комуникацију Велење—Словењградец и пресијекла одступницу непријатељским снагама које су се повлачиле из рејона Цеља према Словењградецу.

Затим су све јединице приступиле коначном разбијању и уништењу десетковане усташко-четничке групе у рејону Дравоград—Гуштањ—Буковска Вас.

У први сумрак, 14. маја, непријатељ је извршио и посљедњи покушај да се у току наредне ноћи пробије из окружења у правцу Дравограда, али без успјеха. Ко-

начно је капитулирао и предао се. Те вечери је престао сваки организовани отпор непријатеља.

Предајом ове усташко-четничке групације 15. маја 1945. завршио се и ратни поход 6. пролетерске источнобосанске бригаде.

У борбама у рејону Згорни Долич—Мислиња и гоњећи непријатеља према Словењградецу и Дравограду, јединице 17. дивизије су у току 14. и 15. маја нанијеле слиједеће губитке непријатељу: 642 убијена, 23 рањена и 8.762 заробљена војника и официра. Заплијењено је: 16 топова, 33 минобацача, 87 митраљеза, 152 пушкомитраљеза, 173 аутомата, 1.904 пушке, 1 противтенковска пушка, 4 камиона, 2 аутомобила, 15 мотоцикла, 80 бицикла, 400 кола са запрегом и већа количина муниције и друге разне војне опреме. Сопствени губици били су 25 погинулих и 28 рањених бораца.

У ове губитке урачунати су и губици које 6. пролетерска бригада нанијела непријатељу, и то: 231 погинули, преко 100 рањених и 2.820 заробљених војника. Заплијењено је 10 топова, 18 минобацача, 31 митраљез, 84 пушкомитраљеза, 59 аутомата, преко 700 пушака и много другог материјала и опреме.

У борбама за ослобођење Словењградеца и Дравограда погинули су: Дивјак Момчило из Бијељине, Лукић Милан из Сребренице, Маринковић Миодраг из Кнића и Жунић Михајло из Помурина.

Цио период завршних операција за ослобођење наше земље, од преласка Саве код Брчког, бригада је провела у непрекидним борбама и маршевима.

Све важније задатке на сређивању и попуни јединица, обуци и борбеном јачању, партијском и политичком раду, бригада је обављала у покрету, на кратким застанцима и предасима.

Овај период је карактеристичан по великом напрезању, али и по великим борбеним успјесима које је бригада постизала. Њени борци и руководиоци, пуни полета и поноса, са великом радошћу су очекивали скори завршетак рата и велики дан побједе. Зато су се са ве-

⁶ Архив VII, к. 983, рег. бр. 35—5.

ликим жаром и јуначки борили до последњег дана рата. Петнаестог маја 1945. у бригади је било 1.983 бораца и руководилаца, и то 84 официра, 92 подофицира и 1.807 војника.

Тога дана је у строју бригаде стајало само 8 бораца из строја 1942. године у Шековићима, приликом проглашења бригаде.

Од укупно 623 бораца из строја у Шековићима погинуо је 361 борац, а слободу су дочекала 262 бораца, од којих су 254 отишли током рата на разне руководеће дужности и новоформиране јединице, органе власти и друштвено-политичка и партијска руководства.

Бригада је била високог кадровског састава. Приликом формирања у њеном строју било је 305 чланова Партије, 28 кандидата и 148 чланова СКОЈ-а што је значило 80 одсто њеног састава. Партијска организација и СКОЈ били су носиоци васпитног и политичког рада у бригади и одржали су висок политички ниво бораца бригаде за цијело вријеме рата. Она је била школа кадрова високог морала.

Она је била бригада радника, сељака и интелектуалаца, права пролетерска бригада припадника свих наших народа и народности — била је бригада братства и јединства.

Уживала је неподијељен углед у народу, због своје храбрости, борбених успјеха против окупатора и домаћих издајника и изузетног и праведног понашања према народу без обзира на његову националну и политичку припадност.

У бригади се борило 6.233 бораца, а више од трећине њеног састава изгинуло је у току НОР-а. Борбени пут бригаде обиљежен је великим успјесима и гробовима њених бораца, расутих по свим нашим републикама и покрајинама, сем Македоније, куда је бригада пролазила на свом борбеном походу.

ХІІІ Діо
ЗБИРНИ ПОДАЦИ О
БОРЦИМА БРИГАДЕ

Бројни преглед

Организовано прикупљање података о борцима 6. пролетерске бригаде, који су се борили у њеним редовима у току НОР-а, трајало је неколико година. На овом послу било је ангажовано више десетина преживјелих бораца бригаде. Провјером података кроз документа која се налазе у Архиву Војноисторијског института у Београду; преко Општинских организација СУБНОР-а на цијелој територији Југославије, као и на основу сјећања преживјелих бораца бригаде, поименично је утврђено да се у редовима бригаде у току НОР-а борило 6.233 бораца, од којих 235 жена. Поименичан списак бораца, са основним подацима, објављен је у књизи „БОРБЕНИ ПУТ ШЕСТЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ", која је изашла из штампе 1977. године, и он обухвата 6.020 бораца.

Накнадним прикупљањем података, у времену од 1977. до 1981. године, утврђено је да се у редовима бригаде борило још 215 бораца, чији се подаци сада објављују. Прикупљени подаци нису потпуни, за 22 бораца недостаје година рођења, а за 12 бораца, који се воде у евиденцији да су погинули, нема основних података.

Територијална попуњеност бригаде

Бригада је била попуњена са територије свих социјалистичких република и социјалистичких аутономних покрајина, односно са територије 106 општина,

Ширбом Југославије. Од укупног броја бораца са територије Босне и Херцеговине у бригади је било 2.690, Црне Горе 40, Хрватске 113, Македоније 12, Словеније 9, Србије 3.371, од којих са ужег подручја 2.776, Војводине 502, и Косова 93 бораца. Више од 100 бораца ступило је у редове бригаде са територије слиједећих општина: Бијељина 334, Брчко 113, Модрича 131, Рогатица 108, Сарајево 145, Соколац 183, Шековићи 330, Тузла 136, Власеница 213, Кнић 635, Крагујевац 470, Петровац на Млави 111, Смедерево 361, Титово Ужице 126, Земун 118, Жагубица 142, Гроцка 217, Рача 117, Пећинци 268.

Ступање бораца у бригаду по годинама

Од укупног броја бораца који су се борили у редовима бригаде, у 1941. години у НОВ је ступило 1.596 или 26,5 одсто, у 1942. години 762 или 12,6 одсто, у 1943. години 758 или 12 одсто, у 1944. години 3.065 или 47,4 одсто и у 1945. години 54 или 0,9 одсто бораца.

Социјални састав бригаде

Социјални састав борачког састава бригаде био је слиједећи: радника 1.083, земљорадника 4.354, ученика 438, студената 63, службеника 165, домаћица 102 и осталих занимања 30.

Национални састав бригаде

Према националном саставу у бригади је било: Срба 5.231, Муслимана 544, Хрвата 113, Црногораца 42, Македонаца 4, Словенаца 12, Јевреја 43, Албанаца 70, Југословена 139 и осталих 37.

Политичка организованост

Од укупног састава, у бригади су била 733 члана * КПЈ или 12,1 одсто. Од овога броја до августа 1942. у

НОВ је ступило 305 чланова КПЈ, а до краја 1942. јоп! 154 члана. У 1943. години у бригаду је ступио 191 члан КПЈ, у 1944. години 79 и у 1945. години 4 члана.

У бригади је било 168 кандидата за чланове КПЈ, а чланова СКОЈ-а 774, што значи да је у бригади било 27,7 одсто политички организованих бораца.

Подаци о женама борцима

Од 235 жена бораца бригаде, 1941. године ступило је у борбу 69, у 1942. години 39, у 1943. години 70, у 1944. години 56, у 1945. години 1 жена борац. По занимању је било 29 жена радница, 75 ученица, 6 студенткиња, 18 службеница и 107 домаћица. Према националној припадности: 163 Српкиње, 15 Муслиманки, 14 Хрватица, 4 Црногорке, 8 Јеврејки, 1 Словенка, 25 Југословенки и 5 осталих.

Кадрови бригаде

~ 1

Према функцијама које су вршили у бригади и другим јединицама, бригада је дала:

— *чесних руководиљаца*: 415 командира чета и 95 замјеника командира чета;

— *политичких комесара чета* 221 и 76 замјеника политичких комесара чета;

— *батаљонских руководиљаца*: 125 команданата батаљона и 47 замјеника команданата батаљона. Политичких комесара батаљона 93 и 53 замјеника политичких комесара батаљона, 20 обавјештајних официра, 64 интенданта батаљона, 34 референта санитета батаљона, и 31 руководиљаца СКОЈ-а у батаљону;

— *бригадних руководиљаца*: 24 команданта бригаде и 13 замјеника команданата ¹бригада, 31 политичког комесара бригада и 12 замјеника политичких коме-

сара бригада, 9 начелника штабова бригада, 5 чланова политодјела, 10 руководиоца СКОЈ-а, 17 обавјештајних официра, 18 интенданата, 2 команданта позадине бригаде, 21 референта санитета, 12 официра Озне и 2 шефа наоружања штаба бригаде;

— *руководиоца партизанских одреда*: 11 команданата партизанских одреда и 3 замјеника команданата одреда;

— *дивизијских и других руководиоца*: 4 команданта дивизија и 2 замјеника команданта дивизија, 6 политичких комесара дивизија и 2 замјеника политичких комесара дивизија. 1. командант корпуса, 6 начелника штабова дивизије и 2 замјеника начелника штаба дивизије, 1. политички комесар корпуса.

Једног обавјештајног официра одреда, 2 интенданта партизанских одреда, 5 обавјештајних официра дивизије, 5 официра Озне, 2 интенданта дивизије, 2 команданта позадине дивизије и 3 руководиоца СКОЈ-а дивизије.

Поред ових, бригада је дала 1 начелника штаба армије, 1 начелника штаба корпуса и по једног официра Озне, интенданта и команданта позадине корпуса.

У редовима бригаде борила су се 2 борца који су били чланови ПК КПЈ за Босну и Херцеговину, 13 бораца који су били секретари и чланови обласног и окружних комитета, 5 бораца који су били секретари и чланови среских и њима равних комитета КПЈ, 3 су били чланови ПК СКОЈ-а за Босну и Херцеговину, 7 чланови Обласног и окружних, а 4 чланови среских и њима равних комитета СКОЈ-а.

Из редова бораца 6. бригаде 3 борца су бирана за вијећнике Првог, а 10 за вијећнике Другог засиједања АВНОЈ-а, 23 за вијећнике ЗАВНОБиХ-а, 1 за вијећника АСНОМ-а и 1 за вијећника АСНОС-а (Санџак). Три борца 6. бригаде бирана су за предсједнике окружних, а 3 за чланове среских народноослободилачких одбора.

Бригада је дала 54 народна хероја Југославије, а 26 бораца бригаде унапријеђено је у чин генерала Југословенске народне армије. У њеним редовима борило се 7 другова који су били борци шпанског грађанског рата.

Подаци о погинулим борцима

Ослобођење земље дочекало је 3.880 бораца, од којих су 447 ратни војни инвалиди, а 560 су носиоци „Партизанске споменице 1941. године”.

Од 6.233 бораца, до сада поименично евидентираних, у току рата је погинуло 2.198, а 12 их је нестало, што значи сваки трећи. Од тога броја: 1.341 борац, 240 десетара и 617 старјешина, и то:

— 177 командира водова и 60 политичких делегата;

— 240 четних руководилица — од којих 114 командира чета и 36 замјеника командира, 70 политичких комесара чета и 20 замјеника политичких комесара чета;

— 99 батаљонских руководилица: од којих 32 команданта батаљона и 13 замјеника команданата батаљона, 20 политичких комесара батаљона и 14 замјеника, политичких комесара батаљона, 4 руководиоца СКОЈ-а, 3 обавјештајна официра, 9 интенданата и 4 референта санитета батаљона;

— 13 бригадних руководилица: од којих 4 команданта бригаде и 1 замјеник команданта бригаде, 1 политички комесар бригаде, 2 руководиоца СКОЈ-а, 2 обавјештајна официра, 2 члана политодјела и 1 интендант бригаде;

— 8 руководилица партизанских одреда: од којих 4 команданта одреда, 2 замјеника команданта одреда, 1 политички комесар одреда и 1 замјеник политичког комесара одреда;

— 2 дивизијска руководиоца: од којих 1 командант и 1 политички комесар дивизије.

Поред наведених, погинуло је још 18 руководи-
ца, који су се у току рата налазили на разним другим
дужностима.

Од наведеног броја погинулих бораца, односно
старјешина, 148 је погинуло у другим јединицама, и
то: 52 водна, 6 четних, 58 батаљонских, 11 бригадних,
2 дивизијска, 8 у партизанским одредима и 11 на дру-
гим дужностима, односно функцијама.

Погинули борци 6. бригаде рођени су: на терито-
рији Босне и Херцеговине 1.168, Црне Горе 13, Хрват-
ске 38, Македоније 3, Словеније 2, Србије 974, од ко-
јих са ужег подручја 771, Војводине 96 и Косова 2
борца.

**ПРЕГЛЕД ПОДАТАКА ЗА 213 БОРАЦА БРИГАДЕ ЧИЈИ
ПОДАЦИ НИСУ ОБЈАВЉЕНИ У КЊИЗИ „БОРБЕНИ ПУТ
6. ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ" (ПОДАЦИ НАКНАДНО
ПРИКУПЉЕНИ)¹⁰**

Аксентијевић Александар, рођен у с. Гривац, Кнић, у НОБ ступио 1944., борац, погинуо 18. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Алемпијевић Александар, рођен у с. Драча, Крагујевац. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 18. децембра 1944. у с. Петрово Поље код Бијељине;

Алемпијевић Алимпије, рођен у с. Драча, Кнић. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 18. децембра 1944. у с. Петрово Поље код Бијељине;

Алемпијевић Алимпије, рођен у с. Драча, Кнић. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 18. децембра 1944. у с. Петрово Поље код Бијељине;

Банковић Боже Миливоје, рођен у с. Славник, Бојник, земљорадник, Србин;

Барбиновић Димитрије, рођен у с. Плавна, Неготин. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 18. фебруара 1945. у с. Ораховица;

Бартуловић Димитрије, рођен у с. Плавна, Неготин. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 19. фебруара 1945. у с. Липовац код Зворника;

Берки Јозефа Јозеф, рођен у Старом Бечеју. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 6. маја 1945. у с. Лемеш код Бјеловара;

Богдановић Бранка Богољуб, рођен у с. Честин, Крагујевац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 4. марта 1945. у с. Обријеж код Бијељине;

Богичевић Илија, рођен у с. Брзан, срез крагујевачки. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 18. децембра 1944. године у с. Дворови код Бијељине;

Божовић Радоје, рођен у с. Борчу, Кнић. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 24. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Бранковић Милан, рођен у Пожаревцу. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 21. јануара 1945. у с. Брка код Брчког;

¹⁰ Архив Војноисторијског института, Београд, к. Р-II-25.

Бранковић Слободан, рођен у Пожаревцу. У НОБ ступио 1944., погинуо 21. јануара 1945. у с. Брка код Брчког;

Бркић Радослава Александар, рођен у с. Наталинци, Опле-
нац. У НОБ ступио 1944., десетар, погинуо 1. маја 1945. у с.
Јоховац код Бијељине;

Брујић Остоја, рођен у Оточцу. У НОБ ступио 1944., десе-
тар, погинуо 21. децембра 1944. у Новом Селу код Бијељине;

Цветић М. Павле, рођен у с. Гунцати, Кнић. У НОБ сту-
пио 1944., борац, нестао 15. јануара 1945. у с. Уловићи код
Брчког;

Чајковић Слободан, рођен 1926. У НОБ ступио 1944., бо-
рац, погинуо 18. децембра 1944. у с. Дворови, код Бијељине;
Челик С. Абид, рођен у с. Радовићи, Чајниче. У НОБ сту-
пио 1943., заставник, погинуо 7. фебруара 1945. у с. Куловићи
код Зворника;

Берајић Шерифа Мустафа, рођен у Челићу код Брчког.
У НОБ ступио 1945., борац, погинуо 19. априла 1945. у с. Ру-
шица код Славонског Брода;

Чопард Никола, рођен 1926. у Бјеловару. У НОБ ступио
1944., политички делегат вода, погинуо 30. децембра 1944. у
Угљевику код Бијељине;

Бурчић Драгослав, рођен у с. Драча, Крагујевац. У НОБ
ступио 1944., борац, погинуо 18. јануара 1945. у с. Брод код
Брчког;

Дајић Добривој, рођен у с. Брзан. У НОБ ступио 1944.,
борац, погинуо 16. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Дамјановић Милована Драгослав, рођен 1925. у с. Кова-
чевац, Младеновац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 19.
априла 1945. у с. Горња Врба код Славонског Брода;

Денић Сретен, рођен 1904. срез моравски. У НОБ ступио
1944., командир вода, погинуо 22. децембра 1944. у Новом Селу
код Бијељине;

Димитријевић Добросава Добривоје, рођен у с. Славник,
Бојник. Члан СКЈ, командир вода;

Докић Владе Тихомир, рођен 1920. у Бојнику, борац;

Драгановић Драган, рођен у с. Крњево, Велико Орашје.
У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 9. фебруара 1945. Дуге њиве
код Зворника;

Бокић Милосав, рођен у с. Рашковић, Гружа. У НОБ сту-
пио 1944., борац, погинуо 22. децембра 1944. у с. Попови код
Бијељине;

Борђевић Бранко, рођен у с. Рабровац, срез јасенички.
У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 2. фебруара 1944. у с. Мала
Обарска код Бијељине;

Борђевић Сокола Милован, рођен у с. Бублица, Прокупље.
Члан КПЈ, интендант батаљона;

Борђевић Паун, рођен у Драгачеву. У НОБ ступио 1944.,
борац, погинуо 21. децембра 1944. код Бијељине;

Борђевић Живана Петар, рођен 1908. у с. Врело, срез
тамнавски. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 19. фебруара
1945. у с. Челопек код Зворника;

Борђевић П. Предраг, рођен у с. Бањани, срез тамнавски. У НОБ од 1944., борац, нестало 5. фебруара 1945. у Бијељини;

Борђевић Петра Станиша, рођен 1906. у с. Бублица, Прокупље. Члан КПЈ, интендант батаљона;

Борђевић Пауна Станоје, рођен у с. Бублица, Прокупље, борац;

Боричић Драгослав, рођен 1911. у с. Драча, Крагујевац. У НОБ ступио 1944., десетар, погинуо 18. јануара 1945. у с. Горња Брка код Брчког;

Бурђић П. Љубомир, рођен у с. Броволи. У НОБ ступио 1944., борац, нестало 23. децембра 1944. код Бијељине;

Бурић Божо, рођен у с. Бурићи, Власеница. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 22. децембра 1944 у Новом Селу код Бијељине;

Бурић Радмило, у НОБ ступио 1944., погинуо 14. јануара 1945. у с. Горња Брка код Брчког;

Ејубовић Хусеина Абдулах, рођен 1926., у Брчком. УНОБ ступио 1944., борац, погинуо у с. Којченовац 1. априла 1945. код Бијељине;

Екмецић Душана Никола, рођен у с. Војка, Стара Пазова. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо јула 1944. на Чакору;

Филиповић Родољуб, рођен 1927. у с. Маслошево, срез опленачки. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 1. марта 1945. у с. Рухотине;

Голић М. Милан, рођен 1926. у с. Брестовик, Гроцка. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 13. марта 1945. у с. Обријеж код Бијељине;

Гаврић Блажо, рођен 1922. у с. Барска. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 22. децембра 1944. у с. Петрово Поље код Бијељине;

Илић Момир, рођен у с. Рашковићи, Кнић. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 23. децембра 1944. у с. Мала Обарска код Бијељине;

Илић Богосава Живадин, рођен 1926. у с. Брзоходе, Пожаревац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 1. марта 1945. у с. Рухотине;

Илић Живадин, рођен 1910. у с. Рашковићи, Кнић. У НОБ -у од 1944., десетар, погинуо 3. фебруара 1945. у с. Модран код Бијељине;

Имамовић Златомир, рођен 1926. у с. Ситарнице, Кнић, у НОБ-у од 1944., борац, погинуо 28. децембра 1944. у с. Боготово Село;

Ивановић Драгомир, рођен у с. Радинац. У НОБ ступио 1944., десетар, погинуо 18. јануара 1945. у с. Горња Брка код Брчког;

Ивановић Миленко, борац, рођен у с. ЈТешница. У НОБ ступио 1944., погинуо 23. децембра 1944, у с. Дворови код Бијељине;

Ивановић Радосав, рођен 1920. у с. Лешница, срез јадарски. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 17. фебруара 1945. у с. Липовац код Зворника;

Јачисовић Милорад, рођен у Богатићу. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 14. јануара 1945. у с. Горња Брка код Брчког;

Јаковљевић Танаска Симо, рођен 1925. у с. Слатина, Нови Пазар. У НОБ ступио 1944., борац;

Јаничијевић Миодраг, рођен 1925. у с. Велики Шењ, Кнић. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 17. децембра 1944. у с. Ново Село код Бијељине;

Јанићијевић Радован, рођен 1925. у с. Грбице, Крагујевац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 24. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Јанковић Миливоје, рођен 1926. у с. Рашковићи, Кнић. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 22. децембра 1944. у с. Ново Село код Бијељине;

Јанковић Борћа Витомир, рођен у Бојнику, радник. У НОБ ступио 1944., борац;

Јанковић Живорад, рођен у с. Јабучје. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 27. јануара 1945. у с. Обријеж код Бијељине;

Јефтић Драган, рођен 1926. у Острожници. У НОБ ступио 1944., десетар, погинуо 2. фебруара 1945. у с. Мала Обарска код Бијељине;

Јефтић Драгољуб, рођен у с. Крепољин, Жагубица. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 27. јануара 1945. у с. Обријеж, код Бијељине;

Јеримић Милана Милован, рођен 1925. у с. Брњица, Кнић. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 25. марта у с. Глоговац;

Јоксимовић Радомир, рођен у с. Брњица, Кнић. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 25. јануара 1945. у с. Брод код Брчког;

Јовановић А. Александар, рођен у с. Бублица, Прокупље. У НОБ ступио 1944., борац;

Јовановић Бранко, рођен 1925. у с. Доња Комарница, Кнић. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 16. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Јовановић Драган, рођен у с. Грабовац, срез посавски. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 2. фебруара 1945. у с. Мала Обарска код Бијељине;

Јовановић Милан, рођен 1925. у Крагујевцу. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 22. децембра 1944. у Новом Селу код Бијељине;

Јовановић Бранка Милија, рођен 1925. у с. Сумеровић, Кнић. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 18. априла 1945. у с. Андријевици код Славонског Брода;

Јовановић Милорад, рођен 1926. у Фочи. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 23. фебруара у с. Стрезево;

Јовановић Станка Никодије, рођен у с. Драговац, Бојник. У НОБ-у од 1944., политички комесар чете за везу, члан СКЈ;

Јовановић Милоша Владета, рођен у с. Грбица, Крагујевац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 6. маја 1945. у с. Лемеш;

Јовановић Павла Живојин, рођен у с. Бинђуша, Бојник. У НОБ-у од 1944., политички делегат вода;

Јовић Чедомира Драгослав, рођен 1925. у с. Поповић. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 8. марта 1945. у с. Рухотине;

Карахасановић Раме Шериф, рођен 1927. у с. Шаторовићи, Брчко, земљорадник. У НОБ ступио 4. X 1943., а у бригаду 12. IV 1944., командир митраљеског вода.

Карић Божидар, рођен у с. Бадњевац, Крагујевац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 17. фебруара у с. Глумине;

Коцић Фадил, рођен 1925. У НОБ ступио 1945., борац, погинуо 3. маја 1945. на положају Виногради код Бјеловара;

Кокотовић Милош, рођен у Рачи, Крагујевац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 13. јануара 1945. у с. Горња Брка код Брчког;

Коломбо Б. Ернесто, рођен у Комбајно, Милано, Италија. У НОБ-у од 1944., борац, нестао 4. маја 1945. код Бјеловара;

Косановић Борисав, у НОБ-у од 1944., десетар, погинуо 23. децембра у с. Мала Обарска код Бијељине;

Костић М. Миодраг, рођен у с. Лужница, Крагујевац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 1. марта 1945. у с. Рухотине;

Ковачевић Сима, рођен у Фочи. У НОБ-у од 1944., командир вода, погинуо 7. априла 1945. у с. Поточари код Брчког;

Ковачевић Васа, рођен у с. Ратаре. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 9. фебруара 1945. у с. Ново Село;

Крић Радоја Живадин, рођен у с. Корман, Крагујевац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 4. априла 1945. у Брезовом Пољу код Брчког;

Лазаревић Новице Александар, рођен у с. Драча Крагујевац. У НОБ ступио 1944., командир вода, погинуо 5. априла 1945. код Брезовог Поља;

Лазаревић Драгица, рођена 1905. у с. Јездина, Чачак, У НОБ-у од 1944., болничарка, погинула 28. октобра 1944. на Бумбаревог Брду код Кнића;

Лекић Бранислав, рођен у с. Умчари, Гроцка. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 23. фебруара 1945. у с. Табанци код Зворника;

Лукјановић Станимир, рођен у с. Заклопача, Гроцка. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 9. фебруара 1945. на положају Дуге њиве код Зворника;

Мајсторовић Буре Јован, рођен у с. Петровице, Тузла. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 4. марта у с. Јоховац код Бијељине;

Максимовић Милета, рођен 1925. у с. Пајсијевић, Кнић. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 13. јануара 1945. у с. Горња Брка, Брчко;

Максовић Грујица, рођен 1926. у с. Груза, Кнић. У НОБ-у од 1944., борац, нестао 20. фебруара 1945. код Јање;

Марић Миодраг, рођен у Краљеву. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 18. децембра 1944. у Новом Селу код Бијелине;
Марковић Чедомир, рођен у с. Лозовик, Гроцка. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 17. јануара 1945. у с. Улице код Брчког;

Марковић Драгољуб, рођен у с. Бистрица. У НОБ ступио 1944., десетар, погинуо 9. фебруара 1945. у Новом Селу;

Марковић Живојина Матеја, рођен у Крагујевцу. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 8. марта 1945. у с. Рухотине;

Марковић Ненада Радисав, рођен у с. Границе. У НОБ ступио 1944., десетар, погинуо 6. маја 1945. у с. Лемеш;

Марковић Властимир, рођен 1927. у срезу млавском. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 4. априла 1945. у с. Вршани;

Михајловић Михајла Милосав, рођен у с. Бублица, Прокупље. У НОБ-у од 1944., борац;

Михајловић Вукосав, рођен 1926. у с. Рамача, Крагујевац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 16. децембра 1944. у с. Дворови код Бијелине;

Миладиновић Милета, рођен 1926. у с. Везичево, Пожаревац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо марта 1945. у с. Батаре;

Милановић Борђе, рођен у с. Николинац, Сокобања. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 14. јануара 1945. у с. Улице код Брчког;

Миленковић Нићифора Цветко, рођен у с. Буковац, Прокупље. У НОБ-у од 1944., борац;

Миленковић Ристе Војислав, рођен у с. Бублица, Прокупље. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 17. октобра 1944. на Крагујевцу;

Милетић Петра Борко, рођен 1904. у с. Рујиште, Сокобања. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 20. априла 1945. у с. Горња Врба код Славонског Брода;

Милетић Милан, рођен у с. Рамача, Крагујевац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 23. децембра 1944. у с. Мала Обарска код Бијелине;

Милић Драган, рођен у с. Вучковица, Крагујевац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 18. децембра 1944. у Новом Селу код Бијелине;

Милојковић Драгиша, рођен у с. Миравецац, Лепенички. У НОБ-у од 1944., борац, нестало 3. фебруара 1945. код Бијелине;

Милосављевић Радомир, рођен у с. Љуљаци, Кнић. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 18. децембра 1944. у Новом Селу код Бијелине;

Милошевић Драгомира Бранко, рођен у Руднику, Горњи Милановац. У НОБ-у од 1944., политички делегат вођа;

Милошевић Добривоје, рођен у с. Велереч, Горњи Милановац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 18. децембра 1944. у Новом Селу код Бијелине;

Милошевић Милован, рођен у с. Иванча, Младеновац. У НОБ ступио 1944., борац, погинуо 23. децембра 1944. у с. Дворови код Бијелине;

Милошевић Милован, рођен 1926. у срезу посавском. у НОБ-у од 1944., нестао 24. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Миловић Миливоје, рођен 1927. у Книћу. У НОБ ступио 1944., борац, болничар, погинуо 15. јануара у с. Горња Брка код Брчког;

Миросављевић Новица, у НОБ-у од 1944., десетар, погинуо 16. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Мишевић Милош, рођен 1925. у с. Претоке, Кнић. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 20. фебруара 1945. на положају Столице, код Зворника;

Мишић Душан, рођен 1925. у с. Гривац, Кнић. У НОБ-у од 1944., делегат вода, погинуо 16. децембра у с. Дворови код Бијељине;

Митровић Радојица, рођен 1927. у срезу качерском. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 3. марта 1945. у с. Дворови код Бијељине;

Митровић Паје Вјерослав, рођен 1924. у Вукосавцима, Лопаре, земљорадник, У НОБ и бригаду ступио 15. XI 1942., борац, командир чете.

Недељковић Јован, рођен у с. Брзан. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 18. децембра у с. Петрово Поље код Бијељине;

Николић Миодраг, рођен у с. Велики Шењ, Кнић. У НОБ-у од 1944., погинуо 18. децембра у с. Ново Село код Бијељине;

Николић Јеросима Станиша, рођен у с. Бублица, Прокупље. У НОБ-у од 1944., борац;

Николић Сретена Стојадин, рођен у с. Бублица, Прокупље. Члан КПЈ, курир штаба бригаде;

Новаковић Милентија Чедомир, рођен у с. Бучумет, Медвећа. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 27. октобра 1944. на Бумбаревом Брду код Кнића;

Новаковић Будимира Радисав, рођен у с. Јаружице, Крагујевац. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 16. марта 1945. код Јање;

Њачић Илије Љубомир, рођен у с. Лозница, Пожаревац. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 19. фебруара 1945. код Челопека.

Њевдић Р. Срећко, рођен 1926. у с. Трнова, Оплепац. У НОБ-у од 1944., десетар, погинуо 18. априла 1945. у с. Зденци;

Обрадовић Бранко, рођен 1926. у с. Лазница, Пожаревац. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 13. јануара 1945. у с. Горња Брка код Брчког;

Обрадовић Драгослав, рођен у Книћу. У НОБ-у од 1944., борац, нестао 23. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Обрадовић Милан, рођен 1927. у с. Брезовац, срез орашачки. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 14. јануара 1945. у с. Рахић код Брчког;

Опарица Марко, рођен у с. Соколац, Јајце. У НОБ-у од 1943., командир вода, погинуо 5. јуна 1944. код Пљеваља;

Пајовић Петар, рођен у с. Рогојевцу, Крагујевац. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 24. децембра 1945. у с. Дворови код Бијељине;

Памињарић Ивана Петар, рођен у с. Лазница, Пожаревац, борац, погинуо 1. марта 1945. у с. Кардашица код Бијељине;

Пауновић Симе Миодраг, рођен у с. Бублица, Прокупље. У НОБ-у од 1944., члан КПШ, командир минобацачког одељења;

Пауновић Н. Сретен, рођен у с. Бањани срез тамнавски. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 28. јануара 1945. у Бијељини;

Павловић Радомир, рођен у с. Мала Крсна, Смедерево. У НОБ-у од 1944., борац, болничар, погинуо 23. децембра 1944. у с. Мала Обарска код Бијељине;

Перковић Велија, рођен 1926. у Брчком. У НОБ-у од 1945. борац, погинуо 3. маја 1945. у с. Виногради код Бјеловара;

Пешић Мите Стојадин, рођен у с. Лезане, Бојник. У НОБ ступио 1944., борац;

Петковић Божидар, рођен у Крагујевцу. У НОБ од 1944., борац, погинуо 28. јануара 1945. код Бијељине;

Петров Георгије, рођен у Бугарској. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 15. јануара 1945., у с. Горња Брка код Брчког;

Петровић Богољуб, рођен у с. Грлице, Крагујевац. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 4. марта 1945. у с. Јаховцу;

Петровић Милутин, рођен у с. Драча, Крагујевац. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 30. септембра 1944. код Угљевика;

Поповић Стевана Живорад, рођен 1925. у с. Пударци, Гроцка. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 4. априла 1945. код Брезовог Поља;

Прокић Радоје, рођен 1926. у с. Дивостин, Крагујевац. У НОБ-у од 1944., командир вода, погинуо 9. фебруара 1945. код Новог Села;

Радиано Елијо, рођен у Италији. У НОБ-у од 1945., борац, погинуо 3. маја 1945. у с. Виногради код Бјеловара;

Радошевић Милентија Владимир, рођен у с. Грбице, Крагујевац. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 8. марта 1945. у с. Јоховац;

Радуловић Ж. Божидар, рођен у с. Стубла, Косанчић, десетар;

Раић Мирко, рођен у Такову. У НОБ-у од 1944., борац, нестао 23. децембра 1944. у с. Мала Обарска код Бијељине;

Ракић Боровоје, рођен у с. Венчане, Опленец. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 13. јануара 1945. у с. Горња Брка код Брчког;

Ракић Чедомира Живојин, рођен у с. Крњево, Велико Орашје. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 1. марта 1945. у с. Јоховац;

Росић Милован, рођен 1927. у с. Манојловци, срез Орашачки. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 17. јануара у с. Улице код Брчког;

Сабо Решад, рођен у Рачи, Крагујевац. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 16. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Сабо Стјепан, рођен у Винковцима. У НОБ-у од 1945., борац, погинуо 3. маја 1945. на Билогори у Словенији;

Сарајлић Мехе Хусеин, рођен у Брчком. У НОБ-у од 1945., борац, погинуо 20. априла 1945. у с. Горња Врба код Славонског Брода;

Секић Бранислав, рођен у с. Умчари, Гроцка. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 20. фебруара 1945. у с. Модран;

Секулић Марко, рођен у с. Чумић, Крагујевац. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 3. фебруара 1945. у с. Модран код Бијељине;

Секулић Радоња, рођен 1925. у с. Гунцати, Кнић. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 23. фебруара 1945. код с. Табанци;

Симовић Богољуб, рођен 1910. у с. Крчмаре, Крагујевац. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 4. марта 1944. у с. Кардашица код Бијељине;

Скобаљац Љубица, у НОБ-у од 1944., борац, погинула 23. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Слишковић Радисав, рођен 1912. у с. Бошњане, срез лепички. У НОБ-у од 1944., командир вода, погинуо 27. јануара 1945. у с. Обријеж код Бијељине;

Спасојевић Живорад, рођен у срезу подгорском. У НОБ-у од 1944., десетар, погинуо 3. фебруара 1945. у с. Мала Обарска код Бијељине;

Спасојевић Никола, рођен у с. Патковача, Бијељина. У НОБ-у од 1944., борац, нестао 5. фебруара 1945. код Бијељине;

Станић Милан, рођен у с. Осаница, Пожаревац. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 9. фебруара 1945., Дуге њиве код Зворника;

Станивуковић Јово, рођен у с. Рајићи, Новска. У НОБ-у од 1944., погинуо 17. децембра 1944. у с. Петрово Поље код Бијељине;

Станковић Јакова Богдан, рођен 1925. у с. Драговац, Бојник. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 8. марта 1945. у с. Јаховац;

Станковић Јован, рођен 1908. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 16. децембра у Петровом Пољу код Бијељине;

Станковић Стевана Спомен, рођен у с. Стублине, срез посавски. У НОБ-у од 1945., борац, погинуо 19. априла 1945. у с. Рушчица;

Станковић Радосав, рођен у с. Ковачевац, Младеновац. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 18. децембра 1944. у с. Ново Село код Бијељине;

Станковић Николе Милан, рођен у с. Еуковац, Прокупље. У НОБ-у од 1944., члан КПЈ, командир вода;

Станковић Чедомира Станиша, рођен 1925. у с. Орешковица, срез млавски. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 1. марта 1945. у Дугом Пољу;

Станковић Живојин, рођен 1908. у Обреновцу. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 4. марта 1945. у с. Јоховац;

Станојевић Бурђа Веселин, рођен у Призрену. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 4. марта 1944. у с. Брањево;

Стефановић Рајка Драгица, рођена у с. Липовац, срез таковски. У НОБ-у од 1944., референт санитета батаљона, водник, погинула 8. марта 1945. у с. Јоховац;

Степановић Михаила Јово, рођен 1925. у с. Пашево, Вла-
сеница. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 8. марта у с. Јоховац;

Стевановић Мићко, рођен 1912. у с. Лончаник, срез по-
савски. У НОБ-у од 1944., борац, нестао 13. јануара 1945. у с.
Горња Брка код Брчког;

Стевић Драгутин, у НОБ-у од 1944., борац, погинуо 13. ја-
нуара 1945. у с. Горња Брка код Брчког;

Стојановић Милорада Миливоје, рођен 1927. у с. Речица,
Бојник. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 6. маја 1945. у с.
Лемеш;

Стојановић Добросава Радивоје, рођен 1925. у с. Буко-
вац, Прокупље. У НОБ-у од 1944., члан КПЈ, командир митра-
љеског одјелења;

Стојковић Остоје Драгић, рођен у с. Сумеровац, Кнић.
У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 8. марта 1945. у с. Јоховац;

Стојковић Светозара Јово, рођен у с. Угриновци, Земун.
У НОБ-у од 1945., борац, погинуо 3. априла 1945. у с. Којчи-
новац;

Шерић Авдо, рођен на Озрену, Сарајево. У НОБ-у од
1945., борац, погинуо 19. априла 1945. у с. Рушица;

Чемерагић Дуата Сафет, рођен у с. Лаштва, Требиње.
У НОБ-у од 1945., погинуо 20. априла 1945. у с. Горња Врба
код Славонског Брода;

Сертић Радосав, рођен 1925. у с. Кусадак, срез јасенички.
У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 15. марта 1945. у с. Обријек
код Бијељине;

Сопић Рајка Живко, рођен у с. Витошевац, ражањски.
У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 5. априла 1945. у с. Вршани;

Тирнанић Бранислава Сава, рођен у с. Крњево, Велико
Орашје. У НОБ од 1944., борац, погинуо 4. априла 1945. у с.
Вршани;

Тодоровић Сретен, рођен у Грузи. У НОБ-у од 1944.,
борац, погинуо 16. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Томић Радивоја Бранислав, рођен 1911. у Брзану. У НОБ-у
од 1944., борац, погинуо 17. априла 1945. на Врпољу;

Тошовић Реља, рођен 1927. у с. Венчане. У НОБ-у од 1944.,
борац, погинуо 24. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Тошњић Миленка Војислав, рођен 1926. у с. Славковица,
Љиг. У НОБ-у од 1944., десетар, пушкомитраљезац, погинуо
8. децембра 1944. на Варди;

Трбојевић Милан, рођен 1913. у Грачацу. У НОБ-у од 1944.,
командир вода, погинуо 21. децембра 1944. у с. Мала Обарска
код Бијељине;

Тривуновић Чедомир, рођен у срезу посавском. У НОБ-у
од 1944., борац, погинуо 23. децембра 1944. у с. Дворови код
Бијељине;

Урбан Михајла Степа, рођен 1927. у Ади, САП Војводина.
У НОБ-у од 1945., борац, погинуо 3. маја 1945. на Билогори
у Славонији;

Васић Боровоје, рођен 1926. у с. Кушиљево, срез ресавски. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 9. фебруара 1945. Дуге њиве код Зворника;

Васиљевић Радомир, рођен у с. Рабровац, срез јасенички. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 2. фебруара 1945. у с. Мала Обарска код Бијељине;

Васковић Синиша, рођен у Илици, Сарајево. "У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 23. децембра 1944. у с. Мала Обарска код Бијељине;

Врањанин Милош, рођен у с. Велико Поље, срез посавски. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 9. фебруара 1945. Дуге њиве код Зворника;

Вујичић Првослав, рођен у Брзану. У НОБ-у од 1944., погинуо 23. децембра 1944., у с. Патковача код Бијељине;

Вукичевић Момир, рођен у с. Трговиште. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 16. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Вуковић Радосав, рођен у с. Поповић, срез космајски. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 3. маја 1945. у с. Маркови Виногради код Бијељине;

Зарчић Никола, рођен у с. Угриновци, Земун. У НОБ-у од 1944., борац, погинуо 24. децембра 1944. у с. Дворови код Бијељине;

Зарић Божидар, рођен у с. Бадњевац, срез лепенички. Погинуо 17. фебруара 1945. у с. Глумине;

Златковић Владимира Петроније, рођен у с. Лозане, Бојник, радник, Србин. У НОБ-у од 1944., члан КПЈ, интендант батаљона;

Живановић Чедомир, у НОБ-у од 1944., десетар, погинуо 24. децембра 1944., у с. Дворови код Бијељине;

Живковић Вукашина Добросав, рођен у с. Плавце, Бојник. У НОБ-у од 1941. у Шестој бригади од 1944., члан КПЈ, командир вода;

Жунић Михајла Михајло, у НОБ-у од 1944., борац, погинуо 14. маја 1944. на Словењградец.

Благојевић Љубисав, рођен 1920. године у селу Коњуши, Крагујевац, Србин, земљорадник, у бригади од септембра 1944. године, борац.

Чолић Милосава Драгомир, рођен 1929. године у селу Лужнице, Србин, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, борац.

Бокић Милована Добросав, рођен 1927. године у селу Рамаћа-Крагујевац, Србин, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, борац. Погинуо 1945. године на Козлуку код Зворника

Десивојевић Петља Љубиша, рођен 1923. године у селу Кнић, Србин, пекар, у бригади од октобра 1944. године, водник вода.

Ивановић Јована Живадин, рођен 1942. године у селу Рамаћа — Крагујевац, Србин, земљорадник, V бригади од октобра 1944. год. ПОГИНУО крајем 1944. године у Шаторњи.

Јаковљевић Душана Драган, рођен у селу Дивостин, Крагујевац, 1926. године, Србин, ђак, у бригади од октобра 1944. године, делегат вода. Погинуо фебруара 1945. године код Бијељине.

Јаковљевић Радоја Мирослав, рођен 1921. године у селу Рамаћа — Крагујевац, Србин, земљорадник, у бригади од октобра 1944. год. борац. Погинуо на Сувору крајем 1944. године.

Јаковљевић Јована Божидар, рођен 1925. године у селу Рамаћа — Крагујевац, Србин, земљорадник, у бригади од октобра 1944. год. борац. Умро 1945. године од тифуса у Брчком.

Јоксимовић Живана Радосав, рођен 1925. године у селу Рамаћа — Крагујевац, Србин, земљорадник у бригади од октобра 1944. год. Погинуо 1945. године у Босни. Борац.

Карић Радојка Милован, рођен 1924. године у селу Лужнице — Крагујевац, Србин, земљорадник, у бригади од септембра 1944. године, борац, инвалид.

Митровић Животе Вукосав, рођен 1926. године у селу Рамаћа — Крагујевац, Србин, земљорадник, у бригади од октобра 1944. год. борац. Погинуо 1945. године на Бијељки.

Некторијевић Драгољуба Бранко, рођен 1926. године у селу Дивостин — Крагујевац, Србин, столар, у бригади од октобра 1944. године, борац. Погинуо фебруара 1945. године код Бијељине.

Нешовић Жика Радојица, рођен 1923. године у селу Рамаћа — Крагујевац, Србин, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, борац. Погинуо почетком 1945. године на Мајевици.

Пантелић Живојина Драгољуб, рођен 1926. године у селу Миранићи — Пајазитово, Србин, бравар, у бригади од октобра 1944. године, борац, инвалид.

Савовић Радојице Стојан, рођен 1927. године у селу Рамаћа — Крагујевац, Србин, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, борац. Погинуо крајем 1944. године на Бумбаревом Брду.

Савовић Михајла Душан, рођен 1927. године у селу Рамаћа — Крагујевац, Србин, земљорадник, у бригади од октобра 1944. године, борац. Погинуо 1945. године код Бијељине.

Славковић Мијодрага Рајко, рођен 1915. године у селу Лужнице, Србин, у бригади од октобра 1944. године, члан СКОЈ-а, сгарији водник, инвалид, умро 1973. године.

Зорић Војислава Михајло, рођен 1913. године у селу Божећиће -- Златар, Србин, ливац, у бригади од октобра 1944. године, млађи водгак.

Катанић Милана Бранко, рођен 9. 11. 1925. године у селу Лужнице, Крагујевац, Србин, земљорадник, у бригади од 15. октобра 1944. године, командир вода.

Милутиновић Милана Живомир, рођен 3. 8. 1926. године у селу Маслешево, Крагујевац, Србин, земљорадник, у бригади од 10. октобра 1944. године, водник.

Ристовић Ристе Радиша, рођен 15. 2. 1925. године у селу Опланић — Кнић, Србин, земљорадник, у бригади од 2. 11. 1944. године, старији водник.

**СПИСАК БОРАЦА ЗА КОЈЕ НИЈЕ УТВРЂЕНО МЈЕСТО
И ВРИЈЕМЕ ПОГИБИЈЕ, ОДНОСНО НЕСТАНКА,
А ВОДЕ СЕ У ЕВИДЕНЦИЈИ:**

Бркић Борђе, рођен у с. Велико Орашје, Марковац,
Цветановић Стеван,
Буричић Милован, борац,
Марковић Милан,
Милорадовић Милан,
Милосављевић Милован, рођен 1928., борац,
Пауновић Стевана Милан, борац,
Петровић Чедомир, борац,
Савић Бошко,
Секулић Радомир, рођен 1927. у с. Гунцати, Кнић, борац,
Стефановић Живојина Радојко, борац,
Тадић Стево.

Народноослободилачки покрет и социјалистичка револуција у источној Босни имају бројне специфичности које су предмет многих научних дисциплина: историјских, социолошких, економских, политичких и других. У свим ратним збивањима прворазредно мјесто има КПЈ, која је и у источној Босни била организатор, и предводник народноослободилачког рата и револуције.

Због тога је разумљиво што су савременици догађаја жељели да кроз своја свједочења (Зборник сјећања „Источна Босна у НОБ-у“) кажу шта се, кагсо и зашто тамо десило. Али је и пажња научника, историчара и публициста била оријентисана на догађаје у источној Босни (Р. Чолаковић: Записи из НОР-а; др. З. Антонић: Устанак у источној и централној Босни 1941; А. Хумо: Године искушења и подвига; С. Вугсмановић: Мемоари — књ. I и многи други радови) што упућује на закључак колико је ово подручје било важно за народноослободилачки покрет.

Наша пажња је окренута, првенствено, војним питањима која се зато и третирају у овој монографији о Шестој пролетерској источnobосанској бригади. О бригади је писано и раније (Р. Петовар: Шеста пролетерска источно-босанска бригада — издање VII ЈНА 1951., „Били смо борци Шесте бригаде“ и „Борбени пут Шесте пролетерске бригаде“ издања Наша ријеч — Зеница 1968. и 1978), у монографији Седамнаеста НОУ дивизија (Г. Мандић) доста простора је посвећено Шестој бригади, а било је и других значајних прилога, чији су аутори: Д. Олбина, М. Финци, А. Ђонлагић, С. Поповић, С. Мичановић Т. Вујасиновић и други, који су од-

белике користи за стварање цјелине о ономе што се збивало на борбеном путу бригаде.

Шеста пролетерска је првенац партизанских бригада у источној Босни (било их је још седам) и њихова матица. Она је у тешкој историји сједињавала слободарске идеале и револуционарна стремљења свих народа који живе у источној Босни, па је и разумљиво што је постала легенда народа овог краја.

Због тога је жеља аутора, и свих који су са њима сарађивали, била да се и на овај начин одуже херојству и величини и да читаоце подсјете на њене борбе и маршове, на дивне ратне другове и другарице, од којих су многи дали своје животе, а преживјели борци своју младост.

Уложили смо велики труд и учинили смо колико смо могли и умјели, у чему су нам помогли многи ратни другови, рецензенти, редактори, уредници и други. Користили смо постојећу документацију наших и непријатељевих јединица и све, или бар претежно све што је о њој до сада написано, а узели смо све за шта смо оцјенили да ће још више обогатити наша сазнања о нашој херојској Шестој бригади.

Захвални смо свима који су нам помогли и који су нам давали подстрека да на овом петогодишњем раду не застанемо и не посустанемо. Највише нас је носио осјећај љубави према бригади, њеним борцима и борбеним дејствима.

Посебну захвалност дугујемо — Рођку Чолаковићу на предговору који је објављен као уводни дио ове монографије.

Београд, јуна 1982. године

Руди Петовар
Саво Трикић

САДРЖАЈ

Умјесто предговора — — — — —	5
I ДИО	
РАЗВИТАК НОП-а У ИСТОЧНОЈ БОСНИ У ПРВОЈ РАТНОЈ ГОДИНИ — — — — —	23
1. ПРИПРЕМЕ КПЈ ЗА УСТАНАК И ОДЛУКА О ДИЗАЊУ УСТАНКА — — — — —	25
а) Ситуација прије и после капитулације Југославије	25
б) Припреме КПЈ за устанак и одлука о дизању устанка — — — — —	30
ц) Војно-политичко савјетовање у Столицама — — — — —	32
2. РАЗВИТАК УСТАНКА, ФОРМИРАЊЕ И РАЗВОЈ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА, РАД ПАРТИЈСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И СТВАРАЊЕ НАРОДНЕ ВЛАСТИ — — — — —	34
а) НОПО „Звјезда“ — — — — —	36
б) Калиновачки НОПО — — — — —	41
ц) Романијски НОПО — — — — —	44
д) Бирчански НОПО — — — — —	52
е) Мајевички НОПО — — — — —	60
ф) Озренски НОПО — — — — —	65
3. О ЧЕТНИШТВУ — — — — —	71
4. ДОЛАЗАК ЦК КПЈ И ВШ У ИСТОЧНУ БОСНУ И ВОЈНО-ПОЛИТИЧКО САВЈЕТОВАЊЕ У ИВАНЧИЈЕИМА — — — — —	78
5. ЗИМСКА И ПРОЉЕТНА ОФАНЗИВА У ИСТОЧНОЈ БОСНИ — — — — —	
(јануар—фебруар и април—мај 1942. године) — — — — —	82
6. О ЧИЧИ РОМАНИЈСКОМ — — — — —	89
II ДИО	
КАКО ЈЕ ФОРМИРАНА БРИГАДА И БОРБА ЗА ОПСТАНАК У ИСТОЧНОЈ БОСНИ — — — — —	93

1. ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА У ИСТОЧНОЈ БОСНИ У ПРОЉЕЕЕ И ЛЈЕТО 1942. ГОДИНЕ	— — —	95
2. КАКО ЈЕ ФОРМИРАНА БРИГАДА (март—август 1942. год.)	— — — — —	102
а) Први ударни батаљон (Романијски)	— — — — —	102
б) Други ударни батаљон (Мајевички)	— — — — —	107
ц) Трећи ударни батаљон (Зеничко-бирчански)	— — — — —	111
д) Формирање Групе ударних батаљона и одлука о покрету према Шековићима	— — — — —	112
е) Бригада-борбени колектив	— — — — —	120
ф) Прва акција (напад на усташку посаду у Власеници)	— — — — —	125
и) Проглашење бригаде	— — — — —	129
3. БОРБА ЗА ОПСТАНАК БРИГАДЕ У ИСТОЧНОЈ БОСНИ		135
а) Први и други покушај одласка на Мајевицу	— — — — —	135
• б) Офанзива на Шековиће	— — — — —	139
ц) Долазак на Мајевицу	— — — — —	146
д) Требава	— — — — —	154
е) Прелазак у Срем	— — — — —	160

III ДЕО

УДРУЖЕНЕ СНАГЕ ШЕСТЕ БРИГАДЕ И СРЕМСКОГ ОДРЕДА (октобар 1942. — фебруар 1943)	— — —	165
1. РАЗВИТАК НОП-а У ВОЈВОДИНИ	— — — — —	167
2. БРИГАДА У СРЕМУ	— — — — —	170
а) Босутске шуме и сусрет са Сремцима	— — — — —	170
б) Борба код Дворца	— — — — —	175
ц) На Фрушкој гори	— — — — —	181
3. ОДЛУКА О УДРУЖИВАЊУ БРИГАДЕ И ОДРЕДА И ПРЕЛАЗАК НА МАЈЕВИЦУ	— — — — —	183
4. ЗАЈЕДНИЧКЕ БОРБЕ НА МАЈЕВИЦИ	— — — — —	192
а) Први удари по четницима	— — — — —	192
б) Ослобођење Лопара и Јабланице	— — — — —	196
ц) Даље чишћење Мајевике	— — — — —	200
д) Слом четника на Малешевцима (28. 11. 42.)	— — — — —	202
/ е) Обнављање 2. мајевичког партизанског одреда и сређивање јединица	— — — — —	210
ф) Њемачка офанзива на Мајевици (14—20. 12. 42.)	— — — — —	213
5. БИРАЧ И РОМАНИЈА	— — — — —	222
а) Долазак бригаде, Сремског и Мајевичког одреда	— — — — —	222
б) На Романији	— — — — —	224

ц) Напад на домобранско упориште Цапарде — Пов- вратак Сремског и Мајевичког одреда на МаЈевцу	232

IV ДИО

БРИГАДА У ВРИЈЕМЕ БИТКЕ НА НЕРЕТВИ — — —	241
1. ПРЕДАХ И СРЕБИВАЊЕ — — — — —	243
2. НАРЕБЕЊЕ ВРХОВНОГ ШТАБА ЗА ПОКРЕТ ПРЕМА ГЛАВНОЈ ОПЕРАТИВНОЈ ГРУПИ НОВ И ПОЈ — —	246
3. НАПАД ЧЕТНИКА НА ШЕКОВИЕЕ — — — — —	248
4. ПОКРЕТ БРИГАДЕ НА РОМАНИЈУ — — — — —	252
а) Напад на усташко упориште у Хан Краму — —	252
б) На Гласинцу — — — — —	256
ц) Напад на усташко упориште у Милићима и Закло- пачи — — — — —	257
5. ФОРМИРАЊЕ 1. МАЈЕВИЧКЕ И 1. ВОЈВОБАНСКЕ БРИГАДЕ — — — — —	258
а) Прва мајевичка бригада — — — — —	258
б) 1. војвођанска бригада — — — — —	260
6. ОДЛАЗАК У САСТАВ ОПЕРАТИВНЕ ГРУПЕ НОВ И ПОЈ — — — — —	261
7. КОД ВРХОВНОГ КОМАНДАНТА — — — — —	266

V ДИО

БРИГАДА У ПЕТОЈ ОФАНЗИВИ — — — — —	271
1. УОЧИ ОФАНЗИВЕ — — — — —	273
2. ПЛАНОВИ ОПЕРАЦИЈЕ И РАСПОРЕД СНАГА — —	277
а) План њемачке команде — — — — —	277
б) План Врховног штаба — — — — —	280
3. БОРБЕНА ДЕЈСТВА БРИГАДЕ — — — — —	283
а) Уводне борбе око Чајничка — — — — —	283
б) Челебџи — — — — —	289
ц) Вучево — — — — —	303
д) Кошур — — — — —	311
е) Врбница и Требићина — — — — —	321
4. ПОСЛИЈЕ ПРОБОЈА — — — — —	328

VI ДИО

ПРЕАОМНА ЈЕСЕН (Ослобођење источне Босне)	—	—	341
1. ГЛАВНА ОПЕРАТИВНА ГРУПА У ИСТОЧНОЈ БОСНИ			343
а) Противофанзива Главне оперативне групе	—	—	345
б) Напад на гарнизон у Сокоцу	—	—	346
2. ФОРМИРАЊЕ 17. ИСТОЧНОБОСАНСКЕ НОУ ДИВИЗИЈЕ	—	—	347
а) Њемачко-усташка противофанзива	—	—	348
б) Заштита рањеника	—	—	350
ц) У Врховном штабу	—	—	352
д) Војно-партијско савјетовање бригаде (3. август 1943)	—	—	355
3. БРИГАДА У САСТАВУ 17. НОУ ДИВИЗИЈЕ	—	—	357
а) Борбе на Требави и Озрену (август—септембар 1943)	—	—	359
4. ТРЕЋИ КОРПУС НОВЈ У ИСТОЧНОЈ БОСНИ	—	—	363
а) Ослобођење Тузле и тузланског индустријског базена (29. 9. — 7. 10. 1943)	—	—	364
б) Ослобођење Вареша	—	—	391
ц) Бригада на Романији	—	—	396

VII ДИО

ШЕСТА ОФАНЗИВА У ИСТОЧНОЈ БОСНИ	—	—	—	407
1. ВОЈНО-ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА				409
а) План штаба 3. корпуса	—	—	—	414
б) Уводне борбе	—	—	—	416
2. БОРБЕНА ДЕЈСТВА БРИГАДЕ				417
а) Борба на Бетњу	—	—	—	417
б) Борбе на Озрену (добојском)	—	—	—	421
ц) Осврт на протекле борбе	—	—	—	425
3. НАПАД НА ГАРНИЗОН У ТУЗЛИ	—	—	—	427
У Сребреничком крају	—	—	—	434

VIII ДИО

ПРИПРЕМЕ ЗА ПРЕЛАЗАК ПРЕКО ДРИНЕ И ПРОДОР У СРБИЈУ	—	—	—	—	447
БРИГАДА У СЕДМОЈ НЕПРИЈАТЕЉСКОЈ ОФЕНЗИВИ					449
ПОКРЕТ ПРЕМА ВЛАСЕНИЦИ И БОРБЕ НА КРАЉЕВОЈ ГОРИ	—	—	—	—	454
ДЕВЕТАК—ОЛОВО—СОКОЛАЦ	—	—	—	—	460
ПОКРЕТ ПРЕМА ЦРНОЈ ГОРИ	—	—	—	—	467

3. ПОКРЕТ ПРЕКО НАШИЦА У РЕЈОН ВИРОВИТИЦЕ	657
4. ОСАОБОБЕЊЕ БЈЕЛОВАРА И КРИЖЕВАЦА — — —	659
5. БОРБЕ У РЕЈОНУ СЛОВЕЊГРАДЕЦ—ДРАВОВГРАД —	662

ХІІІ ДИО

ЗБИРНИ ПОДАЦИ О БОРЦИМА БРИГАДЕ — — — —	669

Технички уредник
НИКОЛА САВИН

Коректор
ЈОВАН ДЕЛИБАШИЋ

Корице
МИРОСЛАВ ВАЈИЕ

Штампа; ГРО „Култура“ — ООУР „Слободан Јовић“ — Београд
Стојана Прогића 52